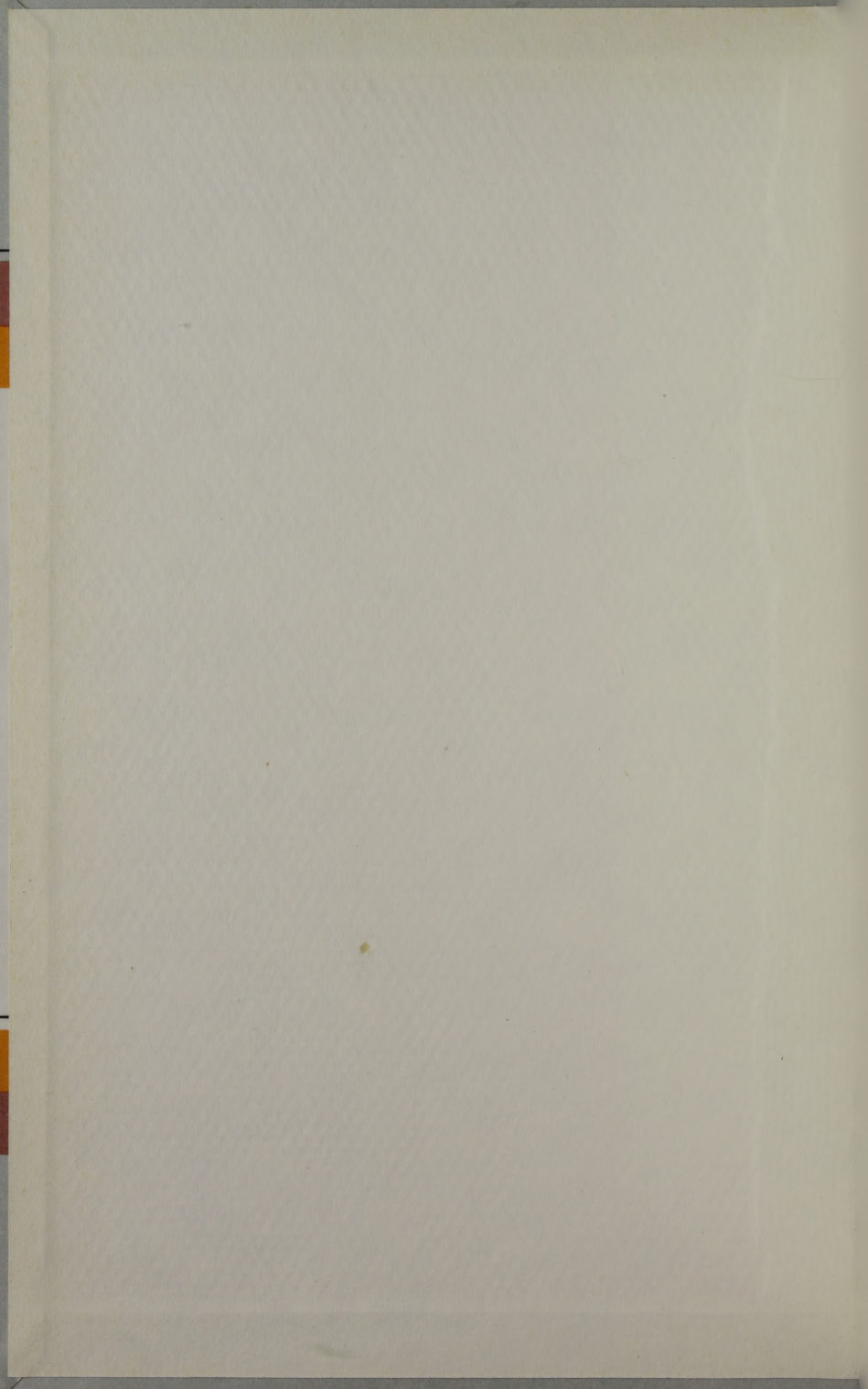

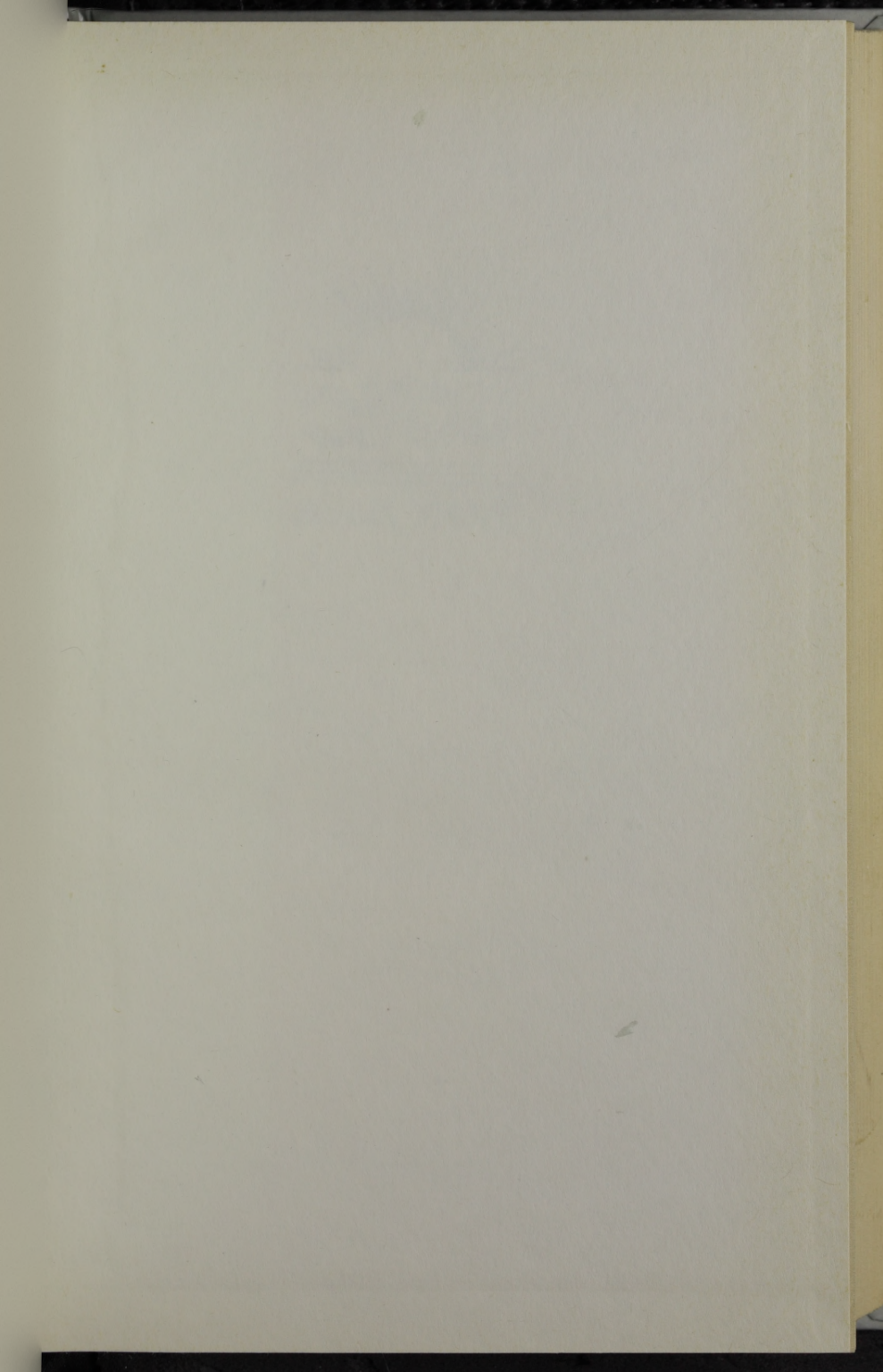

Johans Gotfrīds Herders

DARBU IZLASE

PAGĀTNES
DOMĀTĀJU
DARBI

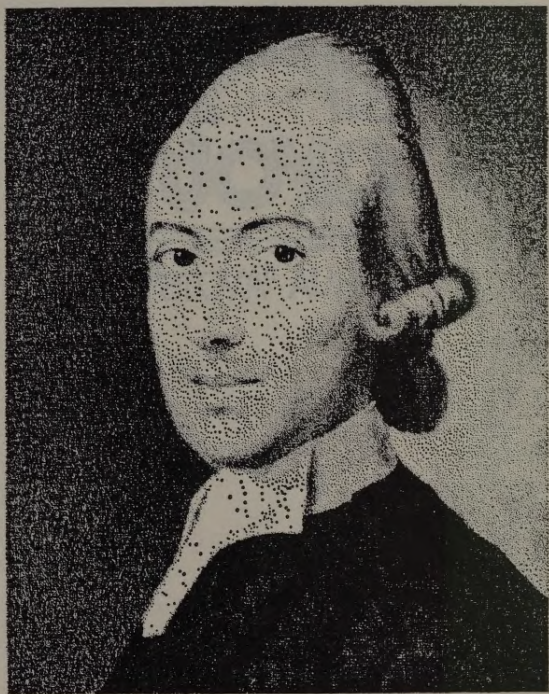

Latvian Radio and Television

SĒRIJA "AVOTS"

96-3
L 90

L
1

Johans Gotfrīds Herders

DARBU IZLASE

ZVAIGZNE ABC

96-2-138
0302059506

Herders Sämtliche Werke. — 1805/1820
J. G. Herder. Sämtliche Werke. —
1877/1909

Sērijas «Avots» redaklēģija:

M. Kūle, A. Rolova, A. Rubenis, V. Zariņš, P. Zelle

Apgāda «Zvaigzne ABC»
sērija «Avots» iznāk
kopš 1977. gada

Vācu filozofs, apgaismības laikmeta rakstnieks J. G. Herders (1744—1803) bija Rīgas Domskolas skolotājs un mācītājs 18. gs. 70. gados. Savos darbos viņš attīstīja domu par progresu cilvēces vēsturē un virzību uz humānismu. Šajā izlasē, kas ir pirmais izcilā domātāja darbu izdevums latviešu valodā, ietverti apcerējumi, kas raksturo viņa humānistiskos uzskatus un ir nozīmīgi Latvijai.

Grāmata izdota ar
SOROSA FONDA — LATVIJA
atbalstu

2. lappusē izmantota J. L. Štrekera eļļas gleznas (1775) fotoreprodukcija
Izlasi sastādījis un piezīmes sagatavojis P. Zeile un V. Gammeršmidts

No vācu valodas tulkojis V. Gammeršmidts

Zinātniskais redaktors un priekšvārda autors P. Zeile

**JOHANS GOTFRĪDS HERDERS — DOMĀTĀJS,
HUMĀNISTS, LATVIEŠU DRAUGS**

Zīmīga ir kāda vēsturiska sakritība. Vidzemē dzimis vācietis uzrakstīja latviešiem veltītu grāmatu, kurā ir šādi vārdi: «Brīvība pieder pie cilvēku dabas, tāpat kā elpošana un jušana. (..) Latviešu brīvībai jābūt katra uzlabojuma gala mērķim. (..) Es nolieku šo savu darbu cilvēces acu priekšā kā dokumentu tai briesmīgai prāvai, kuru nākotne agrāk vai vēlāk uzsāks pret manas tēvzemes apspiedējiem.» Šis vācietis bija Garlībs Merķelis. Viņš piedzima 1769. gadā, tad, kad cits vācietis — Johans Gotfrīds Herders — pēc nepilnu piecu gadu auglīga un ierosmju bagāta darba Rīgā atstāja šo Hanzas savienības pilsetu un kuģi devās uz Franciju. Precīzāk, ap to laiku, kad Herders no Nantes kariatē devās uz Parīzi. Šis fakts apstiprina tautas gudrību, ka daba necieš tukšumu. Merķelis kļuva par Herdera iesāktā darba turpinātāju. Vēlāk Vācijā, pateicoties uzskatu, intelekta un raksturu tuvībai, starp viņiem izveidojās patiesa draudzība. Viņi abi ar saviem darbiem bija pazīstami Eiropā. Taču viņus pirmām kārtām tuvināja un vienoja latviešu skarba is liktenis.

Merķeļa darbi visumā ir pazīstami latviešu lasītājam, taču to diemžēl nevar sacīt par izcilā filozofa, estēta, rakstnieka un atdzejojāja Herdera veikumu. Paradoksāli, bet latviski izdots tikai viens četru lappušu «liels» darbiņš — «Dziesmu skaņa pie iesvētīšanas tās Katrīnas baznīcas Biķerniekos» (publicēts divās daļās Rīgā, 1766. gadā). Dramatizētais dziedājums izpildāms pēc melodijas «Tā pestīšana pie mums nāk».

Tas arī viss. Turpretī vācu valodā — daudzi un dažādi

viņa darbu laidieni, ieskaitot 45 sējumu izdevumu (1805—1920), 33 sējumu izdevumu (1877—1913), kā arī citas dažāda apjoma izlases.

Sērijas «Avots» tapšanas sākumā Herdera vārds gan tika pieminēts, taču kā pretarguments skanēja skeptiska doma: vai gan iespējams no savā laikā izdotajiem Herdera darbiem izveidot atsevišķu sējumiņu šajā sērijā, ņemot vērā, ka vairākums viņa darbu ir visai apjomīgi un to izteiksme — visai komplicēta... Turpretī mūsdienų vācu filozofs Vilhelms Šmids, parādot Herdera lomu Rīgā (Latvijā) un Rīgas nozīmi Herdera dzīvē, izsaka savu lielo izbrīnu par to, ka līdz šim neviens no Herdera darbiem nav pārtulkots latviešu valodā.*

Pārvarot šādu pretēju viedokļu Skillu un Haribdu, apmēram divu gadu laikā tapusi šī Herdera darbu izlase. Jāatzīmē, ka darbs tika pabeigts pirms pašas Herdera 250 gadu jubilejas, kura apritēja 1994. gada 25. augustā. Par attaisnojumu tam, ka grāmata nevarēja iznākt uz šo lielo gadadienu, lai kalpo atziņa, ka Herdera darbos paustās idejas būs aktuālas arī pēc piecdesmit un simts gadiem.

Herders savus filozofiskos un zinātniskos darbus rakstījis, izmantojot dažādas formas — izvērstu filozofisku traktātu, eseju, vēstuli, lekciju, dialogu un trialogu. Tās visas pārstāvētas šajā izlasē. Tā kā daži redzamākie darbi ir ļoti apjomīgi un izvērsti («Idejas par cilvēces vēstures filozofiju», «Vēstules humanitātes veicināšanai», «Tīrā prāta kritikas metakritika», «Kalligone»), tie «Darbu izlasē» doti saīsinātā veidā. Pilnā apjomā, bez saīsinājumiem tiek publicēti J. G. Herdera darbi «Mana 1769. gada ceļojuma žurnāls» un «Tautu balsis dziesmās».

I

Herdera darbu lielā nozīme Eiropas 18. gs. otrās puses un 19. gs. sākuma kultūrā izrietēja ne tikai no to satura, bet arī no kāda būtiska Herdera principa: no katras dzīves vietas, vides paņemt maksimālo savai garīgai izaugsmei, intelekta bagātināšanai, lai ar savu darbību, idejām, darbiem savukārt bagātinātu šo vidi, bet no tās, līdzīgi ūdenī iemestam akmenim, veidotu aizvien plašākus ietek-

* Šmids V. Plauksti jel, Latvija, Tu Eiropas prieks! — Literatūra un Māksla. — 1994. — 7. janv.

mes apļus tālākajā pasaulē. Kēnigsberga, Rīga, Nante, Parīze — tās ir pirmās «dzīves pieturas» ārkārtīgi enerģiskā jaunā cilvēka mūžā. Kā to spilgti parāda «Mana 1769. gada ceļojuma žurnāls» un citi liecinājumi, bez tām nav iedomājama vairāku Herdera darbu tapšana un liktenis. Pat kuģis Herderam nav tikai «peldoša mājvieta», bet ārkārtīgi piemērota vieta pašanalīzei, pārdomām par Rīgā aizvadītajiem pieciem gadiem un lielu nākotnes ieceru veidošanai. No jauna atmiņā atdzīvojās Kēnigsbergas studiju laikā dibinātā draudzība ar J. F. Hartknohu un J. G. Hāmani, kura turpinājās Rīgā. Vai gan bez Hartknoha — grāmatveikala īpašnieka un izdevēja — būtu izlasīts tik daudz grāmatu un tik ātri izdoti Herdera pirmie darbi? Vai gan bez Hāmaņa nemitīgi urdošajām runām par latviešu valodu, folkloru, intuitīvo dialektiku būtu tapuši Herdera darbi par tautas dziesmām, par jaunāko vācu literatūru, būtu veidojies viņa domāšanas veids un rakstības stils? Nokāpis no kuģa Nantē, viņš te pavada vairākus mēnešus, lai praktiski pilnveidotu savas franču valodas zināšanas, studētu franču kultūru un tikai pēc šādas bagātināšanās tuvotos ilgotajai un dievinātajai Parīzei...

Herders dzīvoja un darbojās apgaismības laikmetā, pats bija apgaismotājs, taču ar visai izteiktām savpatīgām iezīmēm. Apgaismotāja racionālisms viņā nemitīgi cīnījās (bet varbūt arī apvienojās) ar izteiktu romantismu, intuitīvismu, vācu klasiskajai filozofijai raksturīgo dialektiku. Par viņa izteiktāko maksimu kļuva doma: ja filozofija grib būt noderīga sabiedrībai, tad tai par savu galveno problēmu jāizvirza cilvēks. Apgaismība ir nepieciešama katrai nācijai, kura sarauj saiknes ar feodālo sistēmu un ieiet kvalitatīvi jaunā demokrātisku attiecību un brīvības lokā. Apgaismība ir nācijas konsolidētāja un tādas kultūras veidotāja, kura nepieciešama tautas mudināšanai uz pasaules, cilvēciskās esības noslēpumu izziņu, apjēgsmi un brīvas personības veidošanu. Tāda personība domā ne tikai par sevi, bet arī par citiem, un tas ir svarīgs sociāls aspekts. Tā izjūt vienlīdzību ne tikai Dieva priekšā, bet arī likuma priekšā, savu līdzpilsoņu priekšā. Apgaismības humānisms caurauž Herdera darbus. Tajos viņš atklājas arī kā «saprāta misionārs», kas vērsas pret dažāda veida fanātismu, neiecietību, aizspriedumiem, sofistiku, tautas apmullkošanu.

Herdera kā apgaismotāja īpatnība ir Kanta idejas attīstījums: apgaismība ir cilvēka izešana no savas nepilngadības stāvokļa un agrāk snaudošā saprāta attīstīšana, izmantošana bez ārēju spēku palīdzības. *Sapera Aude!* — esi vīrišķīgs rīkoties ar savu prātu! Taču atšķirībā no Kanta, kuru raksturo «vispārīgums», Herders ir konsekvents vēsturiskuma metodes izstrādātājs savos darbos. Viņš arī apjauš vienpusīga racionālisma aprobežotību un, apsteidzot savu laiku, tuvojas Ničes, dzīves filozofu, Bergsona viedoklim par intuīcijas, «tiešo zināšanu» nozīmi dzīves uzlverē un intelektuālajā darbībā. Tas ir dabiski, jo, kā jau minēts, Herderam kā dzejniekam tuvs ir romantisms (tiesa, apvienots ar Veimāras neoklasicismu), bet kā vācu «Vētras un dziņu» virziena atbalstītājam (un lielā mērā ideologam) — arī zināma eksaltācija un individuālisms.

Kā teologs un mācītājs Herders drīzāk bija morālfilozofs. Viņš norobežojās no dogmatisma, daudzos jautājumos pauzot personisko viedokli, un par to izpelnījās kritiku no ortodoksālās baznīcas. Ne velti vēlāk Niče dažu savu radikālo ideju formulējumā balstījās uz Herdera izteikumiem, bet Gētem Herders ar savu nemierīgo, radošo, patstāvīgo garu kalpoja par vienu no Fausta prototipiem. Nevar noliegt arī Spinozas panteistisko uzskatu stipro ietekmi uz Herderu.

Herdera dzīves laikā Vācijā izplatījās masonu kustība*, kura veidoja savu atzaru arī vāciskajā Rīgā izglītoto rīdzinieku vidū. Kronprincis, nākamais karalis Frīdrihs II, Veimāras hercogs Kārlis Augusts, Lesings, Vīlends, Gēte, Fihte, Mocarts un citi vācu elites pārstāvji bija masoni. Arī Herders, strādādams Rīgā, kļuva par brīvmūrnieku ložas locekli. Par tādiem jau bija tapuši vairāki Rīgas un Jelgavas literāti. Šajā kustībā bija kā konservatīvas, tā radikālas tendences. Herderu saistīja tieši brīvmūrnieku vidū dominējošais radikālisms, vienlīdzības, brālības un nevardarbības, mūža draudzības, morāles tīrības idejas, zināma noslēpumainība, rituāli, iespēja būt līdzās sava laika ievērojamākajām personām.

* Organizēta brīvmūrniecība (masonu kustība) tika iedibināta 1716. gadā Anglijā. Sākot ar 1733. gadu, tā izplatījās Vācijā (vispirms Hamburgā, Braunšveigā).

Johans Gotfrīds Herders (1744—1803) dzimis nelielā Austrumprūsijas pilsētiņā Morungenā, Kēnigsbergas apriņķī. Viņa tēvs bija amatnieks, pēc tam skolotājs vietējā pamatskolā, kurā mācījās arī nākamais filozofs. Astonpadsmit gadu vecumā ar ārsta Švarca-Erla atbalstu Herders devās uz Kēnigsbergas universitāti.

Pēc sava labvēļa ieteikuma Herders sāka studijas medicīnas fakultātē. Taču, kad pirmās liķa sekcijas laikā viņš pagāba, saprata, ka steidzīgi jāmaina studiju profils. Herders iestājās teoloģijas fakultātē. Sekoja divi ļoti intensīvi garīgās attīstības gadi. Paralēli teoloģijai Herders studēja laicīgās zinātnes, filozofiju un literatūru. Viņš iepazīna Ruso idejas, klausījās jaunā maģistra I. Kanta (1724—1804) oriģinālās lekcijas metafizikā, loģikā, matemātikā, fiziskajā ģeogrāfijā. Pirmskritiskie Kanta darbi atstāja jūtamu iespaidu uz Herderu, īpaši uz viņa natūr-filozofiskajiem uzskatiem. Savā darbā «Vēstules humanitātes veicināšanai» Herders vispusīgi restaurē Kanta — pasniedzēja tēlu, atzīmējot, ka viņa publiskajām lekcijām bija brīvas, patīkamas sarunas raksturs.

Starp citām nozarēm Herderu īpaši saistīja estētika, mākslas teorija. Viņš cītīgi apguva angļu valodu, līdz Šekspīru varēja lasīt oriģinālā. Vēlāk tapa viņa ievērojamais darbs «Šekspīrs».

Kēnigsbergā Herderam izveidojās draudzība ar Kanta tuvu paziņu, bet savā ziņā tā antipodu domāšanā — ar Johānu Georgu Hāmani (1730—1788) — labu literatūras pazinēju un literātu, kurš atstāja Herdera dvēselē paliekošu iespaidu.

Hāmanis bija pašdarbīgs sokrātiska tipa filozofs, kurš savos darbos pauda vienpusīga racionālisma krīzi, akcentēja intuitīvismu — «tiešo zināšanu» koncepciju, īpaši mākslas jomā. Hāmaņa darbi par ģēnija jaunradī, poēziju, jaunrades sākotni, folkloru, kā arī Kanta ideju kritika («Saprāta pūrisma kritika», 1800) atstāja jūtamu iespaidu uz Herdera uzskatu veidošanos un pat uz konkrētiem darbiem. Tā, piemēram, savās grāmatās «Tīrā prāta kritikas metakritika» (1799) un «Kalligone» (1—3, 1800) Herders polemizē ar Kantu, īpaši dažu estētikas jautājumu risinājumā.

Kēnigsbergā veidojās Herdera pretrunīgā iedaba, kurā apvienojās meklējošs brīvdomātājs un protestantisks pastors. Līdzīga iedaba bija arī Hāmanim, ar kuru Herders

radošu sadarbību turpināja arī Rīgas periodā. Studiju laikā Herdera draugs bija Kārlis Vilperts, vēlākais Rīgas birģermeistars, un jau pieminētais J. F. Hartknohs, kurš 1760. gadā, nodibinot savu izdevniecību (Rīgā — 1783. g.), kļuva par Kanta, Herdera, kā arī dažu latviešu tekstu izdevēju.

Pēc Kēnigsbergas universitātes beigšanas, gan Kanta, gan Hartknoha iespaidots, Herders devās uz Rīgu, kur pavadīja nedaudz vairāk par četriem gadiem (1764—1769). Te viņš strādāja par Rīgas Domskolas skolotāju un no 1767. gada bija adjunkts Jēzus un Ģertrūdes baznīcā. Rīgā viņš uzrakstīja vairākus darbus — «Fragmenti par jaunāko vācu literatūru», «Kritikas meži», «Vai mums vēl ir sena publika un tēvzeme» un citus. Latvijā Herders vāca un pētīja folkloru, vēlāk to izmantojot savās grāmatās.

1769. gadā Herders no Rīgas devās uz Franciju, kur Nantē un Parīzē vispusīgi iepazinās ar franču kultūru. Šajā ceļojumā tapa viņa dienasgrāmata, kas publicēta pēc Herdera nāves. Parīzē viņš iepazinās ar Dalambēru un Didro. Herderu īpaši iespaidoja Didro, viņa estētiskie uzskati par mākslas sabiedriski un ētiski audzinošo lomu.

Atgriezies Vācijā, Herders kādu laiku pavadīja Hamburgā. Te dzīvoja Lesings, kurš sirsnīgi sagaidīja savu sekotāju un domubiedru. Veselas divas nedēļas viņi diskutēja par vēsturi, filozofiju un mākslu. Lesings juta lielu cieņu pret Herdera domu dziļumu un dzīvīgumu. Savos mākslinieciskajos meklējumos saskāries ar jaunām problēmām, Lesings tiecās uzzināt Herdera viedokli.

Tālākais Herdera ceļš veda uz Eitinu, kur viņš bija Holšteinas un Eitinas prinča skolotājs un pavadonis ceļojumos.

1770. gada rudenī Herders ieradās Strasbūrā un rakstīja traktātu «Par valodas izcelšanos». Te notika tikšanās ar Gēti, kurš atstāja lielu iespaidu uz Herderu. «Pateicoties Herderam, es pēkšņi iepazīnos ar visām jaunākajām idejām, ar visiem virzieniem, kuri no šīm idejām izauga,» tā atzina Gēte. Viņš saskatīja arī Herdera divējādo iedabu — dedzīgumu un asprātību, bet reizē neiecietību pret citu — atšķirīgu domāšanu un uzvedības veidu. Gēte Herderam izgādāja superintendanta vietu Veimārā. Kopā ar Gēti Herders izdeva krājumu «Par vācu raksturu un mākslu» («*Von deutscher Art und Kunst*», 1773), kurā publicēja savus rakstus par Šekspīru un tautas dziesmām.

1788. un 1789. gadā Herders apceļoja Itāliju. I. Kanta uzskatu kritika lielā mērā radīja atsvešināšanos starp viņu un Šilleru, Gēti un daļēji arī romantiķiem, kuriem bija tuva Kanta gēnija koncepcija.

Piecus gadus (1771—1776) Herders bija Bjukenburgas konsistorijas padomnieks, aktīvi piedalījās «Vētras un dziņu» kustībā. Te tapa viņa pētījums par Biblii «Cilvēku dzimtas senais dokuments» (1774). Sākumā Herders atzīst, ka Bībele ir dievišķās atklāsmes auglis, bet vēlāk attīsta domu, ka Bībele ir sens tautas poēzijas piemineklis ar izcilu māksliniecisku un kultūrvēsturisku nozīmi. Šīs domas akcentētas 1782. gadā Veimārā uzrakstītajā darbā «Par Eiropas poēzijas garu». Kad 1775. gadā Getingenes universitātē Herderam piedāvāja profesora vietu, ortodoksālie luterāņi viņam nosprostoja ceļu uz to.

Vēl Bjukenburgā tapa Herdera darbs «Plastika» (1773), «Cilvēka dvēseles izziņa un izjūta» un «Vēl viena vēstures filozofija cilvēces audzināšanai» (1774), tika gatavots izdošanai folkloras krājums.

Jauns posms Herdera dzīvē un jaunradē sākās ar pārceļšanos uz Veimāru 1776. gadā, kur viņš tika uzaicināts par luterāņu baznīcas superintendantu.

Veimārā tapa Herdera fundamentālais četrspējumu darbs «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju» (1784—1791). Paralēli viņš strādāja pie grāmatas «Dievs. Daži dialogi» (1787). Tapa «Vēstules humanitātes veicināšanai» (1793—1797), «*Adrastea*» (1801—1803), divi Kanta kritikai veltīti darbi «Tīrā prāta kritikas metakritika» (1799) un «*Kalligone*» (1800), vairākas citas apceres. Pēdējais Herdera līroepiskais darbs «*Sids*» tika pabeigts īsi pirms dzejnieka un filozofa nāves. Pēc vispārēja atzinuma tas ir labākais no Herdera dzejas darbiem.

Herders mira 1803. gada 18. decembrī. Viņš apglabāts Veimāras pilsētas baznīcā, pie kuras sienas viņam uzcelts piemineklis. 1864. gadā viņam tika atklāts piemineklis Rīgā un Mazo svaru laukums Vecrīgā nosaukts par Herdera laukumu.

II

Herdera Rīgas periods (1764—1769) ir nozīmīgs vismaz divējādā ziņā. Rīga bija Herdera pirmā darbavieta, kur tapa viņa pirmās grāmatas un daži nozīmīgi raksti. Šeit

iezīmējās un izkristalizējās vairākas būtiskas nākamās darbības (un darbu) līnijas. Herdera darbība Rīgā kļuva par nozīmīgu kultūrvēsturisku notikumu Latvijas attīstībā — gan tiešā, gan pastarpinātā veidā.

Herders pats vāca, publicēja, augstu vērtēja latviešu un kaimiņtautu folkloru un mudināja citus, arī latviešus, to darīt. Herders atbalstīja un stimulēja G. Merķeļa jaunradi un kopā ar viņu sekmēja jaunlatviešu (otrā posma apgaismības) kustību. No Herdera atziņām (īpaši jautājumā par tautas dziesmu nozīmi tautas dzīvē un kultūrā) smēlās Auseklis, K. Biezbārdis, J. Zvaigznīte, A. Kronvalds, F. Brīvzemnieks, K. Barons un citi. Ne velti Herderu mēdza dēvēt par «austrumu nacionālisma krusttēvu».

Atis Kronvalds, studēdams Berlīnes universitātē, kur akadēmiskajās aprindās valdīja liberāls gars, dziļāk iepazīna Herdera darbus. Viņu īpaši saistīja Herdera doma par katras atsevišķas tautas pašvērtību, līdztiesību ar lielajām tautām un mazo tautu īpašo misiju. Šī doma dominēja un ar lielu pārliecības spēku audās cauri Kronvalda dedzīgajām runām Latvijā.

Herderam līdz ar Merķeli bija īpaša vieta Latvijas pirmā posma apgaismībā. Viņu priekšteči Laus, Eizens, Snells, Jannaus un citi kritizē dzimtbūšanu un ar to saistītās atsevišķās negatīvās izpausmes un tikai atsevišķos gadījumos (Eizens) prasa to atcelt, bet Herderam un Merķelim tā ir — *conditio sine qua non* — pats par sevi saprotams obligāts nosacījums visam tālākajam. Viņu acis no vēstures dzīlēm skatīja iztēles dūmākā tītu cilvēku, nāciju un cilvēces perspektīvu, kuras devīze ir brīvība, humānisms, kultūra.

1764. gada decembrī Herders pēc Kēnigsbergas universitātes beigšanas ieradās Rīgā un tūlīt sāka strādāt par Domskolas pedagogu. Viņš ieviesa mācību plānā jaunus priekšmetus, kuru līdz tam nebija humanitārajās ģimnāzijās. Viņš mācīja dabaszinātnes, matemātiku, speciālu vēsturi, kurā aplūkoja zemes, ar kurām Rīga tirgojās, vācu valodas stilistikā, franču valodu. Tas tuvināja mācības jaunlaiku prasībām un praksei. Sākot pedagoga darbu, Herders izstudēja jaunāko vācu un franču pedagogisko literatūru, īpaši mērķtiecīgi un selektīvi izmantoja Ruso idejas, galvenokārt toreiz jauno, 1762. gadā izdoto Ruso darbu «Emils jeb Par audzināšanu», kuru par tajā pausto reliģisko brīvdomību bija nolemts sadedzināt un kura

autors uz pieciem gadiem bija izraidīts no Francijas. Herderu saistīja Ruso darba brīvais un tautiskais gars, tajā izklāstītā mācību un audzināšanas saikne ar dabu, katra audzēkņa individuālo spēju un patstāvīgas domāšanas atīstīšana. Herdera galvenie pedagoģiskie principi bija katra priekšmeta mērķtiecīgs ieguldījums personības veidošanā, vispārējā garīgā apvāršņa nemitīgā paplašināšanā, teorijas un prakses vienotība un mijiedarbība. Herders īpaši rūpējās par mācību estētisko pusi, pasvītrojot, ka arī skolā jāvalda grācijai, jo «vienīgi tur, kur daile apvienosies ar gudrību, pedagogs būs sasniedzis savu mērķi». 1765. gadā Rīgā Herders uzrakstīja savu apceri «Par grāciju skolā», kas vēlāk tika ietverta visos viņa nozīmīgākajos rakstu krājumos. Būtībā tā bija viņa uzruna Rīgas Domskolas sarīkojumā 1765. gada 8. jūlijā. 1767. gadā Herders ar Rīgas maģistrāta lēmumu tika norīkots par Jēzus un Ģertrūdes baznīcu adjunktū — sprediķotāju. Vēlāk Veimārā F. Šillers gāja klausīties Herdera sprediķus, kurus viņš uztvēra kā talantīgas, radošas kultūrvēsturiskas esejas, kā sava veida literārus darbus ar rosinošām idejām. Rīgā bija šīs īpašās Herdera darbības formas aizsākums.

Herdera slodze skolā bija 29 stundas nedēļā. Priestera slodze — 6 sprediķi 14 dienās.

Jāatzīmē, ka Herdera draugs Kēnigsbergas studiju laikā un Rīgā — filozofs, valodnieks un literatūras kritiķis Johans Georgs Hāmanis (1730—1788) — ar savām koncepcijām atstāja visai jūtamam iespaidu uz Herderu — arī kā uz teologu. Hāmanis, iestādamies par cilvēka brīvo gribu, kurai jābūt neatkarīgai arī no baznīcas un teoloģijas novecojošām formām, sintezē racionālismu ar piētismu un pirmajā vietā liek augstu ētiskumu un svētbijību. Hāmanis tika uzskatīts par tā sauktā jaunā protestantisma tēvu. Būtībā pie šī jaunā protestantisma virziena lielā mērā piederēja arī Herders.

Savu mācītāja sprediķotāja uzdevumu un vietu Herders motivēja ar vārda iespaيدا loka veidošanas un paplašināšanas iespējām — «iesēt vārdu, kas varētu darīt laimīgas cilvēku dvēseles».

Vēstulē Kantam, kura pamudinājumam un ieteikumam pateicoties viņš bija devies uz Rīgu, Herders rakstīja, ka savu garīdznieka amatu uzņēmies vienīgi tādēļ, ka «ik dienas jo vairāk pieredze māca, ka atbilstoši pilsoniskās

iekārtas stāvoklim no šejienes vislabāk nest kultūru un cilvēcisko saprātu tajā cienījamajā cilvēku daļā, kuru mēs saucam par tautu».

Herders atzina, ka šī «cilvēciskā filozofija» bija viņa «vismīlākā nodarbe». Dēmopaidija — tautas audzināšana — kļuva par viņa darbības programmu jau Rīgas periodā. Šajā ziņā darbs skolā un baznīca Herderam pēc savas būtības un funkcijām bija nešķirami, kaut arī katram bija savas robežas, kā atzīmēja pats filozofs. Herders uzskatīja, ka filozofijai, ja tā grib būt iedarbīga, pirmām kārtām «jānolaižas no zvaigznēm pie cilvēkiem» un tai «jāklūst par cilvēka, vienkāršās tautas veselā saprāta filozofiju».

Brīvdomīgos, īpaši jaunās paaudzes klausītājus, Herdera sprediķi piesaistīja un aizrāva, turpretī ortodoksālie mācītāji un konservatīvie pilsoņi tajos saskatīja atkāpšanos no kanoniem un pārmērīgu ļaušanos «filozofiskai iztēlei».

Pats Herders atzīmēja, ka Kants, izvadot viņu uz Rīgu, novēlēja nenoslēgties šaurā amata jomā, bet aktīvi «iet sabiedrībā», nenorobežoties no praktiskām jomām, iepazīt cilvēkus un pašam sevi veidot par brīvu un komunikablu personību.

Rīga Herderu saistīja ar Hanzas savienības pilsētai raksturīgo relatīvi brīvo garu un patstāvību. Herders Rīgu šajā ziņā salīdzina ar Ženēvu. Te viņš varēja atvilkt elpu pēc prūšu kazarmiski birokrātiskās kārtības, kura bija jūtama Austrumprūsijā un kuru Herders neieredzēja.

Ziemeļu kara rezultātā Vidzemes galvaspilsēta no zviedru pārvaldes pārgāja krievu pakļautībā, taču saglabāja savu agrāko neatkarīgo statusu. Pēc kara un pārejas laika lejupslīdes Rīgas tirdzniecība un vispārējā rosība bija sasniegusi jaunu pacēlumu, pilsoņu turība un interese par sabiedrisko dzīvi pieauga. Iezīmējās arī cēntieni gūt plašāku un dziļāku izglītību tā laika apgaismības ideju iespaidā. Mazā pilsētrepublika nostiprināja apziņu par katra pilsoņa atbildības mēru labklājības, sabiedriskās rosības un kultūras attīstībā. Tas viss kopumā jūtami ietekmēja Herdera demokrātiskās pārliecības veidošanos un dažu vēlāko ideju attīstību.

Rīgā 18. gs. beigās bija 45,7 procenti vāciešu, 31 procenti latviešu un ap 14 procentu krievu. Daļa pilsētas ierēdņu bija krievi.

Herders piederēja pie vāciski runājošā sabiedrības augšslāņa, kas cauri gadsimtiem bija saglabājis savu nacionālo raksturu dažādu tautību vidē. Tas neuzspieda savu vāciskumu pamatiedzīvotāju vairākumam — latviešiem, kuri, dzīvojot saimnieciski un cilvēciski ļoti nomāktā stāvoklī, saglabāja savas tradīcijas, valodu, folkloru. Herders, būdams piederīgs pie Rīgas brīvmūrnieku ložas «Pie zobena», regulāri satikās ar pilsētas ievērojamākajiem cilvēkiem un brīvāk domājošiem apkārtējo muižu īpašniekiem. Brīvmūrnieku loža tālaika izpratnē bija iedibināta, lai personību un cilvēci garīgi pilnveidotu apgaismības garā. Šai brīvmūrnieciskai piederībai raksturīgs bija kosmopolitisms, kas neļāva plaukt kādām izteiktākām šovinistiskām tendencēm. Šajā vidē Herders intelektuāli un sadzīviski atraisījās (tas viņam kā sīkpilsoņa dēlam līdz tam vēl bija pietrūcis). Viņš te ieguva to izturēšanās brīvību, kuru pirmajās satikšanās dienās Strasbūrā apbrīnoja un augstu novērtēja Gēte.

1778. gadā Herders no Vācijas savam studiju biedram un draugam, Rīgas izdevējam Hartknoham rakstīja: «Tu esi iemetis mani pasaulē; Tevis dēļ es atnācu uz Rīgu, un Tevis dēļ es uzdrošinājos to atstāt. Tie bija Tavi un mani labākie gadi. (..) Vidzemē es dzīvoju, mācījos, rīkojos tik brīvi un nesaistīti, ka diez vai kādreiz vēl tā spēšu dzīvot, mācīties, rīkoties.»

Tieši saikne ar draugiem laukos un ciemošanās pie tiem deva Herderam dzīvākos un tiešākos iespaidus par latviešiem un viņu kultūru. Laukos pie Ligo svētku ugunskuriem viņš klausījās latviešu tautas dziesmas un vēroja tautas dejas. Tas radīja spēcīgu stimulu folkloras vākšanai un teorētiskai apcerēšanai. Tuvējā ostā, kur ienāca daudz kuģu, Herders saskārās ar dažādu Austrumu tautu pārstāvjiem, kuri, par spīti viņu sūrajam darbam, kopumā radīja pārliecību par «pirmatnīgas dzīves» vērtību tās dažādās izpausmēs.

Rīgas periods Herderam bija ļoti būtisks viņa intelektuālajā un garīgajā izaugsmē. Kēnigsbergā viņš zināšanas bija tvēris alkaini, bet samērā haotiski, bez īpašas sistēmas klausoties dažādus lektoros un daudzveidīgas disciplīnas. Tagad viņš patstāvīgi, mērķtiecīgi un padziļināti studēja filozofiju, literatūru, īpašu uzmanību pievēršot darbiem par sabiedrības attīstības un cilvēka esības jautājumiem. Ne velti iepriekš minētajā vēstulē Hartknoham

viņš, runājot par Rīgu, divas reizes min vārdus «mācījos», «mācīties».

Herders Rīgā strādāja arī par bibliotekāra palīgu, un līdz ar to viņam bija pieejams plašs grāmatu klāsts. Būdam biežs viesis sava drauga Hartknoha grāmatu veikālā, viņš guva iespēju iepazīties arī ar jaunākajiem izdevumiem no Eiropas. Daudzas jaunākās tālaika grāmatas analizētas Rīgā uzrakstītajos Herdera darbos par vācu literatūru, estētiku, kritiku. Līdzās Monteskjē «Likumu garam» (1748) un Bifona «Dabas vēsturei» (1744) viņš padziļināti pārlasīja gan Spinozas, gan angļu filozofu Šāftsberija, Hjūma un citu darbus, bet īpaši aizrautīgi analītiski un radoši — vācu filozofa Leibnica «Jaunās esejas par cilvēka saprātu» (1704, izdotas 1765). Tajās viņš atrada apstiprinājumu kādai urdošai domai: gan tautas, gan atsevišķi cilvēki reāli eksistē kā individualitātes un cilvēks «jāapgūst», jāpētī ne tikai kā *homo sapiens* — saprātīga būtne, bet arī kā savas dvēseles dzīves nesējs un «īpašnieks». Tāpēc cilvēks jāpētī arī kā «psiholoģijas dzīvais priekšmets». Tālab visi mākslas «produkti» jāaplūko tādā aspektā, ka «pār skaidri un nepārprotami apzināto jaušami sakņojumi tumši neapzinātās cilvēka dzīlēs». Te Herders nonāk visai tuvu ne tikai jūtu, bet arī zemapziņas un intuīcijas lomas apjaušanai cilvēkā un jaunradē. Studējot Leibnicu, viņā izkristalizējas doma, ka viss pagātnē un tagadnē dotais ārēju apstākļu (arī «klimata») ietekmē veido kaut ko konstantu, kvalitatīvi noteiktu un ir īsti saprotams vienīgi sava laika un telpas koordinātu sistēmā, proti, novērtējot vēsturiskā skatījumā. Šo domu detalizētām izvērsumam, metodoloģiskam izkristalizējumam vēlāk bija svarīga nozīme kapitālā darba «Īdejas par cilvēces vēstures filozofiju»* tapšanā, kas arī iznāca Rīgā. Meditācijā par Leibnica darbu veidojas arī uzskats, ka dzīvajā dabā visur ir «enerģētisko spēku» klātbūtne un ka arī mākslai ir nozīme tikai tad, ja no darbiem izstaro enerģija. To veido dabas un cilvēka subjektīvo spēku specifiska sintēze. Kopš tā laika Herdera pasaules uzskatu (un kultūrainu) lielā mērā raksturoja minētās atziņas, protams, to nemitīgā papildinājumā un precizējumā.

* Herder J. G. Ideen zur Philosophie der Menschheit. — Riga, 1784.—1791. — Bd. I—IV.

Lasot Herdera darbu «Mana 1769. gada ceļojuma žurnāls», pārlicināmieš, cik daudzus filozofus, rakstniekus, vēsturniekus un dabaszinātniekus savās intensīvajās refleksijās nosaucis Herders. Liela daļa minēto autoru un viņu darbu tika iepazīta Rīgā. To saturs radoši transformējās vairākās idejās un skicējumos (par humanitāti, attīstību dabā un sabiedrībā, par progresa izpausmēm, kritērijiem u. c.), kas vēlāk guva vispusīgu izvērsumu Herdera darbos.

No visām mākslām Herderam vistuvākā bija literatūra, kas, pēc viņa domām, visniansētāk pilnveido cilvēka garu un vislabāk veic apgaismības funkcijas. Tāpēc arī Rīgas periods bija literāro studiju piesātināts. Tās sintezējās grāmatā «Fragmenti par jaunāko vācu literatūrā»*. Rakstot par literatūru, Herders tikpat kā nekad neaprobežojas ar tās žanru analīzi, bet risina estētiskas, lingvistiskas, kultūrvēsturiskas problēmas, kuras rosinājuši konkrētie darbi. Tajā laikā viņu īpaši piesaistīja Klopštoka darbs «Mesija», kā arī viņa odas, kuras lasot Herders izbaudīja ne tikai patiesu poēzijas prieku, bet arī tiecās noskaidrot dzejas valodas kā dzejnieka izteiksmes līdzekļa un darba «būvmateriāla» būtību salīdzinājumā ar sadzīvisko un zinātnisko valodu. Vienlaikus viņš pētīja dzejas nozīmi vācu tautas (kā jebkuras tautas) nacionālajā dzīvē, pusfeodāli saskaldītās nācijas vienošanā, kas toreiz bija viena no svarīgākajām problēmām Vācijai. Pēc nepilna gadsimta šī problēma kļuva aktuāla Latvijai un to risināja jaunlatvieši. J. Alunāna, A. Kronvalda, Ausekļa un citu iestāšanās par latviešu valodas saglabāšanu un pilnveidi, par nacionālās literatūras attīstību reizē bija virzīta uz latviešu novadu un etnosu konsolidāciju vienotā nācijā. Šo vēsturisko misiju neapšaubāmi ietekmēja Rīgā sarakstītie Herdera darbi.

Jautājumi par valodu un tās vietu kultūrā un it īpaši literatūrā tika risināti pēc atgriešanās Vācijā darbā «Par valodas izcelšanos» u. c.

Taču Rīgā tapušajā darbā «Fragmenti par jaunāko vācu literatūru» ir arī cits nozīmīgs aspekts. Tā ir atsaukšanās uz vērienīgu eiropiešu diskusiju, kuru aizsāka

* Herder J. G. Fragmente über die neuere deutsche Literatur. — Rīga, 1766.—1767. — I—III.

Lesings ar 1759. gadā iznākušo darbu «Vēstules par jaunāko literatūru» un kurā iesaistījās tādi savā laikā pazīstami kritiķi kā M. Mendelsons, F. Nikolaī un T. Abts. Taču, turpinot Lesinga aizsākto darbu, Herders aizvien vairāk attālinājās no Vinkelmaņa un Lesinga mākslas vērtību uztveres veida, kurš lielā mērā balstījās uz antiķajiem paraugiem. Viņš lika pamatus jauna veida kritikai, negribēdams literārus darbus vairs mērot ar iepriekšējiem paraugiem, shēmām un skaidrojumiem. Galveno uzmanību viņš pievērsa jaunlaiku literatūrai, centās pēc iespējas dziļāk izprast autora ieceri, idejas, izteiksmi un stilu. Minētajiem aspektiem Herders pievērsa īpašu uzmanību, jo pēc viņa pārlicības tie ir cieši saistīti ar autora pasaules skatījumu un izmaiņām tajā. Tie palīdz mest tiltu no mākslas darba enerģijas lauka uz lasītāju un vairot viņa sabiedrisko un individuālo enerģiju apgaismības rosināto ideju, progresa virzienā. Darbs «Fragmenti par jaunāko vācu literatūru» bija virzīts uz būtiski jaunu vērtību radīšanu, uz literatūras atjaunotni, demokratizāciju un modernizāciju tālaika izpratnē. Arī Vācijā šis Herdera darbs guva atzinīgu vērtējumu.

Tas Herderu rosināja un iedrošināja turpināt darbu. Tapa grāmata trijās daļās — «Kritikas meži»* (1769). Ceturtā daļa, kas uzrakstīta mazliet vēlāk, netika publicēta. «Kritikas meži» ir savdabīga dažādu žanru sintēze. Šajā darbā Herders ir izveidojis jauna tipa biogrāfisko žanru (T. Abta biogrāfija), ietvēris literāro polemiku (ar Halles profesora Kloca estētiku un kritiku), atsevišķu darbu literatūrkritisku analīzi un — beidzot — estētiskus secinājumus. Viņš tiecās veidot jaunus estētikas principus, īpaši attiecībā uz skaistā kategoriju. Herders protestēja pret estētikas kategoriju akadēmisku abstrahēšanu, «mūžīgošanu», nerēķināšanos ar jaunajām mākslas parādībām. Viņš norādīja vienīgo pareizo ceļu — no atsevišķā, konkrētā uz vispārējo, nevis otrādi — un vērsās pret jutekliskās pieredzes ignorēšanu. Herders vienlaikus arī uzsvēra, ka estētikas kategorijas nedrīkst izolēt no nāciju vēstures, konkrētās dzīves telpas, nacionālās mentalitātes būtiskajām izpausmēm.

Protams, gaume, kā norāda Herders, ir svarīga vispārēja estētikas kategorija, taču ne mazāk būtiski ir dvēse-

* Kritische Wälder. — Riga, 1769.

les procesi, kas ierosina mākslas darbu un paredz arī līdzīgu tā uztveri un «pārdzīvošanu». Pēc Herdera domām, tas ir svarīgāk nekā «tīrā prāta» nosacīti mērķi, kurus apgaismotāji jo bieži un nepamatoti pārspilējoši. Darbā «Kritikas meži» Herders lauž ceļu jaunai, daudz vispusīgākai mākslas interpretācijai, aplūkojot mākslu radīšanas, struktūras, uztveres un funkciju aspektā.

Taču ar šiem diviem «lielajiem darbiem» Herdera zinātniskā, publicistiskā un literārā darbība Rīgā neaprobežojās. Vēl būdams Kēnigsbergas universitātes students, viņš bija sācis publicēties vietējā avīzē «*Königsbergische Gelehrte und Politische Zeitung*». Arī no Rīgas (līdz 1766. gadam) viņš sūtīja šim laikrakstam recenzijas par jaunajām grāmatām. Herders uzsāka sadarbību ar Rīgā iznākošo avīzi «*Die Rigaschen Anzeigen*», publicējot tajā savas apceres un dzejoļus. Atsaucoties uz izdevēja K. Nikolai priekšlikumu, no 1767. gada janvāra Herders sāka sadarboties ar žurnālu «*Allgemeine Deutsche Bibliothek*».

Līdzās nelielām apcerēm par literatūras un kultūras aktualitātēm Herders Rīgā veica iestrādes plašākiem darbiem, kuri tika pabeigti un izdoti vēlāk. Rīgā viņš pabeidza Kēnigsbergā iesākto plašo apceri «Kā filozofiju vērst noderīgu tautai» (1769), uzrakstīja daļu no darba «Austrumu arheoloģijas fragmenti» (1769), kuros Bībeli raksturoja kā nozīmīgu seno tautu kultūras un literatūras pieminekli. Rīgas periodā tapuši arī uzmetumi rakstam «Izvilcumi no sarakstes par Oziannu un seno tautu dziesmām»*, fragmenti izcilajai apcerei par Šekspīru (1773), kā arī plāns un galvenās idejas traktātam par valodas izcelšanos (1772).

Paralēli visam šim daudzveidīgajam un saspringtajam darbam Herders interesējās par latviešu un citu tiem tuvāko tautu folkloru. Būtībā Herders bija jaunlaiku folkloristikas pamatlicējs, un šis darbs lielā mērā bija saistīts ar Rīgas laiku.

Rīgā, galvenokārt nonācis saskarē ar latviešu tautas dziesmām un tautas tradīcijām, Herders atzina, ka tautas dziesmas ir nozīmīgs zinātniskās izpētes priekšmets. To

* Herder J. G. «Über Ossian und die Lieder alter Völker» — kopā ar Gēti sastādītajā krājumā «Von deutscher Art und Kunst» (1773).

apzināšanu, publicēšanu, analīzi un popularizēšanu Herders uzskatīja par svarīgu literatūras un — vēl plašāk — kultūras procesa sastāvdaļu. Herders jau minētajā darbā «Fragmenti par jaunāko vācu literatūru» augstu novērtēja latviešu tautas dziesmu koncentrēto izteiksmi, skanīgumu, tautas dzīves īpatnējo atspoguļojumu tajās. Viņš tās nosaucis par «dainos», sajaukdam ar lietuviešu dziesmām, kuras arī bija sācis apzināt. Šim it kā nejaušajam pārpratam bija būtisks turpinājums mūsu tālākajā folkloristikas vēsturē. K. Barons, piekrīzdam izdevēja H. Visendorfa vēlmei, savus krājumus nosauca par «Latvju dainām». Pēc viņa šo nosaukumu izmantoja arī citi folkloras vācēji, kārtotāji un pētnieki (L. Bērziņš, J. Endzelīns, R. Klaustiņš, A. Švābe), un tas izplatījās tautā kā lakonisks, daiļskanīgs, tautas dziesmu iedabai atbilstošs apzīmējums.

Herders radījis arī otru nozīmīgu jēdzienu — tautas dziesma. Pirmoreiz šo jēdzienu Herders pieminēja un kā darba kategoriju lietoja savā apcerē «Par Oziannu un seno tautu dziesmām».

Herders tautas dziesmu jēdzienu paplašināja tādējādi, ka tām pieskaitīja ne vien tautas sacerētās dziesmas, bet arī jaunāko laiku darbus, kuri tautā kļuvuši īpaši populāri, folklorizējušies un kuriem nav zināms konkrēts autors.

Vispirms Herderu saistīja latviešu dainu izpildījums — tiešā, brīvā, jau pieredzē balstītā improvizācija un ciešā saistība ar noteiktu rituālu (saulgriežu svētkiem, masku gājieniem jeb ķekatām u. c.) un tradīcijām. Tikai vēlāk ar tulkojumu palīdzību Herders iepazīna dziesmu saturu. Viņš secināja: «Viņu dziesmas ir tautas arhīvs, kur izteikta visa viņu zinātne, reliģija, dvēseles rosības, seni notikumi, dzīves prieki un ciešanas.» (*Adrastea*, 1803)

Vācijā Gēte, tiekoties ar Herderu, pirmoreiz guva priekšstatu arī par latviešu folkloru. Kopīgi strādājot pie rakstu krājuma, arī Gēte pievērsās dažādu tautu folklorai, un tās motīvi un tēli ienāca viņa literārajā jaunradē. Gēte pilnībā piekrita Herdera uzskatam, ka folklorā, senās dziesmas ir dzidr, atsvaidzinošs avots jaunās poēzijas strautu un straumju tapšanā.

Kopumā Herdera augstais vērtējums par folkloru vispār un īpaši par latviešu tautas dziesmām atšķīrās no

Manceļa, Vecā Stendera un citu vācu mācītāju uzskata par tām kā «blēņu dziesmām», «rupjām zemnieku dziesmām» un viņu untumiem tās aizstāt ar savām didaktiskajām un amizantajām «ziņu lustēm».

Vecais Stenders 1761. gadā rakstīja: «Dainas ir blēņu dziesmas, ko vienmēr velk vienādā meldijā, kur nekāda gudrība, nedz jaukums nav manāms.» Tāpēc, kā secina Stenders, mazattīstītajai latviešu tautai un tās zemajai, vienpusīgajai mentalitātei piemērotākas ir viņa ziņģes ar tiešu, lapidāru morāli.

Vācu mācītāji Latvijā jo cītīgi vērsās pret «pagāniskajām tradīcijām», gan iznīcinādami senās svētvietas, gan apkarodami tautas dziesmas. Einhornš («*Historia Lettica*») īpaši nosodīja apdziedāšanās dziesmas, kuru humoru nesaprata un kurās neko citu, izņemot rupjības, nesaskatīja. Savukārt Ērgemes mācītājs Karbloms 1836. gadā (!) lepnī ziņoja, ka savā draudzē četrpadsmit dienu laikā iznīcinājis 80 pagānu svētbirzis.

Herders iepazinās arī ar latviešu sakāmvārdiem un parunām un atzīmēja, ka «sakāmvārdi ir tautas domu un atziņu spogulis», viena no «tautas filozofijas šķautnēm».

Biezbārdis savā plašajā rakstā «Kāds vārds par latviešu vecajām tautasdziesmām» (1865), balstoties uz Herdera atziņām, pauž vācu mācītājiem pilnīgi pretēju viedokli par folkloru. Šo nesamierināmo attieksmi viņš atklāj arī vēlāk uzrakstītajās apcerēs, piemēram, darbā «Mūsu tautasdziesmas»*.

Herders sakrāja vairāk latviešu tautas dziesmu, nekā paguva publicēt. Trijos rokrakstos 78 latviešu tautas dziesmu teksti un viena melodija glabājās Prūsijas valsts bibliotēkā Berlīnē, tā sauktajos Herdera konvolūtos. Tās tika publicētas Filologu biedrības rakstu XII sējumā 1933. gadā. Tur iespiests arī L. Bērziņa raksts «Atraktās tautas dziesmas».

Dažādu tautu dziesmu vākumu Herders sakopo krājumos «Senās tautas dziesmas» un «Tautas dziesmas»**. Pēc Herdera nāves šie krājumi tika apvienoti jaunā izdevumā «Tautu balsis dziesmās»***. Citu tautu dziesmu

* Mājas Viesis. — 1873. — Nr. 27.

** Alte Volksliede. — 1774; Volkslieder. — 1778—1779.

*** Stimmen der Völker in Liedern. — 1807.

vidū te pārstāvētas 11 latviešu tautas dziesmas, kas nākušas no Vidzemes («Tumša nakte, zaļa zāle», «Kam, saulīte, vēlu lēci», «Maza biju, neredzēju», «Es bij' vīrs, man bij' vara» u. c.). Citu vidū arī viena Latvijas otras pamattautas — libiešu — dziesma («Knaš neitst, vālda-putkōz»).

Herdera ierosme un aktivitāte rosināja arī citus latviešu folkloras materiālu vākšanai. Sākumā tie bija brīvāk domājošie vācu mācītāji (ne jau visi piekrita Manceļa un Vecā Stendera un viņa atbalstītāju uzskatiem), bet pēc tam arī latviešu inteligences pirmās paaudzes pārstāvji.

Viens no pirmajiem bija Rūjienas mācītājs, nelielas tipogrāfijas īpašnieks G. Bergmanis, kurš izdeva divus krājumus*. Zīmīgi, ka pirmā krājuma nosaukums — «*Sinngedichte*» (prātulas). Tā bija visai tieša Herdera iespaids izpausme, virzīta uz tautas dziesmas kā tautas gudrības koncentrāta izpratni un tautas dziesmas nozīmes rehabilitāciju. Pēc tam sekoja G. Bitnera, J. Zvaigznītes, C. Plāteres un G. Manteifela, J. Sproģa, A. Bilenšteina, F. Brīvzemnieka, Āronu Matīsa, E. Voltera (piedaloties Rainim), S. Uljanovskas un — beidzot — K. Barona vākumi un publicējumi latviešu, vācu, krievu, poļu valodā un augšzemnieku dialektā. Kad K. Barons uzsāka savu diždarbu, bija savākts jau ap 80 000 tautas dziesmu (1878).

Herdera sāktā darba turpinājumā veidojās jauna, pozitīva attieksme pret tautas kultūru kā būtisku kultūras sastāvdaļu. Šī tendence atklājās gan K. Buiņicka kultūrvēsturiskajā romānā «Priestera Jordana atmiņas» (Viļņa, 1852), kurā attēlota Latgale 17. gadsimtā, gan vācu rakstnieka T. Hipela romānā «Dzīves ceļi» (1781), kur par latviešu tautas dzejisko talantu sacīts: «Latviešiem ir neatvairāma dziņa uz poēziju. Pat viņu valoda jau pa pusei ir dzeja. Tā skan kā galda pulkstantiņš. Pat vienkāršākie latviešu ļaudis, kad viņi ir liksmi, pravieto vai runā pantos.» Kā atzīmē daži pētnieki, Herders tautas dziesmas vācis ar nodomu stiprināt nomāktās tautas pašapziņu, kurai, kaut arī pamazām, jāklūst par vēstures subjektu, jāklūst dzirdamai citās tautās, jāsekmē pirmie soļi uz brīvību. «Tautas dziesma ir pierādījums pašas tau-

* Erste Sammlung Lettischer Sinngedichte. — Ruien, 1807; Zweyte Sammlung Lettischer Sinn- oder Stegreifs-Gedichte. — (Ruien), 1808.

tas esībai» — šī doma vienoja Herderu, Merķeli un latviešu pirmās atmodas darbiniekus.

Balstoties uz Herdera ievadīto «jauno laika garu», notika arī poētikas pakāpeniska pārveidošanās no dzejas mākslas dzejas teorijā, kura padziļinoties un paplašinoties izvērtās literatūras filozofijā. Šo tendenci pauž gan pats Herders, gan Gēte un citi, it īpaši vācu klasiskās filozofijas pārstāvji. Šis process nav domājams bez folkloras, tautas mākslas, tautas tradīciju izpētes un iesaistīšanas šajā procesā.

Jāatzīmē, ka viens no jūtamiem Herdera folkloristisko interešu veicinātājiem bija viņa draugs Hāmanis, kurš no Kēnigsbergas bija pārcēlies uz Latviju un strādāja gan par mājskolotāju (klejojot no mājas uz māju, viņš ieguva dēkaiņa un «ziemeļu maga» slavu), gan par mācītāju Jelgavas pusē. Hāmanis ļoti milēja folkloru un uzskatīja, ka īsta dzeja ir «religiski apdvesta». Attīstot kādu M. Opica domu, Hāmanis secina, ka seno tautu drāma ir piederējusi pie viņu liturģijas. Tās sastāvdaļa (mitoloģiskajos rituālos) un būtisks elements bijušas arī latviešu tautas dziesmas.

Hāmanis uzturēja regulārus sakarus ar Rīgu, kur tikās ar Herderu un dedzīgi pārsprieda valodas, folkloras, reliģijas, filozofijas jautājumus. Hāmanis ar sekmēm apguva latviešu valodu un mudināja arī Herderu to darīt. Hāmanis aicināja Herderu uz Kurzemi par mājskolotāju, norādot, ka tas sekmētu latviešu valodas apguvi un vietējās folkloras vākšanu. Herders nebrouca uz Kurzemi un arī latviešu valodu apguva ļoti minimāli. Taču viņu sarunas par folkloru bija rosinošas un auglīgas. Hāmanis pauda domu, ka folklorā ir tautas skaistuma izjūtas nemākslota izpausme, dzīvā tautas valoda un vēsture. Vērtīgi ir tie sacerējumi, kuri izaug no visu dvēseles spēku sadarbības. Un tādas ir latviešu tautas dziesmas. Herders kā komentāru tautas dziesmām pievieno Hāmaņa domas, un šis komentārs skan šādi: «Homēra nenovērtējamam dzejas metram vajadzētu būt tik paradoksālam kā vācu Pindara neapvaldītajai dabai. Mana apbrīnošana jeb nezināšana attiecībā uz cēloni, kālab grieķu dzejā viscaur lietots viens metrs, ir nedaudz mazinājusies, man uzturoties Kurzemē un Vidzemē. Minētajos apvidos ir vietas, kur latviešu jeb nevācu tautu jebkurā darbā dzird dziedam, bet neko citu kā kadenci ar dažiem toņiem, kurai ir

daudz līdzības ar kādu metru. Ja viņu vidū rastos kāds dziesminieks, tad tā būtu dabīga lieta, ka visi viņa panti būtu veidoti pēc šī viņu balsu tradicionālā mēroga.»

Protams, laika gaita korigējusi gan šo, gan citus Hāmaņa izteikumus. Taču zīmīgi un svarīgi ir tas, ka divi ievērojami Eiropas filozofi lielā nopietnībā risinājuši latviešu folkloras esības un eksistences jautājumus.

Te jāatzīmē kāds paradokss. Hāmaņa idejas izteiktas viņa darbā «Filologu krusta kari» (1762), aforismos un kritikās. Tās iespaidoja dižgarus Herderu, Gēti, Jakobi, Hēgeli u. c. Taču viņš pats palika ēnā. Hāmaņa filozofijas tumšā, miglainā izteiksme kaitēja viņa popularitātei, bet Herders, kurš samērā daudz aizguva no Hāmaņa, iemantoja humanitātes apustuļa cēlo vārdu un slavu.

Vēl jāpiemin K. Stavenhāgena darbs «Herders Rīgā»*, kurā viņš visai argumentēti apgalvo, ka Herdera kā domātāja, humānista, folkloras pētnieka un literāta īpatnības un virzība veidojusies tieši Rīgā. Stavenhāgens raksta: «Še (t. i., Rīgas apkaimē) viņš, kā domājams, iepazīnīes ar latviešu saulgriežu svētkiem, proti, Jāņu vakaru (...). Jāņu bērnu mielošana, dziedāšana un rotaļāšanās zem kārts galā degošām darvas mucām. Īstais sākums bijis tamlīdzīgs piedzīvojums Vidzemē, kur viņam bija izdevība redzēt šādas senas, nekultivētas dziedāšanas ritmu un dejas dzīvas paliekas dzīvās tautās.

Herders, kas zemu vērtēja mācīšanos tikai ar rakstītā vārda palīdzību un centās mācīties no tautas, viņš, kas valodu centās izprast, izejot no tautas, te pirmo reizi saskārās ar svešas tautības atmosfēru, ko viņam uzskatāmības nolūkā nevajadzēja sūri grūti radīt no literatūras un ceļojuma aprakstiem, bet kas viņam devās rokās kā kopums ar ieražām, valodu, dziedāšanu un jutekļiem pieejamu ritmu uz stilā patiesi iederīga fona, proti, dzimtās zemes dabā.»

Herders 1765. gada vasaru pavadīja pie Juglas ezera un te arī piedalījās Jāņu svinēšanā. Arī savam krājumam viņš bija sagatavojis kādu Līgo dziesmu, kura tomēr palika rokrakstā. Herders Līgo svētku sakarā atzīmē, ka te «vislielākajā brīvībā valda vislielākā likumība» un ka tautas dziesmas ir kā dzidras rases lāses, kuras «mūsu poēzijas nokaltušos zarus varētu atdzīvināt». Tautas

* Stavenhagen K. Herder in Riga. — R., 1925.

dziesmas rada godbijību pret tautu un katru nezināmo indivīdu, kas radījis šīs pērles.

Runājot par Herdera attieksmi pret Rīgu, rodas jautājums: vai nepilnu piecu gadu laikā būtiski mainījās Herdera uzskati par Rīgu un kas viņu pamudināja aizbraukt?

Pavīd viedokļi, ka sākotnēji Herders bijis sajūsmināts par Rīgu, bet laika gaitā mainījis savu attieksmi un beigās negatīvā attieksme pārmākusi sākotnējos iespaidus. Ka tā nebūt nebija, liecina 1780. gada oktobrī avīzē «*Deutsche Merkur*» publicētais raksts par Rīgas hroniku. Bija pagājuši vienpadsmit gadi, un no tālās Veimāras Herders joprojām priekšstatīja Rīgu kā brīvās tirdzniecības pilsētu. Viņš salīdzināja Rīgu ar Ženēvu, uzskatīja to par piemērotu vietu apgaismības ideju attīstībai un izplatīšanai. Herders joprojām atzinīgi izteicās par Rīgas «brīvo pilsētas satversmi», kas viņam bija kļuvusi tuva.

Dzīvodams Vācijā, Herders iestājās par brīvas, demokrātiskas domas paplašināšanas iespējām ar jaunu laikrakstu palīdzību Vidzemē un Igaunijā. Var domāt, ka uz to dedzīgi atsaucies Herdera draugs Merķelis pēc atgriešanās no Vācijas, 19. gs. sākumā izdodams vairākus izdevumus — «*Supplementblätter zum Freimütigen*», «*Der Zuschauer*» (1807—1831), «*Zeitung für Literatur und Kunst*» (1811—1812), «*Livländischer Merkur*» (1818), «*Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland*» (1828—1838).

Herdera dienasgrāmata («Mana 1769. gada ceļojuma žurnāls») un vēstules pat liecina par zināmu nostalgiju attiecībā pret pilsētu, kurai viņš varēja pateikties gan par interesantu darbu, gan par relatīvi bezrūpīgu dzīvi, zināšanu patstāvīgas padziļināšanas iespējām, par simpātijām un draudzību, ko bija baudījis savos amatos un sabiedrībā.

Tiesa, ceļojuma žurnālā, kas nebija domāts publicēšanai (pirmoreiz to publicēja Herdera dēls Emīls 1846. gadā), līdzās atziņai, ka Rīgā viņš izjutis «brīvības un sevis pārvaldīšanas saldo izjūtu», Herders atklāj arī «Rīgas medaļas» otru pusi — zināmu noslēgtību no lielās pasaules un līdz ar to (salīdzinājumā ar Eiropu) provinciālu šaurību, kas dod labu augsni miētpilsoniskām intrigām un vāji slēptai korumpētībai. Pārlietu uzpūstais birokrātu korpuss un nevajadzīgi lielais krievu garnizons,

kas dārgi izmaksā pilsētai, arī rada kritisku Herdera attieksmi. Viņš izsaka zināmu nožēlu, ka nav vēl aktīvāk gājis sabiedrībā un ir pārlieku daudz laika veltījis «skolotu rakstu publicēšanai», nevis «sieviešu apartamentu» apguvei, jo pārspilēta šķīstība (gluži tāpat kā absolūta nešķīstība) vīrieti tikai novājinot un veidojot pretstatu — netikumu, nepilnību. Tā ir atklāta ironijas un pašironijas caurvīta apgaismības laikmeta intelektuāļa grēksūdze.

Taču, mūsaprāt, tie visi ir tikai maznozīmīgi, otršķirīgi konstatējumi, kuriem pāri paceļas viss pozitīvais, ko Herders ir teicis par Rīgu. Īstenībā viņa aizbraukšanai no Rīgas bija citi cēloņi.

Pirmais cēlonis bija dažu ortodoksālu priesteru zināma opozīcija pret Herdera sprediķu novatorismu. Tomēr par daudz būtiskāku ieganstu kļuva visai intīmā draudzība ar tirgotāja Buša sievu — francūzieti Amāliju Reinholdīni. Šī draudzība radīja neveselīgas baumas pilsētā un attiecību saspilējumu ar draugiem — brīvmūrnieku ložas locekļiem. Herders par to atklāti stāstīja savai līgavai Karolīnai 1770. gada oktobra vēstulē. Turklāt arī literārajos strīdos daudz kritizētā Kloca un viņa kliķes draugi negribēja piedot Herderam viņa pārlieko neiecietību un taisnprātību.

Taču galvenais, dziļākais iemesls bija tas, ka Herders — nemiera gars, kas arī nojauta savu misiju, — ilgojās pēc jaunām iespējām, vietām, situācijām. Vispirms viņš tiecās pēc apgaismības citadeles Parīzes. Un tālāk — pēc Vācijas kā Eiropas centra. Viņš alka pēc kultūras pilsētām un lielas kultūras gaisotnes, pēc tikšanās ar sava laika dižgariem. Un tas drīz piepildījās. Ar slavenajiem apgaismotājiem enciklopēdistiem Dalambēru, Didro un citiem viņš kā līdztiesīgs apsprieda filozofijas un revolūcijas problēmas, bet Vācijā aktīvi sadarbojās ar Gēti, Šilleru un citiem gara un literatūras olimpiešiem.

Atstājot Rīgu, Herders pats atzina, ka viņš savā amatā un dzīves pieredzē vēl nav juties tik stiprs, lai uz visiem laikiem piekertos Rīgas profesijām un šai vietai. Dzīve vēl priekšā (atstājot Rīgu, Herderam bija tikai nepilni 25 gadi), vajadzēja izmantot laiku un izdevību apgūt jaunus zināšanas, piedalīties rosinošos strīdos, meklēt jaunus draugus, patiesu mīlestību un arī — citus pretiniekus. Bez visa tā Herders nespēja iedomāties savu turpmāko dzīvi.

Un, tā izlēmis, Herders pēc skolas gada beigām teica atvadu sprediķus abās baznīcās un «drudzainā rosībā» kopā ar pazīstamo tirgotāju G. Beirensu 1769. gada 5. jūnija vakarā ar burinieku devās ceļā rietumu virzienā.

Šajā ceļojumā, kas ilga vairākus mēnešus (ieskaitot visai ilgo uzturēšanos Nantē), Herders sarakstīja interesantu darbu — dienasgrāmatu «Mana 1769. gada ceļojuma žurnāls». Tajā ieaustas atmiņas par Rīgu, summējas piecos dzīves gados piedzīvotais un pārdzīvotais, gūtais un zaudētais. Vienlaikus tas ir jau Rīgā loloto jauno ieceru ieskicējums. Šī dienasgrāmata ir spilgts «Vētras un dziņu» laikmeta dokuments. Ar savu trauksmaino rakstības stilu, ar spraigu asociatīvo refleksiju, vienas domas nemitīgu pāreju citā, ar tieksmi visu ideju kosmosu aptvert ar vienu gaišredzīgu skatienu, īstenot ar vienas rokas vēzienu. Ar horizontāla domu gājiena pāršķēlumu, ar epifāniski gaišredzīgām vertikālēm... Te saskatām Herdera faustisko iedabu. Ne velti par vienu no prototipiem savam Faustam Gēte izmantoja Herderu.

«Jūs neticēsiet,» saka Herders, «cik stipri nedēļu ilga vienatne uz kuģa bagātina ar domām un cerībām.» Stingri reglamentētā kuģa kārtība viņam atgādināja tālaika politiskās kārtības modeli. Miglā un vējā viņš prātoja par ziemeļu tautu mitoloģiju un vēsturi. Skaidrā un rēnā pēcpusdienā viņa domas atkal un atkal apstājās pie pasaules attīstības universālās vēstures meta. Herderam bija milzīgi projekti ne tikai par Rīgas, bet arī par visas pasaules pilnveidi un cilvēku radikālu iespaidošanu. Taču kādā gaišā rītā viņš pavisam skaidri saredzēja, ka pasaule tam vēl nav gatava un tie ir tikai utopiski plānojumi uz papīra.

Taču 1769. gada dienasgrāmata ir izteikti moderna (avangardiska) refleksija; jūras bezgalīgie apvāršņi ļauj savīt pagātņi ar nākotnes vīzijām. Dod iespēju uz sevi un pārdzīvoto palūkoties it kā no malas, distancēti. «Dod iespējas,» saka Herders, «izkopt filozofiskās dotības un noslieces, priekšstatīt zemes nosacīto šaurību un sadzīvisko saskaldītību.» Herdera domas, metot dažādus lokus, atgriežas pie sirdij tuvās Vidzemes, kurai viņš izstrādājis jaunu, visai radikālu, apgaismības laikmetam atbilstošu izglītības un audzināšanas projektu. Audzināšanu viņš joprojām uzskata par vienu no cildenākajiem

darbiem, jo tā nozīmē personības un cilvēka gara pilnveidošanu. Viņa pūliņi jaunās skolas radīšanā virzīti uz to, lai psiholoģiski pārdomātā secībā pavērtu ceļu jaunai dzīvei un, saprotams, veidotu tai atbilstošu cilvēku. Par vienu no apgaismības dominantēm viņš paredz Vidzemes universitātes izveidi. Reizē māc zināmas šaubas — kas tajā mācīsies? Vai arī zemnieks, kas pagaidām «ir vergs», varēs studēt? «Vienkāršā tauta atrodas visnelādzīgākajā vācu kalpībā. Pirms kaut kas top, tam ir jāmainās.»

Uz kuģa dzimst arī jauna Rīgas liceja plāna uzmetums, kuram pēc Herdera pārliecības jāklūst par jaunlaiku republikas vidējā posma izglītības pamatmodeli. Tā Herders tiecas ielūkoties nākotnes sabiedrībā, kuras kodols ir brīva, demokrātiski domājoša personība, tāds garīgi «stalts» cilvēks, kuram ir organiska humanitātes izjūta, kurš spēj izvēlēties savu dzīves ceļu, darbības lauku, neieslēdzoties šaurā profesijas un uzskatu sprostā. Daži Herdera pētnieki viņu ir salīdzinājuši ar Ruso, taču savā izglītības projektā Herders polemizē ar šo cienījamo žēnēvieti, kura idejas bija izmantojis sava pedagoģiskā darba pirmajos gados. Viņa skatījums sniedzās tālāk. Herders pauda klusu vēlmi atgriezties Rīgā ar jau pilnīgi izstrādātu liceja plānu. Taču tas viņam diemžēl nebija lemts.

Urdošas domas, lieli projekti, nemitīgi meklējumi, kuri drūzmējas, sedzot cits citu, liecina, ka, atstājot Rīgu, Herdera rūga fantastiski radošs gars, kuru tik skaidri jau pirmajā tikšanās reizē Vācijā bija uztvēris Gēte. Herdera lepnā ticība sev un savu ideju uzvarai atspoguļojas arī tajā laikā tapušā dzejoļa «Nākamības ģēnijs»* brīvajos ritmos.

Kuģojot garām Kurzemes krastiem, Herders domāja nevis par Latviju, jo tāds apvienojošs jēdziens vēl nepastāvēja, bet par tās atsevišķām koloniāli apspiestām teritoriālām daļām. Vai reiz labākos laikos tās nevarētu līdzināties brīvajiem un demokrātiskajiem Šveices kantoniem? Jau tad to autonomiju raksturoja savi administratīvie un kultūras centri: Vidzemei — Rīga, Kurzemei — Jelgava. Katrā no tām bija tipogrāfijas, tika izdotas grāmatas, tām piemita kultūras savdabība. Bijušajā

* Herders Werke in fünf Bänden. — Aufbau-Verlag Berlin und Weimar, 1969. — Erster Band. — S. 5.

poļu Inflatijā gan vēl nebija sava noteikta centra, grāmatas tika drukātas Viļņā, bet arī tur veidojās sava katolicismā balstīta latīņu grāmatniecība un tradīcijas. Latviešu Inflatija bija tāla un neiepazīta, bet par Kurzemi un Vidzemi Herders puda savu reformatora un jaunu iespēju prognozētāja viedokli.

Tātad — Vidzeme: «Ak, kaut Eimenīda* man parādītos manos mežos, lai mani nobiedētu, mani no tiem padzītu uz mūžīgiem laikiem un izraidītu lielajā, derīgajā pasaulē! Vidzeme ir province, kas atdota svešiniekiem! Daudzi svešinieki to baudījuši, taču vienīgi savā tirgoņu veidā, lai kļūtu bagāti; man, arī svešiniekam, tā dota augstākam mērķim — lai to izglītotu! Mans garīgais amats lai kalpo uzlabotas evaņģēliskas reliģijas kolonijas izveidošanai (..) caur izglītošanu. (..) Viss pārējais lai vienkārši tiek nolikts malā.» Un vēl: «Taču cik daudz man vēl priekšā, lai sasniegtu šo cieņas oreolu un kļūtu par pirmo cilvēku pazinēju pēc savas kārtas, savā provincē!»

Par Kurzemi: «Kurzeme, atļautības un nabadzības, brīvības un sajukuma zeme, tagad morālisks un literārs tuksnesis — vai tā nevarētu kļūt par brīvības un zinātnes rezidenci un glabātavu, pat ja izdotos tikai atsevišķi plāni? Ja tas, kas muižniecībai ir tiesības un vara, tiktu labi pielietots, ja tas, kas tai ir vienīgi zinātniska greznība, tiktu vērsts uz diženo? Bibliotēka šeit ir pirmais solis; var iznākt arī kas vairāk, tādēļ lai tas man ir piemērs un paraugs, pēc kura censties un kuru apsteigt.»

Kādā Tartu universitātē (1971) aizstāvētā disertācijā Herders nosaukts par «karstu krievu patriotu». Iespējams, šis apzīmējums ir balstīts uz Herdera biogrāfa R. Haima** hiperbolizētu izteikumu vai arī bija konjunktūras nodeva, jo glaudīt pa spalvai padomiskumu varēja, arī izsakot komplimentus Krievijas impēriskajai politikai pagātnē Baltijā un visur citur. Taču attiecībā uz Herderu šis apzīmējums jāuzskata par stipri vien pārspīlētu. Kā liecina arī ceļojuma piezīmes, viņa uzmanību

* Eimenīda — sengrieķu mitoloģijā viena no atriebes dievēm — erīnijām.

** Гайм Р. Гердер, его жизнь и сочинения. — М., 1888. — Т. I—II.

sākotnēji gan piesaistījuši Katrīnas II Krievijas reformēšanas plāni, taču panākto rezultātu pieticīgums viņu atvēsinājis. Bez tam (un tas ir galvenais) jau 70. gados, bet it īpaši 90. gados Herders uzskatīja monarhiju par novecojušu valstiskās pārvaldes formu. Tomēr laikā, kad Herders atstāja Rīgu, viņa antimonarhistiskie uzskati vēl nebija īsti izveidojušies. Rīgā viņš bija vienkāršs lojāls pilsonis, kurš par impēriju neinteresējās. Savās ceļojuma piezīmēs, pievēršot uzmanību Pētera I radošajiem pasākumiem, Herders parāda, ka pašā Krievijā nav nosacījumu un stimulu tās progresam. Pēteris I tos meklējis ārzemēs, lai apgūtu pat vienkāršu strādātprasmi, kuras Krievijā trūkst. Pētera I un Katrīnas II centieni rezultātā daudz maz attīstītas kultūras salas izveidojās vienīgi abās Krievijas galvaspilsētās un Baltijas piekrastē, turpretī visa lielā iekšzeme bija puscivilizēta un pierobežā tautas vēl bija visai mežonīgas.

Patvaldniece (domāta Katrīna II) visu likumu «garu un burtu», valodu, manieres un cienību meklēja Francijā. Krievijā dzinula un paraugu patstāvīgiem darbiem nebija. Taču ārzemēs apgūtais Krievijas apstākļos ātri izzuda, nedodot augļus, un Krievija nespēja izkļūt no mūžīgās atpalicības. Pēteris I ārzemēs gūto pieredzi izmantoja, lai nostiprinātu savu varu, nežēlīgi izrēķinoties ar saviem sāncenšiem, un izcirstu logu uz Eiropu, iznīcinot gandrīz visus Vidzemes iedzīvotājus un pakļaujot sev galīgi izpostītu zemi. «Tā ir viņu galvenā kļūda visās lietās,» raksta Herders, «neviens nācija neatdarina vieglāk, nepiesavinās manīgāk kā šī; taču tad, kad tā iedomājas visu zinām, tā nekad nepēta tālāk, tādēļ vienmēr un visās lietās paliek nemākulīga.» Un tas nevar būt citādi zemē, kur zemiska lišķība, blēdība un karjera ir nedalāmā vienotībā, kur nešķirams ir verdziskums un despotisms. Šo izvērsto krievu mentalitātes raksturojumu neturpināsim, jo ar to lasītājs varēs iepazīties, izlasot Herdera darbu «Mana 1769. gada ceļojuma piezīmes». Vienīgi var vēl piebilst, ka viņš par krievu mentalitāti runā galvenokārt sociālā aspektā un saistībā ar šīs impēriskās valsts un nācijas likteni. Protams, individuālā, atsevišķu cilvēku līmenī Herders nebūt nenoliedza arī pozitīvus elementus krievu nācijas raksturā.

Par savdabīgu Rīgā pārdzīvotā turpinājumu Herderam izvērtās tikšanās un visai ilgstošā draudzība ar G. Mer-

ķeli Veimārā, kur dzīvoja Herders un uz kurieni Merķelis pārcēlās 90. gadu otrajā pusē.

1796. gadā Merķelis nolika Herderam uz galda savu liesmaino darbu «Latvieši». Herders grāmatu izlasīja ar aizrautību un simpātijām un uzrakstīja izvērstu un atziņīgu recenziju avīzē «*Erfurter Nachrichten*». Recenzents uzsvēra, ka Merķelis šajā darbā Vidzemes iedzīvotāju postu dzimtbūšanas jūgā atklājis sirdi plosošās ainās. Autors veicis cildenu darbu, kalpojot patiesībai un latviešu dzīves uzlabošanas idejai. Grāmata darījusi autoru slavenu, nesot labu ne tikai Vācijā, bet visur, kur tas vajadzīgs, kur vēl tiek ierobežota cilvēku brīvība.

1797. gadā Leipcigā tika publicēta Merķeļa grāmata «Hjūma un Ruso darbi par pirmatnējo līgumu līdz ar apcerējumu par dzimtbūšanu. Veltījums Vidzemes dzimtkungiem». Arī par šo antifeodālo Merķeļa darbu Herders rakstīja iepriekš minētajā Erfurtes laikrakstā, novēlot sabiedrības uzmanību un atsaucību gadsimtiem sāpinātās un pazemotās cilvēku cilts aizstāvju balsij.

Merķeļa darbi, īpaši viņa «Latvieši», to izraisītā polemika, Eiropas sabiedriskās domas spiediens sekmēja samērā drīzu dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē, Kurzemē un Igaunijā.

Tuvākā draudzība ar Herderu šajā Vācijas periodā (1796—1806) veicināja Merķeļa literārās un publicistiskās darbības pacēlumu, rosināja viņu nodibināt vairākus preses izdevumus un uzrakstīt jaunus nozīmīgus darbus*.

Pārcēlies no Jēnas uz Veimāru, Merķelis tieši Herdera ģimenē saņēma mājas siltumu, izjūtu sirsnīgumu pret sevi, guva lielu intelektuālu lādiņu tālākai dzīvei. Merķelis raksta, ka viņā nevar neizraisīt entuziasmu šis īsteni dižais cilvēks, kura gara un sirds cildenums apvienojas ar spožu ģenialitāti. Darbā «Skices no manas atmiņu grāmatas» Merķelis ietver esejiskas apceres par Gēti, Šilleru un arī Herderu.** Tās ir atklātas drauga domas, kurās nav noklusēti arī Herdera trūkumi dzejas un citās jomās. Taču dominējošās ir dziļās sirsnības un pateicības jūtas: «Herdera nams drīz vien kļuva par vispatīkamāko,

* Par to detalizētāk sk. Merķelis G. Vēstules kādai sievietei. — R., 1991; Kultūrvēsturiski raksti. — R., 1992.

** Merķelis G. Kultūrvēsturiski raksti. — R., 1992. — 127.—131. lpp.

kas mani Veimārā saistīja, arvien no jauna es izjutu tās vilinājumu, kad biju uz pāris mēnešiem izbraucis. Tas ļāva šo mazo pilsētu man uzskatīt gandrīz vai par dzimteni. Nekad neizgāju no šī nama, vai nu tas būtu pēc divatā ar Herderu viņa darba kabinetā pavadītās stundas, vai pēc viņa ģimenes lokā nodzīvotā vakara, bez zināma svinīga noskaņojuma, nesaņēmis no viņa daudz jaunu, dižu ideju.»

G. Merķelis atzīmē, ka Herdera skatiens katru parādību ne tikai tvēra skaidri un objektīvi, bet arī saskatīja tās plašākos sakarus un pastāvēšanas būtību, it kā raugoties no putna lidojuma.

Herdera galvenais darbs «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju»* kļuva par Merķeļa filozofisko un sociāl-vēsturisko uzskatu galveno balstu, turklāt viņu īpaši saistīja doma par cilvēka subjektīvā, radošā faktora lomu vēsturē, par to, ka cilvēces vēsture ir cilvēka tieksmju, spēju un produktīvās darbības dabiska vēsture, pakļauta vietas un laika apstākļiem. Herdera un Merķeļa uzskati bija radniecīgi galvenajos literatūras jautājumos. Tos raksturoja trīs pamatbalsti: saprāts, jūtas un fantāzija.

Herdera atziņa, ka folklorā vistiešāk poētiskā gaismā atspoguļojas tautas dzīve, tās garīgie spēki un centieni, lika Merķelim vēlreiz vērīgi ielūkoties latviešu folklorā un atzīt, ka latviešu tautai (toreiz — 18. gs. beigās) vienīgais enerģijas, ētisko un estētisko uzskatu avots un balsts ir tautas dziesmas un folklorā. Šo domu viņš pauda apcerē «Par latviešu dzejas garu un dzeju» (1797).** Merķelis to publicēja Vīlanda žurnālā «*Der Neue Deutsche Merkur*», bet vēlāk nedaudz papildinātā veidā — divsējumu grāmatā «Vidzemes senatne» («*Die Vorzeit Lief-lands*»). — 1798—1799).

Ir izteikti atzinumi, ka Herders, dzīvodams Rīgā piecus gadus, te saskatījis, apguvis un spējis dot Latvijai vairāk nekā vietējie muižnieki simts gados. Herderu augstu novērtēja arī Merķelis, saistot viņa vārdu ar gaismas un brīvības vārdu. «Latviešu» otrajā, papildinātajā izdevumā viņš norāda: «Varbūt tagad latvieši jau spīdētu citu tautu vidū, varbūt viņiem būtu savi Kanti, savi Herderi, savi

* Herder J. G. *Ideen zur Philosophie der Menschheit*. — Rīga, 1784—1791. — Bd. I—IV.

** Merķelis G. *Kultūrvēsturiski raksti*. — R., 1992. — 199.—202. lpp.

Vīlandi, varbūt viņiem kā zinātnes, tā politikas laukā būtu svarīgāka loma, ja viņi būtu atstāti savā ziņā.»

Herdera darbību Rīgā atgādina par Herdera laukumu nosauktais agrākais Mazo svaru laukums un piemineklis (1864) Vecrīgā. Godinot viņa piemiņu, darbojās Herdera institūts kā nozīmīgs vācbaltu izglītības un zinātnes centrs (1921—1939), kas izdeva zinātniskos rakstus septiņos sējumos (1925—1939), sadarbojās ar ārzemju zinātniekiem, Herdera biedrību (dibināta 1921. gadā) un veica citu apgaismības darbu. Taču tas jau ir pamats īpašai sarunai par Herdera institūta daudzpusīgo, vērienīgo darbību, par nacionālo minoritāšu ar likumu nodrošināto autonomiju un lielajām iespējām Latvijas Republikā. Par Herdera mantojuma apguvi, viņa ideju dažādām izpausmēm un viņa darbu nozīmi jaunākajā Latvijas vēsturē.

III

Herdera pasaules skatījumu un viņa daudzو darbu pamatievirzi noteica plaši filozofiskās domas un kultūras avotu pētījumi. Viņš bija apguvis savām interesēm tuvos Montēna un franču apgaismotāju Voltēra, Monteskjē, Ruso, Dalambēra, Didro un citu darbus. No angļu domātājiem Herdera uzmanību piesaistīja sensuālisti Bēkons, Loks, Ņūtons, bet it īpaši apgaismotāji Šāftsberijs un Hjūms. No vācu domātājiem Herderu visvairāk ietekmēja Leibnics, jau minētais Hāmanis un Kants ar saviem pirmskritiskā perioda darbiem.

Taču iepriekšminēto un citu autoru darbus Herders izmantoja ļoti radoši, veicdams patstāvīgas domas caurstrāvētos pētījumus enciklopēdiski daudzveidīgās jomās — vēstures filozofijā, etnosu teorijā un humānisma jautājumos, kulturoloģijā, teoloģijā, folkloristikā, valodas ģenēzes un vēstures jomā, estētikā, literatūras vēsturē, teorijā un kritikā. Šo patstāvības un meklējumu ceļu apliecina arī polemika, kas saistīta ar atsevišķiem Ruso un Kanta darbiem, kaut arī kopumā no viņiem Herders ir ne mazums guvis un mācījies.

Konkrēto jautājumu risinājumu noteica vairāki Herdera pasaules uzskata pamatprincipi un izglītības ievirze, kuru daļēji jau iezīmējam iepriekš. Taču jāpakavējas vēl pie dažiem aspektiem.

Visu mūžu iestādāmie par sīki saskaldītās Vācijas vienotību un neatkarību, kritiski izturēdamies pret Prūsijas karaļa Frīdriha II valdonību un monarhiju vispār, Herders savu vācisko patriotismu neabsolutizēja. Viņš nekad neizvirzīja domu par kādu īpaši izredzētu vietu savai nācijai Eiropā un pasaulē, bet prasīja cienīt citas tautas, to tiesības un brīvību. Viņš izturējās ar vienādu cieņpilnu attieksmi gan pret lielo, gan pret mazo tautu kultūru. Par to liecina iejūtīgā attieksme pret latviešu, igauņu un citu Baltijas reģiona mazo tautu folkloru, tradīcijām. Šo attieksmi pauda arī viņa kritiskais vērtējums par pastāvošajām feodālajām attiecībām un nepārprota nostašanās apspiesto, sociāli un politiski nebrīvo pusē. Tas arī bija viens no pamatprincipiem viņa izpratnei par humānismu.

Savus uzskatus, arī attieksmi pret latviešu tautas drūmo likteni Herders koncentrēti, tieši un trāpīgi atklāj divos teikumos: «Senie prūši tika iznīcināti, līvi, esti un latvieši, novesti līdz šausmīgam stāvoklim, sūta arī tagad lāstus saviem apspiedējiem. (...) Nēģeris tēlo velnu baltā cilvēka veidolā, bet latvietis nevēlas nokļūt debesīs, jo arī tur ir vācieši.»

Herders, īpašu uzmanību pievēršot sabiedrības vēsturiskās attīstības izpētei un filozofiskam skaidrojumam, uzskatīja, ka tas var palīdzēt konstruktīvi izmantot vēstures pieredzi, izvairīties no liktenīgām kļūdām un paredzēt procesu attīstības gaitu nākotnē. Balstoties uz to, veidojās Herdera pārliecība par iespēju aktīvi iedarboties uz sabiedrības gaitu, tās nākotni, veicināt cilvēces progresu un humānisma uzvaru sabiedrībā, cilvēku attiecībās.

Herders pamatoti uzskatīja reliģiju par vienu no svarīgākajām kultūras formām un tiecās parādīt tās pozitīvo (nereti — noteicošo) lomu sabiedrības dzīvē. Šim jautājumam viņš pievērsās vairākos savos darbos, arī slavenajā apcerē «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju». Pēc Herdera ciešas pārliecības reliģija ir cilvēku cilts kvalitatīva pazīme un izpausme, kurā atklājas cilvēka pārkums par dzīvnieku. Reliģijai cilvēces attīstības gaitā bijusi arī noteikta organizējoša loma, tā sekmējusi izglītības attīstību, mākslas uzplaukumu.

Atšķirībā no vairākiem vēsturniekiem, kas viduslaikus raksturojuši kā tukšuma, tumsonības un reliģiskā fanā-

tisma laikmetu, Herders parāda tos kā likumsakarīgu vēstures posmu ar savdabīgas kultūras — gan garīgās, gan laicīgās — attīstību. Uz šādu uzskatu lielā mērā balstās Renesanse un mākslu sintēzes šedevri, ar kuriem lepojas jaunlaiku sabiedrība. Taču Biblii viņš traktē nevis kā paša Dieva inspirētu un svaidītu avotu, bet kā nozīmīgu senatnes literatūras pieminekli, kurā atspoguļojas arī seno tautu reliģiskie priekšstati («Fragmenti no Austrumu arheoloģijas», 1769, u. c.). Viņš uzskata, ka reliģiju rada nevis mierīga dabas vērošana, bet bailes no stihijas un draudošām katastrofām un nepieciešamība meklēt atbalstu pie Dieva. Herders ne tikai pieļauj cilvēka brīvību reliģijas izvēles jautājumos, bet arī aktīvi vērsas pret jebkura veida reliģisko neiecietību, dogmatismu un mānītību.

Pirms Herders sāk rakstīt savu nozīmīgo darbu «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju», viņš vairākas koncepcijas izstrādā atsevišķos mazāka apjoma darbos, kas veltīti konkrētām kultūras, sociālajām un morāles problēmām. Protams, tās nav nekādas mazsvarīgas «sagataves», bet pilnīgi patstāvīgi darbi. Taču tajos izkristalizējas apceres «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju» vadlīnijas.

Pirmām kārtām tie ir valodas izcelsmei veltītie darbi. Šī problēma aizsāka Rīgā tapušajā grāmatā «Fragmenti par jaunāko vācu literatūru» (tajā ir arī oriģināla nodaļa «Par valodu vecumu»), bet izvērstā «Traktātā par valodas izcelšanos» (1769), par kuru Berlīnes Zinātņu akadēmijas izsludinātajā konkursā Herders saņēma pirmo godalgu.

Pirmo reizi izmantojot vēsturisko pieeju, Herders kritizē gan dievišķo valodas izcelšanās sludinājumu, gan arī uzskatu par tā saukto ār pasaules skaņu atdarināšanu, tās pilnveidojot. Viņš vērsas pret «emociju izpausmes» teoriju, kuras pamatā ir atziņa, ka dzīvnieki ar kliedzieniem sazinās, ziņo par briesmām utt. Visi zvēri, putni, pat zivis pauž savas izjūtas, instinktus ar skaņām, kliedzieniem, taču neviena dzīvnieku suga nav radījusi valodu. Herders pauž un bieži atkārtoti viedokli, ka cilvēks ir «sabiedriska dzīvnieks», kurš savu darbību saskaņo ar citiem. «Cilvēks savā esībā ir bara būtne un piederīgs, sabiedriska būtne, tāpēc valodas attīstība viņam kļūst par dabisku, būtisku nepieciešamību.»

Herders valodas izcelsmes jautājumā nepiekrīt Ruso sabiedriskā līguma teorijai, E. Kondiljaka vienošanās teorijai, Leibnica dabas skaņu atdarināšanas teorijai, kaut arī paņem no tām racionālo kodolu. Ruso nevēsturiski ir pieņēmis gatavas valodas esamību. Lai vienotos, slēgtu līgumus, valodai jau vajadzēja pastāvēt. Herders atzīmē, ka pat agrīnā, pati primitīvākā «saprāta īstenošana» nebija iespējama bez valodas. Starp saprātu un valodu ir savstarpēji nesaraucama saistība. Bez valodas un cilvēka nav saprāta, bet bez saprāta nevar būt valodas; valodas attīstība ietekmē saprātu — un otrādi. Savukārt cilvēka darbība nosaka viņa domāšanas attīstību. Darbība, saikņu pastiprināšanās nosaka valodas «pārņemšanu» ne tikai no paaudzes uz paaudzi, bet arī no vienas tautas uz citu.

Herders valodu aplūko kā kultūras aktīvu veidotāju, «būvmateriālu» un vienlaikus arī tās sastāvdaļu. Prakse sekmē gan konkrētu, gan abstraktu jēdzienu radīšanu. Skaitļus radīja lopkopju tautu nepieciešamība saskaitīt lopus. Fenīciešu tirgotāji izgudroja aritmētiskus rēķinus, kas bija nepieciešami viņu darbībai. Pēc tam tautas sāka lietot tik daudz abstraktu jēdzienu, cik to bija nepieciešams viņu praksei. Pirmie vārdi bija darbības vārdi, kas izsaka priekšmeta piezīmes un to funkcijas cilvēka dzīvē. No darbības vārdiem pakāpeniski atdalījās lietvārdi, kas fiksē lietu konkrētās īpašības, nošķir šīs lietas no citām, iezīmē to individuālo iedabu.

Mākslas, literatūras attīstība atspoguļo pasaules cilvēciskošanu ar valodas palīdzību. Tautas dzeja, profesionālā dzeja, eposs, proza, filozofija — tās ir dažādas pakāpes kā kultūras, tā valodas attīstībā. Īpaši izvērsti Herders aplūko valodas un literatūras mijiedarbi un dedzīgi cīnās par savas dzimtās valodas attīstību un pilnveidi. No teorētiski pamatotas saiknes starp domāšanu un valodu Herders secina nepieciešamību pirmām kārtām lietot dzimto valodu, tikai dzimtajā valodā rakstīt literārus un filozofiskus darbus. Ir jāapgūst citas valodas, lai bagātinātu savu kultūru un cilvēciskās saiknes. Taču tas nav jādara uz savas dzimtās valodas rēķina. Svarīgi ir saglabāt un izkopt tās bagātības un īpatnības.

Herdera nopelns ir tas, ka viņš bija pirmais valodas vēsturiskās koncepcijas veidotājs, dialektīķis, kuram valoda, domāšana, sabiedrības kultūras līmenis bija cieši saistīti un mijiedarbīgi faktori. Herdera idejas kļuva par

pamatu Humbolta, Šteintāla un Potebņas valodu attīstības teorijai.

Herdera darbus caurauž dziļi humānistiskas pārdomas par nākamo paaudžu dzīvi, mieru un kultūras progresu. Būdams vēl Kēnigsbergas universitātes students, Herders piedalījās Berlīnes patriotiskās biedrības izsludinātajā konkursā par tēmu «Kā filozofijas patiesības var kļūt noderīgas tautai». Risinot šo sev tuvo tēmu, viņš puda programmatisku domu: «Ja filozofija grib būt derīga cilvēkam, tai cilvēks jāvērs par savu centrālo problēmu.»

Herders min Sokratu, kurš savā filozofijā pievērsās cilvēkam. «Tas jādara arī tagad,» saka Herders. Tikai tad filozofija var kļūt humāna un cilvēkiem nepieciešama. Apcere beidzas ar vārdiem: «Filozofijai, kura tiecas kalpot tautai, jāizvirza tauta savu problēmu centrā pat tad, ja ir jāmaina sava pozīcija tik tālu, cik tālu to izdarīja Kopernika sistēma iepretī Ptolemaja sistēmai; toties kādas auglīgas iespējas atklāsies, kad visa filozofija kļūs par antropoloģiju.»

Humānisma idejas Herders aplūko savās «Vēstulēs humanitātes veicināšanai», kuras tapa 90. gadu sākumā (grāmatā tās tika publicētas 1793.—1794. g.), un apcerē «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju». Humānisma būtību Herders raksturo šādi: «Man gribētos ar vārdu «humānisms» aptvert visu, ko es līdz šim esmu teicis par cilvēku, par viņa cildenumu, saprāta, brīvības, augstu centienu audzināšanu, spēka un veselības, valdonības pār zemes spēkiem audzināšanu.»

«Vēstules humanitātes veicināšanai», kas ietveras šajā izlasē, ir zīmīgas ar neparastu, daudzveidīgu formu. Šajā darbā ir ietverti esejiski vēstījumi, aforistiskas maksimas, lekcija, vēstules, ekskursi vēsturē un kultūrvēsturē.

Herders uzsver, ka humanitāti var veicināt dažādi pozitīvi mērķi, bet visizteiktāk — kāds liels, cildens, vispār nacionāls uzdevums, kas apvieno daudzus individuus. Tāds liels, cildens uzdevums Herdera skatījumā ir saskaldītās vācu tautas un tās provinču apvienošana: «Slavu un pateicību pelnījis katrs, kas cenšas sekmēt Vācijas zemju vienotību raksturos, amatos un iestādēs; viņš atvieglo daudz un visdažādāko spēku sadarbību un atzišanu, viņš savieno Vācijas provinces garīgām un tātad visstiprākajām saitēm.» Herders norāda, ka humānākais no

humānākajiem darbiem tiktu veikts, ja vācieša vārds, kuru tagad daudzas nācijas uzdrošinās noniecināt, «varbūt parādītos kā Eiropas pirmais vārds, bez trokšņa, bez augstprātības, tikai kā stiprs, ciets un liels vārds».

«Tēzēs par cilvēcības dabu», kas ietvertas darbā «Vēstules humanitātes veicināšanai», Herders aplūko humanitātes individuālo izpausmju dažādību un iespējas. Viņš uzskata — jo pilnīgāka ir valsts, jo enerģiskāk un veiksmīgāk tajā piekopj humanitāti; jo mazāk pilnīga, — jo neveiksmīgāk. Viņš ir pārliecināts, ka tas izjūtams visos sabiedrības slāņos — no būdiņām līdz pat tronim. Politikai cilvēks ir līdzeklis, morālei — mērķis.

Herders atzīst, ka humanitāte ir cieši saistīta ar cilvēka tieksmi, virzību uz sociālo, morālo un kultūras pilnību: «Atsevišķa cilvēka pilnība ir tas, ka savas eksistences kontinuitātē viņš ir un kļūst viņš pats, tas, ka viņš izmanto spēkus, kurus daba viņam piešķirusi, lai viņš ar tiem rīkotos savā un citu labā.»

Cilvēku saikņu un kopdarbības svarīgākais kritērijs ir humanitāte — tas, vai šī kopdarbība veicina, stiprina cilvēcību vai arī nāk tai par ļaunu. Herders saka, ka dzīvot tikai sev nevar neviens cilvēks, pat ja viņš to gribētu. Iemaņas, ko viņš iegūst, tikumi vai netikumi, ko viņš piekopj, mazākā vai lielākā mērā sagādā nepatīkšanas vai prieku citiem. Tādējādi humānisms nav savienojams ar egoismu, tas ir un var būt tikai altruistisks. Tāpat kā zinātnē viens principiāls izgudrojums pēc ķēdes reakcijas likumbām rada citus atklājumus, tāpat cilvēku attiecībās konkrētai humānai darbībai jāizraisa humānu darbību virkne. Tas varētu liecināt par veselīgām sabiedrības tendencēm, kuru pretstats ir nenovīdība, skaudība, ļaunums, tieksme citam «aizlikt kāju priekšā». Acīmredzot no tā pilnīgi neizdosies izvairīties un nebūs iespējams absolūti mainīt cilvēka dabu. Taču cilvēku un tautu sacensība ir viens no dzinējspēkiem humānisma veicināšanā. Jo, tikai vienu likumu — saprāta, taisnīguma, labestības likumu — ievērojot, cilvēks galu galā iegūst un tiek atalgots. Tātad veicināt humānismu un būt humānam, tā sakot, atmaksājas. Jo īstenais prāts vienmēr saistīts arī ar taisnīgumu un labestību. Labestība ved uz prātu — un otrādi. Prāts un labestība ir divi poli, ap kuru asi griežas humanitātes lode.

Svarīgi faktori, kas veicina humanitāti, ir reliģija un

māksla. Tieši humanitāte ir dažādu reliģiju «pārbaudes akmens». Tā reliģija, kuru sludināja Kristus, bija humanitātes apdvesta. Māksla humanitāti veicina ar cilvēciski cildeno saturu, augsto ētisko un estētisko ideālu, formas harmoniju.

Humānisma nekad nevar būt par daudz, tāpēc sabiedrībai, individam, mākslai jābūt atvērtai aizvien jaunām pozitīvām iespējām un progresam. Ar humanitātes vārdu labākie rakstnieki senajos un jaunākajos laikos saistījuši cilvēcības, cilvēka cieņas un cilvēkmīlestības jēdzienus. Viņi būtībā atklājuši, ka humanitātes jēdziens ir iekodēts cilvēka dabā. Taču mums tā ir piešķirta tikai dotumu formā un cilvēkam tie ir jāveido. Mēs to neienesam pasaulē piedzimstot, tai jābūt mūsu pūliņu mērķim, mūsu centieni un vingrinājumu summai, mūsu galvenajai vērtībai. Humanitātes sasniegšanas galvenais līdzeklis ir kultūra.

Herders detalizēti izseko humānisma izpratnei vēstures gaitā, humānisma tradīcijām (un arī pārkāpumiem) dažādos etnosos un tautās. Viņš augstu vērtē mūžīgā miera idejas paudējus J. A. Komenski, Š. Senpjēru, I. Kantu. Risinot humānisma jautājumu, Herders pievērsās cilvēces miera problēmai. Herders to aplūko no cilvēciskās morāles un vienlaikus humānisma viedokļa. Miera pretstatā — karā — brūk visi humānisma pamati.

Piekrītot I. Kanta darba «Par mūžīgo mieru» pamatidejai un patosam, Herders vienlaikus polemizē ar tajā pausto viedokli, atzīmējot, ka miers uz līguma, vienošanās pamata nav drošs, jo līgumus nereti neievēro un lauž. Protams, līgumi starp valstīm jāslēdz, taču mūžīgā miera sasniegšanai nepieciešama cilvēku pāraudzināšana ticamības jomā un nepārtraukta humānisma ideju izplatīšana vispārīgā taisnīguma un cilvēciskuma vārdā. «Var sasniegt,» saka Herders, «ja ne mūžīgo mieru, tad katrā gadījumā pakāpenisku kara samazināšanu.» Protams, liela nozīme ir tam, lai diktatorisko, monarhistisko iekārtu vietā izveidotos demokrātiskas republikas (Herdera valsts ideāls), kuru attiecības paver lielākas iespējas mieram.

Apzinoties tēvzemes paš aizsardzības nepieciešamību, Herders vienlaikus uzsver, ka mūžīgā miera sasniegšanai sabiedrībā nepieciešams ieaudzināt riebumu pret karu — savu kaimiņu slepkavošanu un aplaupīšanu. Asi jānosoda

situācija, kad tauta, kura nav spējīga uz paš aizsardzību, kļūst par spēļu lietiņu stipro rokās. Nevar būt nekā rie bīgāka par divu armiju sastapšanos un savstarpēju izkau šanu. Tikpat rie bīgs ir viss, kas nāk līdzi karam, — slimības, bads, vardarbība, nelikumības, laupīšana, zemes izpostīšana, tikumu pagrimums. Nosodāma ir iekarotāju heroizācija. Jāveicina apgaismots, lepns patriotisms, kas ir attīrīts no šovinisma, citu tautu nišanas un pazemo šanas, iejaukšanās citu tautu iekšējās lietās. Visas tautas ir vienlīdzīgas un pelnījušas cieņu un brīvību. Jāstiprina tautu solidaritāte, jāattīsta tirdzniecība un kultūras sadar bība starp tautām. Tie ir līdzekļi drošībai, mieram, humā nisma veicināšanai. Tāda ir Herdera miera programma. Tās būtība — humānisms un demokrātija. Šī programma apelē pie visu cilvēku apziņas un sirdsapziņas. Herders ticēja tam, cieši ticēja — ja visi labas gribas ļaudis vērsīsies pret karu, valdnieki būs spiesti pieklusināt savu egoistisko kareivīgumu.

Dažādu humānisma idejas aspektus Herders attīsta savā fundamentālajā darbā «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju», ar kuru tagad (saīsinātā veidā) var iepazīties arī latviešu lasītāji. Aplūkojot šajā darbā dažādus sabied rības attīstības etapus un progresa virzītājspēkus, Herders uzsver, ka humānisms atbilst patiesai, no dzīvnieciskuma atbrīvotai cilvēka dabai, ka tas ļauj ikvienam, nebaidoties no cita cilvēka, brīvi attīstīt savas spējas. Cilvēkam jā mācās no savas pagātnes, kas liecina, ka, pārvarot dažādus šķēršļus un nelaimes, cilvēks tiecas pēc harmo nijas, laimes un pilnības. Visu tautu vēsture ir sacensī bas skola humānisma īstenošanā. Tā ir neapturama. Des potisms šo gaitu var tikai uz kādu laiku bremzēt, ne apturēt. Bez humānisma zūd vēstures gaitas un cilvēka esības jēga.

Cenzūra grāmatas pirmajā izdevumā izņēma divas no daļas, kurās Herders parādīja, ka Vācijā un dažās citās pasaules valstīs ir tāda sistēma, kas vēl joprojām nevei cina humānismu. Valsts ir mašīna, bet tā nedrīkst būt tāds mehānisms, kas grauj demokrātiju un neļauj uz plaukt humānismam.

Franču revolūcijas pirmo posmu Herders uztvēra ar sajūsmu, bet Ludviķa XVI giljotinēšana, jakobiņu dikta tūra un terors atbaidīja Herderu ar savu antihumāno rak sturu. Tāpēc no jau uzrakstītās grāmatas «Vēstules huma

nitātes veicināšanai» viņš izņēma gandrīz visus pozitīvos izteikumus par franču revolūciju.

Darbā «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju» Herders uzsver, ka humānismā galvenā ir personības problēma. Par tās risinājumu ir atbildīgs ne tikai indivīds, bet arī sabiedrība, kurā viņš dzīvo (vai spiests eksistēt). «Neizveidojušies vai, precīzāk, negatīvā virzienā attīstīti cilvēki ar savu nožēlojamo eksistenci liecina tikai par to, ka viņi no bērnības dzīvojuši nelaimīgā sabiedrībā.» Secinājums nepārprotams — lai notiktu cilvēka personības labvēlīga attīstība, nepieciešams mainīt un pilnveidot sabiedriskās attiecības un valstiskās struktūras. Herders norāda, ka tas nevar īstenoties Vācijā, kur pāri visiem ir viens pārcilvēks, bet visi pārējie — puscilvēki. Herders te pirmo reizi lietoja vārdu «pārcilvēks», kuru pēc tam plaši izmantoja Niče. Ar šo vārdu Herders raksturoja reālās sociālās attiecības pusfeodālajā Vācijā, bet Niče ar to apzīmēja īpašu kungu kastu — eliti. «Visām cilvēku radītām iestādēm, zinātnei, mākslai, ja tās ir patiesas, nedrīkst būt citu mērķu kā tikai necilvēka, puscilvēka pārtapšana Cilvēkā,» saka Herders apcerē.

Herdera galvenā darba «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju» struktūra ir tik apjomīga, risinātās problēmas — tik daudzveidīgas, ka šajā Herdera «Darbu izlases» priekšvārdā ir iespējams pakavēties tikai pie galvenajiem tā aspektiem.

Gēte sakarā ar Herdera darba «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju» franču izdevumu (1828) sarunā ar I. Ekermani atzīmēja, ka šim Herdera darbam pēc tā iznākšanas Vācijā bijusi neparasti liela ietekme uz visas nācijas audzināšanu un konsolidāciju. Pēc zināma laikposma tas esot atzīts par cienīgu, lai iedarbotos uz citu (acīmredzot domāta franču nācija. — P. Z.) zināmā mērā jau augsti izglītotu nāciju un īstenotu vispārcilvēcisku ietekmi uz to ļaužu masu, kura tiecas pēc augstākās atziņas. Tas esot dižs Herdera darbs; viss līdz tam paveiktais esot šā darba sagatavojums, bet pēc tam — ideju attīstīšana un polemikas turpināšana šā darba sakarā.

Par šīs gara celtnes grandiozumu liecina jau pirmās daļas piecas grāmatas, kurās aplūkota dabas evolūcija, sākot no Zemes izcelšanās kosmisko zvaigznāju vidū un beidzot ar dažādu dzīvības formu un cilvēka tapšanu,

viņa kvalitatīvo atšķirību no visas neorganiskās un organiskās pasaules.

Protams, mūsdienu zinātne precizē un apstrīd Herdera darbā izteiktos secinājumus par atsevišķām dabaszinātņu parādībām un procesiem. Taču, balstoties uz 18. gadsimta zinātnes sasniegumiem, to integrāciju atbilstoši darba pamatiecerei, Herders izdarīja vairākas nozīmīgas atziņas un vispārinājumus. Tas bija iespējams tāpēc, ka 18. gadsimta Vācija bija gan politiski un sociāli atpalikusi, taču ar ievērojamiem sasniegumiem dabaszinātnēs un filozofijā. Šajā ziņā Herdera skatījumu uz dabas evolūcijas procesiem iespaidoja gan I. Kanta pirmskritiskā perioda darbi («Vispārējā dabas vēsture un debesu teorija», 1755, u. c.), gan Leibnica, Volfa, Lesinga, Gētes, Nūtona, Dekarta, Spinozas, Helvēcija un vairāku citu domātāju darbi, kas tika selektīvi izmantoti un analītiski patstāvīgi interpretēti.

Herdera teorētisko interešu priekšplānā vienmēr bijusi attīstības, īpaši sabiedrības un kultūras attīstības problēma. Vēl būdams Kēnigsbergas universitātes students, viņš ne mazums par to domāja. Savās 1769. gada ceļojuma piezīmēs Herders izvirzīja sev uzdevumu radīt pasaules attīstības vispārējo vēsturi. Saistībā ar to Bjukenburgā tika uzrakstīts darbs «Vēl viena vēstures filozofija cilvēces audzināšanai» (1774). Tajā viņš polemizē ar Voltēra uzskatiem par vēsturi kā dažādu «laimīgu» nejaušību sadrūzmējumu un summējumu. Herders iezīmē dažas cilvēces augšupejošās attīstības likumības. Vienlaikus viņš polemizē ar Izelīna vienpusīgo vēsturisko optimismu. Viņš parāda, ka nevar jaukt attīstības un progresa jēdzienus. Attīstības gaita ir pretrunīga, tajā ir uzplūdi un atplūdi, bremsējošas parādības, bet progresu raksturo jaunas augšupejošas kvalitātes attīstības gaitā. Herders izvirza jautājumu par cilvēku darbības un viņu sasniegto rezultātu attiecībām. Cilvēce attīstās ne jau tāpēc, ka katrs indivīds pēc tā īpaši tiektos, bet tāpēc, ka, daudzu cilvēku darbībai summējoties, ilgstošā laikposmā atklājas šā progresa izpausmes un iezīmes.

Šo Herdera grāmatu laida klajā viņa draugs Hartknohs Rīgā. Tai bija panākumi, grāmatu ātri izpārdeva, un bija nodoms to izdot atkārtoti. Taču izdošana aizkavējās, un Herders paziņoja, ka tas nav jādara, jo viņš gatavo jaunu darbu par šo jautājumu. Intensīvs darbs pie tā sākās

1782. gadā, un apceres «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju» pirmā daļa nāca klajā Rīgā 1884. gadā Hartknoha izdevniecībā. Strādājot pie nākamajām daļām, notika intensīva sarakste starp Herderu un Hartknohu (daļa Herdera vēstuļu glabājas Latvijas Valsts Vēstures arhīvā*). Herders vēstulēs atzīmēja, ka šis esot būtiski jauns darbs salīdzinājumā ar iepriekšējiem, ka pie tā viņš strādājot «ar tādu aizrautību kā vēl nekad». Kad tapa grāmatas ceturtā daļa, Herders rakstīja Rīgas izdevējam: «Vēlu laimes ar «Idejām». Nešaubos, ka tās sagaidīs labi, jo pēdējā grāmata, kura ietver rezultātus, nāk ja ne no dabas un vēstures kaulu smadzenēm, tad no paša apslēptākā, dāsnākā manā sirdī un pieredzē.» Ceturtā daļa pēc ilga un mokoša darba nāca klajā 1791. gada oktobrī. Piektajai daļai Herders (domājams, Itālijā) paspēja uzrakstīt plānu un uzmetumu. Kā atzīmēja Ž. P. Rihters, pēc tam tapušo Herdera darbu «*Adrastea*» (1801—1803) zināmā mērā varot uzskatīt par «Ideju» piekto daļu. Taču ne pilnīgu un ne arī atbilstošu Herdera daudz vērienīgākai iecerei.

Protams, Herderam, tāpat kā citiem viņa laikabiedriem, raksturīga ir šāda iezīme: jo senāks ir aplūkotais laiks, jo miglaināki ir priekšstati un ciešāka ir pieķeršanās «varenajai Dieva dvašai». Taču, jo tuvāk jaunākajiem laikiem, jo aina ir skaidrāka. Pēc Herdera pamatkonceptijas, daba atrodas nepārtrauktā attīstībā no zemākām pakāpēm uz augstākām. Taču cilvēks ar savu darbību var tai nodarīt arī ļaunumu.

Sekojošot Leibnīca un Spinozas uzskatiem, Herders pauž domu, ka dabas un Dieva identitāte īstenojas pasaules procesā, kur Dievs kā virzošais princips attīsta dabas formu bezgalīgā daudzveidībā.

Organisko spēku mūžīgums, pēc Herdera uzskata, ļauj runāt par dvēseles nemirstību. «Lai arī mēs nepazīstam savu dvēseli kā tiro garu, mums tā arī nav jāpazīst kā tirs gars. Tāpēc pastāv tāds jēdziens kā ticība.» Jāņem vērā, ka 18. gadsimtā vulgāro materiālistu uzskati savienojās ar ticību indivīda nemirstībai. Tāpēc nav brīnums, ka arī Herders tiecas izmantot dabaszinātnisku argumentu: ja kāpurs var pārvērsties par tauriņu, kāpēc gan cilvēks pēc savas nāves nevar iegūt kādu citu, mums

* Latvijas VVA 7363. fonds, 1. apr., 737. l.

nepazīstamu formu? Pārvērtību ķēde taču ir bezgalīga un noslēpumu pilna.

Herders uzskata, ka pasaule ir daudzveidīgi vienota, tā nepārtraukti attīstās, likumsakarīgi sevi īsteno noteiktās attīstības pakāpēs. Viņš visai pārliecinoši parāda dažādu dabas parādību savstarpējo mijiedarbi un saistību. Uz Zemes cilvēks ir attīstības augstākā robeža. Tālāko attīstību Herders hipotētiski pieļauj... pārjutekliskajā sfērā, par kuru neko zinātniski konkrētu nevar pateikt, jo tā jau ir ticības, reliģijas joma.

Cilvēka, cilvēces, sabiedrības attīstības filozofisko jautājumu risināšanai Herders veltī nākamās trīs sava darba daļas, kuras veido 25 grāmatas ar 86 nodaļām (paragrāfiem). Jāatzīmē, ka savu darbu Herders nepaspēja pabeigt, taču izstrādāja pēdējās — piektās daļas samērā detalizētu plānu, kas pievienots viņa pētījumam.

Jāteic, ka Herdera «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju» nav sabiedrības vēsture, bet sabiedrības attīstības sociālfilozofiska un vispārkulturāla apcere, kas nozīmīga ar savu detalizētību, sazarojumu, plašo izvērsumu. Herders sniedz ieskatu ne tikai cilvēka un sabiedrības evolūcijas vispārīgajos procesos, bet arī dažādu reģionu, tautu un valstu attīstības un kultūras īpatnībās (Ķīna, Japāna, Koreja, Babilonija, Tibeta, ebreji, Senā Grieķija, etruski, Roma un romieši, baski, Vācijas tautas, somi, latvieši, prūši, slāvi, arābu valstis, Amerikas tautas u. c.).

Herdera darba stiprā puse ir jaunlaiku metodoloģijai tuvinātā tendence un spēja horizontālos (vēsturiski secīgos) izskaidrojumus saistīt, papildināt, cauraut ar vertikāla, teorētiski analītiska rakstura izgaismojumiem. Šīs vertikāles raksturo tādu jautājumu risinājumus kā klimata loma organisko spēku attīstībā vai bremsēšanā; dzīves vajadzības un cilvēka praktiskā prāta attīstība; tradīciju un radošā ģēnija attiecības sabiedrības, kultūras procesā; cilvēka un cilvēces pamatmērķi, laimes jēdziens un tā vēsturiskā evolūcija; valodas, reliģijas, mākslas vieta sabiedrībā; kultūra un cilvēces progress, kultūra kā viens no galvenajiem šā progressa kritērijiem; humānisms kā cilvēka iekšējās iedabas progresīvs impulss un virzītājspēks. Tieši šie vertikālie pētījumi un ekskursi sabiedrības kultūrā un cilvēka gara evolūcijā pieder pie nozīmīgākajām un saistošākajām Herdera vērienīgā darba iezīmēm.

Herdera darba «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju» vēsturiskā nozīme vispirms izpaužas sabiedriskā progresa problēmas izvirkšņumā un risinājumā. Herdera laikā progresa idejām bija gan atbalstītāji, gan noliedzēji. Herders salīdzinājumā ar visiem iepriekšējiem domātājiem (arī ar Lesingu, kura uzskati viņam bija ļoti tuvi) spēra jaunu, būtisku soli sociālā vēsturiskuma virzienā. Viņš intriģējošā, vienotā skatījumā tiecās aptvert cilvēces noieto ceļu un, balstoties uz konkrēto vēstures un kultūrvēstures materiālu, pamatot sabiedrības attīstības un progresa raksturu.

Herders uzsver, ka, vēstures ārējās norises vērojot, var likties, ka nekāda progresa attīstības gaitā nav. Taču, rūpīgi iedziļinoties, jāatzīst, ka sabiedrībā, tāpat kā dabā, ir savi likumi, savas attīstības stadijas un kvalitātes.

Raugoties «vēstures lauskās», atsevišķu cilvēku labās un sliktās (pat briesmīgās) dabās, «atklājas mūžam dzīvais un progresējošais gars». Dzīvie cilvēciskie spēki saiknē ar savu laiku un apstākļiem ir progresa galvenie virzītāji. Sabiedrībā notiek tikai tas, kas ir reāli paveicams šiem spēkiem. Ikviens notikums vēsturē nenotiek «priekš kaut kā cita», «ārpuseja», bet noris cilvēka paša labad, «priekš sevis paša». Katras personības dzīve, katrs īstens mākslas darbs ir neatkārtojams, noteiktu apstākļu radīts. Tie veido atsevišķus ķēdes posmus vispārējā plūdumā. Cilvēce iziet noteiktas kultūras attīstības secīgas pakāpes. Tas atklājas gan saimnieciskās dzīves organizācijā, valsts struktūrā, gan mākslas vēsturiskajās pakāpēs un stilos. Tautas attīstība veido vienotu ķēdi, kurā katrs posms ir saistīts ar iepriekšējo un nākamo. Tā, piemēram, Grieķija iznantoja Ēģiptes mantojumu un sagatavoja Romas perioda kultūru. Cilvēks ik dienas izmanto tūkstošiem izgudrojumu, kuri izdarīti iepriekšējos gadsimtos un bez kuriem viņa eksistence būtu primitīva un neiespējama. Arī uzvedības, tikumu normas, kas iegūtas mantojuma ceļā, bagātinās ar jaunām niansēm un izpausmēm.

Herders atzīst klimata nozīmi ļoti plašā skatījumā, taču noraida Monteskjē visai mehāniski traktēto «ģeogrāfisko determinismu». Herders progresu izprot kā ārējo un iekšējo faktoru ilgstošas mijiedarbes rezultātu. Atzīmējot, ka cilvēks bez sabiedrības nevar pastāvēt («nav nekas»), viņš norāda, ka galvenā, noteicošā nozīme sabiedrības un tās kultūras attīstībā ir iekšējiem, «cilvēciskajiem

spēkiem». Herdera doma par atsevišķā (indivīda) un vispārējā (sabiedrības) dialektisku mijiedarbi (sadarbi) ietekmēja Hēgeli, kurš to attiecināja kā uz sabiedrību kopumā, tā uz kultūras, mākslas attīstību.

Herders detalizēti aplūko valodas, filozofijas, zinātnes, reliģijas, amatniecības, mākslas lomu sabiedrības attīstībā un darba dažādu formu maiņu (no smagā fiziskā darba — uz mehanizēto un intelektuālo darbu). Viņš atzīst, ka darbība attīsta cilvēkus, tāpēc arī no dabas apstākļiem visveicinotākie nereti ir tie, kuri cilvēkiem liek strādāt un dod atbilstošas iespējas, liek pārvarēt šķēršļus, izkopt iemaņas, attīstīties. Nereti skarbi apstākļi fiziski norūda cilvēku un veido viņa atklājēja un izgudrotāja iemaņas.

Herders aplūko sabiedrisko institūtu (ģimenes, dažādu pārvaldes institūciju, arī augstākās pārvaldes institūcijas — valsts) lomu. No visām valstiskajām pārvaldes formām Herders par sev pieņemamāko uzskata republiku.

Herders savā apcerē cilvēces vēsturi cieši saista ar kultūras attīstību. Šajā darbā viņš atklājas ne tikai kā kultūras teorētiķis, bet arī kā kultūrvēsturnieks (pie tam viens no pašiem pirmajiem), kas izseko cilvēces kultūras attīstības gaitai. Ilgu laiku šis Herdera darbs bija galvenais avots un stimulē tālākajiem pētījumiem, līdz Hēgelis ar savu «Pasaules vēstures filozofiju» un «Estētiku» spēra jaunus soļus šajā jomā. Tie, protams, nemazināja Herdera veikuma nozīmi. Hēgelis vēsturi aplūko, tikai sākot ar valsts izcelšanos, turpretī Herders izseko visus sabiedrības attīstības etapus. Viņš noraida eurocentrismu, parāda, ka cilvēka un kultūras sākumi meklējami Āzijā.

Darbā «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju» kultūra tiek raksturota kā īpaša, cilvēkam iekšēji piemītoša un raksturīga kvalitāte un spēja, kas to atšķir no dzīvnieku pasaules. «Cilvēka valdonības vēsture pār dabu — tā ir cilvēka kultūras vēsture, un visnekulturālākās tautas ir piederīgas šai vēsturei; tātad, var sacīt, tā ir vissvarīgākā nodaļa cilvēces vēsturē,» norāda Herders. Tā ir cilvēka sociogēneses un sociālās attīstības vēsture, kuru Herders aplūko ciešā saiknē ar kultūras cilvēka tapšanu. Herdera skatījumā kultūra atklājas kā atsevišķu cilvēku vienotāja augstākiem sociāliem un garīgiem mērķiem, kā cilvēku audzinošu tradīciju veidotāja. Kultūra sabiedrībā atklājas gan kā cilvēka darbības produkts, gan kā darbības stimulē. Kā jābūtības, vēlamības sfēra cilvēkam un

viņa darbībai, kā tāds indivīda eksistences veids, kas visvairāk atbilst tā iedabai un sekmē virzību uz humānismu.

Kultūra — tā ir dabas elementu tuvināšana, cilvēkošana. Viens no pirmajiem soļiem līdzās dabas materiāla izmantojumam sava mājokļa veidošanai bija dzīvnieku pieradināšana — domestikācija. Lopkopības attīstība, pāreja uz zemkopību — tās ir pakāpes ne tikai saimnieciskajā progresā, bet arī kultūras, cilvēku darbības un domāšanas attīstībā.

Aplūkojot Indijas, Ēģiptes, Senās Grieķijas un citu seno valstu kultūru, Herders īpašu uzmanību pievērš mākslai. Savukārt mākslas īpatnības un kvalitātes Herders (līdzīgi Vinkelmanim) izsecina no tādiem faktoriem kā klimats, valsts iekārta, dzīves veids, mitoloģijas un iesakņojušos tradīciju raksturs. Sengrieķu «relīģijai bija nepieciešams dievu attēlojums, tempļu būve, viņu valsts iekārta prasīja pieminēkļu un sabiedrisko celtnu būvi, viņu klimats un dzīves veids, viņu darba mīlestība, tiekšme pēc bagātības un krāšņuma, godkāre veidoja vajadzību pēc mākslas darbiem». Aplūkojot jaunākos laikus, Herders pievēršas pilsētu kultūras un tās daudzveidības izpētei. Kā redzams, Herders iezīmē ceļu uz parādību sistēmiski komplekso izpēti.

Aplūkojot konkrētus mākslas darbus un atsevišķus mākslas veidus, Herders atklāj mākslas un cilvēku sabiedriski praktiskās darbības un (izzinošās, komunikatīvās, vērtību u. c.) pieredzes saikni. To viņš izmanto vēlāk polemikā ar Kantu.

Runājot par reliģijas vietu sabiedrībā un kultūrā, Herders akcentē Kristus mācības tikumisko jēgu cilvēku vienošanā labestības, cilvēcības garā. Taču pirmatnējai kristiešu humānisma un ļaužu vienlīdzības idejai par ļaunu nāca baznīcas virsvaras centieni vadīt laicīgo dzīvi, cīņa par varu visās jomās un materiālo bagātību uzkrāšana. Herders nosoda pagānu tautu (arī latviešu un igauņu) pievēršanu katolicismam ar uguni un zobenu, padarot brīvos zemniekus par dzimtcilvēkiem. Fihte un ortodoksālie priesteri par to pārmeta Herderam ateismu. Herders gan nebija ateists, viņš, tāpat kā Merķelis, tikai atgādināja skarbo vēstures patiesību.

Būtībā Herdera «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju» ir fundamentāls enciklopēdiska tipa darbs, kas iezīmē svarīgu pavērsienu filozofijas un kultūras vēsturē.

Mūža beigās Herders samērā daudz laika veltīja polemikai ar Kantu vispārfilozofiskajos («Tīrā prāta kritikas metakritika») un estētikas («Kalligone») jautājumos. Herdera alošanās šajā sakarā bija tā, ka viņš nepietiekami novērtēja Kanta nopelnus gan izziņas teorijā, gan estētikā. Kants būtībā bija pirmais, kas tik pamatīgi izstrādāja un pamatoja subjektīvā faktora lomu izziņā un jaunradē, ienesa šajās jomās veselīga skepticisma lādiņu. Vispārfilozofiskā aspektā Herders kritizē Kanta loģisko (arī telpas un laika) apriorismu, parādību atraušānu no «lietām par sevi». Herders uzskata, ka saprātu vajag nevis kritizēt, bet pētīt. Herders noliedz tīrā prāta eksistenci, jo, «izņemot cilvēka prātu, cita virs zemes nav». «Tīrā prāta» tāpat neesot ārpus valodas un citām «cilvēka dvēseles spējām», ārpus pieredzes. Tāpat Herders kritizē Kanta agnosticisma izpausmes (nesaredzot tajās racionālos aspektus). Runāt gan varot par izziņas neadekvātumu, mūsu zināšanu mūžīgo tuvošanos materiālo lietu pasaulei un šo pasaulu nesakrišanu. Ceļš uz patiesību — tas ir process bezgalīgajā izziņas ceļā.

«Kalligonē» Herders aplūko Kanta estētiku, pārmetot tai nevēsturiskumu un mākslas formālo elementu hiperbolizēšanu. Laiks ir nolocis visu savā vietā, saglabājot ne tikai Kanta, bet arī Herdera estētikas racionālās iezīmes. Darbs «Kalligone» apliecina, ka Herders ir patstāvīgs, no vispārārtzītām autoritātēm neatkarīgs domātājs un dedzīgs polemizētājs. Tieši no šā viedokļa arī šodien ir saistoši pārlasīt «Kalligoni». Taču būtu nepareizi Herdera estētisko uzskatu izvērsto sistēmu reducēt tikai uz «Kalligonē» teikto. Viņa estētiskie uzskati izstrādāti vairākos iepriekšminētajos darbos, īpaši apcerē «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju». Herdera patstāvība, viņa nopelns estētikas jomā ir tas, ka gan toreiz dominējošo skaistā kategoriju, gan citas kategorijas Herders aplūko nevis abstrakti, bet gan konkrēti, vēsturiskā skatījumā. Skaistā (tāpat kā cildenā) jūtas cilvēkam netiek dotas gatavā veidā (tās nav iedzimtas, kaut arī var būt dažādu spēju iedīgļi), bet top, attīstās, pilnveidojas, mainās vēsturiski. Laika gaitā pilnveidojas, transformējas estētiskie ideāli un gaume. Šī likumsakarība ir zīmīga kā indivīda, tā visas cilvēku cilts attīstībā. Tāpēc skaistā teorētiskais novērtējams nav iedomājams atrautībā no reālās mākslas vēstures.

Īpašu uzmanību Herders pievērš mākslas un estētiskās attieksmes nacionālajam raksturam, specifikai. Tāpēc skaistais, komiskais un citas estētikas kategorijas tiek aplūkotas, saistot individuālās etniski lokālās un vispārējās iezīmes. Skaistais kā vispārēja parādība ir absolūts, taču reāli tas eksistē vēsturiski, nacionāli, laiktelpiski nosacītās formās.

Herders tiecas saistīt skaisto un patieso, reizē saredzot abu šo kategoriju specifiku. Taču no mākslinieciskās patiesības viedokļa viņš kritizē novecojušās («nepatiesās») mākslas formas — savu laiku nodzīvojušo klasicismu, pagātni idealizējušo romantismu, sentimentālismu, jaunmitologismu un tamlīdzīgas izpausmes mākslā.

Herderam daudz tuvāks ir Šekspīra skarbais reālisms, kuram viņš veltī izcilas apceres, izstrādājot savu drāmas teoriju. Skaistais atklājas kā patiesā jutekļiem tveramā forma, un no šā viedokļa Herders noraida «neieinteresētā», «tīrā skaistuma» koncepciju, jo nekas nevar patikt bez intereses. Šajā ziņā gan Herders, gan Hēgelis ir Kanta kritiķi un domubiedri. Atcerēsimies, ka arī Hēgelis savu «Estētiku» iesāk ar Kanta kritisku analīzi, uzsverot, ka ikviens jauns laikmets mākslā sākas ne tikai ar jaunām formām, bet arī ar jaunu saturu.

Herders izsaka racionālas domas par mākslas tēlu, ģēniju, individualizāciju, mākslas veidu specifiku, satura un formas attiecībām, to nesaraujamību. Hēgelis par skaistu uzskata tādu formu, kurā atklājas (kā dzīvē, tā mākslā) indivīda, sugas funkcionālā būtība. Herders vienlaikus uzsver formas, līdz ar to — subjekta, ģēnija būtisko lomu.

Savas mākslas kritiķa spējas un analīzes niansētību Herders atklājis arī konkrētu darbu (Lesinga «Emīlija Galoti», «Lāokoonts», Šekspīra «Hamlets», «Otello», «Makbets» u. c.) analīzē. Par vienu no mākslas un kultūras attīstības nosacījumiem Herders uzskatīja brīvību. «Grāmata, kurai, pirms tā ierauga dienasgaismu, jāiziet desmit cenzūru, vairs nav grāmata, bet svētās inkvizīcijas apoloģētisks veidojums,» saka Herders. Un piebilst: domu monopols nevar kalpot mākslas un filozofijas attīstībai, jo «augstākā un visauglīgākā gudrība vienmēr nāk no tautas».

Herdera pieeju mākslai un tās izpētei raksturo izteikts demokrātisms. Norādot uz mākslas sabiedrisko funkciju

nozīmīgumu un daudzpusīgumu, Herders uzsvēra tās dziļi nopietno dominanti — «izmantot mākslu un zinātņi par skaisto ne tikai spēlei vai elkdievībai, bet ar liksmu nopietņību — cilvēku audzināšanai». Māksla pēc savas cilvēciskās dabas ir domāta nevis šauram «gardēžu» lokam, bet plašiem sabiedrības slāņiem.

Herdera darbi sekmēja Baltijas tautu, īpaši latviešu kultūras attīstību, ietekmēja vācu nācijas konsolidāciju, kļuva par nozīmīgu katalizatoru vācu klasiskās filozofijas attīstībā. Viņa idejas atstājušas dziļu iespaidu uz izciliem tā laika kultūras darbiniekiem. Savu darbu nozīmīguma un humānisma dēļ Herders ir ieņēmis pienācīgu vietu vācu klasiku izcilajā plejādē. Augstu atzinību Herderam pauž arī viņu dziļi cenošā latviešu tauta.

Pēteris Zeile

MANA 1769. GADA CEĻOJUMA ŽURNĀLS

23. maijā (3. jūnijā)¹ es izbraucu no Rīgas un 25. maijā devos jūrā, lai ceļotu, nezinu kurp. Liela daļa mūsu dzīves notikumu tiešām atkarīgi no nejaušību virknes. Tā es ierados Rīgā, tā tiku pie sava garīgā amata un tā tiku no tā vaļā; tā devos ceļojumā. Es sev nepatiku kā sabiedrības cilvēks, nedz lokā, kuram piederēju, nedz noslēgtībā, kuru pats biju izvēlējis. Nepatiku sev kā skolotājs; šī sfēra man bija pārāk šaura, pārāk sveša, pārāk nepiemērota, un es savai sfērai pārāk tāls, pārāk svešs, pārāk aizņemts. Nepatiku sev kā pilsonis, jo manai mājas dzīvei piemita ierobežojumi, maz būtiska lietderīguma un dīks, bieži vien pretīgs miers. Beidzot — vismazāk kā autors, jo biju modinājis baumas, kas manam stāvoklim bija tikpat kaitīgas, cik manai personai aizskarošas. Tātad viss man bija apriebies. Man nepietika drosmes un spēka, lai likvidētu visas šīs nejaukās situācijas un uzsāktu gluži citu ceļu. Tātad man vajadzēja aizbraukt, un, tā kā uz šādu iespēju necerēju, tad man vajadzēja aizceļot cik vien iespējams steidzīgi, kā apreibušam un gandrīz dēkaini. Tā bija: 4. (15.) maijā — eksāmens; 5. (16.) — iesniedzu atlūgumos; 9. (20.) — saņēmu atlaišanas papīrus; 10. (21.) — pēdējā diena amatā; 13. (24.) — uzaicinājums no kroņa²; 17. (28.) — atvadu sprediķis; 23. (3. jūnijā) — projām no Rīgas; 25. (5. jūnijā) — jūrā.

Katra šķiršanās apdullina. Cilvēks domā un jūt mazāk, nekā gaidījis; darbība, kurā metas mūsu dvēsele, pievēršoties savam turpmākajam ceļam, pārvar jūtīgumu par atstājamo; un, sevišķi, ja atvadas ieilgst, tās top tik nogurdinošas kā «Londonas tirgonī»³. Tomēr vienīgi tikai tad cilvēks redz, kā būtu varējis izmantot situācijas, kuras nav izmantojis; un tā es sev tagad varēju skaisti

sacīt: «Ai, ja tu būtu labāk izmantojis bibliotēku, ja visā, kas ietilpa tavos pienākumos, tu sev par prieku būtu izstrādājis kādu sistēmu atsevišķu valstu vēsturē — Dievs, noderīgi, ja tā būtu bijusi pamatnodarbel!» Matemātikā — cik bezgala auglīgi, izejot no tās, no ikvienas tās daļas, pamatīgi pārrēzētas un pamatotas ar reālām zināšanām, būtu raudzīties uz zinātnēm! — Fizikā un dabas vēsturē — kā būtu, ja studijas tā bagātinātos ar grāmatām, vara gravīrām un piemēriem, kādas tās man varēja būt — un franču valoda, saistīta ar visu to un padarīta par galveno mērķi! Un no šā izejas punkta tad visus Eno, Velli, Monteskjē, Voltērus, Senmarkus, Lakombus, Kojē, Senreālus, Diklo, Lengē⁴ un pat Hjūmus⁵ izstudētu franču valodā; no šā izejas punkta izstudēt Bifonus, Dalambērus, Mopertuī, Lakajus, Eilerus, Kestnerus, Ņūtonus, Keilus, Marietus, Toričelli, Nolē un, beidzot, pieskaitot izteiksmes oriģinālgarus — Krebijonus, Seviņjē, Moljērus, Ninonus, Voltērus, Bomellus⁶ utt. — tas nozīmētu izmantot savu karjeru, savu situāciju un būt tās cienīgam! Jo tad tā man būtu bijusi bauda un pašizglītošanās nekad nebūtu bijusi nogurdinoša un pamesta novārtā! Un pievienojot matemātisku apraksta veidu un franču valodas praksi, un pieradumu vēsturiskos priekšlasījumos! — Dievs, ko cilvēks zaudē zināmos gados, kurus nekad vairs nav iespējams atgūt, — varmācīgu kaislību, vieglprātības, azartiskas aizrautības virpuļa dēļ!

Es nožēloju, ka esmu zaudējis zināmus gadus no savas cilvēka dzīves: un vai tos izbaudīt nebija tikai manā varā? Vai pats liktenis man tam nedeļa visus gatavus dotumus? Izvēlēties minētās vieglās studijas, franču valodu, vēsturi, dabaszinības, skaisto matemātiku, zīmēšanu, saviesīgu dzīvi, dzīva priekšnesuma talantus padarījis par galveno mērķi — kādā sabiedrībā tas mani nebūtu varējis ievest, cik labi mani sagatavot manu gadu izbaudīšanai? Par autoru es tad, paldies Dievam, nebūtu kļuvis, un cik daudz laika ar to nebūtu ieguvis, cik daudzās pārdošanās un pārlieku daudzās nodarbēs nebūtu ielaidies, cik daudz viltus pagodinājumu, kāres pēc augstiem amatiem, jūtības, viltus mīlestības uz zinātni, cik daudz apdullinošu stundu galvai, cik daudz bezjēdzības lasīšanā, rakstīšanā un domāšanā man pie tam netiktu aiztaupīts? — Par sludinātāju es tad droši vien nebūtu vai vēl nebūtu kļuvis, un, tiesa gan, tā es būtu zaudējis

daudz izdevību, kur iedomājos guvis vislabākos iespaidus; taču arī no kādām neglītām grumbām es līdz ar to būtu izvairījies! Es būtu iemācījies baudīt savus gadus, pazīt pamatīgu, reālu zinātni un pielietot visu, ko biju iemācījies. Es nebūtu kļuvis par mācītas rakstniecības tintestrauku, to mākslu un zinātņu vārdnīcu, kuras neesmu nedz redzējis, nedz saprotu; es nebūtu kļuvis par papīriem un grāmatām pilnu kancelejas plauktu, kas iederas tikai kabinetā. Es būtu izvairījies no situācijām, kas manu garu ieslēdza un tādējādi ierobežoja uz nepareizu, intensīvu cilvēku pazīšanu, kad tam labāk būtu vajadzējis pasauli, cilvēkus, sabiedrības, sievietes, baudu iepazīt ekstensīvi, ar cēlo, ugunīgo tāda jauneklā zinātkāri, kurš ienāk pasaulē un strauji un nenogurstoši skrien no viena pie otra. Cik atšķirīga, citādi veidota dvēseles ēka! Maiga, bagāta, pilna lietām, vārdu neiztukšota, mundra, dzīvojoša kā jauneklis, kādreiz laimīgs vīrs, kādreiz laimīgs sirmgalvis! — Ak, kas tas par nelabojamu postu — gribēt un just nepieciešamību rādīt augļus, kad jānes tikai ziedi! Šie augļi ir neīsti, pāragri, ne tikai paši nokrīt, bet arī liecina par koka bojājumu! «Taču tad es nebūtu kļuvis par to, kas esmu!» Labi, un ko es ar to būtu zaudējis? Cik daudz es pie tam būtu ieguvis!

Ak, Dievs, Tu, kas pazīsti cilvēku garu pamatmateriālu un tos esi iemitinājis viņu ķermeniskajā lauskā, — vai tikai kopumam vai arī atsevišķā svētlaipei bija nepieciešams, lai būtu dvēseles, kas, it kā caur nedrošu apdullinājumu ienākušas šajā pasaulē, nekad nezina, ko dara un darīs, nekad nenokļūst turp, kurp grib un bija nodomājušas nokļūt, nekad nav tur, kur tās ir, un tikai caur šādām rosīguma trīsām pāršalc no viena stāvokļa citā un brīnās, kur atrodas? Kad, ak Dievs, Tu dvēseļu Tēvs, tās iemantos mieru un filozofisku, vienmērīgu gaitu? Šajā pasaulē? Vismaz vecumdienās? Vai arī tām tieši šādās trīsās lemts agri beigt savu dzīvi, kur tās īsti nekas nav bijušas un neko pa istam nav baudījušas, un visu tvērušas it kā izbiedēta ceļinieka steigā, un tad caur šai dzīvei tik līdzīgu nāvi uzsākt jaunu, līdzīgu svētceļojumu? Cilvēku Tēvs, vai Tu mani pagodināsi pamācīdams?

Tā cilvēks domā, pārejot no vienas situācijas citā, un cik plašu sfēru domāšanai gan piešķir kuģis, kas šūpojas starp debesīm un zemi! Viss šeit domai piešķir spārnus un kustību, un plašu gaisa sfēru! Plīvojošā bura, pastā-

vīgi zvalstīgais kugis, šalcošā viļņu straume, lidojošais mākonis, plašā, bezgalīgā gaisa sfēra! Uz sauszemes cilvēks piesaistīts vienam nedzīvam punktam un ieslēgts vienas situācijas šaurajā lokā. Bieži vien tas ir studiju krēsls smacīgā istabā, vieta pie vienmuļa, irēta galda, kancele, katedra — bieži tā ir maza pilsēta, dieveklis publikai, kas sastāv no trim, kuros ieklausāmiešiem, un vienmuļa nodarbe, kurā mūs ieogrūž ieradums un iedomība. Cik sīki un ierobežoti tur top dzīve, gods, cieņa, vēlmes, bailes, naidš, riebšums, mīla, draudzība, priekš mācīties, nodarbe, simpātija — cik šaurš un aprobežots, beidzots, viss gars! Tad lai cilvēks pēkšņi no tā visa iznāk ārā jeb, drīzāk, lai top no tā izmests bez grāmatām, sacerējumiem, nodarbes un homogēnas sabiedrības — cik atšķirīgs skats! Kur ir tā cietzeme, uz kuras es tik stingri stāvēju, un mazā kancele un atzveltnes krēslš, un katedra, no kuras dižojos? Kur ir tie, no kuriem baidījos un kurus mīlēju? Ak, dvēsele, kā būs tev, kad tu iziesi no šīs pasaules? Šaurais, stingrais, ierobežotais centrs ir izzudis, tu lidinies gaisos vai peldi jūrā — pasaule tev izzūd — ir zem tevis izzudusi! — Kāds jauns domāšanas veids, taču tas maksā asaras, nožēlu, izkūņošanos no vecā, pašnolādēšanu! — Atskaitot manu tikumību, es vairs nebiju ar sevi apmierināts; es to uzskatīju tikai par vājumu, par abstraktu vārdu, ko visa pasaule no pašas jaunības pūlas realizēt! Vai pateicoties jūras gaisam, jūras ēdienu iedarbībai, nemierīgāmi miegāmi vai kam citāmi, bet man bija stundas, kurās es nespēju izprast nekādu tikumību, pat līdz laulātas sievas tikumībai ne, ko taču biju uzskatījis par pašu augstāko un reālāko pakāpi! Pat cilvēkiem labojoties — cilvēciskas realitātes es neskaitu līdzī —, es atklāju vienīgi raksturu vājināšanos, pašmocišanu vai nepareizo pušu maiņu; ak, kādēļ valoda, cilvēku lutinot, viņu pieradina pie abstraktiem ēnu tēliem gluži kā pie ķermeņiem, kā pie eksistējošām realitātēm! Kad es būšu tik tālu, lai sevī sagrautu visu, ko esmu mācījies, un tikai pats atradīšu, ko domāju un iemācos, un ticu! Manu jaunības gadu draugi un draudzenes — kas man būs jums sakāms, kad jūs atkal redzēšu un arī jūs apgaismošu par tumsu, kas man pašāmi vēl piemita! Tikums nav nekāš cits kā cilvēka dzīve un svētlaiime; katrs dotums ir darbība; viss pārējais ir ēna, apcere. Pārāk daudz šķīstības, kas novājina, ir tāds pats netikums

kā pārāk daudz nešķīstības; katrai neveiksmei vajadzētu būt tikai negācijai; to padarot par trūkumu un trūkumu pat par galvenā tikuma pozitīvo saturu — kur mēs nonāksim? Manas mīlas rotaļu biedrene⁷, tā jūtēlība, ko tu nosodi un es, būdams pietiekami akls, nesaskatu, arī ir tikums, un vairāk nekā tas, ar kuru tu dižojies un no kura es baidos. Tu esi bijusi tikumīga: parādi man savu tikumu! Tas ir nulle, tas nav nekas! Tas ir atteikšanās savijums, nulļu summa. Kurš to tevī saskata? Tas, kuram par godu tu to sadzejo? Vai tu pati? Tu to aizmirstu tāpat kā visu un pierastu tāpat kā pie kaut kā cita! Ak, tas ir divpusējs vājums no vienas un no otras puses, un mēs to saucam lielajā tikumības vārdā!

Pirmās sarunas, protams, ir pārrunas ģimenes lokā, kurās cilvēks iepazīst raksturus, kurus agrāk nepazina; tā es iepazīnu kādu *tracassier*⁸, kādu paklaidušu nelieti utt. Tad cilvēks labprāt metas atpakaļ idejās, pie kurām ir pieradis: un tā es uz kuģa tapu par filozofu — taču par filozofu, kas vēl slikti iemācījies filozofēt no dabas — kāda varena pozīcija plašajā okeānā, sēžot zem masta, filozofēt par debesīm, sauli, zvaigznēm, mēnesi, gaisu, vēju, jūru, lietu, straumi, zivīm, jūras dibenu un tā visa fiziku spēt izdibināt no sevis paša! Dabas filozofs — tādai vajadzētu būt tavai attieksmei pret skolnieku, kuru tu apmāci! Nostājies kopā ar viņu plašajā jūrā un parādi viņam faktus un realitātes un nevis izskaidro ar vārdiem, bet ļauj viņam pašam sev visu izskaidrot! Un es, kad lasīšu Nolē⁹ un Kestneru¹⁰, un Ņūtonu, arī es gribu nostāties zem masta, kur sēdēju, un elektrības dzirksteli no viņu trieciena novest līdz negaisam, un ūdens spiedienu pacelt līdz gaisa un vēju spiedienam, un kuģa, ap kuru sakļaujas ūdens, kustībai izsekot līdz zvaigznāju veidošanai un kustībai, un neapstāties, līdz pats sev visu zināšu, jo līdz šim pats sev nezinu neko.

Ūdens ir smags gaiss; viņi un straumes ir tā vēji, zivis — tā iemītņieki; jūras dzīles ir jauna zeme! Kurš to pazīst? Kāds Kolumbs un Galilejs spēj to atklāt? Kāda jauna dziļu kuģniecība un kādi jauni teleskopi šiem plašumiem vēl jāizgudro? Vai pēdējos nebūtu iespējams izmantot, lai rāmā laikā sakopotu saules starus un ar tiem it kā pārvarētu jūras ūdens mediju? Cik bezgalīgu vieglumu tas piešķirtu niršanas mākslai un kuģniecībai!

Kādas jaunas jūras kartes, ārpus okeāna, jāatklāj un jāizgatavo, kuras tagad ir taču tikai kuģu un zemūdens klinšu kartes! Kādi jauni augi jaunam Turnforam¹¹, no kuriem koraļļi ir tikai viens paraugs! Kāda jauna dzīvnieku pasaule, kas dzīvo apakšā, jūras dzīlēs, tāpat kā mēs uz zemes, un neko par tiem nezinām — to veidolu, barību, uzturēšanās vietas, sugas, iedabu — neko! Zivis, kuras uzpeld virspusē, ir tikai putni, to spuras — tikai spārni, to peldēšana — lidošana vai lidināšanās. Kurš gan pēc tam gribēs spriest par visu, kas ir jūrā? Kā? Ja kāds zvirbulis paceltos līdz Mēnesim, vai viņš būtu mūsu Zemes dabas reģistrs? — Aukstie ziemeļi šeit tikpat labi šķiet dzimšanas vieta jūras briesmoņiem kā bijuši barbaru, cilvēkmilžu un pasaules postītāju dzimtene. Valzīvis un lielas čūskas, un ko es zinu, kas vēl tur mitušas? Šajā sakarā gribu izlasīt Pontopidanu¹² un klaiņojošu siļķu baros (kuras top jo smalkākas, jo tālāk uz dienvidiem nokļūst, taču neiedrošinās doties tik tālu kā vandaļi un langobardi, lai līdzīgi tiem nekļūtu mīkstčaulīgas, slimas un niecīgas, bet atgriežas) atklāt ziemeļu klejotājtautu vēsturi — cik lielisks skats paveras uz cilvēku un jūras radību, un klimatu dabu, lai kopā un vienu no otra izskaidrotu tos un pasaules ainu vēsturi! Vai ziemeļi vai dienvidi, rīti vai vakari bijuši *vagina hominum*¹³? Kā radās cilvēku dzimums, izgudrojumi un mākslas, un reliģijas? Vai cilvēku dzimums traucies no rītiem uz ziemeļiem, tur aukstajos kalnos saglabājies, gluži kā zivjveidīgie briesmoņi, zem ledus gabaliem, vairots savā milžu spēkā, atbilstoši klimatam izgudrojis nežēlības reliģiju un ar savu zobenu un savām tiesībām, un savām paražām uzklupis Eiropai? Ja tā ir, tad es redzu divas straumes, no kurām viena no Austrumiem pāri Grieķijai un Itālijai maigi nolaižas Dienvideiropā un arī izgudrojusi orientālo dienvidu maigo, dienvidniecisko reliģiju, iztēles poēziju, mūziku, mākslu, tikumību, zinātni. Otra straume virzās no Āzijas ziemeļiem uz Eiropu; no turienes tā pārpludina pirmo. Vācija piederēja pie otrās, un tai vajadzēja būt īsti savā tēvzemē, lai studētu šo Ziemeļu vēsturi; jo, lai slavēts Dievs, vienīgi zinātnē tā kļuvusi par dienvidu koloniju karapulku. Ja tā ir, vai trešā straume neatšalks no Amerikas un pēdējā — varbūt no cerības priekškalnēm un no pasaules, kura atrodas aiz tām! Cik diža vēsture, lai studētu literatūru — tās pirmsākumos,

tās izplatīšanās gaitā, tās pārvērtībās līdz mūsdienām! Tad pēc Amerikas, Āfrikas un jaunas, labākas dienvidu pasaules tikumiem pareģot nākotnes literatūras un pasaules vēstures stāvokli! Kādu Ņūtonu prasa šis darbs! Kur ir sākuma punkts? Ēdene¹⁴ vai Arābija? Ķīna vai Ēģipte? Abesīnija vai Fenīķija? Pirmās divas atkritīs, ja tiks pierādīts, ka arābu valoda ir senebreju valodas meita un cilvēku dzimuma pirmie monumenti nav arābu apšuvumi. Otrās atkritīs, ja Ķīnu atbilstoši Deginļa hipotēzei pierādītu kā Ēģiptes meitu vai pat pārādītu, ka tā izplatījusies uz Indiju, uz Persiju un tikai tad uz Āziju. Trešās tiks atmestas, ja Abesīnija tiktu parādīta tikai kā Ēģiptes meita, nevis pretstats, kā apgalvo Lūdolfs u. c., un Fenīķija izrādītos Āzijas vai Ēģiptes meita, nevis, kā šķiet izrietam no tās alfabēta, pati būtu vecāka par Mozu. Tātad, cik daudzi literatūras laikmeti varbūt jau nodzīvoti, pirms mēs varam zināt un domāt! Fenīķiešu vai ēģiptiešu, ķīniešu, arābu, etiopiešu? Vai arī nekas no tā visa, tā ka mēs ar savu Mozu stāvam īstajā vietā? Cik daudz šeit vēl meklējams un noskaidrojams! Mūsu laikmets tam nobriest caur mūsu Deginjiem, Mihaēlīsiem¹⁵ un Štarkēm! Un tas būtu tikai sākums! Tagad pārceļojumi! Grieķijas pirmsākumi — no Ēģiptes vai Fenīķijas, Etrūrijas pirmsākumi — no Ēģiptes vai Fenīķijas, vai Grieķijas? — Tad Ziemeļu pirmsākumi — no Āzijas vai Indijas, vai pirmiedzīvotājiem? Un jaunlaiku arābu izcelsme? No Tatārijas vai Ķīnas? Un katras stāvoklis un veidols? Un tad Amerikas—Āfrikas literatūras, reliģijas, tikumu, domāšanas veida un tiesību nākotnes veidoli — — — Kāds darbs par cilvēku dzimumu, cilvēka garu, zemes, visu reģionu, laiku, tautu, spēku, maisījumu, veidojumu kultūru! Āzijas reliģija un hronoloģija, pārvalde un filozofija, ēģiptiešu māksla un filozofija, un pārvalde, fenīķiešu aritmētika un valoda, un greznība, visa grieķu kultūra, visa romiešu kultūra, Ziemeļu reliģija, tiesības, tikumi, karalietas, gods, papisma laiks, mūki, zinātne, Ziemeļu—Āzijas krustneši, svētceļnieki, bruņinieki, kristīgi pagāniskā zinātņu atmoda! Francijas gadsimts, angļu, holandiešu, vācu veidols. Ķīnas—Japānas politika, Jaunās pasaules dabas mācība, amerikāņu tikumi utt. — — Dižena tēma: cilvēku dzimums neiznīks, līdz tas viss būs piepildīts! Līdz apskaidrības ģēnijs būs izstaigājis Zemi! Pasaules veidošanās universālvēsture!

Atgriezies atkal pie jūras un tās dzīlēm. Vai tur nav tādas radību ķēdes kā uz zemes? Un kur jūras cilvēki? Tritoni¹⁶ un sirēnas¹⁷ ir izdomājumi; bet, ka eksistē vismaz jūras pērtiķi — tam es pilnīgi ticu. Mopertuī kāpnes¹⁸ netaps aizpildītas, pirms nebūs atklāta jūra. Protams, tie nevar peldēt, tāpat kā mēs nevaram lidot. Zivs sajūt maz: tās galva, tās zvīņas ir tas pats, kas putnam spalvas un galva, katra savā elementā. Tur gaisā dzied putns un turklāt — tā galva; zivs — ko dara tā? Kādas tai ir jaunas ūdens maņas, kuras mēs, gaisa—zemes radījumi, nejūtam? Vai tās nav atklājamas caur salīdzinājumu? Ja kāds cilvēks jēkad sajustu magnētisko spēku, tad tas būtu aklais, kurš varētu tikai dzirdēt un just, vai pat aklais, kurlais, cilvēks bez ožas un garšas, kurš spētu tikai just. Kādas maņas ir zivij? Ūdens mijkrēslī tā redz, smagajā gaisā tā dzird; savā biežajā čaulā austere jūt — kas par jutīgumu, ka bija nepieciešama tik stipra āda, lai to nosegtu, ka bija nepieciešamas zvīņas, lai to pārklātu? Taču — jutīgums pret kādām lietām? Domājams, gluži citādām nekā lietas uz zemes.

Kā vilnis lūst vilnī, tā saplūst gaisa svārstības un skaņas. Jutekliskums ūdens pasaulē tātad attiecas kā ūdens pret gaisu dzirdē un redzē! Ai, kā oža, garša un tauste? — Kā vilnis apņem kuģi, tā gaiss kustīgo zemeslodi; savai raksturīgajai kustībai tai ir atbilstoša forma, tāpat kā vējam atbilstoša forma ir nepilnīgajam kuģim! Zeme veļas, veļas, pateicoties pašas spēkam; kuģis šķeļ ūdeni, pateicoties vēja spēkam! Elektriskā dzirkstele, kas jono ap kuģi, — kas tā ir veselā pasaulē? Ziemeļblāzma? Magnētisks spēks? — Zivis mīlējas, rīvēdamās viena gar otru, kur vien ir plānākas zvīņas, un cik daudz miljonus ikru tas dod! Nejūtīgais vēzis un cilvēks — kāda iedarbība un sagatavošanās tiem nepieciešama! — Vai zivs pazīst partneri? Vai laulības likumi ir citādi nekā Visuma pakārtotie vairošanās likumi?

Kuģis ir ļoti savdabīgas un stingras pārvaldes formas pirtēls. Tā kā kuģis ir maza valsts, kas visur ap sevi redz ienaidniekus — debesis, negaisu, vēju, jūru, straumi, zemūdens klintis, nakti, citus kuģus, krastu —, tam vajadzīga vadība, kas atgādina naidpilno pirmlaiku despotismu. Šeit ir monarhs un viņa pirmais ministrs, stūrmanis; visiem aiz viņa ir savas ierādītas vietas un amati, kuru slikta pildīšana un sevišķi neapmierinātība tiek jo

bargi sodīta. Tas, ka Krievijai vēl nav labas jūras flotes, tātad atkarīgs no diviem cēloņiem. Pirmkārt, uz tās kuģiem nav nekādas subordinācijas, kurai šeit taču vajadzētu būt īpaši stingrai; citādi iet bojā viss kuģis. Anekdotes Pētera dzīvē rāda, ka viņam pašam bijis jāpakļaujas šai kārtībai un ar zobenu rokā jāļauj sevi ieegrūst kajītē, jo nepareizi komandējis. Otrkārt, ne katram ir sava noteikta vieta, bet visi tiek izmantoti jebkurai vajadzībai. Vecais, vārgais zaldāts kļūst par matrozi, kuram vairs nav nekāda prieka un spēka kaut ko mācīties un kurš, tikko spēj uzrāpties uz rājas, sevi tūlīt jau iedomājas par jūrnieku. Senos laikos tas būtu bijis pieņemami, kad jūras kuģniecība kā māksla nebija nekas, kad uz kuģa bija zināms skaits airu un roku, un cilvēku, un karavīru, un vairāk nekā. Taču tagad nav sarežģītākas mākslas par kuģniecību. Tur no vienas kļūdas, no vienas nezināšanas atkarīgs viss. Tātad krievam kopš jaunības vajadzētu radināties pie jūras un vispirms mācīties pie citām nācijām, pirms ar to nodarboties. Bet, saka mans draugs, tā ir viņu galvenā kļūda visās lietās: neviena nācija neatdarina vieglāk, nepiesavinās manīgāk kā šī; taču tad, kad tā iedomājas visu zinām, tā nekad nepēta tālāk, tādēļ vienmēr un visās lietās paliek nemākulīga. Tā ir: ceļojumos — kura nācija atdarina vairāk; tikumu un franču valodas ziņā — kura vieglāk; visās profesijās, fabrikās, mākslās? Taču visu tikai līdz zināmai pakāpei. Es šajā atdarināšanas dziņā, šajā bērnišķīgajā jauninājumu kārē saskatu vienīgi tādas nācijas labas spējas, kura attīstās un attīstās, ejot pareizo ceļu; kura visur mācās, atdarina, vāc: lai vāc, mācās, paliek nepilnīga; tikai — lai pienāk arī laiks, monarhs, gadsimts, kas to novedīs līdz pilnībai. Kāds dižs gara darbs šeit pavērs politiķim, domājot par to, kā varētu nobriedināt jauneklīgas, pusmežonīgas nācijas spēkus un to padarīt par oriģināltautu! — Pēteris Lielais arvien paliek radītājs, kurš radījis rītausmu un potenciālu dienu; dienas vidus vēl paliek atlikts un arī dižais darbs «Nācijas kultūra ceļā uz pilnību»!

Kuģinieki vienmēr ir tādi ļaudis, kas vairāk par citiem pieķērušies māntīcībai un brīnumainajam. Būdami spiesti sekot vējam un laika apstākļiem, sīkām zīmēm un priekšvēstnešiem, jo viņu liktenis atkarīgs no parādībām augstumos, tad tas jau ir pietiekams iemesls, lai aizrautos ar

zīmēm un priekšvēstnešiem un tātad sava veida godbijību apbrīnu un zīmju izpēti. Tā kā šīs lietas nu reiz ir ārkārtīgi svarīgas, tā kā no tām atkarīga dzīvība un nāve — kurš cilvēks gan neskaitīs lūgšanas briesmīgi tumšas nakts vētrā, negaisā, vietās, kurās visur mīt bālā nūme? Kur izbeidzas cilvēku palīdzība, tur cilvēks vienmēr, vismaz pats sev par mierinājumu, paļaujas uz dievišķu palīdzību; vēl jo vairāk — neizglītotais cilvēks, kurš no desmit dabas parādībām tikai desmito uzskata par dabisku, kuru tātad biedē nejaušais, pēkšņais, pārsteidzošais, nenovēršamais. Ak, viņš tic un skaita lūgšanas, pat ja citādi, kā manējais, būtu rupjš nelietis. Attiecībā uz jūras lietām viņam mutē būs dievbijīgas frāzes un viņš nejautās: «Kā Jona jutās valzivs vēderā?» Jo varenajam Dievam nekas nav neiespējams, kaut arī citādi viņš iedomājas spējam sev pilnīgi radīt savu reliģiju un Bībeli neņem par pilnu. Visa kuģa valoda, modināšana, stundu izsaukšana tādēļ sastāv no dievbijīgiem izteicieniem un ir tik svinīga kā dziesma no kuģa vēdera. Visā ietverti dati, kas izskaidro mitoloģiskos pirmlaikus. Tā kā, neizprotot dabu, vajadzēja pētīt zīmes un tas arī tika darīts, tad kuģiniekiem, kas devās uz Grieķiju un nepazina jūru, putna lidojums bija svinīga lieta, kā tas lielajā gaisa izplatījumā un tuksnešainajā jūrā arī ir. Tad Jupitera zibens šautra kļuva bīstama, kāda tā uz jūras arī ir: Zevs dārdināja debesīs un asināja zibeņus, lai piemeklētu grēcīgas birzis un ūdeņus. Ar kādu godbijību tad cilvēks gan nepielūdza kluso sidraba Mēnesi, kurš ir tik liels un vientuļš un tik vareni ietekmē gaisu, jūru, paisumu un bēgumu! Cik kāri cilvēks ieklausījās zināmās palīdzīgās zvaigznēs, Kastorā un Polluksā¹⁹, Venerā utt. — kā kuģinieks miglainā naktī! Uz mani pašu, kurš taču visas šīs lietas pazinu un kopš jaunības biju skatījis gluži citādos apstākļos, putna lidojums un zibens šautra ūdeņos, un klusais vakara mēness atstāja citādu iespaidu, nekā bija atstājuši uz sauszemes; un kur nu uz jūrasbraucēju, kurš, nepazīdams jūru, varbūt padzīts no savas zemes kā jauneklis, kurš, nogalinājis savu tēvu, meklēja svešu zemi! Kā viņš metās ceļos pērkona un zibens, un ērgļa priekšā! Cik dabiski tādām šķiet augšējā gaisa sfērā saskatīt Jupitera troni! Cik nomierinoši tādām ar savu lūgšanu spēt ietekmēt šīs lietas! Cik dabiski tādām straujā Foiba²⁰ krāsām uzgleznot

sauli ienirstam jūrā un Auroru²¹ visā tās krāšņumā. Rodas tūkstoš jaunu un dabiskāku mitoloģijas izskaidrojumu jeb, drīzāk, tūkstoš sirsnīgāku tās senāko dzejnieku izjūtu, ja tādu Orfeju, Homēru, Pindaru, sevišķi pirmo, lasa uz kuģa. Jūrasbraucēji bija tie, kas Grieķijai atnesa tās pirmo reliģiju; visa Grieķija pie jūras bija kolonija; tātad tai nevarēja būt tādas mitoloģijas kā ēģiptiešiem un arābiem aiz viņu smilšu tuksnešiem, bet varēja būt vienīgi svešatnes, jūras un biržu reliģija; tādēļ tā arī jālasa jūrā. Un, tā kā mums šādas grāmatas vēl nemaz nav — ko gan es nebūtu devis, lai uz kuģa varētu lasīt tādu Orfeju un tādu «Odiseju»! Tos lasot, gribu atkal pārcelties turp; tā arī Damms un Banīrs, un Špānheims²² lasa, uzlabo, un jūrā izjūt manu Orfeju, Homēru un Pindaru. Cik tālu pie tam aizgājusi viņu iztēle, parāda delfīni. To izskatā nav nekā skaista un cilvēkam mīla; tomēr to rotaļāšanās ap kuģi, skriešanās rāmā laikā, atsišanās pret ūdeni un grimšana — tas deva pamatu fabulām par tiem. Viņu aizvedis delfīns — nozīmē tikpat kā: viņu nolauņījusi Aurora; sastopas divi apstākļi, un tātad vienam jābūt otra sekām. Tā Vergilija pārvērstais masts²³, nimfas, sirēnas, tritoni utt. no jūras vienādi viegli izskaidrojami un top it kā uzskatāmi. Nakts un miglas slēptās briesmas utt. Taču man ir labāks novērojums, kas vairāk ved uz brīnumaino, poētisko viņu vēstījumos. Ar kādu svētbijību uz kuģa tiek uzklauti un stāstīti dažādi notikumi, un jūrnieks — cik ļoti viņš tiek noskaņots uz dēkaino tajos! Viņš pats, kurš, it kā pa pusei dēkainis, meklē citas, svešas pasaules, — kādas dīvainas lietas viņš tikai neierauga pirmajā, mulsinošajā mirklī! Vai to pašu ikreiz neesmu pieredzējis pats, no jauna nonākot kādā zemē, laikā, krastā? Cik bieži neesmu sev teicis: «Vai tas ir tas, ko tu tur redzēji pirmajā reizē?» Un tā jau pirmais izbrīna pilnais skatiens veido nostāstu, argonautikas²⁴, odisejas, lūkiāniskus ceļojumu aprakstus²⁵ utt. Tas ir tas pārsteidzošais pirmsatnējās rītausmas vēsturē; ko tajā tikai nedabū redzēt! Kuģinieks ir visai kārs uz šādām pirmajām pazīmēm: pēc sava garā ceļojuma kā lai viņš neilgotos ieraudzīt zemi! Un jaunu, svešu zemi! — Kādas zīmes viņš sev tur tikai neizdomā! Ar kādu izbrīnu es kāpu uz kuģa! Vai pirmajā reizē es visu neredzēju brīnumaināku, lielāku, pārsteidzošāku, briesmīgāku nekā pēc tam, kad man viss bija pazīstams, kad biju kuģi izstaigājis?

Ar kādu zinātkāri cilvēks tuvojas zemei! Kā viņš aplūko pirmo loci ar tā koka tupelēm un lielo, balto platmali! Viņš domā tajā saskatām visu franču nāciju līdz pat viņu karalim Ludviķim Lielajam. Ar kādu nepacietību viņš gaida pirmo seju, pirmās sejas! Pat ja tās arī būtu tikai vecas sievas, tagad tās nav nekas cits kā sveši retumi, francūzietes. Kā viņš sākumā veido priekšstatus pēc viena nama, pēc nedaudzām personām, un cik lēni nonāk līdz tam, lai varētu sacīt: es pazīstu šo zemi! Tagad apvienosim šo brīnumu redzēšanas kāri, šo acs ieradumu vispirms atrast brīnumus: kur top patiesi nostāsti, kā viss top poētisks? Nespējot un negribot melot, Hērodots²⁶ top dzejnieks; cik daudz savādāk šajā aspektā jālasa viņš un Orfejs, un Homērs, un Pindars, un traģēdiju dzejnieki! —

Es turpinu. Kuģinieks, sen pieradis pie šādām dīvainībām, tām tic, stāsta par tām citiem; kuģinieki un bērni, un nelgas to visu kāri uzklausa, stāsta tālāk — un tad? Kādu nostāstu tik nav, ko tagad dzird par Austrum- un Rietumindiju, ar pusizkropļotiem vārdiem, un tas viss brīnumu gaismā! Par dziēm jūras varoņiem un jūras laupītājiem, kuru galvas pēc nāves aizskrējušas tik tālu, un galu galā tas rada domāšanas veidu, kas tic, stāsta, uzskata par iespējamiem visus Džona Mandevila²⁷ stāstus par bruņinieku un gulbi²⁸ utt., pat ja tos uzskata par neiespējamiem, tos nestāsta un tiem netic. Kādēļ? Tie jaunībā lasīti; tad tie saskanēja ar visām dēkainajām cerībām, kādas cilvēks sev izveidojis; tātd tie pamodināja nākotnes jūrnika dvēseli, izveidoja atbilstoši tās sapņiem un palika neiznīcīgi. Vēlāks prāts, viena acumirkļa redzējums nespēj sagraut bērniības sapņus, vesela mūža ticību; ikviens kaut cik līdzīgs stāsts, kas dzirdēts kā paties (kaut arī no nezinātājiem, pusdēkainiem), tos apstiprinājis; ikviens piedzīvojums, kas atgadās mums pašiem, tos apstiprina — kurš vēlas tos atspēkot? Cik grūti ir parādīt, ka nav nekādas paradīzes, kuru sargā ugunīgs pūķis, nekādas Mandevila elles, nekāda Bābeles torņa! Ka Siāmas ķeizars savā zeltā nav tas, kas šķiet šādā izdomājumā! Ka baltie gulbji un bruņinieks līdz ar tiem ir blēņas! Tam grūti ticēt, ļaudis labākajā gadījumā saka un stāsta tālāk — vai arī par to cīnās vairāk nekā par Biblii. Bet vai tādēļ šāds lētticīgais visādā ziņā ir muļķis, dumjš lops? Ak, tiešām nē! Atmetiet šādus sap-

ņus un viņa kārtas, viņa audzināšanas, viņa izglītības, viņa domāšanas veida blēņas, un viņš var būt ļoti prātīgs, darbīgs, krietns, gudrs zellis.

Tā pirmo reizi kļūst iespējama filozofiska teorija, kas izskaidro ticību mitoloģijai un nostāstu fabulām. Jūdiem un arābiem, un grieķiem, un romiešiem tā ir izmainījusies; taču principā, bērnības aizspriedumos, paradumā vispirms redzēt fabulu, nepacietībā to dzirdēt, kad pašu lietas mūs uz to rosina, tās uztveres vieglumā, paradumā to bieži stāstīt un dzirdēt, un ticēt, un tomēr ar to šo to izskaidrot, kaut vai tikai to, ka Dievam nekas nav neiespējams, vai citas dievbijīgas morāles — tie ir pilāri, kas to balsta un ļoti pelnījuši izskaidrojumu. Šeit iztēles pirmajam priekšstatam piedāvājas milzums parādību no cilvēka dvēseles; no sapņiem, kurus bērnībā ilgi klusībā nēsājam sevī; no ikvienas skaņas iespaيدا, kas stimulē un pastiprina šo šalčošo toni, kas turpina zīmēties tumšos priekšstatos; no sliksmes mīļuprāt būt brīnumainā apdziedātajam; no stiprinājuma, kuru ikviens sveša ticība pievieno mūsējai; no viegluma, ar kādu mēs stāstām par neaizmirstamām lietām no jaunības laika — tūkstoš fenomeniem, no kuriem katrs pirmlaiku pasaules fabulā atrastu patīkamu piemēru un daudz ko subjektīvu izskaidrotu dvēselē un objektīvi — senajā poēzijā, vēsturē, fabulā. Tā būtu fabulas teorija, nomoda sapņu filozofiska vēsture, brīnumainā un dēkainā ģenētisks izskaidrojums no cilvēka dabas, loģika poētiskajai spējai un — caur visiem laikiem, tautām un fabulas veidiem, no ķīniešiem līdz jūdiem, no jūdiem līdz ēģiptiešiem, grieķiem, normāņiem — cik diža, cik noderīga! Tas, ko izsmej dons Kihots, to izskaidrotu, un Servantess šim nolūkam būtu dižens autors.

No tā arī redzams, cik relatīva lieta ir ticamība vai neticamība. Tā vadās pēc pirmajiem iespaidiem, pēc to masas, veidola un daudzveidības. Tā vadās pēc tās apstiprinājumu ilguma un biežuma, pēc sakritībām, kuras šķīta to atbalstām, pēc laikiem, lietām, cilvēkiem. Vienai tautai tā attiecīgā lietā un citāda, citā veidolā un pakāpē nekā kādai citai tautai. Mēs izsmejam grieķu mitoloģiju, un varbūt katrs sev veido savu. Pūlim tā eksistē tūkstoš lietās: vai tam eksistē tāds pats neticamības līmenis kā šaubu māktam filozofam, kā meklējošam dabzinātniekam? Klopštokam²⁹ tāds pats kā Hjūmam vai Mozesam³⁰

tieši tajā sfērā? Katrs — hipotēžu izveidotājs, cik savdabīgs veids mērīt neticamības: Hermanis fon der Harts, Arduēns, Leibnics³¹ un Platons³² — abi dižākie hipotētiskie prāti pasaulē! Dekarts³³ — cik ļoti viņš neuzticas, šaubās, un kādas hipotēzes! Tātad pastāv savdabīgs ticamību izjūtas veids, pēc dvēseles spēku samēra, pēc iztēles spējas un sprieduma, asprātības un joka, saprāta un iespaidu pirmā straujuma proporcijas utt. Kas par ticamības teoriju no cilvēka dvēseles aiz Hjūma, Mozesa, Bernulli³⁴ un Lamberta³⁵!

Katrai kārtai, katram dzīvesveidam ir savi tikumi. Hjūms Vēsturē un politiskajos traktātos ļoti reljefi sniedzis daudz tādu raksturu; pēc atsevišķiem cilvēkiem es mācos iepazīt šķiras un tautas. Tāds kuģinieks — kāds mānticības un neprātīgas pārdrošības, rupja diženuma un nederīguma, pašpalāvības un naida pret citiem sajaukums! Daudzās detaļās var saskatīt vecu varoni: kā viņš stāsta par sevi, dižojas ar saviem spēkiem, paša lasīto uzskata par nemaldīgu, izdarītu atklājumu summu — par visaugstāko, Holandi redz visaugstākajā virsotnē; kā viņš izklāsta savas mīlas dēkas, kas ir tikpat neticamas, savus varoņdarbus utt. — Taču beigsim šādu pūļa raksturojumu. Būtu bijis labāk, ja man būtu kāds Eilers vai Bugē un Lakajs³⁶ no kuģniecības, locijas utt. — matemātikas daļa, kura man vēl noteikti dzīvi jāstudē. Tagad, kad lasīju «Ījabu no smilšu tuksneša», tas bija šai vietai tikpat nepiemēroti kā studēt ebreju leksikonu. Jūrā jālasa nevis dārza idilles un georgikas³⁷, bet gan romāni, piedzīvojumu stāsti, robinsoni, odisejas un eneīdas! Tā cilvēks lido vēja spārniem un kuģo kopā ar dēkaino jūras varoni, nevis liek gara kustībai vērsties pretim ķermeņa kustībai.

Pastāv uzskats, ka jūrā, traucoties garām zemēm un pasaules daļām, par tām daudz domā; tomēr cilvēks šīs zemes un pasaules daļas neredz. Tās ir tikai miglas vāli tālumā, un tādi parastām dvēselēm lielākoties arī ir priekšstati par tām. Nav nekādas atšķirības, vai tā tagad ir kuršu, prūšu, pomerāniešu, dāņu, zviedru, norvēģu, holandiešu, angļu, franču jūra; ritot mūsu kuģojumam, visapkārt ir tikai jūra. Senlaikos kuģniecība šajā ziņā bija citāda: tā rādīja piekrastes un cilvēku rases, viņu kaujās runāja raksturi un cilvēki; tagad viss ir māksla — kauja un karš, un kuģniecība, un viss. Es gribēju ņemt talkā ceļojuma aprakstu, lai katras zemes piekrastē do-

mātu par to tā, it kā es to redzētu; taču vēl veltīgi. Es neatradu neko citu kā vien acīm redzētu objektu sarakstus un neredzēju neko citu kā tālus krastus. Vidzeme, tu barbarisma un greznības, ignorances un pašiedomātas gaumes, brīvības un verdzības province, — cik daudz tevī būtu darāms; darāms, lai sagrautu barbarismu, iznīdētu ignoranci, izplatītu kultūru un brīvību, lai kļūtu par šīs provinces otru Cvingliju³⁸, Kalvinu un Luteru! Vai es varu par to kļūt, vai man ir tam dotumi, izdevība, talanti? Kas man jādara, lai par to kļūtu, kas jāsagrauj? Es vēl jautāju! Attekties no nevajadzīgām kritikām un nedzīviem pētījumiem, pacelties pāri strīdiem un grāmatu nopelniem, iesvētīties dzīvās pasaules labumam un izglītībai, iegūt valdības, gubernatora un galma uzticību, šajā sakarā apceļot Franciju, Angliju un Itāliju, un Vāciju, apgūt franču valodu un eleganci, angļu reālisma un brīvības garu, itāliešu smalko izgudrojumu gaumi, vācu pamatīgumu un zināšanas un, beidzot, kur nepieciešams, holandiešu erudīciju, modināt lielus priekšstatus par sevi un lielus nolūkus sevī, pielāgoties savam laikmetam un iemantot likumdošanas, komercijas un pārvaldes garu, iedrošināties visu atzīt politikas, valsts un finansu jomā, vairs neatsegt savas vājās vietas un bijušās censties pēc iespējas ātrāk un labāk novērst, dienām un naktīm domāt, kā kļūt par šo Vidzemes ģēniju, to iepazīt dzīvu un mirušu, visu domāt un uzsākt praktiski, radināties pārliecināt, prast dabūt savā pusē pasauli — cēlais jaunekli, tas viss snauz tevī, bet neizstrādāts un pamests! Tavas audzināšanas niecīgums, tavas dzimtās zemes verdzība, tava gadsimta sīkie nieki, tavas karjeras nepastāvīgums tevi ierobežojusi, tevi tā pazeminājuši, ka tu sevi nepazīsti. Kritiskos, nevajadzīgos, rupjos, nožēlojamos mežos³⁹ tu pazaudē savas jaunības uguni, sava ģēnija degsmi, savas kaislības — kaut ko uzsākt — lielāko spēku. Tu kļūsti par tik kūtru, vārgu dvēseli kā visas tava ķermeņa šķiedras un nervi. Nožēlojamais, kas tas ir, kas tevi nodarbina un kam tevi vajadzētu nodarbināt? Ak, kaut Eimenīda⁴⁰ man parādītos manos mežos, lai mani nobiedētu, mani no tiem padzītu uz mūžīgiem laikiem un izraidītu lielajā, derīgajā pasaulē!

Vidzeme ir province, kas atdota svešiniekiem! Daudzi svešinieki to baudījuši, taču vienīgi savā tirgoņu veidā, lai kļūtu bagāti; man, arī svešiniekam, tā dota augstā-

kam mērķim — lai to izglītotu! Mans garīgais amats lai kalpo uzlabotas evaņģēliskas reliģijas kolonijas izveidošanai: nevis rakstiski, nevis caur spalvas kariem, bet dzīvi, caur izglītošanu. Tam man ir vieta, laiks un izdevība; neesmu pakļauts nomācošai uzraudzībai; pret pāris pedantiem manā pusē ir viss diži, labi un cildeni domājošais; man ir brīvas rokas. Tātad sāksim pa īstam iepazīt un mācīties sludināt cilvēku un cilvēka tikumu, pirms iesaistāties dziļākās lietās! Cilvēka dvēsele, par sevi un savā esībā uz šīs zemes, tās jutekliskie instrumenti un smagumpunkti, un cerības, un baudas, un raksturi, un pienākumi, un viss, kas cilvēku šeit spēj darīt laimīgu, lai ir mans pirmais apvāršnis. Viss pārējais lai vienkārši tiek nolikts malā, kamēr es tam vāksu materiālus un iemācīšos pazīt, pamodināt, pārvaldīt un izmantot visus dzeņus, kas apslēpti cilvēka sirdī, no briesmīgā un brīnumainā līdz klusi apcerīgajam un maigi apdullinošajam.

Šajā nolūkā gribu vākt datus visu laikmetu vēsturē; lai ikviens no tiem man sniedz savu tradīciju, paražu, tikumu, netikumu un laimes ainu, un tā es visam gribu izsekot līdz pat mūsu laikmetam un to iemācīties pareizi izmantot. Cilvēka diženuma summa visos tā laikmetos, tikai katrā citādi, ir svētlaime; mēs atļaujamies pārāk daudz, kad līdzīgi Ruso slavinām laikus, kuru vairs nav un nav bijis, ja par tiem sev par nepatiku radām romānu ainas un atsakāmies no sevis, lai sevi neizbaudītu. Tādēļ meklē arī pats no Bībeles laikiem tikai reliģiju un tikumu, un paraugus, un laimi, kas domāti mums: topi par sava laikmeta tikumu sludinātāju! Ai, cik daudz man ar to jānodarbojas, lai par tādu kļūtu! Bet cik daudz es nozīmēšu, kad tas būs! — Kas par dižu tēmu — parādīt, ka, lai būtu tas, par ko jābūt, cilvēkam nav jābūt nedz jūdam, nedz arābam, nedz grieķim, nedz mežonim, nedz moceklim, nedz svētceļniekam, bet tieši tam apgaismotajam, mācītajam, smalkajam, saprātīgajam, izglītotajam, tikumīgajam, baudošajam cilvēkam, kādu Dievs prasa uz mūsu kultūras pakāpes. Lai šeit top parādīts viss labais, kas mūsu laikmetā, mākslās, smalkumā, dzīvē utt. ir labāks salīdzinājumā ar citiem laikmetiem, reģioniem un zemēm; tad, pieskaitot diženo un labo no citiem, kaut vai tikai atdarināšanai, ciktāl to būtu iespējams apvienot — ai, kādi cilvēces rosināšanas līdzekļi tajā visā snauz! Tas ir tikums un svētlaime, un uzbudinājums, savākti no kaut

kā vairāk nekā no Izelīna⁴¹ vēstures, no visu laiku un tikumu, un tautu ainu dzīva pretstatījuma; un it kā no tā ikvienā nācijā sacerēts kāda Agatona⁴² stāsts!

Cik varenas studijas iztēlei un saprātam, un sirdij, un afektiem! Jūds un Ījabs no Arābijas⁴³, un Ēģiptes priesteris, un romiešu varonis, un mācītāju draugs, un krustnesis, un mūsu gadsimta virtuozs viens pret otru un visā sava laikmeta garā, viņu dvēseles veidols, viņu raksturu attīstības veids, viņu tikuma un svētlaimes produkts: tie ir fragmenti par visu tautu, tradīciju un laikmetu morāli un reliģiju, mūsu laikmetam — cik tālu aiz sevis es ar to atstāšu visus Brukerus un pamācīgos sprediķotājus, un Mosheima⁴⁴ tipa morālistus! Tāds dižens veikums savā pilnībā — kas par darbu tas būtu pasaulei! Bet ko gan es uztraucos par pasauli, kad man jārūpējas par sevi un savu pasauli, un savu dzīvi un tātad jāsmēļ no savas dzīves? Tātad — ko darīt? To aplūkot un studēt visās ainās, izklašināt jaunības iztēles pirmās rotaļas un pirmos spēcīgos iespaidus uz maigo, jūtīgo dvēseli; no pirmajām izskaidrot daudz ko mūsu gaumes un domāšanas veida vēsturē, no otrās mācīties izmantot visu aizkustinošo un uzbudinošo! Krietna jaunekļa pirmā samaitāšana uz visu viņa dzīves laiku; cik aizkustinošas detaļas ir arī no manas dzīves, kuras vēl tagad izvilina visas manas asaras un izraisījušas tik daudz homogēnu līdzīgu sarežģījumu un vājumu visā manā dzīvē! Tad brīnumainais un mūžam labais, ko nes sev līdzī katrs mūsu dzīves solis; tālāk, visu seju un nāciju, un ievērojamu raksturu un pieredzes faktu, kurus atceros no savas dzīves, veidotā kopaina — kāds gars un kāda dzīvība tai jāienes manā domāšanas veidā, manos priekšlasījumos, sprediķos, ikdienas satiksmē! Tā es iemācītos pilnībā izmantot, baudīt, izlietot savu dzīvi; neviens solis, notikums, pieredzes fakts nebūtu veltīgs; viss būtu manā varā; nekas nebūtu izdzisis, nekas — neauglīgs; viss kalpotu kā svira, kas mani virzītu tālāk. Tādēļ es tagad ceļoju; tādēļ gribu rakstīt savu dienasgrāmatu; tādēļ gribu vākt piezīmes; tādēļ garu iestādišu uztveres režīmā; tādēļ vingrināšos aktīvi pielietot to, ko redzu un zinu, ko esmu redzējis un kas esmu bijis! Cik daudz šajā nolūkā man sevī jāpamodina un jāizmaina! Mans gars spēj nevis ievērot, bet drīzāk vērot, prātot! Tam nav degsmes vākt zināšanas, kur vien var, bet tas vārgs un paguris ieslēdzas pirmajā lokā, kas

to aiztur. Šim nolūkam man nav to nāciju valodu, pie kurām es braucu. Tātad Francijā esmu bērns; jo man vajadzētu zināt franču valodu, lai panāktu savu, lai visu redzētu, visu iztaujātu, iepazītu, lai pastāstītu par savu dzimteni un savu dzīvi un tādējādi to zināmā mērā atkārtotu un padarītu ejošu. Tātad bez tā visa Francijā esmu bērns, un, kad atgriezīšos, būs tieši tas pats: franču valoda ir medijs, lai parādītu, ka esi dzīvojis Francijā un to baudījis — tāpat arī ar citām valodām — cik daudz man jāmācās sevi piespiest, lai pēc tam varētu būt cilvēks, kurš izbaudījis Franciju, Angliju, Itāliju, Vāciju un kā tāds drīkst parādīties sabiedrībā! Un, ja es drīkstētu kā tāds uzstāties, tad kādas priekšrocības un kāds svars man kā mācītājam būtu Vidzemē! Sāieties ar visiem, spēt spriest par visu, tikt uzskatītam par sakārtotās pasaules zināšanu krātuvi! Ko nevar izdarīt, ko panākt ar šo slavu! Taču cik daudz man vēl priekšā, lai sasniegtu šo cieņas oreolu un kļūtu par pirmo cilvēku pazinēju pēc savas kārtas, savā provincē!

Ja būšu par to kļuvis, tad šo taku nepametīšu un pats sev rakstīšu kaut ko līdzīgu žurnālam par cilvēka zināšanām, kuras ik dienas vācu no savas un citu dzīves, kuras vācu no sacerējumiem. Tāds plāns mani pastāvīgi noturēs sava veida ceļojumā starp cilvēkiem un pasargās no grumbām, ko man varētu atnest mans vienmuļais stāvoklis Zemes nomaļā skitu nostūrī! Bez tam es gribu pastāvīgi lasīt cilvēces sacerējumus, kuros Vācija tagad uzsāk savu periodu un Francija, kas pilnībā ir konvencija un māņi, savējo nodzīvojusi. Turklāt lasīt Špaldingus⁴⁵, Rēzevicus un Mozerus⁴⁶, bez tam no citas puses izmantot Mozerus un Vīlandus, un Gerstenbergus⁴⁷, bez tam mūsu Leibniciem pievienot Šāftsberijus⁴⁸ un Lokus⁴⁹, mūsu Špaldingiem — Stērnus⁵⁰, Fosterus⁵¹ un Ričardsonus⁵²; mūsu Mozeriem — Braunus⁵³ un Monteskjē⁵⁴; mūsu homilētiem⁵⁵ — ikvienu ceļojuma apraksta vai ievērojama notikuma faktu. Sacerējumu gadagrāmata cilvēcei! Diža iecere, nozīmīgs darbs! Tas no teoloģijas un homilētikas, no Bībeles skaidrojumiem un morāles, no baznīcas vēstures un askētikas paņems vienīgi to, kas cilvēcei tieši nepieciešams, kas palīdz to apgaismot, to paceļ jaunos augstumos, novirza uz zināmu jaunu pusi, parāda jaunā gaismā vai kas lasāms vienīgi tai. Tam kā palīgīdzeklis tad kalpos vēsture un romāns, politika un

filozofija, poēzija un teātris; visiem pēdējiem tas netaps par galveno aspektu, bet ļoti noderīgu un izglītojošu perspektīvu! Tāds žurnāls būtu lasāms visiem! Mums tā vēl nav, kaut gan mums tam ir materiāli! Vācijā tas radītu izglītības laikmetu, mācot pievērst uzmanību veidojamās cilvēces galvenajai perspektīvai. To pavadītu laime, kādu tik viegli vis neiemanto neviens žurnāls — izvairīties no strīdiem un pretrunām, jo tas no visa nošķiras un vēlas tikai izglītot. Savu autoru tas padarītu slavenu un, kas ir vēl vairāk — iemīlotu; jo cilvēka sirds atveras vienīgi tam, kurš tai tuvinās, un tas ir cilvēces rakstnieks! Ak, virzīties uz priekšu pa šo ceļu — kas par mērķi, kas par vainagu! Ja es drīkstētu un spētu būt filozofs: grāmata par cilvēka dvēseli, pilna novērojumiem un pieredzes faktiem — tā būtu mana grāmata! Es to gribētu uzrakstīt kā cilvēks un cilvēkiem, tās uzdevums būtu mācīt un izglītot, tā ietvertu sevī psiholoģijas un atbilstoši dvēseles attīstībai arī ontoloģijas, kosmoloģijas, teoloģijas, fizikas pamatprincipus! Tai būtu jātop par dzīvu loģiku, estētiku, vēsturisku zinātni un mākslas teoriju, no katras maņas būtu jāattīstās kādai daiļai mākslai un no katra dvēseles spēka jārodas kādai zinātnei, un no visām — zināšanu un zinātnes vēsturei vispār un cilvēka dvēseles vēsturei vispār, laikos un tautās! Kas par grāmatu! — Un, kamēr es to nespēju, — lai mani sprediķi un runas, un traktāti, un ko vēl turpmāk piedāvāšu, ir cilvēcīgi; un, kad es spēšu piedāvāt grāmatu cilvēcei un kristīgai izglītībai, kas lasāma kā «Kristietis vientulībā»⁵⁶ utt., kas tiks izjusta, kas būs manam laikam un manai tautai, un visiem cilvēka vecumiem un raksturiem, — tā paliks!

Grāmata cilvēcei un kristīgai izglītībai! Tā iesāktos ar sevis paša, gudrās uzbūves ķermenī un garā iepazīšanu, parādītu ikviena locekļa ķermenī un dvēselē galīgos mērķus un neaizstājamību, parādītu tajos sastopamo dažādību un to, ka ikviens iespējams un labs tikai tai mērā, kādā tas mums piemīt; tad likumi un ieteikums attīstīt savu ķermenī un garu, kā vien iespējams. To vispirms ar sevi; un tiktāl Ruso ir dižs skolotājs! Kādas uzrunas pie tam iespējams adresēt cilvēkiem kā cilvēkiem, vecākiem un bērniem, jaunekļiem un pieaugušajiem, dažādiem raksturiem un temperamentiem, spējām un cilvēku dvēselēm! Tad nāk otra daļa — sabiedrībai,

kur Ruso nevar būt skolotājs. Šeit — katehisms par bērnu, jaunekļu, sabiedrisku darbinieku, pilsoņu, laulāto draugu, vecāku pienākumiem; viss noteiktā kārtībā un secībā, un kopsakarā, bez atkārtojumiem no iepriekšējās daļas, neiedziļinoties sīkumos par kārtām, un tikai politiskās detaļās — būtu smags darbs. Treškārt, grāmata raksturiem no kārtām, lai izsargātos no nelabvēlības, kas zaldātam un mācītājam, tirgotājam un gudrajam, amatniekam un zinātniekam, māksliniekam un zemniekam ir vienam pret otru, lai katrai kārtai dotu visus tās privāttikumus, visus kopā izskaidrotu no cilvēcības dažādajām dabām un situācijām un samierinātu, visas dāvātu kopējam labumam. Līdz ar to iesākas ceturtā daļa, kur saduras padotie un priekšniecība; no zemnieka, kurš tuvs verga stāvoklim (jo vergiem nav katehisma), augšup līdz viņa pilsoniskajiem kungiem, līdz muižniecībai, līdz princim, līdz firstam; tad dažādās pārvaldes formas, to priekšrocības un trūkumi un, beidzot, godīga vīra principi tajā, kurā viņš dzīvo. No šejienes, piektkārt, izriet daiļās, papildu vajadzības: māksla, zinātne, sabiedriskā izglītība; to apraksts; to ieaudzināšana atbilstoši temperamentiem un izdevībām; to labums un ļaunums; izlase no tām mūsu gadsimta kārtīgai, lietderīgai un ērtai dzīvei; un šeit arī privātpersonas, sievietes utt. filozofija līdz ar tai atbilstošu bibliotēku. Sestkārt, trūkumi, kas turklāt paliek, — lai mūs pamācītu, nomierinātu, atturētu, uzmundrinātu; tādas kristīgas zināšanas kā pamācības, nomierināšana, atturība un uzmundrināšana. Ko cilvēki varēja par to zināt, un kā Dievs atklājies cilvēkiem attiecībā uz radīšanu, ļaunuma izcelsmi pasaulē, cilvēku dzimuma pārceļošanas, atpestīšana, kanonizācija, gaidāmā pasaule. Priekšstati par teopneistiju⁵⁷ vispār; par reliģijas raksturu Jūdējā, Vecajā un Jaunajā Derībā un dažādos gadsimtos. Viss cilvēcības aspektā — un no šejienes — mācības tolerancei: mīlestība uz protestantisko reliģiju: tās patiesais gars akadēmiskā skolotājā, sprediķotāji, klausītāji, privātkristieši. Kristīgā audzināšana; kristīšana, konfirmācija, vakarēdiens, nāve, apbedīšana. — — — Sniedzu tikai īsus aspektus; kurp gan nenovestu izstrāde! Vēl viss ir teorija: lai tas top par praksi un lai tam kalpo mana amata dvēseļu aprūpe. Šeit ir lauks, kur var sev iegūt mīlestību, pašāvēību un zināšanas; lauks, kur izglītot un radīt derīgo. Kad reliģija, piemēram, saderināša-

nās un kristību gadījumos un atceres runās, un slimnieku apmeklējumos varenajiem tiek padarīta cēla un dižena, un saprātīga, gaumīgajiem — ar gaumi un skaistumu, maigajam dzimumam — maiga un piemīlīga, jūtīgajam cilvēkam — jūtīga un stipra, nelaimīgajam un mirstošajam — mierinoša un cerīga. Un šeit ir darba lauks īpaši man. Uzmanīties no ieradumu un kancelejas valodas, vienmēr raudzīties uz klausītājiem, kurus uzrunā, vienmēr iejusties situācijā, kurā reliģiju grib redzēt, vienmēr runāt garam un sirdij: tas noteikti piešķirs varu pār dvēselēm vai arī to nedos nekas! Šeit ir pati svarīgākā vieta, kur sludinātājs parādās sevis cienīgs; šeit meklējami viņa varas ziņļi . . .

Es kuģoju garām Kurzemei, Prūsijai, Dānijai, Zviedrijai, Norvēģijai, Jitlandei, Holandai, Skotijai, Anglijai, Nīderlandei līdz Francijai; šeit ir daži politiski jūras sapņi: Kurzeme — atļautības un nabadzības, brīvības un sajukuma zeme, tagad morālisks un literārs tuksnesis — vai tā nevarētu kļūt par brīvības un zinātnes rezidenci un glabātuvī, pat ja izdotos tikai atsevišķi plāni? Ja tas, ka muižniecībai ir tiesības un vara, tiktu labi pielietots, ja tas, kas tai ir vienīgi zinātniska greznība, tiktu vērsti uz diženo? Bibliotēka šeit ir pirmais solis; var iznākt arī kas vairāk, tādēļ lai tas man ir piemērs un paraugs, pēc kura censties un kuru apsteigt. Kādā veidā Vidzemes muižniecību varētu ierosināt uz lieliem, labiem pasākumiem? Kurzemē — caur brīvmūrnieku ložu⁵⁸, Vidzemē — caur godu, garīgu cieņu, zinātnisku slavu, noderīgumu. Tātad Liceja uzlabošanai, tātad jauna dabas objektu un instrumentu fizikas kabineta iegādei, tātad jaunu vietu nodibināšanai zīmēšanā un franču un itāliešu valodā utt. Arī labā sapratne starp mācītājiem Kurzemē lai man ir paraugs!

Vispār, kāds būs skats uz šiem Ziemeļrietumu novadiem, kad tos reiz apmeklēs kultūras gars! Ukraina: tā kļūs jauna Grieķija; šīs tautas jaukāš debesis, tās jaukais raksturs, tās muzikālā daba, tās auglīgā zeme utt. reiz atmodīsies; no tik daudzām mazām mežonīgām tautām, kādi reiz bijuši arī grieķi, taps krietna nācija; tās robežas stiepsies līdz pat Melnajai jūrai un no turienes — caur visu pasauli. Ungārija, tās nācijas un kāda daļa Polijas un Krievijas kļūs par jaunās kultūras dalībniecēm; no Ziemeļrietumiem šis gars nāks pār Eiropu, kas guļ

ciešā miegā, un to garīgi pakļaus. Tas viss tā ir, tam reiz jānotiek; bet kā, kad, caur ko? Kādas sēklas graudi slēpjas turienes tautu garā, lai tām iedotu mitoloģiju, poēziju, dzīvu kultūru? Vai katolicisms to spēj pamodināt? Nē, un nepamodinās, spriežot pēc šīs reliģijas stāvokļa Ungārijā, Polijā utt., pēc iecietības gara, kas arvien vairāk izplatās arī šajā un grieķu reliģijā, pēc šķietamā iekarojumu trūkuma, ko šī reliģija vēl spētu veikt. Tad drīzāk mūsu reliģijas ar savu toleranci, ar savu izsmalcinātību, ar savstarpējo tuvināšanos kopēja deisma virzienā iemigs, tāpat kā Romas reliģija, kas sevī uzņēma visus svešos dievus: kūsājošais spēks iemigs, un kādā zemeslodes stūrī pamodīsies cita tauta. Kas tā būs pirmām kārtām, kādā veidā tā attīstīsies, kas būs tās jaunā domāšanas veida sastāvdaļas, vai tās kultūra attīstīsies tikai ofensīvi vai defensīvi, klusībā, kas tas ir, kas Eiropā faktiski nav iznīdējams ar grāmatiespiešanas, tik daudz izgudrojumu un nāciju domāšanas veida līdzekļiem? Vai par šo visu nevar dot kādu padomu, ievērojot mūsdienu pasaules stāvokli un pagājušo gadsimtu analoģiju? Un vai šajā ziņā nevar iedarboties jau iepriekš, Krievijai norādot uz tautas kultūru, kas sevi tik ļoti atalgo? Tad cilvēks top dižāks par Bēkonu, tad cilvēks pareģojumos top dižāks par Ņūtonu; taču tad jāredz ar Monteskjē garu, jāraksta ar Ruso ugunīgo spalvu un vajadzīga Voltēra laime, lai atrastu vareno ausis. Mūsu gadsimtā tam pienācis laiks: ir Hjūms un Loks, Monteskjē un Mablī⁵⁹, ir Krievijas ķeizariene, kuru, ievērojot viņas likumu kodeksa vājumus, var satvert kā Voltērs Prūsiju; un kas zina, ko šajos novados sagatavo tagadējais karš. Šeit es gribu kaut ko pamēģināt. Šlēcera⁶⁰ Annāles, Pielikumi, Piezīmes, Millera⁶¹ krājumi; Šlēcera Moldāvijas vēsture lai ir mana kabatas grāmata, ko es studēšu; Monteskjē lai ir tas, pēc kura vados domājot vai vismaz runājot; ķeizarienes likumu kodekss lai veido vismaz ietvaru manam priekšstatam par kādas tautas un īpaši Krievijas patieso kultūru.

I. Kas veido patiesas kultūras būtību? Ne tikai likumdošana, bet gan tikumu veidošana. Kas ir likumi bez tikumiem, pārņemti sveši likumu principi bez tikumiem? Vai Krievijas likumdošanas apstākļos gods var būt primārais? Nācijās veidols. Tās slinkums nav tik ļauns, kā to apraksta; tā bija dabiska lieta visām nācijām un miegs

pirms pamošanās. Tās viltība, tās atdarināšanas dziņa, tās vieglums: kā visā ir labā sēkla, kā tā atmodināma, kas to traucē? Ceļš uz pakāpenisku brīvību. Kā varētu kaitēt pēkšņa brīvība? Ceļš uz pakāpenisku iekārtojumu. Kā varētu kaitēt pēkšņas kolonijas, paraugi utt.? Ko kaitējuši vācieši? Labas iekārtas, kas augstāka par likumiem un galma paraugiem, priekšrocības. Zemkopības, ģimeņu, mājas dzīves iekārtošana; padoto atkarības, nodevu, viņu dzīvesveida nokārtošana. Daži priekšlikumi jaunajai ekonomiskajai sabiedrībai, kas vairāk skar ekonomijas garu Krievijā. Ka citas zemes un pat Zviedrija ne vienmēr var kalpot par paraugu. Par greznību. Ka pavēles šeit neko nespēj panākt. Ļaunas sekas Rīgā. Ka galma paraugs ir spēcīgā vienīgi galmā un tur tam arī ir lielas priekšrocības, taču arī trūkumi. Ka daudzi atsevišķi piemēri atsevišķās provincēs panāk vairāk un vēl vairāk — atsevišķi piemēri atsevišķās ģimenēs. Sekas tam, ka krievu kungi savu mantu izšķiež Pēterburgā. Ka Pēterburgas galms pagrīst greznībā, bezgaumībā; pret to cinās mūsu ķeizariene. Ka ar Franciju ir citādi, pateicoties svešinieku apmeklējumiem un citiem pasākumiem, un ka pat Francija sevi izsmēļ. Gubernatoru sliktais paraugs provincēs un saimnieku sliktais paraugs fabrikās un zemnieku būdās.

II. Ka nedz Anglijas, nedz Francijas, nedz Vācijas likumdevēji prāti tādi nevar būt Krievijā. Cik ļoti krievi maldījušies, atdarinot Zviedriju. Ka Grieķiju un Romu nevar ņemt par paraugu. Ka Austrumos ir tautas, no kurām jāmacās: Persija, Asīrija, Ēģipte, Ķīna, Japāna. Šīs mācīšanās principi, ievērojot Krievijas nāciju raksturu, skaitliskumu un attīstības pakāpi. Iedalījums pavisam kultivētos, puskultivētos un mežonīgos apgabalos. Likumi to attīstīšanai; tie ir cilvēcības un skarbo pirm-laiku likumi. Cik lieliski izmantojamas šīs Krievijas nācijas! Kā puskultivētajām nepieciešami likumi, lai kļūtu par civilizētu provinci, taču neko vairāk. Kultūras gara atšķirība provincē un galvaspilsētās. Beidzot, likumi galvas- un tirdzniecības pilsētām. Kā Monteskjē var kalpot par paraugu. Mežonīgās tautas ir pierobežā, puscivilizēta ir iekšzeme, civilizēta ir jūras piekraste. Ukrainas izmantošana. Iepriekš minētie plāni Ukrainai.

III. Likumu materiālais saturs un katra ieguldījums tautas attīstībā veido trešo aspektu. Viss pēc Monteskjē metodes, īsi, ar piemēriem, taču bez viņa sistēmas. Likum-

došanas trūkumi, brīvi novērtēti, un to stiprā puse, brīvi uzslavēta. Minēts daudz piemēru, notikumu un datu, un, ak, dižens darbs! Un ja izdotos? Ko nozīmē būt firstu un karaļu likumdevējam, un kur vēl labāks brīdis nekā tagad — laika, gadsimta, gara, gaumes un Krievijas ziņā!

Prūsijas karaļa valstis nebūs laimīgas, līdz nebūs sadaļītas brālībā. Cik tālu gan iespēj tikt viens vīrs, palaujoties tikai uz sevi! Cik dižs, ja izsekotu visas viņa gara slepenās pēdas, cik dižs, ja viņš uzrakstītu savu politisko testamentu, taču nenopelnot epigrammu, kuru pats sacerējis Rišeljē⁶²! Tāds viņš mums šķiet tagad. Bet kāds šķītis pasaulei pēc mums? Kas gan ir viņa Silēzija, kur paliks viņa valsts? Kur ir Pirra⁶³ valsts? Vai viņi nav ļoti līdzīgi? Bez šaubām, diženākais viņā ir negatīvs: aizsardzība, spēks, izturība; un tikai viņa lielie iedibinājumi tad paliks mūžīgi. Ko panākusi viņa Akadēmija? Vai viņa francūži Vācijai un viņa zemēm atnesuši tik lielu labumu, kā cilvēki domāja? Nē! Viņa Voltēri vāciešus nicināja un nepazina; turpretim vācieši par viņiem izrādīja tik lielu interesi, kādu viņi vienmēr būtu sastapuši paši arī Francijā. Viņa Akadēmija veicināja filozofijas panīkumu. Viņa Mopertuī, Premonvāli, Formeji, Daržāni⁶⁴, kas par filozofiem! Kādi sacerējumi viņus kronējuši! Leibnicu un Volfu⁶⁵ viņi nav sapratuši un izperinājuši kaut kāda Premonvāla azartu, Žistī monadoloģiju, Reinharda brīvo gribu, Mopertuī morālfilozofiju un kosmoloģiju, Formeja stilu. Kas viņš ir pret Fontnelu⁶⁶, kas ir šie filozofi, ar visu savu skaisto rakstīšanas stilu, pret Lokiek un Leibniciem? — Valodu ziņā viņi tapuši noderīgāki: Mihaēliss⁶⁷; Premonvāls un tagadējais uzdevums⁶⁸; un tomēr — nekāda liela iesākuma un nekā mūžīgai turpināšanai. Matemātikai bijis Eilers; taču viņš arī būtu bijis visur, tāpat kā Lagranžs⁶⁹ veidojās klusumā. Un tomēr visiem viņa atklājumiem vēl trūkst lielā praktiskā pielietojuma, caur kuru tautas mācās un gudrie uzlabo savas teorijas, lai tās acīmredzami liktu lietā. Voltēra gaume vēsturē, kurai sekojis arī viņš, caur viņu nav radusi izplatību; viņa pavalstnieki bija pārāk dziļi zem viņa un Voltēra, lai viņu ņemtu par paraugu, pārāk lielā mērā neizglītoti vācieši, pārāk lielā mērā pavalstnieki. Viņa un Voltēra filozofija izplatījās, taču pasaulei par ļaunu; viņa paraugs kļuva kaitīgāks par viņa mācību. Ka viņš savus vāciešus nepazīst. Kādēļ viņš nicina Prūsiju? Ka viņš seko Makiavelli,

kaut gan to atspēkojis. Izredzes uz viņa pavalstnieku laimi pēc valsts sadalīšanas.

Zviedrija. Tur nu es redzu Ulafa klinti⁷⁰. Kas tas bija par laiku, kad viņš dzīvoja, kad viņš nomira! Cik lielas domas liek domāt viņa kaps, miglas un mākoņu klāts, viņu apskalots utt. — par viņa laikmeta miglu un burvestībām! Kā pasaule izmainījusies! Kas par trim laikmetiem: senā skandināvu pasaule, Ulafa pasaule, mūsu ekonomiski vājās un apgaismotās Zviedrijas laikmets! Tieši šeit agrāk burājuši goti, jūras laupītāji, vikingi un normaņi, tieši šeit atskanējušas viņu skaldū dziesmas, tieši šeit viņi darījuši savus brīnumus, tieši šeit cīnījušies Lodbroge un Skille⁷¹. Cik atšķirīgs laiks! Tātad tur, tādos tumšos, drūmos novados, es nu gribu lasīt viņu dziedājumus un tos dzirdēt, it kā būtu jūrā; tur es tos izjutišu vairāk nekā Nērons savu heroīdu⁷², degot Romai. Cik atšķirīga no tās, kad šajā jūrā valdīja Hanzas pilsētas! Visbija, kur tu esi tagad? Lībekas senā godība, kad viena deļa ar karalieni maksāja Bornholmu⁷³ un tu Zviedrijai devi tās Gustavu Vāsu⁷⁴, kur tu esi tagad? Rīgas senā brīvība, kur oldermanis savu platmali atstāja rātsnamā un steidzās uz Zviedriju, lai aizstāvētu savu pilsētu, — kur tagad? Viss nācis atpakaļ; ar vaļīgiem tikumiem ievests vājums, viltus, dikdienība, politiska lavierēšana; Hanzas pilsētu gars no Ziemeļeiropas aizgājis; kurš vēlas to atmodināt? Un vai ikvienai no šīm pilsētām — Hamburgai, Lībekai, Dancigai, Rīgai — tā nav diža, nozīmīga vēsture, kā šis gars zudis, nevis kā sašaurinājās to tirdzniecība, to privilēģijas utt., bet gan to gars, un kā galu galā tas Eiropu pameta? Un vai mums ir tāda Hanzas pilsētu vēsture? Villebrandam vajadzētu to uzrakstīt, ja vien viņš nebūtu pārāk dievbijīgs, un visas Hanzas pilsētas to lasītu savās atklātajās likumu sanāksmēs! — Tagad Rīga — kas tā ir tagad? Nabaga un vairāk nekā nabaga, nožēlojama! Pilsētai nekā nav un ir vairāk izdevumu, nekā tai pieder! Tai ir trūcīga, nevajadzīga godība, kas gan izmaksā! Izmaksā pilsētas zaldāti, — un ko viņi dara? Rātskungu cienība viņiem maksā tikai sliktu attieksmi un neko nedod, izņemot to, ka viņi var dižoties un aizskart pilsoņus. Viss skar pilsētu: gubernators un valdības padomnieks, ministrs un kroņa rakstvedis. Tas ar saviem 150 rubļiem taisa dumju seju par birģermeisteru un rāti: tas ir ļau-

nums. Ministrs liek sev maksāt, lai nekaitētu: ļaunums. Valdības padomnieks izspiež sev priekšrocības, lai palīdzētu: ļaunums. Gubernators top par cienījamu despotu un vēl saista ar to savu labumu: ļaunums. Visi ir viens pret otru: ķeizariene un pilsēta, galms un pilsēta, guberņa un pilsēta, kroņa ierēdņi un pilsēta, titulārpadomnieki un pilsēta, aristokrātija un pilsēta, liekēži un pilsēta, rātskungi un pilsēta — kas par stāvokli! Cilvēks rāpo, lai padīzotos citu priekšā; viņš dzīvo uz citu rēķina, lai atriebtos; viņš vairo savu labumu un to piedēvē tirgotāju kārtai; viņš pērk titulu, lai nožēlojami spītētu; viņš top bagāts, lai palīdzētu ar tukšiem solījumiem. Kas par stāvokli! Tas nekādā ziņā nav pareizais, bet elle starp brīvību un kārtīgu dienestu. Lai izbeidzas atšķirība starp pilsētu un kroni: lai rātskungi patur savus iedibinājumus, brīvības, departamentus, varu; tikai — lai tiem ir prezidents, kurš tos ar savu cieņu pasargātu no naidīgas attieksmes. Arī viņiem jātop par kroņa ierēdņiem, un jāizbeidzas jebkurai atšķirībai attieksmē, piem., tiesās utt.; viņi paši un ikviens viņu padotais, advokāts utt. lai iegūst rangu; kase lai paliek viņu ziņā; tikai prezidents ir tas loceklis, kas viņus saista ar galmu un par visu zina. Lai viņš ir burggrāfs un pilsētas tēvs, aizstāvis pret varu un runasvīrs pie augstākās priekšniecības. Komerckolēģijā pilsētas prefekts lai iegūst lielāku cieņu un var tuvināties ģenerālinšpektoram. Virsmācītājs lai stāv augstāk par Jēkaba baznīcas mācītāju, taču zemāk par superintendentu, un lai pilsētas konsistorija tāpat ir zem virskonsistorijas kā maģistrāts zem galma tiesas. Amati kancelejā lai nav mantojami, taču pilsētas bērniem lai paliek priekšroka un lai nav iespējama nekāda militāra uzspiešana; lai tā uztur līdzsvaru ar kroni un viss ienaidis izzūd. Rātskungus šeit lai tāpat ņem no advokātiem, kā to dara kronis; kanceleja un advokatūra lai nav pretruna, taču lai nav arī nepieciešams apvienojums. Vajag izvēlēties, kur atrod, un nedz rātskungiem, nedz advokātiem neļaut brīvu vaļu. Lai neviena pilsoņa sūdzība pret maģistrātu netiek uzklautā publiski un maģistrāts netiek nozākāts. Partiju gars jāapslāpē, tieslietu uzlabošanā jāiesaista krietnākie pilsoņi; tāpat arī baznīcas lietās, kur nepieciešami tik daudzi uzlabojumi: un pilsēta taptu viena, mierīga, laimīga. Tā nepaliktu šķietama republika, *res publica in rei publica*⁷⁵, bet kalpone ar privilēģijām

un rangu. Cik laimīgs būtu, kas to spētu! Tas ir kas vairāk nekā Cvinglijs un Kalvins, atbrīvotājs un vienlaikus arī pilsonis! Vai uz to neved neviens ceļš? Taču tagad — nē: par vēlu, varas dēļ galmā. Esmu darbojies pilsētā, man ir bijušas darišanas ar advokātiem, kanceleju un rāti; nonāksu kroņa priekšā, iepazīšu šo pārvaldi, abas izpētīšu: vai tas man nebūs labvēlīgs aizspriedums? Palīdzēt Kampenhauzenam un Tešam, un Švarcam, un Bērensam⁷⁶, klusībā strādāt, un varbūt reiz varēšu bilst kādu vārduņķizarieni pie auss! Vai tas, ko Morellī⁷⁷ panāk Francijā, nav iespējams cituviet? Šai nolūkā gribu savas dāvanas pilnveidot par flegmu un par uguni, lai pirmā man piešķirtu uzrunas ievadu un vēsā, skaidrā priekšlikuma dotības, kuru tikai vēlāk atbalstītu entuziasms, un tā klusībā gatavošos, lai reiz taptu noderīgs. Ai, kaut es nebūtu rakstījis «Kritikas mežus»! Gribu pēc iespējas spēcīgāk novērsties no rakstniecības gara un pieradināties pie darbošanās gara! — Cik lieliski, ja es Rīgu padarītu par laimīgu pilsētu!

Trešais periods Baltijas jūrā ir holandiešu domēnes. Holandai, šim republikas brīnumam, ir tikai viens dzēnulis: tirdzniecības gars. Un tā vēsturi es gribētu izlasīt: kā tas sekoja feodālo karu garam, no Amerikas un Āzijas pārcēlās uz Eiropu un radīja jaunu laikmeta garu. Tas nebija identisks izgudrojumu garam; Portugāle un Spānija neizmantoja neko no saviem atklājumiem; taču tā bija Eiropas ekonomija, līdz kurai no slīkšņām pacēlās nabadzīga, trūcīga, čakla republika. Cik liels apstākļu pieplūdums to pavadīja ceļā uz laimi, uz Eiropas laimi! Bet no tā visi mācījās; tas pats gars izplatījies visur; Anglija ar savu Aktu⁷⁸, Francija, Zviedrija, Dānija utt. Holande grasās grimt, taču, dabiski, tikai pamazām. To parādījis «*Commerce de la Hollande*» autors, taču viņa līdzeklis piektās pasaules daļas atklāšanai to nepanāks; atklājumu gars nav tipogrāfiju gars. Tādēļ nav bijis vēlēšanās kaut ko pasākt vienu reizi; arī ja būtu pasākts, Holandai diez vai būtu iespējams to ieņemt un iekārtot savai pakļautībai; un, beidzot, viņi to zaudētu tikpat droši, kā Holande zaudēja savu Brazīliju un Portugāle — savu Ostindiju. Šis sabrukums vairs nav novēršams; Eiropas veidols pārāk lielā mērā iekārtots tā, lai to veicinātu, un Holande grimst pati caur sevi. Tās kuģi brauc veltīgi; Kompānijas⁷⁹ cenas kritas; šī republika Eiropas svaru

kausā ir mazs atsvariņš, un tādai tai jāpaliek, citādi tā pagrims vēl vairāk. Tā gūst bagātības no tā, ko citi tai ļauj nopelnīt, un tie ļauj nopelnīt mazāk un beidzot gribēs pelnīt no tās. Tā tad reiz, un varbūt jau manas dzīves laikā, pienāks brīdis, kad Holande nebūs nekas cits kā mirusi preču noliktava, kas tukšojas un vairs negrib pildīties, un izsīkst tāpat kā galantērijas būda, kas negrib papildināties. Naudas mainīšana turpināsies vēl ilgāk nekā preču tirdzniecība; bet kas būs, ja Anglija ar saviem nacionālparādiem tur reiz uztaisīs bankrotu? Bet šajā ziņā tā vēl var noturēties ilgi, jo, pirmkārt, visai Eiropai taču nepieciešama naudas mijēja; tai jābūt republikai, ar tādu ģeogrāfisko stāvokli kā Holandai, saistītai ar jūras komunikācijām, ar precizitāti kā nacionālraķsturu — un raugi, tā ir Holande! Republika, Eiropas centrā, dzimusi jūrai, strādīga un tikai strādīga, precīza un akurāta kā naudas lietās, tā rēķinos: tā ilgi paliks naudas mijēja; kas cits tā ir, ja ne tikai mijēja? Nevis jūras lielvalsts, bet jūras kalpone; ne vairs tirdzniecības nācija, bet tirdzniecības kalpone un roka: cik liela pārvērtība! Jo būs redzams, kādas vājās puses ir kailam tirdzniecības garam; to vis neiemācīs neviens prātvēders filozofs, bet reālais laiks, nevis ar vārdiem, bet ar darbiem: ar dižu veselās nācijas piemēru visai Eiropai. Tad būs redzams, kā kailais tirdzniecības gars atstumj vai ierobežo drosmes, pasākumu, patiesas valsts politikas, gudrības, zinātnes utt. garu; Holandē to daļēji var redzēt jau tagad. Vai šeit ir īsts ģēnijs? Godīgu Frīzo⁸⁰ es te neskaitu; šī province nav Holande; pārējais kā sabiedriska lieta — latīņu valoda, grieķu valoda, ebreju valoda, arābu valoda, eksperimenti, medicīna — ir krāmi; ļoti laba, pēc mūsu literatūras — kaut kas lielisks, paraugs, kaut kas neaizstājams. Viņi tiek tālāk nekā vācieši un francūži, kas nododas visam, un ne tik tālu kā angļi, kas vienmēr ģēniju savieno ar savu pieredzi un pirmo bieži vien pārspēj. Holandē nopērkams viss: talanti, un tie tad top par čaklumu; zināšanas, un tās top par čaklumu; *honnêteté*⁸¹, visu veidu tirgotāju gars — taču es vispirms gribu redzēt Holandi! — Un, lai nepamanītu ģēniju vai mācītos no galvas zinātņu krāmus, tā, es domāju, ir pati pirmā zeme!

Bet kas sekos Holandes tirdzniecības garam? Vai partiju, t. i., katras zemes ekonomikas iekšējas darbības, gars? Uz kādu laiku — jā, tam es ticu, un visā Eiropā to

jau var saskatīt. Vai partiju, t. i., kūdišanas gars? Tas pēc tikko minētā ir nenovēršami. Kāda no lielajām tautām ekonomiskajā tirdzniecībā, piem., Anglija, sakūdīs kādu citu, kas ir mežonīga, un pie tam pati ies bojā — vai tā nevarētu būt Krievija? — Vai pilnīgas mežonības, maldu reliģijas, tautu plūdu gars? Ko es zinu? Jezuīti Amerikā izbeiguši savu pasākumu⁸², esmu maldīgies⁸³; taču Eiropas smalkais politiskais gars neizbēgs savai bojāejai. Grieķijā nerunāja ne vārda par Romu, līdz tā Grieķiju uzveica; tā bija ar Grieķiju un Ēģipti, Ēģipti un Persiju, Asiriju un Mēdiju. Tikai Roma un barbari — tas bija citādi: tur vārijās ilgi, kā mēdz teikt vienkāršā tautā; mūsu laikos jāvārās vēl ilgāk, taču jo pēkšņāk jālaužas pāri malām.

Ko gan nozīmē visas mūsu karamākslas? Grieķu uguns⁸⁴, jauns izgudrojums, kas iznīcina visus iepriekšējos, visus pārspēj. Ko nozīmē visa zinātne, tipogrāfijas, bibliotēkas utt.! Zemes sērga, barbaru plūdi, tad hernoģiēšu gars kancelēs, kurš zināšanas padara par grēku un reliģijas un filozofijas trūkumu — par posta cēloni, var ieviest tādu garu, kas liek nodedzināt bibliotēkas, nodedzināt tipogrāfijas, atstāt zinātnes valstību, aiz dievbijības kļūt par tumsoņiem. Tā mēs ar savu deismu, ar savu reliģijas filozofiju, ar savu pārāk smalko prāta kultivēšanu paši iestrādājamies postā. Taču tas visā lietu dabā ir neizbēgami. Tā pati matērija, kura mums dod stiprumu un mūsu skrimšļus pārvērš kaulos, galu galā pārvērš kaulos arī tos skrimšļus, kuriem vienmēr jāpaliek skrimšļiem; un tā pati izsmalcinātība, kura mūsu vienkāršo tautu dara krietnu, galu galā to padara arī vecu, vārgu un nekam nederīgu. Kurš gan iespēj pretoties lietu dabai? Gudrais turpina iet savu ceļu — apgaismot cilvēka prātu — un tikai parausta plecus, kad citi nelgas par šo apgaismību runā kā par galīgu mērķi, kā par mūžību. Tad jāatpēko Didro un Šveices tipa politiķi⁸⁵ vai, tā kā tas ir mūsu laikmeta garā, tā kā antirusoānisms⁸⁶ valda, kļūst par fabulu un vēl būtu pāragrs arī noderīgumam un ieviešanai, sevī jādōmā tas labākais. Jebkura apgaismība nekad nav mērķis, bet tikai līdzeklis; ja tā top par mērķi, tad tā ir zīme, ka tā pārstājusi būt apgaismība, kā Francijā un vēl vairāk Itālijā, un vēl vairāk Grieķijā, un, beidzot, pat Ēģiptē un Āzijā. Tie ir barbari un pelnījuši lielāku nicinājumu nekā barbari; Libānas mūki, Mekas

svētceļnieki, grieķu papas⁸⁷ — tie visi ir īsti tārpi no cēla zirga maitas. Itāļu akadēmijas Kortonā rāda savu tēvu relikvijas un par tām raksta garas grāmatas, memuārus, kvartantus un foliantus, ka tās atļauts rādīt. Francijā drīz būs tik tālu; kad Voltēri un Monteskjē būs miruši, tad Voltēru, Bosjē⁸⁸, Monteskjē, Rasinu utt. garu pataisīs tik garu, līdz nekas vairs nepaliks pāri. Jau tagad taisa enciklopēdijas; pat Dalambērs un Didro līdz tam nolaižas: un tieši šī grāmata, kas francūžiem nozīmē viņu triumfu, man nozīmē pirmo viņu pagrimuma pazīmi. Viņiem nav nekā, ko rakstīt, un tādēļ viņi taisa izvilkumus, vārdnīcas, vēstures, krājumus, apkopojumus, enciklopēdijas utt. Oriģināldarbi atkrīt. — Ka tauta caur sava gara smalkumu, reiz nonākusi neceļos, nomaldās jo dziļāk, to nesalīdzināmais Monteskjē parāda attiecībā uz grieķiem, kuri ar savu smalko prātu tikpat dziļi ietiecās spekulācijā par reliģiju, kas apgāza viņu sistēmu.

Anglija. Ar savu tirdzniecību tā grasās sevi pazudināt. Vai tās nacionālparādi novedīs pie vispārēja sabrukuma? Vai tā necietīs zaudējumus no Amerikas, no savām kolonijām? Kas tā ir citu nāciju konkurencē? Cik tālu tā pret Angliju vēl var pieaugt? Tātad vai tirdzniecībā Anglija dodas pie miera vai grasās pacelties vēl augstāk? Bet vai tās manufaktūru, mākslu, zinātņu gars nesaglabāsies vēl ilgi? Vai šajā ziņā to nesargā tās ģeogrāfiskais stāvoklis, tās satversme, tās brīvība, tās prāts? Un, ja tā īpaši būtu uzvarošu nāciju kūdītāja, vai pie tam vismaz kādu laiku nebūtu ieguvēja un sevi ilgu laiku no bojāejas vismaz vēl nepasargātu?

Francija. Tās laikmets literatūrā noslēdzies, Ludviķa gadsimts pagājis; arī Monteskjē, Dalambēri, Voltēri, Ruso aizgājuši; francūži dzīvo uz drupām; ko tagad grib pateikt heroīdu dziesminieki un sīkie komēdiju autori, un dziesmu sacerētāji? Enciklopēdiju, vārdnīcu, izvilkumu, sacerējumu «gara» popularitāte parāda oriģināldarbu trūkumu; ārēju, svešu sacerējumu popularitāte, «*Journal étranger*»⁸⁹ utt. slavinašana — oriģinālu trūkumu: tajos taču vienmēr jāpazūd izteiksmei, kalumam utt., un, ja tos tomēr lasa, tad tā ir zīme, ka jau pašu domu vērtība un daba ir pietiekoši bagāta, lai iztiktu bez vārdiska skaistuma. Un, tā kā francūžiem tas nozīmē tik daudz un visu, tā kā viņiem frāze, izteiksme un vispār domas ietērps ir viss, tā kā vācieši tik ļoti novirzās no

franču frāžainības un iecienītā ietērpa un tik nicinātie vācieši tomēr tiek lasīti — tad tā ir svarīga šīs zemes nabadzības, pazemīgā pagrimuma pazīme. Marmontels, Arno, Arps ir mazi rugāji vai dīgstoši rudens dzinumi: lielais ražas laiks ir pagājis.

Kas patiesi oriģināls bijis Ludviķa gadsimtam? Jautājums ir sarežģīts. Viņu dižgari daudz aizguvuši no Itālijas un Spānijas — tas nav noliedzams; Rišeljē klubs⁹⁰ strādāja pie svešām tēmām; Korneija «Sids»⁹¹ ir spānisks, viņa varoņi — vēl spāniskāki, viņa valoda pirmajās lugās — vēl spāniskāka, kā izlasāms Voltēra komentārā par to. Viņa «Mēdeja» bija raganu gabals, viņa «Sids» — par to skatiet ievērojamo Voltēra priekšvārdu un romances par šo tēmu. No Moljēra šis tas atrodams Anas⁹² bibliotēkas otrajā daļā. Kardināls Mazarīni⁹³, kurš pamodināja Kino⁹⁴ un operu, bija itālietis. Bruņinieku procesijas; svinības utt. bija itāliskas; Lili⁹⁵ — itālietis; gaume mākslas, arhitektūras, tēlniecības, rotājumu, monētu jautājumos — itāliska; komēdija — itāliska. Zinātņu biedrība — sākumā lielākoties itālieši; skatiet Fontnelu un Voltēru; «Tēlemaha»⁹⁶ dzejojums, pa pusei latīnisks, pa pusei itālisks savos aprakstos utt. Cēlākās mākslas bija izgudrojuši vai no jauna atklājuši itālieši; ko paveikuši francūži? Neko, vienīgi pievienojuši to, ko mēs saucam par gaumi. Tam viņus noskaņoja viņu filozofiskākā valoda ar tās viengabalainību, abstraktu jēdzienu bagātību un spēju apzīmēt jaunus abstraktus jēdzienus. Tātad tur pietrūka spāniešu un itāliešu gaumes ar to līdzībām un rotaļvārdiem; lai tos sauc par katahrēzēm⁹⁷ vai končeti⁹⁸, vai kā grib, ar ko vēl pilni pirmie franču romāni, tragēdijas un dzejas. Pārāk dedzīgā spāniešu un itāliešu iztēle tika vājināta francūžu aukstākā valodā un domāšanas veidā, pārāk ugunīgais mīlā pazuda; tas tika mīkstināts, taču līdz ar dēkaino aizgāja arī patiesi maigais; galu galā iznāca vēsa galantērija, kas meklē tikai dižciltību domās, brīvību vārdos un smalkumu manierēs. Tātad nekāda patiesa, maiga mīla vairs nebūs ar gaumi apveltīta francūža cienīga aina. — Palūkosimies uz to pat viņu teātrī: kādas iestudētas grimases, vienveidīgas laipnības! Viņi aizmetuši projām sirdis laužošo; pārāk prastie skūpstī ir zuduši; pārspīlētā acu valoda utt. zudusi; patiesā laulāto mīlestība netiek spēlēta; saderināto mīlas patiesā kaislība ir zemiska, no vienas puses, nelietīga un

nicināma, no otras puses, pārspilēta un smieklīga — kas paliek pāri? Kur franču teātrī ir Ifigenijas⁸⁹ utt. skaistās grieķiskās ainas? — Tāpat ir ar franču gaumes varoni. Spānietis — dēkainis; Itālijai tagad varoņu vairs nav; bet kas ir Francijas galantais varonis? — Komēdija Itālijā ir pārāk prasta, pārāk ākstīga; Francijā tā deģenerējusies par saviesīgas dzīves ainām. Moljēra vairs nav. Ļaudis kaunas smieties no sirds: viņi smaida kā Grese¹⁰⁰ «Melī» un citās lugās (par to skatiet Klemāna Jaunumus). Franču komēdija atveido saviesīgas dzīves ainas, modei atbilstošus vakarus, marķizus vai neko. — Īstenā kanceles daiļrunība zudusi: nekāda tieša aizkustinājuma, bet dižu ainu, garastainu periodu tirādes, vairāk nekas. Vai tādi Bosjē, Flešjē¹⁰¹ utt. spēj aizkustināt? Tam neatbilst nedz tēma, nedz publika, nedz runa kopumā; apgaismot, šur tur satricināt, to viņi spēj — vienīgi tas runātājs par pastaro tiesu provincē prata aizkustināt ar runu kopumā; Parīzē viņš tiktu izsmiets vai izsvilpts utt.

Tātad tā ir tikai zināma tuvošanās aukstākam veselajam prātam, ko francūži veikuši iztēles darbos: tā ir gaume un viņu labums. Taču tas nozīmē arī fantāzijas un kaislības atvēsumu, kuru viņi līdz ar to gaumei bija spiesti piešķirt; un tā ir viņu gaume sliktā nozīmē, kas galu galā paliek tikai tas, kas Monteskjē ir politisks gods. Šis dižais vīrs arī šeit paver ceļu perspektīvai. Grieķija bija it kā īsta zinātņu republika; tur darbojās arī viņa dzenulis — literārs tikums; mīlestība uz mūzām. Romā tā bija aristokrātija; tur rakstīja tikai nedaudzi dižciltīgie, un viņu tikums bija mērenība. Pēkšņi parādījās pāvesta varas despotisms. Cita veida tēls renesansē, kur bija gods atdarināt senos; tā bija aristokrātiska monarhija, senie — likumu un senāta glabātava. Šī laikposma salīdzinājums ar romiešiem, kuriem grieķi arī bija likuma krātuve un senāts; taču ar līdzīgākām paražām, valodām, situāciju; tātad mazāk tirāniski, mazāk venēciski nekā pēdējie. Francijā tā bija monarhija, gods, kā to apraksta Monteskjē, kas kļuva par vispārēju dzenuli; Anglijā tas ir despotisms un demokrātija. Šekspīri utt. valda un tiek izsmieti; Bolingbruks¹⁰² valdīja un tiek izsmiets. Kas tas ir Vācijā? Holandē — despotisms un klausu darbi; Vācijā — akadēmiska aristokrātija.

Kā to iespējams atdarināt Vācijā? Jo mazāk tādēļ, ka mēs maz pazīstam šo monarhiju, šo galma situāciju, šo

godu literatūrā; mums to nevar būt, un, kur mums tie ir, tos pērkam ar zaudējumiem. Francūzis neko nezina par metafizikas realitāti un nespēj aptvert, ka viņos ir kaut kas reāls (skatiet Klemānu sakarā ar Kondiljaku¹⁰³, Mopertuī, Kēnigu utt. Skatiet arī Voltēra, Krebijona¹⁰⁴ utt. asprātības). Viņam filozofijā eksistē vienīgi sabiedriska konvencija, kas viņam ir un kuru viņš meklē; mēs mīlam abstraktu patiesību, kas patikama pati par sevi, un tveramais nav vis galvenais, bet *conditio sine qua non*¹⁰⁵. Tāpat arī fizikā utt. Fontnelam viss noslāpst zem sarunas smaguma, viņa slavinājumos viss materiālais nosmok zem skaistu frāžu svara, tā ka pati zinātne top par blakus lietu. Tāpat arī cilvēciskajā filozofijā: Ruso darbos visam jāpieņem paradoksāla nokrāsa, kas visu sabojā, kas viņu pavedina, kas viņam māca ikdienišķas lietas padarīt par jaunām, mazas — par lielām, patiesas — par nepatiesām, nepatiesas — par patiesām. Nekas viņam nekļūst par vienkāršu apgalvojumu, viss top jauns, pārsteidzošs, brīnumains; tā skaistais par sevi tomēr top pārspīlēts, patiesais — pārāk ikdienišķs un pārstāj būt patiesība; jāaizšķērso viņa nepareizais ceļš, viņš jāatgriež mūsu pasaulē. Bet kurš to spēj? Vai to spēj katrs parasts lasītājs? Vai bieži vien tas nav pārāk grūti, lai iegūtais atmaksātos, un vai tādējādi Ruso sava gara dēļ netop nelietojams vai kaitīgs, neraugoties uz visu viņa diženumu? — Beidzot, pat Voltērs! Kas cits viņam ir vēsture, ja ne piedeva un izdevība jokam, zobgalībai, kaprīzai apcerei? Tā pati par sevi ir skaista; tā spēj ļoti izglītot, sevišķi vāciešus; tikai — to atdarināt, atdarināt vēsturē? Būt paraugam vēsturē? Ar Voltēra garu vai bez tā? Nekad! Ar viņu vēsture tiek izkēmota, bez viņa — vēl vairāk. Tādēļ lasiet to kā Voltēra idejas par vēsturi, tā pamatīgi, un varēsiet daudz ko iemācīties. Tas vēl vairāk attiecas uz abstraktajām zinātnēm, Ņūtona filozofiju un visvairāk — uz viņa metafiziku. Tomā¹⁰⁶ — kas viņam jāatņem un kas jāpiesķir, lai viņš slavinātu, kā pieņākas? Jāpiesķir to varoņu gars, kurus viņš slavina, — Silī un Dageso, Truēna un de Maršāla¹⁰⁷ un sevišķi Dekarta gars. Vai tas viņam ir, vai tas viņam var būt? Viņš tātad ir to deklamators, kas redzams visu, visvairāk Dekarta, Silī un Maršāla slavinājumos: sīkumus padara lielus un lielumu aizmirst; lai kā viņš to grib noslēpt, viņam ir savas *loci communes*¹⁰⁸ par audzināšanu, sargeņģeli,

dižas dvēseles neparastumu, raksturi no Triblē un Bosjē, vēl vairāk *loci communes* zemju, zinātņu, tautu, karu un dižu pasākumu aprakstā: tur redzami Tomā jauninājumi. Ja viņam tos atņem — kas paliek pāri? Anekdotas, kuras viņš min, un vēsturiskas detaļas! Tomēr ar visām savām kļūdām viņš ir lasāms; tās ir saldas, izglītojošas kļūdas! Taču tās slavinājuma runās nekļūst par galveno. Vācietis, kurš slavina Volfu un Leibnicu, — kā tas atšķiras?

Rošfuko¹⁰⁹. Kā viņš attālinās, kā iedziļinās! Pat viņa galvenā maksima ir tikai pa pusei patiesa; un kāds necilvēcīgs pielietojums! Politiski patiesa un varbūt arī noderīga! Bet cilvēciski — nepatiesa un pazemojoša, nomācoša, nevis uzlabojoša, bet pasliktinoša — tāda asa prāta, atjautīga sabiedrības cilvēka produkts, kurš bieži piekrāpts un savas kārtas dēļ rāda nopietnu seju; melanholiska temperamenta un žultainas sirds lolojums. Tad es labāk lasu savu «Tristramu»! Beidzot, pats Monteskjē — vai viņš ir gluži brīvs no *faux brilliant*¹¹⁰? Raugiet, cik bieži viņš tulkojumā kļūst nepazīstams, un tādām viņam daļēji jābūt viņa valodas kvalitātes un trūkumu dēļ. Gluži brīvs no viltus filozofiskuma? Vēl jo mazāk! Un viņa pārtulkošana mūsu, filozofiskajā, valodā to apliecina vēl vairāk. — Redzamas pūles, kuras viņš pieliek, lai būtu abstrakts, dziļdomīgs, saīsinātu ideju formulējumu un tikai liktu daudz domāt un lai šķistu, ka viņš domājis vēl vairāk; papildinājumi no sīkām juridiskām lietām un fenomeniem zem lielu perspektīvu karkasa, viena un tā paša sižeta turpinājumi, piezīmes, sagataves utt. Pat viņa principi ir patiesi, smalki, skaisti, taču nepilnīgi un pakļauti bezgalīgam sajaukumam. Ir demokrātiskas aristokrātijas un *vice versa*¹¹¹: aristokrātijas un demokrātijas, pēdējās — dažādās kultūras, pirmās — dažādās varas un prestiža pakāpes. Aristokrātiskas monarhijas un monarhistiskas aristokrātijas, piemēram, Roma, Florence utt. — no pirmajām, Zviedrija un Polija — no otrajām; un pat pirmās — cik tās atšķirīgas! Un var būt vēl atšķirīgākas — pēc iedibinājumiem, tikumiem, kultūras, aristokrātu un monarha varas. Monarhistiska despotija, jo monarhs despotismu tikai vājina, kā Ludviķa XIV un Rišeljē laikā Francijā, un despotiska monarhija, kā Prūsijā un, ar vājākām iezīmēm, Dānijā. Aristokrātisks despotisms, kā Krievijā, demokrātisks — kā Turcijā. Demokrātiski aristokrātiska monarhija, kā Zviedrijā, monar-

histiski aristokrātiska demokrātija, kā Anglijā, utt. Kurš gan spēj izskatīt visas mazākās republikas un valsts satversmes, visos laikos, zemēs, pārmaiņās? Vienai pašai Romai — cik daudz tai to bijis, kad tā bijusi nemainīga? Nekad! Cik smalks darbs vēl rakstāms no Monteskjē («Likumu gars») par Monteskjē («Romiešu diženums»), ko viņš un Mablī nav uzrakstījuši! Tātad — kā viņš jāsaprot, jāvairo, jāizpilda, pareizi jāpielieto? Cik grūti izdarīt sevišķi pēdējo! To pierāda visdzižākais piemērs — Krievijas likumdošana! Kāda slava Monteskjē, ja viņš būtu rakstījis tā, ka pēc savas nāves varētu būt pasaules lielākās impērijas likumdevējs! Tagad viņš tāds ir goda ziņā! Bet vai arī cieņas, reālā labuma ziņā? To es nezinu.

Krievijas patvaldniece par pamatu ņem dzenuli, kura nav viņas valodai, nācijai un impērijai, — godu. Par šo punktu palasiet Monteskjē, un soli pa solim krievu nācija un satversme atklājas kā pretstats; palasiet viņa rakstīto par *despotisme* un *crainte*¹¹², un soli pa solim abi ir klāt. Nu paklausieties viņu pašu par to, vai abi var pastāvēt vienlaicīgi. Gods grib, lai cilvēks atšķirtos no līdzpilsoņiem, veiktu skaistus, dižus, neparastus darbus. Krievam šī dzenuļa nevar būt; jo viņam nav līdzpilsoņu; viņa valodā nav vārda pilsoņa apzīmēšanai. Augstas kārtas jauns krievs neredz citus pilsoņus kā vien kalpus, un es pats pazinu tādu izteiksmīgu piemēru: jauns zemas kārtas krievs neredz cita līdzekļa kā vien blēdības, lai varētu tikt uz augšu. Šīs blēdības nav nācijas gars, nevis tādēļ, ka ir gara lielums, bet tādēļ, ka atnes labumu; tā varenais paceļas augstāk, ja veiksmīgi dumpojas, un nabags, jo tādējādi top bagāts. Abi, būdami vergi, riskē ar visu pēdējo, nelaimīgi vai laimīgi, ar bailēm vai cerībām, tātad — pilnīgs goda pretstats! Vai tas ir gods — būt blēdīgam tirgonim, lišķim, dumpiniekam, ķēniņa slepkavam? Krievs tas viss ir pēc savas dabas!

Gods grib, lai cilvēks zemiski neglaimo: krievs savā lišķībā vienmēr ir zemisks, lai būtu liels pret citiem, t. i., viņš ir vergs, lai kļūtu despots. Gods grib, lai cilvēks runā patiesību, ja to pavēl *honnêteté*: bet krievs to tad saka vismazāk, pat ja to prasītu kaut sīkākais izdevīgums. Krievu smalkums ir rupji despotisks, piemēram, žūpošanā, skūpstīšanā utt., tam piemīt rupjš gods vai tas ir rupjš ieradums, vai, beidzot, krāpšana. Neviens krievs

nav smalks, lai parādītu, ka viņš nav rupjš un zemisks, jo citādi viņš tāds būtu vienmēr, arī pret kalpiem, pado-tajiem utt., bet pret tiem viņš ir tieši despots. Tādi tikumi ieplūduši pat, piemēram, Rīgas rātē, un resnais B.¹¹³ ir krievu smalkuma paraugs; viņa pakalpiņam piemīt īstāks, franču, paša smalkuma dēļ, lai tikai viņš nebūtu B. Tā-tad šā dzenuļa ne tikai nav, bet tā pretstats, verdziskās bailes, ir jo iedarbīgāks. Kā gan godu var ņemt par dze-nuli? Lai galms sevi krāptu, lai likums nekad netiktu ievērots, lai iestātos pilnīga mežonība! Bailes un to draus-mīgie pasākumi netiek savlaicīgi novērsti, apturēti, vadīti; likumi ir pārāk maigi! No otras puses, likumi neiedvesīs godu, tātad tos nepadarīs iedarbīgus; tātad valstij nav dzenuļu; tā paliks despotiska aristokrātija vai vismaz demokrātiski aristokrātisks despotisms un iedzīvosies lielā apvērsumā, tiklīdz valdīs likumu kodekss, nevis viena prinča persona. Tā valda tagad; bet vai tā valdīs vienmēr?

Lai neierobežotu savu nāciju, patvaldniece negrib sa-skatīt despotisma dzenuļi; varbūt tā nesaskata arī tā efektu; jo, lai kā un kādā veidā, un no kurienes viņa valda, viņa nav patvaldniece un arī nevar tāda būt. Bet vai tad viņa neredz pati savus despotus, vai viņa neredz Senātu, lielmaņus utt., kuriem spiesta pielāgoties? Un kas gan ir ļaunāks par aristokrātijas despotismu? Senātā viņa neredz neko citu kā aristokrātisku republiku; viņa to pagodina ar likumu despota utt. vārdu; viņa paņem noteikumus no kādas republikas, lai tos pielāgotu Senā-tam. Dižā ķeizariene, cik netaisni saprasta! Šie kungi: vai viņi pārstāv impēriju, vai ņemti no visas valsts aristokrā-tijas, ienākuši pa pareiziem ceļiem? Vai viņi ir likumu garantī, jo Krievijai nav likumu; vai viņiem ir vajadzīgā vara, lai runātu pretim, vajadzīgais dzenuļis, lai runātu impērijas vārdā? Kas ir viņu valsts, viņu pavalstnieki? Tie ir vergi. Tava valsts, dižā ķeizariene? Nē, viņu pilis, muižas, greznība, vajadzības, īpašumi, kurus viņi ieguvuši ar dāvanu palīdzību, — tā ir viņu valsts, kurai viņi kalpo, kuras labā viņi darīs visu, kuras acīs viņi ir pūlis tavā priekšā, lai būtu augstāki par tevi un valsti: kāda repub-lika, kāda izklaidēšanās! Un nu — kur ir Monteskjē — savā vietā? Otrs Monteskjē, lai viņu pielietotu?

Normandija. Ai, zeme, kas tu esi bijusi! Kur ir tavs galantuma, varonības, likumu un audzināšanas gars — kur tas ir? Un cik liels tas bija, ko tas paveicis Eiropā,

Francijā, Anglijā, Neapolē, Sicīlijā, Itālijā, Āzijā, pateicoties krusta kariem, Kiprā, visā pasaulē! Tā vēsture būtu kas vairāk par franču patriotisma vēsturi: tā vienlaikus sevī ietvertu krietnu daļu intereses par bruņiniekiem un milžiem, līdz ar to — franču, angļu un itāļu literatūras. Un kurp šis gars aizplūdis? Tas izšķīdis laiku straumē, tas izplūdis ordenos un ceremonijās, krusta karos un ceļojumos, tas vairs neeksistē. Tomēr tieši no Normandijas vēl nācis vairums slavenāko Francijas rakstnieku: Maro, Malerbs, Sarrazēns, Segrē no Kaānas, Skiderī no Havras, Korneijs, Brebēfs, Fontnels no Ruānas, Banserāds no tās apkārtnes un kardināls Perrons¹⁴ no Lejasnormandijas. Viens Anā lauza galvu par to, kā tas rimējas ar provinces flegmatismu; man gribētos no tā abstrahēties un šeit meklēt tās gara otro atdzimšanu.

Francijā. Šeit visi runā franciski, pat loči un bērni! Pēdējo kā jautājumu ieliekam mutē vācu kalpotājam, un iznāk muļķība. Bet cik daudzas lietas no senlaikiem, kuras mēs tā pētām, tādas nav, ka šo jautājumu kādam kalpotājam arvien vajadzētu uzsaukt mums! Tā, kad mēs pētām grieķu valodu Homēra darbā: šo valodu tad, jādūmā, runāja visi bērni, saprata visi ļaudis! Dzejnieki un nerri to dziedāja ieliņās. Tie bija tautas un pūļa dievi, tautas un bērnu vēsture un varoņdarbi, tautas un nācijas akcenti un pantmēri! Tā to vajag lasīt, klausīties, dziedāt, it kā to dzirdētu Grieķijā, it kā tu būtu grieķis! Kādu tas rada atšķirību starp dzīvu un mirušu valodu, to es zinu! Pēdējo lasa ar acīm; to redz, bet nedzird; to neizrunā, to bieži vien nevar izrunāt, pat ja saprot. Tā zūd viss dzīvais skanējums, un dzejniekam, grieķu dzejnieka sacerējumā, — visa dzīvā labskaņa, viss gleznojošais vārdu tonī, visa pantmēra, skanējuma, pievilcības vara. Cik maz es spēju izjust visu saldmi Voltēra pantmēros; kā man to arvien vairāk jāmācās izjust viņa un Gresē, un Rasina darbos: tūkstoškārt vairāk — ar dzīvo, skanīgo, dzīvē noklausīto, dzīvi dziedāto grieķu valodu. Kāda burvestība vajadzīga, lai to dziedātu, — nevis deklamētu, bet dziedātu, klausītos, kā Platona aprakstā to dziedāja un klausījās, un izjuta Īons¹⁵. Un kurš to spēj? Cik daudzas Klārka, Ernesti piezīmes tur nekļūst liekas, netop nelasāmas, neciešamas! Holandē Homēru gribu lasīt tā un ar to piepildīt savu «Kritikas mežu» trūcīgo otro daļu!

Otrkārt, līdz ar mirušo valodu atkrīt viss dzīvais akcents: iespraustie un saistvārdi, uz kuriem balstās stāstījums, kaut arī tas būtu tikai vien pats *eh bien! ma foi!* utt., bet ir tik dzirdams, lai piešķirtu dzīvību vai neko. Tā franču valodā ir *n'allez pas* etc., *je n'ied vais* etc., un tūkstoš citu izteicienu un daudz frāžu, saistītāvjārdū jābūt grieķu valodā. Šeit ļoti noder Klārks, un man vēlams atrast dzimušu grieķi vai pašam nokļūt Grieķijā, arī tikai tādā, kāda tā ir pašlaik, lai dzirdētu šo dzīvo loģisko toni, izteiksmes akcentu utt., lai varētu runāt nacionālgrieķiski. Cik tūkstošu sīku atšķirību tur nav — konstrukcijās, *temporibus*¹¹⁶, partikulās, izrunā, kas dzirdamas vienīgi dzīvā runā! Francūži, piemēram, šķiet runājam ar gluži citiem un augstākiem orgāniem nekā mēs; mūsējie šķiet atrodamies dziļāk mutē un rīklē: tā holandieši, angļi; pirmie augstāk, vairāk atver muti; sevišķi tas manāms dziedāšanā. Tādēļ arī — jo ar augstākiem orgāniem cilvēki runā, jo muzikālāki top un tuvinās dziedāšanai. Skatiet Ruso vārdnīcā¹¹⁷ šķirkļus Akcents, Skaņa, Tonis, Bals utt. Vācieši tātd dzied maz vai nedzied nemaz, francūzis — vairāk, itāļietis atbilstoši savai valodai un orgāniem — vēl vairāk, grieķis — vēl vairāk — un dziedāja. To dzirdēt, tā spēt runāt, tā pazīt valodu visos kaislības akcentos: tas nozīmē prast grieķu valodu. Ak, kaut es Homēru varētu lasīt tāpat kā Klopštoku! Ja es neskandēju — cik atšķirīgs dzejnieks! Ja protu viņu skandēt kaislības un dabas dēļ — cik daudz vairāk viņā saklausu! Kāds pastiprinājums, rāmums, trīsas utt. Ak, kaut man dziedātu priekšā Homērs, Pindars un Sofokls!

Beidzot, treškārt, runas jēga un saturs: nācijās iemīļotie izteicieni un apzīmējumi; iecienītā izteiksme un savdabība domāšanas veidā — Dievs, kāda atšķirība! Kā francūzis šeit mīl savu *jole*¹¹⁸, arvien runā par amizanto, par *honnêteté*, kas viņam ir pavisam kas cits: kas tur piemita grieķu un latīņu valodas garam? Ne tas, ko vārds var nozīmēt pēc pāris vārdnīcām, bet gan tas, ko nozīmē atbilstoši dzīvās tautas izpratnei, šeit, tagad un savā īpatnējā nozīmē? Tā jāraksturo Tersīts¹¹⁹ un visi tēli Homērā, un viss! Kāds lauks mācībām, grieķu valodas gara studēšanai, pēc laikmetiem un raksturiem! Taču tad vajadzētu būt bijušam Montēnam un Šāftsberijam pēc audzināšanas un dzīvi jāprot grieķu valoda, vai arī cilvēks nespēj neko! Cik diža lieta, ja grieķu un latīņu valodas

profesors tās tā prot, ne no vārdnīcām un ne gramatiku, bet caur smalku iekšēju izjūtu, kuru mūsu zīdītājas mums iepotē labāk nekā mūsu mācītie Aristarhi¹²⁰! Šī smalkā vārdu, izteicienu, konstrukciju, skanējuma jēgas izjūta — vai latīņu valodā piemita Gesneram¹²¹ un Ernesti, vai tāda bijusi Klocam, vai viņš spēj novērtēt Gesneru un Kristu, un Krūziusu? Kā viņš novērtē tos un Reiski, un sevišķi Sannacāru un Vidu u. c.? Šeit jāmacās no senajiem latīņiem un no jaunlaiku itāliešiem, un no populārajiem izteicieniem Anā, un nedrīkst palaist garām zināmus gadus un iemaņas, un visvairāk — dzīvus iespaidus. Vai Rūnkenam ir šī izjūta grieķu valodā, Hērelam grieķu valodā? Vai Heinem¹²² latīņu valodā nav? Tas būtu ceļš viņa slavināšanai («Kritikas mežu» otrajā daļā). Vai Klocam tā piemīt attiecībā uz Horāciju, vai Algaroti attiecībā uz viņu — lielākā mērā? Kā šajā ziņā jāsavieno dažādu cilvēku dažādie spriedumi par vienu vīru! Skatiet Anas bibliotēku! Vai Lambīnam, B. — — — un Rāmleram¹²³ piemīt tāda Horācija izjūta? Klocam — Tirtaja¹²⁴ izjūta, Veisem¹²⁵? Tas ir arī vislabākais ceļš, kā man atkāpties, kur mani apsūdz vājā grieķu un latīņu valodas zināšanā. Caur to «Kritikas meži» pirmajā un otrajā daļā ļoti celšies, un tas jāizdara Holandei! Tā Francijā es gribu mācīties franču valodu, Holandē — latīņu un grieķu, Anglijā — angļu, Itālijā — itāļu un latīņu, un grieķu valodu; ai, bet kur ebreju un aramiešu valodu? Jā, kaut tikai es nekur neaizmirstu jautājumu: Francijā arī bērni runā franciski?

No šā laiku gara atkarīgas valodas, tāpat kā iekārtas. Lieta kļūst pārsteidzoša līdz acīmredzamībai, ja izdarām salīdzinājumu. Tas pats monarhistisko tikumu gars, kuru Monteskjē tik acīmredzami atveido savā personā, valda arī viņa valodā. Tikuma, iekšēja spēka tai ir maz, tāpat kā nācijai; ar vismazāko panāk vislielāko, cik vien jaudas, tāpat kā mašīnu vada ar dzenratu. Nacionālspeka, savdabības, kas turas pie savas zemes, oriģinalitātes tai nav tik daudz; taču tas, ko gods nozīmē arī šeit, aizspriedums pret katru personu un katru grāmatu, un katru vārdu, ir galvenais. Zināma dižciltība domās, zināma brīvība izteiksmē, smalkums vārdu lietojumā un izteicienos: tā ir gan franču valodas, gan viņu tikumu raksturiezīme. Ne jau tas, ko cilvēks māca citiem, ir viņa īstā seja, bet gan tas, ko zina pats un var mācīt, ko pats sev

parādā; un to neviens nezina labāk par Voltēru un Ruso, lai cik ļoti pēdējais to arī noliedz un cik briesmīgi atšķirīgi viņi arī ir. Tomēr viņi tādi ir: pirmais — godkārīgs un nekaunīgi pašapzinīgs, otrais — lepns un pašapzinīgi augstprātīgs; taču abi neko tik dedzīgi nemeklē kā izcilo. Tikai — pirmais vienmēr domā, ka jau izcēlies, un aizstāvas vienīgi ar asprātību; otrais — ar savu neciešamo, arvien nedzirdēto novitāti un paradoksalitāti! Lai cik ļoti Ruso cīnās pret filozofiem, tomēr redzams, ka arī viņam nav tik svarīga viņa domu pareizība, kvalitāte, prātīgums, lietderīgums, bet diženums, neparastums, jaunais, pārsteidzošais. Kur viņš to spēj atrast, tur viņš ir sofists un aizstāvis, un tādēļ francūžiem arī tik maz filozofu, politiķu un vēsturnieku; jo šiem trim cilvēkiem patiesībai jābūt augstākajam dievam. Bet ko Voltērs tikai neupurē asprātīgai iedomai, Ruso — novitātei un Marmontels¹²⁶ — frāzei!

Tādēļ galantums šajā tautā izveidojies tik smalks kā nekur citur. Pastāvīgos pūliņos tēlot nevis jūtu patiesumu un maigumu, bet to skaisto pusi, izteiksmes veidu, spēju iekarot — radās franču romānu galantums un franču stila koķetums, kas vienmēr tiecas parādīt, ka prot dzīvot un iekarot. No šejienes — izteicienu smalkums, kaut arī tie neko neizsaka, kaut tikai parādītu, ka tos prot veidot; no šejienes — komplimenti, kaut tikai nebūtu prasti; tātad tādēļ no pirmās tendences — Krebijoni¹²⁷, no otrās — Fontneli, no trešās — Bosjē un Flešjē, prologisti un žurnālisti. Ja Fontnels tos talantus, kurus tagad pievērs izteicieniem un zinātņu virspusei, pievērstu saturam — cik dižens vīrs viņš būtu kļuvis vienā klasē, kur tagad kā visu klašu sekretārs augstāks par viņu nav neviens no tiem, kas bijuši pirms viņa un nāks pēc viņa. Tāpat komplimenti žurnālistiem: neviena nācija neprot attēlot labāk, smalkāk, precīzāk, bagātīgāk kā šī; tikai vienmēr šis tēlojums vairāk rādīs to, ka viņi prot tēlot, ka viņiem ir bijusi laba audzināšana, ka viņi nav rupji kā vācieši, nekā būs patiesības un jūtu vētras valoda. Galantums nav nekas mazāk kā afekta un maiguma valoda, bet ir ikdienas satiksmes valoda un pazīme tam, ka cilvēks pazīst pasauli. Tāpat arī nosodījums: tā vienmēr ir valoda, kas parāda, ka viņi ir arī pietiekami *hardi*¹²⁸ un brīvi, un gudri, lai nopeltu; valoda neparāda, ka nopēlums ir neizbēgams, lietderīgs, nepieciešams, labs, pamatīgs. Tā

ir pūļa patiesība, kurš to saka tikai aiz vientiesības pašas patiesības dēļ. — Tāpat arī slīpējums: tas ir manieres būtība. Viņi grib patikt; tam kalpo valodas pārpilnība ar smalka stila, pieklājības, sarunvalodas izteicieniem; ar patīkamā apzīmējumiem, kas arvien ir galvenais; apzīmējumi tam, kas atšķiras; *égards*¹²⁹, nezaudējot neko no savas cieņas, utt. Šo galminieces seju valoda veidojusi no iekšpuses un ārpusē un to noslīpējusi. Gaume ir galvenais un nozīmē tūkstoškārt vairāk nekā ģēnijs; tas ir padzīts vai tiek izsmiets, vai gaumes priekšā noniecināts. Pastāvīgā daudzu sacerējumu un izpriecu pārpilnība par galveno tikumu padara tikai mainīšanos; patiesība apnikusi, gribas ko jaunu, un tā nu beidzot jāņem talkā visbarokālākā gaume, lai sagādātu ko jaunu. Šis jaunais, patīkamais, amizantais veido galveno toni. Arī kā rakstnieks, arī visā valodā *honnête homme*¹³⁰ ir galvenais vīrs. Tūkstoš izteicienu par to, kuri ir arī pūļa mutē, piešķir valodai smalkumu un kultivētību, kā citām nav. Ikviens runās par savu godu, par *honnêteté* utt. un par to izteiksies tik labi un bieži vien tik smalki, tik delikāti, ka jāpabrīnās. Šajā ziņā tā ir paraugs, un būtu lieliski — uzrakstīt par franču valodas un kultūras garu, slīpējumu, godu, pieklājību!

Bet nu otrādi: kur ir ģēnijs, patiesība, spēks, tikums? Franču filozofija, kas sakņojas valodā, tās abstrakciju bagātība ir iemācīta; tātad tikai neskaidri noteikta, tātad pārāk augstu un pārāk zemu pielietojama, tātad vairs nav filozofija! Tātad viņi arī vienmēr raksta tikai gandrīz patiesi; vajadzētu pievērst uzmanību katram izteicienam, jēdzienam, apzīmējumam, tos arvien vispirms izgudrot pašam, un tā jau ir izgudrota; cilvēks to ir mācījies, to zina *propter*¹³¹, tātad to lieto tā, kā citi to saprot un apmēram izmanto: tātad nekad neraksta skopi, precīzi, pilnīgi patiesi. Tātad franču valodas filozofija traucē domu filozofijai. — Kā šajā ziņā nopūlējies Monteskjē! Cik bieži viņam jādefinē, vienmēr jāturas pie viena vārda, bieži vien tas jārada no jauna, lai to nodrošinātu! Cik īsi, sausi, aprauti, skopi viņam jāraksta, lai būtu pilnīgi paties! Un tomēr viņš tāds nav vienmēr, un tas savas valodas dēļ, viņš tomēr nav precīzs, bieži vien savas valodas dēļ! Un francūžiem nav lasāms, īss un, protams, — jo cilvēks vienmēr iekrīt ekstrēmās —, pārāk saīsināts. Helvēcijs¹³² un Ruso vēl vairāk apstip-

rīna to, ko es saku, — katrs savā veidā. Lai no šejienes spriežam, vai franču valoda ir filozofiska valoda. Jā, tā var tāda būt; tikai, lai tajā neraksta francūži, lai tajā neraksta francūžiem, lai tajā neraksta kā mirušā, metafiziskā valodā! Un tad lai labāk taču tūlīt tieši šīs barbariskās vietā, kas līdz ar to par tādu kļūtu, ņem citu, vēl barbariskāku, kuru nav izgudrojuši francūži, kas nemainās kā francūži, kas ir mirusi, metafiziska, noteikta, — latīņu valodu. Bet, tiesa gan, dzīvās satiksmes jautājumos, ar nedaudz filozofijas *teinture*¹³³, neviena nav labāka par franču valodu. Tai piemīt smalku un delikātu abstrakciju un substantīvu bagātība, liels daudzums adjektīvu, sevišķi gaumes lietu apzīmēšanai, vienveidība konstrukcijās, kas pasargā no divdomībām, lielāks verbu īsums nekā vācu valodai; dzīvajai filozofijai tā ir pati labākā.

Sevišķi gaumes lietās! Visuvarenais Dievs, kāda apzīmējumu masa, bagātība, veiksmīga pārpilnība, kāds daļuma raksturojums un kādas kļūdas valda Klemāna «Jau-numos»! Kāda galma un galantās valodas pārpilnība «Angolā», «Sofā», gadsimta smalkajos romānos! Pat trūkums šeit devis bagātību! No lietvārdiem tiek veidoti īpašības vārdi; tiek veidoti apzīmējumi ar ģenitīvu: *c'est d'un* etc.; tiek veidoti jauni vārdi; citi, veci, tiek ielocīti jaunā saturā — kāda vārdnīca un kāda gramatika šeit būtu uzrakstāma par gaumi franču valodā, kā, piemēram, ir pazīstama Komiskā vārdnīca, tā šeit būtu Estētikas, Smalkuma, Galantuma, Piekļājības, Slīpējuma vārdnīca! Es vēlos, pat ja tas nebūtu to vērts, ar tādu vingrināties! Kurš franču valodu pārzina no šīs puses, tas to pazīst no paša pamata, pazīst kā mākslu mūsu pasaulē spīdēt un patikt, pazīst kā dzīves veida loģiku. Taču īpaši šeit jāaprēķina tās izteicieni! Tie vienmēr ir sagrozīti, tie nekad nepasaka, ko grib; tie vienmēr veido sakaru no tā, kurš runā, uz to, kuru uzrunā: tātad galveno tie vienmēr pārbīda uz blakuslietām, un attieksme top par galveno; un vai tā nav cilvēcisku attiecību etiķete? Man šķiet, šis izteicienu avots šajā gaismā vēl nav pietiekami aplūkots un tomēr tik ļoti pelnījis, lai to iztīrītu filozofiski. Šajā ziņā franču valoda novirzās no visām senākajām; šeit tā sev izlauzusi gluži jaunu ceļu; šeit tā tik lielā mērā kļuvusi par paraugu pārējām un vācu valodai; šajā un tikai šajā ziņā tā ir Eiropas oriģinālvaloda. Senie ne-

pazīna šo galantās pārbīdes lietu; cik bieži Monteskjē nonāk grūtā situācijā, kad savam persietim¹³⁴ liek veidot franču izteicienus vai grib tam likt runāt austrumnieciski un tātad spiež no šiem izteicieniem atteikties! Un tomēr Monteskjē savā izteiksmē vēl ir tik cēls, tik vienkāršs, tik ikdienišķs, ka savās vēstulēs, piemēram, bieži vien runā kā kāds Vinkelmanis¹³⁵ un savās lietās, kas izstrādātas un kur viņš neslīpē, — vēl vairāk. Un tomēr Monteskjē varbūt ir tas, kurš no visiem francūžiem visvairāk iemācījies no saviem draugiem — romiešiem un austrumniekiem! Cik daudz mēs zaudējam, ka viņa «Arsaks» neiznāk! Kā viņš tur austrumnieciski domātu un franciski runātu arī par laulāto mīlu! Bet nu ņemiet citus, kuri gribējuši austrumnieciskot franču valodu, lai redzētu atšķirību! Kur tad nu paliek austrumnieciskā kora atkārhošanās? Tā tiek pārkausēta franču izteiksmē. Šeit es vēl gribu izlasīt Senfuā «*Lettres Turques*»¹³⁶ un vispār paskatīties, kā šis delikātais gars aplūko orientālismu! Tad «Peruānieti» ar tās franču mīlas metafiziku! Tad krietno Terrasonu viņa «Setā», Ranseju viņa «Kīrā», un šeit būtu skaista paralēle: vai Ksenofonts¹³⁷ persieti grieķisko un Ransejs viņu francisko vai ne! Tad — īss pārskats par turku spiegiem, ķīniešu un jūdu, irokēzu un barbaru vēstulēm, par franču heroīdām no Austrumiem, par austrumnieciskiem stāstiem angļu nedēļas laikrakstos, Vilanda, Zonnenfelsa¹³⁸, Bodmera¹³⁹ daiļradē, lai no visa saskatītu valodas ģēnija dažādību.

Grieķu valoda tikpat maz pazinusi šos tīrās elegances izteicienus, kā parāda viņu mīlas, sarunu, afekta, vēstulju, runu valoda. No šejienes tā nožēlojamā atšķirība, kad Eiripīds un Rasīns liek runāt saviem grieķu mīlētājiem, Korneijs un Sofokls — saviem varoņiem: grieķiem visā ir jēga, francūžiem viss ir vaļīga, veikla izteiksme. Voltēram taisnība, ka ir grūti grieķu un latīņu vārsmas veidot franču valodā un ka Korneijs šajā jomā apliecinājis lielu prasmi! Lielu prasmi gan! Voltērs redz, ka no viena lielākoties top divi, jo frāze un gala atskaņas franču valodā ir dotas un gluži kā matricas gatavas lietošanai! Bet vai! valodai, kura kaut ko tādu dod un uz zīmē priekšā! Tās nav olimpiskas robežas! Šeit vispār paveras lielais jautājums, vai, ievērojot šo franču samāksloto izteiksmi, traģēdijā liela nozīme nav Korneijam, viņa smagajam izteiksmes veidam, gaumei, kuru jau atrada

sagatavotu, veiklajai bruņinieku un pieklājības valodai, kas bija iemīļota, kurai viņš sekoja no spāņu valodas un kura bija aizrāvusi visu Eiropu. Un tad, Korneijs bija normanis, tāpat kā Skiderī¹⁴⁰, tāpat kā Brebēfs, tāpat kā Banserāds, tāpat kā Fontnels! Un vai viņi visi ar savu normaņu romāngaru izteiksmē tikpat lielā mērā un vēl vairāk nav sekmējuši labās, vienkāršās gaumes pagrimumu, kā lēš par Seneku un Persiju¹⁴¹, un Lūkānu¹⁴² no Spānijas? Seneka un Korneijs, Lūkāns un Brebēfs, filozofs Seneka un Fontnels — cik labi tie vispār sader kopā! Par Fontnelu to parāda priekšvārds sacerējumam «*Esprit de Fontenelle*»¹⁴³; par Korneiju to dažās remarkās parādījis Voltērs, un tas būtu parādāms sīkāk. Par Brebēfu, Skiderī, Banserādu, Maro viss ir zināms! Izejot no tā — ceļš caur izteiksmes atšķirību grieķu un franču traģēdijā, un cik to ietekmējis Korneijs! Liels un gan elogista¹⁴⁴ Fontnela, gan komentētāja Voltēra neskarts jautājums. Rasins sekoja šai valodai un to sakala jo meistarīgā versifikācijā: un Beluā¹⁴⁵ un Marmontels, pirmais «Zelmīrā», otrais «Dionīsā un Aristomēnā» utt. — kā viņi pārspīlē! Vēl godbijīgāks uzdevums būtu — par atšķirībām grieķu un romiešu un franču frāžu izteiksmē runās! Šeit vajadzētu salīdzināt tulkojumus un oriģinālu likt pret oriģinālu — Dēmosteni pret Bosjē, Ciceronu pret Flešjē — un spriest! No tā izšķiras franču valodas inversijas, par ko tik dažādos uzskatos ir Batē¹⁴⁶ un Serso, un Didro, un Klemāns. Bez šaubām, franču valodai to ir daudz, taču tās ir elegances tūres! Nevis inversijas iztēlei, kā latīņu, kā grieķu valodai! Šī senajiem gluži nepazīstamā valoda, ciktāl robežojas ar piedienīgo, ļoti paceltu «Kritikas mežu» otro daļu un būtu pilnīgi jauna!

Taču no kurienes francūžiem radies šis elegances gars? Vai no nācijas gēnija, kura, kā apgalvo Senfuā, jau bardu personā godājusi daļo dzimumu un jau Jūlija Cēzara laikos bijusi vieglprātīga un liela deļotāja? Tad jau no seno franku feodālā gara! No kurienes šeit Monteskjē atvedina goda un monarhijas likumus, no turienes pat atvedināmi arī goda likumi valodā! Tātad no spāņu-itāļu gaumes, kas pasaulē valdīja pirms Ludviķa gadsimta! Tātad no Ludviķa galma gaumes, kurš savā istabā necieta pat Tenīrsa¹⁴⁷ smaku un kuram daudz ko iespējams izskaidrot ar viņa jaunības laika romānu garu! Un, beidzot, no tā vienreizējā toņa, kurā šī nācija bija sevi

iesvēlusi un kura dēļ citas nācijas to apmeklē, lai redzētu un mācītos tās pieklājību.

Taču līdz ar šo elegances garu francūžiem zūd lielākā daļa iekšējās izjūtas! Kā viņu valodas likumsakarība arvien tiek pārbidīta elegances labad un tā nekad neizsakās pareizi un tieši, tā arī vispār elegance ir barjera garam! Viņu *Vive le Roi*¹⁴⁸! ir vārds, frāze, kuru viņi izjūt tāpat, kā izjūt visu, — viegli, virspusēji, bez dziļuma, un pie tam ir laimīgi: viņi to slavina un tam kalpo, un visu dara *pour le Roi*¹⁴⁹, pat ja bēg no kaujas lauka! Vācieši prāto jau vairāk, ņurd, ja viņu karalis dod invalīdiem brīvgrāmatu, un Francijas karalis to dara vienmēr; ņurd, ja nedrīkst izbraukt no valsts, un francūži uzskata par goda lietu to negribēt; ņurd par nodevām un izrentēšanām, un Francijā ir izrentēts viss! Īsi sakot, Francijā viss, pat ieskaitot visu Mīlotā Ludviķa vārdu, ir patriotisks gods, par ko gribētos rakstīt: viņi nezina, ko dara un kādēļ viņi to dara! Tāda ir francūža *générosité*¹⁵⁰! Tā ir *politesse*¹⁵¹; reti — īsta, dziļa draudzība, iejušanās otra situācijā. Tādas ir pat viņu izpriecās: *agrément*¹⁵²; izklaidēšanās, nevis sirsnīga iedziļināšanās, un tādēļ Jorikam¹⁵³ taisnība, ka tā ir pārāk nopietna nācija: viņu *gayeté*¹⁵⁴ ir nevērība, nevis iekšējs prieks. Viņu smieklī saistīti ar eleganci: tādēļ tajos ir maz no saldajiem, ieliksmojošiem smieklīem, kas mums ļauj izjust dabas baudījumu, bet tie ir tādi, kā parāda Klemāns savā pirmajā vēstulē sakarā ar Gresē «*Mechants*» un pēdējā — sakarā ar savu «Vēlns ir vaļā». Tādēļ viņu komēdijai tik lieli ierobežojumi un tā netēlo neko citu kā vien pilsoniskās dzīves skatus vai komplimentu ainiņas, vai elegances vingrinājumus. Kur francūžiem veicas labāk nekā šeit? Modīgā vakarā, vizītēs, pozās, lai izveidotu kādu grupu, mīlas ainās atbilstoši elegances grimasēm. Bet īsto mīlētāju — kurš to atveido ar rokas spiedieniem un afektēšanu? — īsto cilvēku uz skatuves? Tas parasti top par *Coup de théâtre*¹⁵⁵, kā, piemēram, de la Šosē lugā «*Prejugé á la Mode*»¹⁵⁶ labākā, skaistākā aina top par teatrālu joku. Francūzis taču nespēj noskatīties, ka aizkustināts laulāts draugs atgriežas un krīt pie kājām, un visa aina attīstās kārtīgi — tam noteikti nepieciešama maska un valodas laužšana epigrammatiskās vārsnās, un *bout rimé*¹⁵⁷. Tādēļ patiesi smieklī no smalkās franču jaunlaiku komēdijas izmiruši tikpat laimīgi kā patiesas jūtas no viņu tra-

ģēdijas. Viss kļūst par rotaļu, elsām, roku laužšanu, deklamāciju, ainiņu, ainu savirknējumu utt. Attiecībā uz visu šo un to, kas veido vietas, laika utt. ticamību, viņiem piemīt tāda izjūta, ko vācietis pazīst mazāk, bet anglis nepazīst nemaz. Un viņi par galveno tiešām arī padara tikai teātra etiķeti. Izlasiet visus Voltēra traktātus par teātri un viņa piezīmes par Korneiju, un tūlīt pirmo piezīmi par to, kas svarīgs un būtisks dramaturgam, un jūs varētu zvērēt, ka lasāt teātra ceremonijmeistaru, nevis karali. Kā ar visu francisko nama iekārtojumu tomēr ne visos valda ērtība, kā viņi savās saviesīgajās istabās aizmirst ko citu tikpat svarīgu, kā savā etiķetē viņi sev uzkrāvuši nastas, ko jūt viņi paši, bet citi nē, tā arī viņu teātri, romānos un visā, ko sauc par elegances skatuvi. Cik daudz brīvāka daba šajā ziņā ir angļiem, tikai, tiesa gan, arī pārspilēta, un cik skaistu vidēju ceļu varētu izvēlēties mēs, vācieši! Komēdija no itālieša, traģēdija no angļa, abās pēc tam piestrādājot ar franču vili, — kas par jaunu teātri! Tur neviena Zelmīra simts izpušķojumos nekaunēsies pateikt, ka devusi krūti savam tēvam; tur neviens laulāts vīrs nekaunēsies salabt ar savu sievu! Tur *Opéra comique*¹⁵⁸ netrallinās elegantas dziesmas un *petits airs*¹⁵⁹, bet piedāvās jūtu ainas, jūtu dziesmas! Un cik daudz ar to būtu ieguvuši! Ak, kas par to būtu sakāms! — — —

4. (15.) jūlijā izkāpām krastā Penbēfā¹⁶⁰, un mūsu simbols bija veca sieviņa. Cilvēks pierod pie visa, pat pie kuģa, un mans pirmais solis barkā nebija gluži bez vieglām trīsām; tā bija Helsingērā¹⁶¹, tā bija šeit. Cik labi būtu bijis debarkēties pie Kopenhāgenas! Es vēl atminos debešķīgās naktis, ko piedzīvoju Kopenhāgenas pievārtē, skaistās dienas, kad kuģojām garām karaļa medību pilīm un viņa flotei, skaistos vakarus, kad uz viņa veselību dzērām pēdējo labo reinvīnu. Taču esmu pārāk labs, lai ļautu sevi vadīt, un es devu vārdu, pats to negribēdams un nevarēdams teikt, ka to darīt mani piespiedis kāds cits. Klopštoka¹⁶² garam attiecībā pret mani pietrūka pievilkšanas spēka, lai pārvarētu sīkos ceļojuma kavēkļus, un tā viss mans plāns izjuka. Vācijā neviens solis man nebūtu bijis bez vislielākā labuma un mana nodarbe būtu saglabājusi visu savu degsmi. Klopštoks — cik ļoti biju domājis viņu izmantot, lai iepazītu viņa garu un viņa temperamentu, lai ar viņu aprunātos par viņa Mesi-

jas un vispār viņa laiku, un viņa reliģijas veidolu, lai iegūtu kādu dzirksteli no viņa uguns, lai vēlreiz un aci pret aci vēlreiz izlasītu viņa «Mesiju»! Dzirdēt viņu lasām, deklamējam un tādējādi gūt pareizu priekšstatu kaut vai tikai par viņa pantmēriem! Rēzevics¹⁶³! Par cik daudziem atklāsmes punktiem man nebija kas sakāms, kur cilvēks taču tikai mutvārdos ir vaļsirdīgs! Par cilvēku dzimuma pirmajām liecībām; par mūsu priekšstatiem par patriarhiem; par Mozu un viņa reliģiju; par teopneistiju un jūdu baznīcas stāvokli visos laikos; par pestītāja un apustuļu raksturu; par ticību, par sakramentiem; par pievēršanu ticībai; par lūgšanu; par to, kā pareizi mirt; par nāvi un augšāmcelšanos; par citu pasauli pēc kristiešu priekšstatiem: kāds godīgums un mutiskas vaļsirdības katehisms! Tad Krāmers¹⁶⁴, un dzirdēt viņu sprediķojam, darīt viņam zināmas manas idejas par garīgo daiļrunību, varbūt sprediķot pašam! Redzēt Monētu kabinetu un tur vākt priekšstatus, kādu man nebūt vēl nav! Apmeklēt Gerstenbergu, kopā ar viņu izdziedāt bardus un skaldus, viņu apkampt par viņa mīlestību un nerātņībām «Hiphondriķi» un visur citur, kopā ar viņu palasīt vēstules par ievērojamām vietām etc., parunāt par Hāmani¹⁶⁵, Šturcu, Klocu utt. un izšķilt dzirksteli jaunam garam literatūrā, kurš sāktu ar Dānijai tuvāko Vācijas daļu un spirdzinātu visu zemi. Tad tur rakstīt par skaldiem un nozust uz Ķīli arābismā¹⁶⁶! Tas bija mans pirmais periods; vai Francijā to sasniegšu?

Ir jau gan brīnišķīgi franču valodu un nāciju iepazīt no viņiem pašiem; bet, ja jau jāizvēlas, ja nav daudz laika, daudz naudas ceļošanai un, sevišķi, ja vēl neesi iemācījies ceļot — vai tad jāizvēlas Francija? Mākslas, zinātnes jomā — kas ir ko redzēt tur, kur viss apslēpts lielajā Parīzē, kur viss apaudzis ar greznību, švītību un frančuniecību? Cik tad ir dižu cilvēku, kas man tik nozīmīgi? Varbūt Ville¹⁶⁷, un vai viņš nebūs tikai mākslinieks? Didro¹⁶⁸, un vai viņš savas spējas jau nav izdizvojis? Bifons, Tomā, Diklo, Dalambērs, Marmontels — un vai viņi nav droši ievīstīti franču pasaules un manieru, un vizīšu raugā? Un kuram gan es varu uzticēties, kurā izraisīt interesi par mani, pret kuru pielietot tās izteiksmes spiedogu, kura saskaņā ar franču domāšanas veidu vienīgā raksturo gaumes un gara cilvēku? Tonis, manieres, veiklība, frāze: rau, turp viss aizbēdzis. Nabadziņš,

vai ar savu vācisko domāšanas veidu, kas tik cieši saudzis ar tavu mātes valodu, ar savu vācisko gaumumu tev cauri visai franču literatūrai nebūs tikai jāubagojas? Un kādā bezdibenī tu tad metīsies no kauna, neapmierinātības, garlaicīgām stundām, neveiksmīgām vizītēm, tukšām dienām? Kur atradīsi draugu, kurš kopā ar tevi apceļotu šo svešo zemi, apmeklētu Luvru un Luksambūru, apstaigātu Tilerī dārzus¹⁶⁹, kurš tev atvērtu bibliotēkas un dabzinātniskos kabinetus, kurš tevi iemācītu aplūkot māksliniekus un mākslas darbus? Kur tu viņu atradīsi, un vai tas būs francūzis vai vācietis?

Esmu pateicis A, man jāsaka arī B: došos uz Franciju; viena nakts Helsingērā to izšķīrusi. Lāvoss savam kūtrūmam, savai miegainībai, lai sagandētu divas dienas, kad man nekas nebūtu bijis vieglāk kā nokļūt Kopenhāgenā. Mēs aizbraucām ar kuģi; atrodos jūrā: dodos uz Franciju. Tātad tagad franču valoda, kādu to runā šī nācija, tās tonis un nazālais skanējums, gaume un skaistums, un ģēnijs ir mans galvenais mērķis. Un tur, es domāju, četrpadsmit dienās, kā man ļāvis cerēt mans draugs Bērenss, es apgūšu vajadzīgo toni. Un ar to — cik daudz esmu ieguvis, sevišķi Rīgā! Kāds kauns — pie landrātiem un sekretāriem nerunāt franciski par vēju un par gaumi! Kāds kauns — nesaprast Šveices francūzieti un caurbraucošu francūzi, sevišķi, ja tas būtu kāds abats! Turpretim — kāds ieguvums ar katru ākstu runāt atbilstoši viņa ākstīgumam, likt saklausīt gaumi arī gaumes valodā! Gaumīgus darbus dzejā, prozā, glezniecībā, arhitektūrā, ornamentikā raksturot arī gaumes valodā, zināt Parīzes anekdotes, vismaz zināt visu, par ko pļāpā citi! Tālāk — studēt, izgaršot franču operu un komēdiju, izbaudīt franču deklamāciju, mūziku un dejas mākslu, sev iemantot, ja ne jaunus izpriecu atzarus, tad vismaz jaunas krāsas! Vara gravīru, glezniecības un tēlniecības mākslu, ja iespējams, studēt kāda Villes uzraudzībā! Iegūt dzīvus priekšstatus par visu, kas pieder pie Francijas gadsimta, lai īsti spētu saprast, piemēram, Klemānu, de la Plasu¹⁷⁰, Freronu! Tālāk — iepazīt franču zinātniekus, kaut vai tikai pēc tā, kā viņi izskatās, dzīvo, runā, kādi viņi ir savās mājās un sabiedrībā! Arī viņu pazīšana vien jau piešķir dzīvību viņu darbiem un, ja arī gluži neliek viņus atdarināt, tad taču ir labs paraugs izturēties kā viņi. Tas tad nu ir vietējās literatūras kurss Fran-

cijā, kas daudz ko izskaidro, pats par sevi un kontrastā ar Vāciju, un daudz ko atklāj! Beidzot, pati franču nācija, tās tikumi, daba, gars, satversme, stāvoklis; kas no tā izpaudās tās kultūrā un literatūrā; kas īsti ir tās kultūra; tās vēsture; vai tā pelnījusi, vai spēj būt Eiropai par paraugu; kāds šajā ziņā bijis francūžu rakstura ieguldījums; pa kādiem ceļiem viņi kļuvuši par *honnêteté*, tikumu, dzīvesveida un *amusements*¹⁷¹ tautu; cik daudz būtiskā viņi pie tam zaudē un, nododot savu ākstību, nolaupa un ir nolauņējuši citām nācijām. Jā, beidzot, vai tad neatrastos neviens, kas kļūtu par manu draugu un paraugu, būdams sabiedrības cilvēks, lai pienācīgi pasniegtu savas zināšanas, piešķirtu tām svaru mūsu pasaulē, būdams cilvēks ar *adresse*¹⁷² un manierēm, lai par tādu kļūtu arī tajās lietās, kuru dēļ es ceļoju, un lai manā laikā paveiktu to, kā dēļ šeit esmu! Vēlīgais liktenis, dod man tādu, iemāci mani viņu pazīt un piešķir man lokanumu, lai varu izveidoties kā viņš! Bet pagaidām jau esmu Francijā, tas man jāizmanto; jo atgriezties pavisam bez franču valodas, tikumiem, anekdotēm un zināšanām — kāds kauns!

Penbēfā smelties priekšstatus par Franciju — kāds kauns! Un vai tad nav ceļojumu aprakstu, kas tos šādi smēlušies? Smolets¹⁷³, piemēram, un pat plaši apraksti par ceļojumiem uz piekto pasaules daļu, kas sprieduši, stāvot krastā. Mana kompānija ceļojumā no Penbēfas uz Nanti: ir vienmēr taisnība, ka vēlmei atveidot šādas sabiedrības Tenīra un Tristrama manierē piemīt zināms plebejiskums.

Ar visu savu franču valodu es nesaprotu nedz ceļvedi, nedz saimnieci, nedz vecas sievas. Tieši tāpat vajadzētu klāties grieķim, ja viņš nonāktu Grieķijā. Ak, pedanti, lasiet Homēru, it kā viņš dziedātu ielās; lasiet Ciceronu, it kā viņš deklamētu padomes priekšā!

Pirmais iespaids par Nanti bija satriecošs: visur es redzēju to, ko pēc tam vairs nekad neesmu redzējis, — kropļojumu groteskas nenoteiktības virzienā; tas ir manas acs, nevis arī mana domāšanas veida griezums. No kurienes tas? Kāds draugs, kuram pajautāju tieši par šo pirmo iespaidu, apjuka un teica, ka arī viņējais esot bijis neizmērojams, taču neizmērojama regularitāte esot bijis liels skaistums, ko viņš vēlāk nekad nebūtu spējis atrast ar *vue à la Josse*¹⁷⁴. Tam ir vai nu aukstākas asinis, vai

arī, ja drīkstu tā sacīt, citādi ievirzīts redzējums. Vai manējā pirmā ienākšana uztveres pasaulē bijusi kaut kas tamlīdzīgs — trīsas mierīgas baudas sajūtas vietā? Spriežot pēc to cilvēku temperamenta, kuri to veicināja, tas tā varētu gan būt, un tad tas būtu bijis dvēseles pirmais tonis, pirmā noskaņa, pirmais uztvēruma impulss, kas, nudien, pārāk bieži atgriežas. Ja es zināmos brīžos manām jūtām vēl tagad piešķiru jaunumu un it kā sirsniņu: kas cits tas ir, ja ne sava veida trīsas, ja ne baudkāres trīsas? Pat visspēcīgākās dziņas, kas raksturīgas cilvēka dabai, manī iesākas šādi, un, protams, ja es šajos brīžos ķertos pie darba, — kāda agrāka sajūta varētu iesakņoties jaunajā esībā, ja ne tieši šī? Un vai tāpat neizplatās nelaimīga, izlutināta iedaba? Vai arī tā nav nelaime, ja cilvēkam tāda ir? Vai brieduma gados, laulībā, īstas, maigas mīlas stundās mani sagaida citas jūtas un vibrācijas? Ko es zinu! Tomēr manī vienmēr paliek šis novērojums, kas attiecas uz visu. Pirmais darbs, pirmā grāmata, pirmā sistēma, pirmā vizīte, pirmā doma, pirmais uzmetums un plāns, pirmā glezna man vienmēr pāriet šajā gotiskajā¹⁷⁵ lielumā, un daudz kas no maniem plāniem, uzmetumiem, darbiem, gleznām vai nu vēl nav nonācis no šā augstā stila līdz skaistajam, vai pat pazudis līdz ar šo augsto stilu. Tātad cēluma izjūta ir manas dvēseles maniere; pēc tās vadās mana mīla, mans naid, mana apbrīna, mans sapnis par laimi un nelaimi, mana apņēmība dzīvot šajā pasaulē, mana izteiksme, mans stils, mana stāja, mana fiziognomija, mans runasveids, mana nodarbe — viss. Mana mīla — cik cieši tā robežojas ar cēlumu, bieži vien pat ar raudulīgumu! Cik varens manī ir attālums, bet angolāņiem tāds vienmēr ir tikai konkrētais mirklis! Kā mani spēj aizkustināt nelaime, asara manas draudzenes acī! Kas mani piesaistījis vairāk par nelaimi, kas mani aizkustinājis vairāk par attālumu! No tā — arī mana aizraušanās ar spekulāciju un drūmo filozofijā, poēzijā, nostāstos, domās! No tā — mana aizraušanās ar senatnes ēnām un attālināšanās aizgājušos gadsimtos, mana aizraušanās ar ebrejiem kā tautu, ar grieķiem, ēģiptiešiem, ķeltiem, skotiem utt. No tā — mana agrīnā izšķiršanās par garīdznieka kārtu; to gan ļoti ietekmējuši manas jaunības lokālie aizspriedumi, taču tikpat nenoliedzami arī baznīcas un altāra, kanceles un reliģiskas daiļrunības, ceremoniju izpildīšanas un garīgas goddevības radī-

tais iespaids. No šejienes — manu pirmo nodarbību sērijas, manas jaunības sapņi par ūdens pasauli¹⁷⁶, mana dārza jūsma, manas vientulās pastaigas, manas trīsas, izdarot psiholoģiskus atklājumus un atrodot jaunas domas cilvēka dvēselē, mans pa pusei saprotamais, pa pusei grūtsirdīgais stils, manas perspektīvas, kas saistītas ar fragmentiem¹⁷⁷, ar mežiem, ar torsiem, ar cilvēku dzimuma arhīviem — visu! Mana dzīve ir gājiens pa gotiskām velvēm vai vismaz pa zaļām ēnām pilnu aleju; perspektīva arvien ir cienījama un cēla; ienākšana bija sava veida trīsas: bet būs gluži cits apmulsums, kad aleja pēkšņi pavērsies un es jutišos brīvā dabā. Tagad mans pienākums ir šos iespaidus pēc iespējas labāk izmantot, pārdomās iegrimušam staigāt, taču arī vērot sauli, kas izlaužas cauri lapotnei un glezno jo piemīlīgākas ēnas, vērot pļavas un rosību tajās, taču arvien palikt kustībā. Pēdējo līdzību es sevišķi izjutu Nantes mežos, kad staigāju vai sēdēju un lasīju savu «Belizāru», savu Tomā «d'Aguesseau» un domāju par savu dzīvi, un domās to apkopuju savai draudzenei, un iejutos dižās domās, iztēlodamies pat pestītāja dzīvi tās dižākajās ainās, un tad pacēlu skatienu un ieraudzīju savā priekšā aleju kā zaļu Visuvarenā templi, un no sirds izdvesu domas no Kleista himnas un viņa «Milona»¹⁷⁸, un atkal lasīju, un cauri lapotnei redzēju sauli, un dzirdēju attālos pilsētas trokšņus, un domāju par tiem, kam piederēja mana sirds, un raudāju! Tai jābūt tur, kurp atgriežas mans gars, kad lasa Marmontela pirmās nodaļas un Tomā «d'Aguesseau» un izjūt «Mesiju», un izstrādā Jēzus dzīvi!

Kā pirmajā apmeklējumā var pārprast cilvēka raksturu, sevišķi, ja viņš slēpjas aiz labu manieru maskas! Pirmais, kurš mani apmeklēja Nantē, šķita pats možuma, mundryma iemiesojums: kurš gan viņā būtu uzminējis turku komforta ziņā un garlaicīgu cilvēku, kurš nomokās uz sava krēsla un vismožākajās sejās vieš visbriesmīgāko elles garlaicību, kuram saruna arvien liekas pārāk gara, kurš uzdod jautājumus un negrib dzirdēt atbildes, kurš sarunas vidū garlaikots žāvājas un kuram nekas nešķiet gaumīgs — kurš viņā tādu būtu uzminējis? Diezgan pieklājīgs — būtu jāsaka, ja tādi ir visi franču vīrieši; kurš gan to darīs? — Un, raugi, vajadzētu būt otrādi: diezgan liekulīgs, ja visi franču vīrieši ir tik atšķirīgi pie kāršu galda kopā ar citiem un mājās, tad tas nozīmē paķert

uguni, lai tā pamirst, un dot nedzīvas liesmas. Un tiešām, šajā raksturā tā īsti bija redzams franciskums, kas nav nekas cits kā liekulība un vājums. Viņa pieklājība bija *politesse* un *honnêteté*, bieži vien vārdos no galvas iemācīta; viņa slavinājumi sākās ar — «Viņš runāja franciski» un beidzās ar — «Viņam piemita tāda *politesse*, ka». Teikuma otrā daļa izpalika. Viņa darbīgums bija viegls, taču arī tukšs: rakstīt vēstules kā ūdeni; taču tās arī bija udeņainas vēstules, kuru vienīgais saturs bija meteoroloģiski apraksti par lietu utt. Viņa delikātums bija mirusi kārtība, piemēram, simetrija uz galda, vai slinkums; viņa miers — domu trūkums; viņa spriedums — kāds agrāku gadu apgalvojums, par kuru viņš tālāk nedomāja; viņa iebildums — bieži vien visvienkāršākais pretstats bez komentāra un pamatojuma: īsi sakot, ar visām labajām pusēm — visnolietotākā, vismirušākā cilvēkdvēsele, kurai pietika žāvu, lai iemidzinātu desmit citus ap sevi un liktu tiem žāvāties. Viņa draudzene, pasaulē vislielākais rakstura pretstats, viņu uzskatīja par nelaimīgu: viņš tāds nebija, ja nu vienīgi viņas uztverē. Šis pretstats parāda, cik pretēji bija abi raksturi, taču parāda arī daiļo dvēseli, kas, pa pusei aiz draudzības, pa pusei aiz līdzjūtības, kopš gadiem iedzīvojušies pieradumā gulēt līdzās un uzpurēties! ...¹⁷⁹

Nantē iepazīnos ar jaunu zviedru — Kohu. Tas notika ar Klocas bibliotēkas¹⁸⁰ starpniecību! Tā bieži vien pat paskvilu materiāls pakalpo mērķiem! Kurš gan man būtu pateicis, ka šī grāmata palīdzētu mani darīt pazīstamu Nantē; bet vai es būtu zaudējis, ja nebūtu kļuvis pazīstams?

Šim jaunajam cilvēkam bija laba gaume patiesā, labā un īsta daiļuma jautājumos! Bieži esmu viņā ievērojis, ka viņa acs un viņa gars vairāk nekā manējie radīti pareizajam; ka viņam visā piemita zināma realitātes izjūta, kas viņu nepiesātināja ar hipotēzēm; ka viņš negribēja no grāmatām mācīties lietas, kas pamatojas uz pieredzi un praksi, bet ķērās pie darba. Zīmēšana, ģeometrija, īstā matemātika, fizika, algebra, mākslas redzējums — vai es to nekad neiemācīšos un Zinātņu akadēmiju vienmēr pazīšu tikai no Fontnela sacerējumiem? Ar ko savā pagājušajā stāvoklī esmu izpelnījis, ka man lemts tikai redzēt ēnas, nevis izjust patiesas lietas? Es baudu maz, t. i., pārāk daudz, pārmērīgi un tātd bez gaumes. Jūtu apziņa un baudkāres pasaule — neesmu tās baudījis; es

redzu, jūtu tālumā, pats sev traucēju baudu ar pieņēmumu nelaikā un vājumu un muļķību pašā acumirkļī. Draudzībā un sabiedrībā: pārāgras nevajadzīgas bailes vai pārāk lielas, nezināmas cerības, no kurām pirmās mani traucē iesaistīties, bet otrās mani vienmēr maldina un padara par muļķi. Tā tad visur pārāgra, uzpūsta iztēle, kas noklist no patiesā un nonāvē baudu, padara to gurdenu un miegainu un man tikai pēc tam atkal liek sajūst, ka neesmu to baudījis, ka tā bijusi gurdena un miegaina. Tā tas ir pat milā, kas vienmēr jūt platoniski, prombūtnē vairāk nekā klātienē, bailēs un cerībā vairāk nekā baudā, abstrakcijās, dvēseles priekšstats vairāk nekā realitātēs. Tāpat lasot; kā es uzbangoju, ka lasīšu grāmatu, ka man tā būs, un kā grimstu, kad to lasu, kad man tā ir! Cik daudz arī pat vislabāko autoru esmu izlasījis tikai viņu zināšanu patiesīguma dēļ, viņu sistēmas ilūzijā, viņu veseluma aizrautībā, tikai satura dēļ, bez grimšanas un paguruma! Tā es lasu, tā veidoju projektus, tā strādāju, tā ceļoju, tā rakstu, tāds esmu visā!

Šāda veida jūtas mani, tāpat kā Voltēra Šendiju, noveda pie idejas sacerēt darbu par cilvēku dvēseļu jaunību un novecošanu, kurā daļēji no savas skumjās pieredzes, daļēji no citu dvēseļu piemēriem, ko iepazīt man bijusi izdevība, es mācu apsteigt šādu novecošanu un pa īstam priecāties par savu jaunību un to pa īstam izbaidīt. Šis plāns man radās jau Rīgā, tajās skumjajās dienās, kad manas dvēseles organizācija bija it kā paralizēta, ārējo uztvērumu dzenrats apstājies un dvēsele, ieslēgta savā skumjajā Es, bija zaudējusi savas možās ilgas vākt sevī idejas un baudas, un pilnības. Tad es staigāju apkārt, dumjš un bez domām, truls, bezdarbīgs, runāju tā, ka jāsmejas, utt., ņēmu simts grāmatas, lai simts no tām aizsviestu projām un tomēr neko nezinātu. Šeit man ienāca prātā godīgais Swifts¹⁸¹, kurš paraustīja plecus par veco, nožēlojamo vīru, ko ieraudzīja spogulī, un kā pretstats man tēlojās Platona un Sokrata jaunā, liksmā pasaule, tas, kā jokos un rotaļās viņi, gluži kā skaistus olīvkokus avota malā, vingrināja un veidoja, un padarīja slaidus, spēcīgus un stingrus savus ķermeņus un savas dvēseles. Vecais un vienmēr jaunais Montēns man ienāca prātā, kurš vecumā vienmēr prata atjaunoties, un tā es stāvēju apjucis, apdullis un vecs savā jaunībā. Priekšstati krājās; no tiem vajadzēja iznākt rakstam

Kēnigsbergas avīzēs, bet neiznāca, tāpat kā daudzi citi mana mūža plāni. Nantes bezdarbībā «Kritikas mežu» pārstrādāšana, pazīšanās ar šo jaunekli, kurš tik ļoti traucās pretim būtiskajam, un visvairāk — iekšēja tukšuma, nerealitātes sajūta mani atkal rosināja domāt. Taču, tā kā vienmēr mana kļūda ir nekad īsti nedomāt par materiālu, bet arvien uzreiz par formu, tad no tā iznāca uzmetums, kurā abatam Klemānam bija jāaizdod sava stila možais jauneklīgums. Plāns tika ilgi viņš, un tam klājās tāpat kā jebkurā viņš: vispirms tas kļūst lielāks, pēc tam noberžas. Kādu vakaru es savam zviedru jauneklim izklāstīju dažas tā idejas, kas viņu apbūra, sajūsmināja; saruna piešķīra degsmi; izteiksme deva domu noteiktību: vai tagad drēgnajā, neērtajā vietā, kurā sēžu, es vēl sajūtišu dažas dzirksteles no tā, kas mani tik bieži caurstrāvoja, kad izbēgu bezdarbībai un Babi sabiedrības iznīcībai?

Cilvēka dvēselei ir savi mūža etapi, tāpat kā ķermenim. Tās jaunība ir zinātkāre; no šejienes — bērnišķā ticība, nepiesātināmā kāre redzēt lietas, sevišķi brīnumlietas, spēja mācīties valodas, kad tās saistās vienīgi ar priekšstatiem un lietām, jauneklīga lokanība un možums utt. Šīs zinātkāres vecums vienmēr ir nicināms un bērns.

Bērns vēl neko daudz nevarēja dzīvot līdzīvisam, ko zinātkāres dēļ iepazīna: viņš tikai redzēja, viņš brīnījās, viņš jūsmoja. No šejienes viņa goddevība pret veciem cilvēkiem, ja tie viņam tiešām godājami; no šejienes viņa iespaidu dziļums, kurus izbrīns un jūsma it kā iedzen kā pāļus. Jo vairāk dvēsele un ķermenis aug, jo vairāk abos pieņemas un uzbango sulas, jo vairāk mēs priekšmetiem it kā tuvojāmies vai tos spēcīgi pievelkam sev klāt. Tātad mēs tos izzīmējam ar asiņu kvēli: tā ir iztēle, jaunības valdošais talants. Tur mīla ar visām tās ainām ir apburtā pasaule, kurā tā staigā; vai arī vientulībā tie ir dzejnieki, seni, tāli, poētiski nostāsti, romāni, sajūsmiņājumi. Tur mīt entuziasms no draudzības, lai tā atveidota akadēmiski vai poētiski; tur — izprieču, līdzjūtības, maiguma apliecinājumu pasaule. Tur arī zinātnēs viss top glezna vai uztvērums, vai uzbangojoša bauda. Tas ir jauneklis: vecs, draiskulīgs, ugunīgs gars ir gēķis.

Viņš top vīrs un sabiedrības cilvēks: otrs vispirms, un tā mūsu pasaules ietekmē tiek izdzēstas iztēles spējas spēcīgās iezīmes; viņš iemācās pielāgoties citiem, atšķir-

ties no citiem: tas ir, brīvu vaļu iegūts joks un asprātība. Viņš top sabiedrības cilvēks, iemācās visu smalko, ko sevī ietver sabiedrisks slīpējums un uz ko viņu aicina mīla, lai patiktu savai skaistulei un viņas acīs kaut ko nozīmētu, draudzība, kas pie mums lielākoties nozīmē šauru sabiedrību, izpriecas, kas bez sabiedriskā aspekta nekad nav tik vispārējas, īsi sakot — viss. Tāds Fontnells, kurš Zinātņu akadēmijā un savā 103. mūža gadā neveiksmīgi joko, ir smieklīgs. No sabiedrības cilvēka top vīrs, un tā faktiski ir reālā pakāpe, jo sabiedrības cilvēks ir tikai pieeja, bez kuras nevar iztikt, bet kurā nav jāpaliek. Vīrā valda veselais saprāts, darījumu gudrība. Viņš izgājis zinātkāres ceļu un atklājis, ka ir daudz kā tukša, kas pelnījis vienīgi pirmo acu uzmetienu un vairāk neko; viņš izgājis kaislību laiku un jūt, ka tās palīdz iedzīvoties pasaulē, taču ar tām nepietiek, lai nodzīvotu dzīvi, citādi cilvēks zaudē visu. Tātad viņam piemīt vēss temperaments, patiess pakalpīgums, draudzība, gudrība, noderīgums, veselais saprāts. Viņa vecums, viņa sabiedrība, viņa domāšanas veids, viņa nodarbošanās ir paši reālākie cilvēka dzīvē: viņš ir patiešais darbības, gudrības, pieredzes filozofs.

Sirmgalvis ir pļāpa un filozofs vārdos. Viņa pieredzējumi, vāji, plaši, bez noteiktības pasniegti, kļūst par *loci communes*; un viņš ar tiem bagāts, jo iedomājas, ka viņam ir pieredze, un to pasniedz, jo jaunību redz no sevis tik tālu, to uzskata par pārāk brīvu, jo nespēj izlēkāt līdzī utt. Tas ir miera vecums. Jaunajiem iespaidiem dvēsele vairs nav atvērta: tā ir slēgta, nekāro pēc jauniem pieredzējumiem, pārāk bailīga, vairs nav pietiekami lokana jaunām mācībām, it kā zināšanu piesātināta. Tas, kas agrāk bija mīksts un it kā kustības skrimslis, kļuvis par miera kaulu. Dvēsele bauda savu dzīvi, ko vadījusi, un nodzīvojas; un šis iekšējais bailīgums ir arī labs, jo sirmgalvim vairs nav spēka un stipruma, lai izkustētos no sava austeres apvalka. Tas ir sirmgalvis. —

Aristotelis, Horācijs, Hāgedorns¹⁸² attēlojuši mūža posmus; to atveidojumi dvēselei psiholoģiski jāatvedina uz zināmiem pamatjēdzieniem, un tie ir zinātkāre, iztēles spēja un kaislība, asprātība un veselais saprāts, beidzot — vecais, labais prāts. Un no tiem iznāk tāda cilvēka dzīves sistēma, kādas Monteskjē attēlojis pārvaldes formas.

Katram cilvēkam tie jāiziet, jo tie attīstās viens no

otra. Nekad nevar baudīt nākošo, ja nav izbaudīts iepriekšējais; pirmais vienmēr ietver sevī dotumus otrajam; tie attīstās ģeometriskā, nevis aritmētiskā progresijā: tikai visā to secībā cilvēks bauda dzīvi un godājamā veidā top vecs. Iepriekšējo nekad nevar pilnīgi paņemt atpakaļ (arī uzlabojumos), nezaudējot tagadējo.

Turpretim, ja cilvēks neatbilst savam vecumam, priekšlaicīgi pāriet nākamajā posmā, ja dzīvo pat visos uzreiz, ja atgriežas jau nodzīvotajos, tad dabas kārtība ir apgriezta otrādi, tad ir novecojušas dvēseles, jauni veci, veci jaunekļi. Mūsu sabiedrības aizspriedumi dod daudzas izdevības šādiem monstriem. Viņi apsteidz laikmetu, atgriežas citos, apvērš visu cilvēka dabu. Te jāpiemin audzināšana, mācības, dzīvesveids: šeit patiesības un cilvēcības balss ir labdarība; tā rada visa mūža baudu; tā ir nenovērtējama. Un par to grāmata.

Pirmā daļa

PĒC DVĒSELES SPĒJĀM UN TIEŠI PIE TĀM — PĒC CILVĒKA MŪŽA POSMIEM

Pirmā nodaļa

PAR MAŅU ATTĪSTĪBU UN TĀTAD PAR BĒRNĪBAS DVĒSELI

Cilvēks zaudē savu jaunību, ja neizmanto maņas. Sajūtu pamesta dvēsele atrodas vismežonīgākajā tuksnesī un vissāpīgākajā iznīcības stāvoklī. Pēc ilgām abstrakcijām bieži vien seko šā stāvokļa mirkļi, visdrūmākie dzīvē. Galva tukša un dumja; nav domu un patikas tās vākt; nav nodarbes un patikas nodarboties, priecāties. Tie ir elles mirkļi: pilnīga iznīcība, vājuma stāvoklis. — Bērna dvēseli pieradina, lai tā reiz nonāktu šajā stāvoklī, ja to iemoka abstrakcijas stāvoklī bez dzīvas pasaules, mācībās bez lietām, vārdos bez domām, it kā ne-domās bez priekšstatiem un patiesības. Bērna dvēselei nav lielāku mocību par šīm; paplašināt priekšstatus nekad nebūs mocības, bet iedomāties kā priekšstatus to, kas nav priekšstats, domu ēna bez lietām, mācība bez parauga,

abstrakts teikums bez fakta, valoda bez jēgas — tās ir mocības; tas dvēseli padara vecu. (Visi tikumi un netikumi ir tādas abstrakcijas, izvilktas no tūkstoš gadījumiem, daudzu smalku priekšstatu smalks rezultāts.)

Tad nu ieej gramatiķu skolā: novecojošu dvēseļu pasaule novecojuša skolotāja vadībā. Katram cilvēkam sava valoda faktiski jāizgudro un katrs priekšstats katrā vārdā jāsaprot tā, it kā viņš to būtu izgudrojis. Valodas apmācības skolai nav jāizteic neviens vārds, kas nav saprotams, tā, it kā to uzzinātu tieši tajā pašā brīdī. Izskatiet kādu vācu valodas leksikonu, pārbaudot, vai valoda tiek šādi saprasta; izanalizējiet kādu svešu valodu — tūkstoškārt mazāk. Bērns iemācās tūkstoš vārdus, abstrakciju nianse, par ko viņam nav itin nekāda priekšstata, tūkstoš citus, par ko viņam ir tikai daļējs priekšstats. Abos viņš tiek mocīts, viņa dvēsele tiek nogurdināta un padarīta veca uz visu mūžu. Tā ir mūsu laikmeta kaite: ilgi pirms mums izgudrota valoda; tūkstoš paaudzes pirms mums to bagātinājušas ar smalkiem jēdzieniem: mēs mācāmies to valodu, vārdos divās minūtēs mēs izejam cauri visam, ko tās izgudrojušas un mācījušās saprast gadsimtu gaitā, līdz ar to neiemācāmies neko, padarām sevi vecus ar gramatikām, vārdnīcām un trakātiem, kurus nesaprotam, un uz visu mūžu iemantojam jaunas grumbas.

Tādēļ — projām gramatikas un gramatiķus! Lai mans bērns ikvienu mirušu valodu mācās dzīvi un ikvienu dzīvu valodu tā, it kā tā pati sevi izgudrotu. Montēns, Šāftsberijs¹⁸³ grieķu valodu mācījās dzīvi: cik daudz vairāk viņi izjutuši savu Platonu un Plūtarhu nekā mūsu pedanti! Un kurš savu dzimto valodu mācītos tik dzīvi, ka ik vārds viņam tā nāktu īstā laikā, kad viņš redz pašu lietu un kad viņam ir attiecīgā doma: cik pareiza, filozofiski domājoša galva, cik jauna, ziedoša dvēsele! Tādi bija tie, kam sava valoda bija jāizgudro pašiem, — Hermejs¹⁸⁴ tuksnesī un Robinsons Krūzo. Tādā tuksnesī lai ir mūsu bērni, lai viņus uzrunā vienīgi bērnišķīgais! Pirmais abstraktais, nesaprastais jēdziens viņiem ir kā inde, tas ir kā ēdiens, kuru nemaz nevar sagremot un kas tad, ja daba no tā neatbrīvojas, vājina un samaitā. Šeit ir tāpat, un kas iznāktu no mums, ja dabai vairs nepiemistu labestība mūs no tā atbrīvot ar aizmiršanas palīdzību! Kā šeit mainās skola, audzināšana, mācības, viss! Kāda

metode pasniegt valodu! Kāda precizitāte un kādas pūles rakstīt mācību grāmatas, un vēl vairāk — par zinātni lasīt un to mācīt! Skolotāji — filozofijā, fizikā, estētikā, morālē, teoloģijā, politikā, vēsturē un ģeogrāfijā — neviena vārda bez priekšstata, neviena pāragri pieņemta jēdziena: tik daudz, cik šajā laikā cilvēka dvēsele spēj uztvert pati, un tie agrā jaunībā ir tikai caur maņām uztverti priekšstati.

Uz tiem balstīta — kā atdzīvojas cilvēka dvēsele! Nu vairs nekādu spaidu, nekādas skolas. Viss ir zinātkāre, zinātkāre ir bauda; mācīšanās ir prieks un sajūsma; vingrināties, redzēt, redzēt no jauna, redzēt brīnumu lietas: kāda bauda, cik skaista jaunība! Šeit plāns par to, kas un kā tai jāiemācās, lai vienmēr būtu jauna, ir nopelns cilvēcības vārdā. Bet ir otrādi: paskatieties uz nožēlojamiem skolniekiem, kas savā mūžā mācās tikai metafiziku — valodā, daiļajās mākslās un zinātnēs, un visā tikai metafiziku, nomokās ar lietām, kuras nesaprot, diskutē par lietām, kuras nav sapratuši! Paskatieties uz nožēlojamiem skolotājiem un mācību grāmatām, kas paši nesaprot ne vārda par to, ko iztirzā! Tādā nominālējēdzienu, definīciju un mācību grāmatu juceklī iekritis mūsu laikmets; tādēļ tas arī neko lielu nedod; tādēļ tas arī neko neizgudro. Tas ir kā skopulis: tam ir viss, un tas visu bauda. Man jāizskata tikai pašam sava audzināšana, lai atrastu bēdīgu piemēru pārpilnību. Bērnam jārikojas vienīgi labprātīgi un jāseko savam dzenulim; tā ir zinātkāre: tā jāvada un jāvirza, taču viņam nedrīkst ieaudzināt svešo, piemēram, godkāri utt., kuras viņam vēl nav. Caur to viņš var daudz iemācīties, taču neko tajā vietā, tajā laikā. Audzināšanā atjaunot cilvēka dvēseles jaunību — ak, kāds darbs; vienīgais, kas spēj nonāvēt aizspriedumu spietu, kas reliģijā, politikā, pasaules gudrībā utt. pārklāj pasauli! Tomēr es šaubos, vai tas gluži iespējams mūsu sabiedrībā. Katrs iemācās simts citu cilvēku domu masu un līdz ar to noveco.

Tā nav, ka no citu sabiedrības nevarētu gūt labumu; cilvēks ir tik sabiedriska dzīvnieks, cik viņš ir cilvēks. Virzīšanās uz Sauli, planētām ir tikpat dabiska kā to spēks steigties projām. Tikai lai sabiedriskums pavisam nenonāvē mūsu savdabību, bet to tikai ievirza citā, skaistākā līnijā. Tādējādi sabiedrība mums arī spēs dot tūkstoškārt vairāk jēdzienu, nekā būtu tad, ja mēs būtu vieni; taču

vienmēr tikai jēdzienus, ko mēs spējam saprast, kas ir jēdzieni. Vadonim mūsu ceļš jāsaīsina, taču jāļauj iet mums pašiem, viņam nevajag gribēt mūs nest un līdz ar to padarīt klibus!

Tā ir grūta lieta — katru zinātņi visos jēdzienos un katru valodu visos vārdos atvedināt uz maņām, kurās un kurām tās radušās, un tas taču nepieciešams katrai zinātņei un valodai.

Otrkārt. Izmantot visas savas maņas. Tauste, piemēram, mūsos snauž, un acs ieņem, kaut dažreiz tikai ļoti nepilnīgi, tās vietu. Ir vesela virkne taustes modifikāciju, kuras diezin vai iespējams ietvert līdzšinējo piecu maņu skaitā, kurās skaistā jaunība jāvingrina. Vispār neviens likums nav zīmīgāks un gandrīz visvairāk aizmirsts kā: «Bez ķermeņa mūsu dvēsele lietojumā nav nekas; ar paralizētām maņām tā pati ir paralizēta; mūdrā, proporcioņētā visu maņu pielietojumā tā pati ir mūdra un dzīva.» Skaistā jutekliskuma senlaikos, sevišķi Austrumu zemēs, ir pēdas, kas liecina, ka viņu dvēselēm bijusi it kā plašāka darbības sfēra nekā mums. Tad parādītos pa daļai jauni fenomeni, pa daļai vecie atklātos jaunā veidā. Tas ir ceļš oriģinālu iegūšanai, proti, tām raksturīgajā veidā likt jaunībā izjust daudzas lietas un visas tām uztveramās lietas bez spaidiem un aizspriedumiem. Ikviens uztvērums jauneklā dvēselē nav tikai tas, kas tas ir — matērija, bet arī matērija uz visu mūžu; vēlāk tā arvien top pārstrādāta, un tādējādi laba organizācija, daudzas, spēcīgas, dzīvas, adekvātas, personiskas sajūtas, cilvēkam visraksturīgākajā veidā, ir bāze garai virknei spēcīgu, dzīvu, adekvātu, personisku domu; un tas ir oriģinālģēnijs. Tas bijis aktīvs visos laikos, kur dvēseli bija iespējams apaugļot ar lielu daudzumu spēcīgu un savdabīgu sajūtu: patriotiskas audzināšanas laikos, lielās republikās, revolūcijās, brīvības un satricinājumu laikos tas bija aktīvs. Tie mums ir zuduši: mēs dzīvojam pieredzes, pilsoniskas iekārtas, kultūras, ērtību gadsimtā, kur mums jādomā tāpat kā citiem, jo mēs mācāmies, ko viņi redz, kā viņi redz, un caur reliģiju, politiku, sabiedrības toni utt. mums pašiem top aizliegts domāt, kā paši gribam. Savā jaunībā mēs redzam maz fenomenu, kad vēl ir laiks tos redzēt, lai tie mūsos dzīvotu. Šie fenomeni lielākoties ir vāji, ikdienišķi, maznozīmīgi, no ērtas, bagātas pasaules, kur valstu pārvalde un visi cilvēku dzimuma

lielie darbi ir slepeni vai apslēpti, vai pat izzuduši, un tādēļ to redzējums nespēj iedvesmot dziļiem darbiem. Vārdi un svešu, vispārīgu jēdzienu mācīšanās mūs tā smacē, ka mēs tos neievērojam, vismaz nevaram tiem pievērsties ar visu degsmi. Visaizkustinošākās dabas izpausmes mums izpaliek: tātad mēs saņemam tikai vājus, monotonus grūdienus, mūsu jauneklīgās sajūtas maz ko pasaka mūsu dvēselei, tā pamirst.

Ai, dodiet man nesamaitātu, abstrakcijās un vārdiem nenoslāpētu jaunekļa dvēseli, tik dzīvu, kāda tā ir, un tad nolieciet mani pasaulē, kur es tai varu iedot visus iespaidus, kurus vien gribu, — kā tā dzīvos! Grāmatai par audzināšanu būtu jānosaka, kādi un kādā secībā un stiprumā šie iespaidi būtu dodami, lai no tās iznāktu ģeniāls vīrs un ģēnijs pamostos! Lai būtu redzei pieejamas lietas, taču vēl vairāk — taustei; fiziski vingrinājumi un dažāda veida pieredze; vajadzības un piesātinājumi, kādi vien var būt. Viss, pats par sevi saprotams, *pro positu*¹⁸⁵, kādā pasaulē cilvēks dzīvo un spēj redzēt. Ikviens sapratīs, ka viņa vēlāk pārstrādātās domas arvien cēlušās no tādiem iespaidiem, vīzijām, jūtām, sajūtām, parādībām, kuras tomēr bieži vien grūti uzmeklēt. Bērība savā garajā, dziļajā rītausmas sapnī tādus iespaidus pārstrādā un tos modificē pēc visiem veidiem, kuriem vien sameklē metodes. Tas noved pie trešā atzinuma.

Lai cilvēks izmanto savas maņas, lai par visu iegūst patiesus priekšstatus un tūlīt ar pirmo iespaidu nepado-
das riebiģajam un nepatiesajam. Es nezinu, cik daudzām lieliskām sekām vajadzētu rasties, ja visi pirmie iespaidi, kurus mums piegādā, būtu vislabākie. Mūsu gotiskie viepļi un vecu sievu pasakas ir ļoti sliktas pirmās formas; pirmie iespaidi par tempļiem un reliģiju ir gotiski, tumši un bieži vien dēkaini un tukši; pirmie attēli un pirmās ainas ir Nirnbergas vara gravīras, pirmie romāni — «Magelones» un «Olimpijas»¹⁸⁶; kurš gan domā par to, ka mūzikā pirmajiem toņiem jābūt skaistiem, maigiem, harmoniskiem, melodiskiem? Tādēļ jau tā ir, ka mūsu dvēseles šajā gotiskajā formā noveco tā vietā, lai, audzinātas skaistuma priekšstatos, savu agro jaunību baudītu it kā daiļuma paradīzē. Šeit no mana piemēra sekas ir skaidras. Pirmie manas audzināšanas iespaidi lielā mērā ietekmēja manu domāšanas veidu, amata izvēli, varbūt arī manas studijas, manu izteiksmes veidu utt.

Kas var iznākt no vēsturē, mākslā, zinātnē un reliģijā gotiski samaitātās jaunekļa dvēseles? Un kas būtu varējis iznākt no tādas, kas būtu barota ar visskaistākajiem daiļuma priekšstatiem! Šeit spēcīgas cilvēcīgas uzrunas! Piemēram, pareizi pieradušas acs, auss, skaistuma izjūtas apliecinājumi! Un tad — priekšlikumi un paraugi!

Ja es šeit runāju par skaistumu utt. paraugiem, tad nesaku, ka mūsu dvēselei bērnībā jau piemīt visi smalkie priekšstatu saistījumi, kas mūsos veido šo sentimentu. Tā dvēselei vēl nav. Taču tieši ar to, ka tiek apsteigta priekšstatu sajaukšanās, šis sentiments tiek veidots. Mēs iemācāmies vissmalkākās abstrakcijas, kas ir ilgas apceres rezultāti, kas varēja rasties vienīgi no lielas smalku un retu savstarpēju saistījumu un asociāciju masas — vienā mirklī valodas azarta vai sliktu apstākļu dēļ. Skaistam jauneklim drīkstētu būt vienīgi īsti iespaidi, un viņam vajadzētu atņemt visas idejas, kas vēl nav domātas viņam. Bet, tā kā viņš dzīvo un viņam jādzīvo sabiedrībā, tad šī atņemšana neturpinās ilgi. Taču arī tajā, ko viņam izdomājuši citi un kur viņš tiek ievadīts, jābūt ietvertam vismaz tik daudz filozofijas, lai viņš neko neuzņemtu pret savu veselo saprātu, kaut arī sabiedrība šo to jau būtu paātrinājusi; lai viņš nepieņem bez īstas izjūtas, ko izrunā utt. Tā viņam jānonāk pie smalku vārdu, savu tikumu un smalku skaistuma iespaidu izpratnes.

Piemēram, skaistums — no cik daudzām idejām tas salikts, no cik daudzām pavisam atšķirīgu lietu idejām atvasināts! Cik smalki savijušās visas šīs idejas, kuru rezultāts ir skaistums, kādus smalkus priekšstatus par kārtību, mēru, proporciju tās savukārt izvirza kā priekšnosacījumus! Un šie priekšstati — atkal kāda novērojumu, tradīciju, konvenciju virkne! Kā atbilstoši šīm konvencijām tie mainās pēc vietas, laika, tautām, nācijām, gadsimtiem, gaumes tipiēm! Cik daudz gudrības tātad nepieciešams, lai jaunekļa dvēselei pareizi izveidotu pirmos priekšstatus par skaisto formās, tēlos, ķermeņos, skaņās; viņam vēl neļaujot neko runāt par skaistumu vispār, bet tikai ļaujot aptvert atsevišķo, katru labāko skaistumu savā veidā, viņu pamazām vedot no vienkārša priekšmeta pie sarežģītāka, no tēlniecības pie glezniecības, no vienkārši skaistas mūzikas pie vienkārši skaistām dejām! Dzīvu veidolu viņš sev meklēs pats, tikai pieradināsim viņa dvēseli pie priekšstatu pareizības un viņa

sirdi — pie tikuma pareizības tā, lai arī šajā tik sarežģītajā izvēlē viņš vēl ietu pareizi.

Kādu atšķirību tas dotu visā doktrīnā! Visa morāle ir smalku abstraktu jēdzienu registers, visi tikumi un netikumi — daudzu smalku novērojumu, smalku situāciju, smalku gadījumu rezultāts. Gadsimti, sabiedrības, konvencijas, reliģijas tos sekmējušas. Kura bērnišķīga dvēsele spēj tos atšifrēt, dzirdot un mācoties vārdu! Kurš filozofs tos atšifrējis? Kuram dzīvam filozofam, ja pirmais tos arī būtu atšifrējis, tie būtu tik dzīvā veidā, ka tos varētu pielietot, lai varētu turēties pretim valodas, sabiedrības, smalkas apmācības straumei, kas uzbrūk dvēselei! Šeit liels uzdevums — «*Gouverneur ou Essai sur l'éducation*»¹⁸⁷ (Londona, Nurss) autors dažus iesācis: skaistums, kundzība; es gribu viņam sekot, pieejot tam vienkāršāk un filozofiskāk. Iztēles periods ir viegls: tā vairs nepieņem jaunas ainas; tā tikai atkārtoti iepriekšējās. Vēl cits, augstāks periods: tā atkārtoti tās vienā veidā. Beidzot, visaugstākais: tā atkārtoti tās, pat neizsakot pilnīgi un veselas; tā runā it kā ar vārģu mēli, kā sapnī.

Visas ainas, ko mēs redzam, iezīmējas mūsu acīs, mūsu smadzenēs; tur paliek kādas, varbūt materiālas, pēdas: tas veido atmiņu. Šīs pēdas iespējams atsvaidzināt un novest līdz ideālai klātbūtnei: tā ir iztēle. Kā tās iezīmējas smadzenēs? Fizikāli šī problēma vēl nav pietiekami atrisināta; novērojumi, ko Mopertuī ierosina izdarīt ar ļaundaru smadzenēm¹⁸⁸, šajā ziņā palīdzētu, un tad it kā atdzīvotos materiālu ideju pasaule. Kā tās smadzenēs saglabājas, un kā citas tās neizdzēs? Uarte¹⁸⁹ par to sniedzis atjautīgas detaļas, kas, ņemot vērā viņa aso prātu, vismaz parāda, ka labāks atrisinājums nav iespējams, ja grib prātot pārāk daudz. Kā tās smadzenēs atkal atmodināmas? Tā ir viena no trim neaptveramajām mīklām, ko Skaligers¹⁹⁰ nespēja atrisināt. Atstāsim metafiziku un runāsim praktiski!

Kamēr smadzenes jeb dvēseles tāfelītes ir mīkstas un maigas un uzņem visas jaunās ainas visā stiprumā, visās krāsās un niansēs, visā patiesumā, jaunumā un elastībā: tā ir dvēseles mīkstā un vaskainā jaunība! Tad tādas Klopštoks savā bērībā jūt visas tās ainas, ko vēlāk apdzied, modelē un tik daudzveidīgi pārstrādā? Tad iztēle ir atvērta, un, ak, kaut ikreiz tiktu ienestas tikai labās, vislabākās! — Pamazām dvēsele noslēdzas, t. i., tā pārstrādā iepriekšē-

jās idejas; tā pielieto tās, tiklīdz rodas izdevība: tādējādi tās top atsauktas atpakaļ un it kā iespiežas stiprāk; arvien atsauktas un arvien stiprākas: smadzenes tātad top cietākas un stingrākas; beidzot, tieši spēcīgās atjaunošanas dēļ šīs idejas top vienīgās un mūžīgas. Tās atgriežas atkal un atkal, un dvēsele neko nevar domāt, tām neatgriežoties. Tā Klopštokam arvien atgriežas viņa dzelzs brūces¹⁹¹ un viņa pēdējās stundas¹⁹², tā ka viņš bez tām nav gandrīz nekas utt. Protams, ka beidzot tās kavē ienākt citām idejām un atgriežas nevietā un nelaikā; dvēsele, kurai it kā jaunā sabiedrībā būtu vairāk jauna, taču arī vairāk spaidu, balstās uz vecajām, jau pazīstamajām; tās viņa apmeklē, tajās viņa sev patīk: šis bailīgums meklēt jaunas idejas, šī pieķeršanās vecajiem draugiem, ir vecuma pazīme.

Beidzot cilvēks aizrunājas tiktāl, ka stāstīdams aizmirstas un vārdos dod vienīgi vājus un panīkušus nospiedumus no tā, ko domā un iztēlojas. Kā iesīkstējies melis galu galā izstāsta savus melus, pats to neapzinādamies, tā arī kaislīgs stāstītājs — nemaz nestāstīdams. Viņš zaudē uzmanību par to, ko saka, kaut arī tam, kurš neko tādu nav redzējis, nav dzirdējis vai nav dzirdējis stāstām tik bieži, cik bieži stāstījis pats stāstītājs, viss šķiet tik viengabalains, tik iespaidīgs, tik pilnīgs, ka var veidot nedalītu iespaidu. Tādēļ, piemēram, Klopštoka dziesmās vājie atkārtojumi no viņa «Mesijas»: viņam vienas un otras atsevišķas iezīmes kopumā bijušas iespaidīgas; viņš domā, ka tām jābūt tikpat varenām arī citiem — tāpat vien, atsevišķi, kā pielipušas viņam pašam; tātad viņš aizmirst dot iespaidīgo veselumu un top vājš, paguris, miris. Ai, dvēseles jaunība, kas runā tikpat spēcīgi, kā redz un jūt! Ar katru atkārtoto uzmanībai zūd kāda iezīme; ar katru atkārtoto pavājinās attēls, tas kļūst par atveidu, nospiedumu, un galu galā tas ir pats novājinātākais dvēseles veidols!

Ai, jūs, visu laiku dižie meistari, jūs, Mozi un Homēri! Jūs dziedājāt no iedvesmas, iedēstījāt, ko dziedājāt, mūžīgā pantmērā, kur tas nespēja kustēties, un tā to varēja dziedāt no jauna, kad vien vēlējās. Mēs mūsu gurdenajā, nenoteiktajā, mums pašiem un ikvienam acumirklim atstātajā prozā atkārtojam, prozaizējam tik ilgi, līdz vairs neko nepasakām. Tā klājas vecam profesoram, kurš pārāk ilgi lasījis vienu un to pašu; vecam mācītājam,

kurš pārāk bieži mācījies, sacījis, darījis vienu un to pašu; vecam jokdarim: galu galā viņš kļūst vājš; kam vajadzēja būt dzelksnim, tas tāds vairs nav; kam vajadzēja būt delikātumam, tas top par finesi; īsi sakot — Fontnells savā vecumā, kā viņu raksturo arī Klemāns; tā klājas vecam anakreontiķim, kā to pierāda Gleims¹⁹³; vecam jokdarim, kā to pierāda Voltērs, utt.

Kāds dižs likums: padari savas iztēles tēlus tik mūžīgus, lai tos nepazaudētu, taču arī neatkārto tos nelaikā — likums dvēseles mūžīgai jaunībai. Kam viņa pirmie tēli ir tik vāji, ka viņš tos no sevis nespēj izdot spēcīgi un tikpat spēcīgus, kā saņēmis, tas ir vājš un vecs. Tā klājas visiem daudz lasījušiem un pārāk daudz lasījušiem cilvēkiem, kuriem nav izdevības reiz spēcīgi un dzīvi atkārtot to, ko lasījuši; vai tiem, kam pietrūkst enerģijas lasīt tā, it kā redzētu, taustītu, pat izjustu vai pielietotu; vai, beidzot, tiem, kuri pārmērīgas, vārgulīgas, izklaidīgas lasīšanas dēļ upurē paši sevi! Tā klājas man. Tādēļ, ka tik ļoti iedrošinos iziet ārpus savas sfēras, tādēļ, ka nekad nelasu ar visu, sakopotu, dabiski pilnīgu dvēseli, tādēļ neviens iespajds netop vesels! Nekad tik vesels, kā to izjutis autors, bieži vien pat ne tik vesels, ka es to varu izteikt vai sev kaut vai spēcīgi un pilnīgi iedomāties.

Kā tādām iespējams palīdzēt? Maz ēst, daudz kustību un darba, t. i., bez alegorijas: maz lasīt, daudz pārdomāt — ar zināmu spēku un noteiktību — un tad vingrināties, pielietot. Kā būtu, ja tam kalpotu mani ceļojumi? Tad es nevarēšu vienmēr lasīt vai, drīzāk, lasot pastaigāties; tad man dienām ilgi jāpaliek bez grāmatas. Tad nu es sev padarīšu par likumu nekad nelasīt, ja nevaru lasīt ar visu dvēseli, ar pilnu degsmi, ar nedalītu uzmanību. Turpretim tad es domāšu par to, kas mani sagaida, izārstēšos no savas dabas briesmīgās nekārtības — domāt vai nu pārāk priekšlaicīgi, vai pārāk vēlu, bet arvien baudīšu mirkli. Tad, paņēmis grāmatu — ne citādi, kā ar pilnīgu prieku un kāri, un tā, ka beidzot tikšu tik tālu, ka grāmatu varēšu izlasīt uzreiz, ka es to zināšu visu un uz mūžu, sev, un kur man jautās, kur es to pielietošu, lai kāda veida pielietojums arī nenotiktu. Šādai lasīšanai jātop par sarunu, pa pusei sajūsmu, vai arī nekas neiznāks!

TAUTU BALSIS DZIESMĀS

PRIEKŠVārds «TAUTASDZIESMĀM»

Šo dziesmu vācējam nekad nav bijis brīvas vaļas, un viņš nav jutis aicinājumu kļūt par vācu Pērsiju¹⁹⁴. Šeit atrodamos gabalus viņa rokās nodevusi labvēlīga nejaušība, vai arī viņš tos atradis pa ceļam, meklējot citas lietas. Vēl mazāk viņa mērķis var būt pastumt malā attīstītu tautu labāk noslīpētus dzejoļus vai mākslinieciskāku atdarinošu poēziju, jo tā būtu muļķība vai pat neprāts; ja jau viņam kārotos kaut ko izstumt, tā drīzāk būtu jaunā romanču taisītāju un tautas dzeja¹⁹⁵, kam ar seno lielākoties ir tikpat daudz līdzības, cik pērtiķim ar cilvēku. Tai taču pietrūkst pirmtēla dzīvības, dvēseles, proti, patiesīguma un kaislību, laikmeta, tikumu reāla atveidojuma; tā ir dīks švīts, pārgērbies par godājamu bardu vai noskrandušu, aklu ubagu, un man šķiet, par šādu maskarādi nav vērts runāt. Turklāt daudzi gabali (saku bez kāda lepnuma) bija tā pārtulkoti un tādus tulkojumos arvien pavairoti, ka es sev pārmetu, ka neesmu tiem pievienojis kā savus arī šos gabalus, kas gadiem ilgi bija nogulējuši pie manis, taču nebija iespiesti. Tie nav nekas cits kā jauki atblāzmojumi no tā, ko domājis un jutis tulkotājs, lasot oriģinālus; tie tika uzņemti uz papīra — viņam un dažiem citiem, kas šajā ziņā jutuši to pašu, ko viņš.

Montēns saka: «Tautas poēzijai, pilnīgi dabiskai, kāda tā ir, piemīt naivums un jaukumi, kas to pielīdzina mākslinieciski vispilnīgākās poēzijas galvenajam skaistumam.» Lai daudzu vietā aprobežojamies ar šo vienu

liecību par tautasdziesmām. Labāk paši pateiksim kaut ko ievadam, kas varētu kalpot šo dažādo dzejojumu skaidrojumam un iepazīstināšanai ar tiem.

Laikam taču nav apšaubāms, ka poēzija, it īpaši dziesma, sākotnēji bijusi pilnīgi tautiska, t. i., viegla, vienkārša, ar tēmām no vienkāršās tautas un tās valodā, bagātās un visiem sajūtamās dabas valodā. Dziesma mīl masas, daudzu sabalsošanos: tai nepieciešamas klausītāju ausis un balsu un siržu koris. No burtu un zilbju mākslas kā salikuma un krāsu glezna lasītājiem uz mīksta dīvāna tā, protams, nekad nebūtu radusies vai nekad nebūtu kļuvusi par to, kas tā ir visās tautās. Visa pasaule un visas valodas, sevišķi vissenākie, sirmie Austrumi, sniedz milzum daudz šo pirmsākumu pēdu, ja būtu nepieciešams tādas parādīt un uzskaitīt.

Pašu senāko grieķu dzejnieku vārdi un balsis apliecina to pašu. Līns un Orfejs, Fantāsija un Hermejs, Mūsajs un Amfions¹⁹⁶, vārdi un vēstis no teikām vai īstenības liecina par to, kas tolaik bija poēzija, no kā tā radās, kur dzīvoja.

Tā dzīvoja tautas ausis, uz dzīvu dziesminieku lūpām un arfām: tā apdziedāja vēsturi, notikumus, noslēpumus, brīnumus un zīmes; tā bija tautas savdabības, tās valodas un zemes, tās darbu un aizspriedumu, tās kaislību un centienu, tās mūzikas un dvēseles zieds.

Mēs varam, cik vien gribam, grieķu klejojošos dziesminiekus attiecināt uz leģendu sfēru, tomēr trauka dibenā paliek patiesība, kas līdzīgā veidā atklājusies arī citās tautās un citos laikmetos. Grieķu poēzijas cēlākā un dzīvākā daļa izaugusi no šīs sākotnes.

Dižākais grieķu dziesminieks Homērs ir arī dižākais tautas dzejnieks.

Viņa lieliskais veikums nav epopeja, bet gan eposs, pasaka, teika, dzīva tautas vēsture. Viņš neapsēdās vis uz samta spilvena, lai uzrakstītu varonpoēmu divreiz divdesmit četros dziedājumos pēc Aristoteļa likumiem vai, ja Mūza tā gribētu, pārkāpjot šos likumus, bet dziedāja par to, ko bija dzirdējis, attēloja, ko bija redzējis un dzīvi uztvēris; viņa rapsodijas nepalika grāmatu veikalos un uz mūsu papīra driskām, bet dzīvu dziedoņu un klausītāju ausīs un sirdīs, no kurienes vēlāk tika savāktas un, beidzot, noslogotas ar piezīmēm un aizspriedu-

miem, nonāca līdz mums. Homēra vārsmas, visaptverošas kā zilās debesis un daudzveidīgi uztveramas visiem, kas zem tām dzīvo, nav nekāds skolas un mākslas heksamets, bet gan grieķu pantmērs, kas bija gatavs uztverei viņu tīrajās un smalkajās ausīs, gatavs lietošanai viņu skanīgajā valodā un gluži kā veidojama masa gaidīja dievu un varoņu tēlus. Bezgalīgi un nenogurstoši tas plūst maigos locījumos, vienreizējos epitetos un kadencēs, kā to mīlēja tautas auss. Tas — visu slaveno tulkotāju un varoņdziesminieku krusts — ir viņa harmonijas dvēsele, mīkstais spilvens, kas ikvienas rindas beigās aizslēdz mūsu acis, un mūsu galva laižas miegā, lai katrā jaunā rindā stiprināta mostos vērošanai un nepagurtu garajā ceļā. Visi patētiskie skati, visi mākslīgie ierobežojumi un vārdu labirinti ir sveši vienkāršajam dziesminiekam, viņš ir vienmēr dzirdams un tādēļ vienmēr saprotams: ainas nostājas acu priekšā, tiklīdz viņa sidraba skaņas ieplūst ausīs; abu vienotā deja ir viņa mūzas gaita, kas ir dieve arī tādā ziņā, ka kalpo pašam zemākajam un arī katram bērnam. Par slepeniem un pašiem mīļākajiem priekiem neviens labprāt nestrīdas tirgū; bet, man šķiet, Homērs nav parādījis tam, kurš mīlo kājāmgājēju iedomājas tikai strauji ripojošos ratos un viņa runas maigo plūdumu — kā tā sauktās varoņdzejas dzirnu klaboņu. Viņa solis ir viegls un viņa gara atnākšana — kā Ulisa¹⁹⁷ ierašanās dzimtenē: vienīgi tas var kļūt par viņa labu paziņu, kas sev melīgi neizfantazē šo pazemīgo tēlu, nedz kaunīgi paiet tam garām.

Ar Hēsiodu¹⁹⁸ un Orfeju savā ziņā ir tāpat. Darbus, kas tiek piedēvēti otrajam, es neuzskatu par senā Orfeja pirmrakstu; tie, bez šaubām, nav nekas cits kā vēlāk, iespējams, sešas, septiņas un, manis dēļ, kaut simt reižu uzsvaidzinātas senu dziedājumu un teiku kopijas; bet tas, ka tās tādas ir, ka senie dziedājumi un teikas tajos vēl vīd cauri (ja mani viss nemaldina), ir ļoti labi saskatāms. Arī Hēsiodam, kurš īstuma ziņā viņu tālu pārspēj, protams, ir svešas vārsmas; un tomēr it visur saklausāms vecais, godājamais tautas dziesminieks, vientiesīgais gans, kurš ganījis lopus pie Mūzu kalna un no mūzām kā dāvanu saņēmis spējas saldi dziedāt un pamācīt. Ak, kaut man būtu izdevies pārnest mūsu valodā kaut ko no šīm senatnes zelta dāvanām un vēstīm kā viscēlākajiem tautas dziedājumiem, lai tie vēl zināmā mērā

paliktu tādi, kādi tie ir! Homērs, Hēsiods, Orfejs, es redzu jūsu ēnas tautas vidū tur, Svētlaimīgo salās, un dzirdu jūsu dziesmu atbalsi; taču man pietrūkst kuģa, kas vestu no jums uz manu zemi un manu valodu. Viļņi mājupceļā jūrā apslāpē arfu, un vējš jūsu dziesmas aizpūš atpakaļ, kur tās nekad neapklusis amarantu lapenēs mūžīgās dejās un svētkos.

Līdzīgi ir ar grieķu kori, no kura radās viņu augstā, vienreizējā drāma; vēl arvien, īpaši Eshilā un Sofoklā, uzšaujas augšup liesma no malkas un upura, kas sadeg apakšā. Koris, bez šaubām, ir grieķu tautas dziedājumu ideāls; bet kurš gan spēj nonākt līdz tēlam? Kurš to spēj notvert kora skaņu augstumos un iemiesot mūsu valodā? Tāpat ir ar Pindara dziedājumiem, kuriem nekā pat attāli līdzīga, cik man zināms, mūsu valodā, varbūt arī mūsu dzirdei atbilstoša, vēl nav! Kā Tants mēs stāvam to straumē: skanīgā straume plūst, un zelta augļi izvairās no katra pieskāriena. —

Tā kā man nebija lemts pieskarties šī žanra augstākajām virsotnēm, es apmierinājos ar to, ka no grieķiem sniedzu tikai pāris mazas dziesmiņas, galda dziesmas un vieglas melodijas. Es ložņāju gar krastu un atklāto jūru atstāju citiem. Romiešu senču vecās dziesmas, ko viņi labākajos ziedu laikos vēl dziedāja savās dzīrēs un ar kurām stiprinājās tikumam un tēvzemes mīlestībai, gājušas zudībā. Katullā un Lukrēcijā vēl ir daudz no senajiem dziedājumiem, taču to grūti atsiņāt.

Kristietības tēvu dziedājumi zināmā mērā iemūžinājušies. Tie skanēja pašos drūmākajos laikos, tumšos tempļos un velvēs latīņu valodā, līdz atjaunojās gandrīz ikvienas Eiropas zemes valodā un, lai arī mainītā veidā, šur tur vēl dzīvo. No dažiem mums ir ļoti veci tulkojumi mūsu valodā¹⁹⁹, kas pelnījuši ievērību, taču patiesībā šeit neiederētos. Tā kā nemaz nerunāšu par zudušajiem bardiem un par skaldū dzeju pastāstīšu otrās grāmatas sākumā, tad šeit turpināšu tikai par vācu dziedājumiem un tautasdziesmām. Vecākais gabals, kas šeit iederas, šķiet, ir «*Ķēniņš Ludvigs*»²⁰⁰, kura saturu, cik iespējams īsi un ātri, es šeit dodu. Jau kā 882. gada dziesma tas ir ievērojams, arī pēc savas iekšējās būtības. Fragmentiem no Otrfrīda²⁰¹ darba, sevišķi pantiem no priekšvārda — «*Ludvigs Ātrais*» —, varētu ar to būt attāla radniecība.

«Anno dziesma»²⁰², vēl viena atvase mūsu Opica «Vainagā»²⁰³, lidinās tam pāri: tā pieder pie slavas dziesmām, nevis pie tautasdziesmām.

Gadsimtu straume pāri Vācijai plūdusi tumša un drūma. Šur tur paglābusies kāda tautas balss, kāda dziesma, kāda paruna, kāda vārsmas, taču lielākoties duļķainas, un viņi tās tūlīt atkal aizrauj lejup. Es atmetu latīņu vārsmas un atskaņu hronikas, kas neatbilst manam mērķim, tādēļ vēl esmu redzējis maz tāda, kas būtu liekams blakus labākajiem angļu, spāņu vai ziemeļu tautu dzejojumiem. Ekhardss²⁰⁴ izglābis mazu senvācu romāna fragmentu, taču žēl, ka tikai mazu fragmentu, kas tāds, kāds ir, ievērojams vienīgi valodas ziņā²⁰⁵. Meiboma krājumā²⁰⁶ atrodam kāda sakšu prinča dziesmu, kurš pēc neveiksmīgas kaujas bija spiests sevi nodot priesteru rokās; tā ir skumja, taču tai ir vairs tikai viens pants.

Ne vienā vien vācu hronikā atrodam senas vācu vārsmas un tautasdziesmas, un vairākās ir ļoti labas vietas un vārsmas. Gribu šeit sniegt to, kas man varbūt ienāks prātā, jo, kas nenoderēs man, varbūt noderēs kādam citam un nebūs vienaldzīgs īpaši tam, kurš (lai Dievs dod — drīz) uzdrošināsies ķerties pie vācu dziesmu un poēzijas vēstures.

Vispār ikvienam, kurš orientējas vēstures šodienā un vakardienā, ir skaidrs, ka liriskā dzeja jeb, kā kungi saka, vācu oriģināldziesma nav bijis īstais mūsu tautas nervs un pirmais zieds tās poētiskajā vainagā. Sirds skaidrība un godīga pamācīšana no laika gala veidojušas mūsu raksturu gan dzīvē, gan arī rakstos un poēzijā. Tas izpaužas visos gadsimtos, no kuriem pazīstami vācu dzejoļi, hronikas, parunas, panti, stāsti, pamācības u. tml., taču reti dziesmas un tādas dziesmas, ko varētu piedāvāt vēl šodien. Lai arī cēlonis būtu iekšējs vai ārējs (kā parasti, tas ir gan viens, gan otrs), vācu arfai no laika gala bijis dobjs skanējums un tautas balsis bijušas zemas un ne visai dzīvas. Varētu sastādīt ļoti bagātīgu didaktisku dzejoļu un epigrammu krājumu un arī sliktāku dzejnieku sacerējumos varētu sameklēt labas un ciešamas vietas, taču īstenā dziesma ir vai nu izskanējusi, vai arī, ja negribam samest kopā visu, kā pagadās, ir slikti un neizdevīgi kļūt par vācu Pērsiju. Par tādu nekad neesmu domājis vai iedrošināties būt. — —

Ieskats šajā krājumā skaidri liecina, ka esmu sācis ar angļu tautasdziesmām un pie tām atgriežos. Kad pirms desmit un vairāk gadiem manās rokās nonāca «*Reliques of ancient Poetry*», atsevišķi gabali mani tik ļoti iepriecināja, ka mēģināju tos pārtulkot un vēlējās līdzīgus labus darbus arī mūsu dzimtajai valodai, kas uzkrītoši līdzīga angļu valodai kadenču un liriskās izteiksmes ziņā.

Arī no spāņu valodas esmu devis tikai nedaudzus gabalus, jo nekas nav grūtāk kā pārtulkot vienkāršu spāņu romanci. Lai kāds pārtulko, ja garā vēsturiskā dzejojumā katra otrā rinda beidzas ar galotni — *ar* un tādējādi spāņu valoda krāšņa un patikama izskan gaisā, — lai kāds pārtulko kaut ko tādu mūsu valodā! Starp citu, es atkārtāju, ka attiecībā uz romanci un dziesmu no viņiem mums vēl daudz jāmācās un varbūt tur mums vēl ziedēs vesels hesperīdu dārzs. Bez itāļu valodas es nezinu nevienu jaunlaiku valodu, kas būtu vēl skanīgāka par to.

No itāļu valodas esmu devis tikai pāris dziesmu. Viņu noveles jau tā apdarinājuši dižie meistari Bokačo un Pulči, Ariosto un Skandiāno²⁰⁷, ka tās mirdz visspožākajā gaismā. Zināmā mērā viņu dižākais tautas dzejnieks ir un paliek Dante, tikai viņš patiesībā vairs nav lirisks. Kādi dzejojumi vēl paslēpušies šajā krājumā, lai parāda pati grāmata un reģistrs. Tie iznāk ar ļoti pieticīgu nosaukumu «Tautasdziesmas»; tātad vairāk kā materiāli poēzijai, nevis kā pati poēzija. Mana vienīgā vēlēšanās ir, lai lasītājs apdomā, ko esmu gribējis dot, un dzird, kādēļ esmu devis tieši to un neko citu. Man šķiet, ka nav nekāda gudrība, nedz māksla materiālus gribēt uzskatīt par gataviem darbiem tāpat kā metālu, kāds tas nāk no Lielās Mātes klēpja, — par kaltu klasisku monētu vainiecīgo lauka un meža puķīti — par vainagu, ar ko sevi kronē ķēniņš Zālamans vai lirisks mākslas kritiķis, kas varbūt ir par viņu nozīmīgāks.

Beidzot, nevaru pāris vārdos nenorādīt, ko es uzskatu par dziesmas būtību. Ne tās kompozīcija kā jauku krāsu glezna, ne arī mirdzums un pulējums, manuprāt, būtu tās vienīgā un galvenā pilnība; dziesmas būtība ir dziedāšana, nevis glezna: tās pilnība slēpjas kaislības vai jūtu melodiskajā plūdumā, ko varētu nosaukt vecajā, trāpīgajā vārdā — melodija. Ja dziesmai tās trūkst, tai nav skanējuma, nav poētiskas modulācijas, nav iz-

turētas modulācijas gaitas un attīstības; lai arī būtu tēls un tēli un krāsu salikums un jaukums, cik vien tik, — tā vairs nav dziesma. Vai arī: šo modulāciju kaut kas izposta, kāds svešs uzlabotājs ienes vienā vietā kādu gleznieciskas kompozīcijas iespraudumu, citā — kādu jauku epiteta krāsu utt., kas mūs uz brīdi izrauj no dziesminieka toņa un no dziedājuma melodijas un liek košlāt skaistu, bet cietu un barības vielām trūcīgu krāsu graudiņu, un — projām ir dziedājums! Projām dziesma un prieks! Ja turpretī dziesmā ir melodija, labi noskaņota un labi izturēta liriska melodija, pat ja saturs arī nebūtu nozīmīgs, dziesma paliek un tiek dziedāta. Agri vai vēl sliktā satura vietā tiks ņemts labāks, un tas kalpos par pamatu; tikai dziesmas dvēsele, poētiskā skaņkārtā, melodija ir palikusi. Ja dziesmai ar labu melodiju būtu manāmi atsevišķi trūkumi; tie pazūd, sliktās vārsmas netiek dziedātas līdzī, taču dziesmas gars, kas vienīgais iespiežas dvēselē un prātus rosina apvienoties korī, — šis gars ir nemirstīgs un turpina darboties. Dziesma jādzird, nevis jāredz; jādzird ar dvēseles ausīm, kas ne tikai skaita, mēra un sver atsevišķas zilbes, bet gaida skanējuma turpināšanos un ļaujas tā plūdumam projām. Vismazākā klints, kas to šajā ceļā aizkavē, pat ja tā būtu dimanta klints, ir tai pretīga; pats smalkākais uzlabojums, kas izceļ sevi, nevis dziedoni, uzlabojums, kas simts dziedoņu un viņu tūkstoš dziesmas velk un veido uz vienas liestes, par kuru viņi neko nezina; lai cik patīkams šis uzlabojums arī nebūtu visiem amatniekmeistariem un zēļiem un lai cik viņi, kā stāsta, no tā varot mācīties, — dziedoņiem un dziedāšanas bērniem tas ir

— tikai, tikai skroderjoks,
Un tam ir šķēru pēdas.
— Nekā no Dabas skanošās
Lielās, pilnās sirds.

Arī tulkojot visgrūtākais ir pārnest šo svešās valodas toni, kā liecina simts pajukušu dziesmu un lirisku braucamrīku mūsu un svešu valodu krastā. Bieži vien nav cita līdzekļa, ja nav iespējams dot pašu dziesmu, kā dziedāšana tās valodā: dziesma jātver precīzi tādā veidā, kādā tā aizskan līdz mums, un, šādi fiksēta, jāpasniedz. Tomēr jebkāda svārstīšanās starp divām valodām un

dziedāšanas manierēm — autora un tulkotāja — ir nepanesama; auss to tūlīt sajūt un nicina klibo vēstnesi, kurš nav pratis nedz pateikt, nedz klusēt. Šī krājuma galvenās rūpes tātad — arī katra dziedājuma un katras dziesmas toņa un melodijas uztveršana un precīza noturēšana. Lai šī piezīme attaisno vismaz dažu gabalu saturu; nevis saturs, bet gan tonis, melodija ir to mērķis. Ja šī melodija ir izdevusies, dziesma, tīri un labi skanot, pāriet no svešas valodas mūsējā; gan tad citā dziesmā parādīsies saturs, pat ja no iepriekšējās nepaliktu neviena vārda. Taču tad vienmēr labāk ir dot jaunas, labākas dziesmas nekā uzlabotas, t. i., izkropļotas vecas. Jaunajā dziesmā mēs pilnībā esam noteicēji pār saturu, ja vien mūs apgaro vecās dziesmas melodija; uzlabojot mēs lielākoties paliekam vispār bez jebkādas melodijas, mēs šujam un lāpām; tādēļ vecas dziesmas esmu izmainījis maz vai arī neesmu mainījis nemaz. — Tādas ir manas domas par dziesmas būtību.

Pirmā grāmata

DZIESMAS NO TĀLAJIEM ZIEMEĻIEM

4. IGAUŅU KĀZU DZIESMAS

Ievada piezīme

«Vidzemes un Igaunijas topogrāfisko vēstu» autors darījis man zināmas šīs un daudzas citas igauņu un latviešu dziesmas — īstas, patiesas, raksturīgas tautasdziesmas.

«Sastopot pa ceļam (saka Vēbers²⁰⁸ «Pārvērstajā Krievzemē», 70. lpp.) plāvējus tīrumos ražas ievākšanas laikā, visur dzirdēju neizkoptu dziedāšanu, ar ko savā darbā noņēmās šie ļaudis, un uzzināju no kāda mācītāja, ka tās vēl esot senas pagānu dziesmas bez atskaņām un ka no šīm dziesmām viņus nevarot atradināt.»

Krietnu daļu izklaides (saka Hūpela kungs²⁰⁹ pieminētajā darbā, II d., 133., 157. lpp.) viņi rodot dziedāšanā un mūzikā. Dziedāšana patiesībā ir sieviešu nodarbošanās:

kāzās ir īpašas dziesmu sievas, taču arī vīrieši piebalso, tiklīdz dzērieni prieku padarījuši vispārēju. Lauku darbos, rotaļās u. tml. tikai meitas ar savu dziedāšanu izplata vispārēju apmierinātību. Dažiem ir laba balss un lielas dabiskas dotības uz dziedāšanu, taču igauņiem vairāk nekā latviešiem. Igauņi dzied tikai vienbalsīgi, bet parasti divos koros, tā ka ikvienu rindu, ko nodzied viena grupa, atkārto otra. Viņiem ir dažādas dziesmas un melodijas; daudzās kāzu dziesmās viņi katrai rindai pievieno divus vārdus *kasike*, *kanike*, kam tagad varbūt nav nekādas nozīmes, bet ko pēc etimoloģijas varētu tulkot kā *skaists kaķītis* vai *meijiņa* (no *meija* — jauns bērzs). Latvieši ļoti stiepj pēdējās zilbes un parasti dzied divbalsīgi, tā ka daži rūc kaut ko līdzīgu basam. Abu tautu izplatītākais un, domājams, ļoti sens mūzikas instruments ir dūdas, ko viņi izgatavo paši un ļoti prasmīgi pūš divbalsīgi, stingri ievērojot takti.

Viņu sakāmvārdi izauguši no viņu tikumiem un dzīvesveida²¹⁰: daudzi igauņiem un latviešiem ir kopīgi; pirmajiem to vairāk. Gribu dažus piedāvāt paraugam.

*Iedod dūdas rokās muļķim, un viņš tās pārplēsis pušu.
Nevērtē suni pēc spalvas, bet pēc zobiem.*

Mitrai zemei nevajag ūdeni, t. i., neskumdini noskumosos vēl vairāk.

Neviens mani netur aiz svārku stūra, t. i., neesmu nevienam neko parādā.

Kurš gan nabagu lūgs uz kāzām?

Mēmajam (dzīvniekam) jāvelk, ko nesaprātīgais uzkrāvis.

Esi pats vīrs, bet arī otru turi par vīru.

Par bagātā slimību un nabaga alu dzird runājam tālu.

Vajadzība dzen vērsi akā u. tml.

Daudziem ir stipra tieksme uz dzejisku improvizāciju. Viņi sacer tikai dziedāšanai — vēl viens pierādījums tam, ka poēzija un mūzika neizglītotās tautās ir nešķiramas. Dzejnieks — improvizētājs nodzied vienu pantu; tūlīt to atkārtoti visi klātesošie! Ka tajā sastopami daudzi lieki vārdi, — to viegli uzminēt. Viņiem piemīt ļoti stipra sliekšme dziesmās ietvert asas zobgalības, no kā nav pasargāts neviens vācietis, kam viņi jau tāpat dod dažādas palamas. Cik asi viens novads izzobo otru! Visniknāk viņi uzbrūk tiem, kas kāzu mielastā parāda

pārmērīgu taupību; viņi viegli iespējās kauna un asaru zīmogus. Viņu dziesmas parasti ir bez atskaņām. Igauniešiem ir daži bezsatura galavārdi, ko viņi dažās dziesmās piekarina katram pantam. Dzīrēs viņi dziesmās slavina devīgo namatēvu u. tml.

9. PAVASARA DZIESMA

LATVIEŠU DZIESMA

Ievads

(No «Zinātniskie Raksti». — R., 1764. — 12.,
13. burtn.)

Ziņģe, dziesma. Es nezinu, vai otrais vārds senajiem latviešiem bija pazīstams; tagad to parasti lieto, lai apzīmētu garīgu baznīcas dziesmu. Bet ziņģe ir tas vārds, kurā latvieši sauc savas laicīgās dziesmas. Latviešu dzeja un mūzika ir īpašas un liecina par dabu, kas bijusi un vēl tagad ir viņu skolotāja. Viņu dzejai ir atskaņas, bet tikai vīrišķās. Līdzīgi vārdi, likti viens pēc otra, viņiem jau nozīmē atskaņas. Tā kādā no viņu milas dziesmām teikts:

Es pa ceļu raudādams
Gāju, tevi meklēdams,

un tās ir labas atskaņas. Atskaitot svētku dziesmas, t. i., tādas, ko dzied zināmos svinīgos gadījumos, vairākums dzejojumu tiek improvizēti. Tiem visiem piemīt satīriskā, reizēm arī ļaunā angļu ielas dziesmu zobgalība. Turpretim viņu milas dziesmām piemīt viss maigums, ko var sniegt iemīlējusies melanholijs; viņi tik veikli prot iesaisīt sīkos, bet nozīmīgos blakus apstākļus, liegākās, maigās sirds trīsas, ka viņu dziesmas ir neparasti aizkustinošas. Sievišķo atskaņu viņiem vispār nav, kaut gan viņu valoda tām ļoti piemērota, kā pierāda vietējo garīdznieku pārtulkotās baznīcas dziesmas. Viņu mūzika ir rupja un neizkopta. Viņi izvēlas vienu vai divas meitenes, kas dzied tekstu, pārējie iztur tikai vienu vienīgu toni, apmēram tāpat kā basu uz dūdām. Īstās dziedātājas nepaceļ balsi vairāk par tercū, un šī gaudošana turpinās

tik ilgi, līdz teksts ir beidzies; tad basisti uzņem oktāvu no pamattona, un līdz ar to dziesma ir galā.

Mīkla. Patikamo nodarbību vingrināt prātu ar šiem patiesas asprātības pierādījumiem latvieši labi pazīst un plaši lieto, un tēvutēvu laikos varbūt pazinuši vēl labāk. Mēs zinām, ka visas senās tautas ļoti mīlējušas šo laika kavēkli un ka daudzi senie autori mums snieguši piemērus par viņu precizitāti mīklu izgudrošanā. Tie lasītāji, kas zina, cik rūpīga uzmanība jāpievērš divu lietu dabai, no kurām viena jāpaslēpj otrā, kāda precizitāte nepieciešama, lai nepārsniegtu *tertium comparationis*²¹¹, un kāda piesardzība izteiksmes izvēlē, lai iznāktu mīkla un lai klausītājs tūlīt uztvertu tēla pilnīgo līdzību ar oriģinālu, — tie brīnīsies, ka neizglītotā, nekultivētā tautā atrod tādas īstas asprātības paraugus, kas darītu godu pašām gudrākajām nācijām. Viņiem ir mīklas, kam piemīt visas to patiesās īpašības; dažas liecina par lielu vecumu un tātad šķiet, mantotas no senčiem. Paraugs.

Magone

Es dīgu! Kad biju uzdīgusi, es augu,
Kad biju izaugusi, kļuvi meitene²¹²,
Kad biju kļuvusi meitene, kļuvi jauna sieva²¹³,
Kad biju kļuvusi jauna sieva, kļuvi veca sieva²¹⁴,
Kad biju kļuvusi veca sieva, tikai tad dabūju acis²¹⁵,
Caur šīm acīm es pati izrāpos laukā²¹⁶.

(No «Dzīves gājumi augšupejošā līnijā». — 1. d. — 72., 73., 74. lpp.)

Latviešiem piemīt nepārvarama tieksme uz dzejošanu, un mana māte neapstrīdēja, ka latviešu valoda jau esot pa pusei dzeja. «Tā skan,» viņa teica, «kā galda zvaniņš, bet vācu valoda — kā baznīcas zvans.» Viņa nevarēja noliegt, ka paši vienkāršākie latvieši, kad tiem priecīgs prāts, izsaka pareģojumus vai runā pantos.

Daudzi apgalvo, ka latviešiem vēl esot saglabājušās varoņdziesmu paliekas, taču šiem daudzajiem iebilst mans tēvs: «Valodas ģēnijs, nācijas ģēnijs ir aitu ganu ģēnijs. Ja viņi jākronē, tad viņiem pienākas siena vai, augstā-

kais, vārpu vainags. Manuprāt, varoņu īstā dzimtene ir ziemeļi, kur cilvēks ir skarbāks un kur viņam gandrīz ik dienas jācīnās pret klimatu; tātad latviešiem šāda ievirze varētu būt, bet kur tas redzams? — Vai viņi gan būtu un paliktu, kas viņi ir, ja vien viņos būtu kaut pamats brīvībai un slavai? Kurzemē mājo brīvība un verdzība.» —

Mans tēvs nu reiz nebija nekāds lielais latviešu valodas pratējs; taču, kurš visā pilnībā saprot vienu valodu, tas var spriest par visām. Viņš apgalvoja, ka nekad neesot atradis nekādas varoņdziesmu pēdas, tomēr pierādījumus tam, ka jau viņu tālākie senči dziedājuši. «Un kur gan ir tauta,» viņš jautā, «kas nav dziedājusi?» Viņš bija (kā viņš to nosauca) savācis maigu dziesmu kūlīti, kuru tulkojumi man pieder, un tos es varētu darīt zināmus, ar to nekaitējot nevāciskajam mācītāja Johana Višmana kunga «Opicam». Ja manās rokās nebūtu šī kūlīša, es tomēr ieteiktu iesniegt apelāciju par mana tēva spriedumu, jo viņš nebija kurzemieks. Šajās dziesmiņās valda zemnieciski maiga daba un kaut kas tautai raksturīgs. Tulkojums ir mana tēva manierē.

Nāc, ak, nāci, lakstīgala!
Nāc ar siltu vasariņu;
Mani mīļi, jauni brāļi
Sējas laiku lai zināja.

Bite, mīļa māmuliņe,
Kurai tik daudz medus iraid,
Visiem medus vis nedeava;
Vasara dod maizi visiem.

Tēvi, tēvi, ceļus taisiet,
Bērni, bērni, tajos ejiet!
Lai dod Dievs, ka mūsu bērni
Mūsu ceļus iet.

Kumeliņi, baltām kājām,
Vai tu bīsties cauri rikšot?
Dēls, tev jāiet visam cauri
Līgaviņu mājās vesti.

11. JAUNĀ JĀTNIKA DZIESMA

LIETUVIEŠU DZIESMA

Ievads

(No **Rūiga** «Lietuviešu valodas apskata». — 74., 75. lpp.)

«Dažiem šeit būs nepatīkami izlasīt, ka šai neizveidotajai, nicinātajai valodai gribam atzīt zināmu eleganci. Tomēr tai piemīt kaut kas no grieķu valodas piemilības. Biežais deminutīvu lietojums un tajos daudzie patskaņi saistībā ar burtiem *l*, *r* un *t* padara to pievilcīgāku nekā daudzie līdzskaņu sablīvējumi poļu valodā. Par to sevišķi liecina vienkāršu meiteņu sacerētās dainas jeb odas dažādiem dzīves gadījumiem utt.»

(**Lesings** «Literārajās vēstulēs». — 2. d. — 241., 242. lpp.)

«No tā jūs arī uzzinātu, ka dzejnieki dzimst visās pasaules malās un ka dziļas jūtas nav kultūrtautu privilēģija. Nesen šķirstīju Rūiga «Lietuviešu valodas vārdnīcu» un ievadpiezīmju beigās par šo valodu atradu šeit iedēriņu retumu, kas mani bezgalīgi iepriecināja: dažas lietuviešu dainas jeb dziesmiņas, proti, tādas, kādas tur dzied meitenes no tautas. Kāda naiva asprātība! Cik pievilcīga vienkāršība!»

(**Hāmanis** «Filologa krusta karos»)

«Kurzemē un Vidzemē ir novadi, kur nevācu iedzīvotājus dzird dziedam jebkurā darbā, bet tikai tādu kadenci no nedaudziem toņiem, kam ir liela līdzība ar pantmēru. Ja starp viņiem rastos kāds dzejnieks, tad visi viņa panti būtu veidoti pēc šī viņu balsu mēra. Tā radās Homēra monotonais pantmērs, viņa visaptverošā prosodija.»

VĒSTULES HUMANITĀTES VEICINĀŠANAI

HUMANITĀTES DRAUGU SAVIENĪBA

Ar prieku un piekrišanu, mans draugs, visi mūsu draugi uzņēmuši un apsveikuši Jūsu priekšlikumu apmainīties vēstulēm par humanitātes progresu un regresu senākos un jaunākos, taču visvairāk — mums vistuvākajos laikos. «Esmu cilvēks,» sacīja D.²¹⁷, «un nekas cilvēcisks man nav svešs²¹⁸. Ar katru dzīves gadu no mums nokrīt ievērojama daļa vizuļu, ar kuriem no pašas bērnības gan ricībā, gan zinātnēs, izpriešanās un mākslās mūs rotājusi fantāzija. Nelaimīgs tas, kurš nēsājis tikai svešas spalvas un viltotus dārgakmeņus, laimīgs un trīskārt laimīgs tas, kura rota ir vienīgi patiesība un kam sirdī plūst žēlsirdības avots. Viņš jūtas spirdzināts, kad citi — cilvēki tikai no ārpuses — viņam apkārt smilkst un nīkuļo; viņš rod spēcīgāku vispārības labumā, cilvēces progresā, viņa krūtis ir platākas, viņa esība nozīmīgāka un brīvāka.»

«Viņa esība nozīmīgāka un brīvāka,» ierunājās L., «jo, jūtoties pacelts pāri lietu lēnajai, ikdienišķajai gaitai, viņš elpo tīrāku elementu; viņš aizmirst parasto postu, kas šad tad nospieda viņa sirdi, kad laika tecējumu viņš iedomājās apstājušos un sevi iegremdētu stāvošā purvā. Laika plūdums nekad neapstājas: te tas maigi burbuļo, te vareni šalc; taču visur tam pāri pūš dzīvības elpa.»

«Iecelti citu, dziļāku cilvēku domāšanas vai darbības sfērā,» teica B., «mēs piedalāmies viņu gara dzīvē; mēs domājam līdz ar viņiem, pat ja nevarējām kopā ar viņiem darboties, un priecājamies par viņu esību. Jo tīrākas ir

cilvēku domas, jo vairāk tās saskan; īstā, neredzamā baznīca visos laikos, visās zemēs ir tikai viena.»

«Un tajā, mani draugi, mēs gribam ieiet tīri,» piebilda A., «ar nedalītu sirdi, tīrām rokām. Nekāds partiju gars neaizmiglos mūsu acis, lišķība neapkaunos mūsu seju. Starp mums, kā teicis apustulis²¹⁹, nav nedz jūdu, nedz grieķu, nedz vergu, nedz brīvo, nedz vīru, nedz sievu — mēs esam vienoti un visi kā viens. Rakstot paši sev, nevis pasaulei, mēs atmetam jebkādu tukšu respektu; kādēļ lai mēs liekuļotu? Tad neatmaksātos iemērk tinte spalvu, tad mēs drīkstētu tikai lasīt.»

«Lasīt!» teica viss koris un sāka sīki apcerēt to, ko viens lasījis te, otrs tur, visi bija vienisprātis, ka tās būtu zāles dvēselei, ja no dalītas, daudzkārtīgas lasīšanas tā aizietu sevī un it kā pēc zvēresta vai svētas tiesas priekšā dotu pati sev godīgu norēķinu par to, ko dzirdējusi, lasījusi, redzējusi. «Šo norēķinu mēs dosim viens otram,» es piebildu, un tā tika noslēgta humanitātes savienība, varbūt patiesāk, vismaz vienkāršāk un klusāk, nekā jekad kāda savienība noslēgta. Sāciet nu, mans draugs! Mūsu draugi, kā Jūs zināt, šur tur izkļiedēti, visi ir gatavi, viņi gaida Jūsu signālu.

PAR VĀCU TAUTU UN PROVINČU APVIEŅOŠANU HUMANITĀTES VEICINĀŠANAI

Piemīņas zīme, obelisks Vācijai! Tik tiešām, ļoti žēl, ka mūsu tēvzemei nav vispārējas balss, nav sanāksmju vietas, kur būtu dzirdami visi kopumā. Tajā viss ir sadalīts, un šis tas šo sadalījumu aizsargā: reliģijas, sektas, dialekti, provinces, valdības, paražas un tiesības. Varbūt vienīgi kapsētā mums atradīsies vieta kopējai domāšanai un atzišanai.

Bet kādēļ tikai šeit? Vai tad visās kārtās — no visaugstākās līdz pašai zemākajai — nedarbojas redzami un neredzami spēki, lai atvieglotu un panāktu šo kopējo domāšanu un atzišanu? Viena Vācijas daļa, pateicoties nenoliedzamam progresam, bija tālu apsteigusi otru, otrā daļa cenšas pirmo panākt, un mēs drīz varam būt vietā, kur atrodams līdzīgs samērs. Ikvienam krietnam cilvēkam jācenšas to veicināt, un laimīgā kārtā uz šā ceļa,

man šķiet, nostājas tie, kuriem jābūt viskrietnākiem vāciešiem, — firsti. Protams, reliģiju atšķirība te nav galvenais, jo visās Vācijas reliģijās ir apgaismoti, labi cilvēki. Atšķirība starp dialektiem, starp alus un vīna zemēm arī nav tas būtiskais, kas mūs attur un nošķir vienu no otra; nožēlojamas valstiskas intereses, pretenzijas uz pārāku garīgumu, augstāku kultūru, no vienas puses, pretenzijas uz lielāku svaru, lielāku bagātību utt., no otras puses, bija tas, kas mūs sanaidoja; un to, manuprāt, uzveiks visvarenais laiks.

Jo, saki, kas mūs, vāciešus, traucē atzīt visus kopā par līdzstrādniekiem vienā humanitātes celtnē, citam citu cienīt un atbalstīt? Vai tad mums visiem nav viena valoda, kopējas intereses, viens saprāts, viena un tā pati cilvēka sirds? Filozofijai un kritikai nekur nebija iespējams aizsprostot ceļu; tās visur izkļūst cauri, tās rosās visās gaišās galvās. To likumi it visur ir vieni un tie paši, to mērķis — visur viens. Arī dažādu provinču savstarpējā sacensība nevar neveicināt šā mērķa īstenošanos.

Tāpat slavu un pateicību pelnījis katrs, kas cenšas sekēt Vācijas zemju vienotību rakstos, amatos un iestādēs; viņš atvieglo daudzu un visdažādāko spēku sadarbību un atzīšanu, viņš savieno Vācijas provinces garīgām un tāpat visstiprākajām saitēm.

Tas, ka mums trūkst galvaspilsētas, mūsu lietai, protams, neko nekaitē. Gaumes attīstībai tās trūkums varbūt ir šķērslis, un gaumi tā var tikpat labi samaitāt un saistīt, kā sākumā tai varbūt piešķīra slīpējumu un spārnus. Taču izpratne, mierīgi apsvērumi, aktīvi mēģinājumi, tā uztvērumi un izpausmes, kas atsevišķās vietās un visur kalpo mūsu mieram, nicina galvaspilsētas mūrus un meklē plašumus; to darbnīca ir visa Vācija. Jo vairāk un jo vieglāki vēstneši no jebkuras vietas nokļūst jebkurā citā, jo vairāk tiek veicināta domu apmaiņa; un to nemēģinās aizkavēt neviens firsts, neviens karalis, kurš atzīst gara rosības, gara kultūras, izgudrojumu, domu, priekšlikumu, pat pieļautu kļūdu un vājību savstarpējas apmaiņas bezgalīgās priekšrocības. Ikviens no šiem faktoriem nāk par labu cilvēka domai, līdz ar to arī sabiedrībai; kļūda tiek atklāta, maldi izklaidēti, doma pamodina domu, jūtas un lēmumi raisās un plaukst. Jo tieši tāds ir dižais un labais cilvēka dabas iekārtojums, ka tajā, ja drīkstu tā sacīt, dīgļa formā ir viss un tikai gaida savu

attīstību. Ja zieds neuzplaukst šodien, tas parādīsies rīt. Arī visas iespējamās antipātijas cilvēka dabā ir klāt, katrai indei ne vien izaugusi pretinde, bet valdošā dzīvības spēka mūžīgā tieksme ir pagatavot visspēcīgākās zāles no pašas bīstamākās indes. Ak, ekstrēmi mūsu šauri ierobežotajā dabā atrodas tik tuvu, tik cieši viens pie otra, ka bieži vien pietiek tikai veikla pirksta uzspiediena, lai no krišanas leņķa iznāktu atsitiena leņķis, jo saskaņā ar nemainīgiem likumiem abi ir savstarpēji vienādi. Aizkavēt domas — šo triku vēl nav izgudrojusi neviena šīspasaulē politika; arī pašai tas būtu ļoti neizdevīgi. Bet savākt, sakārtot, vadīt, izmantot domas tai visos laikos ir neizsakāmi izdevīgi.

Taču ne jau tikai saprāta aspektā vien es vēlētos Vācijai kopību; drīzāk tas ir rakstura, lēmumu, uzņēmības aspekts. Mēs visi zinām, ka vācieši no laika gala vairāk darījuši nekā likuši par sevi runāt; to viņi dara arī vēl tagad. Katrā Vācijas provincē dzīvo vīri, kas bez franču godkāribas, bez angļu spožuma paklausīgi, bieži vien ciešot, dara lietas, kuras uzskatot ikviens sajustu skaistu un lielu drosmi, ja vien tās būtu zināmas. Viņiem es nepavisam nenovēlu nedz galmu, nedz galvaspilsētu; es viņiem novēlu krietnas uzticības altāri, pie kura viņi sapulcējas ar garu un sirdi. Tas var eksistēt vienīgi garā, t. i., rakstos; un — kaut būtu tāds teicams sacerējums! Tas palīdzētu uzliesmot dvēselēm un stiprinātu sirdis. Vācieša vārds, kuru tagad daudzas nācijas uzdrošinās noniecināt, varbūt parādītos kā Eiropas pirmais vārds, bez trokšņa, bez augstprātības, tikai kā stiprs, ciets un liels vārds.

TĒZES PAR CILVĒCĪBAS DABU

Uz visiem Jūsu jautājumiem par mūsu dzimuma turpmāko attīstību, kam patiesībā būtu nepieciešama vesela grāmata, manuprāt, atbild viens vienīgs vārds: humanitāte, cilvēcība. Ja jautājums būtu par to, vai cilvēks var kļūt un vai tam jāklūst par vairāk nekā cilvēku, par pārcilvēku, ārpuscilvēku, tad būtu lieka katra rindiņa, kuru par to uzrakstītu. Tieši tagad, kad runa ir vienīgi par viņa dabas likumiem, par viņa sugas un dzimtas neizdzēšamo dabu, ļaujiet, lai uzrakstu pat dažas rindkopas.

PAR CILVĒCĪBAS DABU

1.

Lietas pilnība nevar būt nekas cits: lieta ir tas, kam tai jābūt un kas tā var būt.

2.

Tātad atsevišķa cilvēka pilnība ir tas, kas savas eksistences kontinuitātē viņš ir un kļūst viņš pats, tas, ka viņš izmanto spēkus, kurus daba viņam piešķirusi, lai viņš ar tiem rīkotos savā un citu labā.

3.

Saglabāšanās, dzīvība un veselība ir šo spēku pamats; kas šo pamatu vājina vai atņem, kas cilvēkus upurē vai kropļo — lai kā tas sauktos —, nav cilvēcisks.

4.

Līdz ar cilvēka dzīvi sākas viņa audzināšana, jo spēkus un locekļus viņš gan atnes sev līdzī pasaulē, taču šo spēku un locekļu lietošana, to izmantošana, to attīstīšana viņam jāiemācās. Tāds sabiedrības stāvoklis, kas audzināšanu pamet novārtā vai novirza nepareizos ceļos, vai veicina šos nepareizos ceļus, vai, visbeidzot, cilvēku audzināšanu apgrūtina vai padara neiespējamu, tātad ir necilvēcisks stāvoklis. Tas pats sev laupa savus locekļus un vislabāko, kas tam piemīt, — to spēku izmantošanu. Kādēļ gan lai cilvēki būtu apvienojušies, ja ne tādēļ, lai kļūtu par pilnīgākiem, labākiem, laimīgākiem cilvēkiem?

5.

Tātad kropli vai nepareizi apmācīti cilvēki ar savu bēdīgo eksistenci parāda vienīgi to, ka kopš bērnības dzīvojuši nelaimīgā sabiedrībā; jo katrs nes sevī pietiekami daudz dotumu, lai kļūtu par cilvēku.

6.

Dzīvot tikai sev nevar neviens cilvēks, pat ja viņš to gribētu. Iemaņas, kuras viņš iegūst, tikumi vai netikumi, kurus viņš piekopj, mazākā vai lielākā lokā sagādā nepatīkšanas vai prieku citiem.

7.

Sagādāt un atvieglot katram indivīdam savstarpēji labvēlīgāko viena cilvēka iedarbību uz otru — vienīgi tas var būt jebkuras cilvēku apvienošanās mērķis. Kas to traucē, aizkavē vai atceļ, ir necilvēcisks. Vai cilvēks dzīvo īsu vai garu mūžu, vienā vai otrā kārtā — viņam jābauda sava eksistence un labākais no tās jānodod citiem; šajā ziņā lai viņam palīdz sabiedrība, kurā viņš iekļāvies.

8.

Atstājot šo pasauli, cilvēks paņem sev līdzī vienīgi apziņu, ka lielākā vai mazākā mērā izpildījis savu pienākumu būt cilvēkam. Viss cits pēc viņa paliek cilvēkiem. Viņa spēju pielietojums, visi procenti no viņa spēku kapitāla, kas bieži vien stipri pārsniedz viņam aizdoto dzimtsipašumu, tiek cilvēku dzimumam.

9.

Viņa vietā nāk jauni, rosīgi cilvēki, kuri turpina rīkties ar šiem labumiem; viņi aiziet, un viņu vietā nāk citi. Cilvēki mirst, bet cilvēce dzīvo nemirstīga mūžīgi. Tās galvenā bagātība — tās spēku izmantošana, tās spēju attīstīšana — ir kopēja, paliekoša bagātība, un tai, protams, jāvairojas nemitīgā pielietojumā.

10.

Vingrināšana vairo spēkus ne tikai atsevišķiem cilvēkiem, bet nesalīdzināmi vairāk — daudziem pēc kārtas un kopā. Cilvēki sev rada arvien vairāk un labākus darbarīkus; arvien vairāk un labāk viņi iemācās kā darbarīku izmantot paši sevi. Tātad cilvēces fiziskā vara pieaug, uz priekšu dzenamais rats kļūst lielāks, mašīnas, kurām tas jādzien uz priekšu, kļūst labāk izstrādātas, sarežģītākas, veiklākas, smalkākas.

11.

Jo cilvēka daba ir māksla²²⁰. Viss, uz ko viņa esībā ir dotumi, ar laiku var kļūt un noteikti kļūs par mākslu.

12.

Visi priekšmeti, kas atrodas viņa darbības sfērā (un tā ir visa Zeme), viņu uz to aicina; viņš spēj — un to arī

darīs — tos pētīt, pazīt, izmantot nevis pēc to būtības, bet vienīgi savam lietojumam. Nav neviena, kas viņam šajā jomā varētu nospraust robežas, pat nāve ne; jo cilvēku dzimums atjaunojas ar aizvien jauniem uzskatiem un aizvien jauniem spēkiem.

13.

Bezgalīgs ir to saistību skaits, kādas var izveidot starp dabas objektiem; izgudrošanas gars to izmantošanai arī ir neierobežots un progresējošs. Viens izgudrojums pamodina otru, viena darbība izraisa citu. Bieži vien ar vienu atklājumu ir dots tūkstoš citu un desmittūkstoš jaunu uz tā balstītu darbību.

14.

Tikai nevajag šīs attīstības līniju iedomāties taisnu, nedz vienveidīgu, bet ejošu visos virzienos, ar visiem iespējamajiem likumiem un leņķiem. Nedz asimptote, nedz elipse un cikloīda mums nespēj atveidot dabas gaitu. Cilvēki te kāri metas uz vienu objektu, te to darba vidū pamet — vai nu noguruši no tā, vai arī tādēļ, ka tos pievelk cits, jaunāks objekts. Kad tas viņiem šķitīs vecs, viņi atgriezīsies pie pirmā. Jo cilvēkam dabā viss ir saistīts, vienkārši tādēļ, ka cilvēks ir tikai cilvēks un dabu redz un izmanto vienīgi ar saviem orgāniem.

15.

No tā rodas cilvēka spēku sacensība, kas arvien jākāpina, jo vairāk paplašinās izziņas un praktiskās darbības sfēra. Saskaras tādi elementi un nācijas, kas citādi šķita viena otru nepazīstam; jo niknāk tās iesaistās cīņā, jo pakāpeniski savstarpēji vairāk norīvējas to šķautnes, un galu galā rodas kopīgi vairāku tautu darbības augļi.

16.

Ir labi jāpatur prātā visu mūsu Zemes tautu konfliktus; pamats tam jau ir ielikts.

17.

Nav jābrīnās, ka šīm operācijām dabai nepieciešams daudz laika, dažādas pārvērtības; tai nekāds laiks nav pārāk ilgs, neviena kustība pārāk sarežģīta. Viss, kas var

notikt un kam jānotiek, lai īstenojas tikai visā laikā un visā lietu telpā; kas netop šodien, jo tas nevar notikt, taps rīt.

18.

Cilvēks gan ir pirmais, taču ne vienīgais radījums uz Zemes; viņš valda pār pasauli, taču viņš nav Visums. Tātad viņam bieži pretojas dabas elementi, tādēļ viņš ar tiem cīnās. Uguns noposta viņa veidojumus, plūdi pārklāj viņa zemi, vētras satriec viņa kuģus, un slimības nāvē viņa dzimumu. Tas viss likts viņam ceļā, lai viņš to pārvarētu.

19.

Ieroči tam ir viņā pašā. Viņa gudrība pakļāvusi dzīvniekus un tos izmanto savam nolūkam; viņa tālredzība nosprauž robežas ugunij un piespiež vētru viņam kalpot. Bangām viņš noliek pretim dambjus un pārvietoja pa vilņiem; viņš cenšas un prot ierobežot slimības un pat postīgo nāvi. Pie savām labākajām bagātībām cilvēks nonācis caur nelaimēm, un tūkstoš atklājumu viņam būtu palikuši apslēpti, ja tos nebūtu rosinājusi vajadzība. Tieši vajadzība ir tas pulksteņa atsvars, kas darbina visus tā zobratrus.

20.

Līdzīgi ir ar vētrām mūsu krūtīs, ar cilvēku kaislībām. Daba mūsu dzimuma raksturus izveidojusi tik dažādus, cik vien tas iespējams; jo visa cilvēces iekšējā pasaule jāizgriež uz ārpusi, jāattīsta visi tās spēki.

21.

Kā starp dzīvniekiem ir postīgas un saglabājošas sugas, tāpat arī starp cilvēkiem. Tomēr gan starp dzīvniekiem, gan cilvēkiem postīgās kaislības ir mazākumā, mūsu dabas saglabājošās tieksmes spēj — un tām tas jādara — tās ierobežot un uzveikt, un, lai arī ne izskaust, tomēr pakļaut likumam.

22.

Šis likums ir saprāts, rīcībā — taisnīgums un labestība. Nesaprātīga, akla vara galu galā arvien ir bezspēcīga vara; tā vai nu pati sevi iznīcina, vai arī galu galā spiesta kalpot saprātam.

23.

Tāpat īstenais prāts vienmēr saistīts arī ar taisnīgumu un labestību, labestība ved uz prātu, prāts ved uz labestību; prāts un labestība ir divi poli, ap kuru asi griežas humanitātes lode.

24.

Kur tie abi šķiet darbojamies viens otram pretim, tur ar vienu vai otru kaut kas nav kārtībā; bet tieši šī diverģence atsedz kļūdas un arvien vairāk tuvina mūsu dzimuma interešu aprēķinu pareizībai un noteiktībai. Katra smalkāka kļūda dod jaunu, augstāku tīrās, visaptverošās labestības un taisnības likumu.

25.

Visi mūsu dzimuma netikumi un trūkumi galu galā kopumam nāk par labu. Posts, kas rodas no aizspriedumiem, kūtuma un nezināšanas, var cilvēku tikai vēl labāk iemācīt pazīt savu darbības sfēru; visas novirzes pa labi un pa kreisi galu galā viņu atgūž atpakaļ uz vidu.

26.

Jo neapmierinātāks, stūrgalvīgāks, kūtrāks ir cilvēku dzimums, jo lielāku ļaunumu tas sev nodara; šis ļaunums tam jāpacieš, jānožēlo un jāatlīdzina; jo vēlāk tas sasniedz mērķi.

27.

Nolikt šo mērķi tikai viņus kapam cilvēku dzimumam nav izdevīgi, bet gan kaitīgi. Tur var augt vienīgi tas, kas stādīts šeit, un laupīt cilvēkam viņa šīs zemes esību, lai viņu atalgotu ar citu ārpus mūsu pasaules, nozīmē nokrāpt cilvēkam viņa esību.

28.

Jā, pārcelt visam cilvēku dzimumam, kas šādi tiek maldināts, darbošanās galapunktu nozīmē cilvēkiem atņemt aktivitātes dzenuli un visu laiku viņus krāpt.

29.

Jo tīrāka bija kāda reliģija, jo vairāk tai vajadzēja un tā vēlējās veicināt humanitāti. Šis ir pat dažādo reliģiju pārbaudes akmens.

30.

Tā reliģija, kas bija pašam Kristum un ko viņš mācīja un piekopa, bija pati humanitāte. Nekas cits kā humanitāte, taču arī visplašākajā nozīmē, vistīrākajā avotā, visiedarbīgākajā lietojumā. Kristus nezināja sev cēlāka vārda kā sevi saukt par cilvēkadēlu, t. i., par cilvēku.

31.

Jo labāka valsts, jo enerģiskāk un veiksmīgāk tajā piekopj humanitāti; jo nehumānāka — jo neveiksmīgāk un ļaunāk. Tas vijas cauri visiem tās locekļiem un vienībām no būdiņas līdz pat tronim.

32.

Politikai cilvēks ir līdzeklis; morālei viņš ir mērķis. Abām sfērām jāklūst par vienu veselumu, citādi tās viena otrai kaitē. Tomēr visas tādēļ radušās nesavienojamības lai cilvēkus pamāca, un lai viņi vismaz caur savu pašu postu kļūst gudrāki.

33.

Kā ikvienu uzmanīgu atsevišķu cilvēku dabas likums ved uz humanitāti, asie stūri viņam tiek nošķelti, viņam jāpārvar pašam sevi, jāpakļaujas citiem un jāiemācās pielietot savus spēkus citu labklājības vārdā, tā dažādie raksturi un domāšanas veidi darbojas lielāka veseluma labā. Ikviens pasaules nelaimes izjūt pēc sava stāvokļa, tā tad viņa pienākums ir ķerties pie tām no šīs puses, jāsteidz palīgā trūcīgajam, vājajam, apspiestajam tur, kur to pavēl viņa prāts un viņa sirds. Ja tas izdodas, tad viņam pašam sevī ir vislielākais prieks; ja tas tagad viņam neizdodas, tad izdosies citā laikā kādam citam. Taču viņš darījis, kas viņam bija jādara un ko viņš bija spējis.

34.

Ja valsts ir tas, kam tai jābūt — vispārējā saprāta acīm, vispārējā taisnīguma un labestības ausīm un sirdij —, tā dzirdēs katru no šīm balsīm un pamodinās un rosinās cilvēku darbību atkarībā no viņa dažādajām sliekšmēm, jūtām, vajībām un vajadzībām.

Tā ir tikai celtne, kuru jāturpina būvēt, — visvienkāršākā, vislielākā, tā sniedzas pāri visiem gadsimtiem un visām nācijām; gan fiziski, gan arī morāli un politiski cilvēce atrodas mūžīgā progresējošā virzībā un trauksmē.

Tā tad pilnveidošana nav māņi; tā ir līdzeklis un gala-mērķis tā visa veidošanai, ko prasa un sniedz mūsu dzimuma daba — humanitāte.

Paceliet acis un skatieties! Sēkla visur iesēta; šeit tā trūd un dīgst, tur aug un nobriest jaunai sējai. Citur tā guļ zem sniega un ledus; nomierinieties — ledus kūst, sniegs silda un apsedz sēklu. Neviena nelaime, kas piemeklē cilvēci, tai nevar neatnest — un noteikti atnesīs — kādu labumu. Būtu taču pašas cilvēces vaina, ja tas tā nebūtu; jo arī cilvēku netikumi, trūkumi un vājības kā dabas fenomeni pakļauti likumiem un ir vai arī var būt aprēķināmi. Tas ir mans *credo*. *Speremus atque agamus*²²¹.

PAR VĀRDU UN JĒDZIENU «HUMANITĀTE»

Jūs baidāties, ka vārdam «humanitāte» tiks pielipināts kāds traips; vai mēs šo vārdu nevarētu nomainīt? Cilvēcīgums, cilvēcība, cilvēka tiesības, cilvēka pienākumi, cilvēka cieņa, cilvēkmīlestība? Mēs visi esam cilvēki, un tiktāl mums piemīt cilvēcīgums jeb — mēs piederam pie cilvēces. Taču diemžēl mūsu valodā vārdam «cilvēks» un — vēl jo vairāk — žēlsirdīgajam vārdam «cilvēcība» tik bieži pievienojuši niecības, vājuma un viltus līdzcietības blakus nozīmi, ka pirmo parasts pavadīt tikai ar nicīgu skatienu, otro — paraustot plecus. «Cilvēks,» mēs ar nožēlu vai nicinājumu sakām un domājam, kad krietnu vīru ļoti maigi aizbildinām ar frāzi, ka «viņu uzveikusi cilvēcība». Nevienš saprātīgs cilvēks neatzīst par pareizu, ka tā dzimuma daba, pie kura mēs piederam, tik barbariski noniecināta; tas ir muļķīgāk nekā padarīt savas pil-sētas vai novada vārdu par pretīgu palamu. Tādēļ sargāsimies rakstīt vēstules šādas cilvēcības veicināšanai.

Vārdu «cilvēktiesības» nevar nosaukt bez jēdziena «cilvēka pienākumi»; abi savstarpēji saistīti, un abu ap-

zīmēšanai mēs meklējam vienu vārdu. Tāpat ir ar cilvēka cieņu un cilvēkmīlestību. Cilvēku dzimumam, kāds tas ir tagad un kāds droši vien būs vēl ilgi, lielākoties nepiemīt nekāda cieņa; drīzāk to var nožēlot, nevis cienīt. Taču tas jāveido tā, lai tas atbilstu sava dzimuma dabai, līdz ar to arī tā vērtībai un cieņai. Skaistais vārds «cilvēkmīlestība» kļuvis tik triviāls, ka apzīmē mīlestību pret cilvēkiem vispār, lai īsti nemīlētu nevienu. Visi šie vārdi ietver sevī mūsu mērķa jēdziena daļas, kuru mēs labprāt gribētu nosaukt vienā vārdā.

Tātad paliksim pie vārda «humanitāte», ar kuru labākie rakstnieki senajos un jaunākajos laikos saistījuši cēlus jēdzienus. Humanitāte ir mūsu dzimuma daba; taču mums tā iedzimta tikai dotumu formā un faktiski mūsos ir jāveido. Mēs to neienesam pasaulē gatavu, tomēr pasaulē tai jābūt mūsu pūliņu mērķim, mūsu vingrinājumu summai, mūsu vērtībai; jo nekāda eņģeliskuma cilvēkā mēs nepazīstam, un, ja dēmons, kas mūs valda, nav humāns dēmons, mēs kļūstam par cilvēku mocītājiem. Dievišķais mūsu dzimumā tātad ir pilnveidošanās uz humanitāti; visi dieži un labie cilvēki, likumdevēji, izgudrotāji, filozofi, dzejnieki, mākslinieki, ikviens cēls cilvēks savā kārtā, audzinot savus bērnus, pildot savus pienākumus, ar savu paraugu, darbu, iekārtojumu un mācību to ir veicinājis. Humanitāte ir visu cilvēcīgo pūliņu dārgums un ieguvums, it kā mūsu dzimuma māksla. Pilnveidošanās tās virzienā ir darbs, kas nemitīgi jāturpina, citādi mēs — augstākās un zemākās kārtas — nogrimsim atpakaļ rupjā dzīvnieciskumā, brutalitātē.

Vai tiešām vārds «humanitāte» mūsu valodu izķēmo? Visas izglītotās nācijas to uzņēmušas savās valodās, un, ja mūsu vēstules nonāktu svešinieka rokās, viņam tās vajadzētu uzskatīt vismaz par nekaitīgām; jo vēstules brutalitātes veicināšanai neviens godājams cilvēks taču nebūs gribējis rakstīt.

Labprāt kopā ar Jums uzņemu vārdu «humanitāte» mūsu valodā, vismaz mūsu pulkā; jēdziens, ko tas izsaka, bet vēl vairāk — tā vēsture, šķiet, piešķir tam pilsoņa tiesības.

Kamēr cilvēks, šī brīnīškā radības mīkla, aplūkoja savu redzamo stāvokli un pie tam sevi salīdzināja ar to, kas bija viņā, ar saviem dotumiem un gribasspēkiem vai pat ar mūžīgās dabas ārējiem objektiem, viņš tika atsviests atpakaļ nedrošības, vājuma un slimīguma sajūtā; tādēļ vairākos Austrumzemju sacerējumos šis jēdziens sākotnēji pievienots mūsu dzimuma vārdam. Cilvēks veidots no zemes — trausla, gaisīgas elpas caurdvesta māla būdiņa; viņa dzīvība ir ēna, viņa liktenis — pūles virs zemes.

Grieķiem cilvēka apzīmēšanai bija cēlāks vārds: *ανθρωπος*, augšupskatošais, tāds, kas dzīvo ar augšup vērstu seju un skatienu, jeb, kā vēl smalkāk skaidro Platons²²², tāds, kas redzot arī pārskaita un rēķina. Taču arī viņi nevarēja šajā augšupskatošajā, saprātīgajā dzimumā nepamanīt visus trūkumus, kas noved pie līdzjūtīgas žēlsirdības, tātad pie humanitātes un biedrošanās. Homēra un visu viņu dzejnieku darbos sastopam jo izjustas žēlabas par cilvēces likteni. Atcerieties Apollona vārdus²²³, kad viņš apraksta nabaga mirstīgos:

... kas līdzīgi nīcīgām lapām

Šodien vēl spēcīgi zaļo un pārtiek no auglīgās zemes,
Rīt jau bez dzīvības elpas iet bojā.

Vai kad pats Jupiters nožēlo Ahilleja nemirstīgos zirgus²²⁴, kas sēro par savu pavēlnieku:

Viņš sirdij tā sacīja savai:

Zirgi, ai nelaimes sistie! Kam Pēlejam, mirstīgam vīram,
Devām mēs jūs, kas dievišķi esam, ko nenomāc vecums?
Vai gan tik tādēļ, lai mokas jūs ciestu starp nabaga
laudīm?

Pasaulē nav šeit nevienas par cilvēku nelaimīgākas
Radības dzīvas, kas elpo virs zemes un kustas pa
pīšļiem.

Tādā pašā tonkārtā dzied viņu liriskie dzejnieki.

Tātad līdzās pašsaglabāšanai par cilvēces pirmo pienākumu kļuva palīdzēt mūsu līdzcilvēkiem vājuma brīžos un viņus aizsargāt pret dabas nelaimēm vai viņu pašu dzimuma rupjajām kaislībām. Viņu likumdevēju un gudro rūpes bija virzītas uz to, ka vārdos un ieražās viņi ieteica šos neatliekamās svētos pienākumus pret līdzcilvēkiem un līdz ar to iedibināja senākās cilvēku un tautu

tiesības. Tā bija reliģija — atturēties no slepkavības, palīdzēt vājajam, parādīt īsto ceļu tam, kurš nomaldījies, kopt ievainoto, apbedīt mirušo. Reliģisku ietēru ieguva laulības saišu nosacītie pienākumi, vecāku pienākumi pret bērniem, bērnu pienākumi pret vecākiem, vietējā iedzīvotāja pienākumi pret svešiniekiem, un pakāpeniski šī žēlsirdība tika pārnesta arī uz ienaidniekiem. Ko bija iesākusi poēzija un likumdevēju gudrība, to beidzot atīstīja filozofija; un mums jāpateicas sevišķi sokratiku skolai²²⁵ par to, ka tik daudzveidīgu teoriju formā cilvēka dabas, viņa būtisko attiecību un pienākumu izziņāšana kļuva par pašu izcilāko prātu studiju priekšmetu. Ko Grieķijā darīja Sokrats, to citās tautās paveica citi; Konfūcijs, piemēram, kļuva par ķīniešu, Manu²²⁶ — par indiešu Sokratu; jo vispār cilvēka pienākuma likumi nav palikuši nezināmi nevienai pasaules tautai. Taču ikvienā valsts iekārtā atkarībā no vietas un laikmeta tas daļēji sekmējis, daļēji aizkavējis vai izjaucis tā sauktās valsts intereses.

Tā tad pie romiešiem, kam patiesībā pieder vārds «humanitāte», šim jēdzienam atradās pietiekams iemesls izveidoties noteiktāk. Romā bija bargi likumi pret vergiem, bērniem, svešiniekiem, ienaidniekiem; augstākajām kārtām bija tiesības pret tautu utt. Tas, kurš ar vislielāko stingrību ievēroja šīs tiesības, varēja būt taisnīgs, taču pie tam viņš nebija cilvēcis. Aristokrāts, kurš labprātīgi atteicās no šīm tiesībām tur, kur tās bija netaisnīgas, kurš pret bērniem, vergiem, zemākiem, svešiniekiem, ienaidniekiem izturējās nevis kā Romas pilsonis vai patricietis, bet gan kā cilvēks, — tas bija *humanus*, *humanissimus*²²⁷ ne tikai sarunās un sabiedrībā, bet arī darījumos, mājas ieražās, visā izturēšanās veidā. Un, tā kā grieķu pasaules gudrības mīlestība un studijas lielā mērā veicināja to, ka skarbais, stingrais romietis kļuva piekāpīgs, lēnīgs, laipns, taisnīgi domājošs, — vai izglītojošām mākslām bija iespējams dot skaistāku vārdu, kā nosaucot tās par cilvēcisgām zinātnēm? Protams, filozofija netika izslēgta no to skaita, drīzāk tā bijusi šo izglītojošo zinātņu audzinātāja un draudzene — te māte, te meita.

Tā kā pie romiešiem humanitāte tā tad sev visagrāk ieguvusi vārdu kā bargu pilsonisku likumu un tiesību savaldītāja, kā filozofijas un izglītojošo zinātņu īstenā meita un šis vārds vēlāk kopā ar tām ticis pārmantots

tālāk, tad turēsim godā šo vārdu un šo lietu! Arī pašos mānīcīgākajos, tumšākajos laikos vārds *humaniora*²²⁸ atgādināja par nopietno un skaisto mērķi, kura sasniegšanu zinātnēm vajadzēja veicināt; nevarēdami sacīt «cilvēciskas zinātnes», mēs to nekad neaizmirsīsim, nekad neatmetīsim vārdu «humanitāte». Mums tas nepieciešams tāpat kā romiešiem.

Jo — ielūkojieties tālāk vēsturē! Pienāca laiks, kad vārds «cilvēks» (*homo*) ieguva gluži citu jēgu; tas nozīmēja saistībām pakļauto, padoto, vasali, kalpu. Kas tāds nebija, tas nebaudīja nekādas tiesības, tas nebija drošs par savu dzīvību; un tie, kuriem bija šie kalpojošie cilvēki, bija pārcilvēki.

Arī ļaudis, ļautiņi tika uzskatīti tikai par tās zemes piedevu, kuru viņiem vajadzēja apstrādāt, uz kuras viņi mira. Firsts, dižciltīgais, bija zemes un ļaužu kungs un īpašnieks, un viņa mantziņi, rakstveži, kapelāni, vasaļi un klienti bija «*homines*» — cilvēki jeb cilvēciņi, ar dažādiem blakus apzīmējumiem, ko viņiem deva vienīgi pakāpe, kādā viņi tam piederēja. Taču pāriesim pie humanitātes jēdziena pie grieķiem un romiešiem; jo šīs barbariskās cilvēktiesības mūs biedē un šausmina!

No Jūsu vēstulēm, mani draugi, es secinu sekojošo.

1. Maigā līdzjūtība pret mūsu dzimuma vājībām, kuru parasti saucam par cilvēcību, vēl nav visa humanitāte. Īstā laikā, īstā vietā tā cilvēku, protams, rotā, jo līdzcietība tīrā izpratnē, t. i., aktīva, ātra iejušanās pārkāpēja, nezinātāja, cietēja, mocītā stāvoklī, ir vismīkstākā ķīte līdzīgu radījumu apvienošanai un starp cilvēkiem — vismaigākā viņu kopības saite. Nekas neatgrūž vairāk kā nejutīgs, lepns bargums. Tāda izturēšanās, it kā tu būtu augstākas kārtas un gluži citas vai pat unikālas sugas, ikvienu nocietina un pārcilvēkam atnes neizbēgamo ļaunumu, ka viņa sirds paliek nesatricināma, tukša un nezinoša, ka galu galā ikviens viņu nīst vai nicina.

Taču, lai cik vajadzīga paliek cilvēciska lēnprātība un iecietība pret mūsu līdzcilvēku trūkumiem un ciešanām, tomēr, kļūstot pārāk maiga un dominējoša, tā nepieciešami vājina raksturu un tieši tādēļ var pārvērsties visnežēlīgākajā cietsirdībā. Bez taisnīguma nav taisnības; iecietība bez vājību un trūkumu izpratnes ir lutināšana,

kas rozēm nosedz strutojošas brūces un tieši tādēļ vairo sāpes un briesmas.

2. Humanitāte Jums nav arī tikai tas vieglais sabiedriskums, maiga pretimnākšana satiksmē, lai kādu pievilcību tas arī nepiešķirtu ikdienas dzīvei. Aplūkojot subjektīvi, tā drīzāk ir —

3. Cilvēka dabas izjūta tās spēkā un vājumā, trūkumos un pilnībā, ne bez darbības, ne bez izpratnes. Kas pieder pie mūsu dzimuma dabas — jebkura iespējamā tās attīstīšana un pilnveidošana —, tas ir objekts, kuram pievērsts humāna cilvēka skatiens, uz kuru viņš tiecas, kura saņemšanai darbojas. Tā kā mūsu dzimumam pašam jāizveido no sevis tas, kas no tā var iznākt un par ko tam jātop, tad neviens, kas pie tā pieder, nedrīkst palikt pasīvs. Viņam jābūt klāt kopējās lietas gaišajos brīžos un neveiksmju reizēs un labprātīgi jāupurē sava dzimuma gēnijam sava saprāta daļa, viņam uzdotais darbs.

4. Visas cilvēces labklājībai nevar būt noderīgs neviens, kas sevi nepadara par to, kas viņš var kļūt un par ko viņam jākļūst; tāpat ikvienam jākopj un jāaprūpē humanitātes dārzs, vispirms tajā dobē, kur tas zaļo kā koks vai zied kā puķe. Mēs visi nesam sevī un sev līdzī ideālu — kam mums vajadzētu būt un kas mēs neesam; sārņus, kas mums jāatmet, formu, kas mums jāiegūst, mēs zinām. Un, tā kā par to, par ko mums jākļūst, mēs nevaram kļūt citādi, kā vien caur mums pašiem un caur citiem, saņemot no viņiem, iedarbojoties uz viņiem, tad mūsu humanitāte nepieciešami saplūst ar citu humanitāti, un visa mūsu dzīve kļūst par tās skolu, vingrināšanās laukumu. «Kas patiess, kas godājams, kas taisnīgs, kas šķīsts, kas piemīlīgs, kas labskanīgs — tas varbūt ir tikums, varbūt ir slavējams; pēc tā tiecieties!» saka pat kāds apustulis.

5. Visām cilvēku institūcijām, visām zinātnēm un mākslām, ja tās ir pareizas, nevar būt cits mērķis, kā vien mūs humanizēt, t. i., necilvēku vai puscilvēku padarīt par cilvēku un mūsu dzimumam vispirms mazās daļās piešķirt tādu formu, kādai saprāts piekrīt, kādu pienākums prasa, uz kādu tiecas mūsu vajadzības. Tas, ka zinātnes, ko sauc par *humaniora*, deģenerējušās par nevajadzīgu laika kavēkli vai tukšu greznību, ir nelietība, kuru atmasko jau pats nosaukums. Sākotnēji tā nebija.

Bez šaubām, tās mākslas un zinātnes, kas iedzimto lep-
nību, nekaunīgo iedomību, aklo aizspriedumainību, ne-
prātu un netikumību stiprina, aizplīvuro, rotā, izskaistina,
vajadzētu saukt par brutalizējošām mākslām un zināt-
nēm, kas pelnījušas, lai ar tām nodarbotos vergi, lai uz
tām balstītos cilvēku dzīvnieciskums. Es priecājos, ka
Jūs negribat izslēgt no humanizējošo gudro rindas dzej-
nieku, kurš apdziedājis necilvēcīgo Ahilleju; protams,
neizslēgsim arī senlaiku cilvēku teātri un viņu likum-
došanu. Gars šķīstās, ceļas un stiprinās, apcerot: «Mēs
esam cilvēki, nekas vairāk, taču arī nekas mazāks par to,
ko šis vārds izsaka.»

PAR CILVĒKU IEDOMĀM UN NEPRĀTU

Lekcija

Jūs, mani kungi, vērojot cilvēka ķermeņa sadalīšanu,
bez šaubām, būsiat pamanījuši daudzās bezgala smalkās
līnijas, kas smadzenēs tā savijušās, ka anatomā nazis tām
vairs nespēj izsekot. Tikpat smalkas un varbūt vēl smal-
kākas cilvēka dvēselē savijušās iedomu un patiesības līni-
jas, tā ka pat pēc visrūpīgākās pašpārbaudes nav zināms,
kur viena nošķiras no otras.

Ja iedomas ir tas, ko mēs bez skaidra pamatojuma pie-
ņemam ar ticību vien, tad lielākā daļa mūsu pieredzes,
mūsu agri iemācītās zināšanas, mūsu agri iegūtie pa-
radumi un sliekšmes balstās uz iedomām. Tas viss bal-
stās vai nu uz mūsu, vai uz citu cilvēku, kuriem mēs
ticam, kurus nemanot, neapzināti atdarinām, sajūtu liecī-
bām, beidzot, visvairāk — uz mūsu pašu ērtībām un
dispozīcijas labāk rīkoties tā un ne citādi. Tā mūsos
pamazām nostiprinās domāšanas, rīcības veids, kura sak-
nes atsevišķos gadījumos mēs reti vēlamies izpētīt. Tikai
nedaudzām, ļoti gaišām dvēselēm lemts objektīvi pārbaudīt
sava domāšanas veida svarīgākās līnijas, stingri tajās
izšķirt patiesību un maldus, aizspriedumus un pārliecību
un pēc tam nevainīgajām vai pat nepieciešamajām iedo-
mām gan atstāt savu vietu, taču nekādā gadījumā tās
nepacelt jebkuras cilvēciskas patiesības likumdevēja,
jebkura sveša domāšanas un uztveres veida tiesneša
rangā.

Šīs retās, debesu privileģētās dvēseles ir tās, kuras vienīgās var nosaukt par tolerantām; tās saudzē cita iedomas arī gadījumos, kad tās ir pretrunā ar viņu pašu mīlākajām iedomām. Viņi ir visiecietīgākie draugi, vispamācošākie sarunu biedri; jo arī par vissarežģītākajiem cilvēces vēstures uzdevumiem ar viņiem var diskutēt bez naida un dusmām. Vienkāršajā ļaužu pūlī viens otram ir draugs vienīgi tik ilgi, kamēr viņa mīlākās iedomas tiek atbalstītas vai vismaz netiek apvainotas.

Iedomu sfēra aptver sevišķi tās lietas, kas cilvēku skar vistuvāk, — viņa personu un ārējo izskatu, viņa kārtu, viņa tautību, viņa mērķi un raksturu. Kā, piemēram, ir personas, kuras sevī nēsā pavisam citādu priekšstatu par sevi, nekā viņas patiesībā ir — viņi no sava veidola spoguļi nobīstas kā no svešas būtnes veidola —, tā vēl daudz vairāk ir tādu, kas — ja runājam par viņu iekšējo satvaru — nēsā līdzīgu svešu tēlu. Kāds slavens mūsu gadsimta karalis²²⁹ savā iztēlē vienmēr bija tikai pulka komandieris, turklāt ar prieku; visus karaļa pienākumus viņš pildīja kā sveša persona, kā stingrs priekšnieks. Tā radās neskaitāmas divainības, kas bez šā svešā, viņā mītošā iedomu tēla palika neizskaidrojamas, bet visas kļūst izskaidrojamas, ja to ņem vērā. Tas, ko mums stāsta ārstu ziņojumi par iztēles slimībām, kad viens savas kājas iedomājies kā salmiņus, otrs, ka viņa nakts-trauks ir no stikla, trešais baidījies pārplūdināt pasauli, tiklīdz nolaistu ūdeni, — visi šie stāsti vai pasakas principā izsaka mazāk nekā vienas otras iedomas pieredzējumi, kurus dažkārt var novērot vissaprātīgākajos cilvēkos. Daži iedomu paveidi pārmantojas ģimenēs un visdivainākajā kārtā sajaucas kā iedzimtība no tēva un mātes. Citi cieši turas pie kārtām, amatiem, dzīvesveidiem, cunftēm un iegūst goda nosaukumus *esprit de corps*²³⁰, savas kārtas apziņa, ģimenes gods. Bet paši smalkākie atkarīgi no individuāliem apstākļiem un pieredzes; tie ir nospiedumi no iedomām pakļautā ķermeņa un dvēseles patiesākās dabas kopā ar situācijām, kas uz viņiem sevišķi iedarbojušās, īsi sakot — nostiprinājušies viņu agrās jaunības gaisīgi veidojumi. Tādēļ iedomas ir teorētiskas vai praktiskas, taču reti — vienas bez otrām. Jo cilvēks nekad nav tik apmierināts kā tad, kad var rīkoties saskaņā ar savām iedomām, sevišķi — saskaņā ar citu nosodītām, viņa paša veidotām mīlākajām iedomām. Tad

viņš dzīvo īsti savā elementā un ir savas mākslas meistars.

Jūs viegli ievērosiet, mani kungi, kurās kārtās šim iedomām jābūt vislabāk saskatāmām, proti, tajās, kas drīkst visbrīvāk izteikties. Kam jāizjūt nedrošība citu priekšā, kam amata vai nepieciešamības dēļ jāpaliek uz pieņemtu uzskatu vai pareizu priekšstatu iebrauktā ceļa, tas cenšas apspiest savdabīgas sava prāta un savas sirds īpatnības, vismaz ieslēdz tās visapslēptākajā kambarīti un nejādelē vis uz sava jājamzirdziņa gaišā dienas laikā pa tirgus laukumu. Kurš turpretim visu atļaujas un pie tam savu personu tur ārkārtīgi augstu, tas ar šiem savas būtības oriģināldzejojumiem bieži vien uzstājas, cik vien skaļi iespējams; ar laiku viņš tīri patvaļīgi izgudro veselu virkni un pat tic, ka sūtīts pasaulē, lai ar tiem priecētu citus. Tā sauktie spēcīgie raksturi, diži gari, dižcilīgi ļaudis utt. sniedz savā vēsturē par to brīnišķīgus piemērus. Senajiem romiešu cēzariem²³¹, virknei valdnieku, varoņu, reliģiju iedibinātājiem, jūsmotājiem, dzejniekiem, filozofiem galvā bija dīvaini iedomu tēli, kurus viņi parasti gribēja uzspiest citiem, un tā viņi bieži vien nonāca pie mērķa.

Jo diemžēl ir zināms, ka pasaulē gandrīz nav nekā lipīgāka par iedomām un neprātu. Patiesība ar pūlēm jāpēti caur cēloņiem; iedomas parasti uzņem ar vieglu roku caur atdarināšanu, bieži vien nemanot, aiz laipnības, vienkārši esot kopā ar sapņotāju. Iedomas pielip, tāpat kā pielip žāvas, kā mūsos pāriet sejas vaibsti un noskaņas, kā viena stīga harmoniski atbild otrai. Ja nu vēl nāk klāt sapņotāja cenšanās mums kā dārgumus uzticēt savas esības mīlākās iedomas un ja viņš pie tam prot pareizi izturēties — kurš gan draugam par patikšanu vispirms nevainīgi nesapņos līdzī, drīz vien — spēcīgi neticēs un tieši ar tādu pašu centību nepārstādīs savu ticību tālāk citos? Vienkārša uzticēšanās satur kopā cilvēku dzimumu caur to mēs esam iemācījušies ja ne visu, tad tomēr lielāko daļu un pašu noderīgāko, un sapņotājs, kā mēdz teikt, tādēļ jau vēl nav krāpnieks. Valoda, likumi, audzināšana, ikdienišķais dzīvesveids — viss to nostiprina, viss uz to norāda; kurš nesapņo līdzī, ir idiots, ienaids, ķeceris, svešinieks. Ja turklāt, kā parasts, šīs iedomas izdevīgas dažiem visgodājamākajiem vai šķietami pat visu kārtu labklājībai, ja tās apdziedājuši dzejnieki,

demonstrējuši filozofi, ja baumas tās izbazūnējušas kā nācijas slavu — kurš gribēs pret tām iebilst, kurš gan drīzāk pieklājības dēļ nesapņos līdzī? Pat vieglas pretēju iedomu šaubas tikai nostiprina pieņemtās iedomas. Saduras dažādu tautu, sektu, kārtu un cilvēku raksturi; tieši tādēļ katrs jo vairāk nostiprinās savā viduspunktā. Iedomas kļūst par nacionālu izkārti, kārtas ģerboni, amata karogu. Ir briesmīgi, cik stingri iedomas piekeras vārdiem, tiklīdz tās ar varu tajos iespiestas. Kāds mācīts jurists atzīmējis, kāda virkne kaitīgu iedomu saistās ar vārdiem asinis, asinsgrēks, asinsdraugi, asinstiesā; ar vārdiem dzimtsīpašums, īpašums utt. bieži vien ir tāpat. Mūsu laikos esam piedzīvojuši, kādu reiboni rosīgā tautā izraisa vārdskaņas tiesības, cilvēcība, brīvība, vienlīdzība; kādu naidu un nesaskaņas tās robežās un ārpus tām izraisījušas zilbes aristokrāts, demokrāts. Citos laikos tie bija vārdi reliģija, saprāts, atklāsme, svētlaimi nesoša ticība, sirdsapziņa, *covenant*²³², *the causes sake*²³³ utt. Nevainīgas krāsas, zaļās un zilās, melnās un baltās, lozungu vārdi, ar kuriem neviens nesaistīja nekādus uzskatus, zīmes, kas it neko neizteica — attiecinātas uz partijām, tūlīt sajauca prātus, izārdīja draudzības un ģimenes, noslepkavoja cilvēkus, izpostīja zemes. Vēsture pilna šādu abardonisku²³⁴ vārdu, tā ka no tās varētu izveidot cilvēku iedomu un neprāta vārdnīcu un pie tam atzīmēt visstraujākās izmaiņas, visrupjākos pretstatus.

Iedomas un neprāts vispār nemaz nav tik tālu vienas no otra, kā cilvēki uzskata. Kamēr iedomas mīt vienā dvēseles stūrītī un uzbrūk tikai nedaudzām idejām, tās patur šo nosaukumu; ja tās savu kundzību izplata tālāk un atklājas rosīgākā darbībā, tad to sauc par neprātu. Kurš gan ikreiz spēj noteikt šo «vairāk» vai «mazāk»?

«Lai Dievs mūs pasargā,» Jūs, mani kungī, sacīstiet, «no tāda uzskata par cilvēku lietām! Mūsu Zeme taču tad kļūtu par trakonamu un mūsu vēsture — par slimnieku reģistru.» Vai veseliem periodiem tā būtu jāaplūko citādi, un vai nav izdevīgi, ka to tā aplūko? Jo, pirmkārt, — kaut arī laikmetā, kurā mēs dzīvojam, sastopami vārdi, kuru dēļ cilvēki viens otru nīst un slepkavo, — tieši pagājušo laikmetu vēsture vedina uzmanīgi pārbaudīt, kas aiz šiem vārdiem slēpjas. Neviens tos nedomādams neat-

kārtos kā lūgšanu, nedz bailīgi apbrīnos, it kā līdz ar tiem būtu pienācis pasaules gals; vismazāk jau aklā reibonī cilvēki, pieslienoties vienai no karojošām partijām, ienīdīs, dusmosies, apmelos, vajās. Vēsture mūs pamāca, ka tamlīdzīgi cilvēka gara stāvokļi tūkstošiem un tūkstošiem reižu, tikai ar citiem nosaukumiem un citos laikmeta apstākļos, jau pastāvējuši un piedzīvojuši galu; tātad cilvēki uzmanīsies, nekaitīgas iedomas pacietīs, no kaitīgām iedomām izvairīsies, taču nekādā ziņā nesaniknos un neprovocēs nedz pirmās, nedz otrās. Jo tieši saniknošana un provocēšana — to parāda vēsture — iedomas pārvērš neprātā. Taču ar to es neesmu līdzējis nedz slimniekam, nedz sev, ja nu vienīgi tiešām esmu gribējis viņu padarīt traku.

Otrkārt, tieši vēsture arī māca, ka nedz vardarbība, nedz pārliecināšana, bet vismazāk — ar pārliecināšanu maskēta vardarbība un vardarbības atbalstīta pārliecināšana nespēj iznīdēt vai labot cilvēku iedomas. Ar ieročiem maldus nedz apkaro, nedz iznīcina; turpretim visļauņākais neprāts sevi iedomājas par mocekļa patiesību, tiklīdz to nokrāso asinis. Tieši tamlīdzīgu vardarbīgu viltus līdzekļu dēļ tika kaitīgi iemūžināti maldi, kas paši drīz būtu sevi pārdzīvojuši, uzskati, kurus piekrāptie drīz vien būtu atmetuši. Nekad tīrajai patiesībai nav bijis nekas kopējs ar viltīgu politiku, lai cik mazā mērā politikai jēlkad bijis mērķis veicināt tīro patiesību. Katra iet savu ceļu, un tikai bērni ļauj sevi maldināt vienas vai otras partijas politiskās patiesības frāzēm vai, kā saka grieķi, — Svādai ar pātagu rokā²³⁵.

Treškārt, vienīgais līdzeklis, kā iedomām tikt klāt, ir izlikties, ka tām klāt netiek. No tām jāizsargājas un jāļauj tām iet savu ceļu vai arī tās jāizklaidē un bez vardarbīgas pārliecināšanas nemanāmi jānovirza uz citām domām! Vienīgi laiks tās spēj ārstēt. Zināmi vairāki piemēri, ka žēlsirdīgiem slimnieku kopējiem pašiem pielīpusi slimība; taču nekas nepielīp vieglāk kā dvēseles slimības. Kurš ir vesels, lai cenšas palikt vesels; visas infekcijas ierobežo tikai to izolēšana.

Ceturtkārt, brīva patiesības izpēte no visām pusēm ir vienīgais pretlīdzeklis iedomām un maldiem, lai kāda veida tie būtu. Ļaujiet sapņotājam aizstāvēt savas iedomas, citādi domājošajam — savu viedokli; tā ir viņu darīšana. Ja abi arī netiktu izlaboti, tomēr no aizsprie-

dumiem brīvam cilvēkam no jebkuriem apšaubītiem maldiem noteikti rodas jaunas patiesības pamatojums, jauns aspekts. Tikai nevajag domāt, ka apbruņotas iedomas jebkad spēj patiesību sagūstīt vai pat mūžīgi paturēt cieņumā! Tā ir gars un pāriet uz gariem, gandrīz bez ķermeņa. Bieži vien tās balss pamostas vienā pasaules malā un tā atskan tālās zemēs; taču vienmēr cilvēka izzīņas straumi attīra pretstati, spēcīgi kontrasti. Te tā pārtrūkst, tur atsākas; un beidzot ilgi un daudz attīrītas iedomas tiek pieņemtas kā patiesība.

VAI MUMS VĒL IR SENTAUTU PUBLIKA UN TĒVZEME?

I

VAI MUMS VĒL IR SENTAUTU PUBLIKA?

Lai atbildētu uz jautājumu, tas vispirms jāizprot. Tātad: kas ir publika? Ļoti nenoteikts jēdziens, kas, nošķirot visas īpatnības tā atsevišķajā lietojumā vietā un nevietā, šķiet apzīmējam vispārēju spriedumu, vismaz balsu vairākumu lokā, kurā cilvēks runā, raksta vai darbojas. Ir reāla un ideāla publika; pirmā, kas ap mums ir pašreiz un kuras balss, ja arī nenonāk, tad tomēr var nonākt līdz mums; ideālā publika dažkārt ir tik izkļiedēta, tik plaša, ka varbūt neviena vēsmiņa mums no tāluma vai nākamajām paaudzēm neatnesīs nevienu skaņu no tās domām. Taču ar jebkāda veida publiku mēs domājam saprātīgu morālisku²³⁶ kopumu, kas saistīts ar mūsu domām, mūsu uzstāšanos, mūsu rīcību, spēj spriest par to vērtību vai bezvērtību, atzīst vai nopeļ un ko mēs tād drīkstam iedrošināties arī pamācīt, kuram drīkstam parādīt labāko, veidot un attīstīt gaumi. Mēs to uzmundrinām, mēs brīdinām, tā ir mūsu draugs un bērns, bet arī skolotāja, pamācītāja, lieciniece, prasītāja un tiesnese. Mēs neceram no tās saņemt citas balvas kā vien piekrišanu — jūtās, vārdos un darbos.

Attiecībā uz mākslu ar sentautām mēs saprotam grieķus, attiecībā uz literatūru — grieķus un romiešus, bet attiecībā uz visu to, par ko publikai var uzdot jautājumus vai to pamācīt, — ikvienu nāciju, kas agrāk uz mums iedarbojusies, ar kuru mums izteikto spriedumu ziņā šur

tur jāsālīdzinās vai jāsamērojas. Redzam, ka šajā jomā nedz ebreji, nedz tā sauktie viduslaiku barbari nav izslēgti no mūsu sentautu loka; jo tie veidojuši daudzus mūsu publikas uzskatus un vienā otrā ziņā pat visu tās gaumi. Kas nu esam tie mēs, kas sevi salīdzinām ar šīm sentautām? Visumā ar to varētu saprast tagadējo cilvēku paaudzi. Taču, tā kā šī paaudze jāierobežo pārskatāmā lokā jeb it kā lielā zālē, lai tā kļūtu par skatītāju, klausītāju, vērtētāju, tiesnesi, tad šis lokš reizumis tiek ņemts ļoti plašs, reizumis ļoti šaurš; jā, par pašu plašāko loku, kuru mūsu iztēle tikko spēj aptvert, bieži vien izsaka tādus apgalvojumus, kuri pienākas tikai visšaurākajam, ļoti izmeklētā lokam. No savas zemes un pilsētas, pasaulītes pieredzes parasti runā kristietības, Eiropas, pasaules un nākamības vārdā, ar kurām vienmēr iedomājas kādu mistisku personu vai sanāksmi, apgaismotu vai apgaismojamu kopību. Lai izvairītos no visiem šā sajaukuma izraisītajiem pārpratumiem, tātad ikreiz būs nepieciešams noteikt redzes loku un attiecībā uz ikvienu jautājumu, kas nonāk līdz publikai, izšķirt laikmetus un tautas.

1. PAR EBREJU PUBLIKU

Ebreju tauta kopš saviem pirmsākumiem tika uzskatīta par ģenētisku indivīdu, par tautu. Mirstošais ciltstēvs uzrunāja savus dēlus ar skatu visos nākošajos laikmetos; jā, pirms cilts dēls piedzima, visa nākošā tauta jau bija saņēmusi apsolišanu. Kad tā daudzos tūkstošos stāvēja ap Sinaja kalnu, likumdevējs²³⁷ sava Dieva vārdā to uzrunāja kā personu, kas ir šī Dieva kalps un izglābtāis bērns; un, pirms mūža beigām atkārtodams šo likumu, viņš lika tautai zvērēt kā vienam vīram. Viņš tai prasīja godāt un mīlēt likumu kā morāliskai būtnei. Tā runāja visi pravieši, kuriem likumdevējs kategoriski bija atstājis tiesības uzrunāt visu tautu kā Dieva īpašumu. Lai cik mazs bija lokš, kurā dažs labs pravietis runāja vai savā laikā rakstīja, tik liels tas kļūst pēc šīs viņa idejas. Viņa Dieva sūtnis runā ar Jēkaba dēlu, ar Izraēļa kalpu uz visiem laikiem. No šejienes nāk augstais, tālu skanošais patriotisma tonis ebreju psalmos un praviešu vārdos. Lai kur un kādā valodā atskanētu tā atbalss, tas pārņem sirdi;

tauta kļūst dzīva. Cilvēks atrodas sanāksmē, kurā viens stāv par visiem, visi par vienu. Likumu nastu, svētību un lāstu uz saviem pleciem nes visa tauta. Pateicības dziesmas skan uz debesīm no visu mutēm; tās tiek pieņemtas arī caur pašiem nenozīmīgākajiem notikumiem indivīda dzīvē, jo šis indivīds pieder pie visas tautas. Tādējādi praviešu sodos katrs izraēlis nes cita vainu; cita mierinājums nāk par labu arī viņam; kopējas vēlmes, kopējas izredzes pacilā liksmās un nospīstās tautas sirdi. Arī kopš Izraēlis ticis izkaisīts starp visām nācijām, šis nacionālpublikas pravietiskais tonis nav izzudis. Dziesmas un lūgšanas vēl runā uz Dievu pazuduša bērna, pazemota kalpa balsī. Ja poēzijas, mācības, aicinājuma gars šajā tautā atdzimtu no jauna, tas varētu dziedāt un uzrunāt tautu tikai šādā tonī.

Vai mums ir šī ebreju publika? Man šķiet, katrai tautai tāda ir, pateicoties tās valodai. Tā ir dievišķīga padomdevēja, sodīšanas un pamācīšanas orgāns ikvienam, kas to saprot un dzird. Valodas un dzirdes saites sabiedrību apvieno; šajā ceļā mēs uztveram domas un padomus, mēs pieņemam lēmumus un nododam viens otram pamācības, bēdas un priekus. Kas audzināts vienā un tajā pašā valodā, kas mācījies tajā ielikt sirdi, izteikt savu dvēseli, tas pieder pie šīs valodas tautas. Es saklausu Ofrīda balsī viena otra senlaiku vācieša trāpīgos un krietnos izteicienus, kas sevī nes manas tautas raksturu, uzrunā mani, Kaizersbergs²³⁸, Luters man vēl sludina; un, kas arī no citām nācijām meistarīgi pārgājis manā valodā, tas kļuvis par tās publikas balsi, pie kuras piederu arī es. Mana balss, lai cik tā vāja, arī kustina šīs ēteriskās pasaules jūras²³⁹ viļņus. No tiem miljoniem, kas runā un lasa vāciski, arī mani daži sapratīs un dzirdēs, lai to būtu kaut tik maz, cik iedomājas Persijs²⁴⁰ — *aut duo aut nemo*; arī šie divi, slavējot vai peļot, iekustina tālāk savus viļņus. Valodas publikā pat tam, kas nav nekas, ir ausis; viņš mācās no manis vai par mani un runā tālāk. Un šī publika kļūst plašāka, kamēr vien turpina pastāvēt pati valoda ar visām tās pārmaiņām, līdz pārstāj būt saprotama. Neviena likums nespēj šo attīstību aizliegt, neviena vara — to atcelt, līdz valoda iznīdēta; un, lai to iznīdētu, vajadzīgi visvareni laiku spēki.

Ne tikai rakstnieks pieder pie šīs publikas, bet arī runājošs pamācītājs, likumdevējs, karavadonis, orators

un kārtotājs. Caur valodu nācija tiek audzināta un izglītotā, caur valodu tā kļūst kārtību un godu mīloša, paklausīga, tikumīga, sabiedriska, slavena, čakla un varena. Kurš nicina savas nācijas valodu, tas apkauno tās cēlāko publiku; tas kļūst par tās izgudrojumu, tās smalkākās tikumības un rosmes bīstamāko slepkavu. Kurš tautas valodu ceļ augšup un to izstrādā jebkuras sajūtas, jebkuras skaidras un cēlas domas visspēcīgākai izteiksmei, tas palīdz vairot vai apvienot un stiprināt visplašāko un visskaistāko publiku.

Ka mūsu Vācija caur savu valodu būtu izveidojusi sev šo publiku tādā apjomā, tādā stiprumā, kā tam būtu vajadzējis notikt, — par to ļoti jāšaubās. Veselas zemes no tās atrautas, provinces un novadi viens otru nesaprot — ne vien vārdos, bet bieži arī rakstos. Ko dažuviet uzskata par asprātību, to citur nicina kā rupju joku; šis kopums tik slikti kultūrā ieturējis vienotu soli, ka diezin vai būtu atrodams tāds domāšanas veids, kas uz visām tā daļām kā uz vienotu publiku iedarbotos ar vienādu spēku. Taču ne tikai provinces un novadi, pat kārtas nošķīrušās viena no otras, jo jau pirms gadsimta tā sauktās augstākās kārtas pieņēmušas gluži svešu valodu, iecienījušas svešu audzināšanu un dzīvesveidu. Šajā svešajā valodā jau veselu gadsimtu minētajās kārtās tiek risinātas sarunas sabiedrībā, notiek starpvalstu sarunas un sarunas mīlas lietās, tiek rakstītas publiskas un konfidenciālas vēstules, tā ka tam, kurš spēja uzrakstīt dažas rindiņas, tās agrāk bija jāraksta itāļu, vēlāk franču valodā. Ar ko runāja vāciski, tas bija sulainis, kalps. Tādējādi vācu valoda ne vien zaudējusi svarīgāko savas publikas daļu, bet pašas kārtas savā domāšanas veidā tā sašķēlušās, ka tām it kā trūkst uzticama dziļāko jūtu kopēja orgāna. Abas savos savrupceļos nav pavirzījušās uz priekšu tik tālu, cik būtu varējušas savstarpējā darbībā un pretdarbībā, jo vienai daļai bija lielākoties jāpalieliek pie tukšām frāzēm, vārdiem bez satura, bez iekšējas izglītības, bet otrai, par spīti visiem pūliņiem tikt uz priekšu, mūžīgi un vienmēr pretim nostājās mūris, no kura atbalsojās tukšas skaņas. Bez kopējas valsts un mātes valodas, kurā tiek audzinātas visas kārtas kā viena koka atvases, vairs nav īstas prātu saskaņas, nav kopējas patriotiskas izglītības, nav sirsnīgas līdzjūtības un kopības gara, nav tēvzemes publikas. Vai nu jāpielāgo-

jas otra svešajam domāšanas veidam un bez pateicības un spēka jādzenas pēc viņa tukšajiem priekšstatiem kā pēc spokainas ēnas, vai arī nav jārūnā un jāraksta viņam; viņš ir miris vai traucējošs, bieži vien naidīgi aktīvs kopuma loceklis. Ja tēvzemes balss ir Dieva balss, tad kopēju, visaptverošu un pašu radikālāko mērķu interesēs tai jāskan tikai tēvzemes valodā; tai kopš pašas jaunības jāskan caur visām nācijas šķirām sirdī un garā, tikai tā caur valodu publika kļūst saprotoša un saprasta, dzirdoša un sadzirdama. Jebkura sveša valoda paliek tikai nesašķaņas izraisošā samariešu mēle.

2. GRIEĶU PUBLIKA

Ka tā ir, mēs skaistāk sapratīsim no grieķu piemēra. Domājams, viņu valoda sākotnēji bijusi tikpat neizveidota kā jebkuras tautas valoda skarbā senatnē; tad no debesīm nokāpa Kalliope²⁴¹, nokāpa dievi. Merkurijs²⁴² izgudroja liru, kitāra pavadīja Apollonu ar sirdis modinošu dziesmu, vairākiem Mūzas dēliem sekoja koki un klintīs, viņos klausījās upes, īsi sakot, nepārstāstot leģendas, — poēzija, mūzikas pavadīta, radija un sev izveidoja grieķu publiku ar smalkāku valodu un smalkāku domāšanas veidu. Leģendārie vārdi Orfejs, Līns, Mūsajs atstātā iespaids ziņā nav vārdi no leģendām; viņu dievu un cilvēku tēlu veidols, viņu gudro izteicienu un mācību melodija, viņu jūtu un ainu ritmiskā gaita palika klausītāju ausīs, atmiņā un no mutes mutē, galu galā arī rakstos un tradīcijās pārgāja uz vēlāko laiku pasauli. Dziedājumi, kurus Homērs un citi rapsodi dziedāja mazākos pulciņos, nebija izskanējuši, tie sapulcējās vienkop Atēnās, tie atskanēja Panatēnaju svētkos. Homēridu²⁴³ himnas, visdažādāko veidu dziesmas un kora dziedājumi, poētiskas un muzikālas saciekstes rotāja un vainagoja ikvienu tautas sapulci, ikvienas sabiedriskās spēles, ikvienu svinīgu reliģisku un valsts pasākumu. Tā izveidojās grieķu dzejas, drīz arī prozas publika. Hērodots lasīja savu vēsturi visai Grieķijai, tāpat kā daudzi dzejnieki pirms viņa bija dziedājuši savus dzejojumus plašākam vai šaurākam klausītāju lokam; jo pat grieķu dzīrēm piemita zināma liksmas atklātība un tajās neiztika bez mūzām. Tā radās grieķu izrādes, kas visos savos

aspektos prasīja publiku un izklaidēja publiku. Tā grieķu māksla sasniedza savus augstumus; Mūza, kas māksliniekam iedvesa viņa tīrās, augstās idejas, bija sev svētījusi arī notikumus, apvidus un vietas, kur tās varēja ar cieņu parādīt un atklāt uz tām noskaņotai tautai. Runas māksla kā galvenā nepieciešamība ienāca pat apspriedēs un tiesu strīdos. Tā kā viss tika izskatīts publiski, tad šo publiku caur runu saistīja, caur runas mākslu vadīja un virzīja.

Vai mums ir šī grieķu publika? Nē, un no vairākiem viedokļiem varbūt ir labi, ka mums tās nav. Kur par karu un mieru, par apsūdzēto dzīvību un nāvi, par nopelniem un atalgojumu drīkst izšķirt runas māksla — cik daudziem kārdinājumiem ir un paliek pakļauta tādas neaudzinātas tautas dvēsele, kurai visi spriedumi sakopoti ausīs! Grieķu republiku, sevišķi Atēnu vēsture mums šajā ziņā parāda bagātīgu galeriju briesmīgi skaisti gleznotu piemēru, kuras pārlūkojot viens otrs ziemeļnieks bieži vien liksmās šausmās sacīs: «Ak, vieglprātīgie grieķi! Mums par laimi, šie laiki pagājuši!» To pašu viņš varbūt teiks par reliģiskiem un valsts svētkiem, sabiedriskām spēlēm, dejām, vingrinājumiem un sacīkstēm, varbūt arī par teātri Atēnās. Un tomēr tas viss iederas tur un tajos laikos.

Bet kādēļ gan lai mums būtu teātris, ja mums nevar būt teātra publikas? Kādēļ lai mums būtu māksla, ja tā nevar būt grieķu māksla? Kādēļ mēs uzdrošināmies prasīt labai gaumei atbilstošu izklaidēšanos, ja nebūs publikas ar gaumi? Beidzot, kādēļ mēs rotaļājamies ar mūziku, runas mākslu, poēziju un valodu, ja tās netiek izmantotas mērķiem, kuriem tās, atsevišķi un saistībā, patiesībā paredzētas un radītas? Pēc savas dabas tās prasa publiku, bez publikas tās ir mirušas un apbedītas.

Himna, piemēram, pēc savas dabas iederas sanāksmē. Dzejnieks, kas tādu sev apkārt neredz, ņem par klausītājiem un lieciniekiem debesis un zemi, mežus un klintis. Liriska dzejnieka balss uzrunā un aicina publiku. Dzedonis, jā, pat lielu vēsturisku notikumu aprakstītājs prasa, lai ap viņu būtu vīru, sievu, jauniešu un bērnu pulks, kuram viņa vēstījums skanētu ausīs un dvēselē. Viņi atver viņam ne tikai skatuvi, uz kuras viņu piekrišana ļauj tam ievākt visu savu slavu, bet pašas viņu dvēseles ir viņa darbības arēna, izrāžu vieta, mērķis, mērs. Aina,

kuru episks dzejnieks neapraksta tā, lai skatītāja acīm tā kļūtu redzama un lai arī darbojošos personu dvēselē viss ar neatslābstošu interesi norisinātos viņa acu priekšā, nav nekāda episkā aina; notikums, kuru vēsturnieks neprot padarīt tik uzskatāmu ar visām tā sekām, ja iespējams, arī cēloņiem, lai klausītājā nobriest par to pašam savs skaidrs spriedums, ir slikti izstāstīts notikums. Liriskais dzejnieks, kas ar savu mākslu klausītāja dvēselē nenasniedz to līdzjūtības pakāpi, ar kuru viņa māksla rēķinās kā ar savas pilnības sasniegšanas punktu, ir strādājis veltīgi un nav panācis vēlamo iespaidu. Tātad visi šie produkti vēlas publiku, no kuras tie it kā nāk, pie kuras atgriežas, no kuras tie ņēmuši savas mākslas likumu.

Kur Vācijā nu ir mūsu vēsturnieku, mūsu lirisko un episko dzejnieku odeoni²⁴⁴? Kur ir skolas, kurās viscēlākos dziedājumus noved līdz jaunekļu sirdīm un tos līdzās skaistākajiem klasiskajiem senlaiku fragmentiem varbūt ne tikai deklamē, bet ieraksta dvēselēs? Vienīgi tas, kuram pašam piemīt forma, var formu piešķirt, vienīgi liesma var liesmu vairot. Līgas karavadoņi tika slavīnāti tāpat kā Ūnijas²⁴⁵ karavadoņi un glābēji, un no pēdējo vidus vācu Mūzai nav palikuši sveši Mansfeldas Ernsta, Anhaltes Kristiāna, Veimāras Johana Ernsta un Bernharda, Gustava Ādolfa, Bādenes Georga²⁴⁶ vārdi. Taču diemžēl tā nav Mnēmosines²⁴⁷ meita, vai arī viņa to radījusi starp miegu un nomodu. Pēc Vestfāles miera tika aizmirstas visas briesmas, un ilgāk nekā simts gadus, šad tad rupji sapurināta, Vācija maigi gulēja. Visas modinošās balsis, klusas un skaļākas, palikušas veltīgas; mūsu dzejnieki bija vai saucās pantu taisītāji, rīmju kalēji; kopš pusgadsimta tika lasīts Voltērs un vācu vēstureli lika sarkt un klusēt. Tā vēl klusē un nedrīkst bez kauna domāt par vācu gaumes, vācu kultūras, vācu svētku un izklaidējošu pasākumu vēsturi.

Teātrī viena publika vai tās daļa tiek parādīta citai publikai; acīmredzot tāda bijusi grieķu ideja — tragēdijā ar kori, komēdijā ar indivīdu vai masā personificētu tautu. Teātris un skatītājs tātad atbilda viens otram kā tēls un attēls, kā dvēsele un ķermenis, tie iedarbojās viens uz un pret otru; tie viens otru pacēla un atdzīvināja. Arī Itālijā un Francijā (Angliju es nepazīstu) uz labākajām skatuvēm ir tāpat, tādēļ teātra gaume šajās

zemēs maldijās apkārt tik ilgi, līdz atrada savienošanās punktu ar savu publiku un vai nu caur muzikālām, vai dramatiskām izrādēm nostājās došanas un ņemšanas, savstarpējas baudas un pamācīšanas centrā. Es šaubos, vai Vācijā, izņemot dažus raksturīgus tēlus un skatuves, jebkad tā ir bijis. Ka vismaz skatuves un publikas gaumes apvienošanai un savstarpējai attīstīšanai tur pievērsušies ļoti vēlu un ārkārtīgi reti, ir skaidrs no vācu teātra vēstures. Neskaitot senās mistērijas²⁴⁸, klosteru agendas²⁴⁹ vai marionetes, teātris Vācijā ienāca kā galma svinības; tautai ļāva kā pūlim uzjautrināties par šiem krāšņi ietērtajiem galma un valsts apvērsumiem, kuri risinājās spožā gaismā. Dažās Vācijas vietās skatuve paturējusi šo galma teātra raksturu un pārvaldi un tād ir pilnīgi ārpus mākslas sfēras, jo pieder pie galma etiķetes. Citās provincēs klejo bandes, kā vēl tagad dažreiz senajā vācu varoņvārdā sauc aktierus; viņi dodas, kā vācieši no laika gala labprāt darījuši, kā bande kalpībā un sniedz savus pakalpojumus pēc tam, kad viņiem samaksāts un viņi salīgi. Vai nebūtu neprāts un nežēlība no viņiem prasīt kādu mākslas ideālu, atbilstošu publiku? Teātri mums vēl nav vērtējošas publikas — vienkārši tādēļ, ka teātra māksla grieķu izpratnē ir visu mākslu māksla, par kuru pat ne katram dzejniekam, vēl jo mazāk — katram amatierim un, beidzot, vismazāk — liksmojošam pūlim ir pareizs priekšstats. Ja tam izdabā un priecājas par tā piekrišanu, tad ir beigas; tāds teātris maitā un pats iet bojā. Bet cik tāls ceļš mums vēl jāmēro, pirms varam domāt ne jau par izglītotu publiku, bet tikai par šīs publikas izglītošanu pēc vācu tradīcijām un situācijas! Un tomēr bez saprātīgi un patīkami, dzīvi veidotas izrādes nav teātra; tad iznāk leļļu pilns nams vai arī mēs esam sliktā sabiedrībā.

Ja nācijai nav iztēles, tad to arī nevajag modināt, — lai tā snauž. Ja to pamodina, tā ir jāveido; jāuzved tikai tādas lugas, kuras tai piemērotas, un tās jāuzved tā, lai nebūtu atkarības no publikas sliktās gaumes, bet šī gaume jāizskauž vai jāuzlabo. Atēnās Eshila laikā teātris radās no cēlās brīvības un uzvaras pār varēno ķēniņu; šī apziņa noskaņoja dvēseli uz citu dižu notikumu skatīšanos, ko atveidoja traģēdijās. Francijā un Anglijā teātris — atmetot laikmeta modifikācijas — radās līdzīgā veidā, jo, dzirdot vai lasot par sava laikmeta

dižiem notikumiem, gribas tos arī redzēt mākslas apstrādātus un parādītus. Pasaules publika tad pati no sevis kļūst par teātra publiku. Lidzīgā kārtā komēdija, kas atveido raksturus un tikumus, prasa vērojošu nācijas pazīšanu, vieglu eksistenci, pašnoteicošu morālisku brīvību. Nožēlojamais kalpības gars ir mefītisks²⁵⁰ gaiss, kurā tiek noslāpēta katra liesma.

Senākie grieķu gudrie bija likumdevēji; un laimīga tā tauta, kuras likumdevēji ir gudri. Sokrats parādījās grūtos laikos, viņa publika bija privātas sabiedrības un atsevišķas personas, viņa metode bija aprēķināta uz patiesā, labā un skaistā principu attīstīšanu šajās atsevišķajās personās. Un tas, manuprāt, ir īstās filozofijas mērķis: pašizglītošanās. Skolotājs pie tam var un grib būt tikai mūsu domu vecmāte²⁵¹, mūsu pašu aktīvo spēku palīgs. Sokratam bija pašam savs ģēnijs, kurš vēlāk ne bieži, tomēr šad tad parādījies, piemēram, Montēnā, Edisonā, Franklinā u. c. un kura mērķis bija pašam sava cilvēciskā gara un gribas apstrāde. No publikas balss tā nav atkarīga, tā to bieži vien drīzāk traucē, tādēļ Sokrats gandrīz vienmēr strīdējās ar sofistiem, kuri publiku noskaņoja un kaitināja.

Sokratiskā filozofija izveidojās par vairākām skolām; tajās bija eksotēriski un ezotēriski klausītāji — atkal atšķirība, ko lietu daba atzīst. Plaša, neizšķirota publika, kas runā metafiziku un par metafiziku lemj, ir briesmonis; un, ja par kādu nāciju varētu sacīt, ka tā nekad nav izrādījusi entuziasmu ne par ko citu, kā vien metafiziku, tad par šo nāciju neteiktu neko labu. Ksenofons un Platons filozofiju uztver ļoti saprātīgi; visur viņi to izvilina kā cilvēka gara un cilvēku darbības ziedu. Domātājs Aristotelis nerakstīja citai publikai, kā vien savai skolai; no šejienes visa viņa sacerējumu forma. Epikūrs un Zēnons ar dažādiem principiem gāja vienu un to pašu ceļu; ikvienam viņu skolniekam palika brīva izvēle: atstāt savas sektas metafiziku vai turpretim — jo spēcīgāk dzīvei un publikai pielietot patieso, praktisko filozofiju. Tas ir patiesais sokratisms.

Ja kāda filozofiskā skola kā tāda gribējusi iedarboties uz publiku un šur tur arī vareni iedarbojusies, tad tas bija pitagorisms²⁵², taču mēs zinām, kā tam klājās. Un, kas tolaik nenotika mazos, sagatavotos pulciņos, — kad tas izdosies? Filozofiska publika ir augstākais veidojums,

uz kuru var tiekties, bet kurš, domājams, nekur nav saskatāms viss un realizēts.

Tātad, kur stāvējuši grieķi, tur publikas ziņā lielākā un filozofijas ziņā mazākā mērā mēs stāvam vēl tagad; ikvienam, kurš to spēj un vēlas, pašam sevi jāveido par filozofu. Skolotājs viņam patiesību parāda, lai viņš to apgūtu patstāvīgi, jo gudrību, tāpat kā tikumu un ģenialitāti, nevar iemācīties no citiem.

Tomēr filozofijas skolas, aplūkotas tikai kā ceļveži, — ar kādu apbrīnojamu varu tās spēj iedarboties uz publiku! Filozofijas skolotājam, kādam tam jābūt, pieder cilvēku dvēseļu valstība, kurā viņš valda varenāks par ķēniņu. Viņš iestāda principus, viņš dod idejas, viņš nosprauž ideālus, kuri pēc tam atstāj atzītu un neatzītu ietekmi uz viņa klausītāju, jā, visu to, uz kuriem tie iedarbojas, tūkstoš domām un darbībām. Neizsakāmu iedarbību lietu kārtībā izraisījis un izraisīs, piemēram, stoicisms, epikūrisms, platonisms, pitagorisms.

Ja apkopojam sacīto (jo par grieķu politisko publiku mēs nerunāsim), tad iznāk, ka, salīdzinot ar grieķiem, kā mēs viņus tagad saucam, valodas, mākslas un gaumes jomā mums publikas faktiski vispār vēl nav un nav arī bijis. Ar labpatiku esam ļāvuši sev sadzejot kultūru, par kuru veselas kārtas un provinces itin nekā nezina, un snauzām uz šīs izsapņotās slavas lauriem. Es baidos un ceru, ka laiks mūs pamodinās no šīs snaudas. Tādēļ šādās lietās, neraugoties uz visu savrupo čaklumu, neraugoties uz dažu labu drosmīgu pasākumu, iesāktu labā pašāvībā, kam par to bija jācieš, mēs arī tālu atpaliekam no mūsu kaimiņiem britiem un francūžiem, jā, pat no dāņiem un zviedriem. Vācu literatūra, čakla strādniece un zināšanu kalpone, staigā ubaga mētelī no makulatūras; tā reti paveikusi ko vairāk, nekā sniedz savrups čaklums, atsevišķs ģēnijs. Nenovērtējamās mākslas bagātības, kuras iepriekšējos gadsimtos savākusi pagājusī galma gaume, bieži vien gluži kā svētbildes pakļautas bargajiem nepieejamības likumiem, stāv aplūkojamas, ne vienmēr lietojamas, vēl jo mazāk — rosinošas, vismazāk — sajūsminošas. Par mūsu labāko sasniegumu vērtību mūsu publikas balsis pēc gadiem un gadsimtiem vēl tik maz vienojušās, ka, ja toni nebūtu noteikuši un ar varu noturējuši ārzemnieki, tad pat par Leibnica nopelniem Vācija vēl būtu vislielākajā neziņā. Tomēr klusās attīstības ceļš

turpinās. Ko mums nevarēja atņemt — tā ir vācu valoda, vācu saprāts un labā griba; tie, ja un tiklīdz spēs, kādreiz izveidos vācu publiku. Arī saprāts turpina iet savu ceļu un visos laikos un visās pasaules malās ir tikai viens. Beidzot — gaume ir nacionāls augs; kur to nekopj vai kur augsnes un klimata dēļ tas var uzdigt sliktās siltumnīcās, tur debesu nežēlastības dēļ tas aiziet bojā. *Have*²⁵³!

3. ROMIEŠU PUBLIKA

Par to es pateikšu ļoti maz. Kas tajā bija māksla un gaume, tas bija pārņemts no grieķiem, kas arī lielākoties palika to palīgi. Kā uzvarētāja Roma nodarbojās ar vākšanu; tā neizgudroja neko jaunu. Arī romiešu valoda izveidojās par tīru un mūžīgu valodu, tikai pateicoties grieķiem.

Tāpat publika, kas Romā plauka klasiskajam domāšanas veidam, bija iekarota, mākslīga publika; pats pilsētas iekārtojums bija tāds, ka varbūt neviena impērijas pilsēta tādu sev uz ilgiem laikiem negribētu vēlēties. Nedz tauta, nedz Senāts nav pelnījuši absolūtu cieņu, izņemot to apstākli, ka viņi gribēja kļūt un bija pasaules valdnieki; tādu *Populus Romanus*²⁵⁴, kas ar romisku iedomību par savu balsi pieprasa maizi un cirkus spēles, mēs sev arī nevēlētos. Tāpat klientus un kandidātus²⁵⁵ pēc romiešu parauga. Tāpat, atstājot forumu un Senātu savā vietā, tiem romiešiem, kas meklēja ilgstošu publiku, nepalika nekas tāds, kā nebūtu arī mums, — krietnāko dižciltīgo romiešu piekrišana un balss. Tie noklausījās viņu runu vai nopirka viņu rakstu tīstokli; tie slavēja un nopēla, kā tiem patika. Bet tas, ka savu dzejojumu labākajās vietās Lukrēcijs un Katulls, Horācijs un Vergilijs, Ovidijs, Tibulls, Propercijs u. c. rakstīja tik klasiski izstrādāti, pilnīgi un skaisti, parāda, ka viņi sev iedomājušies smalkākus paraugus, asprātīgākus lasītājus un augstāku publiku, nekā raduši iedomāties daudzi mūsu dzejnieki un rakstnieki. Viņu pašu izglītība un Romas augstais stāvoklis to veicināja, Romas vēsturnieks rakstīja pasaules valdnieces vēsturi, tās dzejnieki dziedāja romiešu valodā, tajā romiešu juristi formulēja savus spriedumus, kad bija apklususi viņu dižo oratoru balss; ar to visu mēs sevi nevaram salīdzināt. Bet, ja mūsu valoda ir grieķu valodas māsa, jo romiešu valoda bija tikai tās audzumeita,

tad, tiklīdz mēs varētu pacelties līdz romiešu domāšanas veidam, mums priekšā būtu plašāks ceļš nekā viņiem. Par pasaules uzvarētājiem mēs negribam kļūt, bet, kam mūsos piemīt romiešu vai — ja šim kādreiz dzižākam vārdam vēl ir kāda vērtība — vācu raksturs —, kādēļ lai mēs to nevarētu piešķirt valodai, kas kādreiz daudz rupjākā stāvoklī arī bijusi pasaules valdniece? Dzejnieki un vēsturnieki, juristi un likumdevēji — kādēļ arī jūs tādos laikos tāpat kā viņi nekļūvāt ilgstošai publikai par pasaules valdniekiem?

4. KRISTĪTĪBAS PUBLIKA

Kad kristietības pamatlicējs pacēla savu balsi, viņš ar to izplatīja publiku pāri tautu robežām. Viņš pasludināja gaidāmo valstību, pie kuras pieder visas nācijas un kas zeļ nevis ārīšķīgās ceremonijās, bet gara vingrinājumos, dvēseles pilnībā, sirds šķīstībā, visstingrākā taisnīguma ievērošanā un piedodošā mīlestībā starp cilvēkiem. Uz to bija virzītas viņa runas, uz to viņš gatavoja citus, un lūgšana, kuru viņš mācīja saviem skolniekiem, ir lūdzoša atziņa par to. «Lai nāk valstība, kurā viss godājamais tiek godināts, ikviens svēts pienākums pildīts un Dieva griba virs zemes īstenota tik labprātīgi un pilnīgi, kā to dara svētlaimīgie gari.» Viņa balss, viņa sūtņu balss atskanēja pamācībās un rakstos; radās kopīga, kristīga publika starp vairākām nācijām, kura atzina šo mācību, pienākumu un cerību.

Vai mums vēl ir šī publika? Protams, pati mazākā kristīgā sanāksme ir vispārējas baznīcas simbols, kura dzīvo starp simts pasaules tautām. To šur tur klāja un klāj nekrietnības, aizmiglo pārpratumi; taču šīs garīgās sanāksmes dibināšanas un mūžīgas pastāvēšanas skaidrā jēga, kā arī visas cilvēces ēkas darbīgais mērķis paliek nepārprotams. Nevis nospiedoša, lepna likuma greznajā ietērpā, bet uzmundrinošajā, maigajā miera vēsts veidolā šis morāliskais iedibinājums vedina arī uz visstingrākajiem pienākumiem. Kur sanākuši divi vai trīs, tur ir dzīvs šīs sanāksmes dibinātājs; pašā viņa mācības saturā ir tās mērķis, morāliskas ēkas uzcelšana, līdz laiku galam.

Bēdīgi, ja šis mērķis — iedarboties uz mūžīgu, pēc savas dabas progresējošu publiku — šur tur tiek pārprasts, vai nu iejaucot kristietībā partikulārus uzskatus,

pat spekulācijas, kas tajā nebūt neiederas, vai arī nedzīvi, burtiski izturoties pret nedzīvo burtu. Katram domājošam cilvēkam lai paliek viņa personiskais viedoklis par šo un to, katra spekulatīva galva lai izrotā savu teoriju ar savām vislabākajām spekulācijām; tikai kristietība, aplūkota kā publika, lai paliek no tā pasargāta. Dibinātāja mācība un mērķis lai ir vai top tīra upe, kas arvien vairāk un vairāk izgulsnē un atmet to, kas tai kā duļķainas nogulsnes pielipis no nacionāliem vai partikulāriem uzskatiem. Tā rīkojās jau pirmie kristietības vēstneši ar saviem jūdu aizspriedumiem, jo vairāk tie ienāca kristīgās publikas idejā, tautu evaņģēlijā; un nevar būt, ka šī kristietības attīrīšana neturpinātos līdz ar gadsimtiem ar maigiem vai skarbiem līdzekļiem. Ir ļoti pamācoši ievērot secību, kādā tā sauktajā baznīcas vēsturē veidojusies kristietības cietā čaula, šur tur nolobījusies un ikreiz devusi vairošanai bagātīgāku kodolu, smalkāku sēklu; tā šis darbs, ar dibinātāja vārdu vai bez tā, turpināsies līdz laiku galam. Dažas formas salauztas, citas izzudīs, ne ārējas varas ietekmē, bet caur pašu iekšējo dīgstošo asnu, kuru aicina saule, kam visa daba ar savu elpu iedveš savu spēku. Laimīgs, kas ienāk publikā, līdz kurai šī balss atskan dzidrā tonī. Tā aptver visas kārtas, izspiežas cauri visām velvēm un trāpa cilvēcības būtisko punktu. Paceļoties pāri pašreizējiem šaurajiem apstākļiem, pat pāri šo atsevišķo sanāksmju saprašanas robežām, var nojaust progresējošu izmeklētu publiku un ieelpot tīri morāliskas nākotnes gaismu.

5. LITERATŪRAS PUBLIKA

Kristietība izveidoja starp tautām saikni, kādu nekad nebija izveidojuši Aleksandra, romiešu un huņņu iekarojumi; pēc sava mērķa — mieru nesošu saikni, lai cik bieži tā arī devusi iemeslu vai tika nelietīgi izmantota strīdiem un sadursmēm. Providences rokās tā vienlaikus kļuva arī par kultūras, kopējas tautu kultūras saikni. Tiesa gan, savstarpējas tiesības un pienākumi tādēļ neatrada paliekošu pielietojumu, tomēr nonāca atzītā gaismā, arvien atjaunotā praksē. Eiropas tautas ne vien labāk iepazīna viena otru, bet savstarpēju vajadzību dēļ kopēju mērķu un centienu sasniegšanā kļuva viena otrai

arī nepieciešamas; viņu tendence arvien vairāk un vairāk tika vērsta uz vienu punktu. Klāt nāca izgudrojumi, kurus šajās kopējās vajadzībās viena tauta aizņemās no otras, cenšoties šajā ziņā viena otru apsteigt; to pilnveidošanā starp nācijām radās sacensība. Nu tik viegli kā reiz šķirto tautu laikos vairs nevarēja pazust domas, mēģinājumi, atklājumi, iemaņas; sēklas graudiņu, kam šeit un tagad neizdevās iesakņoties, labvēlīgs zefīrs aiznesa maigākā augsnē, kur tas uzdīga — varbūt ar citu vārdu. Zem laikmetu un klimata spiediena apvienojās cunftes, kas ar vienotu, bieži vien visai skarbu roku nodrošināja aizsardzību un pastāvīgumu cilvēku čaklumam, darbībai, pakāpeniski arī izdomai un garam, kam tādējādi, lai gan personisku kaislību un spaidīgu apstākļu ietekmē bieži vien šķietami aizkavējot providences darbu, tomēr galu galā vajadzēja to veicināt. Ar visām tautu, sabiedrību, cunftu un to locekļu savstarpējām nesaskaņām izauga arvien plašāka vai smalkāka publika, kas bija iesaistīta šajā savstarpējā karā un mierā, mīlestībā un postā. Šādā ceļā Eiropas rupjā māksla, nepieciešamības nomocītais iedzīvotāju čaklums iekaroja ne tikai visu šo kontinentu, bet caur to — visas pasaules daļas par savu kopējo zemi.

Kopš seniem laikiem skolas un universitātes bijušas līdzeklis zināšanu un zinātņu publikas vairošanai, jā, tādas tās ir vēl tagad. Pat visasākā prāta cilvēki vairākos garīgos ordeņos patvērās aiz to aizsargmūriem un no turienes tālu izplatīja savus uzskatus. Ko nedrīkstēja mācīt, par to diskutēja pēc akadēmiskiem likumiem un vingrināja cilvēku spriešanas spējas. Viklifu un Luteru sargāja universitāte, un arī Husu tā būtu pasargājusi, ja viņš nebūtu paļāvies uz imperatora nodevīgo vārdu. Taču vēl vairāk nekā aizsardzību universitāte piešķīra savu skolotāju uzskatiem arī svaru, spēku, popularitāti masās. Tūkstošiem jaunu cilvēku no dažādām zemēm gados, kad dvēsele visu uzņem ar mīlestību, kad jaunekļi neuzlūko skolotāju bez sajūsmas, klausījās viņu balsīs un aiznesa viņu vārdus katrs savā tēvzemē, savā darbā. Gadu no gada mainās šie universitāšu audzēkņi; kā gājputnu bari viņi ierodas, nolaupa skolotāja vārdus un ar tiem aizlido uz savām zemēm. Plaša, godājama publika! Visplastiskākā, visefektīvākā, uz kādu cilvēce spējīga savā tagadējā stāvoklī un kas lai pastāv vēl ilgi, arvien

uzlabotā veidā! Akadēmijā pavadītie gadi jauneklīm visu mūžu ir paši mīļākie gadi; tas, ko viņš tur pieņēma, kārodams pēc zinātnes, pirmajā sajūsmas deģsmē, vēl nepazīdams dzīves grūtības un šķēršļus vai ar jauneklīgu drosmi tos nicinādams, kā zinību ieguvumu, kā likumu darbībai, tas viņam ilgi vai vienmēr paliek līksmi iegūta bagātība, svēts likums.

Vai mums vēl ir šī skolu un universitāšu publika? Mums tā vēl ir, un tā — lai ko arī neteiktu — nav kļuvusi sliktāka, bet gan labāka. Tagad pieaugušu karotāju rupjie karapulki retāk iznāk šajā zināšanu un mācību laukā; tagad skolotāja vārds maigākos jauneklīs dzen arī maigākas, taču tādēļ ne mazāk spēcīgas saknes. Ja viņi to arī neaizstāv ar zobenu, toties jo apzinīgāk pie tā turas; skolotājs pats viņiem runāja jauneklīgāk un pamodināja viņu pašu domāšanu, ar to saistītos spēkus. Kādreiz mācījās un apgalvoja, ka viņš kultivējot un uzlabojot. Kādreizējā sektu un ķildu gara vietā vairākas universitātes pieņem smalkāku tendenci, kļūstot par zinātnes biedrībām, pitagoriskām skolām, kurās visizmeklētākie jauneklī izglītojas nevis diktātu rakstīšanas prasmei, bet zinātnei, savas dzīves vai darba praksei un mākslai. Lieliska publika, ja skolotājs jūt sava darba vērtību. Lai neviens nedomā, ka līdz ar Viklifu, Husu, Luteru šī universitāšu lielā ietekme zudusi; tajās reformācija ikvienā zinātnē, fakultātē un teorijā vēl nav stāvējusi uz vietas, jā, tā nestāvēs un nevar stāvēt uz vietas, kamēr vien pastāv universitātes. Starp vairākiem vienas fakultātes mācību spēkiem, vairākām fakultātēm, vairākām universitātēm parasti ir savstarpēja konkurence; šai konkurencei ar gadiem nav jāsamazinās, bet gan jāpieaug. Jo vairāk tiek vājināti darba kavēkli — tam katrā ziņā jānotiek —, jo vairāk akadēmiju darbs kļūst par gara un brīvas pētniecības darbu, jo vairāk un ar tīrāku liesmu iedegas sacensība. Universitātes ir zinātnes sargtorņi un bākas; tās izlūko, kas notiek tālumā un svešumā, nodod to tālāk un pašas rāda gaismu citiem. Universitātes ir zinātnes savākšanas un apvienošanas vietas; no to salīdzināšanās un savstarpējās apkarošanās vai draudzības šad tad rodas jauni rezultāti. Beidzot, universitātēm vajadzētu būt zinātņu pēdējam patvērumam un aizsargvalnim, ja tās nekur citur neatrastu patvērumu.

Vēl lielāku publiku mums sagādājusi grāmatu iespie-

šana; tā ir ļoti jaukta un gandrīz nepārskatāma. Cik daudz pūļu senāk vajadzēja pielikt, lai grāmatas iegūtu, vairākas salīdzinātu un spriestu par vienu zinātnes jēdzienu! Tagad tās mūs pārpludina, grāmatu un sacerējumu plūdi — no visām nācijām un rakstīti visām. To lapas čaukst tik stipri un klusi pie mūsu ausīm, ka dažu labu maigāku dzirdi apdullinājušas jau jaunībā. Grāmatās viss uzrunā visu; neviens nezina — kuru. Bieži vien arī mēs nezīnām, kurš runā, jo anonimitāte ir tirgus lielā dieve. Par tādu publiku neko nezīnāja nedz Grieķija, nedz Roma; Gūtenbergs un viņa palīgi to radījuši visai pasaulei.

Kas par to sakāms? Tas, ka par spīti visām un viszemiskākajām ļaundarībām tā ir liela dāvana, neatsaucama privilēģija cilvēku sabiedrībai un varens providences ierocis, kura iedarbību un sekas mēs vēl nepārredzam. Mēs nevaram paņemt atpakaļ to, kas noticis; grāmatu iespīšana pastāv ne tikai kā barojoša nozare tirdzniecībai un darbam, bet arī kā valodas taure, ciktāl pazīstams viens vai otrs produkts. Ja visi pasaules monarhi vienotiem spēkiem atnāktu pie katras tipogrāfijas durvīm, viņi nespētu iznīcināt šīs burtu kastītes trūcīgo ģimeni, cilvēku domu patvērumu un telegrāfu. Jā, kurš gan gribētu to iznīcināt, ja līdzās vienam otram ļaunumam tā darījusi un atbilstoši savai nevainīgajai, bet spēcīgajai dabai vēl nepieciešami darīs tik neizsakāmi daudz laba? Runātājs mani apdullina, rakstnieks runā klusi un maigi — es varu to lasīt ar apdomu. Runātājs mani apzīlbina ar savu ārieni, ar savu svītu un svaru, rakstnieks runā nemanāms, un es pats esmu vainīgs, ja ļauju viņa vārdu spožumam sevi maldināt vai viņa pļāpāšanai laupīt man laiku; man viņš jāpārbauda, es drīkstu viņu aizmest projām. No otras puses, protams, arī runātāja maldinošie un glaimīgie vārdi ir pārejoši un paliek noteiktā lokā; rakstnieka inde un maldi, viņa gods un negods saglabājas ilgi. Viņš pats tos nevar paņemt atpakaļ citādi, kā vien labojoties, tos atsaucot; un arī tad notikušais nekļūst par nenotikušu. Kas zina, vai šī atsaukuma vai atspēkojuma lapa nonāk tā paša lasītāja rokās vai tiek uzskatīta par maldinošu? Tātad rakstnieku publika ir īpaša — neredzama un visuresoša, bieži vien kurla, bieži mēma un pēc gadiem, pēc gadsimtiem varbūt ļoti skaļa un rosīga. Zudis un tomēr nav zudis, jā, nezūdošs ir tas, ko ieber tās klēpī. Ar publiku nekad nav iespējams norēķināties,

tās grāmata nekad nav aizvērtā, process publikas priekšā un ar tās piedalīšanos nekad netiek izbeigts; tā vienmēr mājās un nekad nenonāk pie galīgā rezultāta.

Šai mūžīgi nepilngadīgajai gribējuši iecelt aizbildņus, cenzorus, bet, kā rādījusi pieredze, tās bijušas veltas pūles un lielākoties panākušas pilnīgi pretēju rezultātu. Nepilngadīgā vislabprātāk bauda to, ko tai aizlieguši, tā uzmeklē to, ko no tās gribējuši noslēpt; aizliegums uzstāties šīs publikas priekšā ir tieši īstais līdzeklis piešķirt cieņu, svaru un uzmanību pat nevajadzīgam vārdam. Un kurš pieticīgs vīrs uzdrošināsies būt visu laiku un zemju kopējā cilvēciskā saprāta, publikas aizbildnis? Lai katrs gudrais un mulķis raksta pēc savas patikas, ja vien šaubīgos gadījumos viņš atsauca uz sevi un nevienu personiski neapvaino.

Visgudrākais cenzors, pat ja viņš pārstāv veselā, jā, pašas apgaismotākās valsts balsi, attiecībā uz mācību un viedokli nevar atsvērt un pārspēt publikas balsi, kurai rakstnieks pakļaujas labprātīgi. Ja viņa spriedums arī būtu paša Zālamana gudrība, ja tas ietvertu sevi visu pagājušo gadsimtu gudrību un apsteigtu dižas nākotnes pārbaudīto saprātu, tomēr kaut kā viņam pietrūkst — tiesību uz to; jo nedz iepriekšējās, nedz nākošās paaudzes viņam tās nav devušas. Tātad rakstnieks viņam vienmēr varēs iebilst, ka viņš aizsteidzoties priekšā pasaules spriedumam, ka viņš bez kādām tiesībām uzņemoties šķīrējtiesneša lomu, kas pienākoties vienīgi publikai šā vārda visplašākajā nozīmē.

Tātad, ja publikai nedrīkst laupīt nevienu, arī pašu trakāko viedokli, bet valsts, ja kāds tai šķiet nepareizs vai bīstams, labāk sarīko tā publisku atspēkošanu, lai pasaules interesēs gaisma uzveic tumsu, tad šādas neiegrožotas brīvības un tās cieņas apstākļos, ko pati valsts parāda publikai, tai neslēpjot neko no tā, ko piedāvā jebkurš rakstnieks, valsts taču drīkst arī prasīt, lai katrs rakstnieks nosauc savu vārdu, ja uzskata par labu publikai kaut ko piedāvāt. Un proti, visos sacerējumos, par jebkuru priekšmetu, neizslēdzot recenzijas par svešām grāmatām. Jo — kādas man varētu būt tiesības prasīt anonimitāti, ja izlaužos publikas priekšā un to uzrunāju? Brīvprātīgs šodienas pasaules un nākamo paaudžu pamācītājs jāpazīst; viņš nedrīkst slēpties, ja viņam dārgs pienākums, taisnīgums un patiesība. Grieķijā un Romā ne-

viens rakstnieks nekaunējās no saviem darbiem, arī pie mums neviena kārtā nedrīkst kaunēties par sacerējumu, ja tas ir labs; nedz augstākajai, nedz zemākajai kārtai nevajadzētu atļaut anonimitāti, un tā vispār būtu jāuzskata par to, kas tā ir, — viltus, negods, zemiska rīcība un glēvulība. Kas uzrunā publiku, tas lai runā kā publikas daļa, tātad publiski, nosaucot savu vārdu!

Vēl daudz vairāk būtu sakāms par rakstnieka un publikas attiecībām. Katra skribentu suga raksta savai lasītāju sugai, kuru viņi sauc par savu publiku, savu pasauli. No priekpilnas un bēdīgas pieredzes par to, kādus sacerējumus lasa visvairāk, tātad var spriest par tās publikas gaumi, izglītības pakāpi, kurai patīk galvenokārt vai tikai šie sacerējumi. Viduvējie, rotaļīgi vieglie, greznie, baudkārie, protams, atrod visvairāk lasītāju; daudzi slavēti rakstnieki ieguvuši savu slavu, pateicoties vienīgi citu liecībām, un, baudot pilnīgu uzticību, nelasīti guļ bibliotēkās, publika tikai atbalso viņu vārdus. Taču tādēļ neviena krietna galva, ja vien uz to nespiež vēders, sevis necienīgi, kā mēdz teikt, nepazemosies līdz publikas līmenim vai nevergos tās baudkārajai, sliktajai gaumei. Rakstniekam jāveido publika, nevis publikai rakstnieks. Bieži vien rakstnieks šos lasītājus atrod tikai pēc nāves; Mīnojs un Ajaks²⁵⁶ ir tie, kas viņu tiesā objektīvi. Homēram Likurģs²⁵⁷ un peisistratīdi²⁵⁸ nodrošināja plašāku, atisku publiku; Milonam — Edisons²⁵⁹, Geriks²⁶⁰ — Šekspīram utt. Nekas nav patīkamāk kā taisnīgi izturēties pret nopelniem bagātu mirušo un pie viņa kapa kļūt par labākas, pateicīgas publikas balsi. Tā Ruso pēc nāves bagātīgi baudījis to godu, ko Voltērs prata piesavināties dzīves laikā; un tā visās nācijās ir autori, kas ir slaveni, un citi, kas slavu pelnījuši.

Mīlestības un cieņas ziņā pret saviem labākajiem rakstniekiem, izņemot nedaudzus, Vācija savus kultivētos kaimiņus — francūžus, angļus, itāliešus — nevis apsteidz, bet no tiem atpaliek; publikas lielākā daļa viņus nepazīst un vismaz nenēsā tieši sirdīs un dvēselēs.

Vai šajā ziņā mums ir, es negribu teikt — sektantu publika, bet kaut vai franču, angļu, itāļu publika? Kas pazīst šīs zemes un pazīst Vāciju, tas lai atbild! Rakstnieki te diezin vai vainojami; viņi darīja, ko spēja, daži varbūt pārāk daudz. Jāvaino nācijas raksturs un stāvoklis, kultūras trūkums un atpalcība, ja barbarismu man at-

ļauts apzīmēt ar barbarisku vārdu, slikta gaume un dažu kārtu dzīvesveidu ģenētiska rupjība. Mūsu valoda vēl nebūt nav tik izveidota, tik atbilstīga katram izteiksmes veidam, visam, ko vērts zināt, kā mūsu kaimiņu valodas; drīzāk mums jācīnās ar kaimiņnāciju, lai tās valoda pilnīgi neizskauz mūsējo. Spēcīgi sapurināta, mosties no miega un parādi, ka neesi barbari, lai pret tevi neizturas kā pret barbaru! Tava valoda, grieķu valodas māsa, daudz tautu ķēniņiene un māte, tev jānodrošina, jāattīsta un jāsauglabā.

Bet vai publika mums nepieciešama vienīgi runām un rakstiem, mācībām un uzklaušīšanai? Ne mūsu darbībai, ne visai mūsu esībai? Vai ne tāda publika, kas iedarbotos uz mums, ne tāda, uz kuru klusējot iedarbotos mēs — ar savu piemēru, ar savu paraugu? Lai neviens par to nešaubās; jā, arī par to, ka šī klusā rosišanās šaurā lokā iedarbojas vareni. Tā ir reāla, tajā nekas nav šķitums un grimis. Loks, kurā tu dzīvo un darbojies, ir tava publika; vai tā ir liela vai maza, tu tajā iespied savas eksistences, savas domāšanas un rīcības atveidu. Ar to neredzams vai redzams tu iedarbojies uz tavējiem, kas pēc tava parauga vai tavā ietekmē turpina darboties tālāk, uz taviem līdzstrādniekiem, padotajiem vai priekšniekiem. Klusi vai vētraini aizveļas viņi un bangas, ar tavu vārdu vai bez tā, pie taviem laikabiedriem un uz nākamajām paaudzēm. Tā visos laikos paši cienījamākie vīri iedarbojušies uz savu publiku, viņi runāja sava darbīgā parauga spēcīgajā balsī un nedomāja par to, ka viņu vārds tiks nosaukts plašākā publikā. Viņi paši bija sev visasākā un viscēlākā publika, viņu rīcības mudinātājs, liecinieks un tiesnesis, likums, kas dzīvoja viņos. Tā būs laime, ja mēs sev būsim tāda publika! Tad mums nebūs vajadzīga skaļā, bieži vien ļoti nedrošā un netīrā plašās pasaules balss.

II

VAI MUMS VĒL IR SENTAUTU TĒVZEME?

Grieķiem un romiešiem «tēvzeme» bija godājami salds vārds. Kurš gan nezina vietas no viņu dzejnieku sacerējumiem, kuros tēvzemes dēli tai kā mātei veltī

bērnu mīlestību un pateicību, slavinājumus, vēlmes un nopūtas? Svešumā esošais ilgojas tajā atgriezties; cerīgi vai ar nožēlu viņš raugās tās virzienā, uztver vēsmas, kas pūš no turienes, kā savas mīļotās vēstnešus. Atgriezts dzimtenē, viņš to apskauj un raudādams skūpstā tās zemi. Svešumā mirstošais novēl tai pat savus pišļus; kaut tukšu piemiņas kapavietu viņš vēlas pie savējiem. Dzīvot tēvzemei viņiem nozīmēja visaugstāko slavu, mirt par tēvzemi — vissaldāko nāvi. Kas palīdzēja tēvzemei ar padomu un darbiem, kas to glāba un greznoja slavas vainagiem, tas ieguva vietu starp dieviem; nemirstība debēs un virs zemes viņam bija nodrošināta. Turpretim, kas tēvzemi apvainoja, to ar saviem darbiem apkaunoja, kas to nodeva vai karoja pret to, tas savas mātes krūtīs bija iegrūdis zobenu, viņš bija tēva, bērnu, drauga un brāļa slepkava. «*Cariorem debet esse patriam nobis quam nosmet ipsos*»²⁶¹, «*Dulce et decorum est pro patria mori*»²⁶² utt. Vai arī mums ir šī sentautu tēvzeme? Un kas ir tās mīļotās saites, kas mūs ar to vieno? Tās valsts zeme, uz kuras esam dzimuši, pati par sevi diezin vai var savīt šo burvju saiti; drīzāk tā būtu vissmagākā no visām nastām, ja cilvēkam, aplūkotam kā kokam, augam, kā lopam, pavisam un mūžīgi ar dvēseli, miesu un visiem spēkiem vajadzētu piederēt tai zemei, kurā viņš nācis pasaulē. Ir bijis un vēl tagad ir pietiekoši daudz bargu likumu par tamlīdzīgu dzimtsmantojamību, īpašumpiederīgumu utt.; visa saprāta, kultūras, jā, pat rūpniecības un lietderīguma attīstība virzīta uz to, lai šos no mātes klēpja vai Zemes mātes dzimušos vergus piesaistītu tēvzemei ar maigākām saitēm un viņus pamazām atraisītu no cietās zemes, kas viņiem dzīvē jāmēslo ar asarām, nāvē — ar pelniem.

Kad pasaulē vēl klaiņoja nomadu tautas, kādu laiku apdzīvoja tuksnesīgas vietas un tajās apbedīja savus tēvus, šo novadu zeme, kas šīm tautām piederēja vai bija piederējusi, deva iemeslu to saukt par tēvu zemi. «Pie mūsu tēvu kapiem mēs jūs sagaidīsim!» viņi uzsauc ienaidniekiem. «Mēs aizstāvēsim arī viņu pišļus un aizsargāsim savu zemi.» Tā radies šis svētais vārds, nevis tādēļ, ka cilvēki it kā būtu cēlušies no zemes. Tikai bērni var mīlēt tēvzemi, nevis no zemes dzimuši kalpi vai kā medījums sagūstīti vergi.

Grieķu valstis jeb drīzāk pilsētas, kurām tēvzemes vārds bija tik dārgs un mīļš, tieši pieslēdzās šīm mazajām

sabiedrībām; likumdošana to veicināja un sākotnēji tajā smēlās visu savu enerģiju. Tā bija tēvu zeme, ko viņi aizsargāja, tie bija jaunības biedri, brāļi un māsas un draugi, pēc kuriem viņi ilgojās; mīlestības savienību, kuru slēdza jaunieši, atzina un izmantoja tēvzeme. Viņi vēlējās tikt apbedīti kopā ar draugiem, kopā ar tiem baudīt, dzīvot un mirt. Un, tā kā šo cilšu cildenie senči kopību, pie kuras piederēja, bija izveidojuši, baudot dievu aizsardzību, tai ziedojuši savus pūļņus un darbu, to apzīmogojuši ar savām asinīm, tad pēcnācējiem tādu likumu kopojuums kļuva svēts kā morāliska tēvzeme; jo grieķi neko nevērtēja augstāk par pilsonisko iekārtu, kas viņus padarījusi par grieķiem un paaugstinājusi pār visiem pasaules barbariem. Viņu zemes dievi bija visskaitākie dievi, tās varoņi, likumdevēji, dzejnieki un gudrie bija nemirstīgi iedibinājumos, dziesmās, pieminēšos un svētkos; ar to dižojās viņu sabiedriskie laukumi un tempļi; grieķu uzvara pār persiešiem vien padarīja viņu zemi, viņu sabiedrisko iekārtu, viņu kultūru un valodu par Visuma kroni.

Būtu mulķīgi vēlēties nokļūt atpakaļ Grieķijas un Romas laikos; šī pasaules jaunība, kā arī laikmetu dzelzainās vecumdienas zem Romas kundzības ir pagājušas; diezin vai mēs, ja maiņa arī būtu iespējama, iegūtu tajā ziņā, ko patiesībā kārojam. Spartas kvēlā tēvzemes mīlestība nospieda ne vien helotus²⁶³, bet arī pašus pilsoņus un ar laiku — citus grieķus. Atēnas bieži vien bija bargas pret saviem pilsoņiem un kolonijām, tās vēlējās tikt maldinātas saldiem fantomiem. Beidzot romiešu tēvzemes mīlestība kļuva postoša ne vien Itālijai, bet pašai Romai un visai romiešu pasaulei. Tādēļ lūkosim, kas mums tēvzemē jāgodā un jāmīl, lai to mīlētu godam un tīri.

1. Vai ir tā, ka dievi reiz nokāpa no debesīm un mūsu tēviem piešķīra šo zemi? Vai ir tā, ka tie mums iedevuši reliģiju un paši iedibinājuši mūsu iekārtu? Vai Minerva²⁶⁴ sacīkstē ieguva šo pilsētu? Vai Egērija²⁶⁵ ar sapņiem sajustmināja mūsu Numu? Tukša slava, jo mēs neesam mūsu tēvi! Ja uz Minervas svētās zemes esam diženās dieves necienīgi, ja Numas sapņi vairs neatbilst mūsu laikiem, tad lai Egērija atkal izkāpj no avota, tad lai Minerva nolaižas no debesīm jaunai sajūsmai!

Atmetot tēlaino izteiksmes veidu, — ir labi un slavējami, ja tautai ir diži senči, liels vecums, slaveni tēv-

zemes dievi, kamēr tie tautu mudina cēliem darbiem, iedvesmo krietniem uzskatiem, kamēr vecā audzināšana un mācība atbilst tautas raksturam. Ja pati tauta to izsmej, ja tā sevi pārdzīvojuši vai tiek izmantota nepareizi — «Ko tev līdz,» uzsauca Horācijs savai tēvzemei, «lepns Ponta²⁶⁶ masts, ko tev līdz tava dižciltīgā izcelsme, ko tev līdz zīmētie dievi uz tavām sienām?» Nevajadzīga, no senčiem slinki mantota slava mūs drīz padara augstprātīgus un senču necienīgus. Kurš sevi iedomājas no dzimšanas drosmīgu, cēlu, krietnu, tas var viegli aizmirst sevi kā tādu parādīt. Viņš necenšas cīnīties par vainagu, kurš, viņaprāt, viņam pieder jau no senču laikiem. Tādā iedomātā lepnumā par tēvzemi, reliģiju, dzimtu, senčiem gāja bojā Jūdeja, Grieķija, Roma, jā, gandrīz ikviena varena vai svēta valsts iekārta. Nevis to, kas tēvzeme kādreiz bijusi, bet gan to, kas tā ir tagad, mēs varam tajā godāt un mīlēt.

2. Tātad, izņemot mūsu bērnus, radniekus un draugus, tā var būt vienīgi tēvzemes iekārta, labā satversme, kurā mēs ar to, kas mums ir pats dārgākais, labprāt un vismīļāk gribam dzīvot. Fiziski mēs slavējam tādas vietas stāvokli, kura ar svaigu gaisu dara labu mūsu miesai un garam; morāli mēs sevi uzskatām par laimīgiem valstī, kurā likumīgas brīvības un drošības apstākļos nesarkstam paši par sevi, neizšķiežam pūles, kurā mēs un mūsu piederīgie nav pamesti, bet kā cienīgi, aktīvi tēvzemes dēli drikstam pildīt ikvienu mūsu pienākumu un redzēt, ka to atalgo mātes skatiens.

Ikviena, kas atrodas uz kuģa jūras bangojošos viļņos, jūt aicinājumu palīdzēt, saglabāt un glābt kuģi. Vārds «tēvzeme» krastā sagatavoja kuģi braucienam; cilvēks nevar, viņš vairs nedrīkst — ja vien nemetas ūdenī un sevi neatdod mežonīgajiem jūras viļņiem — stāvēt bezdarbīgs uz kuģa un skaitīt viļņus, it kā atrastos krastā. Pienākums viņu sauc, jo visi viņa biedri un mīļotie ir kopā ar viņu uz kuģa; plosoties vētrai, draudot briesmām, mainoties vējam vai tuvojoties citam kuģim, kas grib satriekt viņējo, pienākums viņam liek palīdzēt un saukt. Klusi vai skaļi atkarībā no viņa kārtas — matrozis, stūrmanis vai kapteinis — pienākums, visa kuģa glābiņš viņu sauc. Viens viņš neizglābsies, viņš nedrīkst sevi iedomāties piekrastes izmeklētas sabiedrības laivā, kuras šeit viņa rīcībā nav; viņš pieliek savu roku darbā un kļūst, ja ne par

kuģa glābēju, tad vismaz par tā uzticamu pasažieri un sargu.

Kādēļ tā iznāca, ka dažas kādreiz augsti godātas kārtas pamazām grima un vēl grimst nicinājumā, kaunā? Tādēļ, ka neviens no tām nerūpējās par kopējo lietu, tādēļ, ka ikviena dzīvoja kā privileģēta īpašnieku vai goda pilsoņu kārtā; tās gulēja vētras laikā mierīgi kā Jona²⁶⁷, un liktenis tās piemeklēja tāpat kā Jonu. Ak vai, redzīgām acīm cilvēki netic Nemesīdai²⁶⁸! Ar katru neizpildītu vai aizmirstu pienākumu saistīts ne jau patvaļīgs, bet nepieciešams sods, kas krājas no paaudzes uz paaudzi. Ja tēvzemes lieta ir svēta un mūžīga, tad pēc savas dabas tā prasa izpirkumu par katru neizdarību un uzkrāj atriebību ar katru sabojātu darbu vai paaudzi. Tev nav jāprāto par savu tēvzemi, jo tu nebiji tās radītājs, bet tev tai jāpalīdz, kur un kā tu spēj, jāuzmundrina, jāglābj, jāuzlabo, pat ja tu būtu tikai Kapitolija zoss²⁶⁹.

3. Vai tā tad mums, tieši sentautu izpratnē, katra pilsoņa balsi ar nosacījumu, ka tā parādās arī iespīestā veidā, nevajadzētu uzskatīt par tēvzemei raksturīgu brīvību, par svētu tiesu?

Vācija, esi drosmīga un godīga! Drosmīga un godīga tā kādreiz ļāva sevi vest uz Spāniju un Āfriku, uz Galliju un Angliju, uz Itāliju, Sicīliju, Krētu, Grieķiju, Palestīnu; mūsu drosmīgie un godīgie senči tur lējuši asinis — un aprakti. Vācieši drosmīgi un godīgi savā tēvzemē un ārpus tās, kā rāda vēsture, ļāva sevi algot vienu pret otru, draugs cīnījās pret draugu, brālis pret brāli; tēvzeme tika novājināta un kļuva bārene. Vai tā tad bez drosmes un godīguma mūsu tēvzemei nebūtu vajadzīgs vēl kas cits? Gaisma, apgaismība, kopības izjūta; cildens lepnums nedzīvot pēc citu parauga, bet iekārtoties patstāvīgi, kā to no laika gala darījušas citas nācijas; būt vāciešiem uz savas, labi aizsargātas zemes.

4. Tēvzemes slavu mūslaikos diezin vai vēl var veidot tas mežonīgais iekarošanas gars, kas kā ļauns dēmons brāzies cauri Romas un barbaru, jā, vienas otras lepnas monarhijas vēsturei. Kas tā būtu par māti, kas kā otra, ļaunāka Mēdeja²⁷⁰ upurētu savus bērnus, lai sev par vergiem salaupītu svešus bērnus, kas agri vai vēl kļūs par nastu pašas bērniem? Nelaimīgs būtu tas tēvzemes bērns, kas atdots vai pārdots būtu spīests mesties uz zobenu,

postīt, slepkavot, lai apmierinātu godkāribu, kas nevienam neatnes nekādu labumu. Tēvzemes slava mūslaikos un vēl bargāk tiesājošām nākamajām paaudzēm var būt tikai tāda, ka šī cildenā māte saviem bērniem sagādā drošību, darbu, ierosmi jebkurai brīvai, lietderīgai nodarbei, īsi sakot — audzināšanu, kas ir viņas pašas aizsardzība un labums, gods un slava. Visas Eiropas tautas, neizslēdzot citas pasaules daļas, tagad mērojas nevis fiziskiem, bet garīgiem un mākslas spēkiem. Ja viena vai divas nācijas īsā laikā gūst panākumus, kas citkārt prasījuši gadsimtus, tad citas nācijas, jūtami nekaitējot sev, nevar un nedrīkst gribēt pārcelties atpakaļ par vairākiem gadsimtiem. Tām jāiet tālāk kopā ar pirmajām, mūsu laikos vairs nedrīkst būt barbari: barbaru krāpj, samīn, nicina, moka. Pasaules laikmeti veido velkošu ķēdi, kam galu galā nespēj pretoties neviens atsevišķs posms, pat ja tas to gribētu.

Šeit iederas tēvzemes kultūra un tajā arī valodas kultūra. Kas grieķus rosināja viņu slavenajiem un visgrūtākajiem darbiem? Pienākuma un slavas balss. Kas, viņuprāt, ļāva viņiem pārspēt visas pasaules tautas? Viņu kultivētā valoda un tas, kas caur valodu pie viņiem bija iesēts. Romiešu impēriskā valoda pavēlēja pasaulei — likumu un darba valoda. Ar ko viena kaimiņu nācija jau ilgāk nekā pirms gadsimta ieguvusi tik lielu ietekmi uz visām Eiropas tautām? Līdzās citiem cēloņiem — galvenokārt ar savu, vārda visaugstākajā nozīmē, izveidoto, nacionālo valodu. Ikviens, kas sajūsminājās par tās sacerējumiem, līdz ar to iegāja tās valstībā un tos izmantoja.

Taču nenodarbosimies ar pareģošanu, bet visupēc tikai piezīmēsim, ka jebkurai tēvzemei jau ar savu saldo vārdu vien ir morāliska tendence. No tēviem tā nākusi, līdz ar vārdu «tēvs» tā mums liek atcerēties mūsu jaunības laiku un jaunības rotaļas, tā atmodina piemiņā visus slavenos cilvēkus pirms mums, visus cienīgos pēc mums, kuriem mēs kļūstam par tēviem, tā sasaista cilvēku dzimumu progresējošu locekļu ķēdē, kuri viens otram ir brāļi, māsas, saderinātie, draugi, bērni, vecāki. Vai mums sevi uz Zemes vajadzētu aplūkot citādi? Vai vienai tēvzemei nepieciešami būtu jāceļas pret citu, jā, pret jebkuru citu tēvzemi, kas taču arī savus locekļus savieno tām pašām saitēm? Vai uz Zemes nepietiek vietas mums visiņiem? Vai viena zeme mierīgi neatrodas blakus citai?

Kabineti var viens otru krāpt, politiskas mašīnas var virzīt vienu pret otru, līdz viena otru sagrauj. Tēvzemes tā nevirzās viena pret otru; tās mierīgi stāv blakus un palīdz viena otrai kā ģimenes. Tēvzemes pret tēvzemēm asins cīņā ir cilvēku valodas visjaunākais barbarisms.

KĀDĀ VEIDĀ GRIEĶU MĀKSLA IR HUMANITĀTES SKOLA

PAR TĪRI ATVEIDOTU DOMĀŠANAS FORMU VĒRTĪBU

Arī grieķu māksla ir humanitātes skola; nelaimīgs tas, kurš to aplūko citādi.

Kad daba, kas aktīvi un dzīvi atklājas visos savos veidojumos, uz mūsu Zemes pacēlās savas darbības lielākajos augstumos, tā izgudroja radījumu, kas saucas cilvēks, kura locekļu uzbūvē tā ļoti šaurā telpā visaktīvākajai dzīvei sakopoja visus pilnības likumus, pēc kuriem citos savos veidojumos pa daļām un izkaisīti bija strādājusi ar milzīgu spēku un nepārskatāmu bagātību. Spēkus, kurus citos elementos — ūdenī, gaisā vai arī uz zemes — tā nesteidzīgi veidoja lielos orgānos, cilvēkā tā bieži vien tikai ieskicēja, taču visus šos spēku un jūtu veidu miljonus viņā sakārtoja tik prasmīgi, tik harmoniski, ka viņš eksistē ne vien kā visas šīs mūsu Zemes sajūtāmības iemiesojums, ja drīkstu lietot šo izteicienu, bet arī kā dievs, kas šīs koncentrētās, viņa dabā ietvertās jūtas pats sakopo, novērtē un sakārto. Visa daba viņā pazīst pati sevi kā dzīvā spoguļi; tā redz ar viņa acīm, domā ar viņa galvu, jūt ar viņa sirdi un darbojas un rada ar viņa rokām. Pasaules visestētiskākajai būtnei tātad bija jāklūst arī par atdarinošu, kārtojošu, atveidojošu, poētisku un politisku būtni. Jo, tā kā cilvēka daba pati ir it kā dižas dabas augstākā māksla, kas viņā tiecas uz augstāko izpaušmi, tai bija jāatklājas cilvēcībā. Mūsu domu, mūsu tikumu, mūsu iekārtas veidotājs ir mākslinieks; ja jau māksla ir mūsu dabas būtība un mērķis, vai tad māksla, kas atveidojoši nodarbojas ar cilvēka veidolu un visiem viņā ietvertajiem spēkiem, cilvēcībai neko nenozīmē? Ļoti daudz nozīmē! Tā padarījusi redzamas ne vien domas, bet arī domāšanas formas, mūžīgus tēlus, ko ar tādu enerģiju nespēja izteikt nedz valoda, nedz mūzika, nedz kāda cita cilvēku pūliņu sfēra. Šīs formas tā sakārtoja,

attīrija un skaidros, mūžīgos jēdzienos pati nostādīja katra redzīgā acu priekšā uz visiem laikiem, kuros cilvēcība sevi šajās formās bauda un jūt, kuros cilvēcība pēc šīm formām darbojas. Tā mums tātad ne vien dod redzamu mūsu dzimuma loģiku un metafiziku tā cēlākajos pārstāvjos pēc vecumiem, domāšanas veidiem, sliekšmēm un dziņām, bet, tos atveidojot saprātīgi un ar izvēli, tā mums kā otra radītāja klusējot uzsauc: «Paskaties šajā spogulī, cilvēk! Tādam jābūt un tāds būs tavš dzimums. Tādā veidā tajā ar cieņu un vienkāršību, ar saprātu un mīlestību atklājusies daba. Tādā veidā tevī parādās dievišķais; citāds tas nevar parādīties.»

Pa šo ceļu gāja grieķi, šai idejai viņi strādāja. Bez viņu mākslas mēs nesaprastu dažu labu viņu dzejnieku un gudro domu, kā tukši vārdi tās aizlidotu mums garām. Nu māksla tās padarījusi redzamas un līdz ar to arī visu viņu sacerējumu kompozīcijas garu, viņu tikumu veidošanas mērķi un to, kas vēl viņus izceļ, uzskatāmos tēlos nostādījusi cilvēka prāta priekšā, īsi sakot — nodibinājusi uzskatāmas cilvēcības kategorijas. Nu, protams, no tā neko nesaprata tie barbari, kas Jupitera bazalta galvā saskatīja un sasita tikai sātana melno galvu, skais-tajā Apollonā — pareģojošu ļauno garu un debešķīgajā Afrodītē — izlaidīgu sievišķi. Šis vienīgais priekšstats, ka visi šie mākslas darbi ir elkdievības objekti, pareģo-jošu, uz baudkāri pavedinošu, ļaunu dēmonu mitekļi, itin kā melna migla aizsedza viņu acis, tā ka viņi nespēja saskatīt patieso dēmonu²⁷¹, cilvēkveidošanās ideālu tās vistīrākajās formās. Tas nebūs saskatāms arī nevienam no tiem, kuri statujā meklē tikai statuju, gemmā — dārg-akmeni un visā — tikai greznību, rotājumu, tradicionālu gaumi vai zināšanas par senatni un mehāniskas zināša-nas par mākslu. Visvairāk no tā attālina nepareiza un šaura teorija, kas, slēpdamās aiz vārdu maskām, aukstā lepnībā vērsas pret katru cilvēkiem labvēlīgā, patiesību iemiesojošā dieva izpausmi un atklāsmi. Mūs cilvēcības dēmons no grieķu darbiem varēs uzrunāt tīri un sapro-tami, jo mēs viņā klausīsimies iejūtīgi, ar simpātijām. Aizrautība un jūsmošana mums nevar palīdzēt šeit, kur galvenais ir skaidrs priekšstats par jautājumu: «Kā parā-dās cilvēcības ģēnijs, cik atšķirīgos veidos pamatformu ietvaros? Kuri no tiem ir visaugstākie punkti, it kā sa-springtas stīgas konsonās vietas, kurās atskan harmonija?»

Vai jums gribētos kopā ar mani nostāties zem šīm mir-
dzošo zvaigznāju debesīm? Tikai no dziļas ielejas es uz
tiem varu norādīt no tālienes; tomēr jūsu gars tiks tā
spārnots, ka jūs sauksiet: «Lūk, tur ir redzamu veidolu
ieguvušās nozīmīgās cilvēcības gaišais zodiaks!»

LIELĀS MIERA SIEVAS SEPTIŅI UZSKATI

Manai Lielajai Miera Sievai ir tikai viens vārds, viņu
sauc — vispārēja vienlīdzība, cilvēcība, darbīga sapratne.

Izlasīju ļoti dziļdomīgu manuskriptu²⁷², kurā cilvēku
vēstures pamatā bija šādi likumi: «1. Cilvēki mirst, lai
atbrīvotu vietu cilvēkiem. 2. Un, tā kā viņu mirst mazāk
nekā dzimst, tad daba izbrīvē vietu vardarbīgiem līdzek-
ļiem. 3. To skaitā ir ne vien mēris, neražas, zemestrīces,
zemes revolūcijas, bet arī tautu revolūcijas, postījumi,
kari. 4. Kā viena dzīvnieku suga skaitliski samazina citu,
tā cilvēku dzimums pats sev nosaka proporcijas un no-
vērš pārmērīgi lielu skaitu. 5. Tātad ir saglabājoši un
postoši raksturi.»

Briesmīga sistēma, kas mums iedveš šausmas un bailes
no mūsu pašu dzimuma, saskaņā ar kuru mums jāuzmana
katra seja, viņa gaita un viņa rokas, vai viņš ir gaļas vai
zālēdājs dzīvnieks, vai viņš sevī nes saglabājošu vai posto-
šu raksturu. Protams, daba mūs nav atstājusi bez līdzek-
ļiem, ar ko nodrošināties pret šo mūsu dzimuma postošo
sugu; tikai šos līdzekļus tā neiedeva mums kā ieročus
rokās, bet gan galvās un sirdīs. Vispārējā cilvēka sapratne
un vienlīdzība ir tā matrona, kas rokā nes eļļu un zāles,
plaukstā — augļu koka zariņu ne tikai kā simbolu, bet
kā klusi darbīgus līdzekļus, ja ne mūžīga miera sasnieg-
šanai, tad taču katrā ziņā pakāpeniskai karu iegrožošanai.
Tā kā mēs šeit nokļūstam pa godīgā Senpjēra²⁷³ ceļu,
tad nekaunēsimies arī viņa metodes un Lielo Miera Sievu
(*pax sempiterna*)²⁷⁴ ar stingriem principiem ievadīsim
amatā. Viņas uzdevums atbilstoši viņas vārdam un dabai
ir iedvest miermīlīgus uzskatus.

PIRMAIS UZSKATS

RIEBUMS PRET KARU

Karš, ja vien tā nav piespiedu paš aizsardzība, bet traks uzbrukums mierīgai kaimiņnācijai, ir necilvēcīgs, vēl ļaunāk nekā dzīvniecisks pasākums, jo draud ar nepelnītu slepkavošanu un postījumiem ne tikai nācijai, kurai uzbrūk, bet arī nāciju, kas to ved, upurē tikpat nepelnīti, cik šausmīgi. Vai augstākai būtnei iespējams riebigāks skats nekā divas viena otrai pretim stāvošas cilvēku armijas, kas bez kāda apvainojuma viena otru slepkavo? Un kara pavadoņi, briesmīgāki par pašu karu, ir slimības, lazaretas, bads, mēris, laupīšana, vardarbība, zemju pārvēršana tuksnesī, cilvēku atgriešanās mežonības stāvoklī, ģimeņu izpostīšana, tikumu samaitāšanās uz daudzām paaudzēm. Visiem cēliem ļaudīm vajadzētu šo uzskatu izplatīt ar siltu cilvēcību, tēviem un mātēm — iedvest savu pieredzi par to saviem bērniem, lai briesmīgais vārds «karš», kuru tik viegli izrunā, ne tikai kļūst cilvēkiem nīstams, bet lai to tikko uzdrošinātos nosaukt vai uzrakstīt ar tādām pašām šausmām kā sv. Vita deju²⁷⁵, epidēmiju, bada postu, zemestrīci, melno nāvi.

OTRAIS UZSKATS

MAZINĀTA CIENĀ PRET VAROŅSLAVU

Arvien vairāk jāizplatās uzskatam, ka zemju iekarotājs varoņgars ir ne vien cilvēces sodība, bet arī savos talantos ne tuvu nav pelnījis to cieņu un slavu, kuru piešķir pēc grieķu, romiešu un barbaru tradīcijas. Lai cik lielu drosmi, koncentrētu piesardzību un tālredzību un strauju skatienu tas prasa, tomēr pats cēlākais varonis pirms un pēc kaujas ne vien apraudās pasākumu, kuram upurē savus talantus, bet arī labprāt atzīs, ka, lai būtu kādas tautas tēvs, nepieciešami, ja ne vairāk, tad vismaz cēlāki talanti nemitīgos pūliņos un raksturs, kuram par savu cīņas garu nav jāpateicas nedz vienai dienai, nedz tas jādala ar gadījumu vai aklu laimi. Visiem saprātīgiem cilvēkiem vajadzētu apvienoties, ar patiesu zināšanu palīdzību par senajiem un jaunajiem laikiem aizpūst pro-

jām viltus spožumu, kas mirgo ap Mariju²⁷⁶, Sullu²⁷⁷, Atilu²⁷⁸, Čingishanu, Tamerlānu²⁷⁹, līdz beidzot katrai izglītojai dvēselei viņiem veltītie dziedājumi šķitīs tikpat heroiski kā Lipsam Tulliānam²⁸⁰ veltītie.

TREŠAIS UZSKATS

RIEBUMS PRET VILTUS POLITIKU

Arvien vairāk sevi atmasko viltus politika, kas valdnieka slavu un viņa valdības veiksmi saskata robežu paplašināšanā, svešu provinču nomedīšanā vai noblēdīšanā, ienākumu palielināšanā, viltīgās sarunās, patvarībā, viiltībā un krāpšanā. Mazarīni, Luvuā, di Terrē²⁸¹ un viņiem līdzīgiem ne vien godīgās tautas, bet arī pašu kārtas mikst-čauļu acu priekšā jāparādās tādiem, kādi viņi ir, lai kļūtu skaidrs kā vienreizviens, ka jebkura viltus politikas veikta krāpšana galu galā apkrāpj pati sevi. Vispārības balsij jāuzveic kaila valsts prestiža un tā zīmju vērtība, pat godkāres visuzmācīgākās blēdības, pat agri uzņemti aizspriedumi. Man šķiet, ka dažu šo lietu nicināšanā tagad jau esam aizgājuši tālu un varbūt pārāk tālu; ir svarīgi, lai arī godīgi un jo augstāk vērtējam visā to nozīmīgo, ko mums uzliek valsts, jo tas cilvēkos vairāk veicina cilvēcību.

CETURTAIS UZSKATS

ATTĪRĪTS PATRIOTISMS

Patriotismam arvien vairāk jāatbrīvojas no sārņiem un jāattīrās. Ikvienai nācijai jāiemācās sajust, ka nevis citu acīs, nevis nākamo paaudžu mutē, bet tikai sevī, sevī pašā tā kļūst diža, skaista, cēla, bagāta, labi iekārtota, darbīga un laimīga, ka tad citu un vēlāka cieņa tai sekos kā ēna ķermenim. Ar šīm jūtām jāsaistās riebumam un nicinājumam pret jebkādu tukšu savējo bēgšanu uz svešām zemēm, pret bezjēdzīgo iejaukšanos ārvalstu nesaskaņās, pret jebkādu tukšu atdarināšanu un līdzdalību, kas traucē mūsu darbībai, mūsu pienākumiem, mūsu mieram un labklājībai. Tas ir smieklīgi un nicināmi, ja vietējie

strīdas, viens otru nīst, vajā, nomelno un apmelo par svešzemju lietām, kuras viņi nedz pazīst, nedz saprot, kurās viņi neko nespēj mainīt un kuras uz viņiem nemaz neattiecas. Par svešiem bandītiem un algoziem slepkavām jāuzskata tie, kas aiz trakas degsmes par vai pret svešu tautu grauj savu brāļu mieru. Jāsaprot, ka cilvēks var kaut kas būt vienīgi tajā vietā, kurā viņš atrodas, kurā viņam kaut kam jābūt.

PIEKTAIS UZSKATS

TAISNĪGUMA JŪTAS PRET CITĀM NĀCIJĀM

Turpretim ikvienai nācijai pamazām jājūt nepatika, ja tiek zākāta un apvainota cita nācija; pakāpeniski jāpamostas visiem kopīgai apziņai, ka ikviens nācija iejūtas jebkuras citas vietā. Nīstams būs nekaunīgais svešu tiesību pārkāpējs, svešas labklājības postītājs, rupjais svešu tikumu un uzskatu apvainotājs, tāds, kas dižmanīgi uzbāžas ar savām paša priekšrocībām tautām, kuras tās nekāro. Lai ar kādu ieganstu kāds pārkāpj robežu, lai kaimiņam kā vergam apšķērētu matus, uzspiestu viņam savus dievus un par to atņemtū viņa nacionālos svētumus reliģijā, mākslā, domāšanas un dzīves veidā, — ikvienas nācijas sirdī tāds atradīs ienaidnieku, kas ieskatās pats savās krūtīs un saka: «Kā būtu, ja tas notiktu ar mani?» Ja šīs jūtas augs, tad nemanot izveidosies visu attīstīto nāciju alianse pret ikvienu atsevišķu nekaunīgu varu. Ar šo kluso savienību, protams, var rēķināties agrāk nekā ar Senpjēra gaidāmo kabinetu un galmu formālu vienošanos. No tiem nedrīkst gaidīt nekādu progresu; taču arī tiem galu galā neapzināti un pret pašu gribu jāseko nāciju balsij.

SESTAIS UZSKATS

PAR NEKAUNĪGU TIRDZNIECĪBU

Cilvēciskas jūtas skaļi protestē pret nekaunīgām blēdībām tirdzniecībā, tiklīdz tām nevainīgas vergojošas nācijas tiek upurētas peļņas dēļ, ko tās pat nesapem.

Tirdzniecībai, lai arī stimuli nav nekādi cēlie, cilvēki jāapvieno, nevis jāsašķēļ; tai, lai arī negūstot pašu cildenāko peļņu, viņiem tomēr jā māca iepazīt viņu kopējās un personīgās intereses vismaz kā bērniem. Tādēļ pastāv pasaules okeāns, tādēļ pūš vēji, tādēļ tek upes. Tiklīdz viena nācija savas lepnās mantkārības dēļ visām pārējām grib slēgt jūru, atņemt vēju, pieaugot tautu savstarpējo attiecību izpratnei, jāpamostas visu nāciju sašutumam pret visbrīvākā elementa apspiedēju, pret jebkura augstākā ieguvuma nolaupītāju, nekaunīgo visu zemes bagātību un augļu īpašnieci. Lai kalpotu tās lepnūmam, tās mantkārībai, labprātīgi neritēs neviens svešais asins lāse, jo skaidrāk tiks izprasts krietna vīra patiesais likums, ka «tirdzniecības valstu priekšrocības viena otrai nedrīkst kaitēt un ka šīs valstis drīzāk gūtu vislielāko labumu no savstarpējas vispārējas labklājības un nepārtraukta miera».

SEPTĪTAIS UZSKATS

DARBĪGUMS

Beidzot — pat labības stiebrs indiešu sievietes rokā ir ierocis pret zobenu. Jo vairāk cilvēki iepazīst derīga darbīguma augļus un iemācās saprast, ka ar kara cirvja palīdzību neko neiegūst, bet daudz ko izposta, jo nicinotāki un smieklīgāki kļūst aizskarošie aizspriedumi par karam pēc Dieva aicinājuma dzimušu kastu, kurā kopš tēva Kaina, Nimroda²⁸² un Basanas Oga²⁸³ laikiem ritot varoņu asinis, jo lielākā cieņā nekā skumjais lauru koks nāks vārpu vainags, ābeles un palmas zars, jo lauru koks aug blakus tumšām cipresēm un līdz ar nātrēm un ērkšķiem savā paēnā mīl vienīgi ķirzakas un trumus.

Šo principu mierīga izplatīšana ir dižās saprāta miera dieves, no kuras valodas galu galā neviens nespēj izvairīties, eļļa un zāles. Nemanāmi iedarbojas zāles, maigi plūst lejup eļļa. Klusi šī dieve pienāk pie vienas un otras tautas un runā indiāņu valodā: «Brāli, mazdēls, tēvs, šeit es tev atnesu savienības zīmi un eļļu un zāles. Ar tām gribu iztīrīt tavas acis, lai tās skaidri redzētu, ar tām gribu iztīrīt tavas ausis, lai tās pareizi dzirdētu, gribu nogludināt tavu kaklu, lai mani vārdi viegli aizietu lejā; jo es nenāku velti, es nesu miera vārdus.»

Un uzrunātais atbild: «Māsa, lai šī vampumjosta tevi sveic. Es gribu no tavām pēdām izvilkēt ērkšķus, kas tajās varbūt iedūrušies. Es gribu aizdzīt nogurumu, kas tev uznācis ceļā, lai tavi ceļi atkal kļūtu spēcīgi un droši. Sarkanais kara cirvis un vāle lai top aprakti zemē, un virs tiem mēs stādīsim koku, lai tas izaug līdz debesīm. Kamēr spīdēs un uzlēks, un norietēs Saule un Mēness, kamēr zvaigznes stāvēs pie debesīm un upēs tecēs ūdens, tik ilgi pastāvēs mūsu draudzība.»

Ja, kā es gandrīz esmu pārliecināts, mūžīgs miers pēc visiem noteikumiem tiks noslēgts tikai pastarās tiesas dienā, tomēr nav veltīgs princips, neviena eļļas lāse, kas to kaut ļoti attāli sagatavo.

DEMOKRĀTIJA²⁸⁴

Daba gādā par veselumu un pārvērš daļas, tā velk paudžu ķēdi un atmet indivīdus; vienīgi tā saglabājas tās vienmēr mainīgā un vienmēr pastāvošā saimniecība. Kā citādi tā varētu pastāvēt — par to visā lietu sfērā mums nav zināms neviens gadījums.

Cilvēku šaurā saimniekošana nevar nesekot šim visu valdošajam dabas likumam. Jauneklis un jaunava ziedo sevi laulības altārim, vecāki — savu bērnu labklājībai, vīrs — savai nodarbei, atsevišķu nodarbju klases — valstij; ikviens ienes līdzīgu savu individualitāti un ļauj tai izzust veseluma interesēs. Kas ir šis veselums? Karaļa individualitāte tā nav; arī viņš ir valsts kalpotājs savā augstajā, mirdzošajā sfērā. Daļa cilvēku dzimuma gan tā ir, organizēta zināmā veidā, ar noteiktu nosaukumu. Tā kā nosaukums nav izšķirošais, tad jābūt organizētai vai atbilstoši nenovēršamajai dabas gaitai arvien vairāk jāorganizējas kādai veseluma formai. Kas gribētu figurēt kā indivīds, kā kārta tikai par sevi, kaitējot citiem, tam atbilstoši dabas analogijai agrāk vai vēlāk jāiet bojā; tikai kā līdzdarbīgs, dzīvs loceklis valstī tas var pastāvēt. Dižajā laika gaitā platie stūri tam tiks noberzti, tukšie dobumi aizpildīti; indivīdam un dzimumam jāsaistās veselumā. Pasekojiet vēsturei, un dabas progress šajā ziņā kļūs nepārprotams. Jo vairāk cilvēku darbojas kopīgi, jo vairāk pieaug viņu prāta spēku, viņu izgudrošanas

spēju un darbības masa, jo lielāks kļūst saucējs, jo mazāks katram atsevišķam individam skaitītājs; taču proporciju pakāpes rādītājs ir stingrs dabas likums.

Un ar to, ka tiek atdzīvināti visi veseluma locekļi, neapstrīdami iegūst ne tikai pats veselums, kas taču dzīvo vienīgi savos locekļos, bet galu galā katra atsevišķa daļa. Ko karalim dod patvaļīga vara? Vara, kas nepakļaujas likumiem, ir pats riebīgākais zem saules, apkaunojums tam, kuram tā pieder, jo līdz ar to viņš atsakās no jebkādas morāles, jebkādiem patiesiem nopelniem. Vai tad visā pasaulē tas ir gods — redzēt savu vārdu mūžīgi nelietīgi izmantotu un kompromitētu, jo neviens absolūts valdnieks nevar zināt, kas notiek viņa vārdā, jā, ne vienmēr pat to, ko viņš paraksta? Kurš godīgs vīrs savu vārdu muļķim vai ļaundarim atdos tādēļ, lai tas ar to rīkotos? Un vai valdnieka vārds absolūtās valstīs nesedz visu necilvēcīgo vai samaitāto ceļu un nekārtību labirintu? Bez likumam atbilstošas pašuzturēšanās šo labirintu nespēj izpostīt arī pats saprotošākais un taisnīgākais valdnieks; viņam tas atkal būtu jādara ar pavēļu palīdzību, un ļaunums kļūtu lielāks. Tāpat personiskai atbildībai jāstrāvo visā valsts locekļu ķēdē, vai arī visās valsts nekārtībās vainojami tie locekļi, kas stāv pāri atbildībai. Ikvienam goda vīram ir vislielākais mierinājums zināt, ka viņš ar izpratni un uzticību darījis to, kas bija jādara; absolūts valdnieks, kurš pats vai ar citu starpniecību rīkojas despotiski, to nekad nevar zināt, nedz jelkad priecāties par šo mierinājumu. Viņš guļ uz grimstošām jūras dūņām un nekad nezina, cik dziļi viņš ik mirkli iegrimst.

Bija laiks, kad atsevišķiem vīriem bija jānostājas lūzuma priekšā, un jebkurās lielās briesmās šis laiks atkal pienāk. Bet, ka ne jau Dievs un daba caur mantošanas tiesībām vai kādu pergamentu tad cilvēku nolemj tādai retai, dižai individualitātei, ir skaidrs no vēstures; un, lai arī pēc visretākā nopelna dižais indivīds turpmāk iedomātos, ka uz mūžīgiem laikiem ar visu savu izcelšanos, kopā ar kalpiem, zirgiem un suņiem, reprezentē (pārstāv valsti), raksturo un sevī apvieno šo kādreizējo nopelnu, — tā būtu divaina iedomā. Mums jāpateicas laikmeta garam, ka tas šīs slimās un slimīgās iedomas (jau gandrīz pilnīgi sagrāvis) arvien vairāk un vairāk sagrauj, tā (sagrāvis) sagrauj, ka, kamēr Eiropā ir saprātīgi un drosmīgi vīri, tādas vecajā veidā un stilā nekad vairs

neparādīsies. Drīzāk viss virzās uz to, lai katrs ritenis mašīnā darītu savu darbu un dzīvs gars rosinātu gan galvu, gan locekļus. — Šeit arī es nolieku spalvu; kurš vēlas, lai raksta tālāk!

VĀCIJA UN FRANČU REVOLŪCIJA

Sakiet man taču, mani draugi, no kurienes Jums nāk Jūsu nesenā lielā cerība par apkārtējo lietu pilnveidošanos? Kādi notikumi, kādi pasākumi vai piedzīvojumi to Jūsos pamodinājuši? Vai tikai tā nebūtu, lai gan Jūs to neesat nosaukuši, Franču revolūcija, šis briesmīgais un savās sekās tik šausmīgais, vismaz — tik aizdomīgais franču ļaunums? Ja tā būtu: kā šī cerība attiecas uz mums Vācijā, kā tā attiecas uz visiem nefrancūziem, kuri nu reiz, šķiet, nav radīti tai organizācijai, kuri nedz vēlēties, nedz kādreiz sasniegs lietu pārveidošanu tādā ceļā?

Vai bez tam Jums labpatiks man pateikt, ko arī Francija līdz šim sasniegusi ar savu revolūciju, ja tās lietas atrodas visbriesmīgākajā nekārtībā? Nomirs vesela paaudze, līdz tā beigsies; un kurš gan garantēs nākošai paaudzei varbūt vēl smagāku likteni nekā to, no kura nabaga nospīestā nācija gribēja izbēgt?

Tā kā jebkuru labāku cilvēku dzimuma izglītību iespējams panākt tikai ar labāku audzināšanu, tad kā tādu var cerēt no revolūcijas, kura atceļ visus iepriekšējos izglītības pasākumus un kurai nav laika un vietas dot tautai labākus, kura izraisa necilvēcības, krāpšanas, nekārtības ainas, kuru iespaids varbūt uz vairākām paaudzēm izdzēsīs no cilvēku sirdīm visas humanitātes pēdas?

Kādu ietekmi var atstāt un kādu atstās šis brīvības viltus gars un droši vien no tā radušies asiņainie kari uz tautām un valdniekiem, bet jo sevišķi uz humanitātes, zinātņu un mākslu orgāniem, un cik nepārskatāmas būs to sekas?

Beidzot — vai visa nepārtrauktās, tagad progresējošās cilvēku dzimuma pilnveidošanās ideja nav tikai sapnis, glaimojoši mānīga ideja, ar kuru mēs rotaļājamies? Kura citu radījumu suga gan ļauj sevi pilnveidot (atļaujiet man šo jau pašu par sevi kroplu un sev pretim runājošo vārdu)? Kura cita radījumu suga tiešām tikusi pilnvei-

dota? Un kā interesēs? Savās vai citu? Kāds aicinājums, kāda drošība par to tad būtu atsevišķam cilvēkam? Un kur atrodas viņa pilnības mērķis? Kāds ir tā saturs?

Pieņemot, ka kopš kristietības ieviešanas un barbaru apmešanās Eiropā²⁸⁵, izņemot zinātņu atdzimšanu un reformāciju, cik man zināms, nav piedzīvots nekas tāds, kam būtu tikpat svarīga nozīme un sekas kā šim notikumam (krusta kariem un Trīsdesmitgadu karam droši vien nav tik liela nozīme), šīs lietas daba prasa par to padomāt un prātīgi apsvērt tās sekas. Šo varu mums nevar atņemt neviens, izņemot to, kas mums to devis: tā gudrākai vadībai caur veiksmīgiem darbiem un cilvēku domām labprāt pakļaujas ikviena pētnieka pieņēmumi. Tomēr no cilvēku dvēselēm un cilvēku valodām šo lielo laikmeta notikumu nekādi nevar izsvītrot vai izslēgt, jo tas taču nepārprotami ierakstīts Dieva pasaules lielajā vēstures grāmatā un pat avīzēs.

Un kādēļ mēs, vācieši, lai gribētu to izslēgt, ja, kā Jūs, mans draugs, jau pats atzīmējat, vācu un franču nacionālraksturi ir tikpat atšķirīgi kā abu nāciju līdzšinējās iekārtas un likteņi? Ja ir tiesa, ka Vācija nekad nav cietusi tās nelaiemes, ko Francija tik ilgi labprātīgi pacietusi, ja ir tiesa, ka tās tūkstoš valdības ir tik likumīgas, taisnīgas, labestīgas, laipnas, kāda, pēc visu nāciju vispārēja atzinuma, nebija Francijas valdība, — kurš valdnieks Vācijā baidītos vai šaubītos? Pašas šaubas jau būtu apvainojums nācijai, kas ar labprātīgu uzticību un gandrīz aklu paklausību savas zemes kungiem kopš gadu tūkstošiem ieņēmusi redzamu vietu, tādēļ arī pašu Vācijas pāvesta galms lielākoties sauca par paklausības zemi un atbilstoši šim nosaukumam pret to arī izturējās.

Valoda izsaka nācijas raksturu; kuras valodas Eiropā ir atšķirīgākas pēc satura un gēnija nekā franču un vācu? Pirmās smalkākos izteicienus, tās savdabīgāko veidojumu formu bez pilnīgas pārveidošanas nav iespējams atveidot mūsu valodā, liela tās abstrakciju un deklamāciju daļa, visa persiflāža²⁸⁶ paliek raksturīga vienīgi tai; turpretim arī vācu gara, vācu spēka produkti ir vai nu pilnīgi netulkojami, vai arī prasa jaunu sagatavošanu, lai būtu patīkami franču gaumei. Cik niecīgu atbalsi Vācijā guva, piemēram, franču traģēdija, cik šausmīgi vāciskota uz mūsu skatuvēm parādās viņu komēdija! — Un sabiedrisko lietu risināšana kabineta, tiesību, baznīcas, policijas

un finansu jautājumos — cik atšķirīga tā ir Vācijas lielākajā daļā salīdzinājumā ar kādreizējo franču risinājuma veidu! Apdomīgajam, apzinīgajam, negribam sacīt — lēnajam un kūtrajam, vāciešu raksturam noteikti nepatīktu, ja to spiestu risināt tieslietu vai politiskus jautājumus pēc jaunākās franču modes un mākslas un nopiestu neskaitāmo municipalitāšu tautas varas smagajā jūgā. Šim nolūkam tam pietrūkst gan sagatavotības, gan izveicības, patikas un laika; tāpat no visām šīm pusēm nav ko būties. Mēs uz Franču revolūciju varētu noskatīties kā uz kuģa avāriju atklātā jūrā no droša krasta, ja vien mūsu ļaunais ģēnijs mūs pašus pret mūsu gribu nebūtu iegāzis jūrā.

Un nu šis skats mums tomēr ļauj izdarīt tik interesantus novērojumus, kādus manā mūžā nav ļāvuši izdarīt citi notikumi. No šā strīda tiesiskās puses es atsakos pilnīgi — lai par to spriež liktenis; jo mēs taču nezinām šīs lietas stāvokli abu pušu dziļumos, mēs nevaram pārbaudīt un noklausīties lieciniekus, un galu galā visa šī lieta nemaz neiederas mūsu soģa krēsla priekšā. Arī par vēsturiskiem motīviem un apstākļiem kādas ziņas var sniegt vienīgi laiks. Tāpat mums atliek tikai principi, pēc kuriem rīkojas vai it kā rīkojas un kuri tagad jārealizē ar visu nācības, skaitliski Eiropas vislielākās nācības, spēku. Tad, dabiski, jo skaļi tiek izteikts tas, kas citkārt neizskanēja nekad vai izskanēja tikai ļoti klusi un vārgi, kā šaubas, kā bijīga politiska vēlme vai pat tikai kā filozofa pārdomas, līdzīgi nopūtai. Vairāk nekā tūkstoš lielākoties izlasītu prātu sanāksmē, visas Eiropas auss priekšā, pašā pazīstamākajā, ierastākajā, ziedošākajā valodā tiek risināti uzdevumi, jautājumi, šaubas, kas attiecas uz tik svarīgām lietām kā visas nācības dzīves nokārtošana, tās pilnīga organizācija un radikāla atdzimšana; līdz ar to — nepieciešami pašām interesantākajām lietām visām Eiropas tautām, jā, seku ziņā — visam cilvēku dzimumam, ciktāl to skar vai valda Eiropa.

Jo samaitātāka ir franču nācija, jo interesantāki kļūst šie centieni; kura no mūsu nācijām gan nebūtu pārņēmusi kādu daļu no franču sērgas, jo, sevišķi Vācijā, kopš Ludviķa XIV laikiem pat gandrīz sikākais valdnieciņš centies būt suverēns kā Ludviķis XIV un savu galmu veidot pēc franču modes. Augstākā aristokrātija sekoja šim paraugam, kaunējās turpmāk būt vācu aristokrātija

un atstāja vācu kā vendu valodu²⁸⁷ saviem dzimušajiem kalpiem, pilsoņiem un vergiem. Kā, vai tad galmi, aristokrāti gluži veltīgi būtu mācījušies franču valodu, vai veltīgi būtu tajā tik ilgi runājuši? Aristokrāti citādi taču ar dziļu nicinājumu pret vācu nāciju sekoja franču modei jēdzienos, izteicienos, iedibinājumos un apgērbā; kādēļ gan lai tagad viņi vismaz neuzklausītu un nepārbaudītu šo visvairāk apgaismoto, visgaumīgāko nāciju pašā svarīgākajā lietā, ko tā jekad uzsākusi? Konstitūcija²⁸⁸, pie kuras strādā Nacionālā sapulce, ir neatrisināta, vēl nebijusi problēma, vienalga, vai tie, kas to grib atrisināt, ar savu uzdevumu nespēs tikt galā vai to veiks; cīņa, uzvara, pat sakāve vissarežģītākās, vissmagākās cilvēces problēmas priekšā visam, kas nevēlas būt dzīvnieks (vai vergs), taču ir uzmanības vērts? Un, tā kā providence pati nostāda šo ainu mūsu acu priekšā, tā kā pēc ilgas sagatavošanās lika tai norisināties mūsu laikos, lai mēs to redzētu, lai mēs no tās mācītos, — kurš gan no tās negribētu mācīties un pateikties Dievam par to, ka tā norisinās ārpus mūsu robežām, ka mēs drikstam uz to reaģēt tikai kā uz avīžu ziņu, ja vien, kā jau minēts, ļauns gēnijs (neuzmanīgi) noziedzīgi mūs tajā (neievilkto vai) neiemestu? Tā nu mēs drikstam saturēt kopā savu vācu veselo saprātu, visu kritiski novērot, saprātīgi izmantot labo, taisnīgi un pamatoti atmet nederīgo.

Problēmas, kuras sev lēnām un mierīgi atvasinu no Francijas briesmīgās revolūcijas, kuru atrisināšanu vai neatrisināšanu, bez partiju gara un strīdiem, gaidu ar bailpilnām un līksmām ilgām, ir šādas.

1) Kāda ir tā labākā valsts iekārta, ko Francija sev dod un spēj dot? Vai tā ir mērena monarhija (apšaubāms (bīstams) nosaukums) vai arī Francija pret savu gribu, lai cik ļoti, atbilstoši vecajam neprātam, tā turas pie iepriekšējā nosaukuma, jāatspiež atpakaļ uz republiku, t. i., visiem kopēju sistēmu? Manuprāt, jo agrāk tas notiks, jo labāk: jo tikai despotisms vai demokrātija ir abi gala punkti, ap kuriem riņķo lode; mērena monarhija ir tikai neregulāra svārstīšanās no viena pola uz otru.

2) Vai šāda demokrātija, pretrunā parastajai teorijai, var pastāvēt arī tik lielā zemju un bijušo provinču apgalā kā Francija? Vai kalni un ielejas, vecas paražas un privilēģijas šeit neveido nekādas atšķirības? Ja šī problēma tiek atrisināta un turklāt republikas visas daļas

jūtas labi, tad praktiski ir izdarīts liels solis spekulācijā par valstu pārvaldīšanu; ir dots jauns, augstāks kanons nekā kopš Aristoteļa laikiem atzītais. Es arī neredzu, kādēļ tas nevarētu pastāvēt, ja vislielākās impērijas ilgi, kaut gan nelaimīgi pastāvējušas visnozēlojamākās iekārtas — despotisma vai — kas ir vēl ļaunāk — aristokrātu despotijas apstākļos.

3) Cik lielā mērā Francija šajā ziņā spēj samierināties ar citām Eiropas valstīm, jo diemžēl (!) neatrodas Amerikā un to kā Britāniju nenorobežo jūra? Vai Eiropa bez naida un asinsizliešanas ļaus tai izkrist no tās tā sauktā svaru kausa, kas nu reiz nav taisnīguma, bet iekarošanas dziņas un ģimeņu seno tiesību svaru kauss? Tiesa gan, Francijas karalim neviens nekad nav garantējis, nedz varējis un drīkstējis garantēt viņa valsti vai tās uzurpācijas; karalis tādēļ arī nav varējis un gribējis ne pie viena apelēt, jo apzinājās šo garantiju trūkumu; taču vēl jo vairāk sagaidāms, ka Eiropas politika, pateicoties (savai patvaļīgai) auglīgai tāda līdzsvara izdomāšanai, kas nekad nav pastāvējis, nevar pastāvēt un nepastāvēs bez verdzības un paralīzes, kaut ko tādu izgudros un Francija atteiksies attīrīt savu seno, pilnīgi patvaļīgo karaļtroni.

Bet kas mūsu laikos varētu izveidoties no šīs īpatnējās, ārkārtīgi saspringtās krīzes, ja sveši kungi bez tiesībām un pilnvarām iejaucas viņiem sveša nama pārvaldīšanā, dod patvērumu un ieročus tā pārbēdzējiem un nodevējiem?

4) Kā izturētos Francija, sekojot saviem principiem, pēc kuriem tā atteikusies no iekarošanas sistēmas, ja sastaptu pretestību? Jo augstsirdīgāk, stingrāk un cildenāk, jo labāk. Līdz ar to Francija dotu pirmo taisnīga un godīga kara piemēru, par kura vešanas ķilu un sargu sevi padarījuši valsts konstitūcija.

5) Kā tā sadalīs savu likumdošanu, tiesu un izpildvaru²⁸⁹? Saprātam, taisnīgumam un kārtībai vajadzētu iegūt acīmredzamu, ilgstošu pārsvaru, ja tik lielā valstī varētu bez despotisma pastāvēt šāds sadalījums. Varens solis lietu kārtībā kopējas iekārtas likuma apstākļos! Lai to varētu veikt vai mēģināt, mums jāvēlas, lai nekāda sveša vara neiejaucas pašas nācijas brīvajā eksperimentā, kuru tā veic pati ar sevi, vai to netraucē ar pārsteidzīgu gudrību un nepilnīgu mākslu.

6) Neviena nācija, kas veido politisku veselumu, nevar būt bez nodokļiem; kā tos taisnīgi sadalīt, kā tos vis-saudzīgāk ievākt? Vai pastāvēs ekonomiskā sistēma, pret kuru, šķiet, pilnīgi pamatoti celti daudzi iebildumi, vai tā piedzīvos izmaiņas arī Francijā? Vai tādēļ Francija pagrims vai pacelsies kā tirdzniecības valsts, kā un kādā ziņā tā iegūs, kā tāda pagrimstot vai paceļoties? — Vācijā mēs varam sagaidīt šo jautājumu ļoti mierīgu atrisināšanu, joniecīga mūsu zemju daļa ir istas tirdzniecības valstis un mūsu nodokļi, ienākumi un ražojumi ir gluži citāda veida, nekā bijuši Francijā. Mums var kalpot tikai vistīrākā teorija; un tā neradīsies strīdos, nedz tiks pārbaudīta divos gados.

7) Kā Francija rīkosies kulta lietās, un kādas būs šīs jaunās lietu kārtības sekas? Mēs vairs nedzīvojam sešpadsmitajā gadsimtā, un tā, kā Henrija VIII laikā tika reformēta Anglija, tagad vairs nav iespējams reformēt. Jo labāk, jo principiālāk un dziļāk šī lieta tiek īstenota, jo pamācošāks pasākums tas ir citiem. Ilgi notikuši strīdi par to, vai neticība vai māņticība izraisa ļaunākas sekas; tik daudzos laikmetos un tik daudzās zemēs dievība pacietusi apkaunojošu elkdievību, visnoziedzīgāko māņticību; tātad arī varam mierīgi atstāt dievības ziņā, vai tā pacietīs eiropiešu ķīniešu valsti, kādu Konfūcija reliģijas paveidu. Mēs, protestanti, negribam rīkot krusta karagājienu par sagruvušajiem altāriem, sekularizētajiem mūķeņu klosteriem, zvērestu laužušajiem priesteriem; citādi gan pāvests, gan franču augstākā garīdzniecība par mums smietos, ka mēs gribam atriebt to, ko paši esam izdarījuši un kas vēl arvien ir mūsu īpašums. Kritiski mēs gribam salīdzināt šo reformāciju ar to, kas pirms 200 gadiem notika Vācijā, un arī no tās sev paturēt vislabāko.

8) Beidzot, literatūra: nedomāsim, ka trijos vai četros, sešos vai septiņos gados Francija kļūs par neliterāru pērtiķu zemi, Grenlandi vai Sibīriju. Tā tik noteikti apsteigusi daudzas, jā, lielāko daļu Eiropas zemju, kas taču arī grib saukties civilizētas; tās valoda arī vienkāršās tautas mutē ir tik smalka un attīstīta; tik daudzi filozofijas, morāles un pat smalkās gaumes jēdzieni visām nācijas šķīrām kopš gadsimta kļuvuši par tik stingru, ierastu īpašumu, ka ir tiešām veltīgi baidīties, ka trīs vai četri gadi to visu iznīcinās. Bez tam kultūras un literatūras izman-

tošana arī līdz šim taču nebūt nebija izbeigusies; tieši tās tiek iekustinātas visās tautas šķirās un tagad vareni pielietotas svarīgākajās cilvēka zināšanu jomās. Jauna lietu kārtība tagad sākas arī šajās mākslās; vārds lai top darbs, darbs lai dod vārdus! Kas nu stāv vai grimst, kas satrūd vai dzimst no jauna? Šīs problēmas atrisinājums mums nevar nebūt svētīgs un pamācošs; jo mēs, vācieši, taču nedzīvojam vienīgi un tikai no Francijas literārajiem ražojumiem. Tikai neviens svešs (iekarotājs) tiesnesis lai neiejaucas šajā pašmāju strīdā un nekādas briesmas lai neapdraud vai neizposta franču mūzas vecos altārus un svētnīcas! Starp visām jaunajām Eiropas valodām tā bija pirmā, kas rupjajai pasaules daļai piešķīra smalkāku saprātu, asprātību, gaumi, pieklājību; pat Itālijas valodu tā šajā ziņā apsteidza, un visās zinātnēs, gan grūtākajās un derīgākajās, gan patīkamajās un vieglajās, Francijai ir nemirstīgi nopelni. Kā Aleksandrs iekarotajās Tēbās saudzēja Pindara namu, kā visi mežonīgie barbari, ieskaitot huņņus, bijīgi cienīja seno godību Romu, tā arī pašā nīknākajā dumpī neviens lai neaizmirst seno laiku slavu, citādi paša vārds tādēļ kļūtu briesmīgā veidā nemirstīgs.

Tātad es pievienojos savam draugam M., ka ikviens, kas jūtas tīrs, arī par šo visu var spriest un spriedis mierīgi. Neviena inkvizīcijas tiesa nav tik apkaunojoša kā tiesa pār vēsturisku notikumu vērtējumiem svešā zemē, kurus mūsu spriedums nespēj mainīt, kuru īsto veidolu mēs nemaz nezinām, kuru iznākums mums vēl jānogaida. Man nav zināms pat neviens nēģeru ķēniņš, kurš iedrošinātos rīkot tādu inkvizīciju. Mēs, m. dr., kā esam darijuši līdz šim, atturēsimies no visām avižu tenkām par atsevišķiem notikumiem un jo objektīvāk ievērosim lietu principus un sekas, vienalga, no kuras zemes tās pie mums nonāktu. Cilvēce ir vecāka un lielāka par Franciju; to minēs, kad par šo revolūcijas viendienīti vairs nebūs nekādas runas.

NACIONĀLĀ PAŠAPZIŅĀ

...Tikai lai sniegtu vienu savas uzmanības zīmi, es iedrošinos nelielu iestarpinājumu Jūsu drauga vēstījumā.

Cilvēka dabu tik bieži un labprāt gribējuši sanaidot ar sevi pašu; pašcieņu un žēlsirdību, egoismu un tikumu,

ieinteresētību un uzpurēšanos, tuvo un tālo, tagadni un nākotni šķīruši tik asi un tik asprātīgi, ka par lielu samierinātāju sevi iedomājās tikai tad, ja pirms tam bija izraisīts liels karš un abas puses novestas līdz visasākajai sadursmei. Jūsu autors²⁹⁰ un, man šķiet, pati daba tā nerīkojas. Viņš runā par paplašinātu pašcieņu un kā vis-smalkākos, tā visstiprākos pavedienus kā vispārīgu, mūžīgu savienotājsaikni starp lietām izvelk no cilvēka krūtīm. Lai vecāki sevi mīl savos bērnos, draugs — draugā, mīlētājs — mīlotajā, mākslinieks — savā darbā, pilsonis — tēvzemē, cilvēks — cilvēcē; tieši šī paplašinātā pašcieņa padara vieglus jebkurus pūliņus, nemanāmu jebkuru uzpurēšanos. Cilvēks domā mīlam sevi un mīl citus, viņš iedomājas kalpojam sev un kalpo veselumam. Mēs paklausām dabas likumam, paklausot paši sev; kur cildenais kritis, tur Termopilās arī apbedīts. Neļausim neiesvētītām rokām pārplēst šo dabas smalko audumu, maigo pavedienu, ar kuru tā mūs it kā izvelk no mums pašiem un atbrīvo no klintij līdzīga, apgrūtināša personiskuma! Tā pavēl maigi, taču spēcīgi un daudzveidīgi; simttūkstoš balsis tā sauc, ar tūkstoškārt tūkstoš saitēm tā velk — spēcīgi un mierīgi.

Godā dabas dzižās jūtas, kas sevi jūt visā, godā māti, kas sevi mīl visos savos bērnos! Un, ja tava sirds tevi velk pie viņas, tu iegūsti daļu no viņas dziņas, tu kļūsti bargais likums, tev jāaizmirst pašam sevi, tu mīlēsi arī tur, kur nesaņem pretmīlu, tavas bagātinātās jūtas būs tavs Visums, tu mīlēsi pats sevi, savu gribu, savu darbu ārpus sevis, pilnīgi aizmirsis sevi pašu.

Jūsu autora doma, ka daba, progresējošais lietu savstarpējais samērs, mūs arvien vairāk un vairāk gribot atbrīvot un tiešām atbrīvo no rupjā personiskuma, man šķiet patiesa un dziža. Tas attiecas ne tikai uz atsevišķa cilvēka dzīvi, kur pieaugošā konfliktā no iekšienes un ārienes pat cietajam olim arvien vairāk tiek norīvētas tā šķautnes un niknākajam egoistam visbargākajos pārbaudījumos parasti jāiemācās novērtēt sevi augstāk, nekā viņš vērts, bet arī laiku ritumā šis dzižais likums šķiet valdām. Nakts tumsā mirdz atsevišķas zvaigznes; kad saule spīd debesīs, to mirdzums ir apdzisis, zils debesjums pār visām četrām pasaules daļām. Tā arī tumšos laikos atsevišķi dziži vārdi mirdzēja jo gaišāk, jo dziļāka tumsa tos apņēma; barbariskās nācijās viss balstās uz

izcilām personībām. Tūkstoši seko vienam, jo viens grib par visiem, viens domā par visiem. Jo vairāk starp cilvēkiem pieaug kultūra, jo vairāk uz mūsu Zemes iet mazumā šī vardarbīgā virsaizbildniecība, šī atsevišķā, nesalīdzināmā dievišķība un varonība, un, proti, tikai caur mūsu autora principu, savstarpējo lietu pieaugošo samēru.

Neuzskatīsim, ka ar šo izcilā, rupjā egoisma samazināšanos cilvēku dzimums zaudē; tas acīmredzami iegūst, jo smalkākā pašcieņa vairāk ietiecas veselumā. Tie varoņi izauga no sava laikmeta un bija tam radīti; ja šis laikmets atgrieztos, atkal izaugtu līdzīgi varoņi, jo katram laikmetam ir savi vīri, kādus tas spēj radīt un izmantot. Bet vai nav diženāk un skaistāk, ja slavēna ir zeme, nevis atsevišķi vīri šajā zemē? Viņu vājais spožums izzūd dienas saules gaismā. Kur ir tūkstoš lietojamu vīru, tūkstoš varoņu, tur neviens atsevišķi sevi neizgrezno ar šo vārdu, bet tēvzeme saucas par varoņu māti. Šai slavai tad piederīgs ikviens pilsonis, izplatītais spēks caur simtkārtēju apriti un dažādām attīrīšanām arvien smalkākā organizācijā tiek tūkstoškārt vairots, padarīts lietojams un cēls.

Tad nu turpināsim ieklausīties Jūsu Aristobūla balsī, kā viņš mūs atbrīvo no mūsu rupjā Es, no mūsu kārtas, mūsu dzīves un redzes lauka personiskuma, ievada lielajā, mūžīgajā saprātīgu intelektu valstī un tur mums piešķir viscildenākās pilsoņu tiesības — humanitāti.

NACIONĀLĀ PAŠAIZSARDZĪBA

Paš aizsardzība ir jebkuras cilvēciskas un nacionālas vērtības sakne. Tauta, kas neciena pati sevi, — kā lai to spētu cienīt citas, lai baudītu arī tās cieņu? Nācija, kas nevēlas sevi aizsargāt, (drīz vien) līdzīgi neaizsargātajai Itālijai²⁹¹ kļūst visām pārējām nācijām par apsmieklu un rotaļlietu.

Pirms dažiem gadiem, kad avīzēs un sarunās atskanēja apzīmējums «koalīcijas valstis», kādā sabiedrībā diskutēja par šo neparasto jēdzienu. Runāja par bieži izmēģināto tautu bīstamo brālību, par Amfiktionu galma ietekmi un tā sabrukumu Grieķijā, par Ahaju savienību, Panaitoliju²⁹², Āzijas un Eiropas apvienošanu, ko iecerējis

Aleksandrs, ... par apvienošanās principiem, uz kādiem bijušas vai nav bijušas dibinātas Itālijas valstis, britu impērijas, šveiciešu kopiena, Beļģijas septiņas provinces, nelaimīgā Polija, un beidzot nonāca pie mūsu, nabaga Polijai tik tuvās, Vācijas, cik tālu tā nonākusi vai tai esot cerības nonākt (savā saaugšanā) savā iekšējā koalescencē²⁹³. Šī dziesma gandrīz būtu nolaidusies līdz Jeremijas trenodiju tonim vai «Babilonas ūdeņiem»²⁹⁴, ja kāds no sarunas dalībniekiem nebūtu uzmundrinājis klātesošo prātus, palasot tiem no neliela sacerējuma lekciju «Laikmeta briesmas»²⁹⁵. Kad šī sabiedrība bija atguvusies no satricinājuma, tā, nespējama izšķirties nedz par karu, nedz mieru, vienojās par šādiem laika un pasaules pārbaudītiem rezultātiem.

1. Ka tikai tāda nācija, kas ciena pati sevi, pelnījusi cieņu, ka tikai tāda nācija, kurai piemīt griba, spēks un noturīga, laikmetam atbilstoša iekārta, lai sevi aizsargātu, ir nācija. Iekārta, kurā atsevišķi locekļi nesodīti var izaicināt, apvainot, kaitēt citiem, bet nespēj un negrib aizstāvēt paši sevi, nav nekāda nacionāliekārtā.

2. Nācija, kas nepazīst, nemīl un neciena savu valodu, pati sev nolaupījusi savu mēli un savas smadzenes, t. i., savas pilnveidošanās un cildenākā nacionālgoda orgānu. Ja ienaidnieks, kura valoda to samaitā, kura modi tā atdarina, kura tikumus kaislīgi pārņem, atnāktu ar šķērēm rokās, lai gluži kā Orka dēls tai nogrieztu matu cirtu²⁹⁶ (vai to apkaunojošā kārtā apcirtu), — ko tā gan sacītu?

3. Nācija, kurai tēvu reliģija nīstama, sveša vai vienaldzīga, atteikusies no savas iekārtas pallādija, kura vietā tai neatliek nekas cits kā pievērsties *Système de la Nature*²⁹⁷ vai nožēlojamai mānticībai, kas tai uzmācas ar kaut kādas jūsmas apžilbinošiem vārdiem. Visnožēlojamākie dievi ir vārdu elki un krāpšanas mākslas. No augstajiem un dižciltīgajiem šī visa saprātīgā (un reliģijas) nicināšana neapturami izplatās uz vienkāršo tautu, kas arī labprāt gribētu būt bez pozitīvu pienākumu (reliģijas) un morāles saitēm, jo — kādēļ gan lai tā nestu šīs važas? Nepārredzams nākotnes izlaidības un nevaldāma sajukuma bezdibenis, kura izraisītājus nolādēs pat tad, kad viņi gulēs dziļi zemē! Ak, kaut Vācija Reformācijas gadsimtā nebūtu tik nelaimīgi sadalījusies! Kaut nācijai būtu palikuši kā viens Dievs un vieni Svētie Raksti, tā arī viens Kristus un viena konfesija! Tomēr tā tas nav, un

varbūt nepieciešams tikai jauns lietu aprīņojums, lai Vācijas garam un sirdij būtu viena nacionālrelīģija, t. i., Kristus reliģija, kas tīri cilvēciski garam un sirdij sniegtu istu brīvību.

4. Nācija, kuras literatūra ir saplosīts mētelis, kurā viena province otrai rauj no rokām skrandas, nācija, kas neparāda par zinātnēm citu interesi kā vien tādu, ka tās apstrādātāji dažādās zemēs viens otru noķengā un lamā, nācija, kas izdala brīvgrāmatas, lai katrā provincē šim kaktiņam par godu un nelielu labumu uzzied noslēgts labas gaumes pandaimoniums²⁹⁸, patiesi ir tālu no apvienošanās svētīgos gara pūliņos! Tālu no mūsu Leibnica mērķa, kurš dažādos Vācijas novados gribēja dibināt zinātņu akadēmijas un apvienot to darbību.

5. Ja beidzot šī šķelšanās nācijā izplatās uz visu, ja pretenzijas un strīdi par rangiem un privilēģijām (*querelles Allemandes*²⁹⁹) ir nācijas valsts vēsture, ... ja augstākas kārtas kalps nepazīst lielākas slavas, kā vien pazemot (par collu) zemākas kārtas kalpu, kaimiņš — kaimiņu —

Šeit saruna nepatīkamā satura dēļ kļuva tik skumja, ka izsika smiltīs. Visi (mēs) domājām, ka Vācijā, ja negribam būt otra Polija, nav cildenāku pūliņu kā šo uzskatu atšķirības sagraušana. Vajadzētu pielietot visus pārliecināšanas un ironijas ieročus, lai atbrīvotos no jebkuriem Danas un Bēteles³⁰⁰ provinciālelkiem, iedomām un augstprātības un visā pacelt dižo sajūtu, ka mēs esam viena tauta — vienas tēvzemes, vienas valodas tauta. Ka tajā mums sevi jāciena un jācenšas objektīvi mācīties no visām nācijām, taču jābūt nācijai sevī.

ĪSTENĀ POĒZIJA

Beidzot — īstenā poēzija nav tikai grāmatās, nedzīvo tikai uz lūpām; tā domā un dzejo dvēselē, tā sakārto un valda dzīvi. No dzīves izauga seno grieķu poēzija, uz to tā iedarbojās, tās augstākais mērķis bija tīrs tēls, dzīves filozofija. Abstrakcija un slikta popularitāte (divi ekstrēmi) viduslaikos noveda no ceļa; no abiem ienaidniekiem tai arī vēl tagad jāsarģājas zem saldo maldu maskas. Abstrakcija to ved uz bezformīgu ēnu Tartaru³⁰¹ vai Ulrihta³⁰² neapraktītu, liesmainu ideālu empīreju³⁰³. Ne

viens, ne otrs tai neder, jo tai vajadzīgi tēli, tā apslēpj savu seju no ārpasaulīgiem, nerasniedzamiem ideāliem. No otras puses, zemas raudzes popularitāte to novedusi līdz plebejiskai gaumei, līdz necienīgiem glaimiem un vispār līdz ainām, par kurām mūza nosarkst. Starp abiem sānceļiem iet karaliskais ceļš, tas ved pie visa, caur ko cilvēce kļūst cilvēcīga, caur ko tā sevi veido un padara cēlāku. Poēzija visu dabu pārvērš mākslā, graciozi sakārto dzīvi. Kā cilvēks ir dabas mākslas veidojums, tā poēzija ir viņa dabas māksla, kas veido sevi un visu sev apkārt. Jo pēc tīrākām patiesā, skaistā un labā formām tā to dara, jo brīnīšķīgāka tā ir dabiskajā un dievišķīgāka cilvēciskajā.

IDEJAS PAR CILVĒCES VĒSTURES FILOZOFIJU

— *Quem te Deus esse
Iussit et humana qua parte locatus es
in re Disce.*

*Pers.*³⁰⁴

Pirmā grāmata

I

MŪSU ZEME IR ZVAIGZNE STARP ZVAIGZNĒM

Mūsu cilvēku dzimuma vēstures filozofijai jāsākas ar debesīm, ja tā kaut cik grib būt pelnījusi šo nosaukumu. Jo, tā kā mūsu dzīves vieta, Zeme, pati par sevi nav nekas, bet savu eksistenci un formu, savu spēju organizēt un saglabāt radības saņem no debesu spēkiem, kas caurstrāvo visu mūsu pasaules ēku, tā vispirms jāaplūko nevis viena pati un atsevišķi, bet to pasaulu korī, starp kurām novietota. Neredzamām, mūžīgām saitēm tā piesaistīta to viduspunktam, Saulei, no kuras saņem gaismu, siltumu, dzīvību un labklājību. Bez tās mēs nespētu iedomāties mūsu planētu sistēmu, tāpat kā nav apļa bez centra; ap Sauli un labvēlīgajiem pievilkšanas spēkiem, ko Saulei un visai matērijai piešķirusi Mūžīgā Būtne, mēs redzam tās valstībā pēc vienkāršiem, skaistiem un brīnišķīgiem likumiem veidojamies planētas, redzam tās mundri un nemitīgi griežamies ap savu asi un ap kopējo viduspunktu attālumos, kas samērīgi ar to lielumu un blīvumu, pēc tiem pašiem likumiem ap dažām no tām pat veidojamies

pavadoņus, un planētas tos notur savā tuvumā. Nekas neveido tik cildenu ainu kā šis priekšstats par lielo pasaules ēku; un cilvēka prāts varbūt nekad nav uzņēmies un pa daļai laimīgi pabeidzis tālāku lidojumu kā tad, kad Kopernika, Keplera, Ņūtona, Heigensa un Kanta personā izgudroja un formulēja vienkāršos, mūžīgos un pilnīgos planētu veidošanās un kustības likumus.

Man šķiet, ka tas ir Hemsterheiss³⁰⁵, kurš nozēlo, ka šī cēlā mācība neatstāj tādu iespaidu uz visu mūsu priekšstatu loku, kādu būtu atstājusi uz visu cilvēcisko saprātu, ja ar matemātisku precizitāti būtu izstrādāta grieķu laikos. Mēs lielākoties apmierināmies ar to, ka Zemi uzskatām par puteklīti, kas peld tajā lielajā bezdibenī, kur izkliedētos debesu plašumos šī Saule ar tūkstoš citām, varbūt vairākas tādas Saules sistēmas, veic savu ceļu ap savu centru, līdz beidzot gan iztēle, gan prāts pazūd šajā neizmērojamības un mūžīgā lieluma jūrā un nekur neatrod izeju un galu. Taču kailais izbrīns, kas mūs padara niecīgus, diezin vai ir pats cēlākais un paliekošākais iespaids. Visur sevī vispašprietiekamajai dabai puteklītis ir vērts tikpat, cik neizmērojams veselums. Tā noteica tos telpas un esības punktus, kur vajadzēja veidoties pasaulēm, un ikvienā no šiem punktiem tā ar savu nedalāmo varas, gudrības un labestības bagātību ir tik vieniots veselums, it kā nebūtu citu veidošanās punktu, citu pasaļu atomu. Tātad, ja es atšķiru Lielo Debesu Grāmatu un savā priekšā redzu šo neizmērojamo pili, kuru tikai dievība spēj piepildīt viena un visur, tad secinu, cik vien nedalīti spēju, no veselā par atsevišķo, no atsevišķā par veselo. Tas bija tikai viens spēks, kas radīja mirdzošo Sauli un uztur pie tās manu puteklīti; tikai viens spēks, kas veseram Piena Ceļam no saulēm liek kustēties varbūt apkārt Sīriusam un kas smaguma likumos iedarbojas uz manu Zemes ķermeni. Tā kā es nu redzu, ka telpu, ko šī Zeme aizņem mūsu Saules templī, vietu, ko tā iezīmē ar savu aprīņojumu, tās lielumu, tās masu līdz ar visu, kas no tās atkarīgs, nosaka likumi, kas darbojas neizmērojamajā, tad es, ja negribu mesties pretim bezgalīgajam, ne vien būšu šajā vietā apmierināts un priecāšos, ka esmu ienācis harmoniskajā neskaitāmu būtņu korī, bet manas cildenākās rūpes arī būs jautāt, kam man šajā vietā jābūt un kas es, domājams, tikai te varu būt. Ja arī tajā, kas man šķiet visaprobežotākais un

vispretīgākais, es atrastu ne vien tā lielā veidojošā spēka pēdas, bet arī acīmredzamu vissīkākā sakaru ar Radītāja Neizmērojamā ieceri, tad mana Dievu atdarinošā saprāta skaistākā īpašība būtu sekot šim plānam un pakļauties debesu saprātam. Tātad uz Zemes es nemeklēju debesu eņģeļus, no kuriem nevienu pašu manas acis nekad nav redzējušas, bet gribēju uz tās atrast Zemes iedzīvotājus, cilvēkus, un būšu apmierināts ar visu, ko Lielā Māte rada, nes, baro, pacieš un beidzot mīļi uzņem savā klēpī. Lai viņas māsas, citas Zemes, var dziļoties un priecāties par citādām, varbūt arī brīnišķīgākām būtnēm; diezgan — uz tās dzīvos, kas uz tās spēj dzīvot. Manas acis veidotas Saules staram šajā un nekādā citā Saules attālumā, manas ausis — šim gaisam, mans ķermenis — šiem Zemes izmēriem, visas manas sajūtas — no šīs un šai Zemes organizācijai; atbilstoši tam darbojas arī mani dvēseles spēki; visa mana dzimuma telpa un darbības loks tātad noteikts un aprakstīts tikpat stingri kā masa un orbīta Zemei, uz kuras man jādzīvo, tādēļ arī daudzās valodās cilvēka vārds atvasināts no viņa Mātes Zemes. Taču, jo lielākam harmonijas, labestības un gudrības korim pieder šī mana Māte, jo stingrāki un brīnišķīgāki ir likumi, uz kuriem balstās tās un visu pasaļu esība, jo vairāk es ievēroju, ka tajos veselais izriet no atsevišķā un atsevišķais kalpo veselajam, jo ciešāk atrodu arī manu likteni piesaistītu nevis Zemes putekļiem, bet neredzamajiem likumiem, kas valda pār šiem Zemes putekļiem. Spēks, kas manī domā un darbojas, pēc savas dabas ir tāds pats mūžīgs spēks kā tas, kas satur kopā Saules un zvaigznes; tā instruments var notrulināties, tā iedarbības sfēra var mainīties, tāpat kā var izdilt Zemes un zvaigznes mainīt savu vietu; taču likumi, caur kuriem tas ir klātesošs un atgriežas citās izpausmēs, nekad nemainās. To daba ir mūžīga kā Dieva prāts, un mana (nevis mana ķermeniskā veidola) esība, to balsti ir tik stipri kā Visuma pilāri. Jo jebkura esība ir tāpatīga sev, nedalāms jēdziens, kā vislielākajā, tā vismazākajā dibināta uz vieniem un tiem pašiem likumiem. Tātad pasaules ēkas uzbūve nodrošina manas esības kodolu, manu iekšējo dzīvi uz mūžīgiem laikiem. Lai kur un kas es būšu, es būšu, kas esmu tagad, — spēks visu spēku sistēmā, būtne Dieva pasaules bezgalīgajā harmonijā.

II

MŪSU ZEME IZGĀJUSI DAUDZAS REVOLŪCIJAS, LĪDZ KĻUVUSI PAR TO, KAS TĀ IR TAGAD

Šā likuma pierādījumu tā pati sniedz jau ar to vien, ko parāda virs un zem savas virsmas (jo tālāk cilvēki nav tikuši). Ūdens ir to pārplūdinājis un izveidojis Zemes slāņus, kalnus, ielejas; uguns ir trakojusi, lauzījusi Zemes garozu, pacēlusi kalnus un izbārstījusi virspusē dziļu izkausētās iekšas; gaiss, ieslēgts Zemē, izliecis alu velves un sekmējis vareno elementu izlaušanos; vēji plosījušies tās virspusē, un vēl varenāks cēlonis pat izmainījis tās zonas. Daudz kas no tā noticis laikos, kad jau eksistējušas organizētas un dzīvas būtnes; jā, šur tur tas šķiet noticis ne vienu reizi vien, te ātrāk, tur lēnāk, kā gandrīz visur un tik lielā augstumā un dziļumā parāda pārakmeņojušies dzīvnieki un augi. Daudzas no šīm revolūcijām attiecas jau uz izveidojušos Zemi, un tās varbūt var uzskatīt par nejausām; citas, šķiet, Zemei bijušas būtiskas un sākotnēji to pašu veidojušas. Nedz par pirmajām, nedz otrajām (taču tās grūti nošķirt) mums līdz šim nav pilnīgas teorijas; mums arī grūti tikt pie teorijas par pēdējām, jo tās ir it kā vēsturiskas dabas un var būt atkarīgas no pārāk daudziem lokāliem cēloņiem. Taču par pirmajām, par mūsu Zemes agrīnajām būtiskajām revolūcijām es vēlētos sagaidīt kādu teoriju. Es ceru, ka to piedzīvošu, jo, lai gan novērojumi no dažādām pasaules daļām vēl nebūt nav daudzpusīgi un pietiekami precīzi, tomēr gan vispārīgās fizikas principi un atziņas, gan ķīmijas un kalnrūpniecības pieredze man šķiet tuvojamies punktam, kur laimīgs skatiens varbūt apvienos vairākas zinātnes un tādējādi vienu izskaidros ar citu. Protams, Bifons³⁰⁶ ir tikai šāda veida Dekarts ar savām drosmīgajām hipotēzēm, kuras drīz vien kāds Keplers un Ņūtons varbūt pārspēs vai atspēkos ar tīri saskanīgiem faktiem. Jauni atklājumi, kas izdarīti par siltumu, gaisu, uguni un to dažādajām iedarbībām uz mūsu Zemes sistēmas sastāvdaļām, kompozīciju un dekompozīciju, vienkāršie principi, uz kuriem reducēta elektriskā, daļēji arī magnētiskā matērija; man šķiet, ja ne tuvā, tad tomēr tālākā nākotnē sagaidāms progress ceļā uz to, ka varbūt

ar laiku jauns apkopojošs priekšstats kādam laimīgam garam ļaus izskaidrot mūsu ģeogoniju³⁰⁷ tikpat vienkārši, kā Keplers un Ņūtons attēlojuši Saules sistēmu. Būtu jauki, ja līdz ar to dažus līdz šim kā *qualitates occultae*³⁰⁸ pieņemtus dabas spēkus varētu reducēt uz pierādītām fizikālām norisēm.

Lai kā tas arī nebūtu, tomēr laikam gan nav noliedzams, ka daba arī šeit savaldījusi savu dižo soli un vislielāko daudzveidību sniegusi no vienkāršības, kura tiecas uz bezgalīgo. Pirms varēja rasties mūsu gaiss, mūsu ūdens, mūsu augsne, bija nepieciešami dažādi savstarpēji ārdoši, satriecoši *stamina*³⁰⁹ un daudzveidīgie augšnes, iežu, kristalizācijas, pat organizācijas tipi gliemežnīcās, augos, dzīvniekos un visbeidzot — cilvēkā: cik daudzas pārvērtības un revolūcijas bija nepieciešamas, lai notiktu pāreja no viena uz otru! Tā kā daba arī tagad vēl visu rada no vissmalkākā, vissīkākā un, nemaz nerēķinoties ar mūsu laika mērīšanu, vislielāko bagātību panāk ar visstingrāko taupību, tad tāda, pat pēc Mozus tradīcijas, šķiet, bijusi tās gaita, liekot pirmos pamatus sistēmu uzbūvei vai — drīzāk — izveidei un attīstībai. Aktīvo spēku un elementu masa, no kuras radās Zeme, kā haoss acīmredzot saturēja visu, kam no tās vajadzēja un bija iespējams tapt. Periodiskos laikposmos no garīgiem un ķermeniskiem *staminibus* attīstījās gaiss, uguns, ūdens, zeme. Vajadzēja jau būt tapušiem dažādiem ūdens, gaisa, gaismas savienojumiem, lai varētu rasties pirmās augu organizācijas, piemēram, sūnas, sēkla. Daudziem augiem vajadzēja būt dzimušiem un mirušiem, pirms tapa dzīvnieku organizācija; arī tajā kukaiņi, putni, ūdens un nakts dzīvnieki bija pirms sauszemes un dienas dzīvniekiem, līdz beidzot parādījās mūsu Zemes organismu kronis cilvēks — mikrokosms. Viņš, visu elementu un būtņu dēls, to izmeklētākais iemiesojums un it kā Zemes radības zieds, nevarēja būt nekas cits kā pēdējais dabas mīļais bērns, pirms kura izveidošanas un uzņemšanas vajadzēja būt notikušām daudzām attīstībām un revolūcijām.

Tomēr bija tikpat dabiski, ka arī viņš vēl daudzas piedzīvoja, un, tā kā daba nekad nepamet savu darbu, vēl jo mazāk to atstāj novārtā vai nokavē par labu kādam mīkstcaulim, tad Zemes izžūšana un tālāka veidošanās, tās iekšējā degšana, plūdi un kas nu vēl no tā izrietēja nepieciešami turpinājās vēl ilgi un bieži atkā-

tojās, arī kad uz Zemes jau dzīvoja cilvēki. Pat senākā rakstiskā tradīcija vēl zina par šāda veida revolūcijām, un mēs turpmāk redzēsim, cik spēcīgi šis briesmīgās pirm-laiku parādības iedarbojušās uz visu cilvēku dzimumu. Tagad tādi šausmīgi apvērsumi kļuvuši retāki, jo Zeme ir izveidota vai — drīzāk — veca; taču nekad tie nevarēs būt un nebūs mūsu dzimumam un dzīves vietai pavisam sveši. Tā bija nefilozofiska kļaidāšana, ko Voltērs sacēla, sagrūstot Lisabonai³¹⁰, kad viņš, gandrīz vai zaimodams, par to apsūdzēja dievību. Vai mēs neesam pateicību parādā elementiem paši par sevi un visu, kas ir mūsu, pat par mūsu dzīves vietu Zemi? Ja tie saskaņā ar vienmēr darbīgiem dabas likumiem periodiski pamostas un atprasa savu daļu, ja uguns un ūdens, gaiss un vējš, kas mūsu Zemi padarījuši apdzīvojamu un auglīgu, turpina savu gaitu? Kamēr mainīgām lietām pilnajā dabā jābūt kustībai, tikmēr jābūt arī bojāejai, proti — šķietamai bojāejai, veidolu un formu nomaiņai. Taču nekad tā nevar iznīcināt kodolu dabai, kura, būdama augstāka par jebkuru iznīcību, vienmēr kā Fēnikss atdzimst no saviem pelniem un uzzied ar jauniem spēkiem. Tātad jau mūsu mājoklim un visam, ko tas spēja no sevis dot, mūs jāsa-gatavo jebkuras cilvēku vēstures nenoturīgumam un mainīgumam; ar katru ciešāku skatienu mēs to redzam arvien skaidrāk.

Otrā grāmata

I

MŪSU ZEMESLODE IR LIELA DARBNĪCA ĻOTI DAŽĀDU BŪTŅU ORGANIZĀCIJAI

Lai cik ļoti Zemes dzīlēs mums viss vēl atgādina haosu un gruvešus, jo mēs nespējam pārredzēt veseluma pamat-konstrukciju, tomēr pat tajā, kas mums šķiet vissīkākais un visrupjākais, mēs saskatām ļoti noteiktu esību, veido-šanos un attīstību pēc mūžīgiem likumiem, kurus neiz-maina nekāda cilvēku patvaļa. Mēs ievērojam šos liku-mus un formas, taču mēs nepazīstam to iekšējos spēkus, un tas, ko šajā sakarā apzīmē ar dažiem vispārīgiem vārdiem, piemēram, kopsakars, izplatība, afinitāte, sma-

gums, mūs iepazīstina tikai ar ārējiem apstākļiem, ne mazākajā mērā netuvinot iekšējai būtībai.

Tomēr tas, kas piešķirts ikvienam iežu un augsnes tipam, protams, ir vispārējs visas mūsu Zemes radības likums; tā ir — uzbūve, noteikts veidols, sava esība. Nevienai radībai to nevar atņemt, jo uz to balstītas visas tās īpašības un darbības. Neizmērojamā ķēde sniedzas no Radītāja lejup līdz pat smilšu graudiņa iedīglim, jo arī tam ir savs noteikts veidols, kurā tas bieži vien tuvojas visskaistākajai kristalizācijai. Arī viskomplicētākās sistēmas savās daļās seko vienam un tam pašam likumam; vienīgi tādēļ, ka tajās jādarbojas tik daudziem un dažādiem spēkiem un galu galā jāizveido viens veselums, kas ar daudzveidīgām sastāvdaļām tomēr kalpotu vispārējai vienībai, tā tapa pārejas, savienojumu un dažādas diverģējošas formas. Tiklīdz bija radies mūsu Zemes kodols — granīts, tapa arī gaisma, kas mūsu Zemes biežajos tvaikos varbūt vēl atgādināja uguni; tas bija skarbāks, varenāks gaiss nekā tas, ko mēs tagad baudām; bija vairāk sajaukts, piesātināts ūdens, kas iedarbojās uz šo kodolu. Skābe ūdeni sadalīja un novadīja uz citiem iežiem; milzīgais mūsu Zemes ķermeņa smilšu daudzums varbūt ir tikai šā izdēdējušā ķermeņa pelni. Gaisa degošās daļas oli varbūt pārvērta kaļķzemē, un tajā organizējās jūras pirmās dzīvās būtnes, moluski gliemežnīcās, jo visā dabā matērija, šķiet, bijusi agrāk par organizēto dzīvo formu. Vēl varenāka un tīrāka uguns un aukstuma iedarbība bija nepieciešama kristalizācijai, kas vairs nemil vis gliemežnīcas formu, par kādu pārveidojies olis, bet jau stūrainus ģeometriskus leņķus. Arī tie mainās atkarībā no ikviena veidojuma sastāvdaļām, līdz pusmetālos un metālos beidzot tuvinās augu tiklojumam. Ķīmija, kas jaunākajos laikos bauda tik dedzīgu interesi, saviem cienītājiem šeit pazemes valstībā paver daudzveidīgas radīšanas iespējas; un varbūt tā aptver ne tikai matēriju, bet arī pamatlikumus un izskaidrojumu visam tam, kas izveidots virs Zemes. Vienmēr un visur mēs redzam, ka dabai jāposta, būvējot no jauna, ka tai jāšķir, atkal savienojot. No vienkāršiem likumiem, kā arī no rupjiem veidojumiem tā virzās uz sarežģīto, smalko; un, ja mums būtu orgāns, ar kuru saskatīt lietu pirmtēlus un pirmos iedīgļus, tad varbūt vissīkākajā punktā mēs ieraudzītu visas radības progresiju. —

Tomēr, tā kā šāda veida pētījumi nav mūsu mērķis, tad šeit aplūkosim tikai vienu — pārdomāto maisījumu³¹¹, kuram pateicoties mūsu Zeme ieguva mūsu augu, līdz ar to arī dzīvnieku un cilvēku organizācijas spēju. Ja uz tās būtu izkliedēti citi metāli, kā tagad dzelzs, kas visur, arī ūdenī, zemē, augos, dzīvniekos un cilvēkos, plaši sastopama, ja uz tās būtu bijuši atrodamī zemes sveķi, sēra rūdas tādā daudzumā, kādā tagad sastopama smilts, māls un, beidzot, labā, auglīgā augsne, — kādām citām radībām būtu vajadzējis uz tās dzīvot! Radībām, kurās valdītu arī asāka temperatūra tā vietā, ka tagad Pasaules Tēvs mūs barojošo augu sastāvdaļas padarījis par maigākiem sāļiem un eļļām. Šim nolūkam pamazām gatavojas birstošā smilts, stingrais māls, sūnainā kūdra; jā, pat mežonīgajai dzelzs zemei un cietajai klintij līdz tam jāpazemojas. Klints ar laiku sairst un atbrīvo vietu sausiem kokiem, vismaz — izkaltošajai sūnai; dzelzs zeme starp metāliem bija ne vien visveselīgākā, bet arī vispakļāvīgākā veģetācijai un barībai. Gaiss un rasa, lietus un sniegs, ūdens un vēji dabiski mēslo zemi, tai piejaukta kaļķzeme ar kālija piemaisījumiem mākslīgi veicina tās auglību, un visvairāk to sekmē augu un dzīvnieku nāve. Svētīgā Māte, cik saimniecisks un aizstājošs bija tavš aplis! Katra nāve kļūst par jaunu dzīvību, pat trūdošie puveļļi sagatavo jaunu veselību un svaigus spēkus.

Tā ir sena bēdu dziesma, ka cilvēks tā vietā, lai apstrādātu Zemes virskārtu, ielauzies tās dziļēs un, kaitējot pašai veselībai un mieram, indīgos tvaikos tur uzmeklē metālus, kuri kalpo viņa greznībai un godkārei, viņa mantkāribai un varaskārei. Kādēļ Radītājs nav noklājis mūsu Zemi ar zeltu un dimantiem tā vietā, lai tagad visām būtnēm liktu mirušām un dzīvām to bagātināt ar auglīgu augsni? Bez šaubām, tādēļ, ka zeltu mēs nevarējām ēst un ka pats mazākais baudāmais augs ir ne tikai mums noderīgāks, bet arī savā veidā organiskāks un cēlāks nekā visdārgākais akmens, kuru sauc par dimantu, smaragdu, ametistu un safīru. Tomēr arī šajā ziņā neko nevajag pārspīlēt. Dažādos cilvēces periodos, kurus tās Radītājs iepriekš paredzējis un kurus viņš, spriežot pēc mūsu Zemes uzbūves, pats šķiet veicināms, bija arī tāds stāvoklis, kad cilvēks mācījās zem sevis rakt un virs sevis lidot. Dažādus metālus Radītājs tam pat nolika acu priekšā tirā veidā; upēm bija jāatsedz Zemes dziļes un jāparāda

cilvēkam tās dārgumi. Arī visprimitīvākās tautas sapratušas vara lietderīgumu, un dzelzs izmantošana, kas ar saviem magnētiskajiem spēkiem šķiet valdām pār visu Zemes ķermeni, gandrīz viena pati mūsu dzimumu pacēlusi no viena dzīves līmeņa citā. Ja cilvēks gribēja izmantot savu mājokli, tad viņam to vajadzēja arī iepazīt; un mūsu Saimniece noteikusi pietiekami šauras robežas, kurās mēs to varam pētīt, radīt kā viņa, veidot un pārveidot.

Cik sīks diženais cilvēks ir dabas sfērā, mēs redzam pēc auglīgās zemes plānās kārtiņas, kas taču patiesībā ir vienīgā viņa valstība. Dažas pēdas dziļāk, un viņš izrok mantas, uz kurām nekas neaug un kas prasa gadus un gadalaikus, lai uz tām padotos kaut tikai slihta zāle. Vēl dziļāk, un viņš bieži vien atkal atrod, kur nemaz nav meklējis, savu auglīgo zemi, kas reiz bijusi Zemes virsma; mainīgā daba savas attīstības periodos to nav saudzējusi. Gliemežnīcas un gliemji guļ kalnos; zivis un sauszemes dzīvnieki pārakmeņojušies guļ šiferī, pārakmeņojušies koki un ziedu nospiedumi atrodami gandrīz pusotra tūkstoša pēdu dziļumā. Nevis pa savas Zemes grīdu tu staigā, nabaga cilvēks, bet pa sava nama jumtu, kas tikai daudzo plūdu dēļ varēja kļūt par to, kas tas tev ir tagad.

II

MŪSU ZEMES AUGU VALSTS SAKARĀ AR CILVĒCES VĒSTURI

Augu valsts ir augstākas organizācijas tips nekā visi Zemes veidojumi un ir tik plaša, ka gan pazūd tajos, gan dažādos atzaros un līdzībās tuvinās dzīvnieku valstij. Augam ir sava dzīve un vecums, tam piemīt dzimumi un apaugļošana, piedzimšana un nāve. Zemes virsma drīzāk bija paredzēta augiem nekā dzīvniekiem un cilvēkiem; visur augs spraucas šiem abiem priekšā un zāļu sugu, pelējuma un sūnu veidā pieķeras jau tām kailajām klintīm, kas nav sniegušas mājvietu vēl nevienas dzīvas būtnes pēdai.

* * *

Ir labi redzams, ka cilvēka dzīvei, ciktāl tā ir veģetācija, arī ir augu liktenis. Tāpat kā augi, cilvēks un dzīv-

nieks piedzimst no sēklas, kas, tāpat kā topoša koka dīglis, prasa mātes apvalku. Viņa sākotnējais veidols attīstās līdzīgi augam mātes miesās; jā — vai arī ārpus tām mūsu šķiedru struktūra³¹² viņa pirmajos dzinumos un spēkos nav gandrīz līdzīga sensitīviem³¹³? Mūsu dzīves posmi ir auga dzīves posmi: mēs uzdigstam, augam, uzziedam, noziedam un mirstam. Bez mūsu gribas mēs ienākam pasaulē, un nevienam netop jautāts, kādu dzimumu viņš izvēlēšies, no kādiem vecākiem piedzims, uz kādas zemes, trūkumā vai pārpilnībā dzīvos, beidzot — caur kādu iekšēju vai ārēju norisi viņš gribētu iet bojā. Tajā visā cilvēkam jāseko augstākiem likumiem, par kuriem viņš zina tikpat maz kā augs, jā, kuriem viņš gandrīz vai pret paša gribu kalpo ar savām spēcīgākajām dziņām. Kamēr cilvēks aug un viņā briest sula — cik plaša un liksma viņam šķiet pasaule! Viņš izpleš savus zarus un iedomājas augam pretim debesīm. Tā daba viņu ievilina dzīvē, līdz viņš straujiem spēkiem, nenogurstoši darbojoties, ieguvīs visas iemaņas, ko tā šoreiz gribējusi izveidot tajā tīrumā vai dārza dobē, kurā viņu novietojusi. Pēc tam kad viņš sasniedzis tās mērķus, tā viņu pakāpeniski atstāj. Pavasarī un mūsu jaunības ziedu laikā — ar kādām bagātībām visur pieblīvēta daba! Var domāt, ka ar šo ziedu pasauli tā grib dot sēklu jaunai radībai. Pēc dažiem mēnešiem — cik ļoti atšķirīgs viss kļuvis! Vairums ziedu nobiruši, ienākas nedaudzi un apvītuši augļi. Kokam pūloties un strādājot, tie nogatavojas, un tūlīt lapas sāk novīst. Koks nopurina savus nogurušos matus mīloto bērnu pēdās, kas viņu pametuši; tā tas tur stāv bez lapām; vētra tam nolaupa sausos zarus, līdz beidzot tas pavisam nolaižas līdz zemei un tas mazumiņš, kas vēl kvēlo, sairstot pāriet dabas dvēselē. Vai ar cilvēku, ja to aplūko kā augu, ir citādi?

Manuprāt, cilvēku sevišķi pazemo tas, ka ar saldajām dziņām, ko viņš sauc par mīlestību un kurās ieliek tik daudz patvaļas, viņš gandrīz tikpat akli kā augs kalpo dabas likumiem. Arī dadzis, kā saka, ir skaists un zied, un ziedēšana, kā mēs zinām, augiem ir milas laiks. Kausiņš ir gulta, vainadziņš — tās aizkars, citas zieda daļas ir vairošanās instrumenti, ko šajās nevainīgajās radībās daba veidojusi atklātus un izrotājusi ar vislielāko greznību. Milas ziedkausiņu tā izveidojusi par Zālamana kāzu gultu, par piemīlības kausiņu arī citām radībām.

Kādēļ tā to visu darijusi un arī cilvēkiem milas saitēs iesējusi visdaiļākos kārdinājumus, kādi bija atrodami tās skaistuma jostā³¹⁴? Bija jāasniedz dabas lielais mērķis, nevis tikai jutekliskās radības, ko tā tik skaisti izrotājusi, sīkais mērķis; šis mērķis ir dzimumu vairošanās, saglabāšanās. Dabai vajadzīgi dīgli, tai vajadzīgs bezgalīgi daudz dīgļu, jo saskaņā ar savu vareno gaitu tā vienlaikus veicina tūkstoš mērķus. Tātad tai bija jārēķinās arī ar zaudējumiem, jo viss ir saspiegts un nekas neatrod vietu, lai atraisītos pilnīgi. Taču, lai šajā šķietamajā izšķērdībā tai tomēr nekad nepietrūktu būtiskā un pirmā svaiguma dzīvības spēkā, ar kuru tai vajadzēja apsteigt visus gadījumus un negadījumus tik lielā šaurībā saspiegtu radību ceļā, tā milas laiku padarīja par jaunības laiku un tās liesmu iededzināja ar vissmalkāko un visiedarbīgāko uguni, ko spēja atrast starp debesīm un zemi. Pamostas nepazīstamas dziņas, par kurām bērība neko nezina. Jaunekļa acs atdzīvojas, viņa balss kļūst zemāka, meitenes vaigs sārtojas, divas būtnes ilgojas viena pēc otras un nezina, pēc kā ilgojas; tās tvīkst savienoties, ko šķirošā daba tām tomēr liegusi, un peld maldu jūrā. Saldi maldinātās būtnes, baudiet savu laiku, taču zini, ka ar to jūs sekmējat nevis savus mazos sapņus, bet dabas dziņāko ieceri, ko tā tik tikami jums uzspiež. Kamēr jaunais augs nenes ziedu, tas pretojas ziemas aukstumam, un tas, kurš zied pārāk agri, iet bojā pirmais. Banānkoks bieži vien piedzīvojis simt gadus, taču, tiklīdz tas reiz raisījis ziedu, nekāda pieredze, nekāda māksla neaizkavēs krāšņā koka bojāeju nākošajā gadā. Vēdekļpalma 35 gados izaug līdz 70 pēdu augstumam, pēc tam 4 mēnešos vēl 30 pēdas; tad tā uzzied, nes augļus un nomirst tajā pašā gadā. Tāda ir dabas gaita radību paplašinātā attīstībā; straume plūst tālāk, vienam vilnim pazūdot otrā.

* * *

Augu izplatībā un sugu sadalījumā skaidri saskatāma līdzība, ko var pielietot arī attiecībā uz augstākām radībām nekā augi un kas sagatavo dabas mērķu un likumu izpratnei. Ikviens augs prasa savu klimatu, pie kura pieder ne tikai iežu un augsnes raksturs, bet arī vietas augstums, gaisa, ūdens, siltuma īpatnības. Zem zemes

viss vēl gulēja nekārtībā, un, lai gan arī šeit jebkurš iežu, kristālu un metālu tips savas īpašības saņem no tās vietas, kurā audzis, un pēc tā veido sīkākās atšķirības, tomēr šajā Plūtona valstībā vēl ne tuvu nav sasniegts tas vispārējais ģeogrāfiskais pārskats un tie kārtības principi, kas valda Floras skaistajā valstī. Botāniskā filozofija³¹⁵, kas augus sakārto pēc augsnes, gaisa, ūdens, siltuma un īpašībām, tātad ir acīmredzams ceļvedis uz līdzīgu filozofiju dzīvnieku un cilvēku kārtībā.

Visi augi pasaulē šad tad aug savvaļā; arī mūsu kultūraugi nāk no brīvās dabas klēpja, kur tie aug savā klimata joslā vislielākajā pilnībā. Ar dzīvniekiem un cilvēkiem nav citādi; jo katra cilvēku suga organizējas savā zemes joslā par sev visraksturīgāko tipu. Katra augsne, katrs iežu tips, katra līdzīga gaisa zona, kā arī vienāda karstuma un aukstuma pakāpe baro savus augus. Uz Lapzemes klints, Alpos, Pirenejos, neraugoties uz attālumu, aug viena un tā pati vai līdzīga zāle; Ziemeļamerika un Tatārijas kalnieņu apgabali izaudzina līdzīgus bērņus. Tāda augstuma zemēs, kur vējš skarbi loka augus un kuru vasara ilgst īsāku laiku, tie paliek gan sīki, turpretim ir pilni neskaitāmām sēklām, bet, pārstādīti dārzos, tie izaug augstāki un nes lielākas lapas, bet mazāk augļu. Ikviens redz acīs krītošo līdzību starp dzīvniekiem un cilvēkiem. Visi augi mīl brīvu gaisu, siltumnīcās tie tiecas uz gaismas pusi, pat ja tiem būtu jālaužas cauri kādai atverei. Slēgtā, siltā telpā tie kļūst slaidāki un vijīgāki, taču vienlaikus arī bālāki, mazāk auglīgi un pēc tam, pārāk pēkšņi izlikti saulē, nolaiž lapas.

Sevišķi patīkami novērot īpatnējo veidu, kādā augi piemērojas gadalaikam, jā, pat diennakts stundai un tikai pamazām pierod pie sveša klimata. Tuvāk polam tie aizkavējas savā augšanā un nobriest jo ātrāk, jo vasara atnāk vēlāk un iedarbojas spēcīgāk. Augi, kas auguši dienvidu zemēs un atvesti uz Eiropu, pirmajā gadā nobrieda vēlāk, jo vēl gaidīja savu klimata sauli, nākošajā vasarā — pakāpeniski straujāk, jo jau pierada pie šīs gaisa zonas. Siltumnīcas mākslīgajā siltumā katrs vēl ieturēja savas dzimtenes laiku, pat jau 50 gadus nodzīvojis Eiropā. Augi no Kapzemes ziedēja ziemā, jo to dzimtenē tad ir vasara. Brīnumpuķe zied naktī; domājams, kā saka Linnejs, tādēļ, ka tad Amerikā, tās dzimtenē, ir diena. Tā ikviens augis ietur savu laiku, pat savu

diennakts stundu, kad tas aizveras un atveras. «Šīs lietas,» saka botāniķis — filozofs, «šķiet norādām, ka augu augšanai nepieciešams kaut kas vairāk nekā siltums un ūdens.» Un, protams, pat ievērojot cilvēku dzimuma organisko dažādību un tā pieradumu pie sveša klimata, jārēķinās ar ko vairāk nekā karstumu un aukstumu, sevišķi, ja runa ir par citu puslodi.

* * *

Ja augi kalpotu vienīgi šim mērķim — cik skaisti to klusā eksistence būtu ievijusies dzīvnieku un cilvēku valstībā! Taču, tā kā tie vienlaikus ir arī dzīvnieku bagātākā barība un sevišķi cilvēku dzimuma dzīvesveidu vēsturē bijis tik svarīgi, kādus augus un dzīvniekus, kas bija derīgi pārtikai, katra tauta atrada savā dzīves vietā, — cik daudzveidīgi un cik jaunā veidā līdz ar to savijas dabas valstības! Mierīgākie un, ja drīkst tā sacīt, cilvēcīgākie dzīvnieki pārtiek no augiem; tautas, kas biežāk bauda šo pārtiku, raksturo tieši šis veselīgais miers un jautra bezbēdība. Visi gaļēdāji dzīvnieki pēc savas dabas ir mežonīgāki; cilvēkam, kas atrodas vidū, vismaz pēc zobu uzbūves, nav jābūt gaļēdājam dzīvniekam. Daļa pasaules tautu lielākoties vēl pārtiek no piena un augiem; agrākos laikos no tā dzīvoja vairāk tautu, un kādu bagātību tām tik nav piešķirusi daba ar savas Zemes augu masu, sulu, augļiem, jā, pat mizām un zariem, ja bieži viens vienīgs koks pabaro veselu ģimeni! Brīnišķā veidā katram zemeslodes apgabalam dots tas, kas tam pieder, ne vien ar to, ko tas piedāvā, bet arī ar to, ko tas pievelk un paņem sev. Jo, tā kā augi dzīvo no tā, kas gaisā ir degošs, līdz ar to no mums viskaitīgākajiem izgarojumiem, tad arī augu pretinde organizējas atkarībā no katras zemes īpatnībām, un vienmēr pretim trūdēšanai ejošajam dzīvnieka ķermenim tie visur sagatavo zāles, kas paredzētas tieši šā apgabala slimībām. Tātad cilvēkam nebūs daudz jāsūdzas par to, ka dabā ir arī indīgi augi, jo tie patiesībā ir tikai indes novadkanāli, tātad vislabdabīgākie visa apgabala veselībai un viņa rokās, daļēji — jau dabas rokās, top par visiedarbīgākajām pretindēm.

Tai vajadzētu būt patīkamai pastaigai starp kokiem un augiem, ja mēs izsekotu šiem dižajiem dabas lietderi-

guma likumiem un to darbībai cilvēku un dzīvnieku valstībā dažādās mūsu planētas zonās; mums jāapmierinās ar to, ka neizmērojami plašajā laukā turpmāk pie izevības noplūksim tikai atsevišķus ziedus un cilvēces vēsturei tik vēlamo vispārējo botānisko ģeogrāfiju ieteiksim uzrakstīt īstam cienītājam un pazinējam.

III

DZĪVNIĒKU VALSTS SAKARĀ AR CILVĒCES VĒSTURI

Cilvēka vecākie brāļi ir dzīvnieki. Pirms bija cilvēki, jau eksistēja dzīvnieki, un arī ikvienā atsevišķā zemē cilvēku dzimuma atnācēji attiecīgo vietu, vismaz dažos elementos, atrada jau aizņemtu, jo no kā, izņemot augus, atnācējs vēl lai dzīvotu? Tātad jebkurai cilvēka vēsturei, kas viņu aplūko ārpus šīm attiecībām, jābūt nepilnīgai un vienpusīgai. Tiesa gan, Zeme ir dota cilvēkam, taču ne viņam vienam, ne pirmām kārtām viņam; ikvienā elementā dzīvnieki apstrīdēja viņa vienvaldību. Šo dzimumu viņam vajadzēja savaldīt, ar to cīnīties. Daži viņa kundzībai izbēga, ar citiem viņš dzīvo mūžīgā karā. Īsi sakot, kādu veiklību, gudrību, drosmi un varu katra suga parādīja, tādu daļu uz Zemes ieguva.

Tātad šeit vēl nav svarīgi, vai cilvēkam piemīt un vai dzīvniekiem nepiemīt saprāts. Ja dzīvniekiem tas nepiemīt, tad tiem ir kāda cita priekšrocība; jo daba, protams, nav pametusi novārtā nevienu no saviem bērniem. Vai tā pamestu kādu radījumu, un kurš gan par to iežēlotos, ja visa radība atrodas karastāvoklī un pretspēki ir tik tuvu viens otram? Dievam līdzīgo cilvēku te vajā čūskas, tur — kaitīgi kukaiņi, te aprij tīģeris, tur — haizivs. Visi iesaistīti savstarpējā cīņā, jo visi ir apdraudēti; ikvienam jāsarģā sava āda un jārūpējas par savu dzīvību.

Kādēļ daba tā darīja? Kādēļ tā radību tik ļoti sanai-doja? Tādēļ, ka vismazākajā telpā gribēja radīt vislielāko un visdaudzveidīgāko dzīvu būtņu skaitu, kur tā-tad arī viens uzveic otru un tikai spēku līdzsvars panāk mieru radībā. Ikviena suga gādā par sevi, it kā būtu vienīgā, taču tai blakus ir kāda cita, kas to ierobežo, un tikai šajās pretēju sugu attiecībās radās līdzeklis kopuma

saglabāšanai. Tas līdzsvaroja sugu savstarpējos spēkus, saskaitīja to locekļus, noteica to dziņas un ļāva Zemei nest, ko tā spēja nest.

Tātad mani neuztrauc, vai gājušas bojā lielas dzīvnieku sugas. Ja izmira mamuti, tad izmira arī milži; bija cita attiecība starp sugām. Tagadējā stāvoklī mēs redzam nepārprotamu līdzsvaru ne vien uz visas Zemes kā veseluma, bet pat atsevišķās pasaules daļās un zemēs. Kultūra spēj dzīvniekus padzīt, taču diezin vai spēj tos iznīdēt, vismaz šo darbu tā vēl nav pabeigusi nevienā lielā pasaules daļā; un vai padzīto plēsoņu vietā tai plašākā mērā nav jābaro mierīgāki dzīvnieki? Tātad uz mūsu Zemes pašreizējā stāvoklī neviena suga vēl nav izzudusi, kaut gan es arī nešaubos, ka tad, kad Zeme bija citāda, varēja būt arī citas dzīvnieku sugas un, ja kādreiz tā mākslīgā vai dabiskā ceļā pilnīgi izmainītos, citādas būtu arī dzīvo sugu proporcijas.

Īsi sakot, cilvēks ieradās uz apdzīvotas Zemes: visi elementi, purvi, upes, smiltis un gaiss bija piepildīti vai pilnībā ar radībām, un viņam ar savas dievišķās viltības un varas mākslas palīdzību bija jāizcīna vieta savai kundzībai. Kā viņš to paveicis — tā ir viņa kultūras vēsture, kurā piedalījās pašas mežonīgākās tautas, cilvēces vēstures interesantākā daļa. Šeit piezīmēšu tikai vienu — ka cilvēki, pamazām iegūstot kundzību pār dzīvniekiem, lielāko tiesu mācījās no šiem dzīvniekiem.

* * *

Otrkārt, tā kā klimatu un zonu, iežu un augu dažādība uz mūsu zemes ir tik liela, tad cik daudz lielāka kļūst tās dzīvo iemītnieku daudzveidība! Tikai nevajag tos ierobežot vienīgi ar zemi, jo arī gaiss, ūdens, pat augu un dzīvnieku iekšējās daļas mudž no dzīvības. Neskaitāms pulks, kam, tāpat kā cilvēkam, radīta pasaule! Rosīga Zemes virsma, uz kuras viss, cik dziļi un tālu sniedz saule, bauda, darbojas un dzīvo!

Negribu ielaisties vispārējās frāzēs par to, ka ikvienam dzīvniekam ir savs elements, savs klimats, sava raksturīga dzīves vieta, ka daži maz, citi vairāk un nedaudzas sugas izplatījušās gandrīz tikpat plaši kā cilvēks; par to mums ir ļoti pārdomāta un ar zinātnisku centību apkopota grāmata — Cimmermaņa «Cilvēka un vispārizpla-

tīto četrkājaino dzīvnieku ģeogrāfiska vēsture». Tas, ko es šeit izceļu, ir dažas atsevišķas piezīmes, kuru apstiprinājumu mēs atradīsim arī cilvēku vēsturē.

1. Arī tās sugas, kas dzīvo gandrīz visur uz Zemes, gandrīz ikvienā klimatā veidojas citādi. Suns Lapzemē ir riebiģs un sīks; Sibīrijā tas kļūst labāk veidots, bet tam vēl ir stīvas ausis un nav ievērojama lieluma. «Rajonos, kur dzīvo visskaistākie cilvēki,» saka Bifons, «sastopam arī visskaistākos un vislielākos suņus.» Starp saulgriežu lokiem tas zaudē savu balsi un mežonības stāvoklī kļūst līdzīgs šakālim. Vērsim Madagaskarā ir 50 mārciņu smags kupris, kas tālākos apgabalos pakāpeniski samazinās; un tā šī suga mainās krāsas, lieluma, spēka, drosmes ziņā gandrīz visos Zemes apgabalos. Eiropas aita Labās Cerības raga priekškalnēs dabūja 19 mārciņas smagu asti; Oksfordas apvidū Anglijā tā izauga līdz ēzeļa lielumam, un Turcijā tā ir svītraina kā tīģeris. Tā atšķirības attīstās visiem dzīvniekiem. Un cilvēks, kas pēc savas muskuļu un nervu uzbūves lielākoties arī ir dzīvnieks, lai nemainītos līdz ar klimatu? Pēc dabas analogijas būtu brīnums, ja viņš paliktu nemainīgs.

2. Visi pieradinātie dzīvnieki kādreiz dzīvojuši savvaļā, un vairumam, sevišķi Āzijas kalnājos, vēl atrasti to savvaļas prototipi tieši tajā vietā, kur, vismaz runājot par mūsu ziemeļu puslodi, acīmredzot bijusi cilvēku un viņu kultūras dzimtene. Jo tālāk no šī rajona, sevišķi tur, kur pāreja bijusi grūtāka, jo vairāk samazinās pieradināto dzīvnieku sugu skaits, līdz beidzot Jaungvinejā suns un kaķis bija visa mājdzīvnieku bagātība.

3. Amerikai bija lielākoties pašai savi dzīvnieki, pilnīgi atbilstoši tās zemei, kādiem tiem vajadzēja būt, ievērojot tās veidojumu no ilgi pārplūdinātām dzīlēm un milzīgām augstienēm. Tai bija maz lielu sauszemes dzīvnieku un vēl mazāk tādu, kas bija pieradināmi vai pieradināti, jo vairāk bija sikspārņi, bruņešu, žurku, peļu, unau³¹⁶, ai³¹⁷ sugu, kukaiņu, abinieku, krupju, ķirzaku u. tml. baru. Ikviens sapratīs, kā tas ietekmē cilvēku vēsturi.

4. Rajonos, kur dabas spēki ir visaktīvākie, kur saules svelme apvienojas ar regulāriem vējiem, stipriem plūdiem, vareniem elektriskās matērijas izvirdumiem, īsi sakot — ar visu to dabā, kas rada dzīvību un saucas dzīvs, — tajos ir arī visattīstītākie, visspēcīgākie, vislielākie, visdrošākie dzīvnieki, kā arī vissulīgākā augu

radība. Āfrikai ir savi ziloņu, zeburu, briežu, pērtiķu, bifeļu bari, lauvas, tīģeri, krokodili, nīlzirgi tajā parādās pilnā apbruņojumā, visaugstākie koki slejas gaisā un dižojas ar vissulīgākajiem, visderīgākajiem augļiem. Āzijas augu un dzīvnieku valsts bagātības pazīst katrs, tās visvairāk sastopamas apgabalos, kur Saules, gaisa, Zemes elektriskais spēks plūst visplašāk. Turpretim, kur tas ir vājāks vai neregulārāk iedarbojas, kā aukstajās zemēs, vai tiek atvairīts vai aizturēts, kā ūdenī, sārmainos sāļos, mitros sveķos, tur, šķiet, nekad neattīstās tās radības, kuru izveidošanai nepieciešams viss elektrības diapazons. Gurdens siltums, savienots ar mitrumu, rada kukaiņu un abinieku barus, bet nevienu no tiem Vecās pasaules brīnumtēliem, kuros viscaur kvēlo dzīva uguns. Lauvas muskuļu spēks, tīģera lēcieni un skatiens, ziloņa smalkā sapratne, gazeles maigā iedaba. Āfrikas vai Āzijas pērtiķa viltīgais ļaunums nav raksturīgi nevienam Jaunās pasaules dzīvniekam.

5. Beidzot, kā mēs novērojam augos, dzīvniekos varbūt būs vēl divainākas parādības, proti, to bieži vien stūrgalvīgā iedaba un lēnā pierašana pie sveša, reizumis antipodiska³¹⁸ klimata. Amerikas lācis, ko aprakstījis Linnejs, arī Zviedrijā ieturēja Amerikas dienas un nakts laiku. Tas gulēja no pusnakts līdz pusdienai un pastāigājās no pusdienas līdz pusnaktij, it kā tā būtu viņa Amerikas diena; arī ar saviem pārējiem instinktiem tas saglabāja savas dzimtenes laika ritmu. Vai šis novērojums nebūtu vērtīgāks attiecībā uz vairākiem citiem Zemes apgabaliem — austrumu un dienvidu puslodē? Un, ja šī īpatnība piemīt dzīvniekiem, vai cilvēkam, nekaitējot savai raksturīgajai iedabai, būtu jāpaliek gluži tukšā?

IV

STARP ZEMES DZĪVNIEKIEM CILVĒKS IR CENTRĀLĀ BŪTNE

1. Iedalīdams zīdītājus 230 sugās, kurās jau iekļāva arī ūdenī dzīvojošos zīdītājus, Linnejs saskaitīja 946 putnu, 292 abinieku, 404 zivju, 3060 kukaiņu, 1205 tārpu sugas; acīmredzami sauszemes dzīvnieku tātad bija vismazāk, un abinieki, kas tiem visvairāk līdzinās, seko pēc tiem.

Gaisā, ūdenī, sliksnās vairojušās klases un sugas, un es domāju, ka turpmākie atklājumi rādīs, ka tās vairošies arvien tādā pašā proporcijā. Pēc Linneja nāves zīdītāju sugu skaits pieaudzis līdz 450, bet Bifons lēš uz 2000 putnu sugām, un Forsters³¹⁹ vien, neilgi uzturoties dažās Dienvidjūras salās, atklāja 109 jaunas sugas, kur vispār nebija nekādu jaunatklājamu sauszemes dzīvnieku. Ja šī proporcija turpinās pastāvēt un turpmāk kļūs zināms vairāk jaunu kukaiņu, putnu, tārpu nekā pilnīgi jaunu sauszemes dzīvnieku sugu, lai cik to arī nebūtu vēl neizpētītajā Āfrikā, tad acīmredzot varam pieņemt tēzi: dzīvu būtnu klases paplašināšanās, jo vairāk tā attālinās no cilvēka; jo tuvāk viņam, jo mazāk kļūst tā saukto attīstītāko dzīvnieku sugu.

2. Nav noliedzams, ka visā Zemes dzīvo būtnu daudzveidībā visur šķiet valdām zināma uzbūves vienveidība un it kā viena pamatforma, kas mainās visbagātākajā daudzveidībā. Sauszemes dzīvnieku līdzīgā skeleta uzbūve duras acis: galva, rumpis, rokas un kājas visur ir pamatdaļas; pat izcilākie šo dzīvnieku locekļi veidoti pēc viena prototipa un it kā tikai bezgalīgi variēti. Dzīvnieku iekšējā uzbūve to pierāda vēl uzskatāmāk, un daži rupji veidojumi galveno daļu iekšienē ļoti līdzīgi cilvēkam. Tātad mēs varam pieņemt otru pamatlikumu, ka, jo tuvāk cilvēkam, arī visām radībām pamatformā ir lielāka vai mazāka līdzība ar viņu un ka daba bezgalīgajā daudzveidībā, ko tā mīl, visas mūsu Zemes dzīvās būtnes, šķiet, veidojusi pēc vienas organizējošas pamatplazmas parauga.

3. Tātad pats par sevi saprotams, ka, pastāvot nepieciešamībai arvien variēt šo pamatformu atkarībā no klasēm, sugām, sūtībām, elementiem, viens eksemplārs paskaidro otru. Ko daba vienā radībā piesvieda kā nenozīmīgu piedevu, to citā izstrādāja gluži kā galveno; tā to izcēla gaismā, palielināja un lika pārējām daļām, lai gan vēl arvien vispārdomātākajā harmonijā, tagad kalpot šai daļai. Kaut kur citur savukārt valda šīs kalpojošās daļas, un organiskās radības visas būtnes tātad parādās kā *disjecti membra poetae*³²⁰. Kurš grib tās studēt, tam viena jāstudē otrā; kur viena daļa parādās apslēpta un novārtā pamesta, tur tā norāda uz citu radību, kur daba to izveidojusi attīstītu un atklātu. Arī šī tēze rod apstiprinājumu visās diverģējošu būtnu parādībās.

4. Beidzot, šķiet, ka cilvēks starp Zemes dzīvniekiem ir smalkākais centrālais radījums, kurā, ciktāl pieļāva viņa sūtības vienreizība, sakopojas vairums un paši smalkākie viņam līdzīgu radību stari. Visu vienādā mērā viņš sevī nevarēja uztvert, tātad viņam vajadzēja atpalikt no vienas radības sajūtu smalkumā, no otras — muskuļu spēkā, no trešās — šķiedru elastīgumā, taču, cik bija iespējams apvienot, viņā tika apvienots. Viņam ir kopējas ķermeņa daļas, dziņas, sajūtas, spējas, iemaņas, ja ne iedzimtas, tad tomēr iemācītas, ja ne attīstītas, tad tomēr iedīgli. Ja cilvēkam tuvās dzīvnieku sugas salīdzina ar viņu, gandrīz varētu iedrošināties teikt, ka tās ir lauzti un katopriska³²¹ spoguļa izkļiedēti viņa veidola stari. Un tā mēs varam pieņemt ceturto tēzi, ka cilvēks ir centrālais radījums starp dzīvniekiem, t. i., izstrādātā forma, kurā kā vissmalkākajā iemiesojumā sakopojas visu ap viņu esošo sugu iezīmes.

Es neceru, ka līdzība, uz kādu es norādu starp cilvēkiem un dzīvniekiem, tiks sajaukta ar tām iztēles rotaļām, kad augos un pat iežos tika saskatīti ārēji cilvēka ķermeņa locekļi un uz tiem būvētas sistēmas. Ikviens saprātīgs cilvēks smejas par šīm rotaļām, jo tieši ar ārējo veidolu daba nosedza un nomaskēja uzbūves iekšējās līdzības. Kā daži dzīvnieki, kas pēc ārējā izskata mums šķiet tik atšķirīgi, savā iekšienē, kaulu uzbūvē, svarīgākajos dzīvības un sajūtu orgānos, jā, pašās dzīves norisēs ir visuzkrītošākajā veidā līdzīgi! Izpētiet Dobantona, Pero, Pallas³²² un citu akadēmiķu anatomiskos eksperimentus, un savām acīm par to skaidri pārliecināties. Jauniešiem un bērniem domātai dabas vēsturei, lai nāktu talkā redzei un atmiņai, jāapmierinās ar atsevišķām ārējā veidola atšķirībām; pieaugusi un filozofiskā dabas vēsture aplūko dzīvnieka iekšējo un ārējo uzbūvi, lai to salīdzinātu ar dzīvnieka dzīvesveidu un atklātu šīs radības raksturu un vietu. Attiecībā uz augiem šo metodi nosauca par dabisko, un arī attiecībā uz dzīvniekiem salīdzinošajai anatomijai soli pa solim pie tās jānovēd. Ar to cilvēks dabiski pats sevī iegūst ceļvedi, kas viņu pavadīs dzīvās radības lielajā labirintā, un, ja par kādu metodi var sacīt, ka mūsu gars uzdrošinās domāt līdzīgi Dieva visu aptverošajam prātam, tad tieši par šo. Jebkurā novirzē no normas, ko Augstākais Mākslinieks mums atveidojis cilvēkā kā Polikleita likumu³²³, mēs tiekam aizvesti

pie cēloņa, kura dēļ viņš šeit novirzījies, kādā nolūkā viņš tur kaut ko veidojis citādi; un tā zeme, gaiss, ūdens, pat dzīvās radības dziļākajās dzīlēs, mums kļūst par viņa domu, viņa sajūtu krātuvi un mākslas un gudrības galveno veidojumu.

Cik plašu un bagātu ainu sniedz šis priekšstats par mums līdzīgo un no mums atšķirīgo būtņu vēsturi! Tas nošķir dabas valstības un būtņu klases pēc to elementiem un saista tās vienu ar otru; arī visattālākajā lielais rādiuss redzams no viena un tā paša viduspunkta. No gaisa un ūdens, no augstumiem un dziļumiem es it kā redzu dzīvniekus nākam pie cilvēka, kā tie tur nāca pie mūsu pirmtēva, un soli pa solim tuvojamies viņa tēlam. Daba rotaļājas un vingrinās cilvēkam apkārt vislielākajā dotumu un organizāciju daudzveidībā. Tā sadalīja dzīvesveidus un dziņas, izveidoja savstarpēji naidīgas sugas, tomēr visas šīs šķietamās pretrunas ved uz vienu mērķi. Tātad anatomiskā un fizioloģiskā ziņā ir pareizi, ka visā mūsu Zemes dzīvajā radībā viscaur valda viens organizācijas tips; tikai tā, jo tālāk no cilvēka, jo sev vienmēr tāpatīgajai dabai bija arī to organizācijā jāatstāj pamatveidols. Jo tuvāk cilvēkam, jo vairāk tā savilka kopā klases un starus, lai viņā, Zemes radības svētajā viduspunktā, apvienotu, ko spēj. Priecājies par savu stāvokli, ak, cilvēk, un pēti sevi, cēlā centrālā būtne, visā, kas dzīvo tev apkārt!

Ceturrtā grāmata

I

CILVĒKS ORGANIZĒTS SAPRĀTĪGAI EKSISTENCEI

Orangutāns iekšējā uzbūvē un ārējā izskatā ir līdzīgs cilvēkam. Tā smadzenēm ir mūsu smadzeņu forma, tam ir platas krūtis, plakani pleci, līdzīga seja, līdzīgi veidots galvaskauss, sirds, plaušas, aknas, liesa, kuņģis, zarnas ir kā cilvēkam. Taisons³²⁴ minējis 48 daļas, kurās tas vairāk līdzinās mūsu dzimumam nekā pērtiķu sugām, un orangutāna darbošanās, kā stāsta, pat mulķības, netikumi, varbūt pat periodiskā slimība padara to līdzīgu cilvēkam.

Tātad arī tā iekšējā uzbūvē, tā dvēseles izpausmēs tomēr jābūt kaut kam cilvēckam, un filozofi, kas to grib pazemot vēl zem sīkajiem prasmīgajiem dzīvniekiem, kļūdās, kā man šķiet, salīdzinājuma vidējā posmā. Bebris būvē, taču, instinkta vadīts, visa tā mašīna iekārtota šim nolūkam, tomēr neko citu tas neprot; viņš nespēj cilvēckiski izturēties, dalīties ar mums domās un kaislībās. Turpretim pērtiķim vairs nav determinēta instinkta, viņa domāšanas spējas stāv tuvu pie saprāta robežas, pie atdarināšanas trūcīgās robežas. Tas atdarina visu, un tātad tam jābūt spējīgam uz juteklisku priekšstatu tūkstoš kombinācijām savās smadzenēs, uz ko nav spējīgs neviens dzīvnieks, jo nedz gudrais zilonis, nedz viegli apmācāmais suns nedara, ko spēj; tas grib pilnveidoties. Taču nevar, jo durvis ir aizslēgtas; svešu priekšstatu savienošana ar saviem un atdarinātā it kā piesavināšanās tā smadzenēm ir neiespējama. Pērtiķu mātītei, ko aprakstījis Bontius³²⁵, piemita kaunīgums, un tā aizsedzās ar plaukstu, kad tuvojās kāds svešinieks, tā nopūtās, raudāja un šķita izpildām cilvēckiskas darbības. Pērtiķi, kurus aprakstījis Batels³²⁶, iziet barā, apbruņojas ar nūjām un padzen ziloni no savām teritorijām, tie uzbrūk nēģeriem un sasēžas ap viņu ugunsgrābi, taču tiem nepietiek prāta to uzturēt. De la Brosa³²⁷ pērtiķis apsēdās pie galda, rīkojās ar nazi un dakšiņu, dusmojās, bēdājās, tam bija visi cilvēka afekti. Māšu mīlestība uz bērniem, to izaudzināšana un pieradināšana pie pērtiķu dzīvesveida gudrībām un trikiem, kārtība to valstī un pārgājienos, sodi, ko tie uzliek saviem valsts noziedzniekiem, pat to jocīgā viltība un ļaunprātība līdz ar virkni citu nenoliedzamu iezīmju ir pietiekoši pierādījumi tam, ka arī savā iekšējā būtībā tie ir tikpat cilvēkam līdzīgi radījumi, kā parāda to ārējais izskats. Bifons veltīgi liek plūst savas daiļrunības straumei, kad, atsaucoties uz šiem dzīvniekiem, apstrīd dabas organisma vienveidīgumu no iekšpuses un ārpusē, fakti, kurus viņš pats par tiem savācis, viņu pietiekami atspēko, un dabas organismu iekšējs un ārējs vienveidīgums, ja to pareizi nosaka, paliek nepārprotams visos dzīvo būtnu veidojumos.

Kā gan cilvēkveidīgajam radījumam pietrūka, ka tas nekļuva par cilvēku? Vai tikai valodas? Bet tika taču mēģināts vairākus mācīt, un, ja pērtiķi būtu uz to spējīgi, viņi, kas atdarina visu, to noteikti būtu atdarinājuši pašu

pirmo un nebūtu gaidījuši nekādu apmācību. Vai varbūt vainīgi tikai viņu orgāni? Arī ne, jo, kaut gan viņi uztver cilvēka valodas saturu, tomēr neviens pērtiķis, lai arī vienmēr žestikulē, vēl nekad nav apguvis spējas pantomīmiski sarunāties ar savu kungu un ar žestu palīdzību cilvēciski diskutēt. Tātad vainai jābūt vispār kaut kur citur, kas nelaimīgajam noslēdza durvis uz cilvēka sarātu un viņam varbūt atstāja tumšo apjautu, ka ir tam tik tuvu un tomēr tur neiederas.

Kas bija šis kaut kas? Savādi, ka pēc uzbūves gandrīz visa atšķirība šķiet slēpjamiem pārvietošanās orgānos. Pērtiķis tā veidots, ka var staigāt gandrīz vertikāli un līdz ar to ir līdzīgāks cilvēkam nekā saviem brāļiem, taču tas nav pilnībā veidots šim nolūkam, un šī atšķirība tam, šķiet, nolaupa visu. Izsekosim šai ainai, un pati daba mūs novedīs pie ceļiem, kuros mums jāmeklē pirmie iedīgli cilvēka cieņas virzienā. Orangutānam ir garas rokas, lielas plaukstas, īsi augšstilbi, lielas pēdas ar gariem pirkstiem; bet viņa rokas ikšķis, viņa kājas lielais pirksts ir mazs. Bifons un jau pirms viņa Taisons pērtiķu dzimumu tādēļ nosauca par četročiem, un ar šiem mazajiem locekļiem orangutānam acimredzami pietrūka bāzes cilvēka stingrajai stājai. Viņa dibens ir vājš, viņa celis platāks nekā cilvēkam un ne tik zems, ceļa locītavu kustinošie muskuļi izvietoti dziļāk stilba kaulā, tādēļ viņš nekad nevar stāvēt gluži vertikāli, bet vienmēr it kā mācās stāvēt ar saliektiem ceļiem. Stilba kaula gals iestiprināts savā bļodiņā bez saites, iegurņa kauli izvietoti kā četrkājainiem dzīvniekiem, pieciem pēdējiem mugurkaula skriemeļiem ir gari, asi izaugumi, kas kavē galvas atliekšanu atpakaļ; tātad orangutāns nebūt nav radīts vertikālai stājai, un briesmīgas ir sekas, kas no tā izriet. Viņa kakls kļūst īss un atslēgas kauli gari, tā ka galva šķiet iespiesta starp pleciem. Līdz ar to tā iegūst lielāku sejas pusi, izvirzītus žokļus, plakanu degunu, acis atrodas tuvu viena otrai, acs ābols kļūst mazs, tā ka ap zīlīti nav redzams baltums. Turpretim mute kļūst liela, vēders resns, krūšu daļa gara, mugura it kā kropla, ausis izvirzās uz priekšu kā dzīvniekam, acu dobumi tuvojas viens otram, galvas locītavu virsmas vairs nav tās pamatvirsmas vidū, bet aizmugurē kā dzīvniekam. Turpretim augšžoklis izvirzās uz priekšu, un iestarpinātais pērtiķa raksturīgais starpžokļa kauls (*os intermaxillare*)³²⁸ ir pēdējais frag-

ments no cilvēka sejas, jo nu pēc šīs galvas formas — lejasdaļā uz priekšu, aizmugurē atpakaļ —, pēc tās stāvokļa uz kakla, pēc visa mugurkaula veidojuma atbilstoši tiem pērtiķis palika vienmēr tikai dzīvnieks, lai cik līdzīgs cilvēkam viņš citādi arī nebūtu.

Lai sagatavotos šim secinājumam, padomāsim par cilvēku sejām, kas arī tikai ļoti attālināti šķiet robežojamies ar dzīvnieku. Kas tās padara dzīvnieciskas, kas tām piešķir šo apkaunojošo, rupjo izskatu? Uz priekšu izvirzītais žoklis, atpakaļ atvirzītā galva, īsi sakot — visattālākā līdzība ar četrkājainas pārvietošanās organizāciju. Tiklīdz tiek mainīts smaguma punkts, uz kura balstās cilvēka galvaskauss savā cēlajā izliekumā, galva šķiet piestiprināta mugurai, zobi izvirzīti uz priekšu, deguns paplašinās, kļūstot plakans un dzīvniecisks. Augšdaļā acu dobumi satuvojas, piere atvirzās atpakaļ un no abām pusēm saņem pērtiķa galvaskausa nāvīgo spiedienu. Galva augšpusē un aizmugurē kļūst smaila, smadzeņu kapsulas padziļinājums iegūst mazāku platumu — un tas viss tādēļ, ka formas virziens šķiet pārbīdīts, — skaistais, brīvais galvas veidojums atbilstoši cilvēka vertikālajai gaitai.

Pārvietojiet šo punktu citur, un viss veidojums kļūst skaists un cēls. Dziļdomīga izvirzās uz priekšu piere, un galvaskauss izliecas cildenā, mierīgā cieņā. Platais dzīvnieka deguns saraujas un organizējas augstāks un smalkāks, atpakaļ atvirzīto muti var skaistāk nosegt, un tā veidojas cilvēka lūpas, kuru trūkst pat visguadrākajam pērtiķim. Nu zods pagarinās uz leju, lai noapaļotu taisni nolaidenu, skaistu ovālu, maigi izvirzās vaigi, acis zem izvirzītās pieres raugās kā no svēta domu tempļa. Un kam jāpateicas par to visu? Galvas veidojuma atbilstībai vertikālam augumam, tās iekšējai un ārējai organizācijai atbilstoši perpendikulārajam³²⁹ smaguma punktam. Kas par to šaubās, lai aplūko cilvēka un pērtiķa galvaskausu, un viņam vairs nepaliks pat šaubu ēnas.

Jebkura ārēja dabas forma ir tās iekšējās sistēmas izpausme; un tā mēs, Dižā Māte, nostājamies Tavas Zemes radības, cilvēka prāta darbības sfēras svētuma priekšā.

* * *

Patērēts daudz pūļu, lai salīdzinātu smadzeņu lielumu cilvēkam ar citu dzīvnieku sugu smadzeņu masu un pēc

tā savstarpēji samērotu dzīvnieku ar tā smadzenēm. Triju iemeslu dēļ šī svēršana un šis skaitliskais raksturojums nevar dot tīrus rezultātus.

1. Jo šajā attiecībā viens elements, ķermeņa masa, ir pārāk nenoteikta un negarantē tīru proporciju pret otru, precīzi noteiktu elementu — pašām smadzenēm. Cik dažādas ir lietas, kas ietvertas vienā ķermenī, un cik dažādas ir attiecības, kuras starp tām noteikusi daba! Tā prātā ar gaisu zilonim padarīt vieglāku smago ķermeni, pat smago galvu, un, neraugoties uz ne pārāk lielajām smadzenēm, tas ir gudrākais no dzīvniekiem. Kas dzīvnieka ķermenī sver visvairāk? Kauli, un ar tiem smadzenēm nav tieša sakara.

2. Nav apstrīdams, ka ir ļoti svarīgi, kādam nolūkam ķermenī smadzenes tiek izmantotas, kurp un kādām dzīves norisēm tās raida savus nervus. Tātad, ja savstarpēji samērotu smadzeņu un nervu struktūras, tad jau būtu smalkāka un tomēr ne gluži tīra attiecība, jo abu svars taču nekad neparāda nedz nervu smalkumu, nedz to ceļa mērķi.

3. Tātad galu galā viss būtu atkarīgs no daļu smalkāka izstrādājuma, proporcionāla izvietojuma un, kā šķiet, visvairāk no plašās un brīvās savākšanas vietas, kur ar vislielāko spēku, ar visasāko patiesīgumu, beidzot, arī ar visbrīvāko daudzveidības rotaļu tiek saistīti visu nervu iespaidi un uztvērumi un enerģiski apvienoti, veidojot nezināmo dievišķo vienību, kuru mēs saucam par domu un par kuru smadzeņu lielums kā tāds mums neko neizsaka.

Tomēr šo aprēķinu pieredze ir vērtīga un dod, tiesa gan, ne pēdējos, taču ļoti pamācošus un rosinošus rezultātus, no kuriem dažus es uzdrošinos minēt, lai arī šeit parādītu dabas gaitas augšupejošo vienveidīgumu.

1. Mazāko dzīvnieku asinsrite un organisma siltums vēl ir nepilnīgi, tāpēc tiem ir vismazākās smadzenes un vismazāk nervu. Daba, kā jau esam atzīmējuši, ar iekšēju vai smalki sadalītu kairināmību aizstājusi to, ko bija spiesta tiem liegt sajūtās, jo acīmredzot šo radību organisms lielākas smadzenes nespēja nedz radīt, nedz panest.

2. Dzīvniekiem ar siltākām asinīm pieaug arī smadzeņu masa tādā proporcijā, kā pieaug to smalkāka organizācija, taču vienlaikus šeit iestājas arī citas saistības, kas

šķiet nosakām sevišķi nervu un muskuļu spēku savstarpējo attiecību. Plēsīgo dzīvnieku smadzenes ir mazākas, viņos valda muskuļu spēki, un arī viņu nervi lielākoties ir smadzeņu un dzīvnieciskās dziņas kalpi. Zālēdājiem, mierīgākiem dzīvniekiem, smadzenes kļūst lielākas, kaut gan arī viņos tās lielākoties šķiet sevi vēl patērējam sajūtu orgānu nervos. Putniem ir daudz smadzeņu, jo viņu aukstākajā elementā bija vajadzīgas siltākas asinis. Asinsrites loks viņu mazajā ķermenī arī ir blīvāks; un tā mīlestības pārņemtajam zvirbulim smadzenes aizņem visu galvu un sastāda $\frac{1}{5}$ no viņa ķermeņa svara.

3. Jaunām radībām smadzenes ir lielākas nekā pieaugušām acimredzot tādēļ, ka tās ir šķidrākas un maigākas, tātad arī aizņem vairāk vietas, taču tādēļ neveido lielāku svaru. Tajās vēl saglabāties kaut kas no maigā mitruma visām dzīvības norisēm un iekšējiem procesiem, caur ko radībai jaunības gados jāveido savas iemaņas un tātad jāpatērē daudz enerģijas. Ar gadiem tās kļūst sausākas un stingrākas, jo iemaņas jau izveidotas un nedz cilvēks, nedz dzīvnieks vairs nav spējīgs uz tik viegliem, tik jaukiem, tik gaistošiem iespaidiem. Īsi sakot, smadzeņu lielums radībām šķiet nepieciešams līdznosacījums, nevis vienīgais, nevis pirmais nosacījums to lielākām spējām un prāta lietojumam. Starp visiem dzīvniekiem cilvēkam, kā bija zināms jau senos laikos, ir salīdzinoši vislielākās smadzenes, taču šajā ziņā pērtiķis no viņa daudz neatpaliek, jā, un zirgu šajā ziņā pārspēj ēzelis.

* * *

Tātad jānāk klāt kaut kam citam, kas fizioloģiski veicina smalkāko domāšanas spēju; un kas cits tas varētu būt atbilstoši organizācijas formu pakāpenībai, ko daba nolikusi mūsu acu priekšā, ja ne pašu smadzeņu uzbūve, to daļu un sulu pilnīgākais izveidojums, beidzot, to skaitlākā atrašanās vieta un proporcija garīgu jūtu un ideju uztverei vislaimīgākajā dzīves siltumā? Atšķirsim Dabas Grāmatu, vismalkākās lappuses, ko tā jēlkad aprakstījusi, pašas smadzeņu tabulas, jo, tā kā dabas organizāciju formu mērķis ir radības sajūtas, labklājība, svētlaime, tad galvai beidzot jātop par visdrošāko arhīvu, kurā mēs atrodam tās domas.

1. Būtnēm, kurās smadzenes tikko parādās, tās vēl ir

ļoti vienkāršas: tās ir kā tālāk augošu mugurkaula smadzeņu pumpurs vai pāris pumpuru, kuri sadala nervus tikai visnepieciešamākajiem maņu orgāniem. Zivīm un putniem, kam pēc Vilisa³³⁰ atzinuma ir līdzība visā smadzeņu uzbūvē, izvīrējumu skaits pieaug līdz pieciem un vairāk; tie arī skaidri nodalās. Beidzot, siltāku asiņu dzīvniekiem redzami nošķiras smadzenītes un lielās smadzenes; pēdējo daivas atbilstoši būtnes organizācijai viena no otras attālinās un atsevišķās daļas proporcionālas to uzdevumam. Tātad, tāpat kā visā savu sugu izveidē, daba arī to kvintesencē un mērķī — smadzenēs — palielinājusi, attīstījusi un beidzot cilvēkā jo smalki pilnveidojusi tikai vienu pamattipu, kuru ieviesusi, sākot no viszemākā tārpa un kukaiņa, un kuru visās sugās atkarībā no būtņu dažādās ārējās organizācijas sīkumos gan mainījusi, taču mainot attīstījusi.

Ar smadzenītēm tā vieglāk tiek galā nekā ar lielajām smadzenēm, jo pirmās pēc savas izcelsmes tuvākas un radniecīgākas muguras smadzenēm, tātad vairākām sugām arī vienveidīgākas, bet lielo smadzeņu veidojums vēl ļoti atšķirīgs. Par to arī nevajag brīnīties, jo no smadzenītēm ceļas dzīvnieka organizācijai tik svarīgi nervi, ka dabai viscēlāko domāšanas spēju izveidē bija jāvirzās no muguras uz ķermeņa priekšējām daļām.

2. Lielajās smadzenēs to daivu pamatīgāka izstrāde svarīgākajās daļās parādās ne vienā vien veidā. Ne tikai to rievās ir smalkākas un dziļākas, un cilvēkam to ir vairāk un tās ir daudzveidīgākas nekā jebkuram citam radījumam; ne tikai smadzeņu garoza cilvēkam ir vismaigākā un vissmalkākā no viņa locekļu daļām un iztvaikošanas dēļ zaudē līdz 1/25, bet arī dārgums, ko šī garoza sedz un caurvij, — smadzeņu viela augstākajiem dzīvniekiem un visvairāk cilvēkam savās daļās ir atšķirīgāka, noteiktāka un salīdzinoši lielāka nekā visām citām radībām. Cilvēkam lielās smadzenes svarā daudz kārt pārspēj smadzenītes, un to lielākais svars norāda uz iekšēju piepildījumu un labāku izstrādātību.

3. Visi līdzšinējie novērojumi, ko apkopojis visu nāciju nozīmīgākais fiziologs Hallers³³¹, rāda, cik grūti nākas nedalāmo priekšstatu veidošanās darbu materiāli un izklieģēti uzmeģlēt atsevišķās smadzeņu materiālajās daļās; jā, man šķiet, ja arī nebūtu visu šo faktu, tad pie tiem nepieciešami būtu novedusi pati priekšstatu veido-

šanās daba. Kas tas ir, ka mūsu domāšanas spēku tā dažādajās attieksmēs mēs saucam te par iztēles spēju un atmiņu, te par atjautu un prātu, ka iekāres dziņas nošķiram no tīrās gribas un, beidzot, pat izšķiram sajūtu un kustību spēkus? Nelielas precīzas pārdomas parāda, ka šīs spējas nevar būt lokāli šķirtas viena no otras, it kā vienā smadzeņu rajonā mitinātos prāts, otrā — atmiņa un iztēles spēja, kādā citā — kaislības un sajūtu spēki, jo mūsu dvēseles doma ir nedalīta, un ikviena no šīm izpausmēm ir domu auglis. Tādēļ ir gandrīz vai absurdi gribēt abstrahētas attieksmes sadalīt gluži kā ķermeni un, tāpat kā Mēdeja³³² nometa sava brāļa locekļus, izsvaidīt dvēseli. Ja visrupjākajā maņu orgānā mēs neuztveram sajūtas materiālu, kas tik ļoti atšķiras no nervu sulas (ja arī tāda būtu), tad pārāk neuztverama mums būs visu maņu un sajūtu garīgā saistība, lai mēs to ne tikai redzētu un dzirdētu, bet arī varētu tik patvaļīgi pamodināt dažādajās smadzeņu daļās, it kā spēlētu klavihordu. Doma ko tādu kaut vai tikai cerēt man ir sveša.

4. Tā man kļūst vēl svešāka, ja aplūkoju smadzeņu un to nervu struktūru. Cik ļoti šeit atšķiras dabas saimniecība no tā, kā sajūtas un spēkus iedomājas mūsu abstrahētā psiholoģija³³³. Kurš gan uzminētu no metafizikas, ka sajūtu orgānu nervi tā rodas, tā šķiras un savienojas? Un tomēr šīs ir vienīgās smadzeņu zonas, kuras mēs pazīstam pēc to organiskajiem mērķiem, jo to darbība nolikta mūsu acu priekšā. Tātad mums neatliek nekas cits, kā šo priekšstatu svēto darbnīcu, smadzeņu centru, kur sajūtas tuvinās viena otrai, uzskatīt par dzemdi, kurā neredzams un nedalīts veidojas domu auglis. Ja tā ir veselīga un svaiga un auglim nodrošina ne tikai pienācīgo gara un dzīvības siltumu, bet arī pietiekamu telpu, atbilstošu vietu, kurā sajūtu un visa ķermeņa uztvērumus neredzamais organiskais spēks, kas šeit visu caurvij, var satvert un, ja drīkstu runāt metaforiski, apvienot gaišajā punktā, kas saucas augstākā apziņa, tad, nākot klāt apmācības un priekšstatu izraisīšanas ārējiem apstākļiem, smalki organizētā būtne var kļūt saprātīga. Ja tā nav, ja smadzenēm pietrūkst būtiskas daļas vai smalkākas sulas, ja rupjākas sajūtas ieņem šo vietu vai, beidzot, smadzenes atrodas pārbīdītā, saspīestā stāvoklī, — kādas būs sekas, ja ne tādas, ka smalkā priekšstatu saplūšana nenotiek, ka būtne paliek sajūtu vergs?

5. Dažādo dzīvnieku smadzeņu uzbūve to šķiet uzskatāmi parādām, un tieši no tā, salīdzinot ar dzīvnieka ārējo organizāciju un dzīvesveidu, varēs saprast, kādēļ daba, kas visur izgājusi uz vienu tipu, to nav varējusi sasniegt visur un tagad tai vajadzēja tā vai citādi to mainīt. Daudzu būtņu galvenā maņa ir oža; tā ir viņu eksistencei visnepieciešamākā un viņu instinkta vadītāja. Nu paskatieties, kā dzīvnieka sejā izvirzās deguns; tā arī viņa smadzenēs priekšplānā izvirzās ožas nervi, it kā galvas priekšējā daļa būtu izveidota tikai tiem. Tie vijas plati, dobi un spēcīgi, tā ka šķiet esam smadzeņu kapsulu turpinājums; dažām sugām pieres dobumi izvirzās tālu augšup, lai varbūt pastiprinātu arī ožu, un tādējādi, ja drīkstu tā sacīt, liela daļa dzīvnieka dvēseles ir oždabīga. Seko redzes nervi, jo pēc ožas šī maņa būtnei ir pati nepieciešamākā; tie nokļūst jau vairāk smadzeņu vidējā zonā, jo kalpo taču arī smalkākai maņai. Citi nervi, ko negribu uzskaitīt, seko tādā mērā, kādu sakaru prasa ārējā un iekšējā organizācija, tā ka, piemēram, pakauša daļu nervi un muskuļi atbalsta un atdzīvina muti, žokļus utt. Tātad tie it kā noslēdz seju un ārējo veidolu tā padara par veselumu, kā saskaņā ar iekšējo spēku attiecību tāda bija iekšējā uzbūve; taču nevajag to attiecināt tikai uz seju, bet gan uz visu ķermeni. Ir ļoti patīkami salīdzinoši analizēt dažādu veidojumu dažādās attiecības un aplūkot iekšējos atsvarus, ko daba piekārusi ikvienai radībai. Kur tā netika galā, tā atlīdzināja, kur tai vajadzēja samudžināt, tā samudžināja gudri, t. i., harmonējoši ar būtnes ārējo organizāciju un visu tās dzīvesveidu. Taču tā vienmēr paturēja acis savu tipu un nelabprāt no tā novirzījās, jo zināma analoga jušana un izzināšana bija galvenais mērķis, kuram tā gribēja veidot visas Zemes organizācijas formas. Putniem, zivīm un visdažādākajiem sauszemes dzīvniekiem to var parādīt progresējošā analogijā.

6. Un tā mēs nonākam pie cilvēka priekšrocībām viņa smadzeņu veidojumā. No kā tas atkarīgs? Acīmredzot — no viņa pilnīgākas organizācijas kopumā un, beidzot, no viņa vertikālās stājas. Ikviens dzīvnieka smadzenes veidotas pēc tā galvas formas vai drīzāk — tā veidota pēc smadzenēm, jo daba darbojas no iekšienes. Kādu gaitu, kādu daļu savstarpējo attiecību un, beidzot, kādu ārējo izskatu tā dzīvniekam nolēmusi, — atkarībā no tā daba

jauca un kārtoja arī tā organiskos spēkus. Un tā smadze-
nes tapa lielas vai mazas, platas vai šauras, smagas vai
vieglas, daudzveidīgas vai vienveidīgas atkarībā no tā,
kādi bija to spēki un kādā attiecībā tie savstarpēji iedar-
bojās. Atkarībā no tā arī būtnes maņas tapa spēcīgas vai
vājas, valdošas vai pakļāvīgas. Pieres daļas un pakauša
dobumi un muskuļi veidojās pēc tā, kā gravitēja limfa,
īsi sakot — atkarībā no organiskās pamatvirzības leņķa.
No daudzajiem piemēriem, ko šajā sakarā varētu minēt
no sugām un klasēm, minēšu tikai divus vai trīs. Kas
veido mūsu galvas un pērtiķa galvas organisko atšķirību?
Viņa pamatvirzības leņķis. Pērtiķim ir visas smadzeņu
daļas, kādas ir cilvēkam, taču galvaskausa formas dēļ
pērtiķim tās ir atpakaļ atspiestā stāvoklī, un tas viņam ir
tādēļ, ka viņa galva veidota citā leņķī un viņš nav radīts
vertikālai gaitai. Tūlīt visi organiskie spēki darbojas
citādi: galva nekļuva tik augsta, tik plata, tik gara kā
mums; zemākās maņas līdz ar sejas apakšējo daļu izvir-
zījās priekšplānā, un iznāca dzīvnieka seja, tāpat kā viņa
atpakaļ atvirzītās smadzenes vienmēr palika tikai dzīv-
nieka smadzenes; pat ja tām arī būtu visas cilvēka sma-
dzeņu daļas, pērtiķim tās ir citādā stāvoklī, citādā attie-
cībā. Parīzes anatomi savos pērtiķos atrada, ka priekšējās
daļas līdzīgas cilvēka daļām, bet iekšējās, skatoties no
smadzenītēm, — attiecīgi zemākas; čiekurveida dziedzeris
bija konisks, tā smaile pievērsta pakausim utt. — saka-
ribas, kas izriet no šī pamatvirzības leņķa attiecībā uz
pērtiķa gaitu, viņa izskatu un dzīvesveidu. Pērtiķis, ko
pētīja Blūmenbahs³³⁴, bija vēl dzīvnieciskāks, droši vien
tādēļ, ka piederēja zemākai sugai: tadēļ viņam lielākas
*cerebellum*³³⁵, tadēļ pārējiem trūkstošās atšķirības svarī-
gākajās zonās. Kādēļ zirgam nav brīnumtikla³³⁶ (*rete*
mirabile) kā citiem dzīvniekiem? Tadēļ, ka viņa galva ir
paceltā stāvoklī un galvenā artērija jau zināmā mērā
līdzīgi kā cilvēkam paceļas bez šiem izsīkumiem kā dzīv-
niekiem ar atkarenām galvām. Tadēļ tas arī tapa par
cēlāku, strauju, drošu dzīvnieku, kam daudz siltuma, ne-
daudz miega; turpretim radījumiem, kam galva nolaista
zemāk, dabai smadzeņu uzbūvē vajadzēja veikt tik daudz
citu priekšdarbu, ka pat smadzeņu galvenās daļas tā
nošķīra ar kaula sienu. Tātad viss bija atkarīgs no vir-
zības, pēc kuras un kurai tā veidoja galvu, atbilstoši visa
ķermeņa organizācijai. Es noklusēju vairākus piemērus,

vēlēdamies, lai pētnieki — anatomi pievērstu uzmanību, sevišķi cilvēkveidīgos dzīvniekos, šai daļu iekšējai attiecībai pēc to savstarpējā stāvokļa un pēc galvas virzības tās organizācijā uz veselumu; šeit, es domāju, mīt atšķirība organizācijā vienam vai otram instinktām, dzīvnieka vai cilvēka dvēseles darbībai, jo ikviena radība visās tās daļās ir dzīvi un vienoti funkcionējošs veselums.

7. Šķiet, ka pat cilvēka patīkamā veidojuma vai korpuluma leņķis nosakāms no šī vienkāršā un vispārējā galvas veidojuma likuma vertikālai gaitai; jo, tā kā šī galvas forma, šī smadzeņu izplešanās to platajās un skaistajās puslodēs, līdz ar to — iekšējais veidojums saprātam un brīvībai, bija iespējama tikai uz vertikāli veidota ķermeņa, kā parāda pati šo daļu attiecība un gravitācija, to siltuma proporcija un asinsrites veids, tad no šīs iekšējās attiecības arī nevarēja rasties nekas cits kā cilvēka patīkamais veidols. Kādēļ galvas augšējās daļas grieķiskā forma tik patīkami izvirzās uz priekšu? Tādēļ, ka tā aptver brīvu smadzeņu visplašāko telpu, jā, liecina arī par skaistiem, veselīgiem pieres dobumiem, tātad — par jauneklīgi skaistu un tīru cilvēka domu templi. Pakausis turpretim ir mazs, jo dzīvnieciskās *cerebellum* nedrīkst dominēt. Tāpat ir ar citām sejas daļām; būdamas jutekliski orgāni, tās norāda uz smadzeņu juteklisko spēku visskaistāko proporciju, un jebkura novirze no tās ir dzīvnieciska. Esmu pārliecināts, ka par šo daļu atbilstību mums kādreiz vēl būs tik skaista zinātne, kādu tikai minoša fiziognomika viena pati mums diezin vai spēj dot. Iekšienē slēpjas ārējā cēlonis, jo organiski spēki visu izveidojuši no iekšienes, un ikviena radība ir tik vesela dabas forma, it kā tā neko citu nebūtu radījusi.

Tādēļ paskaties debesīs, cilvēk, un trīcēdamas priecājies par savu neizmērojamo priekšrocību, ko Pasaules Radītājs piesaistījis tik vienkāršam principam — tavam vertikālajam augumam! Ja tu staigātu salicis kā dzīvnieks, ja tava galva būtu veidota tieši tajā rijīgajā mutes un deguna virzienā un pēc tā izkārtota locekļu uzbūve — kur paliktu tavs augstākais garīgais spēks, dievības tēls, kas neredzams iegremdēts tevī? Pat tie nožēlojamie, kas nokļuva starp dzīvniekiem, to zaudēja; kļūstot kroplīgai viņu galvai, kļuva rupjāki arī iekšējie spēki; rupjākas maņas radību vilka pie zemes.

Jo tālāk: dzīvnieka organisko spēku kopējā proporcija

vēl nav saprātam labvēlīga. Viņa uzbūvē valda muskuļu spēki un jutekliskie dzīves kairinājumi, kas atkarībā no būtnes mērķa īpaši sadalīti ikvienā organizācijas formā un veido jebkuras sugas valdošo instinktu. Līdz ar cilvēka vertikālo stāju bija dots koks, kura spēki tā proporcionēti, lai smadzenēm kā to ziedam un vainagam piešķirtu vissmalkākās un visbagātākās sulas.

III

CILVĒKS ORGANIZĒTS SMALKĀKĀM SAJŪTĀM, IEMAŅĀM UN VALODAI

Līdz ar vertikālo gaitu cilvēks kļuva par izsmalcinātu radījumu, jo caur šo — pirmo un visgrūtāko — mākslu, ko cilvēks iemācās, viņš tiek iesvētīts visu mākslu apgūšanai un tam, lai pats kļūtu it kā par dzīvu mākslu. Lūk, dzīvnieks! Tam pirksti daļēji jau kā cilvēkam, tikai te tie ieslēgti nagā, te ķetnā vai citā veidojumā un tulznu izkropļoti. Pateicoties veidojumam, kas paredzēts vertikālai gaitai, cilvēks ieguva brīvas un prasmīgas rokas, instrumentus vissmalkākajām darbībām un nepārtrauktiem jaunu, skaidru priekšstatu meklējumiem. Helvēcijam tiktāl taisnība, ka roka cilvēkam bijusi liels saprāta palīgs, jo — kas gan jau sņūķis ir zilonim? Jā, šī smalkā plaukstu jutība izplatījies cilvēka ķermenī, un sakropļotiem cilvēkiem kāju pirksti bieži vien izpildījuši meistartstiķus, ko plauksta nespēj veikt. Mazais rokas īkšķis, lielais kājas pirksts, kas arī pēc savas muskuļu struktūras veidoti tik īpatnēji, lai gan mums šķiet it kā novārtā atstāti locekļi, tomēr ir mums visnepieciešamākie, izveicinākie palīgi stāvēšanā, iešanā, tveršanā un visās smalki strādājošās dvēseles operācijās.

Tik bieži ir teikts, ka cilvēks radīts neaizsargāts un ka viena no viņa dzimuma raksturīgajām pazīmēm esot neiespēt. Tā nav; viņam ir aizsardzības ieroči tāpat kā visām būtnēm. Jau pērtiķis rikojas ar nūju un aizstāvas ar smiltīm un akmeņiem, viņš kāpj kokos un glābjas no čūskām, saviem ļaunākajiem ienaidniekiem, viņš atslēdz mājas un var nogalināt cilvēkus! Mežonīgā meitene³³⁷ no Songi sita savai biedrenei ar vāli pa galvu un ar rāpšanos un skriešanu aizstāja to, kas viņai pietrūka spēka

ziņā. Tātad arī mežonīgais cilvēks pēc savas organizācijas nav neaizsargāts; būtne ar vertikālu stāju, kultivēta — kuram dzīvniekam ir tas daudzpusīgais prasmes instruments, kas cilvēkam piemīt viņa rokā, viņa plaukstā, viņa ķermeņa lokanībā, visos viņa spēkos? Prasme ir spēcīgākais ierocis, un viņš viss ir prasme, pilnīgi un viscaur organizēts ierocis. Tikai uzbrukumam viņam trūkst nagu un zobu, jo viņam bija jābūt miermīlīgam, lēnprātīgam radījumam; cilvēku ēšanai viņš nav veidots.

Kādi izsmalcinātu sajūtu dziļumi apslēpti jebkurā cilvēka maņā, kurus šad tad atklāj lielākoties tikai posts, nabadzība, slimība, kādas citas maņas trūkums, kroplība vai nejaušība un kas mums ļauj nojaust, kādas citas, šai pasaulei neatklātas sajūtas mūsos varētu būt! Ja daži aklie tausti, dzirdi, analītisko saprātu, atmiņu spēja pacelt tādā līmenī, kas cilvēkiem ar parastām sajūtām šķiet pasakains, tad varbūt arī citās maņās snauž neatklātas daudzveidīguma un izsmalcinātības pasaules, ko mēs savā labi organizētajā mašīnā vienkārši neattīstām. Acis, ausis — līdz kādam smalkumam cilvēks ar to palīdzību jau ticis un augstākā stāvoklī noteikti tiks vēl tālāk, jo, kā saka Bērklis³³⁸, gaisma ir Dieva valoda, ko mūsu vissmalkākā maņa nemitīgi tikai burto tūkstoš veidos un krāsās. Labskaņa, ko uztver cilvēka auss un ko māksla tikai attīsta, ir vissmalkākā mērīšanas māksla, ko dvēsele tumsā realizē caur sajūtu, tāpat kā caur aci, kad uz tās rotaļājas saules stars, tā pierāda vissmalkāko ģeometriju. Mēs bezgala brīnīsimies, ja, tikuši savā esībā soli tālāk, visi ar skaidru skatienu redzēsīm to, ko savā daudzveidīgi organizētajā dievišķajā mašīnā ar sajūtām un spēkiem darījām tumsā un ko saskaņā ar savu organizāciju sagatavo jau dzīvnieks.

Tomēr visi šie smalkie instrumenti — smadzenes, sajūtu orgāni un roka — arī vertikālā stāvoklī būtu palikuši neefektīvi, ja Radītājs mums nebūtu devis atsperi, kas tos visus iekustina: tā bija dievišķā runas dāvana. Tikai runa pamodina snaudošo saprātu vai (drīzāk) kailā spēja, kas caur sevi pašu būtu palikusi mūžam nedzīva, pateicoties valodai, top par dzīvu spēku un darbību. Tikai caur runu acs un auss, jā, visu maņu sajūtas top viens un caur to apvienojas radošā domā, kam roku un citu locekļu mākslas darbs tikai paklausa. Piemērs ar kurlmēmajiem kopš dzimšanas rāda, cik mazā mērā

cilvēks bez valodas arī starp cilvēkiem nonāk pie saprāta idejām un kādā dzīvnieciskas mežonības stāvoklī paliek visas viņa dziņas. Viņš atdarina to, ko redz viņa acs — labu un ļaunu —, un viņš to atdarina sliktāk nekā pērtiķis, jo viņam trūkst izšķirības iekšējā kritērija, jā, pat simpātiju savam dzimumam. Zināmi piemēri, kad kopš dzimšanas kurlmēms cilvēks nogalinājis brāli, jo redzējis nokaujam cūku un tikai atdarināšanas dēļ ar aukstu prieku vandījies tā iekšās, — briesmīgs pierādījums tam, cik maz izslavētais cilvēka saprāts un mūsu sugas apziņa iespēj paši par sevi! Tātad smalkos valodas instrumentus var un vajag uzskatīt par mūsu saprāta stūres airi un runu par debesu dzirksteli, kas pamazām lika uzliesmot mūsu sajūtām un domām.

Dzīvniekos mēs redzam sagatavošanos runai, un daba arī šeit strādā no apakšas uz augšu, lai šo mākslu beidzot pilnveidotu cilvēkā. Elpošanas sistēmai nepieciešamas visas krūtis ar to kauliem, saitēm un muskuļiem, diafragma un pat vēdera, muguras, kakla un plecu daļas; tātad visai šai lielajai sistēmai daba uzbūvējusi visu muguras skriemeļu kolonnu ar tās saitēm un ribām, muskuļiem un asinsvadiem; tā piešķir spēku un kustīgumu tām krūšu daļām, kas pie tās pieder, un no zemākajām radībām virzījās arvien augstāk, veidojot pilnīgākas plaušas un traheju. Jaundzimušais dzīvnieks kāri izdara pirmo elpas vilcienu, jā, tas tiecas pēc tā, it kā nespētu sagaidīt. Apbrīnojami daudz daļu radīts šai sistēmai, jo gandrīz visu ķermeņa daļu efektīvai darbībai nepieciešams gais. Tomēr, lai kā viss tiecas pēc šīs dzīvās Dieva elpas, ne katrai radībai ir balss un valoda, ko galu galā sekmē mazi instrumenti: trahejas gals, daži skrimšļi un muskuļi, beidzot — vienkāršais loceklis — mēle. Visvienkāršākajā izskatā parādās šī visu dievišķo domu un vārdu māksliniece, kas ar nelielu gaisa daudzumu caur šauru spraugu ne tikai iekustinājusi visu cilvēka ideju valstību, bet arī panākusi visu, ko cilvēki uz Zemes izdarījuši. Ir bezgala skaisti novērot pakāpenību, kādā daba no mēmās zivs, tārpa un kukaiņa radību pamazām virza augšup līdz skaņai un līdz balsij. Putns priecājas par savu dziesmu kā par vissmalkāko nodarbi un vienlaikus visbrīnīgāko privilēģiju, ko tam piešķīris Radītājs; dzīvnieks, kam ir balss, sauc to talkā, tiklīdz sajūt kādas sliekmes un viņa būtnes iekšējais stāvoklis — priecīgs vai bēdīgs — grib

izklūt laukā. Viņš žestikulē maz; un ar zīmēm runā vienīgi tie dzīvnieki, kam salīdzinoši liegta dzīvā skaņa. Dažu mēle jau izveidota, lai spētu atdarināt cilvēka vārdu izrunu, kuru jēgu tie tomēr nesaprot; organizācija no ārpusēs, sevišķi cilvēka cilts darba ietekmē, it kā apsteidz iekšējo spēju. Taču šeit durvis aizvērās un viscilvēkveidīgākajam pērtiķim it kā ar nolūku un vardarbīgi liegta runas spēja — īpašu sānu maisiņu dēļ, ko daba piekārusi viņa trahejai.

Taču daba cilvēku būvējusi valodai; arī tai viņš ir piecēlies stāvus un viņa krūtis izliekušās pie vertikālas kolonnas. Cilvēki, kas nokļuva starp dzīvniekiem, zaudēja ne tikai pašu valodu, bet daļēji arī pašu runas spēju — acīmredzama pazīme tam, ka viņu rīkle izveidojusies kropla un ka tikai ar vertikālu gaitu iespējama īsta cilvēciska runa. Jo, lai gan vairākiem dzīvniekiem ir cilvēkam līdzīgi runas orgāni, tomēr arī atdarināšanā neviens no tiem nav spējīgs uz nepārtrauktu runas plūsmu no mūsu izcilajām, brīvajām cilvēka krūtīm, no mūsu šaurākās un prasmīgāk noslēgtās mutes. Turpretim cilvēks spēj ne tikai atdarināt visas to skaņas un toņus un ir, kā saka Monbodo³³⁹, *mock-bird*³⁴⁰ starp Zemes radībām, bet kāds dievs viņam iemācījis arī mākslu ietvert toņos priekšstatus, apzīmēt ar skaņām tēlus un valdīt uz Zemes ar savas mutes vārdu. Tātad ar valodu sākas viņa saprāts un kultūra, jo, tikai pateicoties tai, viņš valda arī pats pār sevi un pārvalda apceri un izvēli, jo viņa organizācija sevī ietvēra vienīgi spējas uz to. Var būt un jābūt augstākām būtnēm, kuru saprātu pamodina acs, jo tām pietiek jau ar vienu redzētu pazīmi, lai veidotu priekšstatus un tos atšķirot fiksētu; Zemes cilvēks vēl ir auss audzēknis, caur ko viņš pamazām tikai mācās saprast gaismas valodu. Lietu atšķirība viņam dvēselē vispirms jāienes ar kāda cita palīdzību, jo sākumā viņš iemācījās izteikt savas domas elpojot un sēcot, nevis skanīgi runājot un dziedot. Trāpīgs tātad ir austrumnieku apzīmējums, kad viņi dzīvniekus sauc par Zemes mēmajiem; tikai līdz ar organizāciju runai cilvēks saņēma dievības elpu, sēklu saprātam un mūžīgai pilnveidošanai, atbalsi radošajai Zemes valdīšanas balsij, īsi sakot — dievišķo priekšstatīšanas mākslu, visu mākslu māti.

CILVĒKS ORGANIZĒTS SMALKĀKĀM MĀKSLĀM, LĪDZ AR TO BRĪVĪBAI

Mēdz atkārtot, ka cilvēkam neesot instinktu un ka šī bezinstinktu būtne esot savas sugas raksturs; viņam ir visi instinkti, kas piemīt sauszemes dzīvniekiem ap viņu, tikai viņam tie visi vājināti līdz smalkākai proporcijai atbilstoši viņa organizācijai.

Bērnā mātes miesās, šķiet, jāiziet visi stāvokļi, kas var atgadīties sauszemes radībai. Viņš peld ūdenī, gul ar vajā muti, viņa žoklis ir liels, pirms to var nosegt lūpa, kas veidojusies vēlu; tikko nācis pasaulē, viņš kampj gaisu, un zišana ir viņa pirmā nemācītā nodarbe. Visa gremošanas un barošanas, izsalkuma un slāpju sistēma turpina darboties instinktīvi vai caur vēl tumšākām dziņām. Muskuļu un radišanas spēki tieši tāpat tiecas attīstīties, un cilvēkam vajag tikai kļūt neprātīgam efekta vai slimības dēļ, lai viņā kļūtu redzamas visas dzīvnieciskās dziņas. Posts un briesmas cilvēkos, jā, veselās tautās, kas dzīvo dzīvnieciski, attīsta arī dzīvnieciskus ieradumus, sajūtas un spēkus.

Tātad dziņas cilvēkam nav tik daudz laupītas, kā apspiestas un pakļautas nervu un smalkāku maņu kundzībai. Bez tām radība, kas lielākoties vēl ir dzīvnieks, nemaz arī nevarētu dzīvot.

Un kā tās tiek apspiestas? Kā daba tās pakļauj nervu kundzībai? Aplūkosim šo attīstību no pašas bērnības, tad redzēsīm to, kas bieži tik muļķīgi apraudāts kā cilvēcisks vājums, no gluži citas puses.

Cilvēka bērns ienāk pasaulē vājāks par jebkuru dzīvnieka mazuli acīmredzot tādēļ, ka veidots tādai proporcijai, ko mātes miesās nebija iespējams izveidot. Četrkājainais dzīvnieks mātē pieņēma četrkājaina veidolu un, lai gan sākumā ir tikpat neproporcionāls kā cilvēks, beigās ieguva pilnīgas proporcijas; vai arī nerviem bagātiem dzīvniekiem, kas savus mazulus dzemdē vājus, spēku attiecība tomēr atjaunojas dažās nedēļās un dienās. Vienīgi cilvēks ilgi paliek vājš, jo viņa locekļu uzbūve, ja drīkstu tā sacīt, pieveidota klāt galvai, kas pārmērīgi liela mātes miesās tika izveidota vispirms un tādā izskatā nāk pasaulē. Pārējie locekļi, kuru augšanai nepieciešama

zemes barība, gaiss un kustības, tai vēl ilgi neatbilst, kaut gan visus bērnības un jaunības gadus aug, lai atbilstu galvai, nevis lai galva atbilstu locekļiem. Tātad vājais bērns, ja vēlaties, ir savu augstāko spēku invalīds, un daba tos neatlaidīgi un visagrāk attīsta tālāk. Pirms bērns iemācās staigāt, viņš iemācās redzēt, dzirdēt, tvert un vingrināt šo maņu vissmalkāko mehāniku un mērīšanas mākslu. Viņš tās vingrina tik instinktīvi kā dzīvnieks, tikai smalkāk. Nevis ar iedzimtām prasmēm un mākslām, jo visas dzīvnieku prasmes ir rupjāku kairinājumu sekas; un, ja tās būtu valdošās kopš bērnības, tad cilvēks paliktu dzīvnieks, tad viņš neiemācītos neko cilvēcisku, jo visu jau prot, pirms to mācīties. Tātad vai nu saprātam viņā vajadzēja būt iedzīmtam kā instinktām, kas tūlīt izrādīsies skaidra pretruna, vai arī viņam, kā tas ir tagad, bija jānāk pasaulē vājam, lai saprātu iemācītos.

Viņš to mācās kopš bērnības un, tāpat kā lieliskajai gaitai, tiek veidots arī saprātam, brīvībai un cilvēciskai valodai. Zīdāinis tiek novietots pie mātes krūts virs viņas sirds; viņas miesas auglis top par viņas roku auklējumu. Viņa smalkākās maņas — acis un ausis — pamostas pirmās, un tās vada tēli un skaņas; labi, ja tās tiek vadītas laimīgi. Pamazām attīstās arī viņa seja un pievēršas apkārtējo cilvēku acīm, tāpat kā viņa ausis pievēršas cilvēku valodai un ar to palīdzību mācās atšķirt pirmos priekšstatus. Un tā viņa roka pamazām iemācās tvert; tikai tagad viņa locekļi tā īsti tiecas vingrināties. Vispirms viņš bija divu smalkāko maņu māceklis, jo tas smalkais instinkts, kas viņā jāieaudzina, ir saprāts, humanitāte, cilvēcisks dzīvesveids, kas nepiemīt nevienam dzīvniekam un ko neviens dzīvnieks neiemācās. Arī pieradinātie dzīvnieki no cilvēka šo to pārņem tikai dzīvnieciski, taču tie nekļūst par cilvēkiem.

No tā kļūst skaidrs, kas ir cilvēka saprāts — vārds, kas jaunlaiku rakstos tiek lietots tik bieži kā mantots automāts un kā tāds nedod neko citu kā nepareizu skaidrojumu. Teorētiski un praktiski saprāts nav nekas cits kā kaut kas saklausīts, priekšstatu un spēku iemācīta proporcija un virziens, kam cilvēks veidots pēc savas organizācijas un dzīvesveida. Saprāts viņā nav iedzīmts, viņš to ir ieguvis; un atkarībā no tā, kādi bija iespaidi, kurus viņš ieguva, paraugi, kuriem viņš sekoja,

kāds bija iekšējais spēks un enerģija, ar kādu viņš šos dažādos iespaidus apvienoja savas iekšējās būtības proporcijā, atkarībā no tā arī viņa saprāts ir bagāts vai trūcīgs, slims vai vesels, kropls vai labi noaudzis kā viņa ķermenis. Kā daba viņam par instrumentiem piešķirusi divas brīvas rokas un visu pārredzošas acis, lai vadītu viņa gaitu, tā viņa varā arī ir ne tikai uzlikt atsvarus, bet arī, ja drikstu tā sacīt, pašam būt par atsvaru uz svāriem. Viņš var vismānīgākajiem maldiem piešķirt šķietamību un kļūt par brīvprātīgi piekrāpto, viņš var ar laiku iemīlēt važas, kas viņu saista pretēji viņa dabai, un tās izrotāt ar dažādiem ziediem. Tātad — kā bija ar pievilto saprātu, tā ir arī ar piesmiesto vai saistīto brīvību; vairākumam tā ir spēku un dziņu attiecība, kādu to noteica ērtības un pieradums. Cilvēks reti redz tiem pāri un bieži vien var kļūt ļaunāks par dzīvnieku, ja viņu saista zemiskas dziņas un ierobežo riebīgi ieradumi.

Tomēr arī pēc savas brīvības — un pat tās visļauņākajā lietojumā — viņš ir ķēniņš. Viņš taču drīkst izvēlēties, pat ja izvēlētos visļauņāko; viņš var valdīt pār sevi, pat ja labprātīgi sevi noliktu pašā zemākajā vietā. Visuredzošā priekšā, kurš viņā ielicis šos spēkus, protams, gan viņa saprātam, gan brīvībai ir robežas, un tās ir laimīgas robežas, jo tam, kurš radījis avotu, vajadzēja arī prast pazīt, paredzēt un tā vadīt ikvienu tā izteku, lai pats trakulīgākais strauts nekad neizbēgtu viņa rokām; bet pašā lietā un cilvēka dabā ar to nekas netiek mainīts. Viņš ir un paliek pats par sevi brīvs radījums, lai gan Visaptverošā Labestība viņu aptver arī viņa muļķībās un tās vada uz viņa vispārējo labumu.

Tiesa gan, šķiet, ka uz mūsu Zemes visai tās iespējamajai daudzveidībai vajadzētu izpausties arī šo dāvanu lietojumā un būt redzamai pakāpeniskai pārejai no cilvēka, kas vistuvāk robežojas ar dzīvnieku, līdz vistīrākajam ģēnijam cilvēka veidolā. Arī par to mēs nedrīkstam brīnīties, jo redzam zem sevis dzīvnieku lielo gradāciju un to, cik garš ceļš dabai bija jāveic, lai mūsos organizējoši sagatavotu sīko, plaukstošo saprātu un brīvības ziediņu. Šķiet, ka uz mūsu Zemes vajadzētu būt visam, kas uz tās bija iespējams; un mēs tikai tad sev spēsim pietiekami izskaidrot šīs bagātīgās pārpilnības kārtību un gudrību, ja pārredzēsim vienu solīti tālāk to mērķi, kura dēļ vienam otram stādam bija jāuzplaukst lielajā

dabas dārzā. Šeit mēs lielākoties redzam valdām tikai nepieciešamības likumus, jo visai Zemei arī vismežonīgākajos nostūros bija jātop apdzīvotai . . .

Līdzīgā kārtā arī brīvība cilvēka veidolā nesusi cēlus augļus un sevi slavējami parādījusi gan tajā, ko nonicināja, gan tajā, ko paveica. Ka cilvēki atteicās no aklo dzīņu nepastāvīgās gaitas un labprātīgi noslēdza laulības, biedriskas draudzības, palīdzības un uzticības savienību uz dzīvību un nāvi; ka viņi atteicās no pašu gribas un vēlējās, lai pār viņiem valda likumi, noteica arvien nepilnīgo mēģinājumu cilvēkiem valdīt pār cilvēkiem un to sargāja ar savām asinīm un dzīvību; ka cildenie vīri sevi ziedoja tēvzemei un ne tikai vienā vētrainā brīdī nešaubīgi nevērtēja augstu savu dzīvību, bet, kas ir daudz cildenāk, visus savas dzīves garo nakšu un dienu, mūža gadu un paaudžu pūliņus, lai aklam, nepateicīgam pūlim, vismaz viņuprāt, dāvātu labklājību un mieru; ka, beidzot, Dieva gudrības pilni cilvēki aiz cildenām slāpēm pēc patiesības, brīvības un laimes labprātīgi uzņēmās mūsu dzimuma kaunu un vajāšanas, nabadzību un postu un turējās pie domas, ka sagādājuši vai palīdzējuši sagādāt saviem brāļiem visaugstāko labumu, uz ko tie spējīgi, — ja tas viss nav diženi cilvēka tikumi un visspēcīgākie pašnoteiksmes centieni, kas mīt mūsos, tad es citus nezinu. Tiesa gan, vienmēr bijis tikai nedaudz tādu, kas šajā ziņā pūlim gājuši pa priekšu un kā ārsti tam svētīgi uzspieduši to, ko tas pats vēl neprata izvēlēties; taču tieši šie nedaudzjie bija cilvēku dzimuma zieds, nemirstīgi, brīvi dievu dēli virs zemes. Viņu atsevišķie vārdi aizstāj miljonus.

VI

CILVĒKS VEIDOTS HUMANITĀTEI UN RELIĢIJAI

Es vēlētos, kaut vārdā «humanitāte» spētu ietvert visu, ko līdz šim esmu pateicis par cilvēka cēlo veidojumu saprātam un brīvībai, smalkākām sajūtām un dziņām, vismaigākajai un visstiprākajai veselībai, Zemes piepildīšanai un pārvaldīšanai, jo cilvēkam nav cēlāka vārda savai sūtībai, nekā ir viņš pats, kurā dzīvo mūsu Zemes Radītāja tēls, kādu to šeit varēja ieraudzīt. Lai attīstītu

viņa cildenākos pienākumus, mums tikai jāieskicē viņa veidols.

1. Visas dzīvas būtnes dziņas atvedināmas uz pašsaglabāšanos un dalīšanos vai sadarbošanos ar citiem; cilvēka organiskā uzbūve, ja nāk klāt augstāka vadība, šīm sliekšmēm piešķir visizmeklētāko kārtību. Kā taisna līnija ir visstingrākā, tā arī cilvēkam sevis aizsardzībai no ārpusē ir vismazākais apjoms, no iekšpusē — visdaudzveidīgākais elastīgums. Viņš stāv uz vismazākā pamata un tāpat visvieglāk spēj nosegt savus locekļus; viņa smaguma punkts atrodas starp vislokanākajiem un visspējīgākajiem gurniem, kādi ir Zemes radījumam un kur neviens dzīvnieks neuzrāda cilvēka kustīgo spēku. Viņa vairāk saspīestās, cietās krūtis un roku instrumenti tieši šajā vietā viņam dod no augšas vislielāko aizsardzības loku, lai pasargātu sirdi un cēlākos dzīvības orgānus no galvas lejup līdz pat ceļiem. Tās nav leģendas, ka cilvēki cīnījušies ar lauvām un tos uzveikuši; afrikānis ielaižas cīņā ar vairāk nekā vienu, ja apvieno piesardzību, viltību un spēku. Tomēr ir tiesa, ka cilvēka uzbūve vērsta galvenokārt uz aizstāvēšanos, nevis uzbrukumu; uzbrukumā viņam jāņem talkā māksla, bet aizsardzībā viņš no dabas ir visspēcīgākais radījums uz Zemes. Tātad pati viņa uzbūve viņam māca miermīlību, nevis laupītāru, slepkavīgu postīšanu — pirmā humanitātes pazīme.

2. Starp dziņām, kas attiecas uz citiem, visvarenākā ir dzimumdziņa; arī tā cilvēkā pakārtota humanitātes būvei. Kas četrkājainam dzīvniekam, pat kaunīgajam zilonim, ir pārošanās, cilvēkam atbilstoši viņa uzbūvei ir skūpstis un apskāviens. Nevienam dzīvniekam nav cilvēka lūpu, kuru smalkā augšējā rievā mātes miesās augļa sejā izveidojas visvērāk, it kā pēdējais mīloša pirksta norādījums, ka šīm lūpām skaisti un ļoti saprotoši jāaizveras. Tātad ne uz vienu dzīvnieku neattiecas senās valodas kaunīgais izteiciens, ka viņš atzīstot savu sievu.³⁴¹ Senā teika stāsta, ka abi dzimumi līdzīgi puķēm kādreiz bijuši androgīnes³⁴², taču izšķirti; ar šo un citiem asprātīgiem izdomājumiem kā fabula tā gribējusi apslēptā veidā izteikt cilvēku mīlestības pārakumu pār dzīvniekiem. Arī tas, ka cilvēkam šī dziņa nav tā kā dzīvniekiem vispār pakļauta vienam gadalaikam (kaut gan par attīstību šajā virzienā cilvēka ķermenī vēl nav veikti pamatīgi pētī-

jumi), skaidri parāda, ka tai jābūt atkarīgai nevis no nepieciešamības, bet gan no pievilcības, jāpaliek saprāta pakļautībā un jāpaliek arī labprātīgas mērenības ziņā, tāpat kā visam, ko cilvēks nēsā uz sevis un sevi. Arī mīlestībai cilvēkā vajadzētu būt humānai; tam daba noteikusi ne tikai viņa ārējo veidolu, bet arī dziņas vēlāko attīstību, ilgumu un proporciju abos dzimumos; jā, tā to pakļāvusi divu būtņu kopējas brīvprātīgas savienības un vislaipnākās savstarpējas apmaiņas likumam, un šīs būtnes jūtas uz visu mūžu savienotas vienā.

3. Tā kā, izņemot savstarpējo mīlestību, visi pārējie maigie afekti apmierinās ar līdzjūtību, tad daba no visām dzīvajām būtnēm cilvēku radījusi vislīdzjūtīgāko, jo viņu veidojusi it kā no visa un organizējusi tādā mērā līdzīgu katrai radības sugai, kādā viņam tai vajadzēja just līdzī. Viņa šķiedru uzbūve ir tik elastīgi smalka un maiga un viņa nervu struktūra tā savijusies visās viņa vibrējošās būtnes daļās, ka viņš kā visu izjūtošās dievības analogs spēj pārcelties gandrīz ikvienā radībā un just kopā ar viņu tieši tādā mērā, kāds šai radībai nepieciešams, un viņš pats kā veselums to pacieš, nekaitējot sev, jā, pat nepastāvot kaitējuma briesmām. Arī kokam mūsu mašīna jūt līdzī, ciktāl tā ir augošs, zaļojošs koks, un ir cilvēki, kas koka krišanu vai sakropļošanu tā jaunības veidolā fiziski nepanes. Mums žēl tā nokaltušā vainaga, mēs sērojam par vīstošu, mīļu ziedu. Arī saspiesta tārpa locīšanās maigam cilvēkam nav vienaldzīga, un, jo pilnīgāks dzīvnieks, jo vairāk tas mums tuvinās savā organizācijā, jo vairāk līdzjūtības izraisa savās ciešanās.

Savādi, ka zirde, tik daudz lielākā mērā nekā redze, palīdz modināt un pastiprināt līdzjūtību. Dzīvnieka nopūta, viņa sāpju mocītā ķermeņa izgrūstie kliegzieni pievelk visus viņam līdzīgos, kas, kā bieži novērots, skumji apstāj smilkstošo un labprāt gribētu viņam palīdzēt. Arī cilvēkiem šausmu aina drīzāk izsauc bailes un šausmas nekā maigu līdzjūtību, taču, tiklīdz mūs sauc kaut viena cietēja skaņa, mēs zaudējam savaldīšanos un steidzam pie viņa, mūsu dvēseli it kā caururbj dūriens. Vai tas ir tādēļ, ka skaņa acu redzējumu pārvērš dzīvā būtnē, tātad atgriež atpakaļ visas atmiņas par pašu un svešām jūtām un koncentrē vienā punktā? Vai arī ir, kā man šķiet, vēl kāds dziļāks organisks cēlonis? Pietiek — pieredze ir patiesa, un cilvēkā tā viņa lielākas līdzjūtības pamatu

parāda caur balsi un valodu. Tam, kas nespēj nopūsties, mēs mazāk jūtam līdzī, jo tas ir bezplaušu, nepilnīgāks radījums, pēc savas organizācijas mums mazāk līdzīgs. Daži kopš dzimšanas kurlmēmie snieguši briesmīgus līdzjūtības un līdzcietības trūkuma piemērus pret cilvēkiem un dzīvniekiem; un mēs vēl redzēsim diezgan pierādījumu tam primitīvās tautās. Tomēr arī pie viņiem dabas likums vēl ir nepārprotams. Tēvi, kas, posta un bada spiestī, upurē nāvei savus bērnus, ziedo viņus tai mātes miesās, pirms to acis viņus redzējušas, pirms tie dzirdējuši viņu balsis, un viena otra bērna slepkava atzinusies, ka viņai nekas nav sagādājis tādas mokas un tik ilgi palicis atmiņā kā pirmā raudulīgā skaņa, bērna lūdzošā balss.

4. Skaista ir ķēde, kurā par visvadošo Māte tur savu bērnu līdzjūtību un to pilnveido no posma uz posmu. Kur radījums vēl ir truls un rupjš, tikko spējīgs rūpēties par sevi, tur tam arī netika uzticētas rūpes par saviem bērniem. Putni izperē un audzina savus mazulus ar mātes mīlestību, turpretim nejutīgais strauss savas olas atdod smiltīm. «Viņš aizmirst,» par viņu saka senā grāmata³⁴³, «ka tās samidīs kāda ķetna vai samaitās kāds zvērs, jo Dievs viņam atņēmis gudrību un nav piešķīris prātu.» Viena un tā paša organiskā cēloņa dēļ, caur kuru radība saņem smadzenes, tā saņem arī vairāk siltuma, dzemdē dzīvus mazulus vai tos izperē, zīda un iegūst mātes mīlestību. Dzīvi dzemdētais radījums ir it kā mātes būtnes nervu kamols, pašzīdīts mazulis ir mātes auga atvase, ko māte baro kā daļu no sevis. Uz šo dziļo līdzjūtību dzīvnieku sistēmā balstās visas maigākās dziņas, uz kādām daba spējusi attīstīt viņa dzimumu.

Cilvēkam mātes mīlestība ir augstāka, tā ir viņa vertikālā veidola humanitātes atvase. Mātes acu uzraudzīts, zīdains gul viņas klēpī un bauda vismaigāko un vis-smalkāko ēdienu; dzīvniecisks un pat ķermenī kropļojošs veids ir tāds, kad tautas, posta spiestas, savus bērnus zīda, gulot uz muguras. Vislielāko necilvēku savalda tēva un mājas mīlestība, jo arī lauvu māte ir laipna pret saviem mazuliem. Tēva mājās radās pirmā sabiedrība, ko vienoja asinis, uzticības un mīlestības saites. Tātad, lai arī cilvēkos salauztu mežonību un tos pieradinātu mājas dzīvei, mūsu dzimuma bērņībai vajadzētu turpināties ilgus gadus; daba mūsu dzimumu piespieda

un saturēja maigām saitēm, lai tas nevarētu izkliedēties un aizmirsties kā ātri izveidojušies dzīvnieki. Nu tēvs kļuva par sava dēla audzinātāju, tāpat kā māte bija bijusi viņa zīdītāja, un tā tika izveidots jauns humanitātes loceklis. Proti, šeit slēpās pamats nepieciešamai cilvēku sabiedrībai, bez kuras neviens cilvēks nevarētu izaugt, neviena cilvēku kopība nevarētu pastāvēt. Cilvēks tātad dzimis sabiedrībai; to viņam pasaka viņa vecāku līdzjūtība, to viņam pasaka ilgās bērnības gadi.

5. Taču, tā kā cilvēka līdzjūtība nevarēja aptvert visu un viņā kā ierobežotā, daudzveidīgi organizētā būtņē visā, kas viņam tāls, varēja būt tikai nenoteikts, bieži vien nespēcīgs vadonis, tad pareizi vadošā Māte viņa daudzos un viegli savijušos zarus bija sakārtojusi pēc nemaldīga principa; tas ir taisnīguma un patiesības noteikums. Cilvēks radīts godīgs, un, kā viņa ķermenī viss kalpo galvai, kā viņa abas acis redz tikai vienu lietu, viņa divas ausis dzird tikai vienu skaņu, kā daba visā apgērbā visur saistīja simetriju ar vienību un vienību nolika vidū, lai divkāršais visur norādītu tikai uz to, tāpat arī iekšienē dižais taisnīguma un līdzsvara likums kļuva par cilvēka rīcības noteicēju: «Ko tu gribi, lai citi nedara tev, to arī viņiem nedari!» Šis neapstrīdamais noteikums ierakstīts arī necilvēka krūtīs, jo, ja viņš apēd citus, viņš negaida neko citu, kā to, ka citi apēdīs viņu. Tas ir patiesā un nepatiesā *idem* un *idem*³⁴⁴ noteikums, kas dibināts uz visu viņa maņu uzbūvi, jā, es gribētu teikt, uz paša cilvēka vertikālo stāju. Ja mēs redzētu šķībi vai gaisma tā kristu, tad mums nebūtu priekšstata par taisnu līniju. Ja mūsu organizācijai trūktu vienotības, mūsu domām — saprātīguma, tad arī savā rīcībā mēs maldītos pa haotiskiem likločiem un cilvēka dzīvei nebūtu nedz aprāta, nedz mērķa. Taisnīguma un patiesīguma likums rada uzticamus biedrus un brāļus; jā, kad tas ieviešas, tad pat ienaidniekus pārvērš draugos. Tas, kuru es spiežu pie savām krūtīm, arī mani spiež pie savām krūtīm, tas, kura labā es ziedoju savu dzīvību, arī ziedos savējo manā labā. Tātad uzskatu vienādība, dažādu cilvēku mērķa vienība, vienāda uzticība savienībā radījusi visas cilvēku, tautu un dzīvnieku tiesības, jo arī dzīvnieki, kas dzīvo barā, ievēro taisnīguma likumu, un cilvēki, kas ar viltu vai spēku no tā novirzās, ir visnehumanākie radījumi, pat ja tie būtu pasaules ķēniņi un

monarhi. Bez stingra taisnīguma un patiesīguma nav domājams saprāts, nav domājama humanitāte.

6. Cilvēka vertikālais un skaistais augums viņu veidoja pieklājībai, jo tā ir patiesīguma un taisnīguma daiļā kalpone un draudzene. Ķermeņa pieklājība ir tāda, ka tas stāv, kā tam jāstāv, kā to izveidojis Dievs; paties skaidrums nav nekas cits kā iekšējās pilnības un veselības patīkamā forma. Iedomāsimies cilvēka dievišķo veidolu nevīžības un viltus mākslas izķemotu, skaistos matus izplēstus vai pārvērstus pinkās, degunu un ausis pārdurtus un nostieptus uz leju, kaklu un pārējās ķermeņa daļas pašas par sevi vai apģērba sabojātas; iedomāsimies to, un kurš, pat ja pavēlniece būtu vispatvaļīgākā mode, šeit gan vēl atrastu taisnā un skaistā cilvēka ķermeņa pieklājību? Ar tikumiem un žestiem ir tāpat, tāpat ir ar paražām, mākslām un cilvēka valodu. Tātad caur visiem šiem punktiem iet viena un tā pati humanitāte, ko nedaudzas tautas virs zemes izpratušas un simts — izķemojušas ar barbarismu un viltus mākslām. Censties izpētīt šo humanitāti ir cilvēka īstenā filozofija, ko gudrais³⁴⁵ sauca no debesīm un kas atklājas ikdienas satiksmē, kā arī politikā, zinātnēs un visās mākslās.

Beidzot, reliģija ir cilvēka augstākā humanitāte, un nevajag brīnīties, ka es to šeit pieskaitu. Ja cilvēka vērtīgākā dāvana ir prāts, tad prāta uzdevums ir uzmeklēt sakaru starp cēloni un sekām un to nojaust, kur tas nav saskatāms. Cilvēka prāts to dara visās lietās, nodarbēs un mākslās, jo arī tur, kur tas seko iegūtai iemaņai, agrākam saprātam bija jākonstatē sakars starp cēloni un sekām un tādējādi jāieved šī māksla. Dabas darbos mēs gan patiesībā nesaskatām iekšēju cēloni, mēs nepazīstam paši sevi un nezinām, kā mūsos kaut kas darbojas. Tātad arī visās izpausmēs ārpus mums viss ir tikai sapnis, tikai minējums un vārds, tomēr reāls sapnis, tiklīdz mēs bieži un pastāvīgi redzam vienādas izpausmes, saistītas ar vienādiem cēloņiem. Tāda ir filozofijas gaita, un pirmā un pēdējā filozofija vienmēr bijusi reliģija. Arī visprimitīvākās tautas to piekropušas, jo neviena Zemes tauta nav atrasta pilnīgi bez reliģijas, tāpat kā bez cilvēciskām saprāta spējām un cilvēciska veidola, bez valodas un laulības, bez kādiem cilvēciskiem tikumiem un paražām. Nesaskatot redzamu cēloni, viņi ticēja neredzamiem cēloņiem un tomēr arvien centās, kaut arī tumsā, sameklēt

lietu cēloņus. Tiesa gan, viņi vairāk turējās pie dabas norisēm nekā pie būtības, vairāk pie tās briesmīgās un pārejošās nekā pie iepriecinošās un noturīgās puses, viņi arī reti nonāca tiktāl, lai visus cēloņus pakļautu vienam. Tomēr arī šis pirmais mēģinājums bija reliģija, un pateikt, ka vairākumam bailes izgudrojušas viņu dievus³⁴⁶, nozīmē nepateikt neko. Bailes kā tādas neko neizgudro, tās tikai pamodina prātu, lai tas minētu un pareizi vai nepareizi nojaustu. Tiklīdz cilvēks tā iemācījās lietot savu prātu pēc vismazākās ierosmes, t. i., tiklīdz viņš pasauli uzlūkoja citādi nekā dzīvnieks, viņam vajadzēja pieņemt neredzamas varenākas būtnes, kas viņam palīdz vai kaitē. Tās viņš centās padarīt vai paturēt par saviem draugiem, un tā reliģija, patiesa vai nepatiesa, kļuva par cilvēku pamācītāju, par viņu tik tumšās, tik briesmīgās un sarežģītās dzīves padomdevēju mierinātāju.

Un tā arī redzams, kādēļ visās pasaules reliģijās vairāk vai mazāk vajadzēja būt vērojamai Dieva līdzībai cilvēkam, vienalga, vai cilvēku paaugstināja par Dievu vai Pasaules Tēvu pazemināja līdz cilvēka atveidam. Augstāku veidolu par sevi mēs nepazīstam; un tas, kam cilvēks jāaizkustina un jāpadara cilvēcisks, ir cilvēciski jādodomā un jājūt. Jutekliska nācija cilvēka tēlu tātad pacēla dievišķa skaistuma augstumos, citas, kas domāja garīgāk, neredzamā pilnību ienesa cilvēka acij redzamos simbolos. Pat tad, kad dievība mums gribēja atklāties, tā runāja un rīkojās mūsu vidū cilvēciski, atbilstoši attiecīgajam laikmetam. Nekas nav tā paaugstinājis mūsu veidolu un raksturu kā reliģija; tikai un vienīgi tādēļ, ka reliģija tos atvedināja uz to vistīrāko sūtību.

Tas, ka ar reliģiju bija saistīta arī cerība un ticība nemirstībai un reliģija to iedibinājusi cilvēkos, arī atbilst lietas dabai un gandrīz nav šķirams no Dieva un cilvēcības jēdziena. Vai tātad dievība pārrāvusi pavedienu un ar visiem sagatavošanas darbiem, kuru mērķis bija izveidot cilvēku, beidzot sameistarojusi negatavu radījumu, kas tika piekrāpts ar visu savu sūtību? Viss uz Zemes ir fragmentārs darbs, un vai tam mūžīgi mūžos jāpaliek nepilnīgam fragmentam, tāpat kā cilvēku dzimumam — tikai ēnu baram, kas dzenas pēc sapņiem? Šeit reliģija visus mūsu dzimuma trūkumus un cerības apvienoja ticībā un nopina humanitātei nemirstības vainagu.

VII

CILVĒKS VEIDOTS CERĪBAI UZ NEMIRSTĪBU

Negaidiet šeit metafiziskus pierādījumus dvēseles nemirstībai no tās vienkāršās dabas, no tās spirituālisma utt. Fizika nepazīst šo vienkāršo dabu un drīzāk varētu to apšaubīt, jo savu dvēseli mēs pazīstam tikai saliktā organismā caur tās izpausmēm, kas šķiet sakņojamies kairinājumu un sajūtu daudzveidībā. Pati vispārīgākā doma ir tikai neskaitāmu atsevišķu uztvērumu rezultāts, un mūsu ķermeņa valdniece iedarbojas uz pakārtotu spēku neskaitāmo armiju, it kā tiem visiem būtu klāt arī lokāli.

Arī Bonē³⁴⁷ tā sauktā dīgļu filozofija šeit nevar būt mūsu ceļvedis, jo saistībā ar pāreju uz jaunu esību tā pa daļai nav pierādīta, pa daļai — uz šo pāreju neattiecas. Neviena mūsu smadzenēs nav atklājies garīgas smadzenes, iedīgli jaunai esībai, tajās nav saskatāms pat vissīkākais smadzeņu analogs. Mirušā smadzenes paliek mums, un, ja mūsu nemirstības pumpuram nebūtu citu spēku, tas izkaltis gulētu putekļos. Jā, šī filozofija, kā man šķiet, arī šeit nemaz neiederas, jo mēs šeit runājam nevis par radības atvasināšanos jaunās savas sugas radībās, bet par atmirstošas radības atvasināšanos jaunā esībā; drīzāk, ja tā būtu neapstrīdami pareiza kaut vai tikai šīs zemes paaudzē un uz to balstītos visa cerība, tā pret šo cerību izvirzītu nepārvaramas šaubas. Ja ir uz mūžīgiem laikiem nolemts, ka puķei jābūt tikai puķei, dzīvniekam — tikai dzīvniekam un kopš pašas radības sākuma viss mehāniski jau eksistējis preformētos dīgļos, tad — ar dievu, tu, burvīgā cerība uz augstāku esību! Tagadējai, nevis kaut kādai augstākai esībai es biju mūžīgi preformēts dīgli; kam no manis vajadzēja izaugt, tie ir manu bērnu preformētie dīgli, un, kad nomirst koks, kopā ar to ir nomirusi visa dīgļa filozofija.

Tātad, ja mēs negribam maldināt sevi saldiem vārdiem šajā svarīgajā jautājumā, tad mums jāsak dziļāk un tālāk un jāievēro dabas kopējā analogija. Tās spēku iekšējā valstībā mēs nespējam ieskatīties, tātad ir tikpat vēltīgi, cik lieki prasīt no tās būtiskus iekšējus paskaidrojumus, vienalga, par kādu stāvokli. Taču tās spēku izpausmes un formas atrodas mūsu acu priekšā, tātad mēs varam salīdzināt tās un krāt cerības no dabas gaitas šajā pasaulē, no visas tās valdošās līdzības.

Piektā grāmata

I

MŪSU ZEMES RADĪBĀ VALDA VIRKNE PROGRESĒJOŠU FORMU UN SPĒKU

1. No akmens līdz kristālam, no kristāla līdz metāliem, no tiem līdz augu valstij, no augiem līdz dzīvniekiem, no tiem līdz cilvēkam mēs redzējām organizācijas formu kāpjām, līdz ar to arī radības spēkus un dziņas kļūstam daudzveidīgākas un beidzot visu apvienojamies cilvēka veidolā, cik tas spēj uzņemt. Pie cilvēka šī virkne apstājās; mēs nezinām par viņu augstāku radījumu, kas būtu organizēts daudzveidīgāk un smalkāk, viņš šķiet visaugstākais, par ko bija iespējams izveidot kādu Zemes organizācijas formu.

2. Viscaur šajās būtņu virknēs mēs novērojam, ciktāl to pieļāva atsevišķa radījuma sūtība, dominējošu pamatformas līdzību, kas, neskaitāmos veidos mainoties, arvien vairāk tuvinājās cilvēka veidolam. Neizveidotajās dzīlēs, augu un primitīvo dzīvnieku valstī tā vēl nebija saskatāma; līdz ar pilnīgāku būtņu organismu tā kļuva skaidrāka, sugu skaits samazinājās, beidzot izzuda un apvienojās cilvēkā.

3. Tāpat kā veidolus, mēs redzējām viņam tuvināties arī spēkus un dziņas. No augu barošanās un vairošanās dziņa pieauga līdz kukaiņu smalkajai sistēmai, līdz putnu un sauszemes dzīvnieku mājas un mātes rūpēm, beidzot pat līdz cilvēciskām domām un savdabīgām, pašu iegūtām iemaņām, līdz galu galā viss apvienojās cilvēka saprātīgumā, brīvībā un humanitātē.

4. Katrai radībai atbilstoši dabas mērķim, kura sasniegšanu šai radībai vajadzēja sekmēt, bija noteikts arī tās mūža ilgums. Augs noziedēja ātri, kokam bija jāaug lēnām. Kukainis, kas ienesa sev līdzī pasaulē savu prasmī un vairojās agri un lielā skaitā, drīz aizgāja, dzīvnieki, kas auga lēnāk, kas vienā reizē dzemdēja mazāku mazuļu skaitu vai kam bija pat jādzīvo saprātīgai saimniekošanai līdzīga dzīve, tie saņēma arī ilgāku un — salīdzinājumā ar cilvēku — visilgāko mūžu. Taču daba šeit tiecās ne tikai pēc atsevišķas radības, bet arī pēc visas sugas un to sugu saglabāšanas, kas stāvēja augstāk.

Zemākās virknes tātad bija ne vien spēcīgi pārstāvētas, bet, kur to pielāva attiecīgās radības mērķis, arī to mūžs bija garāks. Jūra, neizsmeļamais dzīvības avots, savus iemītņiekus, kam piemīt sīkstas dzīvības spēks, uztur visilgāk, un abinieki, pa pusei ūdens dzīvnieki, tiem tuvinās dzīves ilguma ziņā. Gaisa iemītņieki, ko mazāk apgrūtinā zemes barība, kas pamazām nocietina sauszemes dzīvniekus, visumā dzīvo ilgāk par tiem; gaiss un ūdens tātad, šķiet, ir lielā krātuve dzīvajām būtnēm, kuras pēc tam straujākās pārejās iznīcina un apēd zeme.

5. Jo organizētāks radījums, jo vairāk tā uzbūve salikta no zemākajām klasēm. Šī daudzveidība sākas zem zemes, un tā pieaug augšup caur augiem, dzīvniekiem līdz viskomplicētākajam radījumam — cilvēkam. Viņa asinis un viņa daudznosaukumu sastāvdaļas ir pasaules kompendijs: kaļķi un zeme, sāļi un skābes, eļļa un ūdens, veģetācijas, kairinājumu, sajūtu spēki viņā organiski apvienoti un savstarpēji savijušies.

Vai nu mums šīs lietas jāuzskata par dabas rotaļām (un gudrā daba bezjēdzīgi nekad nav rotaļājusies), vai arī esam spiesti pieņemt arī neredzamu spēku valstību, kurā valda tieši tas pats precīzais kopsakars un ciešā pāreja, kādu mēs vērojam ārējos veidos. Jo vairāk iepazīstam dabu, jo labāk iepazīstam šos iekšējos spēkus arī pat vizzemākajās radībās — sūnās, sūkļos u. tml. Dzīvniekā, kas sevi reproducē gandrīz neizsmeļami, gliemī, kas daudzveidīgi un moži pārvietojas, kā pašam tīk, tie nav noliedzami; un tā viss ir organiski darbīgas visvarenības piepildīts. Mēs nezinām, nedz kur tā sākas, nedz kur tā izbeidzas; jo — kur radībā ir darbība, tur ir spēks, kur izpaužas dzīvība, tur ir iekšēja dzīvība. Tātad katrā ziņā valda ne tikai kopsakars, bet arī augšupejoša spēku virkne neredzamajā radības valstībā, jo mēs tos redzam darbojamies mūsu acu priekšā tās redzamajā valstībā, organizētās formās.

Jā, bezgala spilgtākam, pastāvīgākam un progresējošākam jābūt šim neredzamajam kopsakaram, nekā to mūsu trulajās sajūtās parāda ārēju formu virkne. Jo kas ir organizācija, ja ne bezgalīgi daudzu saspiestu spēku masa, kuru lielāko daļu tieši kopsakara dēļ citi spēki ierobežo, apspiež vai vismaz mūsu acīm tā noslēpj, ka mēs atsevišķās lietas lāses redzam vienīgi mākoņa tumšajā veidolā, t. i., nevis pašas atsevišķās būtnes, bet tikai

veidojumu, kam kopuma interesēs vajadzēja organizēties tā un ne citādi. Radību īstenā gradācija — cik atšķirīgai valstībai tai jābūt Vīzinošā acīs, nevis tādai, par kuru runā cilvēki! Mēs kārtojam formas, kuras neizprotam, un klasificējam kā bērni — pēc atsevišķiem locekļiem vai citām pazīmēm. Augstākais Ekonomists redz un notur visu savstarpēji tiecīgo spēku ķēdi.

Ko tas nozīmē dvēseles nemirstībai? Visu! Un ne tikai mūsu dvēseles nemirstībai, bet visu pasaules radības darbīgo un dzīvo spēku turpmākai pastāvēšanai. Nevien spēks nevar iet bojā, jo ko gan nozīmētu: spēks iet bojā? Dabā mums par to nav neviena piemēra, jā, mūsu dvēselē pat nav tāda priekšstata. Ja tā ir pretruna, ka kaut kas neesot vai topot nekas, tad vēl jo vairāk pretruna ir tas, ka dzīvs, darbīgs Kaut Kas, kurā piedalās pats Radītājs, kurā iemiesots atklājas viņa dievišķais spēks, pārvērstos par Neko. Instrumentu var padarīt nederīgu ārēji apstākļi, taču, lai arī cik maz tajā iznīcinās vai pazūd kaut viens atoms, jo mazāk — neredzamais spēks, kas darbojas arī šajā atomā. Bet, tā kā visās organizācijās mēs redzam, ka to darbīgie spēki tik gudri izvēlēti, tik prasmīgi sakārtoti, tik precīzi aprēķināti to kopējam ilgumam un pamatspēku izveidei, tad būtu neprāts par dabu domāt, ka tajā brīdī, kad beidzas viena tās kombinācija, t. i., viens ārējs stāvoklis, tā ne tikai pēkšņi atmet gudrību un rūpību, kas vienīgās to padara par dievišķo dabu, bet tās arī vērs pret sevi, lai ar visu savu visvarenību (jo ar ko mazāku tam nepietiktu) iznīcinātu tikai vienu savas dzīvās sistēmas daļu, bet pati dzīvotu mūžīgi darbīga. Kam Visu Dzīvinošais piešķīris dzīvību, tas dzīvo; kas darbojas, tas savā mūžīgajā kop-sakarā darbojas mūžīgi.

Tā kā šeit nav īstā vieta šo principu tālākai analīzei, tad tikai parādīsim tos piemēros. Puķe, kas noziedējusi, nobirst, t. i., šis instruments vairs nav piemērots tam, lai veģetējošais spēks tajā turpinātu darboties. Koks, kas diezgan nesis augļus, mirst; mašīna kļuvusi veca, un saliktais veidojums izjūk. Taču no tā nebūt neizriet, ka spēks, kas šīm daļām piešķīra dzīvību, kas spēja veģetēt un tik vareni vairoties, līdz ar šo dekompozīciju būtu miris — spēks, kas šajā organizācijā valdīja pār tūkstoš spēkiem, kurus pievilka.

Un vistīrākajā un visdarbīgākajā spēkā, ko mēs virs zemes pazīstam, proti — cilvēka dvēselē, lai šī domu pretruna pastāvētu? Dvēselē, kas pacēlusies tik augstu pāri visām zemāku organizāciju spējām, ka ne tikai kā ķēniņiene valda sava veida visklātesamībā un visvarenībā pār mana ķermeņa tūkstoš organiskiem spēkiem, bet arī (visu brīnumu brīnums!) spēj ielūkoties pati sevī un pār sevi valdīt. Nekas šajā pasaulē nepārspēj cilvēka domas smalkumu, ātrumu un iedarbīgumu, nekas nepārspēj cilvēka gribas enerģiju, tīrību un siltumu. Ar visu, ko cilvēks domā, viņš atdarina kārtojošo, ar visu, ko viņš grib un dara, viņš atdarina radošo dievību, lai domā cik nesaprātīgi domādams. Līdzība redzama pašā lietā; tā iedibināta viņa dvēseles būtībā.

II

NEVIENS DABAS SPĒKS NAV BEZ ORGĀNA, TAČU ORGĀNS NEKAD NAV PATS SPĒKS, KAS CAUR TO DARBOJAS

Priestlijs³⁴⁸ un citi iebilda spirituālistiem, ka visā dabā neesot zināms neviens tīrs gars un ka arī matērijas iekšējais stāvoklis vēl neesot pietiekami izprasts, lai tai noliegtu domāšanu vai citus garīgus spēkus; man šķiet, ka viņiem abos punktos taisnība. Tādu garu, kas darbojas bez un ārpus jebkādas matērijas, mēs nezinām, un matērijā mēs redzam tik daudzus garam līdzīgus spēkus, ka šo abu, tiesa gan, ļoti atšķirīgo gara un matērijas būtību pilnīgs pretstats un pretruna man šķiet, ja ne paši par sevi pretrunīgi, tad vismaz gluži bez pierādījumiem. Kā var kopīgi un iekšēji harmoniski darboties divas esības, kas būtu pilnīgi neviendabīgas, viena otrai būtiski pretējas? Un kā mēs to varam apgalvot, ja mums nav zināma nedz gara, nedz matērijas būtība?

Kur redzam darbojamies kādu spēku, tas gan darbojas orgānā un darbojas harmoniski; bez tā spēks vismaz mūsu sajūtām paliek neredzams, bet ar to spēks tūlīt ir klāt, un, ja drīkstam ticēt visaptverošajai dabas analogijai, tad spēks sev izveidojis orgānu pēc savas vajadzības. Preformētus dīgļus, kas bija gatavi kopš radīšanas, nav redzējusi neviena acs; tas, ko mēs saskatām kopš radības

tapšanas pirmā mirkļa, ir darbīgi organiski spēki. Ja atsevišķā būtnē tie ir, tad tā rada pati; ja dzimumi ir šķirti, tad katram no tiem jādod savs ieguldījums pēcnācēja organizācijai, un, proti, atkarībā no uzbūves atšķirībām atšķirīgā veidā. Augu dabas radībām, kuru spēki vēl darbojas vienveidīgi, taču jo dziļāk, nepieciešama tikai liega pieskāriena dvesma, lai piešķirtu dzīvību pašu radītajam; arī dzīvniekos, kur dzīvais kairinājums un sīksta dzīvība valda visos locekļos, līdz ar to gandrīz viss ir produktīvs un reproduktīvs spēks, auglim nepieciešama atdzīvināšana tikai ārpus mātes miesām. Jo daudzveidīgākas organizācijas ziņā kļūst radības, jo grūtāk saskatāms top tas, ko tajās sauca par dīgli; tā ir organiska matērija, kurai nepieciešami dzīvi spēki, lai to vispirms izveidotu par topošās radības formu. Kādas norises notiek putna olā, pirms auglis iegūst formu un tā pilnveidojas!

Mani pārprastu, ja man pierakstītu viedokli, it kā mūsu saprātīgā dvēsele, kā daži izteikušies, savu ķermeni sev uzbūvējusi mātes miesās, un, proti — caur saprātu. Mēs redzējam, cik vēlu mūsos ieliktas saprāta spējas un ka mēs gan ierodamies pasaulē spējīgi būt saprātīgi, taču saprāts nedz mums pieder pašiem no sevis, nedz mēs to varam iekarot. Un kā lai tāds veidojums arī būtu iespējams visnobriedušākajam cilvēka saprātam, ja mēs nevienā daļā to nespējam aptvert nedz no iekšienes, nedz no ārienes un pat vairums dzīves norišu mūsos notiek bez dvēseles apziņas un gribas? Ne jau mūsu saprāts bija tas, kas izveidoja ķermeni, bet gan dievības pirksts, organiski spēki. Tos Mūžīgais dabas dižajā gaitā bija tik tālu uzvedis, ka tagad, viņa rokas saistīti, tie atrada savu radīšanas vietu mazā organiskas matērijas pasaulē, ko viņš bija nošķīris un pat īpaši noslēdzis jaunās būtnes izveidošanai. Harmoniski tie savienojās ar savu veidojumu, kurā tie arī darbojas tā harmonijai, kamēr tas pastāv, līdz, kad tas nolietots, Radītājs spēkus atsauc no darba un tiem sagatavo citu darbības vietu.

Tātad, ja vēlamies sekot dabas gaitai, tad ir acīmredzams:

1) spēks un orgāns gan ir cieši saistīti, taču nav viens un tas pats. Mūsu ķermeņa matērija jau bija, bet bezveidīga un nedzīva, pirms to izveidoja un atdzīvināja organiskie spēki;

2) ikviens spēks darbojas harmoniski savam orgānam, jo spēks to tikai pieveidojis klāt savas būtības atklāsmei; tas asimilēja daļas, ko Visvarenais tam piešķīra un kuru apvalkā to it kā iemitināja;

3) ja apvalks nokrīt, paliek spēks, kas, lai arī zemākā stāvoklī un tāpat organisks, tomēr eksistēja jau pirms šā apvalka. Ja bija iespējams, ka tas varēja pāriet no sava iepriekšējā stāvokļa šajā, tad šajā atkailinājumā tam bija iespējama arī jauna pāreja. Par mediju gādās tas, kurš to šurp nogādāja, un, proti — daudz nepilnīgāku.

Un tā, manuprāt, top redzama to secinājumu niecība, ar kuriem materiālisti iedomājas satriekuši mūsu nemirstību. Lai jau paliek, ka mēs nepazīstam savu dvēseli kā tīru garu; mēs arī negribam to kā tādu iepazīt. Lai paliek, ka tā darbojas tikai kā organisks spēks; tai citādi arī nemaz nav jādarbojas, jā, es vēl piebildīšu, ka tikai šajā stāvoklī tā iemācījusies domāt ar cilvēka smadzenēm, just ar cilvēka nerviem un apguvusi nedaudz saprāta un humanitātes. Beidzot, lai paliek, ka sākotnēji tā sakrīt ar visiem matērijas, kairinājuma, kustības, dzīves spēkiem un darbojas tikai augstākā pakāpē, labāk izveidotā, smalkākā organizācijā, — vai jebkad redzēts ejam bojā kaut viens kustības un kairinājuma spēks, un vai šie zemie spēki ir tas pats, kas to orgāni? Vai nu tam, kurš neskaitāmu to daudzumu ievēdis manā ķermenī un katram ierādījis tā instrumentu, tam, kurš iecēla pār tiem manu dvēseli un ar nerviem norādīja saites, ar ko tai vadīt visus tos spēkus, — vai tam dižajā dabas sistēmā pietrūks medija to izvešanai? Un vai tas viņam nav jādara, jo viņš tos tikpat brīnišķīgi ievēdis šajā organiskajā namā, acīmredzot augstākai izveidei?

III

VISA SPĒKU UN FORMU SISTĒMA NAV NEDZ REGRESS, NEDZ STAGNĀCIJA, BET PROGRESS

Lieta šķiet skaidra pati par sevi, jo nav saprotams, kā dzīvs dabas spēks, ja to neierobežo un negrūž atpakaļ naidīgs pārspēks, varētu stāvēt uz vietas vai atkāpties.

Tas darbojās kā dievišķās varas orgāns, kā radības mūžīgā projekta aktivizējusies ideja, un tā, darbojoties vajadzēja vairoties šīs idejas spēkiem. Arī visām novirzēm tas atkal jāievada atpakaļ pareizajās sliedēs, jo Augstākajai Labestībai netrūkst līdzekļu, lai atlecošo lodi, pirms tā nokrīt, ar jaunu grūdienu, ar jaunu stimulu atkal vestu pretim mērķim. Taču lai metafizika paliek malā, mēs aplūkosim dabas analogijas.

Dabā nekas nestāv uz vietas, viss tiecas un virzās tālāk. Ja mēs varētu aprakstīt radīšanas pirmo periodu, kā viena dabas valstība tika būvēta uz citas, — kāda pieaugošu spēku progresija parādītos ikvienā attīstībā! Kādēļ mēs un visi dzīvnieki savos kaulos nes kaļķus? Tādēļ, ka tie bija viena no pēdējām rupjāku Zemes veidojumu pārejām, kas pēc savas iekšējās struktūras jau varēja kalpot dzīvas organizācijas kaulu būvei. Tāpat ir ar visām pārējām mūsu ķermeņa sastāvdaļām.

Kad radīšanas lielie vārti tika aizslēgti, reiz izvēlētās organizācijas pastāvēja kā noteikti ceļi un vārtiņi, kuros turpmāk dabas robežās bija jāpaceļas un jāattīstās tālāk zemajiem spēkiem. Jaunas formas vairs neradās, taču pa šiem ceļiem staigā un pārvēršas zemākie spēki, un tas, ko mēs saucam par organizāciju, patiesībā ir tikai to vadītāja uz augstāku veidolu.

Tā cauri zemākajai dabas daļai iet izstrādes pakāpenība; un vai tai būtu jāapstājas vai jāatgriežas atpakaļ viscēlākajā un visvarenākajā? Kas dzīvniekam nepieciešams barībai, ir tikai augiem raksturīgi spēki, lai tas varētu uzturēt dzīvību augveidīgās daļās; muskuļu un nervu sula vairs nekalpo kaut kādas zemes būtnes barībai. Pat asinis ir spirdzinājums tikai plēsīgiem zvēriem, un tautās, kuras uz to spiedusi kaislība vai nepieciešamība, atrastas arī tā dzīvnieka tieksmes, par kura dzīvo ēdienu tās briesmīgā kārtā izšķirās. Tātad domu un kairinājumu valstība, kā to arī prasa tās daba, šeit ir bez redzama progressa un pārejas, un tautu attīstība padarījusi par vienu no pirmajiem cilvēcisko jūtu likumiem nekārot pārtikai nevienu dzīvnieku, kas vēl dzīvs savās asinīs. Acīmredzot visi šie spēki ir garīgas dabas, tādēļ varbūt varētu ignorēt vienu otru hipotēzi par nervu sulu kā sajūtu taustāmu transportlīdzekli. Nervu sula, ja tāda eksistē, uztur pie veselības nervus un smadzenes, kas bez tās būtu tikai nelietojamās auklas un trauki; tās

labums tātad ir ķermenisks, un dvēseles darbība atbilstoši tās sajūtām un spēkiem ir viscaur garīga, lai kādus orgānus tā arī izmantotu.

Un kurp nu vēršas šie garīgie spēki, kas nav pieejami nekādām cilvēku sajūtām? Ar gudru ziņu daba šeit aizvilkusi priekškaru un neļauj mums, kam šim nolūkam trūkst maņu, ieskatīties savu pārvērtību un pāreju garīgajā valstībā; droši vien ieskats tajā arī nebūtu samierināms ar mūsu eksistenci uz Zemes un visiem tiem jutekliskajiem uztvērumiem, kam mēs vēl esam pakļauti. Tā mums tātad parādījusi tikai pārejas no zemākajām valstībām un augstākajās — vienīgi augšupejošas formas, savus tūkstoš neredzamos pārvešanas ceļus tā paturējusi sev, un tā nedzimušo valstība kļuva par lielo $\nu\lambda\eta$ ³⁴⁹ jeb Hādesu, kurā neseniedzas cilvēka acs. Tiesa gan, šai bojāejai, šķiet, pretojas noteiktā forma, kurai paliek uzticīga ikviena suga un kurā neizmainās pat vissīkākais kauliņš, tomēr tam cēlonis ir skaidrs, jo jebkuru radību spēj un drīkst organizēt vienīgi viņa sugas radības. Stingrā, kārtību mīlošā Māte precīzi noteikusi ceļus, pa kuriem organiskam spēkam, vienalga — valdošam vai pakārtotam, būtu jānonāk līdz redzamai izpausmei, un tādējādi tās vienreiz noteiktajām formām nekas nevar izbēgt. Cilvēku valstībā, piemēram, valda vislielākā tieksmju un dotību daudzveidība, kuru mēs bieži vien apbrīnojam kā netīcamu un pretdabisku, taču neizprotam. Bet, tā kā arī tās nevar būt bez organiskiem cēloņiem, tad, ja mums ļauts izteikt dažus minējumus par šo radišanas vietas tumsu, cilvēku dzimumu varētu uzskatīt par lielo saplūdumu zemākajiem organiskajiem spēkiem, kuriem viņa vajadzētu nonākt līdz humanitātes izveidošanai.

Bet nu tālāk? Cilvēks šeit nesis dievības veidolu un baudījis vissmalkāko organizāciju, ko Zeme viņam spēja dot; vai viņam jāiet atpakaļ un atkal jātop par akmeni, augu, ziloni? Vai arī pie viņa radības rats apstājas un tam nav cita rata, ar ko saķerties? Pēdējais nav iedomājams, jo Augstākās Labestības un Gudrības valstībā viss ir saistīts un spēks ar spēku darbojas mūžīgā kopsakarā. Ja tagad palūkosimies atpakaļ un redzēsim, kā aiz mums viss šķiet nobriestam par cilvēka veidolu un ka savukārt cilvēkā atrodams tikai pirmais pumpurs un iedīglis no tā, kam viņam jābūt un par ko viņš ar nolūku veidots, tad vai nu visam dabas kopsakaram, visam nolūkam vāja-

dzētu būt sapnim, vai arī viņš (vienalga, pa kādiem ceļiem un ejām) virzās tālāk. Paskatīsimies, kā visa cilvēka dabas ievirze mums uz to norāda.

IV

CILVĒKA ORGANIZĀCIJAS VALSTĪBA IR GARĪGU SPĒKU SISTĒMA

Galvenās šaubas, kuras mēdz izvirzīt pret organisku spēku nemirstību, atvasinātas no instrumentiem, caur kuriem tie darbojas, un es drīkstu apgalvot, ka tieši šo šaubu izgaismošana mums iededz ne vien cerības, bet arī vislielāko palāvības gaismu uz mūžīgu attīstību. Neviens puķe nezied, pateicoties ārējiem putekļiem, savas uzbūves rupjajai sastāvdaļai; vēl mazāk caur to reproducējas arvien no jauna augošs dzīvnieks, un vēl mazāk, pateicoties sastāvdaļām, kurās sadalās smadzenes, spēj domāt tāds tik daudzu ar to saistītu spēku iekšējs spēks kā dvēsele. Pat fizioloģija mūs par to pārliecina. Ārējais tēls, kas iezīmējas acī, nenonāk mūsu smadzenēs; skaņa, kas ielaužas mūsu ausī kā tāda, mehāniski nenonāk mūsu dvēselē. Neviens nervs nav atslābinātā stāvoklī, lai vibrētu līdz kādam savienošanās punktam; dažiem dzīvniekiem pat abu acu nervi un neviens radībai visu maņu nervi nesaiet kopā tā, lai tos savienotu viens redzams punkts. Vēl mazāk tas sakāms par visa ķermeņa nerviem, kura vismazākajā locekļī dvēsele taču jūtas klātesoša un tajā darbojas.

1. Nenoliedzami, ka doma, jā, pirmais uztvērums, ar ko dvēsele sev izveido ārēja priekšmeta priekšstatu, ir pavisam kas cits, nevis tas, ko tai pieved sajūta. Mēs to saucam par attēlu, taču tas nav attēls, t. i., gaišais punkts, kas tiek uzzīmēts uz acs un kas smadzenes nemaz neaizsniedz; dvēseles attēls ir garīgs, viņas pašas, sajūtu ietekmē radīts, veidojums. No lietu haosa, kas apņem dvēseli, tā izsauc tēlu, kam pieķeras ar visu uzmanību, un tādējādi caur iekšēju varu no daudzveidības rada kaut ko vienu, kas pieder vienīgi viņai. To dvēsele spēj sev atkal izveidot, pat ja tas vairs nepastāv; sapnis un poēzija to var savienot pēc gluži citiem likumiem, nevis pēc kādiem to parādīja sajūta, un to tiešām arī dara.

2. Mūsu priekšstatu sarežģītā veidošanās kopš bērnī-

bas pierāda to pašu un arī lēnā gaita, kurā dvēsele ne tikai vēlu apzinās pati sevi, bet arī ar pūlēm iemācās izmantot savas maņas. Ne viens vien psihologs atzīmējis smalkos paņēmienus, ar kuru palīdzību bērns gūst priekšstatu par krāsu, formu, lielumu, attālumu un iemācās redzēt. Fiziskā sajūta neiemācās neko, jo attēls uzzīmējas uz acs pirmajā dienā, tāpat kā zīmēsies mūža pēdējā dienā, bet dvēsele caur sajūtām iemācās mērīt, salīdzināt, garīgi just. Šajā ziņā tai palīdz auss, un valoda taču noteikti ir garīgs, nevis ķermenisks priekšstatu veidošanas līdzeklis. Tikai bezprātis var skaņu un vārdu uzskatīt par vienu un to pašu; un, kā šie abi atšķiras, tā atšķiras ķermenis un dvēsele, orgāns un spēks. Vārds atgādina par priekšstatu un to pārnes no cita gara pie mums, taču vārds nav pats priekšstats, un tāpat materiālais orgāns nav doma. Kā miesa pieņem caur ēdienu, tā mūsu gars aug caur priekšstatiem, jā, tajā mēs novērojam tieši tos pašus asimilācijas, augšanas un radišanas likumus, tikai nevis ķermeniskā, bet tam raksturīgā veidā. Arī tas var tā pārsātināties ar barību, ka nespēj to apgūt un sevī pārveidot, arī tam piemīt savu garīgo spēku simetrija, un ikviena novirze no tās top par slimību, vai nu vājumu, vai drudzi, t. i., pārbīdi; beidzot, arī gars veic šo savas iekšējās dzīves darbu ar ģeniālu spēku, kurā izpaužas mīlestība un naidis, riebums pret tam svešo, pieķeršanās tam, kas atbilst tā dabai, tāpat kā zemes dzīvē. Īsi sakot, ja runājam bez kādas jūsmas, mūsos tiek veidots iekšējs garīgs cilvēks, kam ir pašam sava daba un kas ķermeni izmanto vienīgi kā instrumentu.

3. Gaišākā apziņa, šī cilvēka lielā dvēseles priekšrocība, tai tikai pamazām pieveidota klāt garīgā veidā, un, proti — caur humanitāti. Bērnā vēl ir maz apziņas, kaut gan viņa dvēsele neatlaidīgi vingrinās, lai pie tās nonāktu un pārliecinātos par sevi caur visām maņām. Visas viņa tiekšanās pēc priekšstatiem mērķis ir it kā atcerēties sevi Dieva pasaulē un ar cilvēcisku enerģiju izjust prieku par savu esību. Dzīvnieks vēl staigā tumšā sapnī, viņa apziņa sadalīta tik daudzos ķermeņa kairinājumos un tik vareni tajos ievīstīta, ka nebija iespējama gaišā pamošānās efektīvai viņa organizācijas domāšanas darbībai. Arī cilvēks savu fizisko stāvokli apzinās tikai caur sajūtām, un, tiklīdz tās cieš, nav nekāds brīnums, ka kāds dominējošs priekšstats viņu var aizraut arī no sevis pašā

atzīšanas un viņš pats ar sevi spēlē skumju vai liksmu drāmu. Bet arī šī aizraušana uz dzīvu priekšstatu zemi parāda iekšēju enerģiju, kurā bieži vien vissmalkākajos ceļos izpaužas viņa apziņas, viņa pašnoteiksmes spēks. Nekas cilvēkam nesniedz tik īpatnēju savas esības sajūtu kā atziņa — tādas patiesības atziņa, ko paši esam izcīnījuši, kas atbilst mūsu visdziļākajai dabai un kurā mums bieži vien zūd jebkāda redzamība. Cilvēks aizmirštas, viņš zaudē laiku un savu juteklisko spēku samēru, kad viņu uzrunā kāda augsta doma un viņš tai seko. Visšausmīgākās ķermeņa mokas bija iespējams apspiest ar vienu pašu dzīvu priekšstatu, kas tolaik valdīja dvēselē. Cilvēki, ko bija pārņēmis kāds afekts, sevišķi visdzīvākais, vistīrākais afekts no visiem — mīlestība uz Dievu —, nav rēķinājušies ar dzīvību un nāvi un šajās visu priekšstatu dzīlēs jutušies kā debesīs. Pats parastākais darbs mums kļūst grūts, tiklīdz to veic tikai ķermenis, bet mīlestība mums padara vieglu visgrūtāko darbu, tā mums piešķir spārnus visilgākajiem, vistālākajiem pūļiem. Attālumi un laiki tai izzūd, tā vienmēr ir savā punktā, pati savā priekšstatu zemē. — Šī gara daba izpaužas arī visprimitīvākajās tautās; vienalga, par ko tās cīnās, tās cīnās, priekšstatu dzītas.

4. Visi orgāna stāvokļi, slimības un īpatnības tātad nekad nevar mums liegt primitīvi sajūst spēku, kas tajos darbojas. Atmiņa, piemēram, atšķiras atkarībā no cilvēku dažādās organizācijas. Vieniem tā veidojas un saglabājas ar attēlu, citiem — ar abstrakcijas zīmju, vārdu vai pat skaitļu palīdzību. Ja dvēseles garīgo priekšstatu sistēma būtu materiāla, tad tai atbilstoši šīm parādībām vai nu vajadzētu pārvietoties pa smadzenēm un vest īpašus protokolus par noteiktiem gadiem, par lietvārdiem un nosaukumiem, vai arī ja priekšstati sacietējuši līdz ar smadzenēm, tad tiem visiem vajadzētu būt sacietējušiem; un tomēr sirmgalvjiem tieši atmiņas par jaunību ir vēl tik dzīvas. Laikā, kad atbilstoši savam orgānam dvēsele vairs nespēj ātri saistīt vai viegli pārdomāt, tā jo stiprāk turas pie savu skaistāko gadu iemantotās bagātības, kuru pārvalda kā savu īpašumu. Tieši pirms nāves un visos stāvokļos, kad jūtas ķermeņa mazāk saistītas, šīs atmiņas pamostas ar visu jaunības liksmes možumu, un sirmgalvju svētlaime, mirēju prieks balstās lielākoties uz tām. Kopš dzīves sākuma mūsu dvēselei, šķiet, ir tikai

viens darbs: iegūt iekšēju veidolu, humanitātes formu un tajā justies veselai un liksmai, tāpat kā ķermenim savējā. Šī mērķa sasniegšanai tā darbojas tik neatlaidīgi un ar tādu visu spēku līdzdalību, cik vien tas vienmēr savas veselības interesēs iespējams ķermenim, kurš, vienai daļai ciešot, to tūlīt viscaur jūt un pielieto sulas, kādas vien pazīst, lai lūzumu izlabotu un ievainojumu izārstētu. Līdzīgi iedarbojas dvēsele uz savu arvien vājo vai bieži vien nepareizo veselību, lai te ar labiem, te mānīgiem līdzekļiem nomierinātos un turpinātu strādāt. Brīnišķīga ir māksla, ko dvēsele pie tam izmanto, un neizmērojams — palīglīdzekļu un ārstniecības līdzekļu krājums, ko tā sev prot sagādāt. Kad reiz tiks studēta dvēseles semiotika³⁵⁰, tāpat kā ķermeņa semiotika, tad visās tās slimībās būs saskatāma tās tik savdabīgā garīgā daba, ka materiālistu secinājumi pazudīs kā migla saulē. Jā, kurš ir pārliecināts par šo sava Es iekšējo dzīvi, tam visi ārējie stāvokļi, kuros nemitīgi mainās ķermenis, tāpat kā visa matērija, ar laiku kļūs tikai par pārejām, kam nav nekāda sakara ar viņa būtību; viņš no šīs pasaules iesoļo nākamajā tikpat nemanāmi kā no nakts dienā un no viena dzīves posma citā.

Septītā grāmata

Līdz šim ieskicētā tautu aina nav nekas cits kā priekšplāns, virs kura mēs tālāk izzīmēsim dažas piezīmes; tāpat arī tās grupas negrib būt nekas cits kā *augura templa*³⁵¹ pie debesīm, ierobežoti apgabali mūsu skatīenam, palīglīdzekļi mūsu atmiņai. Paskatīsimies, kas tajos atrodams mūsu dzimuma filozofijai.

I

LAI CIK DAŽĀDĀS FORMĀS UZ ZEMES PARĀDĀS CILVĒKU DZIMUMS, TĀ TOMĒR VISUR IR VIENA UN TĀ PATI CILVĒKU SUGA

Ja dabā nav divu vienādu koka lapu, tad jo mazāk tādas ir divas cilvēku sejas un divas cilvēku organizācijas. Uz cik bezgalīgu daudzveidību spējīgs mūsu kom-

plicētais ķermenis! Tā stingrās daļas sadalās tik smalkās daudzkārt savijušās šķiedrās, ka tām nespēj izsekot neviena acs, tās savieno saistviela, kuras smalkais sastāvs nav pieejams nevienai precīzai mākslai, un šīs daļas vēl ir tas mazākais, kas mums ir; tās nav nekas cits kā trauki, čaulas un nesēji daudz lielākos daudzumos eksistējošai daudzveidīgai, ļoti apgarotajai sulai, caur kuru mēs baudām un dzīvojam. «Neviens cilvēks,» saka Hallers³⁵², «savā iekšējā uzbūvē nav gluži līdzīgs citam; viņš atšķiras pēc nervu un asinsvadu izvietojuma miljonus un miljonus gadījumu, tā ka gandrīz nav iespējams šo smalko daļu atšķirībā sameklēt to, kas tajās sakrīt.» Bet, ja jau anatomā acs saskata neskaitāmās atšķirības, tad cik daudz vairāk tādu jābūt tik komplicētas organizācijas neredzamajos spēkos, tā ka ikviens cilvēks galu galā kļūst par pasauli, — tiesa gan, no ārienes līdzīga parādība, bet iekšienē savdabīga būtne, nesamērojama ne ar kādu citu.

Un, tā kā cilvēks nav neatkarīga substance, bet saistīts ar visiem dabas elementiem, viņš dzīvo no gaisa dvesmas, kā arī no visdažādākajiem Zemes bērniem, ēdieniem un dzērieniem, viņš pārstrādā uguni, tāpat kā iesūc sevī gaismu un saindē gaisu, nomodā un miegā, miera stāvoklī un kustībā viņš piedalās Universa izmainīšanā — un tas lai neizmainītu viņu? Ir pārāk maz viņu salīdzināt ar sūcošo sūkli, gruzdošo degli. Viņš ir bezgalīga harmonija, dzīvs Pats, uz ko iedarbojas visu apkārtējo spēku harmonija.

Viss cilvēka dzīves gājums ir pārvērtība, visi viņa dzīves posmi ir tās fabulas, un tādējādi viss dzimums atrodas nemitīgā metamorfozā. Puķes nobirst un novīst, uzdīgst un uzplaukst citas, milzīgais koks uz savas galvas nes vienlaikus visus gadalaikus. Ja nu, rēķinot tikai pēc iztvaikošanas vien, astoņdesmitgadīgs vīrs vismaz divdesmit četras reizes atjaunojis visu savu ķermeni³⁵³, tad kurš gan spēj izsekot matērijas un tās formu maiņu visā cilvēku valstībā uz Zemes visos izmaiņu cēloņos, ja neviens punkts uz mūsu daudzveidīgās lodes, ja neviens vilnītis laika straumē nelīdzinās citiem? Vācijās iedzīvotāji pirms dažiem gadsimtiem bija īsti patagonieši, un tādi viņi vairs nav; nākošo klimatu iedzīvotāji nebūs mums līdzīgi. Ja nu mēs pārceļamies tajos laikos, piemēram, kad ziloņi dzīvoja Sibīrijā un Ziemeļamerikā, kad

eksistēja lielle dzīvnieki, kuru kauli atrodami pie Ohaio upes utt., — ja tolaik šajos rajonos dzīvojuši cilvēki, tad cik ļoti viņi atšķīrās no tiem cilvēkiem, kas dzīvo tagad! Un tā cilvēku vēsture top par pārvērtību arēnu, kuru spēj pārredzēt vienīgi tas, kurš pats visos šajos veidojumos elpo un viņos visos priecājas un jūt. Viņš uzved un iznīcina, padara smalkākus un izmaina tēlus, pēc tam kad pārveidojis pasauli ap tiem. Ceļinieks uz Zemes, ātri pārejošā viendienīte, viņš var tikai pārsteigumā skatīties uz šā dižā gara brīnumiem šaurā joslā, priecāties par veidolu, kas viņam piešķirts citu kori, pielūgt un līdz ar šo veidolu pazust. «Arī es biju Arkādijā!»³⁵⁴ ir visu dzīvo kapa uzraksts mūžam mainīgajā, no jauna dzemdējošajā radībā.

* * *

Taču, tā kā cilvēka prāts visā daudzveidībā meklē vienību un dievišķais prāts, tā paraugs, ar neskaitāmo daudzveidību uz Zemes visur saistījis vienību, tad arī šeit mēs drīkstam no milzīgās pārmaiņu valstības atgriezties pie visvienkāršākās tēzes: tikai viena un tā pati suga ir cilvēku dzimums uz Zemes.

Arī cilvēku līdzību pērtiķiem es nekad nevēlētos novest tik tālu, ka, meklējot lietu kāpnes, nesaskata īstos šķērskokus un atstarpes, bez kā kāpnes nav domājamas. Ko gan varētu izskaidrot, piemēram, rahītiskais satīrs kamčatkiešu veidolā, mazais silvāns³⁵⁵ grenlandiešu lielumā vai pongo³⁵⁶ patagonietī, ja visi šie veidojumi izriet no cilvēka dabas, pat ja uz Zemes nebūtu neviena pērtiķa. Un, ja, zināmas mūsu dzimuma kroplības ģenētiski atvedinot no pērtiķiem, ietu pat vēl tālāk, tad man šķiet, ka šis pieņēmums ir tikpat neticams, cik apkaunojošs. Vairums šo šķietamo līdzību ar pērtiķiem vērojamas zemēs, kurās pērtiķu nekad nav bijis, kā to parāda kalmiku un mallikolēzu³⁵⁷ atpakaļ atvirzītais galvaskauss, pevasu un amikuānu izvīrītās ausis, dažu mežoņu šaurās plaukstas Karolinās utt. Šīs lietas, tiklīdz pārvarēts pirmais rotaļīgais acu apmāns, arī ir tik mazā mērā pērtiķveidīgas, ka kalmiki un nēģeri pilnībā paliek cilvēki arī pēc galvas veidojuma un mallikolēzs parāda spējas, kādu nav dažai labai citai nācijai. Patiešām, pērtiķis un cilvēks

nekad nav bijuši viena un tā pati suga, un es vēlētos, kaut tiktu izlabotas visniecīgākās legendu paliekas par to, it kā viņi kaut kur uz Zemes dzīvotu parastā auglīgā kopībā. Daba katrai sugai piešķirusi visu nepieciešamo un devusi katrai savu mantojumu. Pērtiķi tā iedalījusi tik daudzās pasugās un varietātēs un tās izplatījusi tik tālu, cik vien tai bija iespējams; bet tu, cilvēk, cieni pats sevi! Nedz pongo, nedz longimans nav tavs brālis; taču amerikānis, nēģeris gan. Viņu tu nedrīksti apspiest, slepkavot, apzagt; jo viņš ir cilvēks, tāpat kā tu; ar pērtiķi tu nedrīksti brāļoties.

Beidzot, es arī vēlētos, lai varietātes, kas ar slavējamu degsmi zinātnes pārskatamības vārdā iestarpinātas cilvēku dzimumā, netiktu pārāk paplašinātas. Tā, piemēram, daži četrus vai piecus tā atzarus, kas sākotnēji bija veidoti pēc reģioniem vai pat krāsām, uzdrošinājušies nosaukt par rasēm; es neredzu šā nosaukuma cēloņus. Rase nosaka atšķirīgu izcelsmi, kādas šeit vai nu nemaz nav, vai arī katrā no šiem pasaules reģioniem ikvienā no šīm krāsām ietver visdažādākās rases. Jo ikviena tauta ir tauta, tai ir savs nacionāls veidojums un sava valoda; tiesa gan, klimats uz visām vietām atstājis savu zīmogu, vietām tikai vieglu plīvuru, kas tomēr neizjauc nācijas sākotnējo pamatveidolu. Tas vērojams līdz pat ģimenēm, un tā pārejas ir tik mainīgas un tik nemanāmas. Īsi sakot, uz Zemes nav nedz četru, nedz piecu rasu, nedz ekskluzīvu varietāšu. Krāsas izzūd viena otrā; veidoli kalpo ģenētiskajam raksturam; un kopumā viss galu galā ir tikai nianse vienā un tajā pašā lielajā gleznā, kas izplatīta visos Zemes reģionos un laikos. Tātad tas viss arī neiederas vis sistemātiskajā dabas vēsturē, bet gan cilvēces fiziski ģeogrāfiskajā vēsturē.

Astotā grāmata

Kā tādām, kam no jūras viļņiem jādodas kuģojumā pa gaisu, tā tagad klājas man, kad pēc cilvēces veidoliem un dabas spēkiem pāreju pie tās gara un iedrošinos pētīt tā maigākās īpašības uz mūsu plašās zemeslodes pēc svešām, trūcīgām un pa daļai nedrošām ziņām. Metafizikim šajā ziņā ir vieglāk; viņš postulē dvēseles jēdzienu un no tā attīsta visu, kas vien attīstams, lai kur un kādos

apstākļos tas arī atrastos. Vēstures filozofam par pamatu nevar kalpot nekāda abstrakcija, bet tikai un vienīgi vēsture, un viņam draud briesmas izdarīt maldīgus secinājumus, ja viņš neskaitāmos faktus nesaista vismaz kaut kādā sistēmā. Tomēr es izmēģināšu ceļu un burāšu nevis lidojošā kuģī, bet labāk gar piekrasti, t. i., es turēšos pie drošiem vai par drošiem uzskatītiem faktiem, no kuriem nošķiršu savus pieņēmumus, un šo faktu labāku sakārtošanu un izmantošanu atstāšu veiksmīgāku cilvēku ziņā.

III

CILVĒKU DZIMUMA PRAKTISKAIS PRĀTS VISUR AUDZIS DZĪVESVEIDA NOSACĪTO VAJADZĪBU IETEKMĒ, TAČU VISUR TAS IR TAUTU ĢĒNIJA ZIEDS, TRADĪCIJAS UN IERADUMA DĒLS

Ir pierasts pasaules tautas iedalīt medniekos, zvejniekos, ganos un zemkopjos un pēc šā iedalījuma noteikt ne vien to ieņemamo vietu kultūrā, bet arī pašu kultūru kā nepieciešamas tā vai cita dzīvesveida sekas. Lieliski, ja vien vispirms būtu noteikti paši šie dzīvesveidi; taču tie mainās gandrīz ar katru klimata joslu un lielākoties tik ļoti savijas viens ar otru, ka pielietot tīro klasifikāciju kļūst visnotaļ sarežģīti. Grenlandietis, kas trāpa vali, medī ziemeļbriedi, nonāvē roni, ir zvejnieks un mednieks, taču pavisam citādā veidā, nekā ķer zivis nēģeris vai Andu mežonīgajos novados medī araukānis³⁵⁸. Beduīns un mongolis, laps un peruānis ir gani, taču tik atšķirīgi viens no otra, jo pirmais gana kamieļus, otrais zirgus, trešais ziemeļbriežus, ceturtais alpakas un lamas. Zemkopis Vidahā un japānis tik ļoti atšķiras viens no otra kā tirdzniecībā angļis un ķīniešs.

Tikpat mazā mērā, šķiet, arī viena pati vajadzība, pat ja tautā ir pietiekami spēku, kas gaida, lai tos attīsta, spējīga radīt kultūru, jo, tiklīdz cilvēka slinkums samierinājies ar trūkumu un vajadzība un trūkums kopā radījuši bērnu, ko cilvēks sauc par labsajūtu, viņš paliek savā stāvoklī un pat ar varu nav piedabūjams laboties. Tātad ir vēl kādi cēloņi, kas iedarbojās uz citiem un tā

vai citādi noteica tautas dzīvesveidu, taču šeit tos pieņemsim kā noteiktus un izpētīsim, kādi aktīvi dvēseles spēki izpaužas dažādos dzīvesveidos.

Cilvēki, kas pārtiek no saknēm, zālēm un augļiem, ja neiesaistās īpaši kultūras stimuli, ilgi paliks bezdarbīgi un ierobežotiem spēkiem. Jaukā klimatā un kā mierīgas cilts atvasēm viņu dzīvesveids ir miermīlīgs, jo kādēļ lai viņi ķildotos, ja bagātā daba viņiem visu sniedz bez kādām pūlēm? Taču ar visām mākslām un izgudrojumiem viņi tiek galā tikai ar ikdienas vajadzībām. To salu iedzīvotāji, kurus daba baroja ar augļiem, sevišķi ar svētīgo maizes koka augli, un zem jaukām debesīm apgērba ar mizām un zariem, dzīvoja mierīgu, laimīgu dzīvi. Putni, kā vēstī leģenda, sēdēja uz Mariānu³⁵⁹ pleciem un netraucēti dziedāja; loku un bultas viņi nepazīna, jo neviens plēsīgs zvērs viņus nezaicināja sargāt savu ādu. Arī uguns viņiem bija sveša, maigais klimats ļāva viņiem omulīgi dzīvot bez tās. Līdzīgi bija ar Karolīnu un citu laimīgo Dienvidjūras salu iedzīvotājiem, tikai ar to atšķirību, ka dažās sabiedrībās kultūra jau bija sasniegusi augstāku līmeni un dažādu iemeslu dēļ bija apvienojusi vairākas mākslas un amatus. Kur klimats kļūst skarbāks, tur arī cilvēkiem jāmeklē patvērums skarbākos un daudzveidīgākos dzīvesveidos. Jaunholandietis³⁶⁰ vajā savu ķenguru un oposumu, viņš šauj putnus, ņer zivis, ēd jamsa saknes; viņš apvienojis tik daudzus dzīvesveidus, cik prasa viņa skarbo ērtību sfēra, līdz tā it kā noapaļojas un viņš tajā dzīvo savā veidā laimīgi. Tā ir ar jaunkaledoniešiem, neizslēdzot pat nožēlojamus Ugunszemes iedzīvotājus. Viņiem bija koka mizas laivas, loki un bultas, grozi un somas, uguns un būdas, apgērbs un kapļi — tātad pirmsākumi visām mākslām, ar kurām pasaules attīstītākās tautas pilnveidojušas savu kultūru; tikai pie viņiem, nežēlīgā aukstuma jūgā, vistuksnesīgākajā klinšu zemē, viss vēl palicis visrupjākajā pirmsākumā. Kalifornieši parāda tik daudz prāta, cik dod un prasa viņu zeme un viņu dzīvesveids. Tā ir ar iedzīvotājiem Labradorā un visām cilvēku grupām Zemes trūcīgajās nomalēs. Visur tās samierinājušās ar savu trūkumu un dzīvo laimīgi savā piespiedu bezdarbībā, pateicoties mantotiem ieradumiem. To, kas nekalpo viņu vajadzību apmierināšanai, viņi nicina; lai cik veikli eskimoss jūrā airē, tomēr peldēt viņš vēl nav iemācījies.

Uz mūsu zemeslodes lielās sauszemes cilvēki un dzīvnieki saspiedušies ciešāk kopā, tātad cilvēku prātu dzīvnieki vingrinājuši daudzveidīgāk. Tiesa gan, dažu Amerikas purvu apdzīvotājiem bija jāpārtiek arī no čūskām, ķirzakām, iguānas, armadila³⁶¹ un aligatora; taču vairums tautu kļuva par medniekiem cildenākā veidā. Kādas spējas trūkst ziemeļ- un dienvidamerikānim viņa dzīves aicinājumam? Viņš pazīst dzīvniekus, kurus vajā, to mitekļus, dzīvesveidu un viltības un apbruņojas pret tiem ar spēku, pieredzi un prasmi. Mednieka, piemēram, Grenlandē roņu mednieka, slavai tiek audzināts zēns; par to viņš dzird sarunas, dziesmas, slavas pilnus darbus, kurus viņam attēlo arī žestos un sajūsminošās dejās. Kopš bērnības viņš mācās izgatavot darbarīkus un tos izmantot, viņš rotaļājas ar ieročiem un nicina sievietes; tādēļ ka, jo šaurāks dzīves lokš un noteiktāks darbs, kurā tiecas pēc pilnības, jo drīzāk tā tiek sasniegta. Tātad nekas neatlaidīgo jaunekli netraucē viņa gaitā, drīzāk viss viņu kairina un uzmundrina, jo viņš dzīvo savas tautas acīs, savu tēvu kārtā un amatā. Ja gudrā grāmatā kāds apkopotu dažādu tautu veiklās iemaņas, tad viņš tās atrastu izkaisītas uz mūsu Zemes un ziedošas katru savā vietā. Te nēģeris metas jūras bangās, kurās neuzdrošinās doties neviens eiropietis, tur viņš rāpjas kokos, kur viņu tikko aizsniedz mūsu acs. Tas zvejnieks piekopj savu amatu ar tādu mākslu, it kā zivis apburtu, šis samojedss sastop balto lāci un stājas tam cīņā pretim; tam nēģerim divi lauvas nav par daudz, ja viņš apvieno spēku un viltību. Hotentots uzbrūk degunradzim un nīlzirgam, Kanāriju salu iedzīvotājs slīd pa visstāvākajām klintīm, pa kurām lēkā gluži kā kalnu kaza; stiprā, vīrišķīgā tibetiete svešinieku pārnes pāri pašiem milzīgākajiem Zemes kalniem. Prometeja cilts, kas tika salikta kopā no visu dzīvnieku daļām un dziņām, tos visus, vienu te, otru tur, pārspējusi prasmēs un iemaņās pēc tam, kad tās visas bija no tiem iemācījusies.

Tas, ka lielāko daļu no mākslām cilvēki iemācījušies no dzīvniekiem un dabas, nav apšaubāms. Kādēļ Mariānu iedzīvotājs tērpjas koku mizās un amerikānis un papuass izrotājas ar spalvām? Tādēļ, ka pirmais dzīvo kopā ar kokiem un no tiem iegūst sev pārtiku; amerikānim un papuassam viņa zemes raibie putni ir pats skaistākais, ko viņš redz. Mednieks tērpjas tāpat kā viņa medījums un

būvē tāpat kā viņa bebrs, citas tautas uzturas kokos tāpat kā putni vai arī taisa savas būdas uz zemes kā ligzdas. Protams, tam visam bija nepieciešams brīvu dabas cilvēku jutekliskais gars, kuri, dzīvojot kopā ar šīm radībām, vēl nejutās par tām tik bezgala pārāki. Eiropiešiem bija grūti citās pasaules daļās kaut vai atrast to, ko iezemieši lie-toja ikdienā; pēc ilgiem mēģinājumiem viņiem tomēr vajadzēja noslēpumu no tiem izspiest vai izlūgties.

Taču nesalīdzināmi tālāk cilvēks nonāca ar to, ka dzīvniekus pievilināja un tos galu galā pakļāva; milzīgā kaimiņtautu atšķirība, kas dzīvo ar šiem savu spēku aizstājējiem vai bez tiem, ir acīmredzama. Kā gadījās, ka sen tās atklāšanas laikā tālā Amerika tik ļoti atpalika no lielākās Vecās pasaules daļas un eiropieši ar tās iedzīvotājiem varēja apieties kā ar neaizsargātu aitu ganāmpulku? Tas nebija atkarīgs tikai no ķermeņa spēkiem, kā vēl tagad rāda visu neskaitāmo meža tautu piemēri; augumā, ātrā skrējienā, straujā izveicībā tās pārspēj, rēķinot vīru pret vīru, lielāko daļu nāciju, kuras met kauļņus par viņu zemi. Arī no prāta spējām, ciktāl tās nepieciešamas atsevišķam cilvēkam, tas nebija atkarīgs; amerikānis bija pratis parūpēties par sevi un laimīgi dzīvojis ar sievu un bērniem. Tātad tas bija atkarīgs no meistariības, no ieročiem, no savstarpējām saitēm, bet visvairāk — no pieradinātiem dzīvniekiem. Ja amerikānim būtu bijis kaut vai tikai zirgs, kura kareivīgo majestātiskumu viņš drebēdams atzina, ja viņam būtu bijuši niknie suņi, kurus spānieši viņam uzrādīja kā katoliskās majestātes algotus kalpus, tad iekarošana būtu izmaksājusi dārgāk un jātnieku tautām būtu palicis vaļā vismaz atkāpšanās ceļš uz viņu kalniem, viņu tuksnešiem un līdzenumiem. Vēl tagad, kā stāsta visi ceļotāji, zirgs veido vislielāko atšķirību starp Amerikas tautām. Jātnieki Ziemeļamerikā, bet īpaši Dienvidamerikā tik ļoti atšķiras no nabaga paverdzinātajiem Meksikā un Peru, ka viņos esot tikko iespējams pazīt vienā pasaules daļā kaimiņos dzīvojošos brāļus. Pirmie ne tikai saglabājuši savu brīvību, bet arī ķermenī un dvēselē kļuvuši par vīrišķīgākiem cilvēkiem nekā droši vien bijuši šīs zemes atklāšanas laikā. Zirgs, ar ko viņu brāļu apspiedēji viņus iepazīstināja kā ar nezinošiem likteņa ieročiem, kādreiz varbūt kļūs par visas viņu pasaules daļas atbrīvotāju, tāpat kā pārējie pieradinātie dzīvnieki, ar ko viņus

iepazīstināja, daļēji jau tagad viņiem kļuvuši par ērtākas dzīves instrumentiem un kādreiz droši vien varētu kļūt par pašiem savas rietumnieciskas kultūras palīglīdzekļiem. Taču, kā tas viss ir vienīgi likteņa rokās, tā arī nācis no tā rokām un atbilda šīs pasaules daļas dabai, ka viņi tik ilgi nepazīna nedz zirgu, nedz ēzeli, nedz suni, nedz vērsi, nedz aitu, nedz kazu, nedz cūku, nedz kaķi, nedz kamieli. Viņiem bija mazāk dzīvnieku sugu, jo viņu zeme ir mazāka, šķirta no Vecās pasaules un droši vien tās lielākā daļa bija vēlāk izkāpusi no jūras klēpja nekā pārējās pasaules daļas, tātad viņi arī mazāk varēja pieradināt. Alpaka un lama, Meksikas, Peru un Čīles kamieļaitas, bija vienīgās pieradināmās un pieradinātās radības, jo arī eiropieši ar visu savu prātu nav spējuši pievienot nevienu citu un pārveidot par derīgu mājdzīvnieku nedz kiki, nedz pagi, nedz tapīru, nedz ai.

Turpretim Vecajā pasaulē — cik daudz ir pieradinātu dzīvnieku un cik daudz tie nozīmē cilvēku dzimuma rosīgajam prātam! Bez kamieļa un zirga arābu un afrikāņu tuksneši būtu nepieejami, aita un kaza palīdzēja attīstīties cilvēku mājas dzīvei, vērsis un ēzelis — zemkopībai un tirdzniecībai. Vienkāršajā stāvoklī cilvēkbūtne draudzīgi un biedriski sadzīvoja ar šiem dzīvniekiem, cilvēks pret tiem izturējās saudzīgi un saprata, ko tiem ir parādā. Tā arābs un mongolis dzīvo kopā ar savu zirgu, gans — ar savu aitu, mednieks — ar savu suni, peruānis — ar savu lamu. Cilvēcīgas izturēšanās apstākļos, kā vispār zināms, labāk klājas arī visai cilvēcīga dzīvesveida palīgradībai, tā mācās cilvēku saprast un mīlēt, tai attīstās tādas spējas un sliekšmes, par kurām nav ne jausmas nedz savvaļas, nedz cilvēka apspiestajam dzīvniekam, kas treknā stulbumā vai nodzītā stāvoklī zaudē pat savas sugas spēkus un dziņas.

Arī tur, kur ieviesta zemkopība, bija jāpieliek pūles, lai cilvēkus piesaistītu zemei un ieviestu jēdzienus Mans un Tavs; dažām sīku, kultivētu karaļvalstu tautām vēl līdz šim tādu jēdzienu nav, jo, kā viņi saka, zeme ir kopīgs īpašums. Ik gadus viņi savā starpā sadala tīrumus un ar nelielām pūlēm tos apstrādā; kad raža ievākta, tad zeme atkal pieder sev. Vispār neviens dzīvesveids cilvēku apziņā nav izraisījis tik daudz izmaiņu kā zemkopība uz norobežota zemes gabala. Radot amatus un mākslas, apmetnes un pilsētas un būdams spiests attīstīt

likumus un policiju, cilvēks nepieciešami pavēra ceļu arī tam briesmīgajam despotismam, kurš, katru zinādams atrast uz viņa lauciņa, galu galā ikvienam noteica, kas viņam tikai jādara un nav jādara uz šī zemes gabaliņa. Tagad nevis zeme piederēja cilvēkam, bet cilvēks zemei. Nelietošanas dēļ drīz vien izzuda arī nelietoto spēku apziņa; pagrimis verdzībā un glēvumā, pakļautais no darba svētīta trūkuma pārgāja laiskā pārpilnībā. Tās daudzās tautas, kas dzīvo no saknēm, no rīsa, no koku augļiem, no medībām ūdenī, gaisā un uz zemes, neskaitītie nomadi, pat ja viņi tagad varbūt pērk kaimiņu maizi vai audzē nedaudz labības, — visas tautas, kas ar zemes apstrādāšanu nodarbojas bez īpašuma vai ar sieviešu un vergu rokām, tās visas patiesībā vēl nav zemkopji; un cik maza Zemes daļa tātd atliek šim izkoptajam dzīvesveidam! Bet daba vai nu visur sasniedza savu mērķi, vai arī to nesašniedza nekur. Cilvēku praktiskajam prātam bija jāuzplaukst un jānes augļi visās varietātēs, tādēļ visdaudzveidīgākajam dzimumam tika tik daudzveidīga Zeme.

Devītā grāmata

II

ĪPAŠS CILVĒKA VEIDOŠANAS LĪDZEKLIS IR VALODA

Cilvēkā, jā, pat pērtiķī atrodama īpatnēja tieksme atdarināt, kas, šķiet, nekādā gadījumā nav saprātīgu apsvērumu sekas, bet organiskās simpātijas tiešs produkts. Kā viena stīga skanējumā sabalsojas ar otru un līdz ar tīrāku visu ķermeņu blīvumu un homogenitāti pieaug arī to vibrācijas spēja, tā arī cilvēka organizācija — kā pati smalkākā no visām — nepieciešami visvairāk noskaņota uz to, lai atbalsotu un sevī sajustu visu pārējo būtņu skanējumu. Slimību vēsture rāda, ka ne vien afekti un ķermeņa brūces, bet pat ārprāts varēja izplatīties simpatētiski³⁶².

Arī bērnos mēs lielā mērā redzam šīs vienādi noskaņoto būtņu savstarpējās atbilstības izpausmes, jā, tieši tās dēļ viņu ķermenim ilgus gadus arī bija jāpaliek viegli atbalsojošai stīgu spēlei. Darbības un žesti, pat kaislības un domas viņos pāriet nemanot, tā ka viņi vismaz tiek

noskaņoti arī uz to, ko viņi vēl nespēj izpildīt, un neapzināti seko dziņai, kas ir sava veida garīga asimilācija. Visiem dabas dēliem, primitīvajām tautām, ir tāpat. Dzimuši pantomīmi, viņi dzīvi atdarina visu, ko viņiem pastāsta vai ko viņi grib izteikt, un līdz ar to dejās, rotaļās, jokos un sarunās parāda savu īsto domāšanas veidu. Jo atdarinot viņu fantāzija nonāca pie šiem tēliem, no tāda veida tipiem sastāv viņu atmiņas un viņu valodas bagātības, tādēļ arī viņu domas tik viegli pāriet rīcībā un dzīvā tradīcijā. Taču ar visu šo mīmiku cilvēks vēl nebūtu nonācis pie sava dzimuma sarežģītā rakstura, pie saprāta; pie tā viņš nonāk vienīgi caur valodu. Pakavēsimies pie šā dievišķās iejaukšanās brīnuma; līdzās dzīvu būtņu ģenēzei tas varbūt ir Zemes radības vislielākais brīnums.

Ja mums kāds piedāvātu mīklu: kā lai acs attēlus un visas mūsu visdažādāko maņu sajūtas ne tikai ietver skaņās, bet šīm skaņām arī nodod ar iekšēju spēku tā, lai tie domas izteiktu un izraisītu, — tad šo problēmu, bez šaubām, uzskatītu par tāda vājprātīgā iedomu, kurš, savstarpēji aizstājot augstākajā mērā atšķirīgas lietas, nodomājis krāsu pārvērst tonī, toni — domā, domu — gleznojošā skaņā. Dievība aktīvi atrisinājusi šo problēmu. Viena mūsu mutes dvesma top par pasaules gleznu, mūsu domu un jūtu prototipu cita dvēselē. No kustīgas vēsmiņas atkarīgs viss, ko cilvēki uz Zemes jēkad cilvēciski domājuši, gribējuši, darījuši un darīs, jo mēs visi vēl skraidītu pa mežiem, ja šī dievišķā dvaša mums nebūtu uzpūtusi un kā burvju skaņa netrīsētu uz mūsu lūpām. Tātad visa cilvēces vēsture ar visiem tās tradīcijas un kultūras dārgumiem nav nekas cits kā šīs atrisinātās dievišķās mīklas sekas. Mums to vēl dīvaināku padara tas, ka pat pēc tās atrisināšanas valodas ikdienišķajā lietojumā mēs pat neizprotam tās instrumentu kopsakaru. Dzirdē un valoda sader kopā, jo radību paveidos to orgāni mainās acīmredzami atbilstīgi. Mēs arī redzam, ka to saskaņai iekārtots viss ķermenis, taču šīs saskaņas iekšējo būtību mēs neizprotam. Ka visi afekti, sevišķi sāpes un prieks, kļūst par skaņām, ka tas, ko dzird mūsu auss, iekustina arī mēli, ka tēli un sajūtas var būt garīgas pazīmes, ka šīs pazīmes var būt nozīmīga, pat iekustinoša valoda — tas viss ir tik daudzu dotumu koncentrāts, it kā brīvprātīga savienība, ko Radītājs gribējis nodibināt

starp savas radības visdažādākajām maņām un dziņām, spēkiem un locekļiem tikpat brīnišķīgi, kā viņš apvienojis ķermeni un dvēseli.

Cik dīvaini, ka kustīgai vēsmai vajadzēja būt vienīgajam, vismaz — vislabākajam mūsu domu un sajūtu līdzeklim! Bez tās neizprotamās saiknes ar visām no tās tik atšķirīgajām mūsu dvēseles darbībām šīs darbības nebūtu notikušas, mūsu smadzeņu smalkie priekšdarbi būtu bijuši veltīgi, viss mūsu esības plāns būtu palicis nepilnīgs, kā parāda to cilvēku piemērs, kas nokļuvuši starp dzīvniekiem. Kurlmēmie kopš dzimšanas, kaut gan gadiem ilgi dzīvoja žestu un citu saprātīgu zīmju pasaulē, tomēr uzvedās tikai kā bērni vai kā cilvēciski dzīvnieki. Pēc analogijas tam, ko viņi redzēja un nesaprata, viņi rīkojās; neraugoties uz visu redzes bagātību, viņi nebija apguvuši patiesi saprātīgas asociācijas spēju. Tautai nav priekšstata, kuram nav vārda, visdzīvākais uztvērumš paliek tumša sajūta, līdz dvēsele atrod kādu pazīmi un caur vārdu to iekļauj atmiņā, atkārtotā atcerē, prātā, jā, beidzot, cilvēku prātā, tradīcijā; tīrs saprāts bez valodas virs zemes ir utopiska valsts. Ar sirds kaislībām, ar visām sabiedrības sliekšmēm ir tāpat. Vienīgi valoda cilvēku padarījusi cilvēcīgu, ieslēdzot dambjos milzīgos viņa afektu plūdus un ar vārdu palīdzību tai uzstādot saprātīgas pieņemšanas zīmes. Ne jau Amfiona³⁶³ lira uzcēlusi pilsētas, nedz burvju rīkstīte tuksnešus pārvērtusi dārzos — to paveikusi valoda, tā ir cilvēces dižā biedre. Ar valodas starpniecību viņi apvienojās, sveicot viens otru, un noslēdza mīlestības savienību. Valoda iedibināja likumus un apvienoja paaudzes, tikai caur to kļuva iespējama cilvēces vēsture pārmantotās sirds un dvēseles formās. Vēl tagad es redzu Homēra varoņus un jūtu Osiāna žēlabas, kaut gan dziesminieku un viņu varoņu ēnas tik sen atstājušas zemi. Kustīga mutes dvesma viņus padarījusi nemirstīgus un nostāda viņu tēlus manā priekšā; mirušo balsis skan manās ausīs, es dzirdu viņu sen apklusušās domas. Viss, ko cilvēku gars jekad izgudrojis, ko domājuši senlaiku gudrie, nonāk pie manis, ja vien providence man to atvēlējusi, tikai caur valodu. Caur to mana domājošā dvēsele savienota ar pirmā un varbūt pēdējā domājošā cilvēka dvēseli. Īsi sakot, valoda ir mūsu saprāta raksturs, un vienīgi caur to saprāts iegūst veidolu un pārmantojas.

Tomēr sīkāka analīze parāda, cik nepilnīgs ir šis mūsu veidošanas līdzeklis, aplūkots ne tikai kā saprāta instruments, bet arī kā saikne starp cilvēku un cilvēku, tā ka gandrīz nav iespējams iedomāties nemateriālāku, vieglāku, gaisīgāku audumu par to, ar kuru Radītājs gribējis apvienot mūsu dzimumu. Mīlais Tēvs, vai gan nebija iespējams nekāds cits mūsu domu fiksēšanas veids, nekāds ciešāks cilvēku garu un siržu saistīšanas līdzeklis?

1. Neviena valoda neizsaka lietas, bet tikai vārdus, tātad arī nekāds cilvēka saprāts neizzina lietas, bet tam ir tikai to pazīmes, ko tas apzīmē ar vārdiem. Pazemojoša piezīme, kas visai mūsu prāta vēsturei nosaka šauras robežas un ļoti nemateriālu veidolu. Visa mūsu metafizika ir metafizika, t. i., abstrakts, sakārtots vārdu reģistrs aiz pieredzes novērojumiem. Kā sakārtojums un reģistrs šī zinātne var būt ļoti noderīga, un tai zināmā mērā visur citur jāvada mūsu smalkais prāts, taču pati par sevi un aplūkota kā lietas daba tā nedod nevienu pašu pilnīgu un būtisku jēdzienu, nevienu pašu dziļu patiesību. Visa mūsu zinātne rēķina ar abstrahētām atsevišķām ārējām pazīmēm, kas neskar nevienas pašas lietas eksistences būtību, jo tās uztverei un izpausmei mums nav it nekāda orgāna. Mēs nepazīstam nevienu spēku tā būtībā, nekad arī nevaram to iepazīt, jo pat to, kas uztur mūsu dzīvību, kas mūsos domā, mēs gan baudām un jūtam, taču nepazīstam. Tātad mēs neizprotam nekādu sakaru starp cēloni un sekām, jo nesaskatām būtībā nedz to, kas darbojas, nedz to, kas tiek darbināts, un par lietu esību mums nav it nekāda priekšstata. Mūsu nabaga saprāts tātad ir tikai apzīmējošs rēķinātājs, kā vairākās valodās arī liecina tā nosaukums.

2. Un ar ko tas rēķina? Varbūt ar pašām pazīmēm, ko abstrahējis, lai cik nepilnīgas un nebūtiskas tās arī nebūtu? Nebūt ne! Šīs pazīmes atkal tiek sastādītas patvaļīgās, tām gluži nebūtiskās skaņās, ar kurām domā dvēsele. Tātad saprāts rēķina ar skaitāmajiem žetoniem, ar skaņām un cipariem, jo tam, ka varētu pastāvēt būtisks sakars starp valodu un domām, nemaz nerunājot par pašu lietu, neticēs neviens, kurš uz Zemes zina kaut vai tikai divas valodas. Un cik daudz vairāk par divām to ir pasaulē, kurās visās taču saprāts rēķina un apmierinās ar patvaļīgas sakārtošanas fantas-

magoriju. Kādēļ tā? Tādēļ, ka tam pašam pieder tikai nebūtiskas pazīmes un galu galā tam vienalga, vai apzīmēt ar šiem vai citiem cipariem. Drūms skats uz mūsu dzimuma vēsturi! Maldi un viedokļi mūsu dabai tādai ir neizbēgami, ne jau tikai no vērotāja kļūdām, bet saskaņā ar pašu ģenēzi, kā mēs nonākam pie priekšstatiem un tos nododam tālāk caur saprātu un valodu. Ja mēs domātu lietas, nevis abstrahētas pazīmes, un izteiktu lietu dabu, nevis patvaļīgas zīmes, tad — ardievu, maldi un viedokļi, mēs esam patiesības zemē! Bet tagad — cik tālu no tās mēs esam, arī, ja iedomājamies tai stāvam ļoti tuvu, jo tas, ko es par lietu zinu, ir tikai tās ārējs, atrauts simbols, ietērpts citā patvaļīgā simbolā. Vai cits mani saprot, vai viņš ar vārdu saista to pašu priekšstatu, ko es ar to saistīju, vai arī viņš ar to nesaista vispār nekādu priekšstatu? Tomēr viņš turpina rēķinus ar šo vārdu un nodod to citiem varbūt pat kā tukšu rieksta čaumalu. Tā bija visās filozofiskajās sektās un reliģijās. Dibinātājam par to, ko viņš runāja, vismaz bija skaidrs, kaut arī tādēļ vien vēl ne pareizs priekšstats, skolnieki un sekotāji viņu saprata pēc sava prāta, t. i., viņa vārdus atdzīvināja ar saviem priekšstatiem, un galu galā ap cilvēku ausīm dunēja tikai tukšas skaņas. Tīrās nepilnības, kas ietvertas mūsu vienīgajā cilvēku domu pārmanīšanas līdzeklī; un tomēr mēs ar savu organizāciju esam šai ķēdei piesaistīti, mums tā ir neizbēgama.

Tam ir svarīgas sekas cilvēces vēsturē. Pirmkārt: diezin vai mūsu dzimums, spriežot pēc šī dievības izvēlētā veidošanas līdzekļa, radīts tikai spekulācijai vai tīrai uztverei, jo abas ļoti nepilnīgā mērā atrodas mūsu sfērā. Tīrai uztverei ne; tā ir vai nu maldi, jo neviens cilvēks neredz lietu būtību, vai arī uztvērumu nemaz nav iespējams nodot tālāk, jo tas nepieļauj nekādas pazīmes un vārdus. Vērotājs tikko spēj otru uzvest uz ceļa, pa kuru viņš nonācis pie saviem nenosaucamajiem dārgumiem, un spiesti atstāt viņa paša un viņa ģenija ziņā, lai cik daudz viņš gūst no šiem vērojumiem. Ar to nepieciešami tiek pavērti vārti uz tūkstoš vēltīgām gara mokām un neskaitāmiem viltīgas krāpšanas paveidiem, kā parāda visu tautu vēsture. Cilvēks nevar būt radīts arī spekulācijai, jo tā pēc savas ģenēzes un pārmanījamības nav pilnīgāka un tikai pārāk ātri piepilda atkārtotāju galvas ar tukšiem vārdiem. Jā, pat gadījumā, ja šie abi eks-

trēmi — spekulācija un uztvere — grib biedroties, un metafiziskais jūsmotājs norāda uz uztvērumiem pilnu bezvārdu saprātu, — nabaga cilvēku dzimums, tad tu pat lidinies izdomājumu plašumos starp aukstu tveici un siltu aukstumu. Ar valodu dievība mūs uzvedusi uz droša ceļa — uz vidusceļa. Caur to mēs iegūstam tikai prāta priekšstatus, un to ir pietiekami dabas baudīšanai, mūsu spēku pielietošanai, veselīgai mūsu dzīves izmantošanai, īsi sakot — humanitātes veidošanai mūsos. Mums nav jāelpo ēters, tam mūsu mašīna arī nav izveidota, bet veselīgais Zemes gaiss.

Mēs visi nonākam pie saprāta tikai caur valodu un pie valodas — caur tradīciju, caur ticību tēvu vārdam. Kā visdumjākais valodas skolnieks būtu tas, kurš jau no pirmā vārdu lietojuma prasītu cēloni un atskaiti, tā arī līdzīgai ticībai tik grūtām lietām, kādas ir dabas vērošana un pieredze, mūs veselīgā paļāvībā jāvada cauri visai dzīvei. Kurš neuzticas savām maņām, ir muļķis, un viņam jāklūst par tukšu prātotāju, turpretim vienīgi tas, kurš tās izmanto paļāvīgi un tieši tādā veidā izpēta un izlabo, iegūst bagātīgu pieredzi cilvēciskai dzīvei. Viņu tūlīt apmierina valoda ar visiem tās ierobežojumiem, jo tai vērotāju vajadzēja tikai darīt uzmanīgu un rosināt aktīvai savu dvēseles spēku izmantošanai. Smalkāka idioma, caururbjoša kā saules stars, pa daļai nevarētu būt vispārēja, pa daļai tā būtu īsts ļaunums mūsu rupjās darbības tagadējai sfērai. Tāpat ir ar sirds valodu, tā maz spēj pateikt un tomēr pasaka pietiekami daudz; jā, zināmā mērā mūsu cilvēciskā valoda vairāk radīta sirdij nekā prātam. Prātam var nākt talkā žests, kustība, pati lieta, bet mūsu sirds jūtas paliktu apraktas mūsu krūtīs, ja melodiskā straume maigos vilņos tās neaiznestu līdz otra sirdij. Tātad arī tādēļ Radītājs skaņu mūziku izvēlējās par mūsu veidošanas orgānu: valodu jūtām, tēva, mātes, bērna un drauga valodu. Radījumi, kas vēl nespēj cieši saskarties, stāv it kā aiz restēm un viens otram čukst mīlas vārdus; būtnēm, kas runātu gaismas vai kāda cita orgāna valodu, nepieciešami izmainītos visa viņu veidošanās forma un ķēde.

Otrkārt. Visskaistākais pētījums par cilvēka prāta un sirds vēsturi un daudzveidīgo raksturojumu tātad būtu valodu filozofisks salīdzinājums, jo katrā no tām iekalts kādas tautas prāts un raksturs. Ne tikai valodas instru-

menti mainās līdz ar reģioniem, un gandrīz katrai tautai ir daži raksturīgi burti un skaņas, bet arī pati vārdošana, pat dzirdamu lietu apzīmējumos, jā, tiešajās afekta izpausmēs — izsaukšanas vārdos — mainās visur uz Zemes. Uztkveres un aukstā vērojuma lietās šī dažādība vēl vairāk pieaug, un pārnestas nozīmes izteicienos, valodas gleznās, beidzot — valodas struktūrā, locekļu savstarpējā attiecībā, izkārtojumā, saskaņā tā ir gandrīz neizmērojama, taču vēl arvien tā, ka tautas ģēnijs nekur neatklājas labāk kā savas runas fiziognomikā. Vai, piemēram, tautai ir daudz vārdu vai daudz darbību, kā tā izsaka personas un laikus, kādu jēdzienu kārtību tā mīl, — tas viss bieži vien ir ļoti raksturīgs smalkos vilcienos. Dažām tautām ir sava valoda vīriešu un sava — sieviešu dzimumam, citām pat kārtas atšķiras ar vienu pašu vārdu Es. Darbīgām tautām ir verbu izteiksmju pārpilnība, smalkākām nācijām — milzum daudz lietu īpašību, ko tās paaugstinājušas līdz abstrakcijām. Visipatnējākā cilvēku valodu daļa galu galā ir jūtu apzīmējumi, milestības un cieņas, glaimu un draudu izteicieni, kuros bieži vien līdz smieklīgumam atklājas tautas vājības. Kādēļ es vēl nevaru nosaukt nevienu darbu, kas kaut zināmā mērā būtu piepildījis Békona, Leibnica³⁶⁴, Zulcera³⁶⁵ u. c. ilgas pēc vispārīgas tautu fiziognomikas, izejot no to valodām? Daudzi sacerējumi par to atrodami atsevišķu tautu valodas grāmatās un ceļojumu aprakstos.

Beidzot, tradīciju tradīcija — rakstība. Valoda ir mūsu dzimuma cilvēciskas veidošanas līdzeklis, bet rakstība ir zinātniskas veidošanas līdzeklis. Visas tautas, kas atradās ārpus šīs smalkās tradīcijas ceļa, pēc mūsu priekšstatiem palikušas nekultivētas; tās, kas tajā piedalījās kaut vai nepilnīgi, pacēlās līdz saprāta un likumu iemūžināšanai rakstu zīmēs. Mirstīgais, kurš izgudrojis šo līdzekli gaisīgā gara saistīšanai ne tikai vārdos, bet burtos, darbojies kā dievs starp cilvēkiem. Taču, kas bija redzams valodā, šeit redzams vēl daudz vairāk, proti, ka arī šis mūsu domu iemūžināšanas līdzeklis garu un runu gan konkretizējis, bet arī ierobežojis un daudzos veidos saistījis. Ne vien tas, ka līdz ar burtiem pamazām izdzisa dzīvie akcenti un žesti, tie, kas agrāk runai bija sagādājuši tik spēcīgu ienākšanu sirdī, ne vien tas, ka tādēļ dialektu kļuva mazāk, līdz ar to arī atsevišķu cilšu un tautu raksturīgo idiomu, — arī cilvēku atmiņa un

viņu dzīvais gara spēks novājinājās, lietojot šo iepriekš ieskicēto domu formu smalko palīglīdzekli. Zem zinību un grāmatu nastas cilvēka dvēsele būtu sen sabrukusi, ja ar dažādu postošu revolūciju palīdzību providence mūsu garam atkal nepagādātu svaigu gaisu. Saistīts burtos, prāts galu galā ar pūlēm velkas, mūsu labākās domas apklust nedzīvās rakstu zīmēs. Tomēr tas viss netraucē rakstības tradīciju uzskatīt par laika ziņā visnoturīgāko, visklusāko, visiedarbīgāko Dieva iedibinājumu, caur kuru tautas iedarbojas uz tautām, gadsimti uz gadsimtiem un viss cilvēku dzimums ar laiku varbūt savienosies ar brālīgas tradīcijas ķēdi.

III

AR ATDARINĀŠANAS, SAPRĀTA UN VALODAS PALĪDZĪBU IZGUDROTAS VISAS CILVĒKU DZIMUMA ZINĀTNES UN MĀKSLAS

Tiklīdz cilvēks, lai ar kāda dieva vai ģēnija palīdzību tas noticis, iemācījās apgūt lietu kā pazīmi un atrastajai pazīmei substituēt patvaļīgu zīmi, t. i., tiklīdz pat vissīkākajos pirmsākumos iesākās saprāta valoda, tūlīt viņš bija uz ceļa, kas ved pie visām zinātnēm un mākslām. Jo ko gan citu cilvēka saprāts dara to izgudrošanā, kā vien saskata un apzīmē? Ar visgrūtāko mākslu, valodu, tātad zināmā mērā bija dots paraugs visām.

Piemēram, cilvēks, kurš dzīvniekiem izveidoja nosaukuma pazīmi, līdz ar to bija licis pamatu arī pieradināmo dzīvnieku pieradināšanai, noderīgo izmantošanai un vispār visas dabas pakļaušanai sev; jo visā šajā apgūšanā viņš patiesībā nedarīja neko citu, kā saskatīja pieradināmas, noderīgas, sev pakļaujamas būtnes pazīmi un apzīmēja ar valodas vai mēģinājuma līdzekļiem. Rāmajā aitā viņš, piemēram, saskatīja pienu, ko zīda jērs, vilnu, kas sildīja viņa roku, un centās piesavināties gan vienu, gan otru. Kokā, pie kura augļiem viņu atveda izsalkums, viņš saskatīja lapas, ar kurām varēja apjozties, malku, kas viņu sildīja, utt. Tā viņš uzlēca zirga mugurā, lai tas viņu nestu, viņš to paturēja pie sevis, lai tas viņu

nestu atkal; viņš noskatījās no dzīvniekiem, viņš noskatījās no dabas, kā tie sevi sargāja un barojās, kā tie audzināja vai sargāja no briesmām savus mazulus. Tā viņš nonāca uz visu mākslu ceļa tikai caur nošķirtas pazīmes iekšējo ģenēzi un tās fiksēšanu kādā darbībā vai kādā citā zīmē, īsi sakot, valodā. Caur to — un vienīgi caur to — kļuva iespējama uzvere, novērtēšana, atmiņas reproducēšana, apgūšana, domu ķēde, un tā ar laiku piedzima zinātnes un mākslas, apzīmējošā saprāta un mērķtiecīgas atdarināšanas meitas.

Jau Bēkons vēlējies izgudrošanas mākslu, tomēr, tā kā tās teorija būtu sarežģīta un varbūt nederīga, tad drīzāk izgudrojumu vēsture būtu tas pamācošais darbs, kas dievus un cilvēku dzimuma ģēniju viņu pēcnācējiem padarītu par mūžīgu paraugu. Visur būtu redzams, kā liktenis un nejaušība vienam izgudrotājam parādīja jaunu pazīmi, otram dvēselē iemetis jaunu apzīmējumu kā instrumentu un lielākoties ar divu sen pazīstamu domu nelielu satuvināšanu veicinājuši mākslu, kas pēc tam iedarbojās uz gadu tūkstošiem. Bieži vien tā bija izgudrota un tika aizmirsta, bija gatava tās teorija un netika izmantota, līdz kāds laimīgāks trešais ieviesa apgrozībā gulošo zeltu vai ar nelielu sviru no jauna redzespunkta kustināja pasaules. Varbūt vēsture, kas tik acīmredzami parāda augstāka likteņa valdīšanu cilvēku lietās kā to nozaru vēsture, ar kurām mūsu gars mēdz visvairāk lepoties, nav mākslu izgudrošanas un uzlabošanas vēsture. Pazīme un tās apzīmējuma materiāls vienmēr jau sen bija pastāvējuši, bet tagad tā tika ievērota, tagad tā tika apzīmēta. Mākslas — tāpat kā cilvēka — ģenēze bija baudas mirklis, laulības starp ideju un zīmi, starp garu un ķermeni.

Ar cieņu cilvēka gara izgudrojumus es atvedinu uz šo vienkāršo vērtējošo un apzīmējošo saprāta principu, jo tieši tas ir patiesi dievišķais cilvēkā, viņa raksturīgā priekšrocība. Visi, kas lieto iemācītu valodu, staigā it kā saprāta sapnī, viņi domā citu saprātā un ir tikai atdarinot gudri. Jo vai tas, kurš izmanto svešu mākslinieku mākslu, tādēļ pats ir mākslinieks? Bet tas, kura dvēselē dzimst pašam savas domas un sev veido savu ķermeni, tas, kurš redz ne vien ar acīm, bet arī ar garu un apzīmē nevis ar mēli, bet ar dvēseli, tas, kam izdodas noklausīties dabu tās radīšanas vietā, izlūkot jaunas tās izpausmju

pazīmes un ar smalku instrumentu palīdzību tās izmantot cilvēciskam mērķim, — tas ir īstais cilvēks un, tā kā sastopams reti, dievs starp cilvēkiem. Viņš runā, un tūkstoši šļūpst līdzī, viņš rada, un citi rotaļājas ar to, ko viņš radījis; viņš bija vīrs, un varbūt gadsimti pēc viņa atkal ir bērni. Cik reti cilvēku dzimumā bijuši izgudrotāji, cik kūtri un nevērtīgi cilvēks turas pie tā, kas tam ir, neuztraucoties par to, kā mums trūkst, mums parāda simts pierādījumos pasaules izskats un tautu vēsture, jā, pati kultūras vēsture mums to pietiekami parādīs.

Ar zinātnēm un mākslām cauri cilvēku dzimumam tātad iet jauna tradīcija, kuras ķēdei tikai nedaudziem laimīgajiem bija lemts pievienot kaut ko jaunu, pārējie pie tās turas kā uzticami, čakli vergi un mehāniski velk ķēdi tālāk. Kā šis cukura un burkānu dzēriens izgājis caur vienu otru apstrādājošu roku, pirms nonāca pie manis, un man nav cita nopelna kā to izdzert, tā mūsu saprāts un dzīvesveids, mūsu erudīcija un estētiskā audzināšana, mūsu militārā un politiskā gudrība ir svešu izgudrojumu un domu saplūdums, kas pie mums atnācis no visas pasaules bez mūsu palīdzības un kurā mēs kopš jaunības peldam un sliktam.

Tātad tukša ir vienas otras Eiropas valsts pūļa dižošanās, kad neizglītotais visā, kas saucas apgaismība, māksla un zinātne, sevi nostāda augstāk par visām trim pasaules daļām un, kā tas vājprātīgais kuģus ostā, visus Eiropas izgudrojumus uzskata par saviem tikai tādēļ, ka dzimis šo izgudrojumu un tradīciju saplūsmes vietā. Nožēlojams, vai tu izgudroji kādu no šīm mākslām? Vai tu kaut ko domā sakarā ar visām savām iezīstajām tradīcijām? Tas, ka tu esi mākslas iemācījies izmantot, ir mašīnas darbs, tas, ka tu iesūc sevī zinātnes sulu, ir tā sūkļa nopelns, kas nu reiz izaudzis tieši šajā mitrajā vietā. Ja tu tahitietim stūrē klāt karakuģi un Hebrīdu salās izšauj no lielgabala, tad tu patiesi neesi nedz gudrāks, nedz veiklāks par Hebrīdu iezemieti un tahitieti, kas izveicīgi vada savu laivu un to uzbūvējis savām rokām. Tieši to visi mežoņi neskaidri jūta, tiklīdz tuvāk iepazīna eiropiešus. Savu instrumentu apbruņojumā eiropieši tiem šķita nepazīstamas augstākas būtnes, kuru priekšā tie locījās, kuras godbijīgi sveicināja; tiklīdz tie viņus ieraudzīja ievainojamus, mirstīgus, slimīgus un

fiziskos vingrinājumos vājākus par sevi, tie baidījās mākslu un nožņaudza vīru, kas nekādā ziņā nebija tas pats, kas viņa māksla. Tas attiecināms uz visu Eiropas kultūru. Tādēļ, ka kādas tautas valoda, sevišķi grāmatās, ir saprātīga un smalka, tādēļ smalks un saprātīgs nav katrs, kas lasa šīs grāmatas un runā šo valodu. Kā viņš tās lasa, kā viņš to runā — tas būtu īstais jautājums; un arī tad viņš tomēr vienmēr būtu atdarinātājs domājot un runājot, viņš seko cita domām un apzīmēšanas spēkam. Mežonis, kas savā šaurākā lokā domā savdabīgi un tajā izsakās patiesāk, noteiktāk un kategoriskāk, viņš, kas savas reālās dzīves sfērā mežojas locekļus, savu praktisko prātu un savus nedaudzos darbarīkus prot izmantot prasmīgi un ar gara klātbūtni, — viņš, rēķinot cilvēku pret cilvēku, acīmredzami ir attīstītāks nekā tā politiskā vai mācītā mašīna, kas kā bērns stāv uz ļoti augsta postamenta, ko taču diemžēl uzbūvējušas svešas rokas, jā, bieži vien visi līdzšinējās pasaules pūliņi. Turpretim dabas cilvēks ir, tieša gan, aprobežots, bet veselīgs un krietns vīrs virs zemes. Neviens nenoliegs, ka Eiropa ir mākslas un izgudrojošā cilvēciskā prāta arhīvs; hronoloģijas liktenis tajā noglabājis savus dārgumus, tajā tie tika vairoti un tiek izmantoti. Taču tādēļ ne jau katram, kas tos izmanto, piemīt izgudrotāja prāts, drīzāk tas daļēji kļuvis par dīkdienī šīs izmantošanas dēļ, jo, ja man ir kāda svešinieka darbarīks, diezin vai es pats izgudrošu sev darbarīku.

Vēl daudz grūtāks jautājums ir: ko mākslas un zinātnes darījušas laimes labad vai — drīzāk — cik lielā mērā tās to vairojušas; un es domāju, ka nedz ar *Jā*, nedz *Nē* šis jautājums vispār nav izšķirams, jo, kā visur, tā arī šeit viss atkarīgs no izgudrotā izmantošanas. Ka pasaulē ir smalkāki un sarežģītāki instrumenti un tād ar mazāku darbu iespējams padarīt vairāk, līdz ar to arī saudzēt un taupīt cilvēku pūliņus, ja vēlas tos saudzēt un taupīt, — par to nav runa. Nav arī apstrīdams, ka ar katru mākslu un zinātnei tiek izveidota jauna sabiedriskuma, t. i., tās kopējās vajadzības saikne, bez kuras augsti attīstīti cilvēki vairs negrib dzīvot. Bet, vai, no otras puses, ikviena pieaugusī vajadzība paplašina arī cilvēka svētlaiques šauru loku, vai māksla jēkad spējusi patiesi ko pielikt klāt dabai vai arī drīzāk vienā otrā ziņā tai ko atņēmt un to vājina, vai visas zinātniskās un mākslinieciskās balvas cilvēka krūtīs nav pamodinājušas arī sliksmes, ar

kurām daudz retāk un grūtāk iespējams nonākt pie vis-skaistākās cilvēka balvas — apmierinājuma, jā, beidzot, vai cilvēku spiešanās un pieaugušā sabiedriskuma dēļ dažas zemes un pilsētas nav kļuvušas par nabagmāju, par mākslīgu lazareti un slimnīcu³⁶⁶, kuras noslēgtajā gaisā bālā cilvēce arī mākslīgi sirgst, un, tā kā cilvēce pārtiek no zinātnes, mākslas un valsts iekārtas žēlastības dāvanām, tā lielākoties pieņēmusi arī ubagu stilu, ķer-damās pie visām ubagu mākslām un tādēļ arī ciezdama ubagu likteni, — par to un vēl ko citu vairāk mūs pamā-cīs laika meita — spožā vēsture.

IV

VARA IR NOTEIKTA KĀRTĪBA STARP CILVĒKIEM, LIELĀKOTIES TRADICIONĀLI MANTOTA

Cilvēka dabiskais stāvoklis ir sabiedrības stāvoklis, jo tajā viņš piedzimst un tiek audzināts, uz to ved viņa skaistās jaunības modusies dziņa, un cilvēces saldākie vārdi — tēvs, bērns, brālis, māsa, mīļotais, draugs, gād-nieks — ir dabisko tiesību saites, kas pastāv jebkuras pirmatnējas cilvēku sabiedrības stāvoklī. Tātad līdz ar tām ir nodibinātas arī pirmās varas starp cilvēkiem, ģimenes iekārtas, bez kurām mūsu dzimums nevar pa-stāvēt, likumi, ko devusi un arī pati caur sevi pietiekami ierobežojusi daba. Mēs tās sauksim par dabiskas varas pirmo pakāpi, tomēr tā paliks arī augstākā un pēdējā.

Šeit nu daba pabeidza savas sabiedrības pamatus un augstāku veidojumu dibināšanu uz tiem atstāja cilvēka prāta vai vajadzības ziņā. Visās klimata joslās, kur atse-višķas ciltis un dzimtas viena otrai maz vajadzīgas, tās viena par otru arī mazāk interesējās, tātad tās nedomāja par lieliem politiskiem veidojumiem. Līdzīgā veidā zvej-nieku piekrastes, ganu ganības, mednieku meži, kur tajos beidzas tēva un mājas vara, cilvēku tālākie sakari lielāko-ties balstījās tikai uz līgumu vai uzdevumu. Mednieku tauta, piemēram, iet medībās; ja tai nepieciešams vadī-tājs, tad tas ir medību vadītājs, par kuru viņi ievēlē pašu veiklāko, kuram viņi tātad arī paklausa tikai aiz brīvas izvēles un savas darbības kopīgā mērķa labad. Visiem dzīvniekiem, kas dzīvo baros, ir tādi barveži; ceļojumos, aizsardzības pasākumos, uzbrukumos un vispār jebkurā

kopīgā grupas lietā nepieciešams tāds spēles karalis. Šo iekārtu mēs nosauksim par dabiskas varas otro pakāpi, tā pastāv visās tautās, kas seko vienīgi savām vajadzībām un, kā mēs to saucam, dzīvo dabiskā stāvoklī. Pat vēlētie tautas tiesneši pieder pie šīs varas pakāpes, proti, paši gudrākie un paši labākie tiek izvēlēti amatiem kā darbam, un līdz ar darbu izbeidzas arī viņu kundzība.

Bet kā atšķiras trešā pakāpe, mantotā vara starp cilvēkiem! Kur šeit izbeidzas dabas likumi vai kur tie sākas? Tas, ka vistsainīgāko un visgudrāko vīru strīdnieki izvēlējās par tiesnesi, atbilda lietas dabai, un, ja viņš kā tāds bija sevi apliecinājis, tad varēja palikt tiesnesis līdz sirmam vecumam. Bet nu sirmgalvis nomirst, un kādēļ viņa dēls ir tiesnesis? Tas, ka viņu dzemdinājis visgudrākais un vistsainīgākais tēvs, nav nekāds pamatojums, jo nedz gudrību, nedz taisnīgumu tēvs viņā nevarēja dzemdināt. Vēl jo mazāk, atbilstoši amata dabai, tautas pienākums būtu viņu par tādu atzīt tādēļ, ka viņa tēvu personisku iemeslu dēļ reiz ievēlēja par tiesnesi, jo dēls nav tēva persona. Un, ja pat visiem saviem vēl nedzimušajiem tā gribētu noteikt likumu, ka viņš par tādu jāatzīst, un viņu visu saprāta vārdā uz mūžīgiem laikiem noslēgtu līgumu, ka ikvienam šīs dzimtas nedzimušajam jābūt dzimušam tautas tiesnesim, vadoņim un ganam, t. i., virdrosmīgākajam, vistsainīgākajam, visgudrākajam no visas tautas, un viņš sava dzimuma dēļ ikvienam par tādu jāatzīst, tad būtu grūti šāda veida mantošanas līgumu saskaņot, es negribu teikt — ar tiesībām, bet kaut vai tikai ar saprātu. Daba savas cēlākās dāvanas neizdala pa dzimtām, un asins tiesības, saskaņā ar kurām vienam nedzimušajam ir tiesības valdīt pār citu nedzimušo, kad abi reiz būs piedzimuši, tikai dzimšanas tiesību dēļ, man ir viena no tumšākajām cilvēku valodas formulām.

Jābūt citiem cēloņiem, kas starp cilvēkiem ieviesa mantotu varu, un vēsture mums šos cēloņus nenoklusē. Kas Vācijai, kas kultivētajai Eiropai devis to valdības? Karš. Barbaru ordas uzbruka šai pasaules daļai, to vadoņi un aristokrāti savā starpā sadalīja zemes un cilvēkus. Tā radās firstu zemes un lēņi, tā radās dzimtbūšana paverdzinātajās tautās; īpašums piederēja iekarotājiem, un, kas kopš tā laika šajā īpašumā izmainīts, to atkal izšķīra revolūcija, karš, vareno vienošanās, tātad vienmēr — stiprākā tiesības. Pa šo karalisko ceļu iet uz priekšu

vēsture, un vēstures fakti nav noliedzami. Kas pasauli pakļāva Romai, Grieķiju un Austrumus — Aleksandram? Kas izveidoja un atkal sagrāva visas lielās monarhijas līdz pat Sezostriam³⁶⁷ un leģendārajai Semiramīdai³⁶⁸? Karš. Vardarbīgi iekarojumi tātad aizstāja tiesības, kas vēlāk tikai caur noilgumu vai, kā saka mūsu politiķi, caur klusējošu kontraktu kļuva par tiesībām, bet klusējošais kontrakts šajā gadījumā nav nekas cits kā tas, ka stiprākais paņem, ko grib, un vājākais atdod vai pacieš, ko nespēj mainīt. Un tā mantotas varas, tāpat kā jebkura cita mantojama īpašuma tiesības, karājas tradīcijas ķēdē, kuras pirmo robežstabu iedzina laime vai vara un kas turpinājās šur tur ar labestības un gudrības, taču lielākoties atkal tikai ar veiksmes vai pārspēka palīdzību. Pēcteči un mantinieki saņēma, ciltstēvs ņēma, un tas, ka tam, kuram bija, arī tika dots arvien vairāk, lai viņam būtu pārpilnība, nav tālāk jāpaskaidro, tās ir minētā zemju un cilvēku pirmā īpašuma dabiskās sekas.

Nevajag domāt, ka tas attiecas vienīgi uz monarhijām kā iekarošanas briesmoniņiem, bet sākotnējās valstis varētu būt radušās citādi, jo kā gan citādi pasaulē būtu tādas radušās? Kamēr tēvs valdīja pār ģimeni, viņš bija tēvs un arī saviem dēliem ļāva kļūt par tēviem, pār kuriem centās valdīt tikai ar padomiem. Kamēr vairākas ciltis pēc brīvas iniciatīvas kādai noteiktai vajadzībai sev izvēlējās tiesnešus un vadoņus, tik ilgi šīs amatpersonas bija tikai kopējā mērķa kalpi, nozīmēti sanāksmes vadītāji; vārdi «kungs», «ķēniņš», «vienpersonisks, patvalīgs despots ar mantotu varu» šīs iekārtas tautām bija kaut kas nedzirdēts. Bet, ja nācija iemīga un ļāva savam tēvam, vadonim un tiesnesim valdīt, ja beidzot viņam, miegaini pateicīga viņa nopelnu, viņa varas, viņa bagātības vai nezin kādu citu iemeslu dēļ, pat iedeva rokās mantojamo scepteri, lai viņš tos un to bērņus ganītu kā gans aitas, — kādas attiecības šeit būtu domājamas, ja ne vājums vienā, pārspēks otrā pusē, tātad stiprākā tiesības! Bieži vien lapsa stājās lauvas vietā, un tā nu lapsa bija varenākais, jo ne jau tikai ieroču vara ir spēks: izmanība, viltība un smalka blēdība vairumā gadījumu panāk vairāk nekā spēks. Īsi sakot, lielā cilvēku atšķirība gara, laimes un ķermeņa dāvanu ziņā pēc apgabalu, dzīvesveidu un vecumu atšķirības radījusi uz zemes paverdzināšanu un despotijas, kas daudzās valstīs viena

otru diemžēl tikai nomainījušas. Kareivīgas kalnu tautas, piemēram, pārplūdināja mierīgo līdzenumu, klimats, posts, trūkums tās bija padarījuši stipras un uzturējuši to drosmi; tad nu tās izpletās kā Zemes kungi, līdz maigākos apgabalos tās pašas uzvarēja pārpilnība un pakļāva citi. Tā tika uzveikta mūsu vecā Tellūra³⁶⁹, un vēsture uz tās kļuvusi par cilvēku medišanas un iekarojumu skumju gleznu; gandrīz katra sīka valsts robeža, katrs jauns laikmets Laiku grāmatā ierakstīts ar upurēto asiņām un apspiesto asarām. Pasaules slavenākie vārdi bijuši cilvēku dzimuma žņaudzēji, kronēti vai kroņa dēļ karojoši bendes, un, kas ir vēl bēdīgāk, bieži vien viscēlākie cilvēki bija spiesti stāvēt uz šīs melnās savu brāļu paverdzināšanas skatuves. Kā tas nāk, ka pasaules impēriju vēsture uzrakstīta ar tik maz saprātīgiem gala rezultātiem? Tādēļ, ka savos lielākajos un vairumā notikumu tā realizēta ar maz saprātīgiem gala rezultātiem, jo nevis humanitāte, bet kaislības pakļāva Zemi un tās tautas dzina kopā un vienu pret otru kā mežonīgus zvērus. Ja providencei būtu labpaticis, lai pēc mums valda augstākās būtnes, — cik gan citāda būtu cilvēku vēsture! Bet nu tie bija varoņi, t. i., godkāriģi, ar varu apveltīti vai viltīgi un uzņēmīgi cilvēki, kas atkarībā no kaislībām iesāka vērpt notikumu pavedienu un, kā gribēja liktenis, to auda tālāk. Ja neviens pasaules vēstures punkts mums neparādītu mūsu dzimuma zemiskumu, tad mums to parādītu tā valdību vēsture, atbilstoši kurai mūsu Zemei tās lielākajā daļā vajadzētu saukties nevis par Zemi, bet gan par Marsu vai bērnu rijēju Saturnu.

Turklāt cilvēku nevienlīdzība no dabas nav tik liela, kāda tā kļūst audzināšanas rezultātā, kā parāda vienas un tās pašas tautas stāvoklis dažādu valdības tipu apstākļos. Pati cēlākā tauta despotisma jūgā īsā laikā zaudē savu dižciltību, smadzenes tās kaulos tiek sabradātas, un, tā kā tās smalkākās un skaistākās dotības tiek izmantotas krāpšanai, lišķīgai verdzībai un greznībai, vai gan jābrīnās, ka tā pamazām pierod pie sava jūga, to skūpstā un apvij ar ziediem? Lai cik apraudāms ir šis cilvēku liktenis dzīvē un vēsturē, jo nav gandrīz nevienas nācijas, kas bez pilnīgas palingēnes³⁷⁰ brīnuma būtu jēkad atkal pacēlusies no pierastas verdzības bezdibeņa, tomēr šis posts acīmredzami nav vis dabas, bet cilvēku roku darbs. Daba vadīja sabiedrības saiti tikai līdz ģimenēm, tālāk

tā mūsu dzimumam ļāva brīvu vaļu iekārtoties, uzbūvēt savas mākslas augstāko veidojumu — valsti — pēc savas gribas. Ja cilvēki iekārtojās labi, tad viņiem klājās labi, ja viņi izvēlējās vai pacieta tirāniju un sliktas valdīšanas formas, tad lai nes vien savu nastu. Labā Māte nevarēja darīt neko citu, kā viņus mācīt caur saprātu, caur vēstures tradīciju vai, beidzot, caur pašu sāpju un posta sajūtu. Tātad tikai cilvēku dzimuma iekšējā deģenerēšanās pieļāvusi cilvēku varas netikumus un izkropļojumus, jo — vai pat visspiedīgākajā despotismā vergs vienmēr nedalās laupījumā ar savu kungu un despots vienmēr nav visnožēlojamākais vergs?

Tā kā visiem likumiem, ko līdz šim esmu skāris, savs īstais skaidrojums jāņem no pašas vēstures, lai tad arī tā attīstība paliek vēstures pavediena ziņā.

1. Tiesa gan, viegls, bet ļauns princips cilvēces vēstures filozofijai būtu: «Cilvēks ir dzīvnieks, kam nepieciešams kungs³⁷¹ un kurš no šī kunga vai kungu grupas sagaida savas šīspasaules sūtības laimi.» Apgriez šo tēzi: cilvēks, kam nepieciešams kungs, ir dzīvnieks; tiklīdz viņš top cilvēks, viņam vairs nav vajadzīgs īpašs kungs. Proti, daba mūsu dzimumam nav noteikusi kungu, tikai dzīvnieciski netikumi un kaislības mums to padara nepieciešamu. Sieviete nepieciešams vīrietis un vīrietim — sieviete, neaudzinātajam bērnam nepieciešami audzinoši vecāki, slimniekam — ārsts, strīdniekam — šķīrējs, ļaužu baram — vadonis; tās ir dabiskās attiecības, kas veido lietas būtību. Cilvēka jēdzienā nav ietverts viņam nepieciešama despota jēdziens, kas arī būtu cilvēks; cilvēks vispirms jātur par vāju, lai viņam būtu nepieciešams aizstāvis, par nepilngadīgu, lai būtu nepieciešams aizbildnis, par mežoni, lai būtu nepieciešams savaldītājs, par briesmoni, lai viņam būtu nepieciešams sodītājs eņģelis. Tātad visas cilvēku valdības³⁷² līdz šim radušās tikai aiz nepieciešamības un pastāv šīs ilgstošās nepieciešamības dēļ. Tāpat kā slikts ir tas tēvs, kurš savu bērnu audzina tā, lai tas visu mūžu būtu nepilngadīgs, lai tam visu mūžu būtu nepieciešams audzinātājs, tāpat kā ļauns ir tas ārsts, kurš baro slimību, lai pats slimniekam līdz kapa malai būtu neaizstājams, tāpat šis princips jāpielieto attiecībā uz cilvēku dzimuma audzinātājiem, tēvzemes tēviem un to audzēkņiem. Vai nu viņi vispār nav spējīgi laboties, vai arī visiem tiem gadu tūkstošiem,

kopš pār cilvēkiem kāds valdīja, taču vajadzēja atklāt, kas no viņiem iznācis un kādam mērķim tie viņus audzinājuši. Šā darba gaitā tādi mērķi tiks ļoti skaidri parādīti.

2. Daba audzina ģimenes, visdabiskākā valsts tātad ir arī tauta ar nacionālu raksturu. Gadu tūkstošiem ilgi tas saglabājas tautā un to iespējams izveidot visdabiskākā formā, ja tās līdzdzimušajam valdniekam tas ir svarīgi, jo tauta gan ir dabas augs, gan ģimene, tikai augs ir ar vairākiem atzariem. Tātad nekas, šķiet, nav tik acīmredzami pretējs valdīšanas mērķim kā nedabiska valstu palielināšana, mežonīga cilvēku rasu un nāciju samaisīšana zem viena sceptera. Cilvēku scepteris ir pārāk vājš un sīks, lai tajā varētu iepotēt tik pretrunīgas daļas; tātad tās tiek salīmētas kopā trauslā mašīnā, ko sauc par valsts mašīnu, bez iekšējas dzīvības un atsevišķo daļu savstarpējas simpātijas. Tāda veida impērijas, kas vislabākajam monarham padara tik smagu tēvzemes tēva vārdu, vēsturē parādās kā tie monarhiju simboli pravieša sapnī, kur lauvas galva ar pūķa asti un ērgļa spārns ar lāča kāju apvienojas nepatriotiskā valstiskā veidojumā. Kā Trojas zirgi tuvinās tādas mašīnas, garantējot viena otrai nemirstību, jo bez nacionālā rakstura tajās taču nav dzīvības, un ar varu apvienotajiem vienīgi likteņa lāsts tās varētu nolemt nemirstībai, jo tieši politika, kas tās radīja, arī ir tā, kas ar tautām un cilvēkiem rotaļājas kā ar nedzīviem ķermeņiem. Bet vēsture pietiekami parāda, ka šie cilvēku lepnuma instrumenti ir no māla un, tāpat kā jebkurš māls uz Zemes, saplīst vai izšķīst.

3. Kā visās cilvēku attiecībās, viņu savienības galvenais mērķis ir palīdzība un drošība, tāpat arī valstij nav labākas kārtības par dabisko, proti, lai arī valstī ikviens ir tas, par ko viņu nolikusi daba. Tiklīdz valdnieks grib stāties Radītāja vietā un, patvaļas vai kaislības dzīts, grib radīt pēc sava prāta to, kam pēc Dieva prāta radībai nevajadzētu būt, tā šīs debesīm pavēlošais despotisms tūlīt ir visās nekārtības un neizbēgamās nelaimes tēvs. Bet, tā kā tradīcijas noteiktas cilvēku kārtas zināmā veidā darbojas pretim dabai, kas ar savām vēltēm nepiesaistās nevienai kārtai, tad nav brīnums, ka vairums tautu pēc tam, kad bija izgājušas visdažādākās varas formas un izjutušas katras slogu, beidzot izmisušas atgriezās pie tās, kas tās pavisam padarīja par mašīnām, — pie despotiskas mantojamas varas. Tās runāja kā tas jūdu ķēniņš³⁷³,

kad viņam piedāvāja trīs ļaunumus: «Labāk lai krītam Tā Kunga nekā cilvēku rokās!» — un pilnīgi padevās providences žēlastībai, gaidīdama, ko tā piesūtīs viņam par valdnieku; jo aristokrātu tirānija ir barga tirānija, un valdoša tauta ir īsts leviatāns³⁷⁴. Visi kristīgie valdnieki sevi tādēļ sauc «no Dieva žēlastības» un līdz ar to atzīst, ka tikuši pie kroņa nevis savu nopelnu dēļ, kuru pirms dzimšanas nemaz arī nav, bet providences lēmuma dēļ, kas viņiem lika piedzimt šajā vietā. Attiecīgie nopelni viņiem vēl tikai jāiegūst pašu pūlīņiem, ar ko viņiem it kā jāattaisno providence par to, ka tā viņus atzinusi par viņu augstā posteņa cienīgiem, jo valdnieka postenis nav zemāks, kā būt dievam starp cilvēkiem, augstākam ģēnijam mirstīgā veidolā. Kā zvaigznes mirdz tie nedaudzie, kas izprata šo izcilo aicinājumu, bezgala tumšajā parastu valdnieku mākoņainajā naktī un spirdzina apmaldījušos ceļinieku viņa skumjajā gaitā cilvēku politiskajā vēsturē.

Ak, kaut cits Monteskjē mums iedotu nobaudīt likumu un varas garu uz mūsu apaļās Zemes kaut tikai vispazīstamākajos gadsimtos! Nevis pēc tukšiem trīs vai četrus varas formu nosaukumiem, kuras taču nekur un nekad nav vai nepaliek tādas pašas, arī ne pēc asprātīgiem valsts principiem³⁷⁵, jo neviena valsts nebalstās uz vārdisku principu, nemaz nerunājot par to, ka valsts šo principu saglabātu nemainīgu visās savās kārtās un visos laikos; arī ne caur izkļiedētiem piemēriem no visām nācijām, visiem laikiem un pasaules rajoniem, no kuriem šajā juceklī pat mūsu Zemes ģēnijs neizveidotu veselu ainu, bet tikai filozofiski, dzīvi attēlojot pilsonisko vēsturi, kurā, lai cik vienveidīgs šķiet, neviens skats nav sastopams divreiz un šausmīgi pamācoši pilnveido mūsu dzimuma un tā valdnieku netikumu un tikumu gleznu, vienmēr izmainītu atkarībā no vietas un laikiem un vienmēr to pašu.

Trīspadsmitā grāmata³⁷⁶

Ar tāda ceļotāja nožēlu, kuram jāatstāj sveša zeme, to neiepazīnušam, kā bija vēlējies, es pametu Āziju. Cik maz mēs par to zinām un lielākoties — no cik vēliem laikiem, no cik nedrošām rokām! Austrumāzija

mums tikai nesen kļuvusi pazīstama, pateicoties reliģiskām vai politiskām partijām³⁷⁷, un, pateicoties zinātnieku partijām Eiropā, daļēji tik samudžināta, ka uz plašiem tās apgabaliem mēs vēl raugāties kā uz pasaku zemi. Priekšāzijā un tai kaimiņos esošajā Ēģiptē viss senais mums šķiet kā drupas vai zudis sapnis; viss, kas mums zināms, nāk no paviršu grieķu mutes, kuri šo valstu lielajam vecumam daļēji bija pārāk jauni, daļēji — ar pārāk svešu domāšanas veidu un uztvēra vienīgi to, kas bija viņiem radniecīgs. Babilonas, Fenīcijas un Kartāgas arhīvu vairs nav, Ēģiptes ziedu laiki bija pagājuši gandrīz līdz tam, kad grieķi ieradās tās iekšējos apgabalos³⁷⁸. Tātad viss sarūk līdz nedaudzām nodzeltējušām lapām, kas satur leģendas no leģendām, vēstures fragmenti — sapnis par senpasauli.

Pie Grieķijas skaidrojas rīts, un mēs liksmi kuģojam tai pretim. Šīs zemes iedzīvotāji salīdzinājumā ar citām nācijām agri saņēma rakstību un vairumā savu valstisko veidojumu atrada līdzekļus savas valodas pazemināšanai no poēzijas līdz prozai un tajā — līdz filozofijai un vēsturei. Vēstures filozofija tātad Grieķiju uzskata par savas dzimšanas vietu, tur tā arī nodzīvojusi savu skaisto jaunību. Jau fabulu mīlētājs Homērs apraksta vairāku tautu tikumus, ciktāl sniedzās viņa zināšanas; argonautu dziesminieki, kuru atbalss saglabājusies, ietiecas citos, dīvainos novados. Kad vēlāk istā vēsture atbrīvojās no poēzijas, Hērodots apceļoja vairākas zemes un ar slavējami bērnišķīgu ziņkārību apkopoja visu, ko redzēja un dzirdēja. Vēlākajiem grieķu vēsturniekiem, kaut arī viņi aprobežojās ar savu zemi, tomēr vajadzēja kaut ko ziņot arī par citām zemēm, ar kurām saskārās viņu tauta, tā galu galā pamazām, sevišķi, pateicoties Aleksandra karagājieniem, pasaule kļuva plašāka. Ar Romu, kurai grieķi kalpoja ne vien kā ceļveži vēsturē, bet arī kā vēsturnieki, tā paplašinājās vēl vairāk, tā ka Sicīlijas Diodors, grieķis, un Trogs³⁷⁹, romietis, savus materiālus jau uzdrošinājās apkopot par kaut ko līdzīgu pasaules vēsturei. Tātad mēs priecājamies par to, ka beidzot nokļūstam pie tautas, kuras izcelsme arī tīta tumsā, kuras senākie laiki neskaidri, kuras skaistākos mākslas, rakstītos darbus lielākoties izdzēsis arī tautu niknums vai laiku pelējums, no kuras tomēr ar mums runā brīnišķīgi pieminekļi. Tie mūs uzrunā filozofiskā garā, kura humanitāti es veltīgi

ceņšos iedvest savam pētījumam par tiem. Es gribētu kā dzejnieks piesaukt tālu redzošo Apollonu un Atmiņas meitas — visu zinošās Mūzas, taču pētnieka gars lai ir mans Apollons un objektīvā patiesība — mana Mūza pamācītāja.

II

GRIEĻU VALODA, MITOLOĢIJA UN POĒZIJA

Mēs nonākam pie priekšmetiem, kas jau gadu tūkstošiem bijuši un, kā es ceru, vienmēr būs izsmalcinātākās cilvēku dzimuma daļas baudas objekts. Grieķu valoda ir visattīstītākā pasaulē, grieķu mitoloģija — visbagātākā un visskaistākā uz Zemes, beidzot, grieķu poēzija varbūt ir savā veidā vispilnīgākā, ja to aplūko atbilstoši vietai un laikam. Kurš gan šim kādreiz rupjajām ciltīm devis tādu valodu, poēziju un tēlainu gudrību? Viņām to iedeva dabas ģēnijs, viņu zeme, viņu dzīvesveids, viņu laikmets, viņu cilts raksturs.

Grieķu valoda cēlās no rupjiem pirmsākumiem, bet šie pirmsākumi jau saturēja iedīgļus tam, kam no tās bija jāizveidojas un bija iespējams izveidoties. Tas nebija hieroglifu savārstījums, atsevišķu izgrūstu zilbju virkne³⁸⁰, kā valodas viņpus mongoļu kalniem. Lokanāki, vieglāki orgāni starp Kaukāza tautām radīja vieglāku modulāciju, ko saviesīga skaņu mākslas mīlestība pavisam drīz varēja ietērt noteiktā formā. Maigāk tika saistīti vārdi, skaņas sakārtotas ritmiski, valoda plūda pilnākā straumē, tās ainas saplūda patīkamā harmonijā, tās pacēlās pat līdz dejas labskanīgumam. Un tā tapa tas vienreizējais grieķu valodas veidojums, kas bija radies kā dzīva dabas forma, nevis mēmu likumu spaidu ietekmē, bet ko darināja mūzika un dejas, dziesmas un stāsti, beidzot, daudzu cilšu un koloniju runīgā brīvā satiksme. Eiropas ziemeļu tautām to valodu attīstībā tāda laime nesmaidīja. Tā kā caur svešiem likumiem un bezdziesmu reliģiju tām tika doti svešzemju tikumi, tad apklusa arī to valoda. Vācu valoda, piemēram, nenoliedzami daudz zaudējusi no savas iekšējās lokanības, no sava noteiktāka zīmējuma vārdu locīšanā, jā, vēl vairāk no tā dzīvā skanīguma, kas

tai agrāk bijis labvēlīgākās klimata joslās. Kādreiz tā bija tuva māsa grieķu valodai, un tagad — cik tāla tās veidolam! Nevienai valodai viņpus Gangas nav grieķu dialektu lokanuma un maigā plūduma, nevienam aramiešu dialektam šaipus Eifratas tā senajos veidos to nav bijis. Vienīgi grieķu valoda radusies it kā no dziedāšanas, jo dziedāšana un poēzija un agri sāka brīvā dzīve to izveidoja par pasaules mūzu valodu. Lai cik reti vienuviet atkal savāktos tie grieķu kultūras apstākļi, lai cik maz cilvēku dzimumam iespējams atgriezties savā bērnībā un atsaukt atpakaļ no mirušajiem tādu Orfeju, Mūsaju un Līnu vai Homēru un Hēsiodu ar visu, kas viņus pavadīja, tikpat maz iespējama tādas grieķu valodas ģenēze mūsu laikos pat šajos apgabalos.

Grieķu mitoloģija saplūda kopā no dažādu novadu teikām, kas bija tautas ticējumi, cilšu nostāsti par pirmtēviem vai domājošu prātu pirmie mēģinājumi izskaidrot sev pasaules brīnumus un piešķirt tiem veidolu cilvēku sabiedrībā. Lai cik neistas un pārveidotas ir mūsu t. s. senās Orfeja himnas, tās tomēr ir atveidi tām dzīvajām, dabai veltītajām lūgšanām un sveicieniem, ko visas tautas mīl savas attīstības pirmajā stadijā. Rupjais mednieks savu bīstamo lāci, nēģeris savu svēto fetišu, parsu mobēds³⁸¹ savus dabas garus un elementus uzrunā gandrīz orfiskā stilā; tikai — kā orfisko dabas himnu attīrījuši un padarījuši cēlāku jau grieķu vārdi un tēli vien! Un cik tikami vieglāka kļuva grieķu mitoloģija, kad ar laiku arī pašās himnās nometa tukšu pievārdu važas un to vietā, kā Homēra dziedājumos, stāstīja teikas par dieviem. Arī kosmogonijās ar laiku tika ciešāk saspīestas senās, skarbās pirmteikas un to vietā apdziedāti cilvēki — varoņi un ciltstēvi, ko cieši saistīja ar kosmogoniskajām pirmteikām un dievu tēliem. Laimīgā kārtā senie teogoniju stāstītāji savu dievu un varoņu ciltsrakstos bija inesuši tik trāpīgas, skaistas alegorijas, bieži vien tikai ar vienu savas cēlās valodas vārdu, ka tad, kad vēlākos laikos gudrie tikai gribēja atšķetināt to nozīmi un tām piesaistīt savas smalkākās idejas, tapa jauns, skaists audums. Tādēļ pat episkie dziesminieki ar laiku atmeta savas bieži izmantotās teikas par dievu radīšanu, debesu iekarotājiem, Hērakla varoņdarbiem utt. un to vietā cilvēku lietojumam apdziedāja cilvēcīgākas lietas.

No viņiem visiem slavenākais ir Homērs, tēvs visiem grieķu dzejniekiem un gudrajiem, kuri dzīvoja pēc viņa. Pateicoties laimīgam liktenim, viņa izkaisītie dziedājumi tika savlaicīgi savākti un apvienoti divkārsā veselumā, kas kā nesagraujama dievu un varoņu pils mirdz arī pēc gadu tūkstošiem. Kā cilvēks tiecas izskaidrot dabas brīnumu, tā ir pūlējušies izskaidrot Homēra tapšanu, kurš taču nebija nekas cits kā dabas bērns, laimīgs Jonijas piekrastes dziesminieks. Varbūt gājuši zudībā daži viņam līdzīgi, kas daļēji varētu apstrīdēt slavu, kurā viņš tagad dzīvo kā vienīgais. Viņam celti tempļi un viņš godināts kā dievs cilvēka veidolā, taču vislielākais gods ir paliekošais iespaids, ko viņš atstājis uz savu nāciju un vēl tagad atstāj uz visiem, kas spējīgi viņu novērtēt. Tiesa gan, priekšmeti, ko viņš apdzied, mūsu izpratnē ir sikumi, viņa dievi un varoņi ar to tikumiem un kaislībām ir tie paši, ko viņam piedāvāja viņa un pagājušo laiku teikas; tāpat ierobežotas ir arī viņa zināšanas par dabu un Zemi, viņa morāles un politiskās teorijas. Bet patiesība un gudrība, ar kādu viņš visus savus pasaules priekšmetus saauž dzīvā veselumā, katras iezīmes stingrās aprises ikvienā viņa nemirstīgo gleznu personā, nepiepiestais, maigais veids, kādā, brīvs kā dievs, viņš redz visus raksturus un to vainas un tikumus, kādā izstāsta to laimīgos un nelaimīgos piedzīvojumus, beidzot, mūzika, kas tik daudzveidīgos lielos dziedājumos nepārtraukti plūst no viņa lūpām un, iedvesta ikvienai viņa vārdu ainai, ikvienai skaņai, dzīvo vienādi mūžīgi ar viņa dziedājumiem, — tas viss cilvēces vēsturē Homēru padara par savā ziņā vienīgo un nemirstības cienīgu, ja vien uz Zemes kaut kas var būt nemirstīgs.

Homērs grieķus, protams, iespaidoja citādi, nekā spēj iespaidot mūs, no kuriem viņš bieži vien kā algu saņem mākslotu apbrīnu vai pat aukstu nicinājumu; pie grieķiem tā nebija. Tiem viņš dziedāja dzīvā valodā, viņu vēl pilnīgi nesaistīja tas, ko vēlākos laikos sauca par dialektiem, viņš tiem ar patriotismu apdziedāja senču varoņdarbus pret svešiniekiem un pie tam nosauca dzimtas, ciltis, valstis un novadus, kas daļēji tiem bija acu priekšā kā pašu īpašums, daļēji dzīvoja senču lepnuma atmiņā. Tātad viņiem Homērs bija lielākā mērā nacionālās slavas dievu vēstnesis, visdaudzpusīgākās nacionālgudrības avots. Vēlākie dzejnieki viņam sekoja:

tragiskie no viņa aizguva fabulas, pamācošās alegorijas, piemērus un sentences; ikviens jauna žanra pirmais rakstnieks no viņa darba mākslinieciskās ēkas ņēma paraugu savējam, tā ka Homērs pavisam drīz kļuva par grieķu gaumes karogu un vājākām galviņām — par visas cilvēciskās gudrības likumu. Viņš ietekmējis arī romiešu dzejniekus, un bez viņa nebūtu nekādas «Eneīdas».

Tā kā grieķu kultūra nu reiz iznākusi no mitoloģijas, poēzijas un mūzikas, tad nav jābrīnās, ka mīlestība uz tām palikusi viņu rakstura pamatiezīme, kas piemīt arī visnopietnākajiem sacerējumiem un pasākumiem. Mūsu tikumiem ir svešs tas, ka grieķi par mūziku runā kā par audzināšanas pamatsastāvdaļu, ka viņi pret to izturas kā pret svarīgu valsts instrumentu un tās pagrimumam pieraksta visnopietnākās sekas. Vēl divaināki mums šķiet slavinājumi, ko viņi ar tādu sajūsmu un gandrīz vai aizgrābtību veltī dejām, žestu un teātra mākslai kā dabiskajām poēzijas un gudrības māsām. Lasot šos slavinājumus, daži noticēja, ka grieķu skaņu māksla arī sistemātiskā pilnībā bijusi pasaules brīnums, jo tās izslavētās izpausmes mums palikušas tik pilnīgi svešas. Bet to, ka grieķi nav pirmām kārtām tiekušies pēc zinātniskas pilnības mūzikā, parāda jau tas vien, kā viņi to izmantoja. Proti, viņi pret to nemaz neizturējās kā pret īpašu mākslu, bet lika tai tikai pakalpot poēzijai, dejai, žestu un teātra mākslai. Tātad šajā saistībā un visā grieķu kultūras gaitā ietverts tās skaņu iedarbības galvenais moments. Grieķu poēzija, iznākusi no mūzikas, labprāt pie tās atgriezās, pat augstā tragēdija bija radusies tikai no kora, tāpat arī senā komēdija, sabiedriskās izpriecās, gājieni uz kaujas lauku un mājas dzīru prieki viņiem reti palika bez mūzikas un dziedāšanas, bet vairums spēļu — bez dejām. Tiesa gan, šajā ziņā provinces ļoti atšķīrās cita no citas, jo Grieķija sastāvēja no daudzām valstīm un tautām; laiks, dažādās kultūras un greznības pakāpes ienesa vēl lielākas izmaiņas, tomēr kopumā bija visnotaļ pareizi, ka grieķi tiecās kopīgi attīstīt šīs mākslas kā cilvēka darbības augstāko punktu un tām piešķīra vislielāko nozīmi. Laikam taču drīkst sacīt, ka nedz žestu, nedz teātra māksla, nedz dejas, nedz poēzija un mūzika pie mums nav tās, kas tās bija grieķiem. Viņiem tās bija tikai cilvēka gara

darbs, zieds, kura rupju iedīgi mēs saskatām visās primitīvajās tautās, ja tām ir laipns, viegls raksturs un tās dzīvo laimīgā klimata joslā. Lai cik muļķīgi būtu vēlēties pārcelties atpakaļ šajā jauneklīgas bezrūpības laikmetā, jo tas nu reiz ir pagājis, un kā klibam sirmgalvim lēkāt kopā ar jaunekļiem, taču kādēļ gan lai šis sirmgalvis ņemtu jaunekļiem ļaunā to, ka viņi ir mundri un dejo? Grieķu kultūra atbilda šim jauneklīgās liksmības laikmetam, no kuras mākslām viņi izveidoja visu, ko no tām bija iespējams izveidot, tātad nepieciešami tajās arī sasniedza tādus panākumus, kuru iespējamību mēs tagad tikko saskatām slimībās un pārspilējumos. Jo es šaubos, vai pastāv lielāks smalkākās jutekliskās iedarbības moments uz cilvēka dvēseli nekā izstudētais augstākais šo mākslu savienošanās punkts, sevišķi dvēselēs, kas, tam audzinātas un izglītotas, dzīvoja tādu iespaidu dzīvā pasaulē. Tātad, ja mēs paši nevaram būt grieķi, tad vismaz priecāsimies par to, ka grieķi kādreiz bijuši un, kā ikviens cilvēku domāšanas veida zieds, arī šis atrada savu vietu un savu laiku visskaistākajai attīstībai.

Eshila, Sofokla, Aristofāna un Eiripīda teātris nebija mūsu teātris, istā grieķu drāma vairs nav parādījusies nevienā tautā, lai cik lieliskus darbus šajā žanrā arī izstrādājušas citas nācijas. Bez grieķu dziesmām, bez svinībām un cildenā priekšstata par spēlēm Pindara odas mums nepieciešami šķiet reibuma izvirdumi, tāpat kā pat Platona sarunas, pilnas zilbju mūzikas un skaistas kompozīcijas tēlos un vārdos, tieši sava vissmalkākā ietērpā vietās izsaukušas pret sevi visvairāk pārmetumu. Tādēļ grieķus lasīt jāmācās jaunekļiem, jo vecie reti tiecas viņus redzēt vai apgūt viņu ziedošos sasniegumus. Lai jau būtu, ka viņu iztēle bieži vien guvusi pārsvaru pār prātu, ka smalkais jutekliskums, kuru viņi uzskatīja par labas izglītības būtību, brīžiem pārspējis saprātu un tikumu; mēs gribam iemācīties viņus cienīt, paši nebūdami grieķi. No viņu apgērba, viņu domu skaistā samēra un aprisēm, viņu jūtu dabiskā rosīguma un, beidzot, no tā skanīgā viņu valodas ritma, kas nekad un nekur nav atradis sev līdzīgu, mums vēl arvien jāmācās.

GRIEĶU MĀKSLAS

Tautai ar tādu mentalitāti arī visās dzīves mākslās bija jāpaceļas no nepieciešamā līdz skaistajam un patīkamajam; grieķi to sasnieguši gandrīz līdz visaugstākajam punktam visā, ar ko saskārās. Viņu reliģija prasīja skulptūras un tempļus, viņu valsts iekārta radīja pieminekļus un sabiedriskās ēkas, viņu klimats un viņu dzīvesveids, viņu rosīgums, bagātība, godkāre utt. radīja nepieciešamību pēc dažādiem mākslas darbiem. Tā tad skaistuma ģēnijs viņiem iedvesa šos darbus — vienreizējus cilvēces vēsturē — un palīdzēja novest tos līdz pilnībai, jo, tā kā lielākie šāda veida brīnumi sen gājuši bojā, mēs vēl arvien apbrīnojam un mīlam to drupas un lauskas.

1. To, ka reliģija ļoti sekmējusi grieķu mākslu, mēs redzam no viņu mākslas darbu sarakstiem Pausanija³⁸², Plīnija rakstos vai kādā no krājumiem, kuros stāstīts par to atliekām; šis punkts ir līdzīgs arī visā tautu un cilvēku vēsturē. Visur bija vēlēšanās redzēt savas pielūgsmes priekšmetu, un, kur to neaizliedza likums vai pati reliģija, cilvēki tiecās to iztēloties vai atveidot. Pat nēģeru tautas savu dievu sev padara uzskatāmu fetišā, un par grieķiem ir zināms, ka viņu priekšstati par dieviem sensenos laikos sākās no kāda akmens vai īpaša bluķa. Tādā pieticībā tik rosīga tauta nu nevarēja palikt, bluķis kļuva par hermu³⁸³ vai statuju, un, tā kā nācija bija sadalīta daudzās mazās ciltīs un tautiņās, tad bija dabiski, ka ikviena savu mājas un cilts dievu centās izgrednot arī atveidojumā. Daži veiksmīgi seno daidalu³⁸⁴ mēģinājumi, droši vien arī redzētie kaimiņu mākslas darbi rosināja uz sacensību, un tā vairākas ciltis un pilsētas savu dievu, sava novada lielāko svētnīcu drīz vien ieraudzīja glītākā izskatā. Galvenokārt ar dievu tēliem senākā māksla piecēlusies kājās un it kā iemācījusies staigāt³⁸⁵, tādēļ arī visas tautas, kurām bija liegti dievu atveidojumi, tēlotājā mākslā nekad nepacēlās sevišķi augstu.

Bet, tā kā dievus pie grieķiem bija ievēduši dziedājumi un dzeja, tad kas gan bija dabiskāk par to, ka tēlotāja māksla kopš agrīniem laikiem kļuva par poēzijas meitu, kurai viņas māte tos dižos tēlus it kā iedzie-

dāja tieši ausī. Māksliniekam bija jāmācās dievu vēsture no dzejniekiem, līdz ar to arī viņu attēlošanas veids; tādēļ senākā māksla nenoniecina pat visdrausmīgākos viņu atveidojumus, jo tādus apdziedāja dzejnieks³⁸⁶. Ar laiku grieķi nonāca pie patīkamākiem atveidojumiem, jo patīkamāka kļuva pati dzejas māksla, un tā Homērs kļuva par grieķu daiļākās mākslas tēvu, jo bija to daiļākās poēzijas tēvs. Viņš deva Feidijam to cēlo ideju viņa Jupitera radīšanai, kuram tad sekoja pārējie šī dieva mākslinieku veidojumi. Atbilstoši dievu radniecībai dzejnieku vēstījumos arī to statujās ienāca noteiktāki raksturi vai pat ģimenes iezīmes, līdz beidzot pieņemtā dzejnieka tradīcija izveidojās par dievu tēlu kodeksu visā mākslas valstībā. Grieķu mākslas tātad nevarēja būt nevienai senatnes tautai, kurai nebija bijis arī grieķu mitoloģijas un poēzijas, kura tomēr vienlaikus pie savas kultūras nonākusi grieķu veidā. Nekā tāda vēsturē nav bijis, un tā nu grieķi ar savu homērisko mākslu ir vienīgie.

Bez šaubām, tas bija laimīgs apstākļis, ka grieķi, aplūkoti kopumā, bija skaisti veidota tauta, kaut gan šo veidojumu vajadzētu attiecināt nevis uz katru atsevišķu grieķi, bet uz ideālu mākslas tēlu. Pie viņiem, tāpat kā visur, formām bagātā daba neļāva sevi traucēt cilvēku tēlu tūkstoškārtīgās izmaiņās, un, kā teicis Hipokrāts, arī starp skaistajiem grieķiem, tāpat kā visur, bija sastopamas izskatu kropļojošas slimības un ļaunumi. Taču, arī atzīstot to visu un pat ierēķinot tās dažādās saldās izdevības, kurās mākslinieks skaistu jaunekli varēja paaugstināt par Apollonu vai kādu Frīni un Laīdu³⁸⁷ — par sievišķā daiļuma dievi, tomēr pieņemtais un par likumu noteiktais mākslinieku dievu ideāls ar to vēl nav izskaidrots. Jupitera galva cilvēku dabā droši vien nevarētu pastāvēt, tāpat kā mūsu reālajā pasaulē Jupiterš nekad nav dzīvojis. Dižais anatomiskais zīmētājs Kampers³⁸⁸ skaidri pierādījis, uz kādiem izdomātiem likumiem savā formā balstījies grieķu mākslinieku ideāls, taču pie šiem likumiem varēja novest vienīgi dzejnieku priekšstats un svētas pielūgsmes mērķis. Tātad, ja jūs gribat dievu tēlos radīt jaunu Grieķiju, tad atdodiet tautai šo poētiski mitoloģisko mānticību līdz ar visu, kas pie tās pieder, visā dabiskajā naivumā. Apceļojiet Grieķiju un aplūkojiet tās tempļus, tās grotas un svētās

birzis, tad atteiksieties no domas kaut vai tikai vēlēties, lai grieķu mākslas augstumus būtu sasniegusi tauta, kas it neko nezina par tādu reliģiju, t. i., par tādu tik dzīvu mānticību, kas katru pilsētu, katru vietu un stūrīti bija piepildījusi ar pārmantotu, svētu tagadni.

2. Visas grieķu varoņteikas, sevišķi, ja tās attiecās uz cilts senčiem, arī iederas šeit, jo arī tie bija gājuši caur dzejnieku dvēseli un daļēji dzīvoja mūžīgās dziesmās; tātad mākslinieks, kurš tos attēloja, cilts lepnumam un senču priekam atveidoja to piedzīvojumus ar sava veida dzejnieku reliģiju. To apstiprina senāko mākslinieku vēsture un grieķu mākslas darbu pārskats. Kapi, vairogi, altāri, svētvietas un tempļi saglabāja senču piemiņu, un tieši tie vairākās ciltīs kopš vissenākajiem laikiem arī nodarbināja strādājošo mākslinieku. Visas kareivīgās tautas pasaulē apgleznoja un rotāja savus vairogus; grieķi gāja tālāk, viņi iegrieza vai izlēja un izveidoja uz tiem tēvu piemiņu. Tā tapuši ļoti agrīnie Vulkāna darbi ļoti senu dzejnieku sacerējumos³⁸⁹, tā Hēsioda poēmā radies Hērakla vairogs ar Perseja varoņdarbiem. Līdzās vairogiem tāda veida attēlojumi nokļuva arī uz varoņu altāriem vai citiem ģimenes pieminekļiem, kā parāda Kipsela lāde³⁹⁰, kuras figūras pilnīgi bija Hēsioda vairoga garā. Šāda satūra izcili darbi minēti jau kopš Daidala laikiem, un, tā kā daudzi dievu tempļi sākotnēji bijuši kapavietas, tad senču, varoņu un dievu piemiņa tajos saskārās tik cieši, ka kļuva gandrīz par vienādu godināšanu, vismaz mākslai — par vienādu stimulu. Tā cēlušās senās varoņvēstures izpausmes dievu apģērbā, uz troņu un altāru malām un pieminekļi mirušajiem bieži vien pilsētu tirgus laukumos vai hermas un kolonnas uz kapiem. Ja nu vēl pieskaitām neizsakāmi daudzos mākslas darbus, kas nonāca dievu tempļos kā dāvanas no ģimenēm, dzimtām vai privātpersonām, kā piemiņas veltes vai pateicības ziedojumi un atbilstoši pieņemtajai tradīcijai bieži vien bija greznoti atveidojumiem no cilts un varoņvēstures, — kura cita tauta varētu dižoties ar tādiem visdaudzveidīgākās mākslas stimuliem? Mūsu senču zāles ar saviem aizmirstu senču portretiem salīdzinājumā ar to nav nekas, jo visa Grieķija bija pilna ar savu dievu un varoņu senču teikām un dziesmām, un svētām vietām. Viss bija atkarīgs no drosmīgās idejas, ka dievi ir viņiem radniecīgi augstāki cilvēki un

varoņi — zemāki dievi; bet šo priekšstatu bija izveidojuši viņu dzejnieki.

Pie šādas ģimenes un tēvzemes slavas, kas palīdzēja mākslai pacelties, es pieskaitu arī grieķu spēles; tās bija viņu varoņu iedibinājumi un vienlaikus piemiņas sviņības, kults un gan mākslai, gan poēzijai ārkārtīgi labvēlīgas tradīcijas. Ne jau tikai tādēļ, ka jaunekļi, pa daļai kaili, vingrinājās dažādās cīņās un veiklībā un turklāt kļuva par dzīviem modeļiem māksliniekiem, bet drīzāk tādēļ, ka, pateicoties šiem vingrinājumiem, viņu ķermeņi kļuva skaistas atveidošanas cienīgs un, pateicoties šim jaunības uzvarām, viņu gars tika uzturēts rosīgā ģimenes, tēvu un varoņslavas piemiņā. No Pindara un vēstures mēs zinām, cik augstu visā Grieķijā tika vērtētas šāda veida uzvaras un ar kādu degsmi pēc tām tiecās. Ar to tika pagodināta visa uzvarētāja pilsēta, senlaiku dievi, un varoņi nokāpa līdz uzvarētāja dzimtai.

3. Arī grieķu valstu iekārtas palīdzēja mākslai, ne tādēļ, ka tās bija brīvvalstis, bet tādēļ, ka šīm brīvvalstīm mākslinieks bija vajadzīgs lieliem darbiem. Grieķija bija sadalījusies daudzās valstīs, un vienalga, vai tajās valdīja ķēniņi vai arhonti³⁹¹, māksla sev atrada barību. Arī to ķēniņi bija grieķi, un visas mākslas vajadzības, kas izrietēja no reliģijas vai dzimtu legendām, bija viņu vajadzības; bieži vien viņi bija pat augstākie priesteri. Tātad kopš seniem laikiem viņu piļu rotājumi izcēlās ar viņu cilts vai varoņdraugu dārgumiem, kā par to stāsta jau Homērs. Tiesa gan, republikāniskās iekārtas, kas ar laiku tika ieviestas visur Grieķijā, mākslai tomēr deva plašāku darbības lauku. Komūnas apstākļos bija nepieciešamas būves tautas sapulcēm, sabiedriskajai kasei, kopējiem vingrinājumiem un izpriecām, un tā, piemēram, Atēnās radās krāšņie gimnasiji³⁹², teātri un galerijas, Odeons un Pritanejs³⁹³, Pnikss³⁹⁴ utt. Tā kā grieķu republikās viss tika darīts tautas vai pilsētas vārdā, tad arī nebija par dārgu nekas, ko izlietoja tās sargdieviem vai to vārda godībai, turpretim atsevišķi, pat visdziļciltīgākie pilsoņi apmierinājās ar sliktākiem namiem. Šis kopības gars visu, vismaz šķietami, darīt kopuma interesēs bija grieķu valstu dvēsele; to neapšaubāmi domāja arī Vinkelmanis, kad grieķu republiku brīvību slavināja kā mākslas zelta laikmetu. Proti, greznība un diženums tajās nebija sadalīti tā kā jaunākos laikos³⁹⁵, bet saplūda tajā,

kas attiecās uz valsti. Ar šāda veida slavas idejām Perikls glaimoja tautai un mākslu labā izdarīja vairāk, nekā būtu izdarījuši desmit Atēnu ķēniņi. Viss, ko viņš būvēja, bija ļoti gaumīgs, jo piederēja dieviem un mūžīgajai pilsētai; un, protams, tikai nedaudzas grieķu pilsētas un salas būtu uzbūvējušas tādas celtnes, veicinājušas tādas mākslas darbus, ja tās nebūtu bijušas šķirtas brīvvalstis, kas sacentās slavas dēļ. Turklāt, tā kā demokrātiskās republikās tautas vadonim vajadzēja patikt tautai, tad ko viņš izvēlējās labprātāk, ja ne tādu greznības veidu, kas līdzās sargdievu labvēlībai piesaistīja arī tautas uzmanību un baroja daudzus cilvēkus?

Neviens nešaubās, ka šiem izdevumiem bijušas arī sekas, no kurām cilvēcība labprāt novēršas. Bardzība, ar kādu atēnieši apspieda uzveiktos, pat savas kolonijas, laupīšanas un kari, kuros Grieķijas valstis nemitīgi bija iesaistītas, smagie pienākumi, kas bija jāpilda valsts labā pat tās pilsoņiem, un daudz citu lietu grieķu valstis nepadara par visvēlamākajām, taču sabiedriskajai mākslai noteikti kalpoja pat šīs grūtības. Dievu tempļi lielākoties bija svēti arī ienaidniekam, bet likteņa pagrieziena ienaidnieka nopostītie tempļi arī no pelniem atdzima jo skaistāki. No uzvaras laupījuma pēc kara ar persiešiem tika uzceltas skaistākas Atēnas, un gandrīz visos veiksmīgos karos no tās laupījuma daļas, kas piederēja valstij, tika upurēts arī vienai vai otrai mākslai. Arī vēlākos laikos Atēnas, par spīti visiem romiešu postījumiem, vēl arvien uzturēja sava vārda spožumu ar statujām un ēkām, jo vairāki ķeizari, ķēniņi, varoņi un bagātas privātpersonas centās saglabāt un izdaiļot pilsētu, kuru atzina par labās gaumes māti. Tādēļ arī maķedoniešu lielvalsts apstākļos mēs redzam, ka grieķu māksla nevis izmirst, bet tikai ceļo³⁹⁶. Arī tālās zemēs grieķu ķēniņi taču bija grieķi un mīlēja grieķu mākslas. Tā Aleksandrs un daži viņa pēcteči Āfrikā un Āzijā uzcēla krāšņas pilsētas. Arī Roma un citas tautas mācījās no grieķiem, kad mākslas laiks pašu tēvzemē bija pagājis, jo visā pasaulē taču bija tikai viena — grieķu — māksla un arhitektūra.

4. Beidzot, arī grieķu klimats baroja daiļās mākslas, ne tik daudz caur cilvēku veidolu, kas vairāk atkarīgs no cilts nekā no klimatiskās joslas, bet pateicoties ērtākam stāvoklim mākslas materiālu un mākslas darbu uzstādīšanas ziņā. Skaistais Paros marmors un citas tā šķirnes

viņu zemē bija viņu rīcībā; zilonkaulu, varu, kas viņiem vēl bija nepieciešams mākslai, viņiem deva tirdzniecība, kuras centrā viņi atradās. Tā zināmā mērā pat apsteidza mākslas dzimšanu, jo viņiem varēja piederēt dārgumi no Mazāzijas, Fenīcijas un citām zemēm, kurus viņi paši vēl neprata apstrādāt. Tātad viņu mākslinieciskā talanta dīgļis tika izvilināts agri, galvenokārt arī tādēļ, ka Mazāzijas tuvums, kolonijas Lielgriekijā³⁹⁷ utt. viņos pamodināja tieksmi pēc pārpilnības un patīkamas dzīves, kura nevarēja nesekmēt mākslas attīstību. Grieku vieglais raksturs bija tāls no domas izšķiest savu čaklumu, būvējot nevaradzīgas piramīdas; atsevišķas pilsētas un valstis arī nevarēja nokļūt šajā milzeņu tuksnesī. Tātad, atskaitot varbūt vienīgo Rodas kolosu³⁹⁸, pat savos lielākajos darbos viņi ievēroja skaisto samēru, kurā cildenums sastopas ar piemilību. Dažu labu ierosmi viņiem deva tikai viņu skaidrās debesis. Vienai otrai neapsegta statujai, altārim un templim tās deva vietu, sevišķi skaistajai kolonnai, kas nedzīvā ziemeļnieku mūra vietā slaidā piemilībā varēja zem tām stāvēt — samērīguma, pareizības un vienkāršības paraugs.

Apvienojot visus šos apstākļus, redzam, kā Jonijā, Griekijā un Sicīlijā arī mākslas jomā varēja darboties tas vieglais, pareizais gars, kas pie griekiem raksturo visus labas gaumes darbus. Caur likumiem vien to nevar iemācīties, bet tas izpaužas novērotos likumos un, kaut sākotnēji pilnībā bija laimīga ģēnija iezīme, caur ilgstošu vingrināšanos varēja kļūt pat par amatu. Arī sliktākais grieku mākslinieks pēc savas manieres ir griekis, mēs varam viņu pārspēt, taču visu grieku mākslas ģenētisko stilu mēs nekad nesasniegsim; to laiku ģēnijs ir pagājis.

IV

GRIEĶU TIKUMISKĀ UN POLITISKĀ GUDRĪBA

Grieku tikumi bija tikpat atšķirīgi, cik viņu cilšu, viņu novadu un dzīvesveida raksturs atbilstoši viņu kultūras attīstības pakāpei un virknei laimīgu un nelaimīgu apstākļu, kādos viņus noveda gadījums. Arkādietis un atēnietis, jonietis un epīrietis, spartietis un sibarīts tik ļoti

atšķirās viens no otra pēc laikmeta apstākļiem, ģeogrāfiskā stāvokļa un dzīvesveida, ka man pietrūkst izmanības uzskicēt par viņiem visiem kopumā maldīgu gleznu, kuras triepieni noteikti iznāktu pretrunīgāki nekā tā atēniešu dēma³⁹⁹ aina, ko uzgleznoja Parrāsijs⁴⁰⁰. Tātad mums neatliek nekas cits, kā atzīmēt to ceļu, kuru kopumā veikusi grieķu tikumu veidošanās, un veidu, kādā tā saistījās ar viņu valstisko iekārtu.

Kā visām Zemes tautām, viņu senākā tikumiskā kultūra izrietēja galvenokārt no reliģijas un ilgi noturējās šajās sliedēs. Kulta paražas, kas dažādajās mistērijās dzīvoja līdz pat ļoti politiskiem laikiem, svētās viesmīlības un lūdzošu nelaimīgo patvēruma tiesības, viņu drošība svētās vietās, ticība fūrījām un sodiem, kas paaudžu paaudzēs vajāja arī netīšu slepkavu un līdz ar neatriebtajām asinīm atnesa lāstu pār veselu zemi, grēku izpirkšanas un dievu samierināšanas paražas, orākulu balsis, zvēresta, pavarda, tempļu, kapu utt. svētums bija izplatīti uzskati un pasākumi, kam vajadzēja savaldīt rupju tautu un pusmežonīgus cilvēkus pamazām veidot humanītai. To, ka savu uzdevumu tie laimīgi paveikuši, mēs redzam, ja salīdzinām grieķus ar citām nācijām, jo nav noliedzams, ka šie pasākumi viņus aizveda ne tikai līdz filozofijas un politiskās kultūras vārtiem, bet ieveda dziļi to svētīnībā. Viens pats Delfu orākuls — cik lielu labumu tas atnesis Grieķijai! Dažu tirānu un ļaundari tā dievības balss padarīja slavenu, noraidoši pateikdama viņu likteni; tas izglābis arī daudzus nelaimīgos, devis padomu dažam svārstīgajam, vienu otru labu pasākumu stiprinājis ar dievišķu cieņu, padarījis slavenu dažu mākslas vai mūzas darbu, kas pie tā nokļuva, un svētījis gan morāliskas sentences, gan politiskas maksimas. Orākula raupjās vārsmas tātad panākušas vairāk nekā vēlāko dzejnieku visgludākās dzejas, jā, vislielākā ietekme tam bija tādēļ, ka tas ņēma savā aizsardzībā Grieķijas augstās kārtas un tiesnešus, amfiktionus, un to spriedumus zināmā mērā padarīja par reliģijas likumiem. Tas, ko vēlākos gadsimtos ieteica kā vienīgo līdzekli mūžīgam mieram Eiropā, — amfiktionu tiesu, grieķiem jau bija un, proti, — tā gudrības un patiesības dieva troņa tuvumā, kuram ar savu prestižu to vajadzēja padarīt svētu.

Līdzās reliģijai šeit iederas visas paražas, kas, izaugušas no tēvu pasākumiem, saglabāja pēcnācējiem viņu pie-

miņu; tās nemitīgi ietekmēja grieķu tikumu veidošanos. Tā, piemēram, dažādās sabiedriskās spēles grieķu audzināšanai piešķīra ļoti savdabīgu virzienu, fiziskos vingrinājumus padarot par tās galveno daļu un caur tiem iegūtās priekšrocības — par visas nācijas uzmanības objektu. Nekad neviens zars nav nesis skaistākus augļus nekā mazais olīvkoka, efejas un priedes zars, kas vainagoja grieķu uzvarētājus. Tas jaunekļus darīja skaistus, veselīgus, mundrus, viņu locekļiem piešķīra lokanumu, samērīgumu un spēku, viņu dvēselē tas uzpūta slavas, pat pēcnāves slavas mīlestības pirmās dzirkstis un iekala viņos neiznīcināmo formu — sabiedriski dzīvot savai pilsētai un savai zemei; un, kas beidzot ir visvērtīgākais, — iedibināja viņu dvēselēs patiku uz vīru sabiedrību un vīru draudzību, kas grieķiem tik ļoti raksturīga. Grieķijā sieviete nebija dzīves cīņas balva un jaunekļa mērķis; visskaitākā Helēna vienmēr taču spētu izveidot tikai kādu Parīdu, ja vīra tikuma vienīgais mērķis būtu viņu baudīt vai iegūt savā īpašumā. Sieviešu dzimums, lai cik skaistus jebkura tikuma paraugus Grieķijā radījis, palika tikai vīriešu dzīves pakārtots mērķis; cildenu jaunekļu domas bija vērstas uz ko augstāku, draudzības saites, kas viņus saistīja ar vienaudžiem vai pieredzējušiem vīriem, viņus vilka uz tādu skolu, ko kāda Aspasiņa viņiem diezin vai spēja dot. Vairākās valstīs tādēļ — grieķu vīriešu mīlestība, ko pavadīja tā atdarināšanas tieksme, apmācība, tā noturība un uzpurēšanās, par kuras jūtām un sekām mēs lasām Platona sacerējumos gluži kā romānu no svešas planētas. Vīriešu sirdis vienoja mīlestība un draudzība, bieži vien līdz pat nāvei; mīlētājs sekoja mīlotajam ar sava veida greizsirdību, kas viņā sameklēja pat vismazāko traipiņu, un mīlotais bijās no sava mīlētāja acs kā no savas dvēseles visslepenāko sliekšmju šķīstītājas liesmas. Kā mums jaunības draudzība ir vissaldākā un nekādas jūtas nav noturīgākas par to cilvēku mīlestību, ar kuriem skaistākajos mūsu mostošos spēku gados mēs kopā vingrinājāmies ceļā uz pilnību, tā grieķiem šis ceļš bija sabiedriski noteikts viņu gimnasijās, viņu kara un valsts pārvaldes lietās, un tā dabiskās sekas bija mīlētāju svētais pulks. Es nemaz netaisos slēpt tikumu samaitāšanos, kas ar laiku izauga no pārspilējumiem šajos pasākumos, sevišķi tur, kur vingrinājās kaili jaunekļi; taču arī šie pārspilējumi diemžēl bija nācijas raksturā, kuras

rosīgā iztēles spēja, kuras gandrīz neprātīgā mīlestība uz visu skaisto, kurā tā saskatīja augstāko dievišķo baudu, šāda veida nekārtības padarīja neizbēgamas. Attīstoties slepenībā, tās būtu kļuvušas vēl jo postošākas, kā pierāda gandrīz visu siltās klimata joslas vai krāšņas kultūras tautu vēsture. Tādējādi liesma, kas barojās iekšienē, pateicoties sabiedriskiem, slavējamiem mērķiem, kā arī pasākumiem, gan saņēma brīvāku gaisu, taču līdz ar to arī nonāca ierobežojošā likumu uzraudzībā, kuriem tā bija vajadzīga kā iedarbīgs stimulants valsts interesēs.

Visbeidzot. Tā kā abu pasaules daļu trīskāršā Grieķija bija sadalīta daudzās ciltīs un valstīs, tad tikumiskajai kultūrai, kas šur tur pacēlās, bija katrā ciltī jātop ģenētiski, līdz ar to tik dažādos veidos politiski, ka tieši šis apstāklis viens pats mums jau izskaidro grieķu tikumu veidošanās laimīgos panākumus. Grieķu valstis saistīja tikai kopējas valodas un reliģijas, orākulu, spēļu, amfiktionu tiesas utt. visvieglākās saites vai izcelsme un kolonijas, beidzot — senu kopēju darbu piemiņa, poēzija un nacionālslava. Turklāt tās nesaistīja nekāds despots, jo arī kopējās briesmas ilgu laiku laimīgi gāja secen. Tātad bija svarīgi, ko no kultūras avota gribēja smelt katrs cilts, kādus strautus no tā novadīt sev. To katra darīja atkarībā no savām vajadzībām, bet galvenokārt — no dažu dižu vīru domāšanas veida, kurus tai sūtīja veidotāja daba. Jau starp Grieķijas ķēniņiem bija cildeni seno varoņu dēli, kas, laikiem mainoties, aizgāja projām un tad savām tautām kļuva tik noderīgi ar labiem likumiem, cik bija bijuši viņu tēvi ar savu slavas pilno drosmi. Tā bez pirmajiem koloniju dibinātājiem ķēniņi—likumdevēju starpā sevišķi izceļas Mīnojs, kurš savus kareivīgos krētiešus, kalniem bagātas salas iedzīvotājus, apmācīja arī militāri un vēlāk kļuva par paraugu Likurgam. Viņš bija pirmais, kas savaldīja jūras laupītājus un padarīja drošu Egejas jūru, pirmais vispārīgākais Grieķijas tikumu iedibinātājs uz jūras un uz sauszemes. To, ka labo iedibinājumu ziņā ķēniņi skaitā bijuši vairāki viņam līdzīgi, parāda Atēnu, Sirakūzu un citu ķēniņvalstu vēsture. Tiesa gan, cilvēku aktivitāte politiskās tikumības veidošanā ieguva pavisam citādu sparū, kad no vairuma grieķu ķēniņvalstu izveidojās republikas — revolūcija, kas tiešām ir viena no visievērojamākajām visā cilvēces vēsturē. Tā bija iespējama vienīgi Grieķijā, kur daudzas atseviš-

ņas tautas arī savu ķēniņu valdīšanas laikā bija pratušas saglabāt savas izcelsmes un cilts piemiņu. Katra tauta sevi uzskatīja par atsevišķu valstisku veidojumu, kas līdzīgi saviem klejotājiem senčiem drīkstot iekārtot savu politisko dzīvi, neviena no grieķu ciltīm neesot pārdota mantojamas ķēniņu dinastijas gribai. Visi Grieķijas valdības formu pārspilējumi un maldi jāuzskata par jaunības mēģinājumiem, kura lielākoties tikai caur kļūdām mācās gudrību.

Tātad drīz vien daudzās atbrīvojušajās ciltīs un kolonijās izvirzījās gudri vīri, kuri kļuva par tautas aizbildņiem. Viņi redzēja, no kāda ļaunuma cieta viņu cilts, un domāja par tādu tās iekārtojumu, kas balstītos uz kopuma likumiem un tikumiem. Protams, vairums šo seno grieķu gudro bija vīri sabiedriskos amatos, tautas vadoņi, ķēniņu padomnieki, karavadoņi; jo tikai no šiem dižciltīgajiem varēja nākt politiskā kultūra, kas tālāk iedarbojās lejup uz tautu. Pat Likurģs, Drakonts⁴⁰¹, Solons⁴⁰² bija no savas pilsētas pirmajām dzimtām, daļēji paši bija administratīvas personas; aristokrātijas ļaundarības kopā ar tautas neapmierinātību viņu laikā bija sasniegušas visaugstāko līmeni, tādēļ labākā iekārta, kuru viņi ierosināja, ieguva tik plašu piekrišanu. Nemirstīga paliek šo vīru slava, jo viņi, tautas uzticības atbalstīti, savā un savējo vārdā atteicās no augstākās varas un visas savas pūles, visu savu cilvēku un tautas pazišanu pievērsa kopumam, t. i., valstij kā valstij. Ja arī viņu pirmie mēģinājumi šajā ziņā ne tuvu nebūtu visaugstākie un mūžīgie cilvēku iedibinājumu paraugi — tādiem tie arī nebija jābūt —, tie neiederas nekur citur, kā vien tur, kur tika ieviesti; jā, arī tur tiem bieži vien negribīgi vajadzēja pielāgoties cilts tikumiem un iesakņotajiem ļaunumiem. Likurģam bija brīvākas rokas nekā Solonam, taču viņš atgriezās pārāk senos laikos un uzbūvēja valsti tā, it kā pasaule mūžīgi varētu palikt skarbās jaunības varoņlaikmetā. Viņš ieviesa savus likumus, nenogaidot to iedarbību, un viņa garam laikam gan būtu vissāpīgākais sods caur visiem grieķu vēstures laikmetiem novērot sekas, kuras tie izraisījuši viņa pilsētā un dažkārt visā Grieķijā daļēji ļaunprātības, daļēji pārāk lielā ilguma dēļ. Solona likumi kļuva kaitīgi citādā ceļā. To garu viņš pats bija pārdzīvojis, savas tautas varas ļaunās sekas viņš paredzēja, un līdz pat pēdējam Atēnu elpas vilcienam tās palikušas nepārprotamas viņa pilsētas visgudrākajiem un vislabā-

kajiem vīriem. Bet tāds nu reiz ir visu cilvēka iedibinājumu, sevišķi vissmagāko, liktenis, kas skar zemi un ļaudis. Laiks un daba izmaina visu, vai cilvēku dzīve lai nemainītos? Ar katru jaunu paaudzi parādās jauns domāšanas veids, lai cik vecmodīga arī nepaliktu iekārta un audzināšana.

Par spīti visām jaunajām, daļēji arī briesmīgajām sekām, kādas dažai grieķu valstij bija attiecībā uz helotiem, pelasgiem⁴⁰³, kolonijām, svešzemniekiem un ienaidniekiem, mēs tomēr nevaram nepamanīt tā kopības gara augsto cildenumu, kurš savā laikā bija dzīvs Lakedaimonā, Atēnās un Tēbās, jā, zināmā mērā ikvienā Grieķijas valstī. Ir pilnīgi patiesi un droši, ka, ne jau izaudzis no viena atsevišķa vīra atsevišķiem likumiem, šis gars arī nav vienādi dzīvojis ikvienā valsts locekļi visos laikos, tomēr tas ir dzīvojis starp grieķiem, kā to vēl parāda pat viņu netaisnie, skaudības izraisītie kari, vissmagākie viņu apspiešanas veidi un viņu pilsoniskā tikuma visnekrietnākie nodevēji. Kapa uzraksts tiem spartiešiem, kuri krita pie Termopilām:

Ceļiniek, nonācis Spartā, saki: tās likumiem klausot,

Šeit krituši guļam —

arvien paliek visaugstākā politiskā tikuma pamatprincips, par kuru arī pēc diviem gadu tūkstošiem mums atliek tikai nožēlot, ka tas uz Zemes reiz gan kļuvis par nedaudzu spartiešu principu pār dažiem bargiem mazas valsts patriciešu likumiem, taču vēl nekad par principu visas cilvēces tirajiem likumiem. Pats princips ir visaugstākais, ko cilvēki spēj izgudrot un pildīt savas laimes un brīvības interesēs. Līdzīgi ir ar Atēnu satversmi, kaut gan tā veda uz gluži citu mērķi. Jo, ja tautas apgaismošana lietās, kas uz to attiecas vispirmām kārtām, drīkst būt politiska iekārtojuma priekšmets, tad Atēnas neapstrīdami bijušas visapgaismotākā pilsēta mums zināmajā pasaulē. Nedz Parīze, nedz Londona, nedz Roma, nedz Babilona, vēl jo mazāk Memfisa, Jeruzaleme, Pekina un Benaresa šai ziņā neapstrīdēs Atēnu pārkumu. Bet, tā kā patriotisms un apgaismība ir abi poli, ap kuriem griežas visa cilvēces tikumiskā kultūra, tad Atēnas un Sparta vienmēr arī paliks divas lielās piemiņas vietas, kurās cilvēku politiskā māksla jauneklīgā priekā visagrāk vingrinājusies šo mērķu sasniegšanā. Pārējās grieķu valstis lielākoties

tikai sekoja šiem diviem dižajiem paraugiem, tā ka dažām, kuras negribēja sekot, to uzvarētāji pat uzspieda Atēnu un Lakedaimonas politisko iekārtu. Vēstures filozofija arī nelabprāt raugās uz to, ko abos šajos zemeslodes punktos nelielajā laika sprīdī, kad tās darbojās, tiešām darījuši vāji cilvēki, bet drīzāk uz to, kas visas cilvēces labumam izrietēja no viņu iekārtas principiem. Par spīti visām kļūdām Likurga un Solona, Miltiāda un Temistokla, Aristīda, Kimona, Fokiona, Epaminonda, Pelopīda, Agēsilāja, Agīda, Kleomēna, Diona, Timoleona utt. vārdi tiks mūžam slavēti, turpretim tikpat dižie vīri Alkibiāds, Konons, Pausānijs, Līsandrs kā grieķu kopības gara postītāji vai savas tēvzemes nodevēji tiks nosodīti. Pat Sokrata pieticīgais tikums diezin vai bez Atēnām varētu izaugt līdz tam uzplaukumam, ko tas tiešām sasniedza, pateicoties dažiem viņa skolniekiem, jo Sokrats bija tikai Atēnu pilsonis, visa viņa gudrība — tikai Atēnu pilsoņa gudrība, ko viņš attīstīja saviesīgās sarunās. Pilsoniskās apgaismības ziņā par vislielākajiem un visskaistākajiem sasniegumiem mums tātad jāpateicas vienīgi Atēnām.

Un tā mēs arī drīkstam — jo par praktiskiem tikumiem maz kas sakāms — vēl dažus vārdus veltīt tām parādībām, kuras padarīja iespējamās tikai atēniešu tautas vara, proti, rētoriem⁴⁰⁴ un teātrim. Runātāji tiesā, sevišķi valsts un acumirklīgas izlemšanas lietās, ir bīstamas atsperes; arī viņu ļaunās sekas ir pietiekoši acīmredzamas Atēnu vēsturē. Tomēr, tā kā runātājiem kā priekšnoteikums nepieciešama tauta, kam ikvienā izskatāmajā sabiedriskajā lietā bija zināšanas vai kas tādas vismaz spēja uzņemt, tad atēniešu tauta, neraugoties uz visām partijām, šajā ziņā paliek mūsu vēsturē vienīgā, ar kuru grūti mēroties arī romiešu tautai. Pats priekšmets — ievēlēt vai notiesāt karavadoņus, runāt par karu un mieru, par dzīvību un nāvi un ikvienu publisku valsts pasākumu — protams, nebija nemierīga pūļa lieta, taču, pateicoties šo pasākumu izklāstam un visai mākslai, ko šajā nolūkā pielietoja, tika atvērtas ausis pat mežonīgajam pūlim un tam tika iedvests tas apgaismotais, politiskais plāpu gars, par kuru nebija ne jausmas nevienai Āzijas tautai. Daiļrunība tautas ausu priekšā līdz ar to pacēlās tādā augstumā, kāds tai ārpus Grieķijas un Romas nekad nav bijis, diezin vai kādreiz būs apmēram līdz tam laikam,

kad tautiskā runāšana kļuva par patiesu vispārēju apgaismību. Nav apstrīdams, ka šis mērķis ir dzišs, kaut gan Atēnās šā mērķa sasniegšanas līdzekļi izrādījās nepietiekami. Ar atēniešu teātri bija tāpat. Tas ietvēra sevī izrādes tautai un, proti, tai piemērotas, cēlas, gudras izrādes; līdz ar Atēnām tā vēsture ir pagājusi, jo noteiktu fabulu, kaislību un nolūku šaurais loks, ar ko iedarboties uz tautu, diezin vai būs atkal atrodams cita rakstura cilts un pārvaldes iekārtas raibajā pūlī. Tādēļ nekad nevajag grieķu tikumisko attīstību nedz viņu sabiedrības vēsturē, nedz viņu rētoros un teātra dzejniekos mērīt ar abstraktas morāles⁴⁰⁵ mērauklu, jo nevienam no šiem gadījumiem nav pamatā šādas mērauklas. Vēsture parāda, kā grieķi jebkurā laika brīdī bija viss, kas viņi — labi un ļauni — savā stāvoklī varēja būt. Rētors parāda, kā viņš savā procesā redzēja partijas un kā tās viņam bija jāattēlo atbilstoši savam mērķim. Teātra dzejnieks beidzot savā lugā ievēda tādus tēlus, kādus viņam deva senatne vai kādus viņš saskaņā ar savu arodu gribēja attēlot šiem un ne citiem skatītājiem. No tā izdarīt secinājumus par visas tautas tikumiskumu vai netikumiskumu būtu nepamatoti, taču neviens nešaubīsies par to, ka grieķi zināmos laika brīžos un zināmās pilsētās atbilstoši to priekšmetu lokam, kas tolaik bija viņu rīcībā, bijuši visprasmīgākā, visvieglākā un visapgaismotākā savas pasaules tauta. Atēnu pilsoņi deva karavadoņus, rētorus, sofistus, tiesnešus, valstsvīrus un māksliniekus atkarībā no tā, ko gribēja audzināšana, sliksmes, izvēle vai liktenis un gadījums, un bieži vienā grieķī bija apvienotas vairākas labā un cēlā visskaistākās īpašības.

V

GRIEĶU ZINĀTNISKĀS NODARBĪBAS

Tas nav taisnīgi ne pret vienu zemeslodes tautu, ja tai uzspiež svešu zinātnes ideālu. Tā bijis ar daudzām Āzijas tautām un arī ar grieķiem, un viņi bieži vien nepamatoti apbērti ar slavinājumiem un pašām. Grieķi nepazina nekādu spekulatīvu dogmatiku, piemēram, par Dievu un cilvēka dvēseli; prātojumi par to bija privāti uzskati, tiklīdz filozofs vēroja savas zemes kulta paražas un viņam

ceļā nestāvēja neviena politiska partija. Attiecībā uz tām cilvēka garam Grieķijā, tāpat kā visur, bija jāizcīna sava vieta, ko tas beidzot tiešām arī izcīnīja.

Grieķu filozofija sākās no senām dievu teikām un teogonijām, un tas ir neparasti daudz, ko šīs nācijas smalkais gars izgudrojis. Dzejojumus par dievu piedzimšanu, par elementu strīdu, par būtnu savstarpējo naidu un mīlestību viņu dažādās skolas izstrādājušas tik dažādos virzienos, ka gandrīz gribētos teikt, ka viņi bijuši tikpat tālu, cik tālu esam mēs, kad bez dabas vēstures sadzējojam pasaulu rašanos. Jā, zināmā mērā viņi bija tālāk, jo viņu domāšana bija brīvāka un nekāda dota hipotēze viņiem jau iepriekš nenosprauda mērķi. Pat Pitagora un citu filozofu skaitļi ir drosmīgi mēģinājumi lietu zinātni sapārot ar cilvēka dvēseles vistīrāko priekšstatu, skaidri domātu lielumu; bet, tā kā gan dabaszinātne, gan matemātika tolaik vēl bija bērna autiņos, tad šis mēģinājums nāca par agru. Taču tas mums vienmēr, tāpat kā dažu citu grieķu filozofu sistēmas, izvilina sava veida godbijību, jo tās visas, katra no sava viedokļa, bija dziļi pārdomātas un apjomā plašas. Dažām no tām pamatā ir patiesības un novērojumi, kurus, iespējams, ne par labu zinātnei, kopš tā laika esam pazaudējuši no redzesloka. Tas, ka, piemēram, neviens no senajiem filozofiem dievu neiedomājās kā ārpasaulīgu būtni vai augstākā mērā metafizisku monādi⁴⁰⁶, bet visi apstājās pie pasaules dvēseles jēdziena, pilnīgi atbilda cilvēka filozofijas bērnībai un varbūt tai atbildis vienmēr.

Tomēr uz cilvēcisku un morālu filozofiju grieķu pētniecības gars sliecās galvenokārt tādēļ, ka laikmets un politiskā iekārta viņus visvairāk veda pa šo ceļu. Dabas vēsture, fizika un matemātika tolaik vēl nebūt nebija pietiekami kultivētas, un instrumenti mūsu jaunākajiem atklājumiem vēl nebija izgudroti. Viss turpretim vērsās uz dabu un cilvēku tikumiem. Tāds bija valdošais tonis grieķu poēzijā, vēsturē un valstiskajā iekārtojumā: katram pilsonim bija jāpazīst savi līdzpilsoņi un dažkārt jāuzņemas sabiedriski pienākumi, no kuriem nevarēja izvairīties; cilvēku kaislībām un aktīvajām dziņām tolaik bija brīvāka vaļa, pat laiskam filozofam tās nemanot nepaslīdēja garām; vadīt cilvēkus vai darboties kā rosīgam sabiedrības loceklim bija ikvienas augšupniecīgas grieķu dvēseles valdošā īpašība. Tātad nav brīnums, ka arī abstrakta

domātāja filozofija pievērsās tikumu vai valsts veidošanai, kā to pierāda Pitagors, Platons un pat Aristotelis.

Tas gan ir bieži atkārtots, bet, man šķiet, pārspilēts cilvēkus mīlošā Sokrata slavinājums, ka viņš, lūk, bijis pirmais un galvenais, kurš filozofiju atsaucis no debesīm uz zemi un iedraudzējis ar cilvēku tikumisko dzīvi; vismaz šis slavinājums attiecas tikai uz paša Sokrata personu un viņa dzīves šauru loku. Ilgi pirms viņa bijuši filozofi, kas tikumīgi un aktīvi filozofējuši cilvēku labā, jo, sākot ar legendāro Orfeju, tieši tā bija grieķu kultūras raksturīgā iezīme. Arī Pitagors ar savu skolu cilvēku tikumu veidošanai bija ielicis daudz lielāku pamatu, nekā jebkad būtu varējis ielikt Sokrats ar visiem saviem draugiem. Tas, ka viņš nemīlēja augstāko abstrakciju, izskaidrojams ar viņa kārtu, ar viņa zināšanu loku, bet pirmām kārtām — ar viņa laikmetu un dzīvesveidu. Iztēles sistēmas bez sekojošas dabas pieredzes bija izsmeltas, un grieķu gudrība bija kļuvusi par sofistu blēdīgu pļāpāšanu, tā ka tai nevajadzēja spert nekādu lielo soli, lai nicinātu vai atmetu to, kas nebija tālāk pārspējams. No sofistu mirdzošā gara viņu sargāja viņa dēmons⁴⁰⁷, viņa dabiskais godīgums un viņa dzīves pilsoniskais ritējums. Vienlaikus Sokrats savai filozofijai nosprauda īsto cilvēcības mērķi, kas tik skaisti ietekmēja gandrīz visus, ar kuriem viņš sagājās; tiesa gan, šai iedarbībai bija nepieciešams laiks, vieta un to cilvēku loks, starp kuriem Sokrats dzīvoja. Kaut kur citur pilsoniskais gudrais būtu bijis apgaismots, tikumīgs vīrs, un mēs varbūt nezinātu viņa vārdu, jo nav neviena izgudrojuma, nevienas jaunas teorijas, kuru viņš kā savu būtu ierakstījis Laiku grāmatā; vienīgi ar savu metodi un dzīvesveidu, ar morālisko briedumu, ko viņš bija devis pats sev un centās dot citiem, beidzot, galvenokārt — ar savas nāves veidu viņš kļuva par paraugu pasaulei. Daudz bija vajadzīgs, lai būtu Sokrats, pirmām kārtām skaistais talants prast atteikties un smalkā gaume morāliskā skaistuma jautājumos, kuru viņš sevī, šķiet, paaugstinājis līdz sava veida instinktām; tomēr nevajag arī šo pieticīgo, cildeno vīru celt pāri tai sfērai, kurā viņu nolikusi pati providence. Viņš izaudzinājis nedaudzus sevis pilnīgi cienīgus skolniekus tieši tādēļ, ka viņa gudrība piederēja it kā tikai pie paša dzīves mājturības priekšmetiem un viņa lieliskā metode tuvāko skolnieku mutē pārāk viegli varēja izkropļoties

par zobgalībām un sofismiem, tiklīdz ironiskajam jautātajam pietrūktu Sokrata gara un sirds rakstura. Arī abi viņa cildenākie mācekļi, Ksenofons un Platons, jāsalīdzina objektīvi, tad atklāsies, ka tiem viņš bijis (kā viņš pats mīlēja pieticīgi izteikties) tikai pašu gara veidola vecmāte; tādēļ abu raksturojumā viņš neizskatās līdzīgs sev. Viņu sacerējumu raksturīgākā daļa acīmredzami ir pašu domāšanas veida produkts, un visskaistākā pateicība, ko viņi varēja izteikt savam mīļotajam skolotājam, bija tāda, ka viņi izveidoja viņa morālisko portretu. Tiesa gan, būtu bijis ļoti vēlams, lai caur Sokrata skolniekiem viņa gars turpmāk būtu iespiedies visos Grieķijas likumos un politiskajās sistēmās, taču grieķu vēsture apliecina, ka tas nav noticis. Viņa dzīve iekrita Atēnu kultūras, taču vienlaikus arī grieķu valstu savstarpējā sprieguma augstākajā punktā; tiem abiem nevarēja nesekot nekā cits kā nelaimīgi laiki, tikumi, kas pavisam neilgi pēc tam noveda pie grieķu brīvības norieta. No tā nepasargāja nekāda sokratiskā gudrība, kas bija pārāk tīra un smalka, lai spētu izšķirt tautu likteni. Valstsvīrs un karavadonis Ksenofons attēlo sliktas politiskās iekārtas, taču viņš nespēj tās izmainīt. Platons izstrādāja ideālu republiku, kurai nekur neatradās vietas, vismazāk jau Dionīsija galmā⁴⁰⁸. Īsi sakot, Sokrata filozofija vairāk kalpojusi cilvēcei nekā Grieķijai, kas neapšaubāmi arī ir tās viskaistākā slava.

Pavisam citāds bija Aristoteļa gars, varbūt visasprātīgākais un vissausākais, kāds jebkad turējis rokā grifeli. Viņa filozofija vairāk gan ir skolas nekā vienkārša dzīves filozofija, sevišķi sacerējumos, kuri mums no viņa saglabājušies, un spriežot pēc veida, kā to izmantoja; taču jo lielākā mērā, pateicoties viņam, ieguva tīrais saprāts un zinātne, tādēļ tās jomā viņš stāv kā laiku monarhs. Tas, ka sholastiķi lielākoties pievērsās tikai viņa metafizikai, bija viņu, nevis Aristoteļa vaina, un tomēr arī pie tās cilvēka saprāts ir neticami asinājies. Barbariskām nācijām tā ielika rokās instrumentus, ar ko fantāzijas un tradīcijas tumšos sapņus vispirms pārvērst viltībās, līdz tādējādi tie iznīcināja paši sevi. Bet viņa labākos sacerējumus — Dabas Vēsturi un Fiziku, Ētiku un Morāli, Politiku, Poētiku un Retoriku — vēl sagaida dažs labs laimīgs pielietojums. Jānožēlo, ka viņa vēsturiskie darbi gājuši bojā un ka arī viņa Dabas Vēsture mums ir tikai frag-

mentos. Taču, kurš grieķiem noliedz tīras zinātnes garu, lai palasa Aristoteli un Eiklīdu, autorus, kas savā veidā nekad netika pārspēti; jo arī tas bija Platona un Aristoteļa nopelns, ka viņi pamodināja dabaszinātnes un matemātikas garu, kas pāri visai moralizēšanai vērsts uz dižo un darbojas visiem laikiem.

Vispār zināms, ka Āzija un Ēģipte mums faktiski nav devušas nevienu patiesu zinātnes formu kādā mākslā vai mācībā; par tām mums jāpateicas vienīgi smalkajam, sistematizējošajam grieķu garam. Bet, tā kā noteikta izziņas forma ir tieši tas, kas izraisa to vairošanu vai uzlabošanu turpmākajos laikos, tad mēs grieķiem esam pateicību parādā par gandrīz visu mūsu zinātņu bāzi. Lai viņi ir aizguvuši svešas idejas, cik vien tik; jo labāk mums; pietiek, ka viņi tās sistematizēja un tiecās pēc skaidrām atziņām. Dažādās grieķu skolas šajā ziņā bija tas, kas viņu politiskajā sistēmā bija daudzās republikas: savstarpēji konkurējoši spēki ar kopēju tendenci, jo bez šā Grieķijas sadalījuma pat viņu zinātnēs nekad nebūtu noticis tik daudz, cik ir noticis. Joniešu, itāļu un atēniešu skolas, neraugoties uz kopējo valodu, vienu no otras nošķīra zemes un jūras, tātad katra atsevišķi varēja laist saknes un pārstādīta vai uzpotēta nest jo skaistākus augļus. Neviens no agrākajiem gudrajiem nesaņēma maksu no valsts, pat no saviem skolniekiem ne, viņš domāja sev, viņš prātoja aiz mīlestības uz zinātni vai aiz mīlestības uz slavu. Tie, kurus viņš mācīja, nebija bērni, bet jaunekļi vai vīri, bieži vien tādi vīri, kas kārtoja pašas svarīgākās valsts lietas. Tolaik vēl netika rakstīts zinātniskas tirdzniecības gadatirgiem; taču jo ilgāk un dziļāk tika domāts, sevišķi tādēļ, ka mērenais filozofs jaukā griezumu klimatā varēja domāt, rūpju netraucēts, jo, lai dzīvotu, viņam nevajadzēja daudz.

Tomēr arī šeit mēs nevaram liegt monarhijai uzslavu, kura tai pienākas. Neviena no tā sauktajām Grieķijas brīvvalstīm nebūtu Aristotelim, strādājot pie Dabas Vēstures, sniegusi to palīdzību, kādu viņam varēja sniegt viņa ķēnišķais skolnieks⁴⁰⁹; vēl jo mazāk bez Ptolemaju⁴¹⁰ pasākumiem zinātnes, kas prasa brīvu laiku vai naudas līdzekļus, piemēram, matemātika, astronomija utt., būtu guvušas tos sasniegumus, kādus tās guva Aleksandrijā. Par to sākumiem mums jāpateicas Eiklīdam, Eratostenam, Apollonijam Pergajam, Ptolemajam un citiem vīriem,

kuri likuši zinātnēm to pamatu, uz kura tagad turas ne vien zinātnes, bet zināmā mērā visa mūsu pasaules pārvaldes ēka. Tātad tur bija arī labums, ka grieķu retorikas un pilsoniskās filozofijas laiks beidzās līdz ar republikām; tā bija nesusi savus augļus, bet cilvēka garam no grieķu dvēselēm bija vajadzīgi vēl citi zinātnes diģļi.

Grieķu filozofija pirmā īpaši strādājusi trijās jomās, kurām diezin vai kaut kur citur varētu atrast tik laimīgu darbnīcu: tās ir valoda, māksla un vēsture. Grieķu valoda, pateicoties dzejniekiem, rētoriem un filozofiem, bija izveidojusies tik daudzpusīgi bagāta un skaista, ka šis instruments pat vēlākos laikos piesaistīja pētnieku uzmanību, kad to vairs nevarēja pielietot tik spožiem sabiedriskās dzīves mērķiem. No šejienes gramatiķu māksla, kuri daļēji bija īsti filozofi. Tiesa gan, laiks mums ir laupījis lielāko daļu šo autoru; tādu zaudējumu mēs tomēr spējam pārdzīvot, salīdzinot ar daudz svarīgākām lietām. Taču viņu ietekme tādēļ nav izdzēsta, jo ar grieķu valodas studijām aizsākās romiešu valodas studijas un vispār visa pasaules valodu filozofija. Arī Priekšāzijas austrumzemju dialektos tās ienākušas tikai no grieķu valodas, jo ebreju, arābu un citas valodas cilvēki iemācījās pakļaut likumiem tikai ar tās palīdzību.

Tā kā grieķus ikvienā garīgā nodarbē poētiskajos, retoriskajos, filozofiskajos, zinātniskajos, vēsturiskajos sacerējumos atrodam tik bagātus un veiksmīgus, — laikmetu likteni, kādēļ tik daudzus no tiem esi mums liedzis? Kur ir Homēra «Amazonija» un viņa «Tēbaīda», un «Eirēsione», viņa jambi, viņa «Margīts»⁴¹¹? Kur ir daudzie zudušie Arhiloha, Simonīda, Alkaja⁴¹² un Pindara sacerējumi, astoņdesmit trīs Eshila, simts astoņpadsmit Sofokla traģēdijas un neskaitāmi citi zudušie traģiku, komediogrāfu, liriķu, dižāko filozofu, nozīmīgāko vēsturnieku, ievērojamāko matemātiķu, fiziķu utt. darbi? Par vienu Dēmokrita, Aristoteļa, Teofrasta⁴¹³, Polībija, Eiklīda sacerējumu, par vienu Eshila, Sofokla un tik daudzu citu traģēdiju, par vienu Aristofāna, Filēmona⁴¹⁴, Menandra⁴¹⁵ komēdiju, par vienu Alkaja vai Sapfo odu, par Aristoteļa zudušo dabas un valstu vēsturi vai trīsdesmit piecām Polībija grāmatām — kurš gan neatdotu veselu kalnu jaunlaiku sacerējumu, pirmām kārtām savu, lai Aleksandrijās pirtis ar tām varētu apsildīt veselu gadu⁴¹⁶? Bet liktenis dzelzainā solī iet citu gaitu, nerēķinoties ar cilvēku atse-

višķu darbu nemirstību zinātnē vai mākslā. Varenie Atēnu Propileji⁴¹⁷, visi dievu tempļi, krāšņās pilis, mūri, kolosi, statujas, rezidences, ūdensvadi, ielas, altāri, ko senatne radija mūžībai, gājuši zudībā postītāju niknuma dēļ — un dažas vājas cilvēku pārdomu un čakluma skrejlapīņas lai tiktu pasaudzētas? Drīzāk gan jābrīnās, ka mums to vēl ir tik daudz, un varbūt mums to vēl ir pārāk daudz, lai mēs tās visas būtu izmantojuši tā, kā tās būtu izmantojamas. Nobeidzot to, ko līdz šim apskatījām pa daļām, aplūkosim Grieķijas vēsturi kopumā; tā pamācīdama soli pa solim nes sev līdzī Grieķijas filozofiju.

VI

GRIEĶIJAS PĀRVEIDOŠANĀS VĒSTURE

Lai cik bagāta un samudžināta pārmaiņu ziņā ir Grieķijas vēsture, tās pavedieni tomēr saiet kopā dažos galvenajos punktos, kuru dabas likumi ir skaidri. Jo

1. Šajos trīs apgabalos ar to salām un pussalām pa jūru un lejup no kalnājiem ceļo šurp un turp, apmetas uz dzīvi un viena otru padzen daudzas ciltis un kolonijas — tāda visur bijusi senās pasaules vēsture līdzīgos jūras un sauszemes zonu apstākļos. Taču šeit ceļošana notika dzīvāk, jo blīvi apdzīvotie ziemeļu kalnāji un lielā Āzija atradās tuvumā un virkne notikumu, par ko stāsta teikas, ļoti možu uzturēja piedzīvojumu garu. Tāda ir Grieķijas vēsture gandrīz 700 gadu ilgā periodā.

2. Tas, ka pie šīm ciltīm un, proti, no dažādām pusēm dažādās pakāpēs bija jāatnāk kultūrai, tāpat atbilst lietas no reģiona dabai. Tā izplatījās no ziemeļiem, tā atnāca no tuvējo attīstīto tautu dažādiem apgabaliem un dažādās vietās iesakņojās ļoti atšķirīgi. Hellēņu pārsvars šajā kopumā beidzot ienes vienību un piešķir raksturīgo toni grieķu valodai un domāšanas veidam. Mazāzijā, Mazajā un Lielajā Grieķijā šīs dotās kultūras dīgli gan acīmredzot attīstījās ļoti nevienmērīgi un atšķirīgi, taču šīs atšķirības sacensības gara un koloniju veidā palīdzēja pacelties grieķu garam, jo gan augu, gan dzīvnieku dabas vēsturē ir zināms, ka tā pati sēkla tajā pašā vietā nezeļ

mūžīgi, taču, istā laikā pārstādīta, nes svaigākus un skais-
tākus augļus.

3. No sākotnējām mazām monarhijām šķirtās valstis ar
laiku pārveidojās aristokrātijās, dažas — demokrātijās,
abām bieži vien draudēja briesmas atgriezties viena vald-
nieka patvaļas jūgā, tomēr demokrātijām biežāk. Vēl-
reiz — cilvēku iedibinājumu dabiskā attīstība viņu agrī-
najā jaunībā. Cilts dižciltīgākie locekļi domājās drikstam
nepakļauties ķēniņu gribai, un, tā kā tauta sevi nevarēja
vadīt, aristokrāti kļuva par tās vadoņiem. Atkarībā no
savas nodarbošanās veida, sava gara, savas organizētības
tauta vai nu palika šo vadoņu pakļautībā, vai arī cīnījās
tik ilgi, kamēr panāca līdzdalību valdīšanā. Pirmais no-
tika Lakedaimonā, otrs — Atēnās. Gan te, gan tur cēlo-
nis meklējams abu pilsētu apstākļos un satversmē. Spartā
valdnieki modri uzmanīja viens otru, lai nevarētu izvirzī-
ties kāds tirāns; Atēnās tauta vairākkārt tika glaimīgi
iemānīta tirānijā ar vārdu vai bez tā⁴¹⁸. Abas pilsētas ar
visu, ko tās radījušas, ir tik dabiski sava stāvokļa, laika,
iekārtas un apstākļu produkti, cik dabisks vien varētu būt
dabas veidojums.

4. Daudzas republikas, ko lielākā vai mazākā mērā it
kā uz skrejceļa nolikušas kopīgas darišanas, robežas vai
kara un slavas mīlestība, drīz vien atradīs iemeslu ķildām;
varenākās vispirms, un tās pārvelk savā pusē visus, ko
vien spēj pārvilkt, līdz beidzot viena iegūst pārsvaru. Tā
bija ar ilgajiem kariem starp jaunajām Grieķijas valstīm,
sevišķi starp Lakedaimonu, Atēnām un, beidzot, Tēbām.
Kari bija sīvi, bargi, jā, bieži vien briesmīgi, kādi vien-
mēr ir kari, kuros piedalās ikviens pilsonis un kareivis.
Lielākoties tie izcēlās sikumu vai goda lietu dēļ, kā mēdz
izcelties cīņas jauniešu nesaskaņās, un — kas šķiet sa-
vādi, bet nav — katra uzvarētāja valsts, sevišķi Lake-
daimona, centās uzvarētajai uzspiest savus likumus un
iekārtu, it kā līdz ar to sakāves zīme paliktu neizdzē-
šama. Jo aristokrācija ir zvērīnāta ienaidniece gan tirā-
nijai, gan tautvaldībai.

5. Tomēr grieķu kari, arī kā operācijas, vairs nebija
tikai mežoņu sirojumi, drīzāk tajos laika gaitā attīstījās
jau viss valsts un militārais gars, kāds jebkad stūrējis
pasaules notikumu ratu. Arī grieķi zināja, kas ir valsts
vajadzības, tās varas un tās bagātības avoti, kurus viņi
bieži vien centās sev iegūt rupjā veidā. Viņi arī zināja,

ko nozīmē republiku un kārtu savstarpējais līdzsvars, slepenas un atklātas konfederācijas, kara viltība, apsteigšana, pamešana likteņa varā u. tml. Gan kara, gan valsts lietās romiešu un modernās pasaules vispieredzējušākie vīri tātad mācījušies no grieķiem, jo karošanas veids var mainīties līdz ar ieročiem, laikmetu un stāvokli pasaulē, bet cilvēku gars, kas tur izgudro, pierunā, apslēpj savus tīkojumus, uzbrūk, virzās uz priekšu, aizsargājas vai atkāpjas, izspiego savu ienaidnieku vājās vietas un tā vai citādi pareizi vai ļaunprātīgi izmanto savas priekšrocības, visos laikos paliks tas pats.

6. Kari ar persiešiem veido pirmo lielo atšķirību grieķu vēsturē. Tos izraisīja Āzijas kolonijas, kuras nespēja turēties pretim milzīgajam austrumnieku iekarošanas garam un, pieradušas pie brīvības, pie pirmās izdevības centās nokratīt šo jūgu. Tas, ka atēnieši tām nosūtīja palīgā divdesmit kuģus, bija demokrātijas pārgalvība, jo Kleomēns, spartietis, palīdzību bija atteicis, un ar saviem divdesmit kuģiem viņi visai Grieķijai atveda visniknāko karu. Tomēr, tā kā karš nu reiz bija sākts, tad tas bija īsts drošsirdības brīnums, ka dažas mazas valstiņas cīnās pret diviem lielās Āzijas ķēniņiem⁴¹⁹ guva visspožākās uzvaras, taču tas nebija nekāds dabas brīnums. Persieši bija pilnīgi ārpus savas vides, turpretim grieķi cīnījās par brīvību, zemi un dzīvību. Viņi cīnījās pret verdziskiem barbariem, kuri gadījumā ar eritrejiešiem bija parādījuši, kas sagaida arī viņus, un tādēļ sakopoja visu, ko iespēja cilvēka gudrība un drosme. Persieši Kserksa vadībā uzbruka kā barbari: viņi nāca ar važām rokās, lai saistītu, un ar uguni rokā, lai postītu; taču tas nenozīmēja cīnīties gudri. Temistokls pret viņiem izmantoja vienīgi vēju, un nelabvēlīgs vējš neveiklai flotei uz jūras ir tiešām bīstams pretinieks. Īsi sakot, persieši karu veda ar lielu niknumu un lielu armiju, bet bez prāta, un tādēļ tam bija jābeidzas ar neveiksmi. Pieņemot, ka arī grieķi tiktu sakauti un visa viņu zeme būtu izpostīta kā Atēnas, persieši no Āzijas vidus, ievērojot viņu impērijas iekšējo stāvokli, tomēr nekad nespētu Grieķiju paturēt savā varā, jo pat Ēģipti spēja paturēt tikai ar pūlēm. Jūra bija Grieķijas draudzene, kā to citiem vārdiem bija pateicis arī Delfu orākuls⁴²⁰.

7. Tomēr sakautie persieši ar savu laupījumu un kaunu atstāja atēniešiem dzirksteli, kuras aizdegtā liesma no-

postija visu grieķu valstiskā iekārtojuma ēku. Slava un bagātība, greznība un skaudība, īsi sakot — visa augstprātība sekoja šiem kariem. Drīz vien Atēnās iestājās Perikla laikmets, pats spožākais, kādu jēkad piedzīvojuši tik maza valsts, un tam tikpat dabisku iemeslu dēļ sekoja nelaimīgais Peloponēsas un abi spartiešu kari⁴²¹, līdz galu galā ar vienu pašu kauju Filips no Maķedonijas visai Grieķijai uzmeta tiklu uz galvas. Tomēr lai neviens neapgalvo, ka ļauns dievs vadot cilvēku likteni un savā skaudībā to kārojot nogrūst no saviem augstumiem; cilvēki paši viens otram ir ļaunie dēmoni. Kas gan cits varēja iznākt no Grieķijas, kāda tā bija šajos laikos, ja ne viegls laupījums uzvarētājam? Un no kurienes varēja atnākt šis uzvarētājs, ja ne no Maķedonijas kalnājiem? No Persijas, Ēģiptes, Fenīķijas, Romas, Kartāgas tā bija drošībā, taču tās tuvumā sēdēja ienaidnieks, kas to sagrāba ar pāris viltīgiem un vareniem kampieniem. Orākuls šajā ziņā atkal bija gudrāks par grieķiem, tas filipizēja⁴²², un visā šajā notikumā tikai apstiprinājās vispārējais likums, ka vienprātīga, karošanā pieredzējusi kalnu tauta, kas sēž uz skausta novājinātai, sašķeltai, pagurušai nācijai, nepieciešami kļūst par tās uzvarētāju, tiklīdz gudri un drosmīgi ķeras pie lietas. To izdarīja Filips un paņēma Grieķiju, jo tā jau sen bija pati sevi uzvarējusi. Šeit Grieķijas vēsture nu beigtos, ja Filips būtu bijis barbars kā Sulla⁴²³ vai Alarihs⁴²⁴, taču viņš pats bija grieķis, viņa dižākais dēls arī tāds bija, un tādējādi tieši ar grieķu brīvības zaudēšanu zem šīs tautas vārda vēl sākās pasaules aina, kurai bijis maz līdzīgu.

8. Proti, jaunais Aleksandrs, kurš, tikko divdesmit gadus vecs, pirmajā slavas kāres karstumā uzkāpa tronī, realizēja ideju, kurai tēvs visu bija sagatavojis: viņš pārcēlās uz Āziju paša persiešu monarha valstīs. Atkal — visdabiskākā lieta, kas vien varēja notikt. Visi persiešu sauszemes karagājieni pret Grieķiju bija gājuši caur Trāķiju un Maķedoniju; tārad šajās tautās vēl bija dzīvs vecais naidis pret viņiem. Persiešu vājā puse grieķiem bija pietiekami pazīstama ne tikai no senajām kaujām pie Maratonas, Platajām utt., bet vēl no tuvākiem laikiem — no Ksenofonta atkāpšanās⁴²⁵ ar viņa desmittūkstoš grieķiem. Maķedonietis, kurš tagad bija Grieķijas pavēlnieks un augstākais virspavēlnieks, — kurb lai viņš vērs savus ieročus, savu falangu, ja ne pret bagāto mo-

narhiju, kas jau veselu gadsimtu atradās dziļā iekšēja sabrukuma stāvoklī? Jaunais varonis cīnījās trīs kaujās, un Mazāzija, Sirija, Fenīķija, Ēģipte, Lībija, Persija, Indija piederēja viņam; jā, viņš būtu varējis aiziet līdz Pasaules jūrai, ja vien viņa maķedonieši, gudrāki par viņu, nebūtu viņu piespieduši atkāpties. Cik mazā mērā visā šajā pasākumā laime bija brīnums, tikpat mazā mērā tas bija skaudīgs liktenis, kas Babilonā darija galu viņa dzīvei. Kas par diženu domu — no Babilonas valdīt pār pasauli, kas sniedzās no Indas līdz Lībijai, jā, pāri Grieķijai līdz Ikara jūrai⁴²⁶! Kas par domu padarīt šo reģionu par Grieķiju valodas, tikumu, mākslu, tirdzniecības un koloniju ziņā un Baktrā, Sūzā, Aleksandrijā utt. nodibināt jaunas Atēnas! Un, lūk! Uzvarētājs nomirst savas dzīves krāšņākajā plaukumā, līdz ar viņu mirst visas šīs cerības, jaunradīta grieķu pasaule! Ja tā mēs runātu ar likteni, tas mums atbildētu: «Lai Bābele vai Pella⁴²⁷ būtu Aleksandra rezidence, lai Baktra⁴²⁸ runātu grieķu vai partiešu valodā, tikai, ja cilvēkbērns grib īstenot savus plānus, tad lai ievēro mērenību un nenodzeras līdz nāvei!» Aleksandrs to darija, un viņa lielvalsts bija pagalam. Nav brīnums, ka viņš pats sevi nobeidza, drīzāk gandrīz vai brīnums bija tas, ka viņš, kas jau sen vairs nespēja panest savu laimi, tomēr nodzīvoja tik ilgi.

9. Tagad impērija sadalījās, t. i., pārsprāga milzīgs ūdensburbulis. Kur un kad līdzīgos apstākļos bijis citādi? Aleksandra zemes vēl nebija apvienotas ne no vienas puses, pat paša uzvarētāja dvēselē vēl tikko saistītas vienā veselumā. Kolonijas, kuras viņš šur tur bija nodibinājis, bez tāda aizstāvja, kāds bija viņš, šajā savā jaunībā nespēja sevi aizsargāt, nemaz nerunājot par visu to tautu noturēšanu grožos, kurām tās bija uzspiestas. Tā kā Aleksandrs nomira, var teikt, bez mantiniekiem — kā gan varēja nenotikt, ka laupītājputni⁴²⁹, kas viņu bija atbalstījuši uzvarās, tagad laupīja sev? Viņi ilgi plēsās savā starpā, līdz katrs atrada savu ligzdu, uzvaras laupījumu. Ne ar vienu valsti, kas radusies no tik milzīgiem, straujiem iekarojumiem un balstījusies vienīgi uz iekarotāja dvēseli, nekad nav bijis citādi; dažādo tautu un apgabalu raksturs pavisam drīz paņem atpakaļ savas tiesības, tā ka vienīgi grieķu kultūras pārspēkam pār barbaru tautām var pateikties par to, ka tik daudzi ar varu savienoti reģioni nav atgriezušies pie sava vecā stāvokļa

agrāk. Parta, Baktra un zemes viņpus Eifratas to izdarīja pirmās, jo atradās pārāk tālu no impērijas centra, kas nekādi nespēja aizstāvēties pret partiešu cilmes kalnu tautām. Ja Seleikīdi, kā vēlējās Aleksandrs, par savu rezidenci būtu padarījuši Babilonu vai savu Seleikiju, varbūt tad austrumu virzienā viņi būtu palikuši varenāki, bet varbūt arī jo ātrāk būtu iegrimuši novājinošā pārpilnībā. Līdzīgi bija ar trākiešu lielvalsts Āzijas provincēm; tās izmantoja tiesības, kuras bija izmantojuši to aplaupītāji, un, tā kā Aleksandra cīņu biedri troni bija nodevuši mīkstāulīgākiem pēctečiem, kļuva par patstāvīgām ķēniņvalstīm. Šajā visā nepārprotami saskatāmi arvien atkārtotojošies pasaules politiskās vēstures dabiskie likumi.

10. Visilgāk pastāvēja valstis, kuras atradās Grieķijai vistuvāk, jā, tās būtu varējušas pastāvēt ilgāk, ja nesaķaņas starp tām, bet pirmām kārtām starp kartāgiešiem un romiešiem, arī tās nebūtu novedušas postā, kas, Itālijas valdnieces izraisīts, pamazām pārņēma visas Vidusjūras piekrastes. Šeit savu mūžu nodzīvojušas, vājas valstis nu iesaistījās pārāk nevienlīdzīgā cīņā, no kuras tās būtu varējusi brīdināt mērena gudrība. Tomēr no grieķu kultūras un mākslas tajās saglabājās tik daudz, cik bija iespējams, ievērojot valdnieku un laiku dabu. Zinātnes Ēģiptē plauka kā erudīcija, jo bija ieviestas tikai kā erudīcija; kā mūmijas tās bija apraktas Muzejā vai Bibliotēkā. Māksla Āzijas galmos kļuva par greznu krāšņumu, ķēniņi Pergamā un Ēģiptē sacentās⁴³⁰, lai savāktu bibliotēkas, — sacensība, kas kļuva gan noderīga, gan kaitīga visai turpmākajai literatūrai. Grāmatas tika vāktas un viltotas; jā, līdz ar savāktā sadegšanu⁴³¹ pēc tam uzreiz gāja bojā vesela senu zināšanu pasaule. Redzams, ka par šīm lietām liktenis nav gādājis citādi, kā gādā par visām lietām pasaulē, kuras tas atstāja cilvēku gudras vai muļķīgas, bet vienmēr dabiskas rīcības ziņā. Ja zinātnieks apraud zudušu senlaiku grāmatu, tad cik daudz svarīgākas lietas vajadzētu apraudāt, kuras visas nemainīgi sekojušas likteņa gaitai. Ārkārtīgi interesanta ir Aleksandra pēcteču vēsture, ne vien tādēļ, ka tajā meklējami tik daudzi cēloņi tam, kas gājis bojā vai saglabājies, bet arī kā bēdīgais tādu valstu paraugs, kuras dibinātas uz svešu zemju, kā arī zinātņu, mākslu un kultūras iegūšanu.

11. Tam, ka Grieķija šajā stāvoklī nekad vairs nevar

atgūt savu seno spožumu, pierādījums, šķiet, nav vajadzīgs; šā uzplaukuma laiks bija sen pagājis. Daži godkāriģi valdnieki gan pūlējās palīdzēt grieķu brīvībai piecelties, taču tās bija veltīgas pūles brīvības dēļ bez gara, ķermeņa dēļ bez dvēseles. Savu labdaru dievināšanas ziņā Atēnās nekad nekā netrūka, un māksla, kā arī deklamācija caur filozofiju un zinātnēm šajā Eiropas kopējās kultūras rezidencē saglabājās, cik ilgi bija iespējams, tomēr laimīgi gadījumi vienmēr mijās ar postījumiem. Mazās valstis savā starpā nepazina nedz vienprātības, nedz principus sevis saglabāšanai, kaut arī noslēdza Aitoliešu savienību un atjaunoja Ahaju savienību. Nedz Filopoimena⁴³² gudrība, nedz Arāta⁴³³ krietnums neatgriezta Grieķijai vecos laikus. Kā saule rietot, horizonta tvaiku apņemta, izskatās lielāka un romantiskāka, tāpat arī Grieķijas politiskā māksla šajā laikā; taču rietošās saules stari vairs nesilda tā kā dienas vidū, un mirstošo grieķu politiskā māksla palika nespēcīga. Romieši viņiem uzmācās kā glaimīgi tirāni, visu šī reģiona nesaskaņu atrisinātāji savā pašu labā, un diez vai barbari jēlkad rīkojušies ļaunāk nekā Mummijš⁴³⁴ Korintā, Sulla Atēnās, Emilijs⁴³⁵ Maķedonijā. Romieši ilgi laupīja, ko Grieķijā varēja laupīt, līdz beidzot to godināja, kā godina aplaupītu nogalināto.

12. Lielgrieķija citās grūtībās piedzīvoja līdzīgu likteni. Visziedošākās, visapdzīvotākās pilsētas visjaukākajā klimatā uz Zemes, iekārtotas pēc Zaleika⁴³⁶, Haronda⁴³⁷, Diokla⁴³⁸ likumiem un kultūrā, zinātnē, mākslā un tirdzniecībā apsteidzot lielāko daļu Grieķijas provinču, tās gan nestāvēja ceļā nedz persiešiem, nedz Filipam, tātad daļēji arī saglabājās ilgāk par savām Eiropas un Āzijas māsām, tomēr arī tām pienāca liktenīgā stunda. Iesaistītas dažādos karos ar Kartāgu un Romu, tās galu galā zaudēja un samaitāja Romu ar saviem tikumiem, kā pašas bija samaitājuši Romas ieroči. Varam nožēlot to skaistās un diženās drupas, kuras par skumju tuksnesi pārvērtušas zemestrīces un ugunsvēmēji kalni, bet vēl vairāk — cilvēku nīkums. Nimfa Partenope⁴³⁹ raud, Sicīlijas Cerera⁴⁴⁰ meklē savu templi un vairs neatrod savus zeltainos sējumus.

VII

VISPĀRĒJAS PĀRDOMAS PAR GRIEĶIJAS VĒSTURI

Esam aplūkojuši šā ievērojamā reģiona vēsturi no vairākām pusēm, jo vēstures filozofijai tā zināmā mērā ir unikāla starp visām Zemes tautām. Grieķi ne vien palikuši brīvi no svešu nāciju piemaisījumiem un savā raksturā paši sev uzticīgi, bet arī savas vēstures periodus nodzīvojuši tik pilnvērtīgi un no pašiem mazākajiem attīstības pirmsākumiem tik pilnīgi izgājuši visu tās ceļu kā neviena cita tauta vēsturē. Kontinenta nācijas vai nu apstājušās pie kultūras pašiem pirmsākumiem un tos nedabiski iemūžinājušas likumos un paražās, vai arī, pirms īsti iedzīvojās, kļuva par iekarošanas upuri; puķe tika nopļauta, pirms bija uzdziedējusi. Turpretim Grieķija pilnā mērā izbaudīja savus laikmetus, tā no sevis izveidoja, ko varēja izveidot, šo pilnību tai atkal palīdzēja sasniegt tās laimīgie apstākļi. Kontinentā tā noteikti drīz vien būtu kļuvusi par kāda iekarotāja laupījumu, tāpat kā Āzijas māsas; ja Dārijs un Kserkss Grieķijā būtu sasnieguši savus mērķus, tad nebūtu parādījies nekāds Perikla laikmets. Vai arī, ja pār grieķiem būtu valdījis kāds despots, tas pēc visu despotu gaumes drīz vien pats būtu kļuvis par iekarotāju un, kā to darīja Aleksandrs, ar savu grieķu asinīm būtu krāsojis tālas upes, viņu zemē tiktu iemaisītas svešas tautas, viņi uzvaroši izkaisīti svešās zemēs utt. No tā viņus pasargāja viņu mērenā varenība, pat viņu ierobežotā tirdzniecība, kas nekad neuzdrošinājās iziet viņpus Hērakla stabiem⁴⁴¹ un laimes robežām. Tāpat kā dabaszinību skolotājs savu augu pilnībā var izpētīt tikai tad, ja to pazīst, sākot ar tā sēklu un dīgli un beidzot ar ziedēšanu un noziedēšanu, arī grieķu vēsture mums būtu tāds augs. Tikai žēl, ka tradīcijas dēļ⁴⁴² tā līdz šim vēl ne tuvu nav tā apstrādāta kā romiešu vēsture. Man tagad no sacītā jāizceļ daži aspekti, kas no šī svarīgā ieguldījuma visas cilvēces vēsturē pirmie atklājas vērotāja skatienam. Un te es vispirms atkārtotu dižo principu.

Pirmkārt. Kas cilvēces robežās var notikt pēc doto nacionālo, laika un vietas apstākļu apjoma, tas tajās tiešām notiek. Grieķija tam sniedz visbagātīgākos un visskaistākos pierādījumus.

Fiziskajā dabā mēs nekad nerēķināties ar brīnumiem, mēs redzam likumus, kurus visur atrodam vienādi darbojošos, nemainīgus un regulārus. Kā gan cilvēce ar tās spēkiem, pārmaiņām un kaislībām lai izkristu no šīs dabas ķēdes? Novietojiet Grieķijā ķīniešus, un mūsu Grieķija nekad nebūtu radusies; pārceliet mūsu grieķus turp, kurp Dārijs aizveda sagūstītos eritrejiešus, un viņi neizveidotu nekādu Spartu un nekādas Atēnas. Aplūkojiet Grieķiju tagad, un jūs vairs neatradīsiet senos grieķus, jā, bieži vien arī viņu zemi ne. Ja viņi vēl nerunātu kādu savas valodas atlikumu, ja jūs vēl neredzētu viņu domāšanas veida, viņu mākslas, viņu pilsētu drupas vai vismaz viņu senās upes un kalnus, tad jums būtu jādomā, ka Seno Grieķiju gluži kā Kalipso⁴⁴³ vai Alkinoja⁴⁴⁴ salu jums kāds vienkārši sadzejojis. Kā šie mūsdienu grieķi tikai laika gaitā, dotā cēloņu un seku virknē kļuvuši par to, kas viņi ir, tāpat ne mazākā mērā par tādām kļuvušas arī šīs senās nācijas, ne mazākā mērā ikviena pasaules nācija. Visa cilvēces vēsture ir tīra cilvēku spēku, darbības un dziņu vēsture atbilstoši vietai un laikam.

Cik vienkāršs ir šis princips, tik apgaismojošs un nodevīgs tas kļūst tautu vēstures aplūkošanā. Ikvienš vēsturnieks ir ar mani vienisprātis, ka neauglīga tās apbrīnošana un mācīšanās nav pelnījusi vēstures vārdu, un, ja tā ir, tad ikvienā tās izpausmē kā dabas procesā domājošajam prātam jādarbojas ar visu savu asumu; tātad, stāstot vēsturi, tas meklēs vislielāko patiesību, apkopojot un vērtējot, — vispilnīgāko kopsakaru un nekad netieksies vienu lietu, kas ir vai notiek, izskaidrot ar citu, kuras nav. Ar šo stingro principu pazūd visi ideāli, visi brīnumu lauka fantomi, visur jācenšas skaidri redzēt, kas tur ir, un, tiklīdz tas ieraudzīts, tā lielākoties top redzams arī cēlonis, kā dēļ nevarēja būt citādi nekā ir. Tiklīdz gars piesavinājies šo ieradumu vēstures jomā, tas ir atradis veselīgākās filozofijas ceļu, kuru diezin vai varēja atrast kur citur ārpus dabas vēstures un matemātikas.

Saskaņā tieši ar šo filozofiju mēs pirmām kārtām un vairāk par visu sargāsimies vēstures notikumu izpausmēm piedejot mums nezināma lietu plāna apslēptus atsevišķus nolūkus vai pat maģisko iedarbību no neredzamiem dēmoniņiem, kuru vārdu sakarā ar dabas parādībām pat neriskējam minēt. Liktenis atklāj savus nolūkus caur to, kas notiek un kā tas notiek; tātad vēstures pētnieks šos

nolūkus attīsta vienīgi no tā, kas ir un parādās visā savā apjomā. Kādēļ pasaulē bija apgaismotie grieķi? Tādēļ, ka viņi bija un tādus apstākļos nevarēja būt citādi kā vien apgaismotie grieķi. Kādēļ Aleksandrs devās uz Indiju? Tādēļ, ka viņš bija Filipa dēls Aleksandrs un pēc sava tēva pasākumiem, pēc savas nācijas veikumiem, pēc sava vecuma un rakstura, pēc savas Homēra lasīšanas utt. nezināja darīt neko labāku. Ja viņa straujo lēmumu pamatā liktu kādas augstākas varas slēptus nolūkus un viņa drosmīgajiem darbiem — īpašu laimes dievi, tad riskētu pirmajā gadījumā viņa vismelnākās neprātības pārvērst dievišķos galamērķos, otrajā — noniecināt viņa personisko drosmi un viņa militāro gudrību, bet gan te, gan tur — visai norisei laupīt tās dabisko veidu. Kurš dabas vēsturē ticētu fejām, tam, ka neredzami gari iekrāso rozi vai iepilina sudraba rasu tās kausiņā, kurš ticētu, ka mazi gaismas gariņi par savu ietērpu izvēlas naktstārpiņa ķermeņi vai rotaļājas uz pāva astes, tas var būt asprātīgs dzejnieks, taču nekad nespīdēs kā dabas vai vēstures pētnieks.

Otrkārt. Kas ir pareizi attiecībā uz vienu tautu, ir pareizi arī attiecībā uz vairāku tautu savstarpēju saistību; tās pastāv kopā, kā tās saistījuši laiks un vieta, tās viena otru ietekmēja, kā to noteica dzīvu spēku kopsakars.

Uz grieķiem iedarbojušies aziāti — un otrādi. Romieši, goti, turki, kristieši viņus uzveica, un romieši, goti, kristieši no viņiem saņēmuši dažādus apgaismības līdzekļus. Kā šīs lietas saistītas? Caur vietu, laiku un dzīvu spēku dabisko izpausmi. Fenīkieši viņiem atnesa burtus, taču nebija šos burtus izgudrojuši viņiem; tie viņiem atnesa burtus, tādēļ ka nosūtīja pie viņiem kolonistus. Tā bija ar hellēņiem un ēģiptiešiem, tāpat ar grieķiem, kad viņi devās pret Baktru; tā ir ar visām Mūzas dāvanām, ko esam no viņiem saņēmuši. Homērs dziedāja, taču ne mums; vienīgi tādēļ, ka viņš pie mums atnācis, mums viņš ir un mēs drīkstam no viņa mācīties. Ja kāds laiku rituma apstākļi mums būtu viņu nolaupījis tāpat kā daudzus citus lieliskus darbus — kurš gan gribētu tiesāties ar slepena likteņa nolūku, kad redz savas bojāejas dabiskos cēloņus? Aplūkojiet zudušos un saglabājušos sacerējumus, zudušos un palikušos mākslas darbus līdz ar ziņām par to

saglabāšanu un iznīcināšanu un iedrošinieties uzrādīt likumu, saskaņā ar kuru liktenis atsevišķos gadījumos saglabāja vai iznīcināja. Aristotelis tika saglabāts vienā eksemplārā zem zemes, citi autori — kā izmesti pergamenti pagrabos un kastēs, zobgalis Aristofāns — zem Sv. Hrisostoma⁴⁴⁵ spilvena, lai viņš no tā varētu mācīties sprediķot; un tā nu tieši visnīcināmākie, visšaurākie ceļi bijuši tie, no kuriem bija atkarīga visa mūsu apgaismība.

Treškārt. Tautas kultūra ir tās eksistences zieds, ar ko tā atklājas patīkama, taču viegli ievainojama.

Kā cilvēks, nākdams pasaulē, neko nezina — ko viņš grib zināt, tas jāiemācās —, tā primitīva tauta mācās no savas pieredzes vai satiksmes ceļā no citiem. Taču jebkuram cilvēka zināšanu veidam ir savs loks, t. i., sava daba, laiks, vieta un dzīves periods; grieķu kultūra, piemēram, izauga saistībā ar laikmetiem, vietām un priekšmetiem un pagrīma līdz ar tiem. Dažas mākslas un poēzija apsteidza filozofiju; kur plauka māksla vai retorika, tur nu nedrīkstēja ziedēt arī kara māksla vai patriotiskais tikums; Atēnu rētori pierādīja savu vislielāko entuziasmu, kad valsts tuvojās savam galam un tās krietnums bija zudis.

Bet visiem cilvēku apgaismības veidiem kopīgs ir tas, ka ikviens tiecas uz kādu pilnības punktu, kas, pēc tam kad laimīgas apstākļu sagādīšanās rezultātā šur vai tur sasniegts, nevar nedz mūžīgi saglabāties, nedz tajā vietā atkārtoties, bet iesāk lejupejošu virkni. Proti, jebkurš vispilnīgākais darbs, ciktāl no cilvēkiem var prasīt pilnību, ir visaugstākais sasniegums savā žanrā; aiz tā iespējami tātad tikai atdarinājumi vai neveiksmīgi centieni to pārspēt. Kad Homērs bija beidzis dziedāt, viņa žanrā nebija iedomājams otrs Homērs; pirmais bija noplūcis episkā vainaga ziedu, un tiem, kas viņam sekoja, bija jāapmierinās ar atsevišķām lapiņām. Grieķu traģēdiju autori tādēļ izvēlējās citu ceļu: viņi ēda, kā saka Eshils, no Homēra galda, taču savam laikmetam gatavoja citu maltīti. Arī viņu periods pagāja, traģēdijas sižeti sevi izsmēla, un dziļāko dzejnieku sekotāji tos varēja tikai izmainīt, t. i., pasniegt sliktākā formā, jo vislabākā, iespējami skaistākā grieķu drāmas forma jau bija dota tajos paraugos. Par spīti visai savai morālei, Eiripīds vairs nespēja sasniegt Sofoklu, nemaz nerunājot par to, ka būtu

viņu varējis pārspēt savas mākslas būtībā, un gudrais Aristofāns tādēļ izvēlējās citu ceļu⁴⁴⁶. Tā bija ar visiem grieķu mākslas žanriem, un tā arī paliks visās tautās; jā, ka grieķi savos skaistākajos laikos apzinājās šo dabas likumu un visaugstāko necentās pārspēt ar kaut ko vēl augstāku — tieši tas viņu gaumi padarīja tik drošu un tās attīstību tik daudzveidīgu. Kad Feidijs bija izveidojis savu visvareno Jupiteru, tad augstāks Jupiters vairs nebija iespējams; tā ideālu gan varēja attiecināt uz citiem tā paša dzimuma dieviem, un tā ikvienam dievam tika radīts savs raksturs: visa mākslas province tika apstrādāta.

Ceturtkārt. Valsts veselība un mūža ilgums balstās nevis uz tās kultūras augstāko punktu, bet uz tās dzīvi darbīgo spēku gudru vai laimīgu līdzsvaru. Jo dziļāk šajā dzīvajā tieksmē atrodas tā smaguma centrs, jo stiprāka un noturīgāka ir valsts.

Uz ko cerēja senie valstu dibinātāji? Nedz uz kūtru mieru, nedz maksimālu kustīgumu, bet gan uz nekad nesnaudošo, arvien darbīgo spēku kārtību un pareizu sadalījumu. Šo gudro princips bija no dabas noskatīta, īsta cilvēku gudrība. Ikreiz, kad valsts tika nostādīta uz savas smailes — pieņemot, ka tas būtu noticis visspožākā vīra vadībā ar viszilbinošāko ieganstu, — tā nonāca bojāejas briesmās un atgriezās savā iepriekšējā stāvoklī, tikai pateicoties laimīgai varai. Tā Grieķija pret persiešiem stāvēja uz briesmīgas smailes, tā Atēnas, Lakedaimona un Tēbas galu galā savā starpā cīnījās ar vislielāko piepūli, kas visai Grieķijai atnesa brīvības zaudēšanu. Līdzīgā kārtā Aleksandrs ar savām spožajām uzvarām visu savas valsts ēku nostādīja uz konusa smailes; viņš nomira, konuss apgāzās un izjuka. Te nu mums pavērtos plašs lauks prātojumiem par Grieķijas iekārtu, par to, ko tā ar saviem izgudrojumiem un pasākumiem paveikusi kā savu pilsoņu laimes, tā arī visas cilvēces labā. Taču tam vēl ir par agru. Mums vispirms jāizskata vairāki laikmetu un tautu sakari, līdz šajā jomā nonāksim pie drošiem rezultātiem.

III

CILVĒKU DZIMUMAM LEMTS DAŽĀDĀS PĀRVĒRTĪBĀS IZIET DAŽĀDAS KULTŪRAS PAKĀPES, TAČU TĀ ILGSTOŠAS LABKLĀJĪBAS STĀVOKLIS DIBINĀTS BŪTISKI UN VIENĪGI UZ SAPRĀTU UN TAISNĪGUMU

Pirmais dabas likums. Matemātiskajā dabaszinātnē pierādīts, ka lietas stabilam stāvoklim arvien nepieciešama zināma pilnība, maksimums vai minimums, kas izriet no šīs lietas spēku darbības veida. Tā, piemēram, mūsu Zeme nevarētu pastāvēt, ja tās smaguma centrs neatrastos viszemākajā vietā un visi spēki harmoniskā līdzsvarā nedarbotos uz to un no tā. Tātad saskaņā ar šo skaisto dabas likumu ikviena pastāvoša esība sevī nes savu fizisko īstumu, kvalitāti un nepieciešamību kā savas pastāvēšanas kodolu.

Otrais dabas likums. Tāpat pierādīts, ka visa saliktu, ierobežotu lietu vai to sistēmu pilnība un skaistums balstās uz tādu maksimumu. Proti, līdzīgais un atšķirīgais, vienkāršais līdzekļos un daudzveidīgais sekās, visvieglākais spēku pielietojums visdrošākā vai visauglīgākā mērķa sasniegšanai veido zināmu simetriju un harmonisku proporciju, kuru daba ievērojusi visur savas kustības likumos, savu radību formā, vislielākajā un vismazākajā un ko atdarina cilvēka māksla, ciktāl sniedzas viņa spēki. Pie tam vairāki likumi viens otru ierobežo, tā ka pēc viena samazinās, kas pēc otra pieaug, līdz saliktais veselums iegūst savu taupīgi visskaistāko formu un līdz ar to iekšēju saturu, kvalitāti un īstumu. Lielisks likums, kas padzen no dabas nekārtību un patvaļu un arī ikvienā mainīgajā, ierobežotajā pasaulē kārtības daļā mums parāda visaugstākā skaistuma rēgulu.

Trešais dabas likums. Tāpat pierādīts, ka, būtnei vai to sistēmai izejot no šā sava stabilā īstuma, kvalitātes un skaistuma stāvokļa, tā atkal tuvojas tam, pateicoties iekšējam spēkam — vai nu svārstībās, vai asimptotē —, jo ārpus šā stāvokļa nevar pastāvēt. Jo rosīgāki un

daudzveidīgāki ir spēki, jo mazāk iespējams nepamanītais, taisnais asimptotes ceļš, jo spēcīgākas top svārstības un oscilācijas, līdz traucētā esība sasniedz savu spēku vai to harmoniskas kustības līdzsvaru, līdz ar to — sev būtisko stabilo stāvokli.

Tā kā cilvēce gan kopumā, gan atsevišķos indivīdos, sabiedrībās un nācijās ir visdaudzveidīgāko rosīgo spēku pastāvīga dabas sistēma, tad paskatīsimies, kas nosaka tās eksistenci, kurā punktā savienojas tās augstākais skaistums, īstums un kvalitāte un kādu ceļu tā izvēlas, lai jebkuras novirzes gadījumā, kādas mums tik lielā skaitā sniedz vēsture un pieredze, atkal tuvotos savam stabilajam stāvoklim.

* * *

1. Cilvēce ir tik bagāts dotumu un spēku plāns, ka, visam dabā balstoties uz visnoteiktāko individualitāti, arī tās dižajiem un daudzajiem dotumiem uz mūsu planētas jāparādās ne citādi, kā vien sadalītiem starp miljoniem. Viss dzimst, kas uz tās var dzimt, un pastāv, ja pēc dabas likumiem spēj atrast savu stabilo stāvokli. Tātad katrs cilvēks sevī nes — kā ķermeņa veidolā, tā arī dvēseles dotumos — samērīgumu, kuram viņš veidots un kuram tam sevi pašu jāveido. Tas iet cauri visiem cilvēka eksistences veidiem un formām no visslimīgākās bezveidības, kas tikko spēja sevi uzturēt pie dzīvības, līdz visskaistākajam grieķu dievcilvēka tēlam, no nēģera smadzeņu viskaislīgākās ātrsirdības līdz visskaistākās gudrības spējām. Caur kļūdām un maldiem, caur audzināšanu, postu un vingrināšanos ikviens mirstīgais meklē šo savu spēku samērīgumu, jo vienīgi tādā slēpjas viņa esības vispilnīgākā bauda, taču tikai nedaudzi laimīgie to sasniedz vistīrākajā, visskaistākajā veidā.

2. Tā kā cilvēks viens pats var pastāvēt ļoti nepilnīgi, tad līdz ar katru sabiedrību izveidojas augstāks kopdarbīgu spēku maksimums. Mežonīgā jucekļi tie triecas viens pret otru, līdz pēc nekļūdīgiem dabas likumiem pretējie centieni viens otru ierobežo un izveidojas kustības līdzsvars un harmonija. Tā nācijas modificējas pēc vietas, laika un to iekšējā rakstura, ikviena sevī nes savas pilnības samērīgumu, nesalīdzināmu ar citām. Jo tīrāks un skaistāks bijis maksimums, kurā tauta trāpīja, jo derīgā-

kiem priekšmetiem tā veltīja savu skaistāko spēku izkopšanu, jo precīzākas un ciešākas beidzot bija savienības saiknes, kas iekšēji vienoja visus valsts locekļus un viņus pievērsa šiem labajiem mērķiem, jo sevī stabilāka bija nācija, jo cēlāk mirdz tās veidols cilvēces vēsturē. Dažu tautu attīstība, kurai līdz šim izsekojām, parādīja, cik atšķirīgs atkarībā no vietas, laika un apstākļiem bijis mērķis, uz kuru tās vērsa savus centienus. Ķīniešiem tā bija smalka politiskā morāle, indiešiem — sava veida abstrakta tīrība, kluss strādīgums un iecietība, fenīķiešiem — kuģniecības un čaklas tirdzniecības gars. Grieķu, sevišķi Atēnu, kultūra bija vērsta uz jutekliski skaistā maksimumu kā mākslā, tā tikumos, zinātnēs un politiskajā iekārtā. Spartā un Romā tiecās uz tēvzemes un varoņu patriotismu, abās — ļoti atšķirīgā veidā. Tā kā šajā ziņā viss lielākoties atkarīgs no vietas un laika, tad nacionālslavas raksturīgākajās iezīmēs senās tautas ir gandrīz nesalīdzināmas.

3. Tomēr visās mēs redzam darbojamies vienu principu, proti, cilvēka saprātu, kas no daudzveidības cenšas radīt vienotību, no nekārtības — kārtību, no spēku un nolūku dažādības — veselumu ar samērīgumu un paliekošu skaistumu. No tām bezveidīgajām mākslīgajām klintīm, ar kurām ķīnietis izdaiļo savus dārzus, līdz ēģiptiešu piramīdai vai grieķu ideālam visur saskatāms domājoša prāta plāns un nolūks, kaut gan ļoti dažādās pakāpēs. Jo smalkāk domājis šis prāts, jo tuvāk tas pienācis punktam, kas satur sava veida augstāko sasniegumu un nepieļauj novirzes pa labi vai pa kreisi, jo lielākā mērā tā darbi kļūva par paraugiem, tādēļ ka tie ietver sevī mūžīgus likumus visu laiku cilvēku prātam. Tā, piemēram, nav domājams nekas augstāks par ēģiptiešu piramīdu vai vairākiem grieķu un romiešu mākslas darbiem, tie ir cilvēka prāta tīri atrisinātas problēmas šajā jomā, to sakarā nepastāv nekāda patvaļīga spekulācija, ka, lūk, problēma neesot arī atrisināta vai to varētu atrisināt labāk; jo tīrais priekšstats par to, kam tiem vajadzētu būt, tajos izsmelts visvieglākajā, visbagātīgākajā un visskaistākajā veidā. Jebkura novirzīšanās no tiem būtu kļūda, un, ja tā tiktu tūkstoš veidos atkārtota un pavairota, tomēr arvien būtu jāatgriežas pie tā mērķa, kas ir sava veida augstākais sasniegums un tikai viens punkts.

4. Tātad cauri visām attīstītajām nācijām, kuras līdz

šim esam aplūkojuši un aplūkosim turpmāk, ļoti atšķirīgās liknēs velkas kultūras ķēde. Katrā nācijā tā apzīmē pieaugošus un dilstošus lielumus, un tai ir dažāda veida maksimumi. Daži no tiem viens otru izslēdz vai ierobežo, līdz beidzot tomēr kopumā iznāk samērīgums, tā ka būtu ļoti maldīgs secinājums, ja pēc vienas nācijas pilnības mēs gribētu secināt par jebkuru citu. Ne jau tādēļ vien, ka Atēnām, piemēram, bija lieliski runātāji, tām bija arī vislabākā politiskā iekārta, un tādēļ, ka Ķīna tik lieliski moralizē, tās valsts vēl nav visu valstu paraugs. Varas forma attiecas pavisam uz citu maksimumu nekā skaista morāliska sentence vai patētiska runa, kaut gan galu galā visas lietas nācijā, lai arī tikai viena otru izslēdzot un ierobežojot, rod zināmu kopsakarību. Nekāds cits maksimums, kā vien vispilnīgākās savienības saites, neveido vislaimīgākās valstis, pieņemot, ka bez tam tautai arī pietrūktu vienas otras žilbinošas īpašības.

5. Arī vienai un tai pašai nācijai katrs tās skaisto pūliņu maksimums nedrīkst un nevar ilgt mūžīgi, jo tas ir tikai punkts laiku līnijā. Tā nemitīgi virzās tālāk, un, jo vairāk apstākļu noteica skaisto izpausmi, jo vairāk tā pakļauta bojāejai un zudībai. Tā ir laime, ja tās paraugi tad paliek kā citu laikmetu norma, jo sekojošie tiem parasti bija pārāk tuvi un pagrīma varbūt tieši tādēļ, ka tos gribēja pārspēt. Tieši visrosīgākajā tautā bieži vien notiek visstraujākā lejupslīde no vārīšanās līdz sasalšanas punktam.

* * *

Atsevišķu zinātņu un nāciju vēsturei šie maksimumi jāaprēķina, un es vēlētos, lai tāda vēsture mums būtu tikai par visslavenākajām tautām vispazīstamākajos laikos; tagad mēs runājam tikai par cilvēces vēsturi vispār un par tās stabilo stāvokli jebkurā formā, jebkurā klimatā. Tas nav nekas cits kā humanitāte, t. i., saprāts un taisnīgums visās cilvēku šķirās, visās viņu lietās. Un, proti, tāds tas nav valdnieka patvaļas vai tradīcijas pārliecinošās varas dēļ, bet dabas likumu dēļ, uz kuriem balstās cilvēku dzimuma būtība. Arī tā visamaitātākie iedibinājumi mums uzsauc: «Ja starp mums vēl nebūtu saglabājusies saprāta un taisnīguma atblāzma, tad mūsu sen vairs nebūtu, jā, mēs nekad nebūtu radu-

šies.» Tā kā no šā punkta sākas viss cilvēces vēstures audums, tad mums tas rūpīgi jāaplūko.

Pirmkārt. Kas ir tas, ko visos cilvēka darbos mēs cieņām un ko prasām? Saprāts, plāns un nolūks. Ja to trūkst, tad nav padarīts nekas cilvēcisks; pierādīta akla vara. Kurp vien plašajā vēstures laukā aizklīst mūsu prāts, tas meklē un atkal atrod pats sevi. Jo vairāk visos savos pasākumos tas sastapās ar tīru patiesību un cilvēku labestību, jo pamatīgāki, derīgāki un skaistāki kļuva tā darbi, jo vairāk to likumos visos laikos satiekas visu tautu gari un sirdis. Kas ir tīrs prāts un taisnīga morāle, par to Sokrats un Konfūcijs, Zoroastrs, Platons un Cicerons ir vienisprātis; par spīti visām savām tūkstoškārtīgām atšķirībām, viņi visi darbojušies uz vienu punktu, uz kuru balstās viss mūsu dzimums. Kā ceļniekam nav saldākas baudas kā visur, arī tur, kur to necerēja, saskatīt viņam līdzīga, domājoša, jūtoša ģēnija pēdas, tā mēs sajūsmināties mūsu dzimuma vēsturē par visu laiku un tautu atbalsi, kas viscēlākajās dvēselēs liek atskanēt vienīgi cilvēcisgai labestībai un cilvēcisgam patiesīgumam. Kā mans saprāts meklē lietu kopsakaru un mana sirds priecājas, kad to saskata, tā to meklējis ikviens krietns cilvēks un, ievērojot viņa stāvokli, to tikai varbūt redzējis citādi nekā es, tikai apzīmējis citādi nekā es. Kur viņš maldījās, viņš maldījās par sevi un mani, jo viņš mani brīdina no līdzīgas kļūdas. Kur viņš mani palabo, pamāca, spirdzina, uzmundrina, tur viņš ir mans brālis, dalībnieks tajā pašā pasaules dvēselē, tajā pašā cilvēcisajā saprātā, tajā pašā cilvēcisajā patiesībā.

Otrkārt. Kā visā vēsturē nav iepriecinošāka skata, kā atrast prātīgu, krietnu vīru, kas tāds paliek par spīti visām laimes maiņām jebkurā vecumā, jebkurā savā darbā, tā tūkstoškārt tiek pamodināta mūsu nožēla, ja arī dižos un krietnos vīros ievērojam saprāta maldus, kas pēc dabas likumiem viņiem nevarēja neatnest sliktu algu. Pārāk bieži vēsturē atrodam šos kritušos eņģeļus un sūdzamies par tās formas vājumu, kas kalpo par mūsu cilvēcisajā saprātā instrumentu. Cik maz mirstīgais var pānest vai, saliekts būdams, saskarties ar neparasto, nenovirzoties no sava ceļa! Vienam neliels pagodinājums, laimes atblāzma vai negaidīts stāvoklis dzīvē jau bija pietiekoša malduguns, lai viņu novestu purvos un bezdibeņos; otrs nespēja aptvert pats sevi, pārpūlējās un sabruka

bez samaņas. Mūs pārņem līdzjūtība, kad tādus nelaimīgi laimīgos tagad redzam viņu likteņa krustcelēs un ievērojam, ka viņi paši jūt spēka trūkumu sevī, lai turpmāk spētu būt saprātīgi, taisnīgi un laimīgi. Visskaistāko iedīgli, kas cilvēcei uz gadsimtiem solīja visderīgākos augļus, bieži vien pazudina viena vienīga cilvēka neprāts, kurš tā vietā, lai noliektu zarus, nocērt visu koku. Kā atsevišķi cilvēki, tā arī veselas impērijas vismazāk spēja panest savu laimi; lai pār viņiem valda monarhi un despoti vai senāts un tauta. Tauta un despots vismazāk saprot likteņa dieves brīdinošo mājienu; vārda skanējuma un slavas mirdzuma apžilbināti, viņi traucas ārpus humanitātes un gudrības robežām, līdz pārāk vēlu pamana sava nesaprātīguma sekas. Tāds bija Romas, Atēnu un vairāku tautu liktenis, tāpat Aleksandra un citu iekarotāju liktenis, kuri bija satraukuši pasauli. Jo netaisnīgums samaitā visas zemes un neprāts — visus cilvēku darbus; tie ir likteņa fūrijas, nelaime ir tikai to jaunākā māsa, briesmīgas savienības trešā rotaļu biedre.

Dižais Cilvēku Tēvs, kādu vieglu un smagu mācību Tu esi uzdevis Tavam dzimumam visam dienas darbam! Lai viņi mācās tikai saprātu un taisnīgumu; ja viņi tos pielietos, tad soli pa solim viņu dvēselē ienāks gaisma, viņu sirdī — labestība, viņu valstī — pilnība, viņu dzīvē — svētlaime. Apdāvināts ar tādām balvām un tās uzticīgi lietojot, nēģeris var savu sabiedrību iekārtot tāpat kā grieķis, troglodīts — tāpat kā ķīnietis. Pieredze ikvienu vedīs tālāk, un saprāts, kā arī taisnīgums viņa darbiem piešķirs noturīgumu, skaistumu un samērīgumu. Bet, ja viņš tos, savas dzīves būtības ceļvežus, pametīs, — kas tad lai viņa laimei piešķir ilgumu un viņu paglābj no nehumanitātes atriebes dievēm?

Treškārt. Vienlaikus izriet arī, ka tur, kur cilvēce traucēts saprāta un humanitātes samērīgums, atgriešanās pie tā reti notiek citādi, kā vien caur uzspiestām svārstībām no vienas galējības otrā. Viena kaislība izjauca saprātu līdzsvaru, cita traucas pret to, un tā vēsturē bieži vien paiet gadi un gadsimti, līdz atkal iestājas mierīgas dienas. Tā Aleksandrs izjauca lielas pasaules daļas līdzsvaru, un vēl ilgi pēc viņa nāves trakoja vēji. Tā Roma pasaulei vairāk nekā uz gadu tūkstoti atņēma mieru, un lēnai līdzsvara atjaunošanai bija nepieciešams puspasaulē primitīvu tautu. Nemitīgā nomaiņā atjaunojas paau-

dzes, un, par spīti visiem tradīcijas lineārpriekšrakstiem, dēļ tomēr turpina rakstīt pēc sava prāta. Apzināti Aristotelis atšķirās no Platona, Ēpikūrs⁴⁴⁷ — no Zēnona⁴⁴⁸, līdz mierīgākās nākamās paaudzes beidzot abus pretstatus varēja izmantot bezpartijiski. Tāpat mūsu ķermeņa mašīnā nepieciešama antagonisma dēļ turpinās laiku darbs cilvēku dzimuma interesēs un uztur pastāvīgu tā veselību. Taču, lai ar kādām novirzēm un likumiem vijas uz priekšu un lūst cilvēka saprāta straume, tā cēlusies no patiesības mūžīgās straumes un, pateicoties savai dabai, savā ceļā nevar pazust. Kurš no tās smel, tas smel noturīgumu un dzīvību.

Starp citu, gan saprāts, gan taisnīgums balstās uz vienu un to pašu dabas likumu, no kura izriet arī mūsu esības pastāvēšana. Saprāts mēra un salīdzina lietu kopsakaru, lai tās sakārtotu noturīgam samērīgumam. Taisnīgums nav nekas cits kā morālisks saprāta samērīgums, savstarpēji prettīcīgu spēku līdzsvars, uz kura harmonijas balstās visa pasaules ēka. Tātad viens un tas pats likums sniedzas no Saules un no visām saulēm līdz vissīkākajai cilvēka darbībai. Tikai viens uztur visas būtnes un to sistēmas: tām piemītošo spēku attieksme pret periodisko mieru un kārtību.

IV

SASKAŅĀ AR SAVAS IEKŠĒJĀS DABAS LIKUMIEM, LAIKAM RITOT, ARĪ SAPRĀTAM UN TAISNĪGUMAM STARP CILVĒKIEM JĀIEŅĒM ARVIEN LIELĀKA VIETA UN JĀVEICINA NOTURĪGĀKA HUMANITĀTE

Visas cilvēku šaubas un sūdzības par labā sarežģījumiem un vāji saskatāmo progresu vēsturē ceļas no tā, ka bēdīgais ceļinieks raugās uz pārāk mazu sava ceļa posmu. Ja viņš paplašinātu savu redzesloku un bezkaislīgi tikai salīdzinātu laikmetus, kurus mēs no vēstures pazīstam precīzāk, ja viņš turklāt iespīestos cilvēka dabā un apsvērtu, kas ir saprāts un patiesība, tad par to progresu šaubītos tikpat maz kā par visdrošāko dabas patiesību. Gadu tūkstošiem mūsu Sauli un visas stāzvaižznes uzskatīja par nekustīgām; laimīgs teleskops tagad mums

vairs neļauj šaubīties par to pārvietošanos. Tā kādreiz precīzāka mūsu dzimuma vēstures periodu salīdzināšana mums šo cerīgo patiesību ne tikai pavirši parādīs, bet, par spīti visai šķietamajai nekārtībai, būs aprēķināmi arī likumi, pēc kuriem atbilstoši cilvēka dabai šis progress norisinās. Senās vēstures maliņā, kur es tagad stāvu kā vidū, pagaidām iezīmēšu tikai dažus vispārējus principus, kuri mums kalpos par vadzvaigznēm mūsu ceļā.

Pirmkārt. Laiki atbilstoši savai dabai sāķējas viens ar otru, līdz ar to sāķējas arī laiku bērni, cilvēku virkne, līdz ar visām savām izpausmēm un produkcijām.

Ne ar kādu viltus slēdzienu mēs nevaram noliegt, ka mūsu Zeme gadu tūkstošos kļuvusi vecāka un ka šī ceļiniece ap Sauli kopš savas izcelšanās ļoti izmainījusies. Tās dzilēs mēs redzam, kāda tā reiz bijusi, un mums tikai jāparaugās sev apkārt, lai redzētu, kāda tā ir tagad. Okeāns vairs netrako, mierīgs tas iegrimis savā gultnē, apkārtklistošās straumes atradušas savus krastus, un gan veģetācija, gan organiskās radības savās sugās atstājušas aiz sevis sekām bagātu gadu virkni. Kā kopš mūsu Zemes radīšanas uz tās nav gājis zudībā neviens Saules stars, tā arī neviena nokritusi koka lapa, neviena aizlidojusi auga sēkliņa, neviena trūdoša dzīvnieka maita, vēl jo mazāk — neviena dzīvas būtnes darbība nav palikusi bez sekām. Veģetācija, piemēram, pieaugusi un, ciktāl spēja, izplatījusies; ikviena no dzīvajām sugām turpinājusi augt tajās robežās, ko daba tai nolikusi caur citām dzīvām radībām, un gan cilvēka čaklums, gan pats viņa postījumu neprāts kļuvis par rosiņu instrumentu laika rokās. Uz viņa sagrauto pilsētu gruvešiem zied jauni lauki, elementi tiem kaisījuši pāri aizmirstības putekļus, un drīz nāca jaunas paaudzes, kas būvēja no un uz senajām drupām. Pat visvarenība nespēj izmainīt, lai sekas nebūtu sekas, nespēj Zemi izveidot par to, kas tā bijusi pirms gadu tūkstošiem, it kā šo gadu tūkstošu ar visām to ietekmēm nebūtu bijis.

Laiku ritumā tātad jau ietverts cilvēku dzimuma progress, ciktāl tas iederas arī Zemes un Laika bērnu virknē. Ja tagad parādītos Cilvēku Tēvs un redzētu savu dzimumu — kā viņš brīnītos! Tā ķermenis bija veidots jaunai Zemei, un pēc toreizējās elementu kvalitātes vajadzēja būt tā uzbūvei, tā domu gājienam un dzīvesveidam;

sešos un vairāk gadu tūkstošos šajā ziņā šis tas gan ir mainījies. Amerika daudzos apgabalos tagad vairs nav tāda kā atklāšanas laikā; pēc pāris gadu tūkstošiem tās seno vēsturi lasīs kā romānu. Tā mēs lasām Trojas iekarošanas vēsturi un veltīgi meklējam tās atrašanās vietu, nemaz nerunājot par Ahilleja kapu vai pašu dievišķo varoni.

Nav noliedzams, ka šis laika ritums ietekmējis arī cilvēku dzimuma domāšanas veidu. Lai tagad saceram, lai dziedam kādu «Iliādu», lai rakstām kā Eshils, Sofokls un Platons; tas nav iespējams. Vienkāršā bērnu uztvere, brīvais pasaules redzējums, īsi sakot, grieķu jaunības laiks ir pagājis. Līdzīgi ir ar jūdiem un romiešiem; turpretim mēs zinām un pazīstam virkni lietu, ko nepazīna nedz jūdi, nedz romieši. Viena diena mācījusi otru, viens gadsimts — otru, tradīcija kļuvusi bagātāka, laiku mūza, pati vēsture, runā simts balsīs, dzied no simts flautām. Lai milzīgajā sniega bumbā, ko mums atvēluši laiki, ir tik daudz netīrumu, tik daudz jucekļa, cik vien gribat; pat šis juceklis ir gadsimtu bērns, kas varēja rasties vienīgi no vienas un tās pašas lietas nenogurstošas tālākvēlšanās. Tātad jebkāda atgriešanās senajos laikos, pat slavenais Platona gads⁴⁴⁹ ir izdomājums, tas nav iespējams saskaņā ar pasaules un laika būtību. Mēs peldam tālāk, taču upe nekad neatgriežas pie savas iztekas, it kā tā nekad nebūtu sākusi savu gaitu.

Otrkārt. Vēl uzskatāmāk mūsu dzimuma progresu ilustrē cilvēku mājokļi. Kur ir tie laiki, kad tautas kā troglodīti sēdēja šur un tur savās alās, aiz saviem mūriem un katrs svešinieks bija ienaidnieks? Tur laika ritumā nepalīdzēja tikai un vienīgi kāda ala, kāds mūris — cilvēkiem bija vienam otru jāiepazīst, jo viņi visi kopā ir tikai viens dzimums uz nelielas planētas. Pietiekami bēdīgi, ka gandrīz visur viņi viens otru vispirms iepazīna kā ienaidnieki un aplūkoja kā vilki; bet arī tā bija dabas kārtība. Cilvēks, kamēr viņš ir cilvēks, nemitēsies apceļot savu planētu, līdz tā viņam būs pilnīgi pazīstama; nedz jūras vētras, nedz kuģu avārijas, nedz milzīgie ledus kalni un ziemeļu un dienvidu pasaules briesmas viņu no tā neatturēs, jo līdz šim pat ļoti nepilnīgas kuģniecības laikos nevarēja viņu atturēt no vissmagākajiem pirmajiem mēģinājumiem. Dzirkstele visiem šiem pasākumiem ir viņa krūtīs, cilvēka dabā.

Ziņkārība un nepiesātināmā peļņas, slavas, atklājumu un lielākas varas kāre, pat jaunas vajadzības un neapmierinātība, kas nenovēršami ietverta lietu, kādas tās ir tagad, dabā, viņu uz to mudinās un agrāko laiku briesmu uzveicēji, slaveni, veiksmīgi paraugi viņu spārnos vēl vairāk. Providences gribu tātad sekmēs labi un ļauni stimuli, līdz cilvēks iepazīs visu savu dzimumu un to ietekmēs. Viņam dota Zeme, un viņš neatlaidīsies, līdz tā, vismaz prāta un lietderības ziņā, nebūs pilnībā apgūta. Vai mēs jau tagad nekaunamies par to, ka puse mūsu planētas, it kā tā būtu Mēness neredzamā puse, mums tik ilgi palikusi nezināma?

Treškārt. Visa līdzšinējā cilvēka gara darbība atbilstoši viņa iekšējai dabai nav meklējusi neko citu kā līdzekļus mūsu dzimuma humanitātes un kultūras dziļākai iesakņošanai un tālākai izplatīšanai.

Kāds milzīgs progress ir no pirmā plosa, kas peldēja pa ūdeni, līdz eiropiešu kuģim! Nedz plosa izgudrotājs, nedz neskaitāmie dažādu mākslu un zinātņu, kas attiecas uz kuģniecību, izgudrotāji nedomāja par to, kas iznāks no viņu atklājumu apvienošanas; katrs sekoja savai vajadzības vai ziņkārības dziņai, un tikai cilvēka prāta daba, visu lietu kopsakars nodrošināja to, ka neviens mēģinājums, neviens atklājums nevarēja būt veltīgs. Kā citas pasaules brīnumu tie salinieki, kuri nekad nebija redzējuši eiropiešu kuģi, uzlūkoja šo milzeni un brīnījās vēl vairāk, kad ievēroja, ka tādi paši cilvēki kā viņi to pēc patikas vadīja pāri mežonīgajām jūras dzilēm. Ja viņu izbrīns būtu varējis kļūt par katra liela mērķa un katra maza līdzekļa saprātīgu apsvēršanu šajā peldošajā mākslīgajā pasaulē, — cik daudz augstāk būtu pacēlusies viņu apbrīna par cilvēka prātu! Kurp tagad nesniedzas, ne tikai caur šo vienu instrumentu, eiropiešu rokas, kur tās gan nesniegsies turpmāk!

Nedaudzajos gadsimtos, kuros plauka Grieķija, nedaudzajos mūsu jaunās kultūras gadsimtos — cik daudz izdomāts, izgudrots, izdarīts, sakārtots un saglabāts nākošiem laikiem vismazākajā pasaules daļā, Eiropā, un arī gandrīz tās vismazākajā daļā! Kā auglīga sēkla kaudzēm uzdīga zinātnes un mākslas, un viena baroja, iedvesmoja un pamodināja citu. Kā, aizskarot vienu stīgu, tai ne vien piebalso viss, kam ir skanējums, bet līdz pat nedzirdamā robežai visi tai harmoniskie toņi skan līdzī tās ierosinā-

tajai skaņai, tā izgudroja, tā radīja cilvēka gars, kad tika skarta kāda viņa būtības harmoniska stīga. Tiklīdz viņš sastapās ar jaunu saskaņu, radībā, kur viss ir saistīts, tai nevarēja nesekot neskaitāmas jaunas saistības.

Bet, kāds sacīs, kā tika pielietotas visas šīs mākslas un izgudrojumi? Izsmalcināts pārspēks despota rokās, sveša greznība tautā bez regulējošiem likumiem ir tādi nāvējoši rīki, taču pati nelaime cilvēkus padara gudrākus, un agri vai vēlu mākslai, kas radījusi gan greznību, gan despotismu, abi pašai vispirms jāiespiež to robežās un pēc tam jāpārvērš reālā labumā. Ikviens neprasmīgi veidots arkla lemesis ilgā lietojumā pats nodilst, lempīgi jauni riteņi un dzinēji tikai kustībā iegūst ērtāku, smalku epīcikloīdu⁴⁵⁰. Tā arī cilvēka spēkos pārspilētie pārkāpumi ar laiku pārstrādājas labam lietojumam, tad caur ekstrēmiem un svārstībām uz abām pusēm regulārā kustībā galu galā nepieciešami top ilgstošas labklājības skaistais vidus. Tikai, kam jānotiek cilvēku valstībā, tam jānotiek caur cilvēku; mēs tik ilgi cietīsim paši savas vainas dēļ, līdz — bez dievības brīnumiem — paši iemācīsimies labāk lietot savus spēkus.

Tātad mums nav arī jāšaubās, ka ikvienai labai cilvēka prāta darbībai reiz noteikti jāveicina humanitāte un tā to veicinās. Kopš ieviesās zemkopība, izbeidzās cilvēku un ozolzīļu ēšana; cilvēks atrada, ka no Cereras saldajām veltēm spēj dzīvot humānāk, labāk, pieklājīgāk nekā no savu brāļu miesas vai ozolzīlēm, un gudrāku cilvēku likumi viņu piespieda tā dzīvot. Kopš cilvēki iemācījās būvēt mājas un pilsētas, viņi vairs nedzīvoja alās; pastāvot kopienas likumiem, nabaga svešinieku vairs nenogalināja. Tā tirdzniecība tuvināja tautas, un, jo vairāk vispārībā tiek saprasts tās labums, jo lielākā mērā jāiet mazumā tām slepkavībām, apspiešanai un krāpšanām, kas vienmēr bijušas tikai nesaprašanās pazīmes tirdzniecībā. Jebkurš derīgu mākslu pieaugums nodrošina cilvēku īpašumu, atvieglo viņu pūliņus, izplata viņu aktivitāti, līdz ar to nepieciešami liek pamatus plašākai kultūrai un humanitātei. Kādas pūles, piemēram, kļuva liekas ar vienu pašu grāmatiespiešanas izgudrošanu, cik ļoti tā sekmēja lielāku cilvēku domu, mākslu un zinātņu apgrozījumu! Lai kāds eiropiešu Kaņti⁴⁵¹ tagad tikai iedrošinās iznīdēt mūsu pasaules daļas literatūru — tas viņam vispār ir neiespējami.

Mēs nedrīkstam uztraukties arī par to, ka daža lieliski izdomāta teorija, neizslēdzot pašu morāli, mūsu dzimumā tik ilgu laiku paliek tikai teorija. Bērns iemācās daudz ko tādu, ko pielietot spēj tikai vīrs; tādēļ taču viņš nav mācījies velti. Neapdomīgi jauneklis aizmirsis, ko reiz ar pūlēm atcerēsies, vai arī viņam tas pats jāmācās otrreiz. Arvien atjaunotajā cilvēku dzimumā neviena noglabāta, jā, pat neviena izgudrota patiesība tāpat nav gluži veltīga; vēlāki laikmeta apstākļi padara nepieciešamu to, ko tagad atstājam novārtā, un lietu bezgalībā dienas gaismā jāiznāk ikvienam gadījumam, kas kaut kādā veidā vingrina cilvēku dzimumu. Kā radīšanā mēs nu vispirms iedomājam to varu, kas radīja haosu, un pēc tam tajā kārtojošu gudrību un harmonisku labestību, tā cilvēku dzimuma dabiskā kārtība sākumā attīsta primitīvus spēkus; pašai nekārtībai tie jāpieved pie prāta ceļa, un, jo vairāk prāts dara savu darbu, jo labāk tas redz, ka vienīgi labestība šim darbam piešķir noturību, pilnību un skaistumu.

Sešpadsmitā grāmata

III

VĀCU TAUTAS⁴⁵²

Mēs pārejam pie tautu saimes, kas ar savu lielumu un spēku, ar savu tiešām rosīgo, brašo un izturīgo kara drosmi, ar savu padevīgo vārongaru sekot — vienalga, kurp — vadoņiem karaspēkā un pakļautās zemes sadalīt savā starpā kā laupījumu, līdz ar to — ar saviem plašajiem iekarojumiem un iekārtu, kas visapkārt tika iedibināta pēc vācu parauga, šīs pasaules daļas labklājībai un postam izdarījusi vairāk nekā visas citas tautas. Sākot no Melnās jūras, cauri visai Eiropai vācu ieroči kļuvuši bijājami, no Volgas līdz Baltijas jūrai kādreiz sniedzās gotu lielvalsts, Trāķijā, Mēzijā, Pannonijā, Itālijā, Gallijā, Spānijā, pat Āfrikā dažādos laikos dažādas vācu tautas bija apmetušās un dibinājušas valstis; tās bija tās, kas padzina romiešus, saracēņus, gālus⁴⁵³, kimrus⁴⁵⁴, lapus, somus, igauņus, slāvus, kuršus, prūšus un savstarpēji paši

sevi, kas dibinājuši visas tagadējās karaļvalstis Eiropā, iedibinājuši to iekārtas, ieviesuši to likumus. Ne vienu reizi vien viņi ieņēmuši, uzvarējuši un izlauņējuši Romu, vairākkārt aplenkuši Konstantinopoli⁴⁵⁵ un tajā pat valdījuši, Jeruzalemē nodibinājuši kristīgu karalisti, un vēl tagad lielākā vai mazākā mērā viņi valda visās četrās pasaules daļās, pa daļai caur valdniekiem, ko devuši visiem Eiropas troņiem, pa daļai caur šiem pašu iedibinātiem troņiem kā to īpašnieki vai amatos un tirdzniecībā. Bet, tā kā nav seku bez cēloņa, tad arī šai milzīgajai seku virknei jābūt savam cēlonim.

1. Tas meklējams ne tikai nācijas raksturā; gan tās fiziskais, gan politiskais stāvoklis, jā, milzums apstākļu, kas nevienā citā ziemeļu tautā nav tā sagadījušies, sekmējuši tās veikumu, attīstību. Viņu lielā, spēcīgā un skaistā ķermeņa uzbūve, viņu bezgala zilās acis, ko iedvesmoja uzticības un atkarības gars, kas viņus padarīja paklausīgus saviem vadoņiem, drosmīgus uzbrukumā, izturīgus briesmās, līdz ar to citām tautām, sevišķi izvirtušajiem romiešiem, aizsardzībā un uzbrukumā patīkamus vai briesmīgus. Vācieši agri dienējuši romiešu karaspēkā, un imperatoru miesassardzei viņi bija visizmeklētākie cilvēki; jā, kad apdraudētā impērija vairs pati nespēja sev palīdzēt, vācu armijas bija tās, kas par algu cīnījās pret jebkuru, pat pret saviem brāļiem. Šīs algotņu dzīves dēļ, kas turpinājās gadsimtiem ilgi, daudzas no viņu tautām saņēma ne vien kara zīnātni un militāru disciplīnu, kas citiem barbariem palika sveša, bet, pateicoties romiešu piemēram un iepazīstot to vājumu, viņiem pamazām iepatikās veikt pašiem savus iekarojumus un tautu staigāšanas. Ja šī tagad tik deģenerējušies Roma kādreiz bija paverdzinājusi tautas un uzmetusies par pasaules valdnieci, tad kādēļ lai to nedarītu viņi, bez kuru rokām tā vairs nespēja veikt neko spēcīgu? Tātad pirmais trieciens pret romiešu zemēm, ja nošķiram senākos teitoņu un kimru iebrukumus⁴⁵⁶ un sākam rēķināt ar uzņēmīgajiem vīriem Ariovistu⁴⁵⁷, Marobodu⁴⁵⁸ un Hermani⁴⁵⁹, nāca no robežtautām vai vadoņiem, kas pazina šīs impērijas karošanas veidu un bieži vien paši bijuši izmantoti tās armijās, līdz ar to pietiekami labi zināja gan Romas, gan vēlāk Konstantinopoles vājumu.

2. Ilgstošā pretestība, kuru vairākas mūsu Vācijas tautas bija spiestas izrādīt romiešiem, nepieciešami stiprināja to spēkus un naidu pret nāvīgo ienaidnieku, kas ar triumfiem pār tām dižojās vairāk nekā ar pārējām uzvarām. Gan pie Reinas, gan Donavas romieši bija bīstami vāciešiem, lai cik labprāt viņi tiem bija kalpojuši pret galliem un citām tautām, tomēr negribēja tiem kalpot kā paši uzvarētie. Tādēļ arī ilga kari kopš Augusta laikiem, kas, romiešu impērijai kļūstot jo vājākai, arvien vairāk izvērtās iebrukumos un laupīšanā un nevarēja nebeigties ar tās bojāeju. Markomannu un Švābu savienība, kuru vairākas tautas noslēdza pret romiešiem, zemessardze, kurā iesaistījās visas, arī attālākās vācu ciltis, kura ikvienu vīru padarīja par sargu, t. i., līdzcīnītāju, šis un citi pasākumi visai nācijai deva gan ģermāņu vai alemāņu, t. i., apvienotu kara tautu vārdu, gan iekārtu — mežonīgas priekšspēles sistēmai, kam pēc gadsimtiem vajadzēja izplatīties uz visām Eiropas nācijām.

3. Šādas pastāvošas militārās iekārtas apstākļos vāciešiem nepieciešami vajadzēja pietrūkt dažiem citiem tikumiem, ko viņi labprāt upurēja savai galvenajai sliksmei jeb galvenajai nepieciešamībai — karam. Ar zemkopību viņi tik čakli nenodarbojās un dažās ciltīs ar ikgadēju jaunu tīrumu pārdalīšanu pat novērsa kārdinājumu, kāds vienam otram varētu rasties sakarā ar zemes personisku īpašumu un labāku kultūru. Dažas, sevišķi austrumu ciltis ilgi bija un palika tatāriskas mednieku un ganu tautas. Primitīvā ideja par kopējām ganībām un kopēju īpašumu bija šo nomadu iemīļota ideja, kuru viņi ienesa arī savu iekaroto zemju un valstu iekārtojumā. Vācija ilgi palika pļavām, sliksnām un purviem pilns mežs, kur ūrs un alnis, tagad iznīcināti vācu varoņdzīvnieki, mita līdzās vācu cilvēkvaroņiem. Zinātnes viņi nepazina, un nedaudzās viņiem nepieciešamās mākslas piekopa sievas un lielākoties nolaupīti kalpi. Šā tipa tautām noteikti patika, atriebības, trūkuma, garlaicības, sabiedrības vai cita stimula dzītām, pamest savus vienmuļos mežus, uzmeklēt labākus novadus vai kalpot par algu. Tādēļ vairākas ciltis bija mūžīgā nemierā, būdamas vai nu savienībā, vai savstarpējā karā. Neviena tauta, izņemot dažas mierīgu šīs zemes iedzīvotāju ciltis, nav tik

bieži devušās šurp un turp kā šīs; un, kad viena cilts posās ceļam, tai gājienā lielākoties pievienojās vairākas citas, tā ka no bara iznāca armija. Daudzas vācu tautas — vandaļi, svēvi u. c. — savu nosaukumu guvušas no klejošanas, staigāšanas⁴⁶⁰; tā bija uz sauszemes, tā bija uz jūras. Diezgan tatāriska dzīve.

* * *

Vācu senākajā vēsturē tātad jāsargājas dot priekšroku kādai mūsu jaunās iekārtas iemīlotai vietai, senie vācieši pie tās nepieder, viņi sekoja citai tautu straumei. Rietumu virzienā viņi uzmācās beļģiem un gāliem, līdz palika ieslēgti vidū starp citām ciltīm; austrumu virzienā viņi aizgāja līdz Baltijas jūrai, un, ja nevarēja tajā laupīt vai aizpeldēt projām, bet arī neatrada iztikšanu smilšainajā piekrastē, tad, dabiski, pie pirmās izdevības pagriezās uz dienvidos tukšā pamestajām zemēm. No tā izriet, ka vairākas nācijas, kuras iegāja Romas impērijā, vispirms bija dzīvojušas pie Baltijas jūras, taču tās bija tieši primitīvākās tautas, kuru dzīvošana tur nebija iemesls šīs impērijas sabrukumam. Tas atradās daudz tālāk, Āzijas Mongolijā, jo tur rietumhuņņiem uzmācās igūri un citas tautas; viņi pārcēlās pāri Volgai, sastapās ar alāņiem pie Donas, sastapās ar lielo gotu valsti pie Melnās jūras, un tagad sakustējās tikai dienvidu vācu tautas — rietumu un austrumu goti, vandaļi, alāņi, svēvi, kam sekoja huņņi. Ar sakšiem, frankiem, burgundiem un heruliem bija citādi; pēdējie kā varoņi, kas pārdod savas asinis, jau sen bija romiešu algotņi.

Jāpiesargājas arī visām šīm tautām piedēvēt vienādus tikumus un vienādu kultūru; gluži pretējo liecina to dažādā izturēšanās pret pakļautajām nācijām. Mežonīgie sakši Britānijā, sirojošie alāņi un svēvi Spānijā rīkojās citādi nekā austrumgoti Itālijā vai burgundi Gallijā. Cilts, kuras bija ilgi dzīvojušas pie romiešu robežām līdzās to kolonijām un tirdzniecības faktorijām rietumos vai dienvidos, bija rāmākas un plastiskākas nekā tās, kuras nāca no ziemeļu mežiem vai tuksnesīgām piekrastēm, tādēļ, piemēram, būtu augstprātība, ja ikviena vācu orda gribētu piesavināties Skandināvijas gotu⁴⁶¹ mitoloģiju. Kur šie goti tikai nebija nonākuši, un cik dažādos ceļos vēlāk netika izkopta šī mitoloģija! Drosmīgajam pirm-

vācietim varbūt nepaliek nekas cits kā Toits, Tvisto, Manns, Herta un Vodans⁴⁶², t. i., tēvs, varonis, zeme un karavadonis.

Tomēr mēs drīkstam, vismaz brālīgi, priecāties par tiem tālajiem vācu teiksmu dārgumiem, kuri saglabājušies vai salasījušies kopā apdzīvotās pasaules malā, Islandē, un ko acīmredzot bagātinājušas normaņu un kristīgo zinātnieku leģendas — es domāju ziemeļu Eddu. Kā vācu izcelsmes tautas valodas un domāšanas veida liecību krājums tā, protams, arī mums ir ārkārtīgi nozīmīga. Šo ziemeļnieku mitoloģijas salīdzināšana ar grieķu mitoloģiju var būt pamācoša vai neauglīga atkarībā no pētījuma mērķa, taču būtu ļoti veltīgi starp šiem skaldiem sagaidīt kādu Homēru vai Osiānu. Vai zeme visur nes vienādus augļus, un vai šā veida visdziļciltīgākie augļi nav ilgi sagatavota, reta tautu un laiku stāvokļa sekas? Tādēļ šajās dzejās un teiksmās novērtēsim to, ko tajās atrodam: skarbas, drosmīgas poēzijas, spēcīgu, tīru un uzticīgu jūtu savdabīgu garu līdz ar ļoti smalku mūsu valodas kodola lietojumu, un lai pateicība ikvienai saglabājošai, ikvienai dāsnai rokai, kas veicina šo nacionālo dārgumu vispārīgāku vai labāku izmantošanu. Diemžēl mēs, vācieši, no mūsu senajiem valodas dārgumiem nevaram neko daudz uzrādīt⁴⁶³, mūsu bardu dziesmas gājušas zudībā, mūsu varoņvalodas vecais ozols dižojas, šo to atskaitot, tikai ļoti jauniem ziediem.

Kad vācu tautas bija pieņēmušas kristietību, viņas par to cīnījās kā par saviem ķēniņiem un savu aristokrātiju; viņu īsto zobenprieku tad bez pašu tautām — alemāņiem, tīringiešiem, bavāriešiem un sakšiem — bagātīgi izbaudījuši nabaga slāvi, prūši, kurši, livi un igauņi. Viņiem par slavu jāatzīmē, ka arī pret vēlāk iebrūkošajiem barbariem viņi stāvēja kā dzīvs mūris, pret kuru sašķīda huņņu, ungāru, mongoļu un turku trakais niknums. Tātad viņi ir tie, kas Eiropas lielāko daļu ne tikai iekarojuši, apdzīvojuši un iekārtojuši pēc sava prāta, bet arī aizstāvējuši un apsargājuši; citādi tajā nebūtu varējis rasties tas, kas ir radies. Viņu stāvoklis starp citām tautām, viņu militārā savienība un nacionālais raksturs tātad ir kļuvuši par Eiropas kultūras, brīvības un drošības balstiem; vai viņiem sava politiskā stāvokļa dēļ nav jābūt arī vienam no cēloņiem šīs kultūras lēnajam progresam, par to ziņos nevainojams liecinieks — vēsture.

IV

SLĀVU TAUTAS⁴⁶⁴

Slāvu tautas uz Zemes aizņēma lielāku vietu nekā vēsturē, citu iemeslu skaitā arī tādēļ, ka tās dzīvojušas attālāk no romiešiem. Vispirms mēs viņus iepazīstam pie Donas, vēlāk — pie Donavas; tur starp gotiem, te starp hunņiem un bulgāriem, kopā ar kuriem viņi bieži vien ļoti satrauca Romas impēriju, lielākoties tikai kā līdzīnākošas, palīgu vai kalpu tautas. Par spīti veikumam šur un tur, viņi nekad nav bijuši tāda uzņēmīga karotāja un piedzīvojumu meklētāja tauta kā vācieši, drīzāk viņi tiem klusi sekoja un aizņēma to tukšā atstātās vietas un zemes, līdz beidzot viņiem piederēja milzīgā teritorija no Donas līdz Elbai, no Baltijas jūras līdz Adrijas jūrai. No Līneburgas pāri Mēklenburgai, Pomerānijai, Brandenburgai, Saksijai, Lauzicai, Bohēmijai, Morāvijai, Silēzijai, Polijai, Krievijai viņu dzīvesvietas stiepās šaipus Karpatu kalniem; un viņus tiem, kur jau agri dzīvoja Valahijā un Moldāvijā, viņi, dažādu apstākļu atbalstīti, izplatījās arvien tālāk, līdz imperators Hēraklijs⁴⁶⁵ viņus uzņēma arī Dalmācijā un viņi pakāpeniski nodibināja Slavonijas, Bosnijas, Serbijas, Dalmācijas karalistes. Pannonijā viņu skaits kļuva tikpat liels, no Friaulas⁴⁶⁶ viņi apmetās arī Vācijas dienvidaustrumu stūrī, tā ka viņu teritorija savienojās ar Štīriju, Kārintiju, Kraīnu — milzīgākais apgabals, ko Eiropā, lielākoties vēl tagad, apdzīvo viena nācija. Visur viņi apmetās, lai iegūtu citu tautu pamesto zemi, to apstrādātu un izmantotu kā kolonisti, kā gani vai zemkopji. Līdz ar to pēc visiem agrākajiem postījumiem, caurgājieniem un aiziešanām viņu klusā, čaklā klātbūtne šīm zemēm bija par svētību. Viņi mīlēja lauksaimniecību, ganāmpulkus un labības krājumus, arī dažādas mājas mākslas un visur uzsāka noderīgu tirdzniecību ar savas zemes un sava čakluma ražojumiem. Gar Baltijas jūru, sākot no Lībekas, viņi bija uzcēlušī jūras pilsētas, starp kurām Vineta⁴⁶⁷ Rīgenas salā bija slāvu Amsterdama; tā viņi uzturēja sakarus arī ar prūšiem, kuršiem un latviešiem, kā liecina šo tautu valoda. Pie Dņepras viņi bija uzcēlušī Kijevu, pie Volhovas — Novgorodu, kas drīz vien kļuva par ziedošām tirdzniecības pilsētām, jo savienoja Melno jūru ar Baltijas jūru un

Austrumu pasaules produktus pieveda Rietumeiropai. Vācijā viņi nodarbojās ar kalnrūpniecību, prata kausēt un liet metālus, ieguva sāli, ražoja audumus, brūvēja medālu, stādīja augļu kokus un dzīvoja pēc sava prāta jautru, muzikālu dzīvi. Viņiem bija raksturīga labdarība, viesmīlība, kas robežojās ar izšķērdību, lauku dzīves brīvība, taču viņi bija padevīgi un paklausīgi, laupīšanas un zagšanas ienaidnieki. Tas viss viņiem nepalīdzēja pret apspiešanu, jā, to pat veicināja. Jo, tā kā viņi nekad nepretendēja uz pasaules kundzību, starp viņiem nebija karšanas kāru dzimušu kņazu un viņi labprātāk bija ar mieru maksāt meslus, ja vien varēja mierīgi dzīvot savā zemē, tad vairākas nācijas, bet visvairāk vācu izcelsmes tautas, pret viņiem stipri grēkojušas.

Jau Kārļa Lielā laikā sākās tie apspiešanas kari, kuru cēlonis acimredzami bija tirdzniecības priekšrocības, kaut gan par iegāsti tika izmantota kristīgā reliģija, jo varoņiem līdzīgajiem frankiem, protams, bija izdevīgi pret čaklu zemkopju un tirgotāju nāciju izturēties kā pret kalpiem, nevis pašiem iemācīties un nodarboties ar šīm mākslām. Ko bija iesākuši franki, to īstenoja sakši; veselās provincēs slāvi tika iznīcināti vai padarīti par dzimtlaudīm un viņu zemes sadalītas bīskapiem un aristokrātiem. Viņu tirdzniecību Baltijas jūrā izpostīja ziemeļģermāņi; viņu Vinetai, pateicoties dāņiem, pienāca bēdīgs gals, un viņu atliekas Vācijā līdzinās tam, par ko spānieši padarīja peruāņus. Vai brīnums, ka pēc gadsimtiem ilgas apspiestības un visdziļākā aizvainojuma šīs nācijas rāmais raksturs attiecībā pret saviem kristīgajiem kungiem un aplaupītājiem pagrimis līdz ļauni viltīgam, nežēlīgam kalpa trulumam? Un tomēr visur, sevišķi zemēs, kur viņi baudīja zināmu brīvību, vēl saskatāma viņu vecā iedaba. Šī tauta kļuvusi nelaimīga caur to, ka, mīlēdama mieru un mājas dzīves čaklumu, nespēja sev izveidot noturīgu militāru organizāciju, kaut gan tai nav trūcis drosmes nīknā pretošanās cīņā; nelaimīga tādēļ, ka tās stāvoklis starp Zemes tautām to, no vienas puses, nolika tik tuvu vāciešiem un, no otras puses, tās aizmuguri atstāja brīvu visiem austrumu tatāru uzbrukumiem, kuru dēļ, pat mongoļu dēļ, tā daudz cietusi, daudz panesusi. Tomēr mainīgā laika rats neapturami griežas, un, tā kā šīs nācijas lielākoties apdzīvo skaistākos Eiropas apgabalus — ja tie būtu pilnībā apstrādāti un no turienes tiktu uzsākta

tirdzniecība, kas droši vien nozīmē tikai to, ka Eiropas likumdošanai un politikai kareivīgā gara vietā arvien vairāk jāveicina un tās veicinās tautu kluso čaklumu un mierīgos sakarus, — tad arī jūs, tik dziļi grimušās, kādreiz čaklās un laimīgās tautas, beidzot reiz pamodušās no sava garā, trulā miega, atbrīvojušās no vergu ķēdēm, drikstēsiet kā savu īpašumu izmantot jūsu skaistos apgabalus no Adrijas jūras līdz Karpatu kalniem, no Donas līdz Moldovai un tajos svinēt savus senos mierīga čakluma un tirdzniecības svētkus.

Tā kā no vairākiem apgabaliem mums ir skaisti un derīgi materiāli šīs tautas vēsturei, tad būtu vēlams, lai arī no citiem tiktu aizpildīti tās robi, vāktas arvien vairāk izzūdošās tās paražu, dziesmu un teiku paliekas un beidzot pilnībā tiktu sniegta šīs tautu saimes vēsture, kā to prasa cilvēces kopaina.

Septiņpadsmitā grāmata

Septiņdesmit gadus pirms Jūdejas valsts bojāejas tajā piedzima vīrs, kas izraisīja negaidītu revolūciju gan cilvēku domu pasaulē, gan tikumos un satversmēs: Jēzus. Piedzimis nabags, kaut gan cēlies no sena savas tautas ķēniņa nama, un savas zemes skarbākajā daļā, audzināts tālu no savas ārkārtīgi pagrimušās tautas zinātniskās gudrības, savas īsās dzīves lielāko daļu viņš nodzīvoja neievērots, līdz, pie Jordānas saņēmis vēsti no debesu parādības, paņēma pie sevis divpadsmit savas kārtas cilvēkus par mācekļiem, kopā ar viņiem apceļoja daļu Jūdejas un drīz vien viņus pašus sūtīja apkārt kā tuvojošās jaunas valstības vēstnešus. Valstību, kuru viņš sludināja, viņš sauca par Dieva valstību, debesu valstību, kurā varot ietikt vienīgi izredzēti cilvēki, uz kuru viņš tādēļ arī aicināja, nevis uzliedot ārējus pienākumus un paražas, bet jo vairāk mudinot uz tīriem gara un sirds tikumiem. Visīstākā humanitāte ietverta nedaudzajās runās, kas mums no viņa saglabājušās; humanitāte ir tas, ko viņš pierādīja dzīvē un apstiprināja ar savu nāvi, kā tad pats sevi sauca mīļā vārdā par cilvēka dēlu. Ka savā tautā, sevišķi starp nabagiem un apspiestajiem, viņš atrada daudz piekritēju, bet arī tie, kas liekulīgi apspieda tautu, viņu drīz vien novāca no ceļa, tā ka mēs nevaram

precīzi norādīt laiku, kurā viņš uzstājās publiski, — gan viens, gan otrs bija tās situācijas dabiskās sekas, kurā viņš dzīvoja.

Kas nu bija šī debesu valstība, kuras atnākšanu Jēzus sludināja, ieteica vēlēties un pats tiecās nodibināt?

I

KRISTĪTĪBAS IZCEĻŠANĀS UN TAJĀ IETVERTIE PRINCIPI

Lai cik dīvaini šķiet, ka revolūcija, kas skārusi ne vienu vien pasaules daļu, radusies nicinātajā Jūdējā, tomēr, tuvāk aplūkojot, tam atrodami vēsturiski cēloņi. Proti, revolūcija, kas sākās no šejienes, bija garīga, un, lai cik nicīgi par jūdiem domāja grieķi un romieši, tomēr nav noliedzams, ka tieši viņiem vairāk nekā citām Āzijas un Eiropas tautām bija raksti no seniem laikiem, uz kuriem balstījās viņu satversme un saistībā ar kuriem atbilstoši šai satversmei bija jāizveidojas īpaša veida zinātnei un literatūrai. Nedz grieķiem, nedz romiešiem nebija tāda reliģiskā un politiskā iekārtojuma kodeksa, kas, saistīts ar senākām rakstītām cilts liecībām, būtu bijis uzticēts pašu skaitliski lielajai ciltij un ko tā saglabātu mānticīgā godbijībā. No šā novecojušā burta laika gaitā radās sava veida smalkāka domāšana, pie kuras jūdi, ievērojot viņu biežo izkliedēšanu starp citām tautām, tika pieradināti. Viņu svēto rakstu kanonā atradās dziesmas, morāliskas sentences un pacilātas runas, kuras, uzrakstītas dažādos laikos visdažādākajā sakarā, saauga krājumā, kuru drīz vien uzskatīja par turpinošos sistēmu un no kura aizguva svarīgākās idejas. Šīs nācijas pravieši, kuri, būdami valsts likuma konstituēti sargi, katrs sava domāšanas veida lokā, te mācot un uzmundrinot, te brīdinot vai mierinot, bet arvien patriotiski cerot, tautai bija parādījuši, kādai tai vajadzētu būt un kāda tā nebija, ar šiem sava gara un sirds augļiem nākamajām paaudzēm bija atstājuši sēklas graudiņus jaunām idejām, kurus katrs varēja audzēt pēc sava prāta. No tām pakāpeniski izveidojās cerību sistēma par ķēniņu, kuram vajadzēja glābt savu pagrīmušo, padevīgo tautu, vairāk nekā paši dižākie no senajiem ķēniņiem tai sagādāt zelta laikus un iedibināt jaunu lietu

kārtību. Pēc praviešu vārdiem, šīs cerības bija teokrātiskas, līdz ar apvienotām mesijas pazīmēm tās tika izveidotas par dzīvu ideālu un uzlūkotas par neapšaubāmu nācijās dokumentu. Jūdejā tautas pieaugošais posts saglabāja šos priekšstatus, citās zemēs, piemēram, Ēģiptē, kur kopš Aleksandra monarhijas sabrukuma dzīvoja daudz jūdu, šīs idejas veidojās vairāk grieķu garā, apokrifās grāmatas, kuras šos pravietojumus attēloja jaunā veidā, gāja no rokas rokā — un tagad bija pienācis laiks, kas šiem sapņiem pieliktu punktu pašā to virsotnē. Parādījās vīrs no tautas, kura gars, pacēlies pāri zemes godības ilūzijām, apvienoja visas praviešu cerības, vēlmes un pareģojumus ideālas valsts nodibināšanai, kura nebūtu nekas mazāks kā jūdu debesu valstība. Pat savas nācijas tuvo sabrukumu viņš paredzēja šajā plānā un pareģoja tās krāšņajam templim, visām tā par mānticību kļuvošajām kulta ceremonijām drīzu, bēdīgu galu. Starp visām tautām vajadzēja nākt Dieva valstībai, un tautu, kura iedomājās, ka tā pieder sev vienai, viņš uzskatīja par izkaltušu liķi.

Kāds aptverošs dvēseles spēks bija nepieciešams, lai tālaika Jūdejā kaut ko tādu izdomātu un propagandētu, redzams no naidīgās attieksmes, kuru šī mācība sastapa tautas augstmaņu un gudro aprindās; to uzskatīja par dumpi pret Dievu un Mozu, par noziedzīgu apvainojumu nācijai, kuras visas cerības tā nepatriotiski izposta. Arī apustuļiem kristietības eksjūdaisms⁴⁶⁸ bija vissmagākā mācība, un, lai to padarītu saprotamu kristīgajiem jūdjiem, pat ārpus Jūdejas, pašam izglītotākajam no apustuļiem, Pāvīlam, bija nepieciešami visi jūdu dialektikas skaidrojumi. Labi, ka pati providence lietu izšķīra un ka līdz ar Jūdejas bojāeju tika sagrauti vecie mūri, ar kuriem šī tā sauktā Dieva izredzētā tauta ar nepielūdzamu bardzību nošķīrās no visām Zemes tautām. Lepnuma un mānticības pilno atsevišķo nacionālo kulta ceremoniju laiks bija pagājis, jo, lai cik nepieciešami tamlīdzīgi iedibinājumi varēja būt bijuši senākos laikos, kad katra nācija, audzināta šaurā ģimenes lokā, līdzīgi pilnam ķekaram auga katra uz sava vīnogulāja, tomēr jau kopš gadsimtiem šajā reģionā gandrīz visi cilvēku pūliņi bija vērsti uz to, lai ar karu, tirdzniecības, mākslu, zinātņu un satiksmes palīdzību tautas apvienotu un katras augļus izspiestu kopējam dzērienam. Nacionālo reliģiju aizsprie-

dumi visvairāk kavēja šo apvienošanu. Tā kā romiešu plašajā impērijā, pastāvot vispārējam iecietības garam un visur izplatītajai eklektiskajai filozofijai (šim īpatnējam visu skolu un sektu maisījumam), vēl parādījās arī tautas ticība, kas visas tautas padarīja par vienu un nāca tieši no nežēlīgās nācijas, kura citkārt sevi bija uzskatījusi par pirmo un vienīgo starp visām nācijām, tad šis katrā ziņā bija liels, vienlaikus arī bīstams solis cilvēces vēsturē atkarībā no tā, kā tas tika sperts. Šī ticība visas tautas padarīja par brāļiem, iepazīstinot tās ar vienu Dievu un pestītāju; taču tā varēja tās padarīt arī par vergiem, tiklīdz tām šo reliģiju uzspieda kā jūgu un važas. Debesu valstības atslēgas šai un viņai pasaulei citu nāciju rokās varēja kļūt par bīstamāku farizejismu, nekā tās jēkad bijušas jūdu rokās.

Ātri un spēcīgi iesakņoties kristietībai visvairāk palīdzēja ticība, kas nāca no paša reliģijas iedibinātāja, tā bija doma par viņa drīzu atgriešanos un viņa valstības atklāsmi virs zemes. Jēzus ar šo ticību bija stāvējis sava soģa priekšā un to bieži atkārtojis sava mūža pēdējās dienās, pie tās turējās viņa piekritēji un cerēja uz viņa valstības parādīšanos. Garīgi kristieši pie tam iedomājās garīgu, miesīgi — miesīgu valstību, un, tā kā to apgābalu un laiku saspringtā iztēle idealizēja ne gluži pārjutekliski, tad radās jūdiski kristīgas Apokalipses, pilnas dažādiem pareģojumiem, zīmēm un sapņiem. Vispirms vajadzēja gāzt antikristu, un, kad nu Kristus kavējās atgriezties, tam vispirms vajadzēja atklāties, pēc tam pieņemties un savos briesmu darbos izaugt līdz pēdējai robežai, līdz pienāktu glābiņš un Atnākušais spirdzinātu savu tautu. Nav noliedzams, ka šāda veida cerībām bija jādod iegānsts zināmām pirmo kristiešu vajāšanām, jo pasaules valdniecei Romai nekādi nevarēja būt vienalga, ka pastāvēja ticība tamlīdzīgiem uzskatiem par tās drīzo bojāeju, par tās antikristīgi riebīgo vai nicināmo raksturu. Tātad drīz vien šādi pravieši tika uzskatīti par nepatriotiskiem tēvzemes un pasaules nicinātājiem, jā, par vispārējā cilvēknīšanā pieķertiem noziedzniekiem, un viens otrs, nevarēdams Atnācēju sagaidīt, pats skrēja pretim mocekļa liktenim. Taču ir tikpat droši, ka šī ticība tuvai Kristus valstībai debesīs vai virs zemes ļaužu prātus spēcīgi vienoja un nošķīra no pasaules; viņi to nicināja kā tādu, kas iegrimusi ļaunumā, un jau redzēja sev priekšā

un apkārt to, kas viņiem bija tik tuvs. Tas stiprināja viņu drosmi pārvarēt to, ko citādi neviens nespēja pārvarēt, — laika garu, vajātāju varu, neticīgo izsmieklus; šeit viņi uzkavējās kā svešinieki un dzīvoja tur, kurp pa priekšu bija aizgājis viņu vadonis un no kurienes viņam drīz bija jāparādās.

* * *

Bez minētajiem vēstures pamatmomentiem šķiet nepieciešami atzīmēt dažas sīkākas iezīmes, kuras deva nozīmīgu ieguldījumu kristietības izveidošanā.

1. Kristus humānais domāšanas veids brālīgo saskaņu un piedošanu, aktīvo palīdzību nelaimīgajiem un nabagiem, īsi sakot, ikvienu cilvēcības pienākumu bija padarījis par savu piekritēju kopēju saikni, tā ka kristietībai saskaņā ar to vajadzēja būt draudzības un brālīgas mīlestības savienībai. Nav šaubu, ka šis humanitātes stimuls ļoti sekmējis kristietības pieņemšanu un izplatīšanos kā visos laikos, tā īpaši sākumā. Tai pieslēgās nabagi un nelaimīgie, apspiestie, kalpi un vergi, nodevu maksātāji un grēcinieki, tādēļ pirmās kristiešu kopienas pagāni sauca par ubagu sanāksmēm. Bet, tā kā jaunā reliģija pēc tolaiku pasaules iekārtojuma nedz varēja, nedz gribēja atcelt kārtu atšķirības, tai neatlika nekas cits kā turīgu dvēseļu kristīga lēnprātība, ar visām nezālēm, kuras šajā labajā tīrumā auga līdzī. Bagātas atraitnes ar savām dāvanām drīz vien panāca tik daudz, ka pie viņām turējās ubagu bars un zināmos apstākļos laikam taču traucēja arī veselu kopienu mieru.

2. Kristietībai vajadzēja kļūt par kopienu, kuru bez pasaulīgas rokas vadītu priekšstāvji un skolotāji. Kā ganiem tiem vajadzēja vadīt ganāmpulku, nolīdzināt tā strīdus, ar mīlestību un nopietnību labot tā kļūdas un ar padomu, cieņu, pamācībām un paraugu to vest uz debesīm. Cildens amats, ja to cienīgi pilda un tam ir vieta, jo tas samīn likumu dzeloni, izrauj ķildu un tiesību ērkšķus un apvieno dvēseļu ganu, tiesnesi un tēvu. Bet ko darīt, ja laika gaitā gani pret savu cilvēku ganāmpulku izturējās kā pret īstām aitām vai tos kā nastu nesējus lopiņus pat veda pie dadziem? Vai — ja ganu vietā ganāmpulkā iekļuva likumīgi iecelti vilki? It kā aizbilstamā paklausība tātad pavisam drīz

kļuva par kristīgu tikumu; par kristīgu tikumu kļuva atteikšanās no sava saprāta lietošanas un savas pārlicības vietā sekošana svešam viedoklim, jo nu taču apustuļa vietā bīskaps bija vēstnesis, liecinieks, skolotājs, izskaidrotājs, tiesnesis un lēmējs. Tagad nekas netika vērtēts tik augstu kā ticība, pacietīgā sekošana; savi uzskati kļuva par stūrgalvīgām ķecerībām un nošķīra no Dieva valstības un baznīcas. Bīskapi un viņu kalpi pretēji Kristus mācībai iejaucās ģimeņu ķildās, pilsoniskās nesaskaņās, drīz vien viņi sāka strīdēties savā starpā par to, kuram jātiesā otrs. No šejienes dzišanās pēc privileģētām bīskapu vietām un pakāpeniska viņu tiesību paplašināšana, no šejienes galu galā nebeidzamais strīds starp taisno un līko zizli, labo un kreiso roku, kroni un mitru. Kaut nav noliedzams, ka tirānijas laikos taisnīgi un dievbijīgi šķīrējtiesneši cilvēcei, kurai nelaimīgā kārtā bija jādzīvo bez politiskas konstitūcijas, bijuši neatsverami palīgi, tomēr vēsturē diez vai iedomājams lielāks skandāls nekā ilgais strīds starp garīgo un laicīgo roku, kura dēļ veselu gadu tūkstoši Eiropa nespēja nonākt ne pie kādas konsistences.

3. Kristietībai bija atziņas formula, ar kuru tajā iestājās kristīšanas laikā. Lai cik vienkārša tā bija, tomēr ar laiku no trim nevainīgajiem vārdiem «Tēvs, Dēls un Gars» izcēlās tik daudz nemieru, vajāšanu un skandālu kā ne no kādiem citiem cilvēku valodas trim vārdiem. Jo vairāk cilvēki novirzījās no kristiesības institūta kā aktīva, cilvēka labklājībai iedibināta iestādījuma, jo vairāk spekulēja viņpus cilvēciskā prāta robežām; tika atrasti noslēpumi, un galu galā visa kristīgās doktrīnas mācīšana tika padarīta par noslēpumu. Pēc tam kad Jaunās Derības grāmatas bija uzņemtas baznīcas kanonā, no tām, jā, pat no jūdu sacerētajām grāmatām, kuras reti kāds spēja izlasīt pirmvalodā un no kuru sākotnējās jēgas jau sen bija novirzījušies, pierādīja to, kas no tām diez vai bija pierādāms. Līdz ar to sakrājās ķecerības un sistēmas, un, lai no tām izvairītos, izvēlējās vissliktāko līdzekli: baznīcas sanāksmes un sinodes. Cik daudzas no tām ir apkaunojums kristietībai un veselajam saprātam! Tām piemita lepnums un neiecietība, tajās valdīja nevienprātība, partijiskums, rupjība un blēdīguma gars, un, beidzot, pārspēks, patvaļa, stūrgalvība, savedēju būšana, krāpšana vai nejaušība bija tas, kas sv. Gara vārdā lēma par visu baznīcu, jā, par

laikiem un mūžību. Drīz vien neviens nejutās lielāks lietpratējs ticības doktrīnu noteikšanā par kristianizētajiem imperatoriem, kuriem Konstantīns atstāja iedzimtās mantošanas tiesības diktēt simbolus un kanonus par Tēvu, Dēlu un Garu, par ομοουσιος un ομοιουσιος⁴⁶⁹, par vienu vai divām Kristus dabām, par Mariju, Dieva dzemdētāju, radīto vai neradīto mirdzumu Kristus kristīšanas laikā. Šīs uzurpācijas kopā ar sekām, kuras no tām izauga, mūžīgi paliks kauna traips uz Konstantinopoles troņa un visiem tiem troņiem, kas tam šajā ziņā sekoja, jo ar savu nezinošo varu tie atbalstīja un iemūžināja vajāšanas, šķelšanās un nemierus, kuri nepalīdzēja nedz cilvēku garam, nedz moralitātei, bet drīzāk grāva baznīcu, valsti un pat savus troņus. Pirmās kristīgās impērijas, Konstantinopoles ķeizarvalsts, vēsture ir tik bēdīga nozīme un riebīgu šausmu darbu arēna, ka līdz pat savam briesmīgajam galam tā stāv kā brīdinošs paraugs visām kristīgi polemiskām valdībām.

4. Kristietība saņēma Svētos Rakstus, kuri, izauguši pa daļai no gadījuma cirkuļāriem, pa daļai, izņemot dažus, no mutiskiem vēstījumiem, ar laiku tika padarīti par ticības mērauklu, bet drīz vien arī par visu karojošo partiju kaujas karogu un visos iespējamajos veidos nelietīgi izmantoti. No tiem katra partija vai nu pierādīja, ko gribēja pierādīt, vai arī nebaidījās tos izkropļot un apustuļu vārdā nekaunīgi parakstīt viltus evaņģēlijus, vēstules un atklāsmes. Dievbijīgā krāpšana, kas šāda veida lietās ir riebīgāka par nepatiesu zvērestu, jo melo veselai virknei paaudžu un laikmetu līdz bezgalībai, vairs nebija grēks, bet nopelns Dievam par godu un dvēseļu glābīņam. Tādēļ daudzie viltotie apustuļu un baznīcas tēvu sacerējumi, tādēļ daudzie izdomājumi par brīnumiem, mocekļiem, dāvinājumiem, konstitūcijām un dekrētiem, kuru nedrošība kā zaglis naktī zogas cauri visiem kristietības senākās un vidējās vēstures gadsimtiem — gandrīz līdz pašai reformācijai. Pēc tam kad reiz bija pieņemts ļaunais princips, ka baznīcas interesēs drīkst lauzt uzticību, izgudrot melus, rakstīt izdomājumus, tika ievainota vēsturiskā ticība; cilvēku mēle, spalva, atmiņa un iztēle bija zaudējušas savus likumus un mērauklu.

5. Kristietībai bija tikai divas ļoti vienkāršas un mērķtiecīgas svētas paražas, jo

saskaņā ar iedibinātāja nolūku tās mērķim nekādā gadījumā nebija jābūt ceremoniāliem dievkalpojumiem. Taču drīz vien atkarībā no zemju, provinču un laikmeta atšķirībām šķietamā kristietība tā sajaucās ar jūdu un pagānu paražām, ka, piemēram, nevainīgo kristīšana tika pārvērsta par sātana savaldišanu un aizejoša drauga piemiņas maltīte — par Dieva radišanu, par bezasiņu upuri, par grēkus piedodošu brīnumu, par ceļa naudu uz citu pasauli. Nelaimīgā kārtā kristīgie gadsimti sakrita ar nezināšanu, barbarismu un sliktās gaumes īsteno laikmetu, tā ka arī to paražās, baznīcu celtniecībā, svētku, nolikumu un grezno sarīkojumu organizācijā, dziedājumos, lūgšanās un formulās varēja ienākt maz patiesā, dižā un cēlā. No zemes uz zemi, no vienas pasaules daļas uz otru vēlās šīs ceremonijas, kurām sākumā pēc veca ieraduma vēl bija kāda lokāla jēga un kuras to zaudēja šajos novados un laikos. Tā kristīgo liturģiju gars kļuva par dīvainu jūdu-ēģiptiešu-grieķu-romiešu-barbaru paražu maisījumu, kurās visnopietnākajam bieži vien bija jāklūst garlaicīgam vai pat smieklīgam. Kristīgās gaumes vēsture svētkos, tempļos, formulās, iesvētīšanās un rakstu kompozīcijā, aplūkotas ar filozofa aci, taptu par visraibāko gleznu, kādu pasaule jebkad redzējusi, par tādu lietu, kurai nebija paredzētas nekādas ceremonijas. Un, tā kā šī kristīgā gaume ar laiku ietiecās tiesas un valsts paražās, mājas dzīves kārtībā, izrādēs, romānos, dejās, dziesmās, sacīkstēs, ģerboņos, kaujās, uzvaras un citās svīnībās, tad jāatzīst, ka līdz ar to cilvēka gars ieguvis neticami greizu formu un ka krusts, kas tika pacelts pāri nācijām, īpatnēji iespiedies arī to pierēs. *Pisciculi christiani*⁴⁷⁰ gadsimtiem ilgi peldēja duļķainā elementā.

6. Kristus dzīvoja neprecējies, un viņa māte bija jaunava; lai cik jautrs un līksms viņš bija, reizēm viņš mīlēja vientulību un nodevās klusām lūgšanām. Austrumnieku, visvairāk ēģiptiešu, gars, kas tāpat jau sliecās uz aperci, nošķirtību un svētu kūtrumu, tā pārspīlēja idejas par bezlaulības dzīves svētumu, sevišķi priesteru kārtā, par Dievam tikamo jaunavību, vientulību un aperīgu dzīvi, kā jau agrāk, īpaši Ēģiptē, bija jūsmojuši esēni⁴⁷¹, terapeiti⁴⁷² un citi īpatņi, ka tagad, pateicoties kristietībai, eremītisma, solījumu, gavēšanas, grēku nožēlošanas, lūgšanas, beidzot — klostera dzīves gars kļuva maksimāli

rosīgs. Citās zemēs tas gan pieņēma citu veidolu un, pēc tam kad bija ieviesies, atnesa labumu vai ļaunumu, bet visumā nepārprotams ir šā dzīvesveida kaitīgums, tiklīdz tas kļūst par neatceļamu likumu, verdzisku jūgu vai politisku tīklu kā sabiedrībai kopumā, tā atsevišķiem tās locekļiem. No Ķīnas un Tibetas līdz Īrijai, Meksikai un Peru bonzu⁴⁷³, lamu⁴⁷⁴ un talapoinu, kā arī visu kristīgo mūku un mūķeņu klosteri pēc to klasēm un tipiēm bijuši reliģijas un valsts cietumi, nežēlības, netikumu un apspiešanas vai pat riebīgas izvirtības un krāpšanas darbnīcas. Un, kaut mēs nevienam garīgam ordenim negribam laupīt nopelnus, kādi tam bijuši zemkopības vai cilvēku un zinātņu labā, tomēr mēs arī nekad nedrīkstam slēgt mūsu ausis slepenajām nopūtām un žēlabām, kas atskan no šīm tumšajām, cilvēcībai atrautajām velvēm, nedz arī gribam novērst skatienu, lai redzētu pārpasaulīgas jūsmas tukšos sappus vai niknā mūku entuziasma intrigas visos gadsimtos tādā veidolā, kas noteikti neiederas apgaismotā laikmetā. Kristietībai tas viss ir gluži svešs, jo Kristus nebija mūks, Marija nebija mūķene; vecākais apustulis vadāja līdzī savu sievu, un pārpasaulīgu apceri nepazīst nedz Kristus, nedz apustuļi.

7. Galu galā, gribēdama nodibināt virs zemes debesu valstību un pārliecinādama cilvēkus par šīs zemes dzīves nīcīgumu, kristietība katrā laikmetā gan izveidojusi tās tīrās un klusās dvēseles, kas nemeklēja pasaules acis un savus labos darbus veica Dieva vaiga priekšā, taču diemžēl ļaunu pārspīlējumu dēļ arī barojusi to viltus entuziasmu, kas gandrīz kopš paša sākuma bagātīgā skaitā radījis bezjēdzīgus mocekļus un praviešus. Viņi gribēja novest uz zemi debesu valstību, nezinot, kā vai kur tā pastāv. Viņi pretojās priekšniecībai, ārdīja kārtības saites, nespējot pasaulei dot neko labāku, un zem kristīgā entuziasma apvalka slēpās plebejiska lepnība, lišķīga augstprātība, kaunpilna iekāre, truls stubbums. Kā piekrāptie jūdi turējās pie saviem viltus mesijām, tā kristieši šeit pulcējās ap drosmīgiem krāpniekiem, tur glaimoja vizzemiskākajām tirānisku, baudkāru valdnieku dvēselēm, it kā tie atvestu Dieva valstību uz zemes, ja viņiem cēla baznīcas vai pasniedza dāvinājumus. Tā glaimoja jau vājam Konstantīnam, un šī pravietiskās jūsmas mistiskā valoda atbilstoši apstākļiem un laikiem izplatījusies uz vīriem un sievietēm. Paraklēts⁴⁷⁵ parādījies bieži,

ar mīlas apreibinātajiem jūsmotājiem Gars bieži runājis caur sievietēm. Kādu nemieru un ļaunumu kristīgajā pasaulē atnesuši hiliasti⁴⁷⁶ un anabaptisti⁴⁷⁷, donātisti⁴⁷⁸, montānisti⁴⁷⁹, priscilliānisti⁴⁸⁰, cirkumcellioni⁴⁸¹ utt., kā citi ar kvēlojošu fantāziju nicinājuši vai izpostījuši zinātnes, iznīcinājuši un sagrāvuši pieminekļus un mākslas iedibinājumus un cilvēkus, kā acīmredzama krāpšana vai pat smieklīga sagadišanās reizēm sadumpojusi veselas zemes un, piemēram, iedomātais pasaules gals Eiropu dzinis uz Āziju — to visu parāda vēsture. Tomēr mēs negribam liegt savu uzslavu arī tirākam kristīgajam entuziasmam, kas, pievērsies kaut kam labam, īsā laikā uz daudziem gadsimtiem panācis vairāk, nekā jēkad spētu panākt filozofisks vēsums un vienaldzība. Šķituma lapas nokrīt, bet auglis ienākas. Laika liesma aprija salmus un rugājus, bet īsto zeltu tā varēja tikai attīrīt.

Kaut ar skumju sirdi esmu par to rakstījis kā par vislabākās lietas apkaunojošu samaitāšanu, tomēr mēs droši ejam pretim kristietības attīstībai tās dažādajos apgabalos un pasaules daļās, jo, kā zāles tika pārvērstas indē, tā arī inde var kļūt par zālēm, un savā pirmsākumā tīra un laba lieta galu galā taču noteikti triumfēs.

Divdesmitā grāmata

V

IEDIBINĀJUMI UN ATKLĀJUMI EIROPĀ

1. Pilsētas Eiropā kļuvušas it kā par kultūras pastāvīgā kara nometnēm, čakluma darbnīcām un labākas valstiskas saimniecības sākumu, bez kura šī zeme vēl tagad būtu tukšnesis. Visās romiešu reģiona zemēs tajās un līdz ar tām saglabājās daļa romiešu mākslu, te vairāk, tur mazāk; apgabalos, kas Romai nebija piederējuši, tās kļuva par atbalsta punktiem pret jaunu barbaru uzņēmānos, cilvēku, tirdzniecības, mākslu un amatu patvēruma vietām. Mūžīga pateicība valdniekiem, kuri tās uzcēla, apdāvināja un sargāja, jo līdz ar tām iedibinājās satversmes, kas deva vietu kopības gara pirmajai dvesmai, izveidojās aristokrātiski demokrātiskas korporācijas, kuru locekļi bija nomodā viens pret un par otru, bieži

naidojās un viens otru apkaroja, taču tieši tādēļ nevarēja neveicināt kopējo drošību, konkurējošu čaklumu un nemitīgu cenšanos. Pilsētas mūru robežās nelielā teritorijā bija saspriests viss, ko tālaika apstākļos varēja rosināt un veidot izgudrojumi, čaklums, pilsoņu brīvība, saimniecība, policija un kārtība; dažu pilsētu likumi bija pilsoniskas gudrības paraugs. Gan dižciltīgie, gan vienkāršie ļaudis caur tiem baudīja kopējas brīvības pirmo vārdu — pilsoņu tiesības. Itālijā radās republikas, kas ar savu tirdzniecību sniedzās tālāk, nekā jebkad bija sniegušās Atēnas un Sparta; šaipus Alpiem, pateicoties čaklumam un tirdzniecībai, radās ne tikai atsevišķas pilsētas, bet izveidojās arī to savienības, jā, galu galā tirdzniecības valsts⁴⁸², kas sniedzās pār Melno, Vidus-, Atlantijas jūru, pār Ziemeļ- un Baltijas jūru. Vācijā un Nīderlandē, ziemeļu karalistēs, Polijā, Prūsijā, Krievijā un Vidzemē šīs pilsētas, kuru valdniece bija Lībeka, — lielākās tirdzniecības vietas Anglijā, Francijā, Portugālē, Spānijā un Itālijā tām pievienojās — bija varbūt visefektīvākā savienība, kāda pasaulē jebkad bijusi. Tā Eiropu vairāk padarīja par kopumu nekā visi krusta karagājieni un romiešu paražas⁴⁸³, jo tā izgāja ārpus reliģijas un nacionālo atšķirību robežām un nodibināja valstu savienību uz kopēja izdevīguma, konkurējoša čakluma, taisnīguma un kārtības pamatiem. Pilsētas paveica to, ko valdnieki, priesteri un aristokrāti nespēja un nevēlējās paveikt: tās radīja kopīgi darbīgu Eiropu.

2. Cunftes, lai cik apgrūtinošas tās kļuva varas iestādēm, jā, augošajai kultūrai, pilsētās bija kā mazas kopienas, kā sabiedroto korporācijas, kur viens stāvēja par visiem, visi par vienu, tolaik nepieciešamas godīga amata saglabāšanai, labākai mākslu izkopšanai, beidzot, paša mākslinieka cieņai un godam. Caur tām Eiropa kļuvusi par visu pasaules ražojumu pārstrādātāju un ar to kā vismazākā un visnabadzīgākā pasaules daļa ieguva pārsvaru pār visām pasaules daļām. To čaklumam Eiropai jāpateicas par to, ka no vilnas un līnēm, no kaņepēm un zīda, no matiem un ādām, no līmes un zemes, no akmeņiem, metāliem, augiem, sulām un krāsām, no pelniem, sāļiem, lupatām un atkritumiem radītas brīnumu lietas, kas savukārt kalpoja un kalpos par līdzekļiem citām brīnumu lietām. Ja izgudrojumu vēsture ir vislielākais slavinājums cilvēka garam, tad

cunftes un ģildes bijušas to skolas, jo, pateicoties mākslu savrupībai un regulārai apgūšanas kārtībai, pat vairāku mākslu savstarpējai konkurencei un mīļajai nabadzībai, radītas lietas, kuras valdnieku un valsts labvēlība diezin vai pazina, reti veicināja vai atalgoja, bet gandrīz nekad neierosināja. Miermīlīgas pilsētas valdīšanas ēnā tās radija disciplīna un kārtība; visasprātīgākās mākslas radās no roku darbiem, no amatiem, kuru ietērpū, sevišķi šaipus Alpiem, sev nekaitējot, tās ilgi nēsāja. Tādēļ arī neizsmiesim vai nenožēlosim katras tādas praktiskas kārtības formalitātes un mācību pakāpes; ar to palīdzību saglabājās mākslas būtība un mākslinieku kopējais gods. Mūkam un bruņiniekam mācību pakāpes bija vajadzīgas daudz mazākā mērā nekā aktīvam strādniekam, kad visa biedrība it kā garantēja viņa darba vērtību, jo visam, kas ir māksla, nav bīstamāka ienaidnieka kā haltūra, meistara goda jūtu trūkums; līdz ar to iet bojā pati māksla.

Tātad lai godājam viduslaiku meistardarbus, kas liecina par pilsētu nopelniem visā, kas ir māksla un amats. Gotiskā arhitektūra nekad nebūtu sasniegusi savu uzplaukumu, ja republikas un bagātas tirdzniecības pilsētas nebūtu tā sacentušās ar doma baznīcām un rātsnamiem kā kādreiz grieķu pilsētas ar statujām un tempļiem. Ikvienā no tām mēs redzam, no kurienes to gaume smēlusies paraugu un kurp vērsās to sakari; Venēcijai un Pizai senākajās celtnēs ir cits arhitektūras stils nekā Florencei vai Milānai. Pilsētas šaipus kalniem sekoja šiem vai citiem paraugiem, taču kopumā labākā gotiskā arhitektūra visvieglāk izskaidrojama, izejot no pilsētu iekārtas un laikmeta gara. Jo, kā cilvēki domā un eksistē, tā viņi būvē un dzīvo; arī ārpusē redzētus paraugus viņi var pielietot tikai savā veidā, tādēļ ka ikviens putns savu ligzdu būvē atkarībā no sava lieluma un dzīvesveida. Klosteru un bruņinieku nocietināto piļu būvē visdrosmīgākā un viskaistākā gotiskā arhitektūra nekad nebūtu tapusi; tā ir sabiedriskas kopienas krāšņais īpašums. Tāpat viduslaiku vērtīgākie mākslas darbi metālos, zilonkaulā vai uz stikla, koka, paklājos un tērpos nes dzimtu, kopienu un pilsētu goda plāksni, kādēļ tajos lielākoties arī ir paliekoša vērtība un tie pamatoti ir neatņemams pilsētu un dzimtu īpašums. Tā pilsētnieku čaklums sarakstīja arī hronikas, kurās, tiesa gan, rakstītājam viņa nams, viņa dzimta, viņa

cunfte un pilsēta ir visa pasaule, toties tam visam viņš bija jo cieši pieķēries ar garu un sirdi, un laimīgas tās zemes, kuru vēsture nāk no daudzām tādām un nevis no mūku hronikām. Arī romiešu tiesības vispirms spēcīgi un gudri ierobežoja pilsētu padomnieki, citādi tās galu galā būtu izspiedušas tautu vislabākos statūtus un tiesības.

3. Universitātes bija zinātņu pilsētas un cunftes; tās tika iedibinātas ar visām to tiesībām kā sabiedriski veidojumi un daļa ar tām nopelnus. Nevis kā skolas, bet kā politiskas korporācijas tās vājināja aristokrātijas rupjo lepnumu, atbalstīja valdnieku lietu pret pāvesta tikojušiem un ekskluzīvās garīdzniecības vietā pavēra ceļu uz valsts ienākumiem un bruņinieku godu savai izglītotai kārtai. Varbūt nekad zinātnieki nav cienīti vairāk kā tajos laikos, kad ausa zinātņu rītausma; tika saskatīta tās mantas neaizvietojamā vērtība, kura tik ilgi bija noniecināta, un, kamēr viena partija bijās gaismas, otra jo aktīvāk veicināja austošo rīta blāzmu. Universitātes bija zinātnes cietokšņi un bastioni pret baznīcas despotisma karojošo barbarismu; pa pusei nepazītu aizsardzību tās vismaz saglabāja labākiem laikiem. Pēc Teodoriha, Kārļa Lielā un Alfrēda tādēļ godināsim pirmām kārtām ķeizara Frīdriha II piņšlus, kurš līdzās desmit citiem nopelniem arī universitātes ievirzīja tajās sliedēs, kurās tās kopš tiem laikiem veidojušās, ilgi pēc Parīzes skolas parauga⁴⁸⁴. Arī šajos pasākumos Vācija kļuvusi it kā par Eiropas centru; tajā zinātņu arsenāli un noliktavas ieguva ne vien visstingrāko formu, bet arī vislielāko iekšējo bagātību.

4. Beidzot nosauksim tikai dažus atklājumus, kas, ieviesti praksē, kļuva par jo varenām nākotnes svirām. Magnētadata, kuģniecības ceļvede, Eiropā nonākusi droši vien caur arābiem un, pateicoties amalfiešu agri izvērstajai tirdzniecībai un sakariem, ieviesusies praksē; līdz ar to eiropiešiem it kā tika iedota pasaule. Jau agri dženovieši iedrošinājās doties lejup pa Atlantijas jūru, vēlāk portugāļiem ne velti piederēja Vecās pasaules galējo rietumu piekrastes. Viņi meklēja un atrada ceļu apkārt Āfrikai un līdz ar to izmainīja visu tirdzniecību ar Indiju, līdz kāds cits dženovietis⁴⁸⁵ atklāja otru puslodi un tādējādi pārveidoja visus mūsu pasaules daļas apstākļus. Šo atklājumu mazais instruments atnāca uz Eiropu līdz ar zinātņu rītausmu.

Stikls, agrīna aziātu prece, kuru kādreiz atsvēra ar zeltu, eiropiešu rokās kļuvis vairāk nekā zelts. Vai tas bija Salvīno⁴⁸⁶ vai kāds cits, kas izslīpēja pirmās brilles, līdz ar to viņš deva sākumu instrumentam, kam reiz būs lemts atklāt miljoniem debesu pasaulu, regulēt laiku un kuģniecību, jā, vispār veicināt visizcilāko zinātņi, ar kuru dižojas cilvēka gars. Par gaismas un gandrīz ikvienas dabas valstības īpašībām jau Rodžers Bēkons, franciskāņu mūks, savā cellē izprātoja brīnišķas lietas, par kurām viņu savā ordenī atalgoja ar naudu un cietumu, bet ko gaišākos laikos laimīgāk turpināja citi. Pirmais rīta gaismas stars šā apbrīnas cienīgā vīra dvēselē viņam parādīja jaunu pasauli debesīs un virs zemes.

Šaujampulveris, slepkavīga un tomēr visumā noderīga lieta, Eiropā arī ienāca caur arābiem vai nu jau lietojamā veidā, vai vismaz rakstos. Šur un tur pēc tiem šķiet, ka to izgudrojuši vairāki, un tas pielietots tikai palēnām, jo izmainīja visu karošanas veidu. Neticami daudz Eiropas jaunajā stāvoklī atkarīgs no šā izgudrojuma, kas bruņniecības garu uzvarējis vairāk nekā visi koncili, valdnieku varu sekmējis vairāk nekā visas tautas sapulces, aizkavējis personiski saniknotu armiju aklos slaktiņus un noteicis robežas pat karošanas veidam, kuru pats izraisījis. Pulveris un citi ķīmiskie savienojumi, pirmām kārtām slepkavīgais degvīns, kas caur arābiem ienāca Eiropā kā zāles un pēc tam kā inde izgājis plašajā pasaulē, veido veselus laikmetus mūsu dzimuma vēsturē.

Tāpat papīrs, izgatavots no lupatām, un grāmatiespiešanas uvertīras spēļu kāršu un citu nekustīgu zīmju nospiedumu veidā. Pirmo ierosinājuši acīmredzot arābi ar kokvilnas un zīda papīru, kuru ievēduši no Āzijas; otrā nosauktā māksla attīstījās lēniem soļiem no viena mēģinājuma pie otra, līdz no kokgrebumiem tapa vara gravieru un grāmatiespiedēju māksla ar vislielāko iedarbību uz visu mūsu pasaules daļu. Arābu rēķinu cipari, mūzikas notis, kuras izgudrojis Gvido no Areco⁴⁸⁷, pulksteņi, kas arī nākuši no Āzijas, eļļas glezniecība, sens vācu izgudrojums, un kādi citi derīgi instrumenti, šur un tur izdomāti vai pārņemti vēl pirms zinātņu rītausmas, Eiropas čaklās mākslas lielajā siltumnīcā gandrīz vienmēr kļuva par jaunu lietu un notikumu sēklas graudiņū nākotņei.

Noslēguma piezīmes

Kā tad Eiropa nonāca pie savas kultūras un ranga, kas tai līdz ar to pienākas pirms citām tautām? Uz to virzīja vieta, laiks, nepieciešamība, apstākļu raksturs, notikumu straume, taču pirmām kārtām tai šo rangu sagādāja daudzu kopēju pūliņu rezultāts, pašas prasmīgais čaklums.

1. Ja Eiropa būtu bijusi bagāta kā Indija, līdzena kā Tatārija, karsta kā Āfrika, nošķirta kā Amerika, tajā nebūtu radies tas, kas tajā ir tapis. Arī visdziļākajā barbarismā tās stāvoklis pasaulē tai palīdzējis atkal sasniegt gaismu, taču visvairāk tai palīdzējušas tās upes un jūras. Atņemiet Dņepru, Donu un Daugavu, Melno, Vidus-, Adrijas un Atlantijas jūru, Ziemeļ- un Baltijas jūru ar to piekrastēm, salām un straumēm, un lielā tirdzniecības savienība, kas Eiropai piešķīra labāku darbību, nebūtu tapusi. Taču abas lielās un bagātās pasaules daļas Āzija un Āfrika ieskāva šo savu trūcīgāko, mazāko māsu; tās piesūtīja savas preces un izgudrojumus no pasaules visattālākajiem nostūriem, no visagrākās, visilgākās kultūras apgabaliem un līdz ar to asināja tās prasmīgo čaklumu, tās izgudrošanas spējas. Klimats Eiropā, senās grieķu un romiešu pasaules paliekas tam visam nāca talkā; līdz ar to Eiropas godība dibināta uz darbīgumu un izgudrošanas spējām, uz zinātnēm un kopīgu, konkurējošu centību.

2. Romas hierarhijas slogs bija varbūt nepieciešams jūgs, neaizvietošanas saites viduslaiku rupjajām tautām; bez tās Eiropa acīmredzot būtu kļuvusi par despotu laupījumu, mūžīgu nesaskaņu arēnu vai pat mongoļu tuknesi. Tātad kā pretsvars tā pelnījusi uzslavu; kā galvenais un ilgstošs dzenulis tā Eiropu būtu pārvērtusi tibetiešu baznīcas valstī. Tagad spiediens un pretspiediens izraisīja tādu iedarbību, par kādu nedomāja neviens no abām partijām: nepieciešamība, posts un briesmas starp abām iedzina trešo kārtu, kurai bija jāklūst par šā lielā aktīvā ķermeņa siltajām asinīm, vai arī ķermenis sāktu trūdēt. Tā ir zinātne, derīgas darbības, konkurējoša prasmīga čakluma kārtā; pateico-

ties tai, pamazām, bet noteikti bruņniecībai un garīdzniecībai beidzās to neaizstājamības laikmets.

3. Kāds raksturs varēja būt Eiropas jaunajai kultūrai, redzams no iepriekšējā: vienīgi tādu cilvēku kultūra, kādi viņi bija un gribēja būt, — kultūra caur darbīgumu, zinātnēm un mākslām. Kam tā nebija vajadzīga, kas to nicināja vai izmantoja nelietīgi, tas palika, kas bijis; tolaik vēl nebija ko domāt par visu kārtu un tautu visaptverošu veidošanu caur audzināšanu, likumiem un zemju konstitūciju — un kad par to varēs domāt? Tomēr cilvēku saprāts un pastiprinātā kopējā darbība turpina savu neapturamo gaitu, un uzskatiet to vienkārši par labu zīmi, kaut arī vislabākais neienākas pirms laika.

TĪRĀ PRĀTA KRITIKAS METAKRITIKA⁴⁸⁸

Priekšvārds

Abu sekojošo darbu — «Metakritikas» un «Kalligones» — izdošanu bija uzņēmies nel. Torilds, profesors un bibliotekārs Greifsvaldē, Herdera cienītājs un draugs⁴⁸⁹. Sākotnējais nolūks bija tos izdot tikai fragmentāri, atmetot visu polemisko⁴⁹⁰; taču Torilds ļoti noteikti izteicās pret to sekojošā vietā vēstulē (1807. g. 5. septembrī), kuru nepārprotami ieteica likt priekšvārda vietā. Tad nu es atkāpjos un ļauju runāt viņam.

«Kad nu man bijis diezgan laika, detalizēti salīdzinot visas daļas, pārbaudīt «Metakritikas» vēlamo jauno sakārtojumu, mani pamazām pārņēma šādas ļoti nopietnas šaubas.

I. Tā kā šajā darbā viss un vienmēr ar vissmalkāko mākslu tiek attiecināts vienīgi uz Kantu, tad prasītā polemikas nošķiršana, nesagraujot visu kopumu, nav iespējama.

II. Tā kā vienmēr ir zinātnieki, kas jebkura slavena darba izkropļošanu pietiekoši ātri atkal novērš ar papildinājumiem, tad viss tāda veida pasākums ir veltīgs.

III. Tomēr, tā kā no daudzajiem polemiskajiem sacerējumiem un pirmām kārtām no paliekošajām literārajām avīzēm šo pašu polemiku ar visiem tur iespējamiem sagrozījumiem nevar izsvītrot, tad šeit, kur viss veido veselu, saskanīgu proporciju, šī svīturošana ir visaugstākajā mērā netaisna.

IV. Tā kā nedz no Bībeles vai Lutera sacerējumiem, nedz Frīdriha vai Lesinga darbiem netiek izņemts bieži vien briesmīgais polemiskais materiāls, tad arī šeit, tikai literāras kritikas vieglu iezīmju gadījumā, šī stingrība ir gluži nevietā.

V. Un tādēļ vēlmei, kas atstājusi neievērotu neiespējamo, veltīgo, visaugstākajā mērā netaisno un pilnīgi nepareizo, jāpazūd paša autora pirmās, īstenās, savdabīgās gara augstības priekšā.

VI. Jā, ja visi iebildumi pret «Metakritiku» būtu tikpat pareizi, cik tie īstenībā ir nepareizi, tad tomēr Vācijai paliek tas gods, ka metakritiķa personā tai ir arī pašai savs *Nicoliuss* jeb filozofijas reformators-humānists — Herders.»

Torilds

«Tīrā prāta kritikas metakritika»; tātad runa ir par grāmatu, nevis par autoru, vēl jo mazāk — par autora talantiem un nolūku, bet gan par grāmatas saturu un ietekmi. Kurš sajauc šos jēdzienus un autoru pārvērš par grāmatu un grāmatu — par autoru, tas neko nezina nedz par tīru prātu, nedz par kritiku un metakritiku.

Šīs metakritikas dēļ arī nedrīkst un nevar mainīt nevienu rindiņu «Tīrā prāta kritikā», kritiskās skolas pieņemtajā kodeksā; jo tas ir laikmeta pieminekļis, prasmīgas burtu poēzijas piemērs. Arī pēc rakstības veida (pēc vairāku arhikritiķu izšķiroša vērtējuma) tas ir filozofiska sakārtojuma un lakonisma, koncentrētības un skaidrības augstākais paraugs.

«Metakritikā» ietvertās vietas no «Tīrā prāta kritikas» tātad ir tās nepieciešamā bāze. Šīs vietas bija jāiespiež atšķirīgā rakstā, lai neviens neteiktu, ka autoram tiek piedzejots nepareizs saprāts vai laupītas viņa domas; jo šeit runā viņš pats, un proti — kopsakarā, bez iestarpinājumiem. Izcelt viņa sacerējuma kodolu bija «Metakritikas» lielākās rūpes.

Ar līdzšinējiem kritiskās filozofijas komentētājiem «Metakritikai» nav bijis itin nekāda sakara, un gandrīz nevienu no viņiem autors nav lasījis. Jau pirms vairāk nekā trīsdesmit gadiem viņš pazina principus, no kuriem radusies pati «Tīrā prāta kritika», to iedīglus un ziedus; tātad — *solus et totus, pendet ab ore Magistri*.

Kam domāta un taps šī «Metakritika»? Kritiskajai skolai — nē; tā pati atzīst, ka šajā sistēmā iestudējies, un tai jānorunā tās *cant.* Aizliedz krauklim, kas ar pūlēm iemācīties imperatīvu, tā *salve*, un tam vairs nav ko teikt.

Taču bez šīs skolas ir nācija, bezpartijisku lasītāju nācija. Viņus, vīrus un jaunekļus, aukstā pašlāvībā (jo būtu apvainojums nācijai — nepaļauties uz tās cilvēcību) šādi uzrunā viņos mītošais, viņu gaišākais Es, saprāts: «Tā ir ar formām un domāšanas formām, ar amfibolijām un antinomijām, ar disciplinēšanu un arhitektoniku, lasi: Dzejojumi sabirst, pirms tu tos ierosini; tie nepastāv nedz paši par sevi, nedz kopā ar citiem. Pajautā par to pats sev, savām sajūtām, savam saprātam, savam prātam; tiem ir mūžīgas tiesības. Vai sajūtas vēlas tikt transsubstancētas tukšās formās, saprāts — bezjēdzīgā burtošanā, prāts — krāpniekā bez kanona, bez gala un mērķa (ja neskaita pašu bezgalīgo krāpšanu)? Kā īstos, cēlos spēkos tajos ietverti to pielietojuma likumi un cita tendence, kas atšķiras no tās, ko tiem piedzejo kritiskais filozofs.» — Vai, tā runājot, saprāts (viscaur antipods kritiskajam virsprātam), kurš neuzskata par domājamo saprātu bez saprotamā, izziņu bez izzināmā, *prius* bez *posterius* un tieši ar to saprātam saglabā tā prioritāti, valodai — tās nozīmi, pieredzei — tās nepastarpinātību, turpretim jebkuras tukšās vārdu putas aizpūš kā nokritušu sveces dakts nodeguli vai kā pieneņu pūkas, — vai tiešām netaptu uzklusīta saprāta balss, kas no jebkuras iekšējas un ārējas pieredzes atbalsojas katrā saprātā, visā valodā? Nācija nav skola; intrigas un cunftes patiesību var aizkavēt un apvainot, taču nekad — apspiest un iznīcināt. Kādu laiku var dziedāt dziesmu: *Fair is foul, and foul is fair*, tomēr tā stunda paiet.

The charm's wound up. Divpadsmit gadus kritiskā filozofija spēlējusi savu lomu, un mēs redzam tās augļus. Kurš tēvs (lai katrs pajautā pats sev) vēlas, lai viņa dēls kļūtu par kritiska tipa autonomu, dabas un tikumu metafiziķi, dialektisku vai pat revolūcijas rabulistu pēc kritiskās modes? Nu paraugieties apkārt un lasiet! Kuru mūs-laiku grāmatu, kuru zinātni lielākā vai mazākā mērā neklāj šāda veida traipi, un kā pazudināts viens otrs cilvēks talants (mēs ceram, ka tikai uz laiku)! Svešzemju nācijas par mums ņirgājas: «Vai jūs esat šeit, jūs,

vācieši, kas vienā otrā jomā bijāt tik tālu? Jūs spekulējat par to, kā varētu būt iespējams, ka taptu jūsu saprāts? Un kā jūs pie tā varētu tikt? Netapusī nācija, tev vajadzētu domāt par daudz savādākām lietām!»

Burvestība beigusies. Tas, ka šī filozofija atrada tik paļāvīgas, labvēlīgas ausis, notika lielā un labā cerībā. Tā solīja tik daudz; tā pretenciozi uzbāzās; ko tā paveikusi? Protestējot pret jebkādu dogmatismu, tā kļuvusi par visnegatīvāko pavēlnieci valodā, kādu agrāk neatlāvās neviena skola. Ārpus tās nav svētības, nav plusa un mīnusa cilvēka centieniem. Tā atradusi mantu; visparastākie tās atkritumi ir patiesības zelta gabali. Ko tā nav teikusi, tas neskaitās, līdz tā to pateiks.

The charm's wound up. Tiek izsmietas atrunas: «Meistaru nav sapratuši; jādodas svētceļojumā pie viņa, lai uztvertu dabas, prāta un tikuma likumdevēja autentisko jēgu.» Kurš grib tikt saprasts, lai raksta saprotami; un šeit būtu bijis iespējams saprast kopš pašas pirmās rindiņas. Tagad celtnē ir gatava; ir pienākums un, cerams, svētīgs pienākums, to izstaigāt un ar visstingrāko objektivitāti pārbaudīt. Tā ir laikmeta neatliekama prasība.

«Bet kāda iedomība!» — Nav iedomība! Pārlicināts, ka ikvienu spekulatīvu priekšstatu var un vajag padarīt saprotamu, jo miglains vārdu savijums nav nedz kritika, nedz filozofija; pārlicināts, ka to, ko mēs zinām par mūsu saprātu, spēj zināt un sev noskaidrot visi, ka tātad arī tā sauktajai pirmajai filozofijai (sauktai par metafiziku) nav palīdzams citādi, kā vien to padarot pilnīgi brīvu no sektām, kā matemātiku, attīrot no jebkādas nesaprotamas vārdu miglas, to pārvēršot par mūsu saprāta un mūsu prāta pirmo jēdzienu skaidru ekspozīciju, līdz ar to tiešām par pirmo un pēdējo filozofiju, atzinīga saprāta tīru valodu; par to pārlicināts, «Meta-kritikas» autors tic ne vien tam, ka jebkurš cits to būtu varējis uzrakstīt, bet arī pieticīgi atzīst, ka viens otrs to būtu varējis uzrakstīt labāk, taču nebūtu gribējis uzrakstīt godīgāk par viņu. Kurš nācijai samākslo tās valodu (lai cik asprātīgi tas arī nenotiktu), ir sabojājis un padarījis tai nīstamu tās prāta instrumentu; daudziem jaunekļiem viņš sakropļojis viņu cēlāko orgānu un pašu saprātu, kura sfēra nekad nevar noslēgties no spekulācijām, novedis maldu ceļos. Bet vai mums būtu lielāks pienākums un lielāka velte nekā brīvs, godīgs

mūsu saprāta lietojums? Protestantisms tātad ir šī metakritika; tā protestē pret jebkuru prātam un valodai tikpat nekritiski, cik nefilozofiski uzspiestu reglamentpapismu.

1.

Virsraksts un ievads

«Tīrā prāta kritika»⁴⁹¹; šis virsraksts pārsteidz. Cilvēka dabas spēju nekritizē, bet pēta, nosaka, ierobežo, parāda tās pielietojumu vietā un nevietā. Mākslas, zinātnes, aplūkotas kā cilvēku veidojums, kritizē vai nu pašās, vai arī to produktos; taču ne dabas spēju⁴⁹².

Tomēr dižā vīra, kurš uzrakstījis «Tīrā prāta kritiku», «Spriešanas spējas kritiku» utt., skolniekiem šis vārds kļuvis tik mīļš, ka viņi ne tikai rakstīja kritikas par dabas un pārdabīgām spējām, bet, lai atšķirtos, saucās par kritiskiem filozofiem, un visu, vismaz augstāko, filozofiju beidzot galu galā ietvēra šo spēju kritikā. Šī kritiskā filozofija, kā stāsta, esot vienīgā iespējamā, vienīgā patiesā.

Nu labi! Tieši nepierastais nosaukums uzliek lielāku pienākumu. Jebkuram kritiķim, lai viņš vērtē dabas spējas vai mākslas darbus, jāiziet no kaut kā skaidri dota un nav jārimstas, līdz šis dotais skaidri noteikts. Viņam jāvērtē saskaņā ar likumu, tas skaidri jānorāda savu spriedumu pamatojumā un precīzi jāpielieto. Beidzot, pašam viņa spriedumam jābūt skaidram, nepārprotamam, izrietējušam no dotā pēc viņam dotās normas; vai arī tas tiks attīrīts.

Jebkura attīrīšana pakļaujas tiem pašiem likumiem, un, tā kā «Tīrā prāta kritikas» autors savu darbu raksturo kā tādu, «kas tiro prāta spēju attēlo visā tās robežu apjomā»⁴⁹³, tad to nedrīkst un nevar lasīt citādi, kā vien pārbaudot, t. i., kritiski. Piezīmēm, kas līdz ar to rodas, nevar būt pieticīgāka un piemērotāka apzīmējuma par «metakritiku», t. i., kritikas kritiku.

Taču, ja jākritizē prāts, — kas to var darīt? Vienīgi pats prāts; līdz ar to tas ir gan dalībnieks, gan tiesnesis. Un pēc kā to var tiesāt? Vienīgi pēc sevis pašā; bet līdz ar to tas ir arī likums un liecinieks. Tūlīt top redzamas šā tiesneša amata grūtības.

Lai tās samazinātu, noteiksim šādus jautājumus.

Pirmkārt. Šeit nav runa par citu, bet tikai par cilvēka prātu. Mēs citu nepazīstam, cita mums nav; cilvēka prātā vērtēt kādu augstāku, vispārīgāku par cilvēkprātu nozīmētu transcendēt pašu prātu.

Otrkārt. Cilvēka prātu mēs domās un vārdos gan varam ar zināmu mērķi nošķirt no citiem mūsu dabas spēkiem; taču nekad nedrīkstam aizmirst, ka tajā, nošķirts no citiem spēkiem, tas nepastāv. Tā ir tā pati dvēsele, kas domā un vēlas, kas saprot un jūt, kas izmanto prātu un iekāro. Visi šie spēki ne vien to lietojumā, bet arī attīstībā, varbūt arī izcelsmē, ir viens otram tik tuvi, tik līdzdarbīgi un savijušies, ka mēs nedrīkstam iedomāties, ka esam nosaukuši citu subjektu, ja nosaucām citu tā funkciju. Ar vārdiem mēs savā dvēselē neizveidojam atvilktnes; mēs to nesadalām, bet apzīmējam tās izpausmes, tās spēku pielietojumu. Sajūtošā un sev tēlus radošā, domājošā un sev principus radošā dvēsele ir viena dzīva spēja dažādās izpausmēs.

Treškārt. Cilvēka dvēsele domā vārdos; tā sevi ne tikai izsaka, bet arī apzīmē un sakārto savas domas ar valodas starpniecību. Valoda, kā saka Leibnics, ir cilvēka saprāta spogulis un, kā drīkstam drosmīgi piebilst, viņa priekšstatu atfadumu grāmata, ne vien pierasts, bet neaizstājams viņa prāta instruments⁴⁹⁴. Ar valodas starpniecību mēs iemācījāmies domāt, caur to mēs nošķiram priekšstatus un tos savienojam, bieži vien lielā skaitā, vienu ar otru. Tātad tīrā vai netīrā prāta lietās jāuzklausā šis vecais, vispārpieņemtais un nepieciešamais liecinieks, un, ja runa ir par kādu priekšstatu, mēs nekad nedrīkstam kaunēties tā herolda vai vietnieka, tā apzīmējošā vārda. Bieži vien tas mums parāda, kā mēs esam nonākuši pie priekšstata, ko tas nozīmē, kā tam pietrūkst. Ja matemātiķis savus priekšstatus konstruē ar līnijām, skaitļiem, burtiem un citām zīmēm, kaut zina, ka nespēj izveidot matemātisku punktu, novilkt matemātisku līniju, un virkni citu simbolu viņš pieņēmis patvaļīgi, kā lai prāta kritiķis atstāj neievērotu to līdzekli, caur kuru prāts tieši rada, notur, pilnveido savu darbu? Liela daļa pārpratumu, pretrunu un muļķību, ko piedēvē prātam, tātad acīmredzot attiecināma nevis uz prātu, bet uz nepilnīgo vai tā slikti pielietoto valodas instrumentu, kā liecina pats vārds «pretrunas».

Lai neviens nedomā, ka tīrā prāta augstā kritika ar to tiek noniecināta un vissmalkākā spekulācija top par gramatiku. Būtu labi, ja tā visos aspektos par tādu kļūtu, uz ko ar savu raksturojumu tiecās arī Leibnics⁴⁹⁵. Dižajam valodas pazinējam, valodu pētniekam, valodu salīdzinātājam, kā parāda simtiem viņa pūliņu, mūsu priekšstatu apzīmēšana to atvasinājumos, kā arī komplikācijās bija pēdējā un visaugstākā filozofija. Arī gudrajam Lokam⁴⁹⁶ (kā viņu godbijīgi sauc viņa nācija) mūsu prāta orgāns, valoda, nebija vienaldzīgs. Ne tikai viņa pieticīgi tā nosauktās «Esejas par cilvēka sapratni» trešā grāmata aplūko vārdu dabu, lietojumu, nozīmi, bet viņš pats atzīst sava pētījuma nepietiekamību arī tādēļ, ka pārāk vēlu esot iedomājies šo neaizstājamo cilvēka atziņu līdzekli. «Kad iesāku šo traktātu par cilvēka sapratni un labu laiku pēc tam man neradās ne mazākā doma par to, ka pie tam kaut kādā veidā vajadzētu aplūkot vārdus; taču, tiklīdz biju aprakstījis mūsu saprāta vienkāršās un saliktās idejas un sāku pētīt mūsu atziņu apjomu, kā arī ticamību, es atradu tik ciešu saistību starp atziņām un vārdiem, ka, iepriekš labi neievērojot vārdu spēku un nozīmes veidu, par cilvēka izziņu ārkārtīgi maz iespējams pateikt skaidri un atbilstīgi. Tā gan attiecas uz lietām, taču lielākoties tik lielā mērā notiek caur vārdiem, ka vārdi, šķiet, nav nošķirami no mūsu vispārīgajiem priekšstatiem.» Tā Loks, un kāds asredzīgs viņa nācijas valodnieks pat izteicis domu, ka savu «Eseju par cilvēka sapratni» filozofam labāk būtu vajadzējis nosaukt par gramatiskū eseju, traktātu par vārdiem⁴⁹⁷. Pēc Aristoteļa vērtējuma, saka Skaligers⁴⁹⁸, gramatika ir ne vien (ko nenoliegs neviens garīgi vesels cilvēks) filozofijas daļa, bet pati filozofija, kas, viņaprāt, nav šķirama no gramatikas. Viņš, Aristotelis, bieži labo, bieži pēta un izskaidro vārdus; bieži vien viņš tos rada. Kādā garākā komentārā viņš centās mums darīt zināmas dažādas vārdu nozīmes un to veidus utt.⁴⁹⁹ Par Platonu⁵⁰⁰ zināms, cik lielu nozīmi viņš piešķīris valodai, tā ka vairākkārt, arī neveiksmīgi, etimoloģizējis, lai izpētītu jēdzienus. Stoiķi arī. Vispār grieķi prātu un runu izsaka ar vienu vārdu — λογος.

Ir laiks no virsraksta pāriet pie pašas grāmatas, ievads parāda tās mērķi.

PAR TĪRĀS UN EMPĪRISKĀS IZZIŅAS ATŠKIRĪBU

«Lai gan visa mūsu izziņa iesākas ar pieredzi, taču tādēļ vien tā visa vēl nerodas no pieredzes. Jo varētu gan būt, ka pat mūsu pieredzes izziņa ir salikums no tā, ko mēs uztveram iespaidos, un no tā, ko mūsu pašu izziņas spēja (ko jutekliski iespaidi tikai ierosinājuši) izdod no sevis pašas, un šo piedevu mēs neatšķiram no tā pamatmateriāla, pirms ilgstoša prakse tai pievērsusi mūsu uzmanību un iemācījusi to veikli nošķirt.»⁵⁰¹

Ir zināms, ka tādiem pašiem vai līdzīgiem vārdiem to pateicis Leibnics. «Rodas jautājums,» teikts viņa lasīšanas vērtajā darbā par Loku⁵⁰², «vai dvēsele pati par sevi ir neaprakstīta tāfelīte un vai tas, kas tajā ierakstīts, nāk tikai no sajūtām un no pieredzes? Vai arī tā pati sākotnēji satur daudzu domu un mācību principus, ko ārējie priekšmeti tajā tikai pamodinājuši? Vai visas patiesības atkarīgas no pieredzes vai arī eksistē patiesības, kurām ir cits pamats? Jo, ja dažus notikumus, pirms jebkādas to pārbaudes, iespējams paredzēt, tad ir acīmredzams, ka mēs no savas puses dodam tajos zināmu ieguldījumu. Ar sajūtām, lai cik tās nepieciešamas visām mūsu patiesajām zināšanām, taču nepietiek, lai mums dotu visas atziņas; vienmēr tās dod vienīgi piemērus, t. i., atsevišķas vai individuālas patiesības. Taču visu piemēru, kas apstiprina vispārēju patiesību, lai cik daudz to arī nebūtu, nepietiek, lai pamatotu šīs patiesības vispārējo nepieciešamību utt.» Tā kā Leibnics šajā ziņā ar retu pacietību pārbauda visas Loka izvīzītās idejas, tad Eberhards varēja pamatoti teikt, ka Leibnica filozofija satur gan prāta, gan jaunāko kritiku (šajā darbā tā nolikta pasaules acu priekšā), kaut gan no tā vēl neizriet, ka tās dēļ kļuvusi lieka visa jaunākā kritika⁵⁰³. Prāts sevi kritizēs, un jebkurai tā kritikai jāsamierinās ar kritiku, kamēr vien pastāv prāts un kritika. Ja tās rēķins bijis pareizs, kādēļ lai tā baidītos no jauna pārēķina?

Bet, ja šo pašu jautājumu, ko izvīzīja arī Leibnics, grib izteikt šādi: «Vai pastāv no pieredzes un pat no visiem sajūtu iespaidiem neatkarīga izziņa?» un par šīm zināšanām *a priori* apgalvo, «ka tās ne-

apšaubāmi pastāv neatkarīgi no jebkuras pieredzes un tām nav piejaukts it nekas empīrisks»⁵⁰⁴, tad tas satur kaut ko tādu, kā pirmajā jautājumā nebija. Tur tika pieņemts, ka jutekliski iespaidi, atziņas ierosina — kā saka Leibnics, ārēji priekšmeti pamodina priekšstatus, līdz ar to šīs atziņas un priekšstati, pat ja parādītos kāpināti desmitajā pakāpē, nebūtu gluži neatkarīgi no visas iepriekšējās pieredzes; šeit tiem tādām neapšaubāmi jābūt, un vienīgi tad, ja tie tādi ir, tiem jāsaucas *a priori*. Jāšaubās, vai kaut viens vienīgs tāds priekšstats pastāv mūsu dvēselē; vismaz ir droši, ka vārds *a priori* nevienā cilvēciskā zinātnē, pat matemātikā, nenes sev līdzīgu stingrību. Likumus un slēdzienus es tajā atzīstu *a priori*, t. i., pateicoties savam prātam, es atzīstu tajos ietvertās patiesības kā tādas, kaut gan to materiāls, ķermenis, plaknes, līnijas, figūras, caur ko es veidoju un vienīgi tā sev rodu priekšstatu, pat ja tās konstruēju prātā, man bija dotas tikai kā *posterius*. Parastā lietojumā vārds *a priori* attiecas vienīgi uz to, kas seko; tikai attiecībā uz to tas nozīmē *a priori*; jo no tukšuma nekas nav secināms. No kurienes ir šis *prius* — vai pieredze, t. i., kas iekšēji dots pēc mana saprāta likumiem, vai kas ārēji dots pēc manu sajūtu mēra —, ar to nav noskaidrots. Kļūt neatkarīgam no sevis, t. i., izcelt sevi ārpus jebkuras sākotnējas iekšējas un ārējas pieredzes, brīvi izdomāt sevi pāri visam empīriskajam nespēj neviens. Tas būtu *prius* pirms visa *a priori*; līdz ar to cilvēka prāts beigtos, pirms sācies.

II

«MUMS IR ZINĀMAS ATZIŅAS *A PRIORI*, UN BEZ TĀDĀM NEKAD NAV PAT PARASTAIS SAPRĀTS»⁵⁰⁵

Tādas atziņas saskaņā ar šo grāmatu pirmām kārtām ir «likumi, kas ar savu nepieciešamību tiek domāti stingri vispārīgi un arī atvasināti no nepieciešamiem likumiem; tādi ir visi matemātikas likumi». Arī no parastās saprāta pielietojuma sfēras tā min likumu, «ka jebkurai pārmaiņai jābūt cēlonim. Šeit cēloņa jēdziens tik acīmredzami ietver jēdzienu par nepiecieša-

mību saistību ar sekām un stingru likuma vispārīgumu, ka tas pilnīgi pazustu, ja to gribētu atvasināt no biežākas notiekošā un iepriekšējā apvienošanas.» — Noliekot sāņus šo piemēru, zem nepieciešamā un vispārīgā formas, protams, pastāv izteiktas parastas patiesības cilvēku dvēselē un tāda veida likumi cilvēku valodā; bet no kurienes rodas to nepieciešamība? Cik tālu sniedzas to vispārīgums? Beidzot, tā kā visiem vispārīgajiem likumiem galu galā jābūt atvedināmiem uz vienkāršiem jēdzieniem, no kurienes un kāda veida tie ir? Īsi sakot, šī «*primum*» *a priori* tieši ir jautājums.

Bez spriedumiem kritika arī jēdzienos atrod cēloni *a priori*, kā, piemēram, telpas, substances utt. Vai un cik tāl tie ir no jebkādas pieredzes neatkarīgi priekšstati, — arī paliek jautājums.

III

«FILOZOFIJAI NEPIECIEŠAMA ZINĀTNE, KAS A PRIORI NOTEIKTU JEBKĀDU ATZIŅU IESPĒJAMĪBU, PRINCIPUS UN APJOMU»⁵⁰⁶

Protams, tāda tai nepieciešama, un, kamēr pastāvējusi filozofija, tādu centušies radīt. Ne tādēļ, ka pats jautājums, proti, kā «iespējamās atziņas *a priori*? Uz kādiem principiem tās balstās? Un kāds var būt to apjoms?», būtu tik augstu pāri mums — jo mēs taču sev pašiem esam un savas atziņas drīkstam tikai pārbaudīt, — bet tādēļ, ka vispārīgi apgalvojumi par to maz palīdz, ja vienlaikus atziņas netiek nošķirtas un sakārtotas, virknēs atvedinātas uz to cēloni, caur pakāpēm un veidiem, parādītas simbolos, lai kādi tie arī nebūtu, un tad no cilvēka saprāta dabas netiek noskaidrots, kas tajās ir *prius* vai *posterius*. Tā kā tas pats vienīgais cilvēka saprāts dažādās valodās savus priekšstatus konstruē, t. i., saista, šķir un ieskicē atšķirīgi, tā kā laiku gaitā simbola nozīme mainās un dod vietu te vienam, te otram blakus priekšstatam, beidzot, tā kā cilvēku tukšprātība visvairāk rotaļājas ar abstrahētiem, vispārīgiem priekšstatiem, tad tā vieglā zinātne, kas nosaka visu atziņu *a priori* iespējamību, principus un apjomu, tiek padarīta grūtāka.

«PAR ANALĪTISKU UN SINTĒTISKU
SPRIEDUMU ATŠĶIRĪBU»,⁵⁰⁷

Tā kā viss atkarīgs⁵⁰⁸ no šīs atšķirības kā transcendentālās filozofijas lielā noslēpuma atslēgas, tad šajā sakarā uzmanīgi uzklausīsim «Kritiku».

«Analītiski spriedumi ir tie, kuros predikāta saistība ar subjektu tiek domāta caur identitāti, bet tie, kuros šī saistība tiek domāta bez identitātes, jāsauc par sintētiskiem spriedumiem. Pirmos varētu nosaukt arī par paskaidrojošiem, otrs — par paplašinošiem spriedumiem, jo pirmie caur predikātu neko nepievieno subjekta priekšstatam, bet to tikai sadalot sašķel daļpriekšstatos, kas tajā, kaut jucekliģi, bija domāti; turpretim pēdējie subjekta priekšstatam pievieno predikātu, kas tajā nemaz nebija domāts un ko nebūtu bijis iespējams izvilkt ne ar kādu tā sadalīšanu. Piemēram, ja es saku: «Visiem ķermeņiem ir apjoms,» — tad tas ir analītisks, turpretim, ja es saku: «Visi ķermeņi ir smagi,» — sintētisks spriedums.

Pieredzes spriedumi kā tādi visi ir sintētiski. Tieši uz pieredzi balstās smaguma predikāta sintēzes iespēja ar ķermeņa priekšstatu, jo abi priekšstati, lai gan viens nav ietverts otrā, tomēr kā viena veseluma, proti, pieredzes, kas pati ir vērojumu sintētiska saistība, daļas, tomēr, lai arī tikai ne jau šī, sader kopā.»

«Bet sintētiskos spriedumos *a priori* šā palīglīdzekļa pilnīgi trūkst. Ņemsim izteikumu: visam, kas notiek, ir savs cēlonis. Cēloņa jēdziens atrodas pilnīgi ārpus tā jēdziena un parāda kaut ko atšķirīgu no notiekošā, tātad nemaz neietilpst šajā pēdējā priekšstatā. Kā gan es varu par to, kas vispār notiek, sacīt kaut ko pavisam atšķirīgu un cēloņa jēdzienu, kas tajā gan neietilpst, tomēr atzīt par tam piederīgu un pat nepieciešami piederīgu? Kas šeit ir nezināmais — *X*, uz ko balstās saprāts, ja ārpus *A* jēdziena iedomājas tam svešu predikātu *B*, kuru tomēr uzskata par saistītu ar to? Pieredze tā nevar būt, jo minētais princips ne tikai ar lielāku vispārīgumu, bet arī ar nepieciešamības izpausmi, līdz ar to pilnīgi *a priori* un no jēdzieniem vien šo otro priekšstatu pievieno pirmajam. Uz šādiem sintētiskiem, t. i., paplašināšanas prin-

cipiem nu balstās viss mūsu spekulatīvās izziņas *a priori* galamērķis; jo analītiskie gan ir ļoti svarīgi un vajadzīgi, taču vienīgi tādēļ, lai panāktu to priekšstatu skaidrību, kas nepieciešama drošai un izvērstai sintēzei kā patiesi jaunam ieguvumam.»

V

«VISĀS PRĀTA TEORĒTISKAJĀS ZINĀTNĒS KĀ PRINCIPI SASTOPAMI SINTĒTISKI SPRIEDUMI *A PRIORI*»

1. «Visi matemātiskie spriedumi ir sintētiski. Šis izteikums līdz šim šķiet paglābies no cilvēka prāta sadalītāju piezīmēm, jā, šķiet tieši pretējs visiem viņu pieņēmumiem, kaut gan tas ir neapstrīdami pareizs un tā sekas ļoti svarīgas. Jo, atraduši, ka visi matemātiķu secinājumi attīstās pēc pretrunas likuma (ko prasa ikvienas apodiktiskas pārliecības daba), viņi sev iestāstīja, ka arī principi tiekot izziņāti no pretrunas likuma; šajā ziņā viņi maldījās — jo sintētisku likumu pēc pretrunas likuma gan iespējams atzīt, taču vienīgi tā, ka tiek pieņemts cits sintētisks likums, no kura to var izsecināt, bet nekad pašu par sevi.»

«Vispirms jāatzīmē, ka īsti matemātiski likumi vienmēr ir spriedumi *a priori*, nevis empīriski, jo ved sev līdz nepieciešamību, ko no pieredzes nav iespējams izņemt. Taču, ja to negrib atzīt, — lai notiek! Tad es savu izteikumu ierobežoju uz tīro matemātiku, kuras jēdziens jau nes sev līdz to, ka tā satur nevis empīrisku, bet tikai tīru izziņu *a priori*. Apgalvojums $7+5=12$ šķiet analītisks un ir sintētisks.»

«Tikpat mazā mērā analītisks ir jebkurš tīrās ģeometrijas princips. Ka taisna līnija starp diviem punktiem ir visīsākā, ir sintētisks apgalvojums. Jo mans priekšstats par taisno nesatur neko par lielumu, bet tikai kvalitāti. Priekšstats par visīsāko tātad pilnīgi nāk klāt un ne ar kādu sadalīšanu nav izvelkams no priekšstata par taisnu līniju. Tātad šeit jāņem talkā vērojums, ar kura starpniecību vien iespējama sintēze.»

2. «Dabaszinātne (fizika) kā principus satur sintētiskus priekšstatus *a priori*. Piemē-

ram, apgalvojums, ka visās ķermeniskās pasaules pārvērtībās matērijas kvantitāte paliek nemainīga vai ka jebkurā kustības piešķiršanā iedarbībai un pretdarbībai vienmēr jābūt savstarpēji vienādām. Abos ir skaidra ne tikai nepieciešamība, līdz ar to izcelsme *a priori*, bet arī tas, ka tie ir sintētiski apgalvojumi. Jo matērijas jēdzienā es neiedomājos inerci, bet tikai tās klātbūtni telpā caur tās piepildījumu. Tātad es tiešām izeju ārpus priekšstata par matēriju, lai tam *a priori* kaut ko piedomātu klāt, ko tajā nebiju domājis. Šis izteikums tātad nav analītisks, bet sintētisks un tomēr domāts *a priori*; un tāpat pārējos dabaszinātnes tīrās daļas apgalvojumos.»

3. «Metafizikā jābūt ietvertām sintētiskām atziņām *a priori*, un tai nebūt nav svarīgi tikai sadalīt un caur to analītiski izskaidrot priekšstatus, ko mēs sev *a priori* veidojam par lietām, bet mēs gribam paplašināt mūsu izziņu *a priori*, tādēļ mums jāizmanto tādi principi, kas dotajam priekšstatam pievieno kaut ko tādu, kas tajā neietilpa, un caur sintētiskiem spriedumiem *a priori* jāaiziet, šķiet, pat tik tālu, ka pat pieredze mums tik tālu nespēj sekot, piemēram, apgalvojumā: pasaulei jābūt sākumam u. tml. Un tā metafizika, vismaz pēc sava mērķa, sastāv tikai no sintētiskiem apgalvojumiem *a priori*.»

VI

«TĪRĀ PRĀTA VISPĀRĒJAIS UZDEVUMS»

«Tīrā prāta īstenais uzdevums ietverts jautājumā — kā iespējami sintētiski spriedumi *a priori*?»

«Par to, ka metafizika līdz šim palikusi tik svārstīgā neziņas un pretrunu stāvoklī, jāpateicas vienīgi tam apstāklim, ka šis uzdevums un varbūt pat atšķirība starp analītiskiem un sintētiskiem spriedumiem agrāk nevienam neienāca prātā. Uz šā uzdevuma atrisinājumu vai apmierinošu pierādījumu, ka iespējamība, kas prasa tā izskaidrojumu, patiesībā nemaz nepastāv, nu balstās visa metafizikas eksistence. Deivids Hjūms, kurš no visiem filozofiem šim jautājumam vēl pienāca vistuvāk, taču to domāja nepietiekami noteikti un tā vispārīgumā, bet apstājās tikai pie

sintētiskā darbības un tās cēloņu saistības likuma (*Principium causalitatis*), domājās izdibinājis, ka tāds apgalvojums *a priori* pilnīgi neiespējams, un pēc viņa secinājumiem viss, ko mēs saucam par metafiziku, būtu reducējums uz šķietamas izpratnes kailu iedomu, kas patiesībā patapināta no pieredzes un caur ieradumu ieguvusi nepieciešamības šķitumu, taču pie šā visu tīro filozofiju iznīcinošā apgalvojuma viņš nekad nebūtu nonācis, ja viņam acu priekšā būtu bijis mūsu uzdevums tā vispārīgumā, jo tad viņš būtu sapratis, ka pēc viņa argumenta nevarētu būt arī tīras matemātikas, jo tā neapšaubāmi satur sintētiskus izteikumus *a priori*, bet no šā apgalvojuma viņu tad laikam gan būtu pasargājis viņa veselais saprāts.»

«Minētā uzdevuma atrisinājums vienlaikus ietver sevi arī prāta tīrā lietojuma iespēju visu zinātņu dibināšanā un izveidē, kuras satur priekšmetu teorētisku izziņu *a priori*, t. i., atbildi uz jautājumiem:

«Kā iespējama tīra matemātika?»

«Kā iespējama tīra dabaszinātne?»»

«Par šīm zinātnēm, jo tās tiešām dotas, laikam taču pieklājas jautāt: kā tās iespējamās? Jo to, ka tām jābūt iespējamām, pierāda to realitāte. Bet, kas attiecas uz metafiziku, tad tās līdzšinējā sliktā attīstība un tas, ka ne par vienu pašu līdz šim izklāstītu zinātnei attiecībā uz tās būtisko mērķi nevar teikt, ka tā tiešām pastāv, ikvienam liek apšaubīt tās iespējamību.»

«Taču arī šis izziņas veids tomēr jāuzskata savā ziņā par dotu, un metafizika, lai arī ne kā zinātne, tomēr kā dabas dotums (*metaphysica naturalis*) ir reāla. Jo cilvēka prāts neapturami, bez kāda kailas viszināšanas godkāres mudinājuma, iekšējas nepieciešamības dzīts, nonāk pie tādiem jautājumiem, ko nekāds prāta pieredzes lietojums un tādēļ arī aizgūti principi nespēj atbildēt, un tā visos cilvēkos, tiklīdz prāts viņos paplašinās līdz spekulācijai, arvien tiešām bijusi un vienmēr arī paliks kaut kāda metafizika. Un nu arī par šo ir jautājums: «Kā iespējama metafizika kā dabas dotums?»

«T. i., kā no vispārējā cilvēka prāta dabas rodas jautājumi, kurus sev izvirza tīrais prāts un kurus atbildēt cik vien iespējams labi to spiež paša vajadzība?»

«Bet, tā kā visos līdzšinējos mēģinājumos, atbildot uz

šiem dabiskajiem jautājumiem, piemēram, vai pasaulei ir sākums vai arī tā pastāv kopš mūžības utt., ikreiz radušās neizbēgamas pretrunas, tad nevar apmierināties tikai ar kailu dabisku sliekšmi uz metafiziku, t. i., pašu tīro prāta spēju, no kuras vienmēr gan izaug kaut kāda metafizika (lai kāda tā būtu), bet ar to jāpanāk skaidrība vai nu priekšmetu zināšanā, vai nezināšanā, t. i., vai nu izšķiroties par tās jautājumu priekšmetiem, vai arī par prāta spēju un nespēju to sakarā kaut ko spriest, tātad vai nu mūsu tīro prātu pašāvēģīgi paplašināt, vai arī tam nolikt noteiktas un drošas robežas. Šis pēdējais jautājums, kas izriet no iepriekš minētā vispārējā jautājuma, pamatoti būtu šāds:

«Kā iespējama metafizika kā zinātne?»

«Prāta kritika tātad galu galā nepieciešami noved pie zinātnes; turpretim dogmatiskais tā lietojums bez kritikas — pie nepamatotiem apgalvojumiem, kuriem var likt pretim tikpat šķietamus, līdz ar to — pie skepticisma.»

«Šai zinātnei arī nevar būt liela, atbaidoša plašuma, jo tā nodarbojas nevis ar prāta objektiem, bet tikai ar sevi pašu, ar uzdevumiem, kas pilnībā nāk no tās klēpja un ko tai izvirza nevis lietu, kas no tās atšķirīgas, bet pašas daba; jo iepriekš pilnībā iepazīnušai pašai savas spējas attiecībā uz priekšmetiem, ar kurām tā varētu sastapties pieredzē, būs viegli pilnīgi un droši noteikt tās ārpus visām pieredzes robežām izmēģinātā lietojuma apjomu un robežas.»

«Tātad visus līdz šim veiktos mēģinājumus dogmatiski izveidot metafiziku var un vajag uzskatīt par nenotikušiem, jo tas, kas vienā vai otrā ir analītisks, proti, vienkārša to priekšmetu sadalīšana, kas mūsu prātā ir klāt *a priori*, vēl nebūt nav mērķis, bet tikai gatavošanās īstajai metafizikai, proti, sintētiski paplašināt tā izziņu *a priori*, un šim mērķim nav derīgs, jo tā tikai parāda, kas ietilpst šajos priekšstatos, nevis kā mēs *a priori* nonākam pie tādiem priekšstatiem, lai pēc tam vispār varētu noteikt arī to īsteno lietojumu, ievērojot jebkuras izziņas priekšmetus. Vajadzīga arī pavisam maza pašatteikšanās, lai atnestu visas šīs pretenzijas, jo nenoliedzamās un dogmatiskajā metodē arī neizbēgamās prāta pretrunas pašam ar sevi jau sen laupījušas prestižu jebkurai līdzšinējai metafizikai. Lielāka izturība būs nepieciešama, lai iekšējām grūtībām un ārējai pretestībai

neļautu sevi atturēt no tā, lai cilvēka prātam neaizstājamu zinātnei, kurai gan var nocirst ikvienu uzauģu atvasi, taču nav iespējams iznīdēt sakni, beidzot reiz rosinātu uz laimīgu un auglīgu augšanu, pielietojot citu, līdzšinējai gluži pretēju, kopšanu.»

VII

«ĪPAŠAS ZINĀTNES AR NOSAUKUMU «TĪRĀ PRĀTA KRITIKA» IDEJA UN IEDALĪJUMS»

«Tai jābūt tīrā prāta vienkāršas novērtēšanas, tā avotu un robežu zinātnei, līdz ar to — tīrā prāta sistēmas propedeutikai, un tās lietderīgumam attiecībā uz spekulāciju jābūt patiesi tikai negatīvam, t. i., jākalpo nevis mūsu prāta paplašināšanai, bet tikai attīrīšanai un tas jāpasargā no maldiem. Mums svarīgi sintēzes principi (saka autors), tie jāizprot pilnā to apjomā. Šis pētījums sniedz transcendentālu kritiku, jo tā nolūks ir nevis pašu atziņu paplašināšana, bet tikai to labošana, un tam jātop par visu atziņu *a priori* vērtības un bezvērtības pārbaudes akmeni. Tāda kritika ir sagatavošanās tīrā prāta organonam, vismaz — tā kanonam, pēc kura kādreiz katrā ziņā varētu attēlot pilnīgu tīrā prāta sistēmu. Visu transcendentālfilozofijas plānu tā izstrādā arhitektoniski, t. i., izejot no principiem, pilnīgi garantējot visu to daļu pilnību un drošību, kuri veido šo ēku. Tādas zinātnes iedalījumā galvenā vērība jāveltī tam, lai netiktu uzņemti itin nekādi priekšstati, kas satur kaut ko empīrisku, vai tam, lai izziņa *a priori* būtu pilnīgi tīra. Ir divi cilvēka izziņas stumbri, kuriem varbūt ir kopēja, taču mums nepazīstama sakne, proti, jutekliskums un saprāts; caur pirmo no tiem priekšmeti mums tiek doti, bet caur otro — domāti. Ja nu jutekliskums saturētu priekšstatus *a priori*, kas veido nosacījumu, ar kuru mums tiek doti priekšmeti, tad tas piederētu pie transcendentālfilozofijas. Transcendentālajai sajūtu teorijai tātad vajadzētu piederēt pie elementārzinātnes pirmās daļas, jo nosacījumi, kuros vien

tiek doti cilvēka izziņas priekšmeti, ir pirms tiem, kuros tie tiek domāti.»⁵⁰⁹

Pirms ieejam šajā propedeutiskajā zālē, mums vispirms (atbilstoši kritiskās filozofijas valodai) vajadzēs orientēties, lai mēs zinātu, kā no tās izklūt.

1. Kas ir izziņa *a priori*?

Izziņa, kas man ir no manī esošiem priekšstatiem, pirms iesākas pieredze. No kurienes man tā ir? Vai tā ienākusi manā dvēselē bez jebkādas un pirms jebkādas pieredzes? To šis formulējums nepasaka. Ja matemātikim nebūtu dota telpa un telpā — ķermenis kā iespējams vai reāls, t. i., caur iekšēju vai ārēju pieredzi, tad viņš no ķermeņiem nevarētu atdalīt virsmas, no virsmām — līnijas, nedz tādas konstruēt telpā kā priekšstatus⁵¹⁰. Prāta likumi, pēc kuriem viņš tās konstruē, viņam doti paša prāta būtībā. Tātad, lai izsargātos no pārpratumiem, mēs pavisam atmetīsim vārdu *a priori* un tīrus, t. i., abstraktus priekšstatus sauksim par tīriem, vispārīgus priekšstatus — par vispārīgiem, nepieciešamus — par nepieciešamiem, neiesaistot spēlē svešo viltus jēdzienu par prioritāti pirms jebkādas pieredzes⁵¹¹, jo tas nekādai atziņai, ja tā pēc savas dabas nav vispārīga un nepieciešama, nevar piešķirt vispārīgumu un nepieciešamību. To, ko matemātikis secina no paša priekšstata, viņš nosauc par slēdzienu *a priori*, neizpētot, no kurienes viņam šis priekšstats nācis, vēl mazāk — tajā ietverto pierādījuma spēku atvedinot no noliedzīga blakuspriekšstata «pirms un bez jebkādas pieredzes», ar ko viņš sapinas nevajadzīgos jautājumos.

2. Ko nozīmē sintēze vai sintētisks?

Sintēze nozīmē salikumu; grieķi šo vārdu lietoja, apzīmējot pareizu, sevišķi dzejnieku, runas sakārtojumu, tāpat kā citādā izpratnē lietoja vārdu «sintakse». Matemātikā ar to apzīmēja metodes vienu virzienu. Proti, pierādījumu, kas no pirmajiem priekšstatiem un principiem saderīgos slēdzienos virzās uz pierādāmo apgalvojumu, sauc par sintētisku, pretējo virzienu — no pierādāmā apgalvojuma uz prāta principiem vai pieredzes datiem — par analītisku. Katrai mācību metodei tiek atstāta tās vieta, tās nopelni, vienu pārbauda caur otru un, ja lieta to prasa, apvieno, jo abas principā sader kopā. Neviens sintētiķis nav redzēts nicinām analītiķi, ja viņš labi analizējis; matemātika nekad arī nav

dalījusies pēc šiem nosaukumiem īpašās skolās. Filozofijā īstā sintētiskā metode iesāk no pieredzes faktiem kā doto un kāpj augšup; analīze — no vispārīgiem jēdzieniem kāpj lejup; katra no šīm mācību metodēm ir savā vietā laba, jā, neviena nevar bez otras veikt savu darbu ilgstoši. Bet ko gan lai nozīmē dalījums analītiskos un sintētiskos spriedumos? Par sevi ikviens spriedums (tēze) ir salikums (sintēze) no subjekta un predikāta, lai tas būtu apstiprināts vai noliegts. Ja tas tiek apstiprināts, tad vienmēr jābūt domājamai subjekta un predikāta saistībai, citādi tie varētu viens otram neatbilst. Noteiksme, ka predikāts, ietverts subjekta jēdzienā, ir tā daļa, kas jāiznes analītiski caur dalīšanu, ir domāta pārāk šauri; jo, tā kā ar subjekta nosaukšanu tūlīt neatklājas viss, kas tajā ietverts vai pie tā pieder — kāda tā pazīme, attiecība, īpašība —, tad, ja mēs negribam mūžīgi kā pātarus skaitīt identitātes, t. i., vienu un to pašu $A=A$ vai 4 dalīt par $2+2$, mums jāstāpjas ar spriedumiem, kas mūsu zināšanas paplašina, t. i., kurās predikāts pasaka kaut ko tādu, kas tūlīt neparādās subjektā. Ja šos spriedumus grib saukt par sintētiskiem — lai iet! Tikai lai tas nenozīmē, ka pateikts kas jauns, nedz arī ka veikts būtisks spriedumu dalījums, jo vienam var būt jauns, kas otram nav jauns, un viens priekšstatu saistību uztver ātrāk nekā otrs. Tas, ka, piemēram, pieredzes apgalvojumi, lai tie būtu iekšēji vai ārēji, satur patiesu pieredzi, paplašina mūsu zināšanas, bija zināms; tādēļ arī mācības paņēmieni, kas iziet no dotā, t. i., no pieredzes apgalvojumiem, nosauca par sintētisko metodi, no tās pielietojuma tādēļ neizslēdzot arī analīzi. Arī tā, ja ne tikai no subjekta vien ar vārdskaidrojuma palīdzību, bet no augstāka priekšstata, kam pakārtoti subjekts un predikāts, pirmajam pieved otro, paplašina mūsu priekšstatus un sintēzei ir tikpat vērtīga, cik neaizstājama. Vispār sintēzes un analīzes atšķirība nepieder pie sprieduma formas, jo viens un tas pats apgalvojums pēc sava saistījuma var parādīties gan vienā, gan otrā veidā. Bērns, kurš, gribēdams pacelt akmeni, sacīja: akmens ir smags, izteicis (atbilstoši šim nosaukumam) sintētisku, t. i., pieredzes spriedumu, gluži tāpat, it kā uzlūkotu kalnu un teiktu: kalns ir liels, garš, plašs, plats, augsts (apjomīgs); tāpat apjoms un smagums nedod noturīgu atšķirību starp

sintētisku un analītisku spriedumu⁵¹²; kurš abus priekšstatus — smagumu, apjomu — prot atvasināt no kāda augstāka, tas analizē. Nevis uz «iziešanas no subjekta priekšstata» balstās sprieduma īstā iekšējā sintēze, bet gan uz subjekta un predikāta saistījumu caur kādu trešo; lai tas būtu kāds augstāks priekšstats vai pieredzes pazīme. Tātad mēs darīsim labi, ja neievērosim sintēzes un analīzes atšķirību atsevišķos spriedumos, daļēji tādēļ, ka tā ir nedroša un relatīva, tātad mainās arī atkarībā no vietas un laika, bet īpaši tādēļ, ka tā aizved projām no sprieduma būtības, t. i., no tā iekšējās saistošās formas. Katram apgalvojošam spriedumam kā divu tādu priekšstatu saistībai, kuri nav viens un tas pats, jābūt kādam šīs saistības pamatam, tātad tam jābūt sintētiskam, un, ciktāl šis priekšstats saistīts ar citiem, no kuriem tas tiek attīstīts, — analītiskam; jo cilvēka dvēselē visi priekšstati ir saistīti. Vai šo saistību atrod caur pieredzi vai caur atvasināšanu no augstākiem principiem — pietiek, ja apgalvojums ir pierādīts vai pierāda.

3. Vai visās prāta zinātnēs ir apgalvojumi, kuros predikāts izsaka vairāk nekā subjekts?

Protams, citādi nekad nebūtu tapusi neviena zinātne; visu vietā skaitītu vienreizvienu. Bet, tā kā šo ietilpstošo «vairāk» spriedumos var ienest gan no augstākiem principiem, gan no jauniem pieredzes datiem, jā, vieni bez otriem nevar būt, tad analīze no augstākiem priekšstatiem un sintēze no jauniem pieredzes datiem pastāvīgi nepieciešamas viena otrai. Apgalvojums «Matemātiski spriedumi visi ir sintētiski, kas tikpat neapšaubāmi drošs kā palicis līdz šim neievērots»⁵¹³ nemaz nevar pastāvēt. Tūkstošiem un desmitiem tūkstošu spriedumu matemātikā ir analītiski; pat sintētiskā metode nevar virzīties uz priekšu citādi, kā vien analītiski, līdz nonāk pie identiskiem priekšstatiem. To vēlas matemātiskā mācību veida būtība.

Apgalvojums, piem., $7+5=12$, kas esot viscaur sintētisks⁵¹⁴, nav nedz sintētisks, nedz analītisks, bet identisks $1=1$. Jo tā ir viena un tā pati prāta atziņa, kas uzver 7, 5, 12 ietverto vienību; tas ir viens un tas pats priekšstats citās zīmēs. «Ka taisna līnija starp diviem punktiem ir visīsākā», nav apgalvojums, kas sintētiski pievieno kaut ko jaunu, bet tāds, kas, tiklīdz man ir

priekšstati taisns, īss, līnija, punkts, neapstrīdami izriet no matemātiskās līnijas konstrukcijas, kurā viens punkts kustas uz citu, — tātad tas ir analītisks. Bet priekšstati «taisns», «īss», «līnija», «punkts» ir doti priekšstati, ārpus kuriem matemātika neiziet. Beidzot, matemātisku apgalvojumu vispārīgums un nepieciešamība balstās ne uz ko mazāku kā negatīvo piezīmi, ka tie ir neatkarīgi no jebkādas pieredzes, bet drīzāk šīs īpašības balstās uz augstākajā mērā pozitīvo pazīmi, ka pēc savas dabas tie mūsu saprātam ir droši, tātad jo cieši saistīti ar pieredzi un ir pati pieredze, pat ja netiktu attēloti. Proti, saprāta likumos tie doti tik precīzi, jā, precīzāk nekā pašā attēlojumā, kas to iekšējo pieredzi vienmēr apzīmē tikai nepilnīgi. Vispār matemātiskās evidences un pie tās vedošo dažādo mācības veidu jēdzieni tā nolikti gaismā, ka apgalvojums, it kā «atšķirība starp tās spriedumu analīzi un sintēzi» līdz šim palikusi neievērota, vienkārši pārsteidz⁵¹⁵.

Dabaszinātnē gan ir spriedumi, kuros predikāts izsaka vairāk nekā subjekts. Būtu slikti, ja tā nebūtu. Taču arī tie — kas tie ir? Vai nu pieredzes apgalvojumi, vai arī no augstākiem spriedumiem atvasināti priekšstati, kuru pareizība jāpierāda, citādi tie pazūd. Piemēram, tāda veida apgalvojums, «ka visās fiziskās pasaules pārvērtībās matērijas kvantitāte paliek nemainīga»⁵¹⁶, ir vai nu tikai identisks apgalvojums, kas izriet no jēdzieniem «fiziskā pasaule», «pārvērtība», «kvantitāte», kā tie šeit pieņemti, vai arī tas šeit nav pierādīts un nav uzskatāms par aksiomu. Apgalvojums, «ka jebkurā kustības piešķiršanā iedarbībai un pretdarbībai arvien jābūt savstarpēji vienādām», pareizi formulēts, nozīmē: «pretdarbība ir vienāda ar iedarbību, taču tai pretēji vērsta», līdz ar to tas ir identisks apgalvojums, kas balstās uz spēka, iedarbības un pretdarbības jēdzieniem. Lai izteiktu ko vairāk, tam savs pierādījums jāatrod no pieredzes, sintētiski, vai no augstākiem priekšstatiem, analītiski. Apgalvojums, ka «tam, kas notiek, jābūt cēlonim», ir identisks, jo notiekošajā mēs domājam līdzīgi un kā priekšnoteikumu — tapšanas cēloni. Vispār sintētisku apgalvojumu piemēri «Kritikā» izvēlēti visnotaļ slikti.

4. Vai pastāv sintētiski spriedumi *a priori*, un vai metafizikas mērķis ir ar sintētiskiem spriedumiem *a priori* paplašināt

mūsu izziņu ārpus jebkādas pieredzes robežām?

Mūsu dvēseles spriedumi pirms un bez jebkādas pieredzes ir tukši, t. i., nav nekādi spriedumi, jo pat tad, ja es saku — $A=A$, tad A , priekšmetam, man jābūt dotam kā domājamam, t. i., kā iekšējam pieredzes priekšstatam, vai arī es neko neesmu domājis vai teicis. Vai spriedumam nu tieši predikātā jāizsaka kas jauns; no kurienes šis jaunais? Tam jāietver savs patiesums vai nu sevī pašā, vai arī subjekta sakarā ar to pastarpinātā priekšstatā, kas abus saista; ārpus šā nosacījuma spriedums nebūtu spriedums. Ja viens vai otrs no šiem priekšstatiem atrastos pilnīgi ārpus mūsu izziņas, t. i., mūsu iekšējās vai ārējās pieredzes robežām, tad mēs būtu runājuši par Neko, apgalvojuši Neko; protams, tas domāts tā, ka šeit ir runa ne vien par ārējo, rupjo pieredzi par priekšmetiem telpā un laikā, bet arī par iekšējo pieredzi, t. i., par tādu priekšstatu salikumu atbilstoši mūsu saprāta dabai, kuru uztverei nav nepieciešama nedz telpa, nedz laiks. Tātad sintēze *a priori*, t. i., predikāta pievienošana subjektam pirms un ārpus jebkādas pieredzes, ir $0+0$, Nekas.

«Un tomēr metafizika tiecas ārpus jebkuras pieredzes loka.» Vēlāk redzēsim, vai un ciktāl, un no kurienes tā turp tiecas. Tās divdomīgais nosaukums «metafizika» vēlas, lai tā pēc vai virs fizikas izpēta lietu, t. i., mūsu izziņas par tām, pirmos cēloņus un principus. Tātad to, protams, vajadzētu atdalīt gan no fizikas, gan morāles un runas mākslām, un tas bija liels Aristoteļa nopelns, ka viņš to atdalīja; viņa priekšgājēju laikā tā bija it kā aprakta zem fizikas un citiem jautājumiem.

Ja viņš to izvirzīja kā patstāvīgu zinātni, ko nosauca par pirmo filozofiju, par gudrību, tad tieši ar to tā kļuva par pēdējo filozofiju; jo pirms tās bija jābūt visām zinātnēm, kuru cēloņus un principus tai vajadzēja pētīt. Tā kā tie var būt ietverti vienīgi pašās dotajās lietās, tad viņš to nenolika vis pirms jebkādas pieredzes, bet faktiski pievienoja un pielāgoja iepriekšējās pieredzes lokam. Kurš to uzskata par mulķi, kas kaut ko meklē ārpus un pirms jebkādas pieredzes, par ko tai vispār nav un nevar būt nekāda priekšstata, tas sadzejo kā sholastiķi pats sev metafiziku, kam labāk

vajadzētu saukties par pro- vai hiperfiziku; cilvēka prāts tādu neatzīst. Nekur citur kā vien sevī pašā prāts nevar apmaldīties, nepareizi lietojot savus spēkus vai savu instrumentu; sevi nolikt ārpus sevis stāvoklī, pirms bija cilvēka prāts, lai redzētu, kā top cilvēka prāts, — tā nav filozofija, bet platoniska poēzija.

Tas, ka metafizikā ir daudz svārstīga un nedroša⁵¹⁷, nav tādēļ, ka nebija zināma atšķirība starp sintētiskiem un analītiskiem spriedumiem; nenosaucot šo svārstīgo atšķirību, katrs zina, vai tas doto priekšstatu tikai sadala vai arī tas izsaka kaut ko jaunu. Filozofija, kas gribēja izpētīt lietu pirmcēloņus, laikam taču gribēja izdibināt, no kurienes tos varētu atklāt. Grūtības, ar kurām metafizikai bija jācīnās, slēpās pavisam kur citur — pašā lietā, augstajā mērķī, ko tā sev nosprauda, tās neskaidrajos instrumentos un daudzos citos apstākļos, ko lieliski attēlo Bēkona «Organons». Konstatēt lietu pirmcēloņus un principus taču patiesi nav viegls darbs; pirms tam nepieciešami bija jāpieļauj tūkstošiem kļūdu, un pirmā filozofija, ar kuru mēs atbilstoši dotumiem piedzimstam, atbilstoši attīstībai nevarēja nekļūt par pēdējo.

Par tādu tā labprāt kļūst; jo tā ir tik pieticīga, ka nepretendē uz citu vietu, un zina, ka, jo vēlāk to ieņems, jo ar lielāku godu paturēs. Uz sintētiskiem spriedumiem *a priori* tā savā attīstībā paļaujas vismazāk; drīzāk — tur, kur, no gaisa grābtas, tamlīdzīgas metatēzes un hipotēzes sintētiski ienākušas valodā, tās jāatmet. To prasa tās amats. Tā nebūtu pelnījusi metafizikas vārdu, ja grābtu no gaisa izdomājumus un bez pamata un saistības pie veca Nekā no sevis pašas pievienotu jaunu Neko.

5. Tātad — vai metafiziku var izārstēt vai uzlabot un attīstīt ar kādu transcendentāl-estētiku, transcendentālanalītiku, transcendentāldialektiku?

Tas nozīmētu kaiti ārstēt ar vēl ļaunāku kaiti. Ja prāts, piemēram, caur sevis paša transcendenci būtu aizmaldījies un pacēlies pārāk augstu bezgaisa sfērā, vai to izlabo, ja kāpj vēl augstāk un transcendē transcendenci? Sevišķi tad, ja visai lietai jābalstās uz bezsatura jēdzienu,

sintēzi, pirms visa un ārpus visa dotā, un ja runā tikai par fantomiem (V—I), par prātu, pirms prāts bijis, par priekšmetiem, pirms priekšmeti ir, — draud briesmas propedeutiski pilnīgi aizprātot projām patieso prāta lietojumu. Ja prāts, kā rāda vēsture, daudz posta piedzīvojis sevišķi tādēļ, ka to sajauca ar strīdu un disputu mākslu (dialektiku): kā šī ļaunā ienaidniece jelkad varētu izārstēt tā kaiti vai iedibināt labāku tā lietojumu, ja caur kādu dekrētu *a priori* tā sevi padarījusi pat par prāta *a priori* radītāju?

Tieši pretējais ceļš ir vienīgais sekmīgais. Proti, transcendēšanas vietā lai prāts atgriežas pie sava īpašuma sākotnes, t. i., sevī pašā, ar jautājumu: «Kā tu nonāci pie sevis un saviem priekšstatiem? Kā tu tos izteici un pielietoji, saķēdēji un saistīji? No kurienes nāk, ka tu tiem piedēvē vispārēju, nepieciešamu neapšaubāmību?» Ja tas šo jautājumu atmet un izolējas no jebkuras pieredzes, tad darītu labi, ja izolētos arī no valodas; jo tā tam taču neapšaubāmi ir vienīgi caur pieredzi. Beidzot, ja tas tik tālu nonāktu iedomu valstībā, ka saviem spriedumiem par jebkuru pieredzi pierakstītu vispārīgumu un nepieciešamību tādēļ, ka tie (sakarā ar pārprastu šā vārda lietojumu) bijuši *a priori*, t. i., pirms jebkuras un šķirti no jebkuras pieredzes, tad atrodas zemē pirms jebkāda prāta, kam kopā ar pieredzi caur sevi pašu vispirms jātop iespējamam, to sintētiski *a priori* izdomājot. Jāšaubās, vai iespējams nekrietnāks valodas lietojums. Vārdu maskās tas konstituē kaut kādu pār-prātu, kas noliedz jebkādu filozofiju un padara iespējamus vienīgi pigmentus — *pigmentus ex nullis ad nulla*, kaut kādu *a priori*, kas, pirms eksistē, pats sevi rada, šķirtu no sevis un bez jebkādas pieredzes.

Izsakoties saprotamiem vārdiem, jautājums tātad nav vis, kā iespējams cilvēka saprāts, cilvēka prāts, it kā tiem sevi vispirms vajadzētu pieņemt vai radīt, bet, tā kā tie ir pieņemti un doti, jā, ir viscēlākās veltes, kas mums jāizzina un jāpielieto, tad jautājums ir: «Kas ir saprāts un prāts? Kā tie nonāk pie saviem priekšstatiem? Kā tie saistās? Kādas mums tiesības dažus no tiem domāt kā vispārējus un nepieciešamus?»

Un, tā kā saprāts un prāts veido mūsu dzimuma raksturu, tad ar to mēs jautājam pēc šā rakstura, pēc

mūsu dzimuma efektīvākās varas, pēc tā būtiskākās dabas. Nepiedienīgais apzīmējums «prāta kritika» tāpat izzūd pieklājīgākajā, patiesajā — «cilvēka izziņas spēju fizioloģija».

Bēkons

«Par tirgus elktēliem es saucu tos, kas saprātā ielavās no vārdu un nosaukumu saistības; tie ir ļoti apgrūtinoši. Cilvēki gan tic, ka viņu prāts vārdiem pavēl; taču bieži vien vārdi varmācīgi iedarbojas arī atpakaļ uz prātu, caur ko filozofija un zinātnes tad kļūst sofistiskas un bezdarbīgas. Mācītu vīru plaši un svinīgi disputi bieži vien beidzas ar vārdu cīņām, kad viņiem pēc matemātiķu parauga vārdu un nosaukumu noteikšanā taču būtu vajadzējis sākt ar definīcijām, ievērojot secību un kārtību. Taču dabas izskaidrošanā arī šīs definīcijas nespēj līdzēt; jo arī tās sastāv no vārdiem, un vārdi rada vārdus, tā ka paliek nepieciešamība atgriezties pie īpašām instancēm (*ad instantias particulares*) un to secības un kārtības.»

«Tā kā mēs nevēlamies būt sektu iedibinātāji, tad tikai no darbiem un pieredzes datiem gribam izvilkt cēloņus un principus, savukārt no cēloņiem un principiem jaunus darbus un pieredzes datus; jo mēs esam dabas izskaidrotāji, nevis tās likumdevēji.» (Bēkona «Jaunais organons». Aforismi. 1. 23. 26. 30. 59.)

KALLIGONE⁵¹⁸

PAR PATĪKAMO UN SKAISTO

Pirmā daļa

I

PAR PATĪKAMO ZEMĀKAJĀS MAŅĀS

B. Patīkams, kā saka «Spriešanas spēja», ir tas, kas maņām uztverē patīk.⁵¹⁹

A. Patikšanas priekšnoteikums ir spriedums; vai maņa uztvērumā vērtē? Tātad mums atkal būs jāvirzās atpakaļ un jāpasaka: mūsu maņām patīk tas, kas tām ir patīkams, vai arī mums jāizvēlas piemērotāks vārds.

C. Nav piemērotāka par pašu vārdu «patīkams». Patīkams ir tas, ko mūsu maņa labprāt pieņem, kas tai tīkams, t. i., piemērots, ko tā uztverē atzīst par labu. Nepatīkams, kas tai pretīgs, kas, neatbilstīgs tās organizācijai, to traucē vai izposta.

A. Vai mēs to drikstam apgalvot par jebkuru maņu?

C. Par jebkuru. Ko izsaka visas sāpju izpausmes? Tās biedē, t. i., sašaurina mūsu esību, tās griež, tās samāļ. Mēs runājam par dedzinošām, nospiedošām, mokošām, verdošām sāpēm. Dantes ellē, kur nosodītie izcieš tik dažādas mokus, tajās vaimanās un lāstos, kas atskan traģēdijās, — viss liecina par plosošu, nospiedošu, brīvajai un liksmajai esībai naidīgu stāvokli.

A. Turpretī patīkams ir —

C. Tas, kas mūsu esību paplašina, atbrīvo, ieliksmo. Paradīzes dzejnieki, jebkura elisija tēlotāji — ko viņi liek mums izjust? Patīkamas vēsmaņas apdveš svētlaimīgos, viņu elastīgā esība — bez apvainojumiem, bez bailēm — zeļ un plaukst liksmi un brīvi.

A. Un šie apraksti arvien tik labprāt iesākas ar zefīriem, ar jaukām vēsmaņām —

C. Vai mēs neesam iegremdēti elementā, kas pret mums tik bieži izturas naidīgi? No kura mēs reizēm ieelpojām pat mēri un nāvi? Mūsu ļoti mainīgais atmosfēras gaiss ir smagums, kas mūs nospiež, kas mums gatavo slimības un mokas. Pirmā sajūta, ar ko bērns apsvēic pasauli savā jaunajā elementā, ir aukstums un aprūtināta elpošana, tādēļ viņa balss pirmā izpausme — raudas. Jebkura nepatīkama sajūta, kas mums uzdzen trīsas, ir līdzīga aukstumam; to mēs sajūtam jebkurās izbailēs, jebkura draudošu briesmu bezdibeņa priekšā, līdz kaut vai bailes to pārvērš drudzainā karstumā. Tātad pamatota ir mūsu jutekliskās litānijas pirmā vēlme: «Debesis! Pasargājiet mūs no trīsām un aukstuma, dodiet mums maigas vēsmaņas!»

A. Bet vai daba būtu mūs nejauši apveltījusi ar šo nepatīkamu uztvērumu drebinošo priekšnojautu?

C. Protams, nē; ar to daba mūs apbruņojusi pret paša nepatīkamā uzbrukumiem. Ar trīsām mūsu sajūta atvīrās uz savu centru un saņemas; mēs sagatavojamies pretestībai vai drosmei pacietībā. Pat riebumā.

A. Ko mēs saucam par riebumu?

C. Atkāpšanos vispretīgākā priekšā, tā priekšā, kas mums draud ar bojāeju. Tā ir dabas varenākā atvaire, kas katru dzīvu būtni aizbaida no pēkšņa posta.

A. Katru dzīvu būtni?

C. Ikvienu dzīvu būtne mīl savu dzīvību un jūt riebumu pret tās iznīcināšanu. Tādēļ bēgoša zirga bailes no miruša vai tikai stenoša, mocīta zirga. Tādēļ — bet kurš gan spētu no visas dzīvās radības nosaukt, uzskaitīt šīs riebuma jūtas, iedarbīgus dzenuļus dzīvības un labsajūtas saglabāšanai?

A. Ko nu teiksim? Vai mūs apmierina tāds patīkamā skaidrojums, ka maņām tas uztvērumā patīk, pat ja mēs atturētos no disputa par spriedumu, kādēļ tas patīk?

C. Tik brīvi un laipni daba mūs nav turējusi, lai viss mūsu varenais jutekliskums tiktu reducēts vienīgi uz patiku un nepatiku un līdinātos zem šī baldahīna. Patīkamajā un nepatīkamajā tā saites savelk un sasien stingrāk.

B. To atgūst pati «Kritika». Tā saka: «Gandarījums par patīkamo saistīts ar interesi. Ka mans spriedums par priekšmetu, ar kuru es to pasludinu par patīkamu, izsaka interesi par šo priekšmetu, ir skaidrs jau no tā, ka caur uztvērumu tas (spriedums) ierosina kāri uz tamlīdzīgiem priekšmetiem, līdz ar to kā priekšnoteikumu izvirza gandarījumu, nevis kailu spriedumu par to, bet tā eksistences sakaru ar manu stāvokli, ciktāl ar to saistīts tāds objekts. Tādēļ par patīkamo ne tikai saka: «Tas patīk,» — bet arī «Tas izklaidē.»⁵²⁰

C. Un pirms tam tikai patīk? Bet kā? Patika un bauda, spriedums un sprieduma saistība; aukstuma sajūta, kas mani pārņem, negaida manu spriedumu, līdz es to pasludināšu par nepatīkamu. Nepatīkamais, kas spīdzina, nospiež un pārtrauc manu eksistenci, ar kādu interesi nav vis saistīts caur jebkuru spriedumu, bet atiecās uz manu *esse* un *bene esse*, bez kā pati esība ir mokas. Objekta «eksistences» sakaru ar manu stāvokli veido nevis manas mokas, bet tā iedarbība uz mani, ko es uztveru. Patīkamais ne vien sagādā baudu, bet dziļi izjūsts patīkamais paplašina, spēcina, stiprina manu esību; dziļi izjūsts patīkamais ir pati mana dzīvā, izjūtā esība.

A. Tātad mums nav arī vajadzīgs cits prieka un sāpju cēlonis? Kaut kāds transcendentāls cēlonis, kas būtu meklējams cilvēcības pārjutekliskajā substrātā?

C. Vai gan varētu būt kāds cits un dziļāks par pašu manas esības uztveri? Tas, kas pēc manas organizācijas noslēgšanās biedē, apkaro un apdraud manas esības sajūtu, ir nepatīkams; turpretim tas, kas to saglabā, veicina, paplašina, īsi sakot, kas ar to harmonisks, to ikviena mana maņa labprāt pieņem, to apgūst un atrod par patīkamu, pieņemot, ka to arī citādi vērtējošs saprāts par tādu nav pasludinājis. Mēs, kas pazīstam sava saprāta robežas, kā gan mēs varētu dibināt uz kaut kādu saprāta darbību mūsu esības visjutekliskāko uztvērumu? It kā jebkurš veids, kādā mūs aficē visums, ma-

ņas uztvērumā, jā, beidzot pat mūsu esībā, būtu tikai un vienīgi loģisks predikaments! —

B. Ne gluži tā. «Kritika» saka: «Tā nav tikai piekrišana, ko es veltīju patīkamajam, bet caur to rodas simpātija, un pie tā, kas visdzīvākajā veidā patīkams, pat nepieder spriedums par objekta īpašībām, tā ka tie, kurus arvien interesē vienīgi bauda, labprāt sevi atbrīvo no jebkādas spriedumu veidošanas.»⁵²¹

C. Tātad paldies «Kritikai», ka vismaz baudītājiem tā atļauj uztvērumu par sevi. Taču, tā kā nav iespējams noteikt, kur sākas vai beidzas visdzīvākais uztvērums veids, kas esot neatkarīgs no sprieduma, tad visi pieskaitīsīm sevi šiem baudītājiem un labsajūtu, laimi un veselību apliecināsim kā ikvienas dzīvas būtnes eksistences pamatu un mērķi, lai cik dziļi «Kritika» arī noniecinājusi nevainīgo, grieķiem tik mīlo vārdu «eidaimonija». Labsajūtu karojam mēs visi, un patīkams ir tas, kas šo labsajūtu jebkurā veidā veicina.

A. Tā kā «Kritika» tātad patīkamo neatzīst par patikšanas cēloni, bet tikai caur spriedumu to saista ar interesi, tad, man šķiet, mēs turpinājām savu ceļu un izpētījām vairāku maņu patīkamā cēloni. Šīs sajūtas pamatā bija labsajūta; kādas maņas mums devusi daba mūsu fiziskās esības saglabāšanai?

B. Ožu un garšu. Garša pārbauda ēdienu; oža pārbauda, pirms mēle nobauda. To apliecina ne tikai to dzīvnieku piemērs, kuri abas maņas lieto kopā, visu to tautu piemēri, kuras dzīvo dabā un saskaņā ar dabu; vēl vairāk to apliecina to nelaimīgo pieredze, kuri bezpalīdzīgi un bez pārtikas izmesti nepazīstamā zemē, tuksnešainā salā. Cik bailīgi tie pārbaudīja un garšoja! Bieži vien savu pilsoniskajā sabiedrībā notrulināto vai izlutināto maņu pieredzes trūkums tiem bija jāizpērk ar sliktu dūšu, sāpēm, jā, pat ar dzīvību.

A. Kā mēs nosauksim spēcīgo sajūtu, kas mūs ar šo maņu starpniecību pasargā no nelabuma, slimības un nāves?

B. Par pretīgumu, riebumu. Smalkās organizācijās riebums iedarbojas tik spēcīgi un neatturami, ka sašutumu izraisa jau ar to saistīta vārda nosaukšana vai uzrakstīšana, ar to saistītas krāsas redzējums. Un cik

varena ir riebuma iedarbība — vemšana! Visa fiziskā daba cīnās, lai atgrūstu to, kas pie tās nepieder.

A. Taustē pret pretīgo mēs ievērojām šausmas, drebuļus, pretīgumu; vai tie iedarbojas spēcīgāk nekā riebums?

B. To mērķis ir atšķirīgs; pirmie mūs atgrūž atpakaļ mūsos; pēdējam no mums jāatvairā postīgs ļaunums. Nepieņemamā uztvērumš tajā tātad saistīts ar mūsu dabi neaizstājamu veselīgu sliekšmi. Sevišķi oža, mūsu sargs; caur brīnumainām antipātījām tās iedarbība bieži sniedzas līdz visbriesmīgākajiem atgadījumiem, tātumā, apslēptajā; tā nav samierināma ar savu ienaidnieku. Pamatoti mūsu valoda tās izraisīto stāvokli sauc par nelabumu, pretīgumu.

C. Jebkurā atveidojumā tas paliek pretīgs. Drebuļi, šausmas, riebums izmantojami dzejnieku tēlojumos, pat teātra dzejnieki tos drīkst uzmanīgi lietot. Taču riebumam daiļo mākslu vārti ir slēgti. Tā atveidojums kļūst smieklīgs, ja neiedarbojas, pretīgs, ja iedarbojas.

A. Tātad arī attiecībā uz piedienīgo un pieklājīgo dabi riebuma sajūtu mums laikam gan nav piešķīrusi velti?

C. Protams, nē. Arī citās jomās mums jāmācās vairīties no pretīgā un riebīgā, jo tā sekas ir tik noturīgas, tā izpausmes — tik lipīgas. Mēs varam riebumu izraisīt, taču ne apslāpēt; iztēlēt tas bieži vien paliek neizdzēšams. Tādēļ visur mēs uzskatām par pirmo soli pretim kultūrai, ja cilvēks, sabiedrība, mājas saime, nācija vairās no riebīgā.

A. Un kurš būtu pirmais tāda veida solis? Vai dabi mums šajā ziņā būtu parādījusi kādu ceļu?

B. Bez šaubām. Ko tā pati atdala no mūsu ķermeņa, to parāda kā nelietojamu, turpmāk ar to nesavienojamu. Cilvēks, kurš, lai kādā ziņā nēsā līdzī savus netīrumus, citos cilvēkos izraisa riebumu. Kaut gan sabiedrības izsmalcinātā valoda uzņēmusi sevī vienu otru viltus rotājumu, tomēr nekad nav rotājums tāda piesardzība, kas ar vārdiem un tēliem baidās apvainot mūsu ožu; tas ir ārkārtīgi pieklājīgi, ja valoda tamlīdzīgos izteicienos it kā nomazgājusies un nospodrinājusies. Dažas austrumzemju, dažas tā sauktās pirmatnējās tautas šajā eifēmismā mūs stipri pārspēj; tās bieži vien nosarka par eiropiešu jautā-

jumiem un jokiem un tos tad uzskatīja par nemazgātiem, nepeldinātiem, par nešķīstiem dzīvniekiem.

A. Bet kā? Ja kāds augstāks pienākums pieprasa atradināties no šīm maigajām jūtām?

C. Tiklīdz tas to pieprasa, gan vīrs, gan sieva varēs no tām atteikties; varoņdrosmes, milas un svētbijības jūtās tieši vismaigākās sievietes visdrosmīgāk apkarojušas pretīgo. Taču lai tas riebīgajam nedod brīvgrāmatu un mierīgu vietu sabiedrībā. Kur cietumi un slimnīcas, kur ielas un ieliņas, nami, skolas un tempļi ir riebīgā mājokļi — kur tad valstīm un pilsētām paliek nevis kultivētas, bet gan tikai no netirumiem un indiģiem izgarojumiem iznākušas cilvēces nosaukums? Maigas organizācijas, sevišķi grūtnieces, nespēj atvairīt šos iespaidus, kas vēlāk kā iedzimtas perversas jūtas, kā idiosinkrāzijas vai pat kā postoši nospiedumi izplatās uz vēl nedzimušajiem. Un vai daba mums pret to visur nav devusi lētu balzamu? Tīru ūdeni, svaigu gaisu, brīvu un tīru elpu. Kurš šo kopējo debess dāvanu drīkst atņemt slimniekiem un gūstekņiem? Kurš drīkst to liegt bērniem, publiskām sanāksmēm, kurš grib tās liegt pats sev? Ūdens ir veldze ķermenim; pat dvēselei atsvaidzinošais gaiss, tīra debesu elpa, ir spirdzinājums.

B. Arī šajā ziņā mūs pārspēj dažas austrumzemju tautas, kā rāda to dzīvesveids un poēzija. Tās ainās mūs apskalo vēsi viļņi, tajās pūš spirdzinošas vēsmas; to fantāzija, gluži kā *per i*, mīt koku zaros, kur pārtiek no ziedu smaržas un tīru augļu ambrozijas. Gandrīz vienmēr gara cilvēki milējuši patīkamas smaržas; augļa aromāts viņus spirdzina vairāk nekā citus tā sasmalcināšana ēdienam. Vārda tiešā nozīmē viņi baudījuši dzīves vīnu tā svaigumā, nevis mielēs. No smaržas asprātīgākās tautas atvasinājušas savus priekšstatus par *jūtoša* prāta, tīru smadzeņu, godkārīgas drosmes un saprāta smalkumu.

C. Taču arī garšai mēs negribam liegt tai pienākošos godu. Cēlo apzīmējumu — *l a b a g a r š a (buon gusto)* — spānieši un itālieši bija mantojuši no romiešiem; tiem sekojušas gandrīz visas Eiropas nācijas nosaukuma ziņā, bet vai visas arī lietas pašas sasniegšanā? Garšai jāapzīmē tas, ka ikviens seko pats sava patīkamā izjūtai, jo vienīgi cilvēks bez garšas iepazīs ēdiena garšu tikai no patīkamā vispārīgas izpratnes, no galda sabiedrības vispārējā vērtējuma.

A. Tātad, draugi, mēs būtu vienisprātis par to, ka arī maņās, ko mēdz saukt par rupjākajām, to patīkamais ir tām harmonisks labais, kas kalpo mūsu esības un labsajūtas saglabāšanai. Turpretim nepatīkamais ir tām naidīgs, ķermenim kaitīgs svešais, pret ko daba pašas šīs maņas un ar tām saistītos sajūtu instrumentus nolikusi par sargiem un atvairītājiem. Pie tā mūs noveda vienkāršās, veselīgās dabas likumi, un mūs nesamulsināja izlutinātu maņu izkropļojumi vai slimības. Arī jutekliski patīkamais mums tātad parādījās kā patiesā un labā uztvēruma, ciktāl šī maņa to spēja aptvert; patikas un nepatikas uztvēruma pie tam nebija nekas cits kā tieši patiesā un labā sajūta, ka kalpojošā orgāna mērķis, proti, mūsu labsajūtas saglabāšana, kaitējuma atvairīšana, ir sasniegts. Vai «Kritika» runā citādi?

B. Citādi. Tā izšķir «trīs specifiskus labsajūtas veidus — patīkamo, skaisto un labo. Tās esot trīs dažādas priekšstatu attieksmes pret patikas un nepatikas sajūtu, attiecībā uz kuru mēs atšķiram vienu no otra priekšmetus vai priekšstatus. Kas attiecas uz sliekas līdzdalību patīkamajā, tad katrs saka: izsalkums ir vislabākais pavārs, un cilvēkiem ar veselīgu ēstgribu garšo viss, kas vien ir ēdams; līdz ar to tāda labpatika nepierāda nekādu garšas diktētu izvēli. Tikai tad, ja apmierināta vajadzība, var izšķirt, kam starp daudziem ir vai nav garša.»⁵²²

C. Garša pēc apmierinātas vajadzības ir pārsmalcinātība; turpretim garšu, kas visu baudāmo nogaršo un izšķir ar tam pienākošos ēstgribu, sauc par nesamaitātu, tīru garšu, labāko pavāru veselībai. Lai «Kritika» kaut septiņkārt izšķir savus trīs specifiski dažādos veidus; slikti tai, ja tās skaistais nav patīkams un tās labais nav skaists.

B. «Par patīkamu cilvēks sauc to, kas viņu iepriecina, par skaistu to, kas viņam tikai patīk, par labu to, kas tiek atzinīgi novērtēts, t.i., to, kam viņš piešķir objektīvu vērtību,» saka «Kritika».

C. Jo ļaunāk «Kritikai», ja saskaņā ar šo vārdu spēlētās, kas to iepriecina, tai nepatīk un tas, kas patīk, to neiepriecina; ja to, kas tai patīk un to iepriecina, tā nevērtē atzinīgi, t.i., tā objektam

netiek piešķirta nekāda vērtība, un ja tas, ko tā atzīnīgi novērtē, t.i., kam tā piešķir kādu vērtību, nevar nedz iepriecināt, nedz arī vienkārši patikt. Beigas!

II

PAR PATĪKAMO VEIDOLOS

«Skaistā analītika pēc gaumes sprieduma četriem momentiem»⁵²³

«Gaumes sprieduma pirmais moments, pēc kvalitatē. No tā izriet skaistā skaidrojums. Gaume ir spēja novērtēt priekšmetu vai priekšstata veidu caur labpatiku vai nepatiku bez jebkādas intereses. Tādas labpatikas priekšmetu sauc par skaistu.»⁵²⁴

«Gaumes sprieduma otrais moments, proti, pēc kvantitatē. Skaistais ir tas, kas tiek uztverts bez priekšstatiem kā vispārīgas labpatikas objekts⁵²⁵. No šejienes izriet skaistā otrais skaidrojums, pēc kvantitatē: skaists ir tas, kas vispār patīkams bez priekšstata.»⁵²⁶

«Gaumes sprieduma trešais moments, pēc to mērķu relācijas, kuri tajos (gaumes spriedumos) tiek ņemti vērā. No šā trešā momenta izriet trešais skaistā skaidrojums: skaistums ir priekšmeta mērķtiecības forma, ciktāl tā tajā tiek uztverta bez mērķa priekšstata.»⁵²⁷

«Gaumes sprieduma ceturtais moments, pēc priekšmetu izraisītās labpatikas modalitatē. Skaists ir tas, kas bez priekšstata tiek atzīts par nepieciešamas labpatikas priekšmetu.»

C. Jūs jokojat.

B. Izlasiet pats.

C. Tad nu es gribētu uzzināt, ko šeit nozīmē «moments». Vai tas ir loka vai kustības punkts, kurā kaut kas ir skaists? Vai tas ir vērojuma mirklis, kurā es saskatu skaisto? Tad kādēļ četri momenti? Vai arī (tā kā «Kritika» labprāt izsakās matemātiski) moments ir skaistuma smaguma projekcija ātrumā, ar kādu tas kustas? Vai —

B. «Kritika» saka: «Gaumes spriedums ir estētisks. Gaumes definīcija, kas šeit tiek ņemta par pamatu, ir: ka tā ir skaistā vērtēšanas spēja.»

C. Tātad mana garša nogaršo, taču vienīgi tādēļ, lai varētu vērtēt? Nevis baudīt, spirdzināties, stiprināties? Kam no svara gaumes spriedumu parāde, kas tikai garšo, lai spriestu, — kā mēs tādu sauksim? «Momenti, kam savā refleksijā pievēršas šī spriešanas spēja, izmeklēti, lai spriestu pēc loģisko funkciju norādēm, jo gaumes spriedumā vēl arvien ietverts sakars ar saprātu.»⁵²⁸

C. Slikti, ja nebūtu ietverts. Tomēr otrais moments saka: «Skaists ir tas, kas patīk bez priekšstatiem.» Trešais runā par «mērķtiecības formu bez mērķa priekšstata». Ceturtais — par «nepieciešamas labpatikas priekšmeta pazīšanu bez priekšstata». Vai spriedumi bez priekšstata, bez novērtētās lietas mērķa priekšstata tātad būtu kritiski gaumes spriedumi? Bet vispār — ko saka visi četri skaidrojumi par skaistā būtību? Neko. Pirmais — «skaists ir tas, kas patīk bez intereses» — ir tikai noliedzošs un turklāt nepareizi noliedzošs; jo nekas nevar patikt bez intereses, un skaistums jūtošajā izraisa tieši vislielāko interesi. Otrais skaidrojums ar tieši to pašu iekšējo pretrunu pasaka tikpat maz. «Kas patīk bez priekšstatiem» neko nepaskaidro; ka kaut kas var patikt bez priekšstatiem, jā, patikt vispārīgi — ir pretrunā ar dabu un pieredzi. Turklāt man skaidrojums nepasaka, kā es, jūtošais, varu zināt, ka kaut kas vispārīgi patīk un ka man jāuzskata par skaistu tikai tas, kas vispārīgi patīk, ka manam spriedumam jābūt pūļa spriedumam, lai tas taptu par estētisku spriedumu, — tas skaistumu pazemo. Vistīrāko skaistumu saskata tikai ļoti nedaudzi un mīl, kā tas vēlas tikt mīlēts; lielā masa pieķeras zemajam, parastajam. Taču pat tā nespriež gluži bez priekšstatiem, lai cik rupji vai aizgūti tie nebūtu.

A. Un «mērķtiecības forma, ko es uztveru bez mērķa priekšstata», arī ir grūti aptverama. Bet, ja tā arī nebūtu tāda, tomēr formas uztveršana vien nav sajūta, nesajusta mērķtiecīgā forma nav skaistums. Visi trīs skaidrojumi skaistuma būtībai vienkārši paiet garām un uzved uz gariem sānceļiem. Beidzot, ceturtais,

ka « kaut ko var pazīt bez priekšstata kā nepieciešamu labpatikas priekšmetu », ir augsta mīkla.

C. Kā no loģiskām spriešanas funkcijām arī varēja uzmeklēt skaistā jēdzienu un šīs attieksmes nosaukt par momentiem? Skaisto un skaistumu noteikt, t.i., svērt, mērit, graduēt un novērtēt pēc kvantitātes, kvalitātes un relācijas — tas attālinā no skaistuma pirmā priekšstata. Pēc tādiem principiem un skaidrojumiem es vēlētos, kaut manas ausis tiktu pasargātas no smagi saliktā apzīmējuma « gaumes spriedums no loģiskām funkcijām ».

B. No šā nosaukuma tās nevar glābties, jo « Kritika » vienā laidā runā par « gaumes spriedumiem, kas izspiesti no loģiskām funkcijām ». « Gaumes spriedums ir estētisks. Labpatika, kas nosaka gaumes spriedumu, ir bez jebkādas intereses. Un tomēr gaumes spriedums balstās uz cēloņiem *a priori*; tas ir pilnīgi neatkarīgs no pilnības priekšstata utt. »

A. Man šķiet, ka vakar mēs bijām uz līdenāka ceļa; kā būtu, ja mēs mierīgi uz tā atgrieztos? Mēs redzējām, ka arī tumšākajās maņās mūsu patikas un nepatikas jūtas balstās uz kaut ko ļoti būtisku, uz mūsu esības un labsajūtas saglabāšanos, ka pats jūtošais maņu orgāns nav nekas cits kā spēja sev harmonisko piesavināties ar šīs harmonijas, t.i., baudas uztvērumu, turpretim naidīgo no sevis spēcīgi attālināt. Mēs redzējām, ka tikko minētās enerģijas realizācijai daba atkarībā no maņas rakstura mūs apveltījusi ar modinošu priekšnojautu un ka uz šo spēku rosīgo rotaļu balstās mūsu juteklības labklājība, veselības eidaimonija. Vai tikpat mierīgā solī neuzkāpsim smalkāko maņu reģionā?

Nu labi. Protams, mēs būtu dabas skopi apgādāti pabērni, ja maņas un dziņas mūs ierobežotu tikai uz mūsu Es dzīvniecisko saglabāšanu. Daba mums devusi aptverošākas maņas — redzi un dzirdi.

C. Neaizmirsīsim taustošās sajūtas maņu, kuru tajā, ko tā mums dod, nepelnīti pieskaita rupjākajām maņām. Ne tikai kā palīdzē un pārbaudītāja tā atbalsta redzi un dzirdi; pirmajai tā pat dod pašus stingrākos pamatpriekšstatus, bez kuriem acs uztvertu vienīgi virsmas, aprises un krāsas.

A. To mums iemācījis Bērklis⁵²⁹, un kopš tā laika apkopotā pieredze ar aklajiem no dzimšanas apstiprinā-

jusi viņa teoriju. Varbūt tāpat arī taustes sajūta ar iekšējās maņas palīdzību mums dod priekšstatus par skaisto? Tikai ar aso, smailo, raupjo utt. saistīto nepatiku mēs pie tam uzskatām par pamatu; tā iederas pie rupjākās, sevi saglabājošās sajūtas, tātad ne šeit, kur mūsu mērķis vērsts uz smalkākiem priekšstatiem. Tādēļ lai apvienojam redzi un tausti un pirmo atvedinām uz otro.

Taustes sajūta — kā tā uztver līniju?

C. Kā virsmas beigšanos, virsmu — kā ķermeņa beigšanos. Arī vissubtilākā matemātika līnijas un virsmas neaplūko citādi. Aklais Sondersons varēja mācīt visu ģeometriju, tajā izejot no ķermeņu mācības, stereometrijas.

A. Kura nu būtu tā stingrā līnija, arī ķermeņu taustošajai sajūtai?

C. Taisnā līnija. Horizontāli un vertikāli tā ir nesēja un balsta visdrošāk, visspēcīgāk. Nekas redzi un tausti neapvairo vairāk kā atkārusies sija, kam jāguļ taisni, kā slīpa kolonna, kurai jāstāv taisni, greizs sliekšnis, uz kura jākāpj. Pirmās draud krist un nosist, pār pēdējo krīt.

A. Robains lineāls — vai tas acij un pirkstam ir patīkams?

C. Nedz acij, nedz pirkstam, jo ir pretrunā priekšstatam par to, ko acs un tauste, slīdot augšup un lejup, sagaida.

A. Ja šīs drošās stingrības līnijas paaugstināsim līdz ķermenim — kas iznāks?

C. Kubs. Tajā visas sešas skaldnes savstarpēji vienādas; tas guļ vai stāv, tur un nes uz katra pamata vienādi stingri, nekustīgi.

A. Ja ķermeņa četrstūri paplašinām līdz taisnstūrim — ko ķermenis mums saka?

C. Tas jautā: «Kādēļ mans garums lielāks par manu platumu? Kas man jānes? Ja viena no manām sánmalām kļūtu par manu pamatu — kam tad es noderētu, ko nestu?»

A. Tātad šis ķermeniskais četrstūris arī taustes sajūtai šķiet mazāk pilnīgs nekā sev atbilstīgais kubs?

C. Protams, par savu formu tam nepieciešama papildu informācija. Vēl jo vairāk — visām neregulārajām figūrām.

A. Ja kubu būvēsim augšup —

C. Tas kļūs par paralēlskaldni, lai cik augstu to turpinām; savu stingro pamatu tas patur.

A. Ja, saglabājot bāzi, mēs to novedam līdz smailei —

C. Tas kļūs par visaugstākās stabilitātes ēku, par mūžīgo piramīdu. Kamēr pastāv tās pamatlaukums, ik akmens virs tā līdz pat pašam augšējam pēdējam akmenim paliek nekustīgs.

A. Vai arī piramīda uz puses no kuba pamata, vai arī prizma?

C. Pēc to pamata laukuma un augstuma attiecībām. Taisnas līnijas var taustei dot tikai priekšstatus par stabilitāti un drošību pēc attiecībām, kādās tās ķermeņus ierobežo.

A. Bet taisnas vietā ņemsim liektu līniju, kuras neviena daļa nelīdzinās taisnas līnijas daļai, piem., apli, un paplašināsim to ķermeniski par lodi; ko lode pasaka gan taustes sajūtai, gan acij?

C. Kustība. Tā balstās tikai uz vienu punktu, vienmēr gatava apriņķošanai, vienmēr skrējienā. Visi rādiusi tajā tiecas uz centru; ieslēgta pati sevī, tā ir regulāra piepildījuma ķermenis, piemērots visvienmērīgākajai kustībai.

A. Lode, kas balstās uz kubu, tātad acīmredzot ir ļoti izteiksmīgs skats.

C. Kubs, augstākās stabilitātes veidols, lode, visvieglākās, visvienmērīgākās kustības simbola iemiesojums; abi — visregulārākie, sevī vispilnīgākie ķermeņi.

A. Paaugstināsim, kā pirmīt četrstūra pamatu par piramīdu, tā arī šeit lodi līdz konusa smailei.

C. Konusa statusam man tai jāpiešķir stabilitātes līnija, plakans pamats; no tā abstrahēta, tā patur savu raksturu. Visstraujākajā lidojumā kā liesma tā traucas pretim smailei. Tās raksturs tātad bija un paliek kustība. Dabā nav izteiksmīgāka tās atveida par šo liesmu, kas steidz augšup pretim smailei. Arī zīmējošās mākslas to pielietojušas pat tur, kur tā neiederējās, un tādējādi savos atveidojumos dažkārt pat pārspilējušas šo uzbangojošo kustību.

A. Tātad visur dabā, kur parādās šī uzbangojošā, kāpjošā kustība, mēs atradīsim arī šo līniju?

C. Visur, tikai izmainītu pēc kustības mēra, pēc ķermeņu un elementu rakstura. Arī dūmi, izgarojumi tā

paceļas. Tāpat arī vētrā mutuļojošas jūras viļņi; tāpat maigākās aprisēs zieda kausiņš, tāpat pumpurs, tāpat visskaistākais pumpurs, roze —

A. Un šī kāpjošā kustība ir ikvienam saprotama?

C. Ļoti saprotama visos veidos. Kā zināms, smaile dur, stūrainais atsitās, raupjais rīvējas, ķilis šķel, tieši tāpat top aptverams maigi kāpjošais un lejup plūstošais, *svelto*.

A. Skaistai lietai skaists vārds. *Svelto* līdzīgi *svegliato* ir pamodināts no miera stāvokļa, augšupniecīgs; turpretim taisnā līnija stāv vai guļ stingri un stīvi, bet droši. Visas skaistuma līnijas tātad atradīsies starp apli un taisnu līniju un ikvienu tajā mērā, kādā piedalās stabilitātē vai kustībā vai arī — kādā vienai vai otrai tuvojas?

C. Ikvienu. Jo vairāk līnija tuvojas taisnei, jo stabilāka un smagāka tā kļūst; jo vieglāk tā uzlido un aiztraucas, jo izteismīgāka kļūst kustībai. Ar nosacījumu, ka ķermeņos un figūrās tā parādās ne tikai kā vienkārša rotaļa, bet kā lietas daba. Taču arī kā rotaļa tā savu raksturu neaizliedz, kā apliecina visi labi izvēlēti rotājumi. Rafaēla un seno meistarū skaistās arabeskas, pat tās mākslas, kurai ar rotājumiem jārikojas vistaupīgāk — arhitektūras —, greznojumi to parāda visskaistākajos paraugos.

A. Kādreiz daudz rakstīja un runāja par čūskeveida līniju kā skaistuma līniju.

C. Šis nosaukums ir nenoteikts, jo nepasaka, kādā virzienā un kādā liekumā šai līnijai jāizlokās, vienveidīgi vai atšķirīgi. Citādi čūska izlokās savā taisnajā ceļā, citādi, kad paceļas, citādi, kad vij gredzenus utt. Taču vispār šis nosaukums nevar izteikt neko citu, kā vien maigāk vai spēcīgāk projāmtiecīgu, beidzot, enerģisku kustību.⁵³⁰ Taču kādēļ gan pie visa, kas maigi liecas un vijas, kas ceļas un kāpj vai nolaižas un plūst lejup, kātiņam un stumbram topot tievākam, pie zariem un koka, pie izaugumiem, pumpuriem, kausiņiem, lapām un augļiem man arvien būtu jādomā tikai par čūsku? Neskaitāmi liekumi, sākot no spirāllīnijas un konhoīdas, caur visiem viļņojumiem, atbilstoši kustības mērķa raksturam dažādajiem dabas veidojumiem piešķirti tik savdabīgā veidā, ka ikviens tikai savā ķermenī nozīmē to, kas tam būtu jānozīmē. Nevienam liekumam, kas atrodas starp

apli un taisnu līniju, es negribu laupīt tās lielāku vai mazāku daļu skaistas kustības izteiksmē.

A. Tātad faktiski nav īstas pievilcības līnijas?

C. Ja šis vārds nozīmē grieķu *χαρις*, romiešu *venustas*, tad, manuprāt, šeit nevietā lietots vismaigākās sajūtas apzīmējums. Viena līnija tikpat mazā mērā izsaka jebkuras dzīvas kustības jebkuru kairinājumu, cik daiļums vienādi atklājas divos veidos un divās kustībās.

A. Tādēļ paliksim pie mūsu noteiktajiem ķermeņiem. Tā kā mēs atradām visaugstākās stabilitātes ķermeņi, kubu, visdaudzveidīgākā kustīguma ķermeņi, lodi, — kā būtu, ja abi savstarpēji tuvinātos un it kā sakustu, tā ka pirmais atmetu kaut ko no sava stingrā nekustīguma un otrs — tikpat daudz no sava vieglā viskustīguma; kas iznāks?

C. Ovāls maigā elipsē. Tam piemīt kustīgums, taču ne visos virzienos vienādi, kā lodei; ne vienā vienīgā virzienā, kā veltnim. Ola veļas un ieņem miera stāvokli, sevī noslēgta telpa, paplašināta it kā mierīgai attīstībai. Tās garākā ass ir tās stabilitātes līnija, īsākā — tās kustības diametrs; acs tajā saskata visskaistākās proporcijas, bet taustošā roka — uztveramo.

A. Kā mēs saucam šādu samērīgu centra izkārtojumu attiecībā pret abām malām?

C. Par simetriju. Mēs to meklējam jebkurā platumā un ar patiku atrodam. Uz to balstās visa arhitektūras eiritmija; visos dabas veidojumos, kuros ir viduspunkts vai vidusforma, tā ir valdniece, kas izkārtu uz abām pusēm.

A. Vai to atrast, visur atrast, ir mums bauda?

C. Arī aklais to meklē un atrod, un bauda, kaut gan viņam pietrūkst straujā acu pārskata; tā samērīgumu, uz sevi pašu balstītu būtņu konsistenci, viņš sev uztausta lēnāk, mierīgāk, bet varbūt drošāk, stingrāk.

A. Ja mēs savācam šos pamatpriekšstatus, kādu rezultātu tie dod?

C. Visvienkāršāko, kādu varu iedomāties, jo daba visur rīkojas ļoti vienkārši. Ķermeņu daiļums, patīkama forma ir to daļu apvienojums vienā veselumā — veselumā, kurš mūsu taustes sajūtai vai mūsu acij, kas tausta nesalīdzināmi maigāk nekā pirksti, dod to saskāpas un atbilstības maigu sajūtu. Daiļums

mums ir ķermeņa daļu patikams salikums un sakārtojums vienā veselumā. Tā kā no miera stāvokļa un kustības salikta dabas harmonija, jo ķermenim sevī jāpastāv un to konstituējošiem spēkiem jādarbojas no sevis, tad to var uzņemt it kā elementu strīdā, pēc tam kad tie mierīgi šķīrušies un liekumos norobežojusies, domāt tā noturīgumā it kā saliktu no miera stāvokļa un kustības. Jo tuvāk taisnai līnijai, jo vairāk tā veidols apzīmē stabilitāti; jo bagātākas liekumiem vai izliektākas tā formas, jo vairāk, kāpjot vai krītot, tās ir tā kustīguma izpausme. Bet, tā kā arī tās nevar būt bez centra, bez ass vai fokusa, tad tik atšķirīgi veidoto ķermeņu eiritmija kārtojas pēc to spēku apjoma, centra un mēra. Visu līniju, gan stabilitātes, gan kustību līniju, iemiesojumu mums parāda aplis, lode; tajā visu var apzīmēt un padarīt uzskatāmu: miera stāvokli tās centrā, kustību tās aprisē, tās izgriezumos un liekumos, jebkuru kustības veidu, jebkuru pakāpi, stabilitāti tās diametrā, jebkurā tās centrā balstītā leņķī. Neviena dabas līnija, neviena forma un aprise nav patvaļīga rotaļa; ķermeņos tā ir, pat taustes sajūtai, tās būtības, tās esības reāla izpausme, salikta no izturīguma un no spēkiem attiecībā uz miera stāvokli un kustību.

A. Tātad visās formās būs arī to esības maksimums, to pilnības punkts?

C. Pat katra veseluma ikvienā daļā ir sava veida maksimums. Kur likumi viens otru ierobežo — tā katram, kas saskaņā ar vienu likumu pieaug, pēc kāda cita jātop mazākam — tur vienmēr būs maksimums vai minimums, ievērojot līdzekli un mērķi, miera stāvokli vai kustībā. Šī maksimuma juteklisks uztvērumus visos uz to tiecīgos līdzekļos un spēkos ir lietas pilnības sajūta, tās skaistums.

B. To visu kritiskā filozofija mums neatzīst. Tās «gaumes spriedumu» simpātija no visām cilvēka dabas maņām un spēkiem, kur nu vēl no šā tās izpratnē, protams, rupjā orgāna ir «bez jebkādas intereses, bez jebkāda priekšstata; no pilnības priekšstata pavisam neatkarīga, nepieciešamas, vispārīgas simpātijas priekšmets bez priekšmeta mērķa priekšstata, no cēloņiem *a priori*».

C. Par šādu gaumes momentu tukšumu un pretrunīgumu, par to banalitāti un milzīgo vulgaritāti nevajadzētu

šķiest vārdus, jo tie, šķiet, izvirzīti tikai joka dēļ un nav nopietni. Tiek nests gaumes spriedumu palankīns no četrām loģiskām funkcijām — kvantitātes, kvalitātes, relācijas un modalitātes —, kas visas ir bez jebkāda satura; palankīnam nav nedz sēdekļa, nedz grīdas, un simpātijai, harītai tajā, arī bez satura un pamata, bez iespējas sēdēt vai stāvēt, bija jāpazūd uz sabiedriskās izpratnes ielas. Bet, ja šo «gaumes spriedumu» nesēji pie tam kļūst tik uzbāzīgi, ka, postulējot «skaisto bez intereses, jēdziena un priekšstata», vienlaikus tādu arī uzspiež, pieprasa, pavēl kā «vispārīgu, nepieciešamu gaumes spriedumu», jā, pat kā «sabiedrisku uzskatu», tad lai ikviens izvairās no tādas filozofijas, kas filozofiju atceļ. Vispārniepieciešama simpātija bez mērķa jēdziena un priekšstata, iepriekšpieņemta un postulēta kā visu gaumes spriedumu pamats rada arī tieksmi uzspiest šādu simpātiju bez jēdziena un priekšstata kā subjektīvi nepieciešamu un dusmoties, ja sabiedriskā izpratne tam nepiekrīt.

A. Tātad atstāsim šo «skaistā bez jēdzieniem un priekšstata kritiku» un paliksim pie īstenās sabiedriskās izpratnes, pie sprieduma no cēloņiem, jo dabiskais saprāts, ko šī kritika ar populārā saprāta nosaukumu dziļi pazemo, nekad neuzdrošinās spriest bez cēloņiem, lai arī cik bieži tajos maldītos. Kādai no dzimšanas aklai zemniecei uzdeva jautājumu, kurš galds ir skaistāks, t. i., viņai patīkamāks — četrstūrainais vai apaļais. «Ovālais,» viņa atbildēja, «jo pie tā mazāk sasitas nekā pie pirmā galda, tam arī viss ir patīkamāk salikts kopā...» Tam līdzīgus spriedumus par daļu glītumu un savstarpējo saderīgumu, par patīkami mērķtiecīgo darbā un mākslas produktos ikdienas dzīvē no veselā saprāta dzird visur, kamēr spēlei nodevies saprāts sev kavē laiku ar sīkmainu kritizēšanu un iedomu tēliem. No kurienes tas? Daba mūs visur tik bagātīgi apņēmusi ar patīkami mērķtiecīgo un mērķtiecīgi patīkamo un abus tik precīzi sakausējusi, ka tikai izlutināts prāts tos vēlas šķirt. Mēs, piem., atveram acis un redzam debesis; ko tajās saskata arī visparastākā izpratne?

C. Skaistu velvi, tik maigi izliektu, augstus telts griesus, tik vienmērīgi nostieptus un noapaļotus, ka šī izpratne tos uzlūko ne citādi, kā vien ar liksmu skatienu. Tā pati sevi balsta, cēlā hemisfēra, horizonta galos nospriegota

uz kalnu mūžīgiem pilāriem. Abas formas — stabilitāte un skaistums — ceļ un balsta viena otru; zem šī jumta mēs dzīvojam, mainoties naktij un dienai, pacēlušies pāri jebkādai izteiksmei un laipni.

A. Gaiss — kad viesulis iztrakoies brāzmās un virpuļos — un tas maigi norimst; vēl dreb lapas, vēl šūpojas galotnes, līdz arī tās pagurst, vēl it kā ieklausīdamās, vai viss naidīgais guļ.

C. Jūra — krāšņos vilņos to pacēla augšup vētra; neskaitāmi un atšķirīgi bija tās padziļinājumi un ūdens kalni. Vētra norima, un visaskaistākajās pārejās vilņi zem tās nogulst gludā virsmā. Skaistu formu okeāns mierā un kustībā.

A. Pie debesīm mirdzošās lodes ripo augšup un lejup, vismaigākās kustības pirmtēli gan gaitas, gan veidola ziņā. Un tur pie debesīm stāv saules atstarotā glorijs, krāsās liesmojošais loks.

C. Uz zemes — simpātijas līnijas, ikvienā tās radišanā miera stāvoklī un kustībā. Debesu smailos pilārus laiks noapaļo; maigas līnijas plūst no kalniem uz kalniem. Mēs ceļojam kopā ar tām; acis tām pievērstas un seko līdzī. Nīstams top mums robains apvidus; neizteiksmīgs, bezrakstura apvidus mums kļūst garlaicīgs. Kur daba sevi vareni izpauž kalnos, maigi ielejās, tur mūsu drosme uzlido bezbailīgā sapnī, tur ielejas krūtīs mīt mūsu klusā dvēsele.

A. Ielejā likumo upe. Kad tā gāzās lejup no klints un visu šo tagad skaisto padziļinājumu pārklāja straujiem ūdeņiem, tad šo apvidu sauca par atbaidošu, briesmīgu. Ūdeņi nokritās; pēc mūžīgiem dabas likumiem maigi sagatavota upes gultne. Tur tā mierīgi plūst, metot liksmus lokus, un apmīļo un skūpst apkārtni. Pēc nemainīgiem dabas likumiem notikušas un notiek šīs pārvērtības; vai nu mēs tās vēlamies skaidri saskatīt, vai nē — to rezultāti ir mūsu acu priekšā, mūsu maņas tos izzina, tie harmonē ar mūsu sajūtām.

C. Šis koks, taisns savā tiecībā augšup, tik daudzveidīgs zaros un tomēr sevī tik harmoniski liekts —

A. Savu lapu, ziedu un augļu veidojumā un aprisē tik daudzveidīgs un tomēr sevī tik harmonisks.

C. No augstākā līdz zemākajam, no palmas līdz sūnai, līdz pelējumsēnītei, līdz ķērpim. Vai mēs nedrīkstam

priecāties, ka dzīvojam sakārtotības un daiļuma pasaulē, kur visi dabas likumu rezultāti maigās formās mums it kā atklāj miera stāvokļa un kustības saikni, elastīgi aktīvu lietu noturīgumu, īsi sakot, skaistumu kā ķermeniskas pilnības iemiesotu izpausmi, harmonisku pašai un mūsu sajūtām? Visaugstākā mērā reāli un enerģiski pati daba mums visur uzspiež patieso un labo, realitāti darbībā un noturīgumā, ar tās cēloņiem un sekām, ko mēs vairāk vai mazāk esam izzinājuši un kas tomēr ir izzināmi. To mūsu maņas jūt; mēs baudām šīs harmoniskās kopkārtības augļus; viss nepatīkamais un pretīgais, visas ciešanas tai pievērš mūsu uzmanību arī pret mūsu gribu. Sekli un pavisām justu radījums, kas visā patīkamajā sajūtu kvazineko. No šīs šķietamās pasaules bez priekšstata un mērķa izvairīsimies kā no tartara, ēnu un sapņu valstības.

B. Ja apkopojam šīs piezīmes, no tām izriet sekojoši rezultāti.

1. Kas jāuztver, tam jābūt kaut kam, t. i., eksistencei, būtībai, kas mums sevi izpauž; līdz ar to jebkuram mums patīkamajam vai nepatīkamajam pamatā ir kaut kas patiess. Uztvere bez priekšmeta un tā priekšstata cilvēka dabā ir pretruna, tātad nav iespējama.

2. Lietas esība jeb eksistence pamatojas uz tās darbīgajiem spēkiem to samērā un līdzsvarā, tātad — uz tās ierobežošanu. Kustība un miera stāvoklis tai konstituē maksimumu un vairāku locekļu vai aspektu gadījumā — vairākus maksimumus, tās eksistences eksponentus. Ja šī konformācija ilgstošam veselumam mums top jutekliski uztverama un ja šis atrastais maksimums ir harmonisks manai sajūtai, tad lietas kā tādas eksistence mums ir patīkama; ja nē — tā ir riebīga, briesmīga, pretīga. Lietas pašeksistence, t. i., labklājība, tātad atrodas labvēlīgā vai naidīgā attiecībā pret manis paša labklājību.

3. Tās eksistences punkts ir vidus starp diviem ekstrēmiem, pret kuriem izpaužas tās spēki; tādēļ arī simetrija un eiritmija attiecībās, kas kāpj no vienkāršākā uz vissarežģītāko samezģojumu. Jo vieglāk un harmoniskāk sajūta uztver un apgūst šīs attiecības, jo patīkamāka mums top svešā, mūsu apgūtā eksistence. Sajūta trāpa lietas labuma, tās skaistuma

punktu. Jo smagāk, jo disharmoniskāk — jo tālāks, riebīgāks, svešāks mums ir šis veidols.

4. Tā kā visa ķermeņu eksistence balstās uz samēru, tad saskaņā ar to taisnās līnijas ir tās nozīmīgais mērs. Bet, tā kā visi spēki izpaužas un iziet ārpus sevis un pretojas, kur tiem tiecas pretim citi spēki vai viss universs, tad lietu aprobežojumi, robežas mums tikpat nozīmīgas tiek dotas likumos, kas sniedzas no lodes virsmas līdz pat pēdējam pagurušajam vai pagurstošajam spiedienam uz kādu virsmu. Katrai saprātīgai sajūtai šīs līnijas ir saprotamas pašas par sevi; jo tās reāli apzīmē ikvienas kustības izpausmi — grūdienā un spiedienā, kairinājumā un berzē, tāpat kā vismaigākajā pie-skārienā; no dūriena līdz gandrīz pārpasaulīga, patīkami briestoša uztvēruma visvieglākajam spiedienam.

5. Tā kā jebkurš uztvēruma iziet savu ceļu no visnecīgākā sākuma līdz maksimumam augšup un līdz nemanāmai izskaņai lejup un katras kustības likumiem šajā ziņā jābūt tai viendabīgiem vai pretējiem, tad vienas kustības attiecība pret citu rada harmonijas un disharmonijas, kas uztveramas ikvienai smalkākai sajūtai. Maigākie kāpumi un kritumi uztverei ir vispatīkamākie, ja neiejaucas kāds augstāks likums un neattaisno un neatceļ savu straujumu. Tas viss droši vien būs vērojams dzīvu būtņu formās un kustībās cauri visām dabas valstībām; kā būtu, ja mēs ieietu šajā samērīgu, mūžīgu dabas veidojumu skolā?

A. Tas būtu pārāgri, jo mēs vēl neesam izpētījuši mūsu smalkāko maņu — redzes un dzirdes — likumus un vēl neesam iepazinusi medijus, caur ko tās piedalās universā. Tātad šeit ved mūsu ceļš.

III

PAR SKAISTO UN PATĪKAMO APRISĒS, KRĀSĀS UN SKAŅĀS

A. «Sveika, svētītā gaisma! Dzīvības avots! Skaistuma atklājēja, dienas aka!» Ar katru dienu mums tā vajadzētu uzrunāt uzlecošo rīta sauli; taču, cik tas atkarīgs no mums, mēs to gribam slavināt labāk. Vai mēs pazīstam ko tīrāku, jaukāku, iepriecinošāku par gaismu?

C. Visas nācījas to sauc par skaistuma avotu. No spīduma vai mirdzuma mūsu valoda atvasina skaisto; tas atmirdz. Kā zelts tas iespīd acīs un laistās.

A. Ko mums dod gaisma?

C. Pati sevi; apslēpts ir tās krāšņums un spēks ar visām tās svētīgajām izpausmēm un brīnumiem. Tomēr, kā mēs visi jūtam un zinām, pamodināt uztveri, rosināt, kairināt radību — tas ir gaismas mūžīgais uzdevums. Visam dzīvajam saule sagādā darbību un baudu, liksmas esības siltumu. Bez šīs varenās dzīvības lodes mēs nesajustu, nebaudītu.

A. Kas stāv gaismai pretim?

C. Tumsa. Kā gaisma ar sevi pašu dzīvību dod un pārāda apgarojot un apaugļojot, tā tumsa visā ir tās pretstats; tā neko nedod un neko neparāda; visu dzīvo tā aprij un saista smagām važām.

B. Te mēs, mani draugi, varbūt apgalvojam pārāk daudz; jo, vai tumsai gaisma ir tikai nolaupta jeb tā pati ir gaismas laupītāja — kas to lai izšķir? Aklajam no dzimšanas, kas gaismu nekad nav redzējis un nepazīst tās iedarbību uz aci, patiesībā tāpat nav jutekliska priekšstata par tumsu kā par gaismu; mēs tam to aizdodam. Gaisma un tumsa ir pretstati, kas viens otru izslēdz; gaismas iedarbību mēs pazīstam; vai arī tumsa iedarbojas? Man šķiet, mēs to vēl atstāsim neizšķirtu.

A. Tad pagaidām lai tas paliek neizšķirts. Kā iedarbojas, ko acij dod gaisma?

B. To aklo no dzimšanas pieredze, kas kļuvuši redzīgi, parādījusi, ka neko citu kā vien apgaismotu virsmu, uz tās — aprises, t. i., figūras un krāsas. Kā bilžu lapa pasaule nostājās viņu priekšā vai — drīzāk — kā raibs paklājs tā gulēja uz viņu atvērtajām acīm. Kā jaundzimušiem viņiem vēl tikai kā attēli uz virsmas bija jāiepazīst lietas, ko caur sajūtām taču jau bija pazinuši kā ķermeņus. Tāpat to attālumus, jo viņi pazina tikai ķermenisku telpu, arī sajūtamo virsmas laukumu vienīgi uz ķermeņiem. Tagad, kad aprišu pasaule dažādos attālumos viņiem tika parādīta uz vienas redzamas virsmas, viņiem ķermeniskie atveidojumi bija jāsalīdzina ar šiem gleznotajiem priekšstatiem, abi jāsavieno identitātē, no spožākas gaismas, tumšākas ēnas pazīmēm jāriskē veidot spriedumus par lietu tuvumu un tālumu, ar dažādas, bieži vien maldinošas, pieredzes

palīdzību, tātad sev sajūtamaļai pasaulei harmoniski piekārtot redzamo. Bērni, vājredzīgie to vēl dara; gadījumos, kur abas maņas šķiet viena ar otru karojam, mums visiem nav citas informācijas, nav līdzekļa maņu apvienošanai, izņemot ķermenisku formu sajūtu. Tātad redze gleznotas virsmas apjomā mums dod vienīgi aprises, figūras, krāsas.

C. Vai ar to nedod diezgan? Ne jau tikai jaunu valodu, saīsinātu alfabētu tām tumsā uztaustītajām sajūtām, kuru objektus tā uzglezno uz molberta un ķermeni pārvēš projicētā virsmā, bet — svētā vara! — visklātesošā gaisma mūs uzreiz it kā pārrada par visklātesošiem. Veselu priekšmetu pasauli, kuru mums tumsā lēnām, bieži aizmirstot, reti pilnībā, vajadzēja uztaustīt vai tikai nojaukt no citu maņu informācijas, viens gaismas stars noliek acu un caur tām — visas dvēseles priekšā kā lielu kop- un līdzāspastāvēšanu, sakārtotu pēc mūžīgiem likumiem.

A. Kādi būtu šie mūžīgie likumi? Mēs nostājamies radības gaismas svētā molberta priekšā.

C. Vispirms un galvenokārt satvarīgums. Viens punkts ir visgaišākais acī un objektā; uz to krīt gaismas stars. Visos virzienos objekti nostājas dažādās gaišuma un tumsas pakāpēs; tādējādi top kop- un līdzāspastāvēšanas nemainīga kārtība redzamajā, kāda bija ķermeniskajā telpā. Viens punkts, gaismas punkts visu izšķir. Tur sajūta sev ar pūlēm uztaustīja kādu centru; no tā sajūta mēroja simetriju, attiecības darbīgu spēku izpausmēs, tiesa gan, droši, tomēr neskaidri un lēni; šeit viss uzreiz dots gaiši iezīmētās linijās un figūrās. Burvju roka, dievības pirksts tās mums uzzīmē priekšā.

A. Tātad šī nesagraujamā darbība, šis lietu izkārtojums vienotrai blakus, vienai aiz otras — vai tas ir patīkama uztvēruma avots?

B. Avots vienam no vispatīkamākajiem, jo noliek mūsu dvēseles priekšā daudz uzreiz un, proti, vispareizākajā samērā, visnoteiktākajos pretstatos un robežās un notur, cik ilgi mēs vēlamies. Taustošajai rokai izbēga viena daļa pēc otras; šī kārtība paliek, un, ja es mainu redzespunktu, es redzu jaunu, tikpat stingru un bagātu gleznu no jaunas puses, beidzot — no visām pusēm.

C. Piebildīsim, ka ar gaismas stara starpniecību mana acs aiztaustās tur, kur mana roka aiztaustīties nespēj. Tā

uztver un aptver visas skaisto tēlu aprises; tā sniedzas cauri mākoņiem, cauri čaulām un tērpiem. Ja tai pazīstama ķermeņa iekšējā uzbūve, tā cauri ādai redz muskuļu rotaļu, kaulu uzbūvi, asinsvadu gaitu, taustot ar gaismas stara palīdzību.

B. Bet pirmām kārtām katrā atsevišķajā tā saskata vienoto, veselumu. To acs saskata agrāk nekā atsevišķas daļas, visās daļās uzreiz un pēc tam no veselā aizplūst uz tā locekļiem. Visgaišākā sintēze, konstituējot nemainīgu vienību, ir tās maņas, kurai mēs piedēvējam vislielāko mainīgumu, un tās medija — gaismas — uzdevums. Caur vienu punktu tā trāpa, apkopo un saista. Vai pastāv skaidrāka, ciešāka, skaistāka vienība par šo gaismas vienības punktu? Taču, tā kā neviens gaismas punkts bez izstarošanas nav aizdomājams uz visām pusēm, neviens punkts redzamajā telpā bez plašumiem un telpām uz visām pusēm, tad kāda nesagraujami gaišas harmonijas un kārtības pasaule mums atklājas!

A. Ja jau šī satvarīguma pasaule nav izvedama no sava satvara, tad laikam jo vieglāka spēle ir iztēles spējai ar krāsām. Kāds draiskulīgs gaismas un gaisa ģēnijs tās varbūt uzmetis ķermeņiem un turpina ar tām draiskoties; kādēļ lai fantāzija nebūtu šis ģēnijs un ar tām nerotaļātos?

C. To neteiks neviens, kurš jekad saprātīgi paņēmis rokā prizmu. Krāsas, lai kas tās arī būtu, seko viena otrai nepārtrauktā rindā, tās izplūst viena no otras, tās pārvēršas viena otrā; nekāda laušana un liekšana nespēj izmainīt šo nedalāmo sistēmu, kas sevī tikpat stipra kā jebkura cita ķermeniski garīgu parādību un spēku sistēma.

B. Par to es vēlētos tuvāku paskaidrojumu.

C. Nekļūdīgi savās gradācijās augšup un lejup krāsas viena otrai seko no zilās līdz dzeltenajai, no dzeltenās līdz sarkanajai, kā mēs tās varam novērot jebkurā gaismas liesmā ar prizmu un bez tās; tās veido nesagraujamu sistēmu, skalu.

B. Tātad jūs neticat Ņūtona septiņām vienkāršajām krāsām⁵³¹, jo nosaucāt tikai trīs krāsas?

C. Es labprāt ticētu, ja vien zinātu, kur šis vienkāršais sākas vai beidzas. Tas, ka manai acij dabas krāsu sistēma saskatāma tikai līdz zināmai pakāpei, ka mana roka dažas vienu otrai pārāk tālu stāvošas krāsas nevar tā

sajaukt, lai parādītos to starpkrāsa, nepierāda nedz to, ka šīs krāsas ir tīras par sevi, nedz to, ka pirmās ir visaugstākajā mērā vienkāršas par sevi, jo — kas gan būtu visaugstākajā mērā vienkāršas krāsas? Tas, kas man parādās kā krāsa, rodas no gaismas stara, t. i., izplešoties liesmai, kuras ikviena daļa iedarbojas atbilstoši tās spēkam; sarkanais, visātrākais, ko redzu vispirms, kas man pēc ātri novāktas liesmas parādās vispirms, arī prizmai vismazāk laužams; zilais, vissmagākais un vispaliekošākais, tādēļ daudzveidīgi laužams; dzeltenais, sajaukts ar zilo, dod daļu, kopā ar sarkano — citas krāsas. Pēc manas acs uzbūves šī parādība nevar būt citāda, jo, ja mans redzes nervs visos savas kairināmības punktos un pakāpēs ticis harmoniski ierosināts un iedarbināts, tad krāsu skala tajā radās dabiski. Ja es spētu katru krāsu no jauna niansēt, tad septiņu (un kādēļ septiņu?) vietā iegūtu septiņdesmitreiz septiņas krāsas arvien tajā pašā smalkākajā krāsu skalā. Kā ar vienu tīru mūzikas toni mums nepārraujama dota tās gamma visos toņos un tonalitātēs, tāpat gaismas starā vai tā pasaulīgajā pārstāvē liesmā pēc stingras sistēmas dotas visas, t. i., bezgalīgi daudzas krāsas, katra ar katru, neviena nav domājama bez otras. Tobiasss Maiers no triju pamatkrāsu maisījumiem deducējis 819 krāsas.⁵³²

A. Tātad arī patīkamajam krāsās jāveido sistēma?

C. Tieši tā. Ikviena krāsa — jo tīrāka tā mums parādās, jo patīkamāka. Pirmām kārtām baltā; jo tā reprezentē gaismu, tā atstaro visas krāsas. Tad lielos pretstatos, kaut gan ar vienādu pievilcību, sarkanā un zilā; tādēļ vairākas tautas tās arī sauc par skaistajām krāsām, piešķirot tās abiem dzimumiem; stingro zilo vīrietim, maigo sarkano sievietei. Zaļā ir jaukta, dzeltenā — gaismas krāsa *Caricato*; pārējās smalkāk sajauktās ir citas, pie kurām neizlūtinātā acs pakavējas mazāk, kuras ar patiku aplūko vienīgi kā pārejas. Pelēkās netīrās krāsas, sevišķi kur skaistā baltā un sarkanā redzamas aptraipītas (stingrākā zilā spēj izturēt vairāk), tai nepatīk; pārāk raibi sajauktās jucekļīgās krāsas tai ir pretīgas, viss — atbilstoši gaismas un tās smalkā klavihorda, acs, likumiem⁵³³.

B. Lai gan tumsu jeb melno krāsu esam no mūsu pētījumiem izslēguši, — vai es drīkstu šai melnajai būtībai vai nebūtībai teikt slavinājuma runu? Ja gaisma ir visas

krāsu sistēmas mirdzošais tēvs, tad melnā krāsa man šķiet visu krāsu māte. Kad gaisma apspīdēja tumsu, no tās radās tas dziļais zilums, kurā visaugstākajos kalnos mēness un saule mirdz brīnišķāk, nekā mūsu acis jebkad redzējušas. No paša sākuma vara pār radību tika sadalīta starp gaismu un tumsu; tur nu sēž valdniece nakts un sargā radības robežas.

A. Šim slavinājumam — jokojam vai runājam nopietni — lai paliek sava vērtība, tomēr katram argumentam atbilst pretarguments, tāpat kā vidum atbilst divi ekstrēmi. Iedarbīgais baltums, kas aizraida visus starus, beidzot pievēršas kaut kam, kas aprij visas krāsas; abos atkal parādās sava veida maksimums un minimums, kā mēs to ievērojām pie citu maņu objektiem. Bet vai nepastāv kāda būtiska atšķirība starp šī un iepriekšējo orgānu uztvērumiem, ko mēs līdz šim nebūtu saskatījuši? Pasīvajā taustē, ožā un garšā objekts vai tā daļas un mēs kļūva viens; mēs ienīdām un mīlējām, iekārojām un baidījāmies mūsos un mums. Arī taustē vēl nebija medija starp mums un priekšmetu, ko mēs apgūvām mūsu dabai.

C. Taču šeit starp mums un priekšmetu tīrs un nemiņs stāv aktīvais medijs, kas sevī pašā parāda likumu, kuram veidots mūsu orgāns; tiešām liels eksponents mūsu patīkamā un skaistā jēdzienu apgaismošanai. Saīsinātam šai maņai ķermeniskajam objektam jāparādās kā plaknes figūrai, lai visdrošākajā pozīcijā pēc gaismas un ēnas tā to uztvertu līnijās un krāsās, lai acs iemācītos saprātīgi redzēt.

A. Vai tā tad šī eksponenta, izdalīta tīra medija, iepazīšanas nolūkā daudz mācošajam skaidrajam redzes orgānam tūlīt nepievienosim tā brāli dzirdi? Ar to mēs ieejam jaunā pasaulē.

C. Man tumšā pasaulē. Tajā izzūd ne vien ķermeņa formas, bet arī aprises, figūras, telpa un pat gaisma. Mēs nokāpjam tartarā.

A. Lai mūs pavada zelta zars un svētā liesma, un Orfeja lira. Mēs ieiesim skaņu valstībā, tiesa gan — neredzamā pasaulē; taču ko mēs esam zaudējuši? Neko, izņemot lietu ārējās pazīmes — formu, apveidu, figūru, telpu; caur tām mēs maz uzzinājām par iekšējo, un šo mazumiņu, tikai atgriežoties atpakaļ, pie sevis pašiem. Šis iekšējais, mūsu uztvērumš, mums paliek.

A. Ja ap mums esošās lietas savu iekšieni mums grib nevis likt apjaust, bet darīt zināmu — kā tas notiek? Tikai kā tas var notikt?

C. Ar tukšu skaņu.

A. Ne ar tukšu skaņu; jo jebkura skaņa ir izteicoša, tātad vairāk nekā apjausmu rosinoša. Tā izsaka iekšieni; tā iekustina iekšieni. Ieklausīsimies paši sevī un dabā; kā izpaužas pats vispārīgākais, vispār-izplatītais ķermeņu spēks?

C. Caur kustību; ar tās starpniecību tas izpaužas iedarbībā.

A. Un šo novērojumu izraisa?

C. No ārienes — kustība, grūdiens, sitiens vai kāds cits ķermeņa impulss.

A. Kā mēs nosauksim ķermeni, kas pagrūsts pretojas un atjaunojas?

C. Pirmo par cietu, otro par elastīgu ķermeni. Visi cietie ķermeņi ir līdz zināmai pakāpei elastīgi.

A. Vai pagrūsts, elastīgi atjaunojoties, katrs ķermenis neizdod skaņu? Vai nav medija, kas šo skaņu uzņem, aiznes un nodod citiem, harmoniskiem ķermeņiem? Kas gan cits ir skaņa, ja ne visu iekustināto ķermeņu balss no to iekšienes? Balss, kas skaļi vai klusu par savām ciešanām, savu pretestību, saviem ierosinājumiem spēkiem pavēstī citām harmoniskām būtnēm. Vai visas šo iekustināto un pretojošos balsis skan vienādi?

C. Nebūt ne. Citādi skan sistis metāls, citādi — aizskarta stīga. Citādi čaukst niedre, citādi zvanot sauc zvans, citādi — taure.

A. Un tomēr visas saprotamas mūsu līdzutverei. Arī visnotrulinātākā auss saklausa atšķirību starp bungu rīboņu un zvana skaņu, starp trompetes skanējumu un lautas nopūtām. Pat dzīvnieki ir jutīgi pret viena vai otra instrumenta skanējumu. Un kaislīgie, sirsnīgie cilvēki! Viņiem vējš nopūšas, viņiem vēsmaņa vaid. Vai mums nav zināmi piemēri, kad vientuļi, aizkustināti cilvēki, kas dvēselē nesuši kādu vārdu, skaņu vai dziesmu, to saklausīja vējā, ikvienas kustības skaņā? Tik daudzus šo daudzzināto vientuļu nostāstus un dzejojumus, bailīgo, cerošo, mīlošo dziesmas piepilda šī sajūta; un kurš, ja ne vien

nemuzikāla un nemelodiska dvēsele, būtu bijis no tās brīvs savas dzīves aizkustinošākajos stāvokļos? Tātad, ja visa iekustinātā daba ar skaņas vai toņa starpniecību uzrunā harmoniskas būtnes (jo arī vissīkākā kustība, ja mēs to spētu uztvert, nebūtu bez skaņas), tad laikam taču nav jāšaubās par mūsu līdzsaprātu, mūsu līdzsajūtu dzīvu līdzradību balsij.

B. Protams, ne. Gaiss, mežs pilns dziesmu, un katrs uzmanīgais tās sadzird. Lai paustu par savu esību, savu iekšējo stāvokli, savām rūpēm, ciešanām, briesmām, sāpēm, saviem priekiem, dzīvniekam taču nav nekā cita kā vien balss un žesti. Katrs līdzī jūtošs dzīvnieks tos saprot. Tagad ievērosim, cik precīzi saskan balss un žesti, jo abi ir vienas lietas, iekšējas esības, radībā ierosināto izmaiņu un kaislības dzīva izteiksme! Lai vērojam putnu, kā tas dziedot žestikulē un abējādi izsaka savas jūtas. Lai vērojam un klausāmies dziedājošo gaili, rēcošo lauvu. Dabas cilvēkam balss un žesti ir it kā viens; viņam ir grūti vienu lietot bez otra, jo abi ir vienas lietas izteiksme, turklāt viens, žesti, dod saprast acij, otrs, balss, — ausij, ko jūtošais radījums jūt iekšienē. Arī vienatnē runā, dzied, klieudz, žestikulē dedzīgais cilvēks, nerēķinoties ar to, vai viņu kāds dzird. Tā ir viņa jūtu dabiska izpausme.

A. Tātad šeit noliecas mūsu zelta rīkstīte. Mūsu priekšā ir divas analogijas starp gaismu un skaņu, kaut arī abu maņu un izpausmes veidu vislielākajā dažādībā. Kā gaisma pati sevi redzami parādīja kā darbības lielo ierosinātāju, tā skaņa, kaislību dižā paudēja un ierosinātāja dabā, neredzami. Otrā izpaužas satricinot, ierosinot; pirmā, gaisma, maigi kairinot. Kā gaisma sagatavo virsmu, t. i., nesagraujamu noturīgumu telpā, līdzpastāvēšanu, un uz tās zīmē figūras, tā skaņa ilgumu, nesagraujamu noturīgumu secīgos laika momentos, kuros atklājas atkārtotojoties kustības grūdieni. Kā sauc harmoniski kopā un līdzī skanošos toņus uz nostieptas stīgas?

B. Konsonances. Stīgai pēc skaita un attiecības ir konsoni punkti, starp kuriem neierosinātas atrodas disonances.

A. Tātad pirmās, runājot pilnbalsīgās dabas valodā, tiklīdz elastīgi atskan tonis, līdz- vai vienbalsīgi ceļas pretestībai; gan pēc laika, gan sava iekšējā rakstura tās

kā figūras telpā izkārtojušās pēc nemainīgas stingras kārtības un vienlaikus atklājas. Par akordu sauc šo kārtību. Ar katru skanošu toni līdzī skan viss tam līdzīgais; līdz neaizsniedzamam augstumam un dziļumam viena pēc otras atskan konsonanses. Nemainīgās dabas augstie likumi! Odeons⁵³⁴, mūžīgu harmoniju zāle, kurās mēs dzīvojam līdz pat nemanāmajam, neizsekojamajam. Unisonas un konsonas seko skaņas, tās seko pēc mūžīgām attiecībām no ķermeņu noturīguma un pretestības spēka. Viss grib palikt, kas ir, un atkal atjaunojas; šajā ziņā tam līdzīgs viss tam līdzīgais un arī ceļas līdzī. Balsi, kas to paziņo, mēs saucam par akordiem, plašākā apjomā — par konsonansēm.

C. Kaut mēs neesam muzikanti, tomēr, tā kā mūsos visos ir orgāns, kas uztver šos apbrīnojami ātros spēkus, mums jāzina, tas ir, mūsu apziņai mums jāpasaka, vai mūzikas sniegto baudu veido skaitīšana un rēķināšana vai kur slēpjas tās būtība. Bet, ja arī tā būtu (dabā viss sakārtots pēc proporcijām), — kādēļ lai mēs arī negribētu rēķināt, ja bez rēķināšanas nebūtu mūzikas? Sevišķi, ja daba šo rēķināšanu mums būtu padarījusi tik vieglu, ka mums tā ne vien neprasītu nekādus pūliņus, nekādu skaitļu pierakstīšanu, bet vienkāršo šo zelta monētu uztveršana mūs applūdinātu ar sajūtu bagātību gluži kā ar prieka viļņiem. Daba tad pati būtu rēķinājusi mūsu vietā.

Turpināsim bez pārgudrām teorijām mūsu pētījumu par to, kā ķermeniskajā dabā iedarbojas ciešanu un pretestības sludinātāja — elastīgā kustība. Tā taču iedarbojas reāli, t. i., izpaužot pati sevi?

B. Ļoti reāli. Nekas dabā neizpaužas spēcīgāk par satricinātu varu.

A. Grūdiens satricina ķermeni; ko vēsti tā skaņa?

B. «Esmu satricināts; tā manas daļas vibrē un atkal atjaunojas.»

A. Vai tās to pavēsti arī mums?

B. Mēs viscaur esam elastīgas būtnes; mūsu auss, mūsu dvēseles dzirdes kambaris, ir akrotērijs, vissmalkākā tipa ehokamera.

A. Ja nu pamostas atsevišķs tonis, ko dara atsevišķi attāli toņi?

B. Tie atjauno un pastiprina satricinājumu, tie, līdzīgi taurei, atkārtoti modina.

A. Un stiepti, ilgstoši toņi?

B. Tie pastiepj uztvērumu, kamēr ilgst satricinājums. Tie iedarbojas neparasti vareni.

A. Un pieaugoši vai rimstoši, kāpjoši vai mazinoši toņi, lēna vai strauja, nopietna vai lēkājoša, pienākoša, atejoša, stingra vai mīkstāka, vienmērīga vai nevienmērīgāka toņu, t. i., grūdienu, sitienu, dvesmu, vilņu, aizkustinājuma un baudas virkne, — ko tās ierosina mūsu dvēselē?

B. Līdzīgas ierosmes, kā pierāda jebkura mūziku pavadīšana spontāna mūsu afektu izpausme. Kaislības elements mūsos το θυμικον kāpj un krīt, tas lēkā vai lien un soļo lēnām. Brīžiem tas uzmācas, brīžiem atkāpjas, te vājāk, te stiprāk skarts; tā kustība, tā gaita mainās līdz ar katru modulāciju, ar katru trāpīgu akcentējumu, nemaz nerunājot par izmainītu tonalitāti. Mūzika mūsos spēlē klavihordu, kas ir mūsu pašu īstenā daba.

A. Tās taču nebūs L. B. Kastela⁵³⁵ krāsu vai attēlu klavieres, kas mūsos tiek iekustinātas?

B. Nekādus attēlus! Kāds sakars dvēseles kustībām, mūsu iekšējā elastīgā spēka svārstībām un kaislībām ar attēliem? Tas nozīmētu skaņas gleznot.

A. Vai katrs brīvs dabas cilvēks jūt šādu skaņu iedarbību?

B. Tā vajadzētu domāt. Zināma veida mūzika visus padara skumjus; cita, strauja, lēkājoša, visus padara straujus, jautrus, lēkājošus. Viens var būt no dabas vairāk noskaņots uz vienu, cits — uz citu mūziku; atkarībā no savas ķermeņa uzbūves un rakstura viņš var dažādi just ātrā un lēnā, stingrā un maigā, enerģiskā un rāmā, mundrā un smagā vairumā un mazumā un vēlēt, lai viņa mūzika ar to rēķinātos; taču uztveres un skaņu veidu pamatkārts viennozīmīgi meklējama visu dvēselē. Ikvienas tautas nacionālās melodijas atsedz tās raksturu.

A. Bet vienlaikus arī tās muzikālās izglītības pakāpi. Ne jau tikai to, kā caur skaņām nācija vēlas tikt ietekmēta, bet arī to, kā to var ietekmēt vai kā tā līdz šim izklaidēta, — to visu parāda katras tautas nacionālā mūzika. Protams, visām tautām vai visiem cilvēkiem nav attīstīties vienāds skaits gājienu vai kustību,

kaislību un toņu; viņu dedzīgā dvēsele nav padarīta auglīga vienādi; viņu elastīgums nav ierosināts vienādos ceļos, vienādās pakāpēs; tādēļ arī dažādie spriedumi par viena vai otra skaņdarba, viena vai otra priekšnesuma atšķirīgo iedarbību. Dažas kūtras tautas kāpj un nolaižas nedaudzās konsonansēs; citas, apreibušas, rupji vai palēcieniem ripina apkārt tā saukto melodiju ratu, pēc kura pašas lēkā un skraida. Viegļākas, smalkākas, sevišķi kalnu tautas šūpojas augšup un lejup pašā pārgalvīgākajā virvē; stingri un klusi tās uzkāpj uz jebkura skaņu koka vismazākā pakāpiena. Kā, mūsaprāt, daba panākusi šo mūsu iekšējās elastības vieglo drošību? Vai tikai caur harmoniju?

B. Protams, tāpat kā stingrās proporcijas arhitektūrā, tā ir jebkuras mūzikas pamatā; taču, tā kā harmonija vēl nav visa mūzika, tās spēks un iedarbība, tad īpašajam ceļam, ko tagad iet šī un neviena cita uztvere savā savdabībā pēc sava mēra un mērķa visos tās spēka pavērsienos, kāpjot un nolaižoties, padodoties un pretojoties, spēcīga un vāja, strauja un pagurstoša, jābūt ietvertam vienā likumā, drošā likumā.

A. Vai tas nav mūsu acu priekšā? Cikls, kas visus toņus un frāzes tā saista ar nesaraujamu saiti, ka ar vienu toni mums doti visi un tajā kļūst iespējama ne vien melodija, bet visu melodiju attīstība uz stingri noteiktas, ārkārtīgi drošas gammas, — vai tas nebūtu likums? Kas starp līnijām bija taisne, starp figūrām kvadrāts vai taisnstūris, pareizības bāze, bet no kuriem vien nevarēja izveidoties kustīga skaistuma forma, — tas skaņās ir harmonija, it kā skaņu arhitektūra, taču arī no tās tikpat nevarētu izveidoties kaislību daudz kustīgā melodija, ja ikvienai sajūtai šajā stingri noslēgtajā toņu aplī nebūtu sava loka, sava fokusa, sava mērķa un mēra.

B. Labas izredzes! Mierinājums tam, kurš baidījās, ka mūzikā viss jau esot izsmelts. Kamēr cilvēka krūtīs ir kaislības, kamēr katra sajūta runā skaņās un katra nācija uz savas attīstības pakāpes atbilstoši tām sevi izsaka, tikmēr ar tiem pašiem septiņiem mūžsenajiem toņiem atskanēs jaunas un jaunas iemīļotas melodijas. Bet kā nu ir ar mērīšanu un skaitīšanu šajā tik cieši saistītajā sistēmā, kas atstāj vietu tik daudzām, jā, neskaitāmām skaņu virknēm?

A. Ne jau mēs skaitām un mērām, bet daba; klavihords mūsos spēlē un skaita. Ja tas nepilnīgs, mēs nedzirdētu citas virknes, tīrākus toņus, kā vien trokšņus un skaņas, tad mēs nespriestu smalkāk, nekā uztveram. Ja mūsu auss noskaņota tīrāk, mēs mācāmies smalkāk izšķirt, brīvākos soļos vingrināt mūsu uztveres gaitu, tad šo septiņu toņu ietvaros, no kuriem mēs nekad neizkļūstam, ikvienā īsta meistara muzikālā darbā mums tiek gatavota jauna bezgalīga bauda.

C. Krāsu loks, man šķiet, mirdzēja gaišāk nekā šī skala.

A. Gaišāk ne. Gan tur, gan te svarīgs ir orgāns, ar kuru uztver skaņas vai krāsas. Par krāsām runā arī ikviens no tiem, kuri neredz; tā uz labu laimi viņš sauc par zilu to, kas tikai nav melns, par sarkanu to, kas tikai nav dzeltens, un spriež. Krāsu niansēm vajadzīga tikpat ievingrināta acs, cik smalki ievingrināta auss starptoņu uztverei. Starp citu, tā ir dabas labdarība, ka gan skaņu, gan krāsu ziņā tā mūs ieslēgusi šajā viegli aptveramajā stingrajā sistēmā, gan lai mūs noturētu kārtības ietvaros, gan arī lai visvieglākajā ceļā mums nodotu pašu svarīgāko un skaistāko. Abi mediji ar vienu, Visumu aptveroša, likuma starpniecību mums atsedz — pirmais redzamu, otrais dzirdamu Visumu — pasaules kārtību.

B. Un, kā tiek izspēlēts instruments, meistara rokai atverot tā elastīgos toņus un slēgtās frāzes, tā, sekojot šim likumam, mēs attīstīsim mūsu ausis un acis, katru audzinot tā Visumam. Grieķi ļoti trāpīgi lielākajai daļai savu praktisko mūzu mākslu devuši mūzikas vārdū; jo tai bija harmoniski jāmodina un jāsakārto, melodiski jāvada un jāturpina viņu audzēkņu jūtas un kaislības; lai tāpat attīstās arī mūsu gars, mūsu ausis un acis.

A. Tātad arī šeit mēs izrādāmies pakļauti visvarenajam dabas skaistumam kā maksimumam, kas pats sevi ierobežo starp diviem ekstrēmiem, likumam. Pieaugošus un norimstošus uztvērumus rada elastīgs spēks, vada likums, harmoniski piesavinās mūsu sajūtas. Ko par to saka «Kritika»?

B. To, ko es gandrīz neiedrošinos atkārtot. Tā gan uzskata «par skaistas uztvērumu rotaļas mākslām patīkamam krāsu un skaņu mākslu»; tikai tā nezina, «vai krāsa un skaņa ir tikai patīkami uztvērumi vai arī

jau pašas par sevi skaista uztvēruma rotaļa un kā tāda estētiskā novērtējumā sevī nes labpatiku par formu»⁵³⁶. Tā nespēj izšķirties, vai mūziku pasludināt par «uztvērumu skaisto caur dzirdi vai patīkamu uztvērumu rotaļu»⁵³⁷. «Caur uztvērumiem vien tā runā bez priekšstatiem, tātad ir vairāk bauda nekā kultūra un, novērtēta caur prātu, ir mazāk vērtā nekā jebkura cita no daiļajām mākslām. Starp tām mūzika ieņemot tikai pašu zemāko vietu, jo tikai rotaļājoties ar uztvērumiem, turpretim citas mākslas radot kādu produktu un atstājot paliekošu, taču mūzika — tikai pārejošu iespaidu.»⁵³⁸ Skaņu spēle tikai veicinot uztvērumu maiņu, no kuriem katram esot savs sakars ar afektu, taču bez afekta pakāpes, un katrs ierosinot estētiskas idejas. Mūzika un materiāls smiekliem esot divi paveidi spēlei ar estētiskām idejām vai arī ar saprāta priekšstatiem, ar kuriem galu galā nekas netiekot domāts un kuri spējot rosīgi izklaidēt vienīgi nomainoties, ar ko diezgan skaidri liekot saprast, ka aktivizācija abos ir tikai fiziska un kā veselīguma sajūta caur to rotaļai atbilstošu zarnu kustību veido visu par tik smalku un apgarotu izslavētu saprātīgas sabiedrības baudu. Nevis harmonijas novērtējums toņos vai asprātīgās iedomās, bet gan sekmētā dzīvības norise ķermenī, afekts, kas iekustina zarnas un diafragmu, ar vienu vārdu sakot, veselīguma sajūta, kas bez šādas ierosmes citādi nav jūtama, veido to baudu, ko atrod atziņā, ka ķermenim iespējams piekļūt arī caur dvēseli un to izmantot kā ķermeņa ārstu»⁵³⁹.

C. Tad tomēr skaistā māksla, kurai «bez intereses un priekšstata par mērķniecību jāiedarbojas vispārņepieciešami», — mūzika — vēl kaut kam noderīga! Veselīgai diafragmas tricināšanai un veselīgai gremošanai neieinteresētā, tīri estētiskā domu spēlē.

IV

PAR DZĪVU TĒLU NOZĪMI DZIĻUMA JĒDZIENA VEIDOŠANĀ

B. Manās rokās nejauši nonāca austrumnieku grāmata — kāda cilvēka sarunas ar visu elementu iedzīvotājiem, kas vērsta uz to pašu priekšstatu. Visaugstāko kalnu

iemītnieks, plēsīgs putns, tur sēdēja vērotāja priekšā; viņu uzlūkodams ar asu skatienu, tas runāja: «Kas tev kopējs ar mani, svešā būtne? Ko daba tev devusi, to man liegusi. Par tavu taustošo maņu, par tavu viscaur jūtīgo virsmu, par tavu muti, tavām aukslējām es neko nezīnu; klāts spurainām spalvām, apbruņots ar knābi un nagiem, es tavai zemei tikpat kā nepieskaros, savā sfērā paklausot citām maņām un dziņām. Redze un oža man rada pasauli; tām esmu veidots.» Tā viņš runāja ar ziloni, papagaili, valzivi; tie visi runāja no savas pasaules, no saviem elementiem.

A. Un tomēr vienmēr runāja tikai viņš, cilvēks, ar tiem; visu vārdā cilvēks ved šīs sarunas. Viņš sevi ieliek, ciktāl vien var, ikvienā dabā, un, kur caur tumšu riebumu vai nepiedienīgu tuvināšanos sev viņu nepavedināja juteklība, tur viņš top par pasaules vērtētāju, tās glītuma un skaistuma tiesnesi. Raugi, tur plivinās sikspārnis; ko tas pateica austrumniekam?

B. «Esmu no putnu kora izraidīts zīdošo māšu pulkā,» tas šņāca, «esmu divu dabas valstību divējs radījums, piederīgs tumsas sfērai. Melns kā nakts un apveltīts visām vieglajām nakts sajūtām, es sēžu savā tumsā un bailīgi drošs, šalkdams parādos nenoteikti biklā lidojumā. Šajā lidojumā es meklēju un bīstos gaismas, nosodīts ar nelaimīgu pieķeršanos cilvēkiem un dzīvniekiem, lai tos biedētu un izsūktu.»

C. Divkāršs radījums divās valstībās un pie tam vēl piederīgs mums bailīgajai tumsas sfērai, tātd mums pretīgs divkārša iemesla dēļ.

A. Tomēr, ja dabā ir viss, kas tajā varēja būt, tad vajadzēja būt gan nakts radībām, gan dienas radībām. Šis nakts dēls sevī nes visas savas mātes pilnības maņas, uzbūvē, krāsā, dziņās; mēs to atstājam tā sfērai, tā elementam.

B. Tie kukaiņu pulki, kas no dumbrāja, šķiet, pacēlušies aizgūtiem spārniem; neraugoties uz to bruņās ietērpto vai smalko uzbūvi, to mirdzošajām krāsām, manam austrumniekam ir divkārša elementa radījumi, bīstami radījumi, — kā jābīstas gandrīz no visa, kas klist apkārt vai staigā uz smalkām un daudzām kājām. Mēs bīstamies no niktuma pārņemtās, spindzošās lapsenes un to padzenam uz sfēru, kurā tā iederas. Mēs satrūkstamies

no jebkura daudzkāja klusās rāpošanas; tas nepieder pie mums, tas nāk no puvekļiem.

Pat ja debesu putnus, šos tīros gaisa garus, gaišais ūdens klaidis, gaisam tik līdzīgais elements, šķiet, it kā pavedinājis pa to peldēt, tajā dzīvot, mēs tūlīt tajos saskatām kaut ko divveidīgu, no tā cēlušos šķietamu kropību. To kājas mums šķiet neveiklas, to gaita uz zemes — nemierīga. Pat skaisto gulbi mēs vismīlāk vēlamies redzēt peldam, kā viņš savā elementā redz un aplūko savu ūdens veidolu, vilņaini izliekto kaklu, savu gludo, tiro tērpu — iemiesots sidraba spoguļvirsmas atspulgs. Tā mēs katru debess putnu redzam viņa gaisā, viņa zaros.

A. Tad ejam! Projām no robežām un sajaukumiem, uz brīvo gaisa valstības sfēru; ko par šo brīvo sfēru stāsta austrumnieks?

B. «Ko gaiss spēja savām radībām dot,» viņš saka, «proti, gaismu un redzi, skaņu un balsi, elastību un ātrumu, mirdzumu un krāsas — to tiem ir iedevis.» Zivs vienkāršā spura, kas sauszemes dzīvniekam ir grūti strādājoša priekšskāja vai roka, putnam kļuva par spārnu; ūdens iemītnieka zviņas tam kļuva par raibām, simetriski krāsotām spalvām. Skaņas un gaisa gari putnu veidojuši no iekšienes, gaismas un gaisa gari — no ārienes.

A. Runājot mūsu valodā, tas nozīmētu sekojošo: putnā mūsu acs saskata viņa elementu īpašību un pilnību iemiesojumu, viņa kā gaismas, skaņas un gaisa radījuma, kuram katrā sugā piekrīt viņa ārējais veidols, iespējamības atveidojumu.

B. Ja mans austrumnieks vēro dzērvi tās pārvietojamā republikā un stārķi, kas mēdz atgriezties, tā jaunajā pavasara rosībā; ja viņš sarunājas ar savu balodi un lakstīgalu, pāvu un kolibri, ievērojot to dzīvesveidu, pilnīgā saskaņā ar to veidolu, to raksturu, to dabiskajām dziņām — ai, tad man nemaz nekārojas Aristoteļa zudušā darba par senatnes simts valsts formām. Visur es redzu dabu visaugstākajā saskaņā radības labklājības interesēs, sākotnējā, katrai sfērai piemērotā skaistumā.

*

A. Labi, mani draugi! Ja ikviena dzīva radība pēc sava veidola sevī nes sava nozīmīguma maksimumu,

kura atzīšana, saprātīga vai jutekliska, mums sniedz tās skaistuma, t. i., labklājības savā elementā, priekšstatu, vai tad cilvēkam šīs viņa iespējamības izpaušmes trūks, viņam, visas Zemes dzīvo radījumu centram?

C. Cilvēkā viss ir attēlojošs, izteicošs, reāli nozīmējošs. Cilvēka gars, viņu dzīvinošais, viņā iedzimtais spēks nemitinās vis it kā kādā kārbā, bet gan, raksturīgi un enerģiski izteikts, viņa locekļos, kustībās un žestos. Cilvēka piere, tā vis neparāda domas tikai šad un tad, tā ir viņa domu forma. Viņa uzacu liekums, kustīgs un garš, ir viņa uzskatu izpaušme; acs — viņa skatiens, viņa gribas un vēlmju teicēja. Visa sejas un ķermeņa forma ir viņa rakstura zīmogs, saprotams ikviena nesamaitāta cilvēka uztverei. Piemēram, kurš gan lauztam plecam uzkraus kādu nastu? Kurš no cilvēka ar greizām, saspīestām krūtīm gaidīs varoņa uzskatus? Vai zaglīgai liekuļa pērtiķa rokai sniegs savu roku? Kurš izdzisušai, nedrošai acij piedēvēs sirsnību vai neprāša šaudīgajam skatienam stingri un siridī pieņemtū patiesību? Tā cilvēka gaita, viņa atnākšana, sēdēšana, aiziešana, viņa roku turēšana, viņa mutes atvēršana un aizvēršana, viņa runāšana un klusēšana zīmē cilvēku, blēdībai nepalīdzot; viss viņu zīmē tādu, kāds viņš ir, reālu, patiesu.

A. Un tomēr dažs labs apšaubā fiziognomikas patiesumu?

C. Fiziognomikas patiesumu neviens neapšaubā; katram uzmanīgam, katram jūtu cilvēkam tā iezīmējas tāpat, kā iezīmējas koks, auglis, augs, dzīvnieks. Jau bērns saprot sejas un acs valodu, tas izšķir noteikti un spēcīgi. Nesamaitātais dabas cilvēks izsaka visdrošākos, vissmalākākos spriedumus, rīkodamies saskaņā ar tiem. Tikai — ikviens ievēro savā veidā. Zobgalis vispirms un vismīlāk atrod smieklīgo, lepnais — viņam nicināmo, stiprais — vājo, gaumes cienītājs — nepiedienīgo; viņš tam pieķeras un bieži vien atstāj bez ievēribas šī sacerējuma labākos burtus.

A. Turpretim saprātīgais, tikumīgais, cēlais —

B. Labvēlīgi uzmeklē šī dabas sacerējuma labās iezīmes un pirmām kārtām pievēršas tām, pārējās pagaidām piemirstot. «Runā ar cēlāko svešas sejas daļu,» saka mans austrumnieks, «nevis ar nenožīmīgāko un sliktāko.» Šim padomam esmu sekojis, un pie tam man klājies labi. Piesaistīju savus uzskatus šīm labākajām iezīmēm kā sa-

viem palīgiem un tādējādi bieži vien pašu sliktāko piespiedu tobrīd sekot savam labākajam ģēnijam, ko viņā pamodināju.

A. Tā tad jūtīgā dvēsele uztver veselu tēlu par veselu cilvēku viņa esībā un raksturā?

C. Veselu tēlu par veselu cilvēku, viņa garīgi ķermenisku eksistenci. Tas tajā iespiežas vispirms un uzreiz, un nesaraujami. Ko mēs ievērojām par katru dzīvnieku sugu: ka tā savam elementam veidota it kā darbībā, pat aficēta, līdzīgi kā katrs cilvēks savā veidolā, savos žestos tam, kurš viņu spēj redzēt, parādās darbībā.

A. Vai cilvēks spētu šajā savā īstajā veidolā pats sevi izzināt un saskatīt, kas viņā vājš un stiprs, forma vai bezformīgums?

C. Vai tad viņš pats apzināti nenēsā sev līdzīgu savu veidolu, savu raksturu? Bet raksturs nozīmē iegriezumu, iegrebtu apzīmējumu. Viņš zina, ja grib zināt, kā viņam trūkst, kur kalns viņā veido ieleju, pārblīvētais — vājumus un kā daba, kur vien iespējams, kompensē pamatformu. Tas, ka viņš to ne vienmēr vēlas zināt, vēl jo mazāk — teikt, šeit neiederas; bet, ka savā veidolā viņš jūtas tā, kā sevi tajā visiem arī parāda, tas nav apšaubāms, jo tā taču ir realitāte, t. i., pati lieta.

A. Tā tad necilās, juceklīgās un samaitātās cilvēkformās arī notiek kompensācija?

C. Pateicoties dabai! Arī visjuceklīgākajā un vissamaitātākajā vēl saskatāmas cilvēcības iezīmes; tomēr, protams, citi veidoli, kas izceļas ar tīrību, spēku un harmoniju, mums šķiet kā eņģeļi starp cilvēkiem. Pie viņiem kavējas mūsu acis; viņus uzrunā mūsu sirds; tā jūtas tuvu cilvēka absolūtajai iespējamībai, cilvēciskās eksistences tīrībai, tuvu — ar vissirsnīgāko prieku. Šis visās iezīmēs un formās nozīmīgais tīrais cilvēkveidols ir cilvēka skaistums.

A. Tā tad mūsu pārrunas rezultāts būtu tas, ka bez mērķa jēdzieniem un priekšmeta vārds «skaists» un «skaistums» nekur nepastāv. Jo seklāks ir lietas priekšstats, par kuru mēs to lietojam, jo bērniskīgāku to sauc. Jo būtiskāks, jo trāpīgāks ir mūsu priekšstats par tās skaistumu. Bez objekta iedomāties objekta īpašību būtību, t. i., skaistumu bez visa skaistā, ir sapnis; sajūta

bez jebkādiem priekšstatiem — maldi, un filozofija, kas būvēta uz tādiem maldiem, pēc pašas atzinuma, ir visbejdzieniskākā un visbezmērķīgākā, kāda jebkad piesavinājusies šo nosaukumu.

Cilvēks mums ir organiskā daiļuma mērs un paraugs; viņa nozīmīgas ir visas viņa formas.

Seit mūsu saruna pārtrūka, kur taču vajadzēja iesākties jaunai, proti: kā organiskās formas paceļas līdz cilvēciskam daiļumam? Varbūt mēs pie šā materiāla drīz atkal atgriezīsimies. Ko par to visu saka «Kritika»?

B. «Tātad,» saka «Kritika»⁵⁴⁰, «tikai kopā varēs pastāvēt likumsakarība bez likuma, un iztēles spējas subjektīva saskaņa ar saprātu bez objektīvas (jo jēdziens tiek attiecināts uz noteiktu priekšstatu par priekšmetu), ar saprāta brīvo likumsakarību (kas saukta arī par mērķtiecību bez mērķa), un ar gaumes sprieduma savdabību.»

C. Lai taptu par banālu, t. i., bezpriekšstata, bezobjekta un bezsaprāta spriedumu. Tamlīdzīgi asprātīgi pretstati — «mērķtiecība bez mērķa, likumsakarība bez likuma, uztvēruma bez priekšstata utt.» — atceļ jebkādu priekšstatu un gaumi, kā arī jebkādu kritiku; sajūtu, spriedumu un mākslu tie padara — par ko? Par mērķaķošanu.

VI

PAR DAIĻUMA LIKUMU

B. Sakarā ar mūsu smalkākajām maņām — redzi un dzirdi — mēs atradām mediju, kas sevī satur likumu — krāsu un toņu gammu. Gadījumā ar taustes sajūtu, mūsu redzes priekšstatu bāzi, iznāca nozīmīguma likums, kas no taisnās līnijas caur visām svārstībām uzkāpa līdz riņķa līnijai. To pieņemot — kā šis likums pielietojams gan priekšmetu, gan arī uztverošo orgānu bezgalīgajā dažādībā? Daba krāso un skaņo pēc priekšmetiem tik atšķirīgi un pēc orgāniem — tik individuāli, ka nepietiek nekādas valodas, lai apzīmētu toņu un krāsu sajaukumus, vēl jo mazāk — veidojumus, kuros tās līnijas parādās. Un nepavisam — mūsu uztveres orgānu; tie pēc personām, vecumiem, apstākļiem, ieradumiem, pat atkarībā no mirkļa iegribas noskaņoti tik dažādi, lai uztvertu iespaidus un tajos saskatītu likumu, ka tam laikam

gan vajadzētu būt lesbiskam likumam, kas padodas katram priekšmetam, kā arī ikviena lietotāja patvaļai. Tad kam tāds likums?

A. Draugi, klavihords un krāsu loks, taisnā līnija un aplis pastāv; likumu mēs negribam noniecināt, pat ja tā pielietošana arī prasītu pūles, pat ja to bieži arī neievērotu vai pielietotu nepareizi un slimīgi. Jo — ko mēs iegūtu ar šo nevēribu? Neregulētu stāvokli, spriedumus bez likuma. Protams, vajadzīgi novērojumi, lai visur pareizi novērtētu čaklumu un meistarību, toņus, krāsas, līnijas, figūras, tādēļ arī daiļuma izjūtai nepieciešama kultūra. No priekšstatiem tā nespēj atkauties, nekļūstot par tikai drudzainu sajūtu, svārstīšanos starp miera stāvokli un kustību vai, ja to vērtēt, — par žāvām pavadītu spriedumu. Tas, ka ir cilvēki ar kroplīgiem, disharmoniskiem vai neizveidotiem orgāniem, nevar aizkavēt mūsu centienus tīri uzskatīt mūsu dabas uzveres sistēmu, to sakārtot un attīstīt atbilstoši priekšmetiem, pareiziem priekšstatiem. Arī tam, kurš redz neskaidri, jāatzīst krāsu gamma, arī tam, kurš nenotur nevienu pašu takti un neko nezina par skalu, jāatzīst skala un takts. Tāpat taisnā līnija un aplis, pat ja viņš to neprastu novilkt. Lai cik bieži kāds pievilies daiļuma līnijās vai to nozīmē, viņam tās jāiepazīst labāk, jā mācās likumu pielietot labāk, nevis likums jā noliedz vai jā izaicina, t. i., jā rotaļājas ar daiļuma priekšstatu un izjūtu. Vai daba mūs veltīgi būtu padarījusi par cilvēkiem, par vērtētājiem, jā, vēl vairāk — par daiļuma izgudrotājiem pēc likumiem, kas sakņojas mūsu Visumā tāpat kā mūsu dabā? Cilvēkā ir daiļuma mērs.

B. Taču tikai cilvēkiem, pēc cilvēku priekšstatiem un izjūtām?

A. Par citāda veida jūtošām būtnēm mēs nerunājam, un ir divkārsa mulķība iesapņoties tamlīdzīgās nepazīstamās pasaulēs vai ar ēnu priekšstatiem no tām aptumšot mūsējo, it kā mēs nāktu no Trofonija alas. Labāk paskatīsimies, kā daba mums palīdzējusi daiļuma likuma pielietojuma, līdz ar to — mākslas ziņā un mūs šajā ceļā nostiprina. Vispārējais tips, kuram daba dzīvu organizāciju veidošanā nevis šķiet sekojam, bet tiešām seko, varētu mūs pie tā novest.

C. Pēc vienas no mūsu iepriekšējām sarunām man tā cēlonis ir diezgan skaidrs. Proti, katrā elementā dabai

dzīvais bija jāveido labklājībai šajā elementā; pēc tā daba sakārtoja dzīvās radības veidolu, tās spēkus un locekļus, tātad — ļoti atšķirīgi. Taču, tā kā dabai bija Viens mērķis, labklājība, dzīves baudīšana šajā elementā, tad kopējā pasaulē, kurā valda Viens dzīvības gars, vajadzēja tapt arī vienai kopībai kairinājumos, uztvērumos, maņās un dziņās, līdz ar to — vispārējai analogijai, kopējam tipam kā veidojumā, tā jūtās un centienos. Dzīvajam radījumam bija nepieciešama

1) barība; barības vadi visiem raksturīgi, katram pēc tā elementa, savā veidā. Dzīvajam vadam bija nepieciešami

2) spēki, lai sev šo barību sagādātu, to pielāgotu savai dabai, tātad — kustību instrumenti, muskuļi un kas tos aizstāj vai pie tiem pieder. Šīs kustības vajadzēja

3) pamodināt, pārveidot dziņās un iekvēlināt līdz visaugstākajai dziņai, sava dzimuma turpināšanai — kā citādi, ja ne caur maņu kairinājumu, caur maņu spēkiem? Katrā radījumā tātad iesakņojās vispārējais sensorijs atkarībā no šī radījuma savdabīgā veidojuma, bet harmonisks pasaules kopumam. Visi bauda Vienu gaismu, Vienu gaisu; gaismas, skaņas apgūšanai vajadzēja, lai cik dažādi veidotas, acis, ausis; tāpat pārējās, visam dzīvajam kopējās maņas un dziņas. Visiem uztveršanai tika nervu spēks vai tas, kas to aizstāj; domāšanai un spējām pilnīgākajiem veidojumiem bija obligāti nepieciešamas smadzenes, muguras smadzenes un kas no tām atzarojas; tādēļ kopējā pasaulē, kopējai labklājībai — tā sauktais koptips.

A. Tas kāpa augšup —

C. Atbilstoši elementiem un sfērām. Peldošajai radībai tika horizontāls veidols, kurā cita un caur citu savijušās nosauktās barošanās, kustības, vairošanās un to dzīvinošās uztveres sistēmas; pat galva ar tās maņu instrumentiem stiepjās uz priekšu tikai horizontāli. Putns, lidojošs smalkākā elementā, ieguva jau brīvāku veidojumu, jo ne vienmēr drikstēja lidot, bet arī sēdēt, lēkāt, saukt. Kakls un galva ar tās maņām paceļas augšup, taču vēl arvien kalpojot lidošanai. Jo lielākā mērā ūdens un gaisa būtnes pārtapa sauszemes formās, jo vairāk uz sava stingrākā pamata ieguva diferencētu, augstāku veidojumu, līdz beidzot cilvēks, nolikts uz vismazākās bāzes, parādās vertikālā vei-

dolā. Savu viscēlāko maņu instrumentu centru viņš nes paceltu augstu gaisā, visā savā veidolā apveltīts ar viņam raksturīgu maņu — taustes sajūtu. Šajā veidolā ausis, acis un rokas viņam top par kopdarbīgām maņām, no kurām viena otru palabo, pamato.

A. Un, kas roka ir acij, tas mūsu mute ir ausij. Ja mums būtu vienīgi balss un rikle, ar visskaistāko puņa dziesmu mūsu saklausītais nebūtu izsakāms. Tas pats likums, kas mūsu rokai liek apakšā taustāmus priekšmetus, piešķir visiem mūsu priekšstatiem uzsvāru un valodisku izveidojumu. Tā daba palīdzēja, un cilvēks sevi rada, t. i., viņš saskata un pielieto likumu. Ne bez kultūras; bez tās, bez priekšstatiem un jēdzieniem mūsu sajūta paliek jucekliģu sapņu zeme; saprāts izzina likumu.

B. Tātad cilvēks, kā viņš uztver un domā, veidots kādam likumam.

A. Likumam. Kā viņa maņa tikai stingri noteiktās attiecībās spēj redzēt, dzirdēt, taustīt (gaismas ekrāna stāvoklis viņa priekšā, visa viņa pārējo maņu pasaule ir attiecība), tā visas savas dzīves laikā viņš vingrina šos attiecību samērus, nepārtrauktus daudzā kopsavilkumus zem viena saucēja, savas un visas dabas spiests. Ko viņš redz, ir tēli, pēc nesaraujamas kontigvitātes telpā; ko viņš dzird, ir skaņas, pēc nešķiramas sukcesijas; ko viņš satausta, ir formas, noteiktos skaitļos un mēros, kā attiecībās pret miera stāvokli un kustību. Ko sevī nes viņa fantāzija, ir visu maņu un iespaidu ieguvums, savstarpēji sajaukts un samudžināts; ko viņš no tā visa izdomā, ir konfigurācijas. Vienmēr viņš ir, labs vai slikts, bet mākslinieks. Dziņas ir mūsu iekāres formveidojumi; ieradumi ir iegūtas stingras mūsu vingrināšanās formas; domāšanas veids, raksturs ir viss mūsu uzskatu, gribas izpausmju un dziņu veidols; visa cilvēka daba ir sevi izsakošs likums.

B. Bet vai vismaz viņa fantāzijai nebūtu ļauta brīva vaļa?

A. Ja ar fantāziju mēs saprotam no asiņu un dzīvības garu saviņņojumiem gar mūsu aizvērtām acīm slīdošos tēlus (krāsas, ziedus, sejas, figūras), tad tās, protams, nepakļaujas mūsu pavēlēm, tomēr neapšaubāmi pakļaujas mūsu konstitūcijas, mūsu veselības likumam. Tie ir drudža gadījumi; to kritika ir diēta un atvēsināšana. Ja ar fantāzijas ainām mēs saprotam sapņus, tad arī tie gan

nav atkarīgi no mūsu patvaļas, tomēr pakļauti likumam, kas sapņotājam bieži vien atklāj viņa dvēseles dzīles, viņa dabiskās sliekšmes, dziņas un dotumus, viņa slepenās vēlmes un vainas, vismaz — viņa veselības stāvokli. Tieši tie parāda ne vien varu, kas ir mūsos, bet arī mūsu dabas nepieciešamo likumu no visa, ko piedzīvojām un jūtam, tūlīt sev radīt konfigurācijas, t. i., domāt vienīgi caur veidošanu.

A. Mūsos ieliktais likums — harmonija, labsajūta. Bez nolūka mēs neko neuzsākam, lai cik nenozīmīgs šķistu šis nolūks. Pat ja tā mērķis būtu mūs tikai izraut no bezdarbības vai kādas citas līdzjūtības, tam tomēr ir kāds nolūks. Labpatika, ko izraisa harmonija, atvieglo pūliņus iztēlei; tā tver vieglāko un tuvāko, bieži vien pēc visattālākajām un visgrūtākajām kombinācijām, ja prāto un rikojas ar prieku. Beidzot, mīla, augstākā labpatikas pakāpe, ideālu radīšanas iedvesmojošais, nerimtīgais gars — viņš ņem no krājuma, kas mums piemīt, vispatīkamāko, vispiemīlīgāko, saliek to kopā un apskauj pats savu veidojumu.

C. Cilvēkam tātd visskaistākais ir cilvēcība. Visai radībai mēs nolaupām tās pievilcību, lai to piešķirtu tam, kurš mūs mīl, kuru mēs mīlam. Puķēm mēs atņemam to krāšņumu, rītausmai — tās tērpu, lakstīgai — tās dziesmu, visam dzīvajam — tā nozīmīgumu, daiļumu, cēlumu, lai cilvēcībā apzīmētu to, ko mēs iekārojam, cienām un mīlam.

A. Jā, mēs valdām pār savām sajūtām un aizdodam tās visai dabai. «Kaislība (saka varens rakstnieks), tikai kaislība piešķir rokas, kājas, spārnus abstrakcijām, kā arī hipotēzēm; attēliem un zīmēm garu, dzīvību, mēli. Kur ir ātrāki spriedumi? Kur tiek radīts daiļrunības dārdošais pērkons un tā palīgs, vienzilbīgais zibens.

Kas tagad mirklī paver debesis un zemi

Un, pirms teikt iespējams: lūk, tur!

Jau zudis lejā tumsas rīklē?⁵⁴¹

Visur cilvēku sabiedrībā vērotājam atklājas kaislību izpausmes, tāpat kā viss, lai cik tālu arī nebūtu, garu afekta stāvoklī skar īpašā virzienā, kā ikviens atsevišķs uztvēruma izplatās ārpus visu ārējo priekšmetu loka; kā mēs caur personisku pielietojumu protam piesavināties pašus vispārējākos gadījumus un katru vietējo

apstākli izprātojam par debesu un zemes publisku izrādi. Katra individuāla patiesība izaug par kādas plaknes pamata laukumu, un plakne ilgāk nekā puslode notur rezdespunkta virsotni. Īsi sakot, projektu pilnība, to īstenošanas spēks, jaunu ideju un jaunu izteiksmju ieņemšana un dzimšana; gudrā darbs un miers, viņa iepriecinājums un viņa riebums par to guļ kaislību auglīgajā klēpī, nepieejami mūsu maņām.»⁵⁴²

B. Nozīmīgā cēloņi krāsās, formās, skaņās un veidos tātad arī vispārīgi nebūs attīstāmi tālāk par to, ka tie nozīmē.

A. Kas burtiem kopējs ar idejām, ko tie apzīmē? Daudz dabiskāk, man šķiet, runā vaiga krāsa, mutes pievilcība, dvēseliskā acs, domām bagātā piere, valodas tonis, visa auguma kustības utt. Tie izsaka to, kas šī dzīvā būtne ir man, nevienam citam. Kuram šo alfabētu vajadzētu sev likt burtot priekšā vai kurš noliegtu, ka jebkādam dabas alfabētam ir nozīme, lai tam tas paliek bez nozīmes!

«Projām,» saka Bēkons, «neveiklie pasaules mēriņi! Pērtiķi, ko cilvēku fantāzijas uzstādījušas savās filozofijās. Lai cilvēks zina, kāda ir atšķirība starp viņa saprāta elktēliem un dievišķā saprāta idejām. Cilvēka saprāta elktēli nav nekas cits kā patvaļīgas abstrakcijas; dievišķā saprāta idejas ir patiesi radītāja apzīmējumi uz radījumiem, ciktāl tie matērijai tiek iespiesti caur patiesiem, izmeklētiem vilcieniem un tajā ierobežoti. Pašas lietas ir patiesums un labums; darbi caur tiem un ar to līdzekļiem ir augstu vērtējami ne tikai dzīves vērtību dēļ, bet daudz vairāk — kā dievišķas patiesības ķīlas.»⁵⁴³

PAR MĀKSLU UN MĀKSLAS KRITIKU

Otrā daļa

III

PAR TĒLOTĀJĀM MĀKSLĀM

«Tēlotājas mākslas jeb mākslas ideju izteiksmei maņu uztverē ir vai nu maņu patiesuma, vai arī maņu šķītumā mākslas. Pirmā saucas plastika, otrā — glezniecība. Pie plastikas kā pirmā daiļo tēlotāju

mākslu veida pieder tēlniecība un arhitektūra.»⁵⁴⁴

Vai ir dzirdēts, ka ar zināmu priekšstatu par plastiku pie tās pieskaita arhitektūru? Maņu vērojums un maņu šķitums; maņu šķitums un maņu patiesums — kā tie atšķiras? Ja šķitumam pilnīgi trūkst patiesuma, tad kādas idejas tajā iespējams vērot? Un kurš jēlkad glezniecību, ciktāl tā parāda šķitumu, pieskaita pie tēlotājiem mākslām? Vai šķitumu iespējams tēlot?

«Plastika ir māksla, kas fiziski atveido priekšstatus par lietām, kādas tās varētu eksistēt dabā, taču kā daiļā māksla — respektējot estētisku mērķniecību.»⁵⁴⁵ Ja «kādas tās» attiecas uz «lietām», tad kuras ir tās lietas, kas gan neeksistē, taču varētu eksistēt? Māksla, kurai jāatveido maņu patiesums, priekšstati, kas varētu eksistēt? Un, tā kā (saskaņā ar «Kritiku») tikai tas ir skaists, kas patiek bez priekšstata, tad kā kāda daiļā māksla drīkst atveidot priekšstatus, kas drīkstētu patikt vienīgi bez priekšstatiem (citādi tie būtu neglīti)? Vispār: fiziski atveidot priekšstatus, kas varētu eksistēt, respektējot estētisku mērķniecību, — kas par prasību! Un šī vārdu migla esot vismateriālākās mākslas skaidrojums ar diženo mērķi, ka tā «atveido priekšstatus, kas varētu eksistēt iemiesotā maņu patiesumā uzskatāmi — skaisti, mērķtiecīgi bez mērķa priekšstata, bez intereses, ar nepieciešamu, vispārēju labpatiku»? Taču atkal uzmeklēsim pamesto pavedienu.

PLASTIKA — DAIĻA CILVĒCĪBAS MĀKSLA⁵⁴⁶

Arī promesošo veidols mums ir mīļš; bieži vien nomoda sapņotājiem viņu tēls it kā stāv acu priekšā. Šī tēlus aptverošā, tēlus neatlaidošā iztēles spēja bija plastikas māte, kurai priekšā zīmēja pati daba. Vai tā, daba, pati neizveidoja mīlotā ēnu? Šīs ēnas aprises, pēc tām no atmiņas veidots tēls atminošajam atsauca visu dzīvo personu. Tā pasaka stāsta par tās Korintas līgavas, kura uzzīmēja mīlotā ēnu, un viņas laipnā tēva izgudrojumu, kurš to veidoja.⁵⁴⁷

Ēģiptieši savas figūras atveidoja mūmiju izskatā; tiklīdz Daidals⁵⁴⁸ sāka atdzīvināt mirušo ķermeni, piešķirt tā rokām un kājām kustību, bija atvērts grieķu mākslas ceļš visu veidu pozās.

Un tā uzdrošinājās iet līdz pat to ārējām robežām. Aplūkojiet cikstoņus, cīnītājus un paukotājus izklupienā, kustībā; tā vīra pozu, kurš izvelk bultu no sava papēža,⁵⁴⁹ tā vīra pozu, kurš savus matus mazgā uz aizmuguri,⁵⁵⁰ tā vīra pozu, kurš ceļas ar pallādiņu rokā; tā fauna pozu, kurš uz savas kājas šūpo zēnu, un dažu labu citu klau-sīšanās, ķeršanas, neizlēmības pozu. No Marsija izstieptā ķermeņa līdz Patrokla liķim, no sapņojošā hermafrodīta līdz pat cilvēka kustības robežām sniegusies šī māksla un skārusi gandrīz neiespējamo. Pēc dažiem šo figūru vār-diēm šis tas ir teikts veltīgi, jo tās acīmredzami bija vissmagākās, līdz ar to — meistarpozas grieķu mākslas skolā, kas savās robežās uzņēmas atveidot jebkuru mūsu daudzlokānā ķermeņa kustības momentu, jebkurai pozai uz zelta svariem nosvērt mieru un kustību.

Tā tad kustību, t. i., dzīvību, no tēla stāvošas vai sēdošas pozas līdz darbības visspēcīgākajai izpausmei veidoja grieķu māksla, gudrības vadīta. Jo, tā kā visspēcīgākais ilgst tikai vienu mirkli, turpretim mērens savilņojums, it kā vibrējot līdzsvarā, saglabājas ilgi un vērotāju aicina uz tādu pašu, mierīgu, vērojošu, sevi izklaidējošu dvēseles savilņojumu, tad, protams, atbilstoši tēlotājas mākslas mērķim un būtībai mierīgas figūras, arī nerespektējot daiļumu, ieņem grieķu mākslas panorāmas lielo vidusdaļu. Vardarbīgais stāv tikai beigās, lielākoties pakārtotā jomā, tomēr pārstāvēts arī tajā, atveidojumā.

Ka zem Austrumzemēm raksturīgās apslēptības nevarēja domāt nedz par locekļu samēru un formu, lai tos atveidotu noteikti un precīzi, ir skaidrs pats par sevi; plīvurs bija jānomet, un ķermenim vajadzēja parādīties tādām, kāds tas ir. Grieķijas klimats, grieķu tikumi un vingrinājumi, sevišķi — viss grieķu domāšanas veids veicināja šo atsegšanu, un tā dienas gaismā parādījās daiļais cilvēkveidols, kas pats sevī ir pilnīgs mērs un forma. Viss mērojas un kārtojas pēc mūsu ķermeņa; vienība un simetrija, daudzveidīgā locekļu uzbūve visprecīzākajā salikumā un attieksmē tajā veido tik pārskatāmu, vienā skatienā aptveramu veselumu, ka mūsu acs pie tā apmierinājumā kavējas kā pie pabeigtas pilnības. Tāpat kā toņu aplis, kā krāsu loks, cilvēka ķermenis ir kaut kas nedalāms. Viena daļa ne tikai atgādina par otru, bet katra daļa daļa nosaka un mēro veselumu. Šajā

sakārtotībā veidols stāv vertikāli: tas aicina aplūkot, zīmēt un, būdams forma, arī veidot.

Un, tā kā šim cēlam veidojumam apakšā ir vismazākais pamats, līdz ar to ikvienā kustībā tas sev jo redzami piemēro līdzsvaru, spēku un miera stāvokļa maiņu un izmaina, katrā kustībā parāda savu proporciju likumus, — ko citu spēja saskatīt māksla, ja ne šo likumu? To apzīmēt, sakārtot pēc vecumiem, dzimumiem, raksturiem, pozām.

Tāpat vecumi, dzimumi un raksturi atšķir gan cilvēkus, gan arī skulptūras; ikvienā no tām ir tās tīrākais, tās augstākais moments. Ne jau tikai kroplīgi bērni izķēmo bērību; pašā bērībā ir punkts, kur bērns visskaistāk ir bērns. Tāpat ir ar katru vecumu abos dzimumos. Atrast šo punktu nevarēja būt vienaldzīgi mākslai, kura gribēja iemūžināt piemiņai visizdevīgāko dzīves stundas mirkli. Ar mīlošu aci tā pētīja; vecumam, dzimumam un raksturam visizdevīgākajā pozā un darbībā tā izvēlējās laika visskaistāko momentu, kas vērts, lai to iemūžinātu atmiņā. Tas viss ietilpa mākslas priekšstatā, ja tā visveidojamākajā vēlējās attēlot veidošanas viscienīgāko.

Uz dažiem bieži vien nepieklājīgiem jautājumiem par to, kādēļ grieķu māksla abos dzimumos šo vai to nav attēlojusi vai attēlojusi tikai tā, vai tikai vienās vai otrās figūrās un tajās tā, šis likums vai nu atbild pats, vai rada nelielas pārdomas par to, ko forma spēj atveidot kā forma un kā izmantota visvieglākā redzamās pieklājības izjūta. Kailajai mākslai vienlaikus jābūt visbīklākajai, vistīklākajai, mītot pilnīgi savās robežās. Tā nevar un negrib gleznot, vēl mazāk — izraisīt iekāri. Tā rada dabas veidojumu, kā Dievs to radīja, svētu caur tā dabu.

Un caur tā dabu nozīmīgu. Ikvienu cilvēka ķermeņa forma mūs uzrunā, jo mēs paši, ietērpti šajā formā, sajūtam garu, kurš šajā formā izpaužas. Kā jūs gribētu bērnam likt saprast dūsmīgu vai laipnu seju, t. i., viņam iemācīt dusmas un laipnību, ja viņš šo afektu dabisko izpaušmi sevī nesajustu sim- vai antipatētiski? Ne citādi mēs izjūtam īsteni veidota mākslas darba dvēselisko raksturu, garu, kas tajā mīt; ātri vai maigi tas pāriet mūsos. Mana roka ceļas līdz tai paukotāja rokai; manas krūtis mīl līdz tām krūtīm, uz kurām tiek nospiests Antejs.⁵⁵¹

Mans veidols soļo līdzī Apollonam⁵⁵² vai atbalstās kopā ar viņu, vai sajūsmināts raugās augšup. Lāokoonta⁵⁵³ un Niobes⁵⁵⁴ nopūtas neiespiežas manās ausīs; tās cilā pat manas krūtīs mēmās sāpēs. Tā ģēnija, šīs meitas seja mani uzlūko un ar to pašu piepilda ar savu mīlu, ar savu nevainību. Visās daļi atdzīvinātā ķermeņa daļās izlieta šī harmonija. Ne jau vienīgi tā Hērakla⁵⁵⁵ mugura ir nozīmīga; šīs piemīlīgās mutes drupas, šīs sasistais Jupitera⁵⁵⁶ galvaskauss nes sev līdzī visu savu nozīmīgumu. Virs pirmās vēl lidinās Pītoja; zem šī vēl dzimst Zeva⁵⁵⁷ domas. Plastiskās mākslas izteiksme ir ķermeniska, tātad arī caur ķermeniskām formām garīga, t. i., simpatētiski iedarbīga.

Tāda bija plastika grieķu izpratnē. Proti, nevis māksla, kas ķermeniski atveido «priekšstatus», bet ķermeņus caur garu atdzīvina. Nevis «priekšstatus par lietām, kādas tās dabā varētu eksistēt» — jo no kurienes lai mēs tās pazītu? — bet gan tā, kā tās dabā eksistēja; pirmām kārtām cilvēkus un starp tiem — atveidošanas cienīgāko cilvēkā, pēc tam citas dzīvas būtnes. «Respektējot estētisku mērķniecību», grieķu plastika neatveidoja neko, jo šie daudznozīmīgie vārdi patiesībā neko neizsaka. Katra būtne savā garā un raksturā atveidota mērķim, kuram var kalpot šis un neviens cits (lai šis mērķis būtu mīla, pielūgsmē, piemiņa, vēsts); kā veidojumam tai nav vajadzīga nekāda papildu «estētiska likumsakarība».

«Bet mākslas ideāls?» «Kritika» ar šo vārdu šķiet jokojam tāpat kā ar shēmām. Ja tur tā shematizēja zaķus bez četrām kājām, trīsstūri bez trim virsotnēm un leņķiem, tad grib arī atveidotus priekšstatus par lietām, kādas tās varētu eksistēt, t. i., figūras, sasmidzinātas kopā kā migla. Paldies lielajai, dzīvajai dabai, ka šādas ideālistiskas shēmas, sevī nenoturīgas un nenozīmīgas, nekur neeksistē. Grieķi par šiem ideāliem neko nezināja. Viņu dievi ir personas, ar noteiktu raksturu un vecumu, parādīti visnoteiktākajam mērķim. Zevs, debesu nama kungs un namatēvs, Hēra⁵⁵⁸, kundze un namamāte. Tāpat Apollons, Diāna⁵⁵⁹ utt. Ja viņus tā atveidoja kādam īpašam mērķim, tad to apzīmēja ar kādu viņiem pievienotu īpatnību vai kādu pievārdu; kā abstrahēti priekšstati viņi varēja parādīties tikpat mazā mērā kā *deus crepitus* vai *des tussis*. Olimpiskais

dievs, visaugstāk godājamā Grieķijas persona, apmeklēja un apsargāja savu namu; Dēlas Apollons dzīvoja savā templī. Tādēļ viņam dziedāja slavas dziesmas, tādēļ viņam nesa dāvanas un brīnišķīgi attēloja viņa veidolu, lai viņam nebūtu jākaunas no sava atveida. Lai veidolam netrūktu nevienas no pilnībām, kuras tika apdziedātas dzejnieku himnās šī atveida priekšā, mākslinieks to radīja tik brīnišķīgu. Jo vēl arvien māksla atpalika no dzejnieku slavas dziesmām. Feidijs⁵⁶⁰ sacentās ar Homēru, lai izteiktu visvarenākā varu; izmēros šis dievs šķita lielāks, nekā bija, visi atribūti ap viņu slavinaja Visuma tēvu un kārtotāju; un tomēr viņa pieres mājieni neiekustināja debesis un zemi; māksla, kas sasniedza savu maksimumu, atpalika no dzejnieka. Homēra soļojošais Apollons pārakmeņots stāv pazīstamajā skulptūrā; bultu maks negrab uz viņa pleciem. Tādēļ, tā kā dzejnieku un lēģendas dotajā to personu raksturā, kuras mākslai vajadzēja attēlot, tā no viņiem pat atpalika, nemaz nerunājot par to, ka būtu gribējusi un varējusi sev pašai radīt ārpus cilvēcības veidotu shēmu, visi grieķu dievi bija un palika cilvēki, taču viņi attēloja tikai visaugstāko cilvēcībā. No šejienes izriet gan tas, ko plastika devusi cilvēcībai, gan daļais, kas tai būtiski piemīt. Vistīrākajā aprisē, izteiksmīgās formās tā attēlojusi visu lielisko, dižo, cēlo, kairinošo cilvēka veidolā, līdz ar to ķermeniski un būtiski parādījusi, kādi spēki darbojas un dzīvo cilvēka ķermenī. Mans gurns soļo tāpat kā Apollona gurns; Jupitera piere ir manējā. Līdz jebkuram augstam mieram, līdz jebkurai lielai attiecībai paceļas manas līdzī jūtošās krūtis. Es runāju ar šiem tīrajiem tēliem kā ar brāļiem un māsām, jo es jūtu, ka tie ir mana dzimuma. Tātad šeit nav vajadzīgs nekāds apodiktisks postulāts par «vispārniepieciešamu labpatiku, sasniegtu estētiski bezmērķīgas mērķtiecības bez priekšstata un intereses dēļ»; augstākā interese par šo tēlu patiesumu atrodas manī. Tās priekšstats ierakstīts manā garā, tās izjūta iespiesta manā ķermenī. Lai grieķa izpratnē tiem bijuši vēl citi mērķi, kas uz mani vairs neattiecas; lai gots pēc gotu «kopējā uzskata» Atēnu Pallādu uzskata par burvju tēlu, Zeva Serapīda galvu pasludina par velna masku — kas man par to? Es abās izjūtu tīrus cilvēcības tēlus un priecājos, ka esmu no tās pašas sugas.⁵⁶¹

«Glezniecību kā otru tēlotāju mākslu veidu, kas maņu šķitumu atveido, prasmīgi savienotu ar idejām, es iedalītu dabas skaistā attēlojuma un tās produktu skaistā salikuma attēlojuma glezniecībā. Pirmā būtu istā glezniecība, otrā — gaisdārzniecība.»⁵⁶² Tātad glezniecība attēlo dabu atšķirībā no tās produktiem? Tos tā neparāda kopā? Un gar īpatnējo dabas produktu, cilvēku, tai nav nekādas daļas? Nav portretu, nav vēsturisku kompozīciju? «Glezniecība dod tikai fiziskas izplatības šķitumu.» Gleznot raksturus, kaislības, darbības, dvēseli — par to tai nav nekādas jēgas, pat ja tā attēlo «maņu šķitumu, prasmīgi savienotu ar idejām»? Maņu šķitums, prasmīgi savienots ar idejām, it kā pats par sevi tas neko neizteiktu, un gleznotājs caur prasmīgu savienojumu tam pagādātu idejas! Tiesa gan, tas ir tīrs kritiskais ideālisms, taču tas atceļ šīs mākslas būtību. Glezniecība neatveido maņu šķitumu pretstatā maņu patiesībai. To, cik tālā acs redz ar gaismas un krāsu starpniecību un savieno ar plastiskiem priekšstatiem, māksla nevar savienot ne ar kādām idejām, kuru tajā kā dabas veidojumā jau nebūtu; tā arī var attēlot vienīgi to, ko glezno krāsa un gaisma.

KRITISKI IZTEIKUMI PAR ĢĒNIJU

«Ģēnijs ir 1) talants radīt to, kam nav iespējams dot noteiktu likumu; oriģinalitātei jābūt tā pirmajai īpašībai.»⁵⁶³ Nemaz nerunājot par to, ka šī noteiksme ir tikai noliedzosa, tā ir arī pavedinoša. Patiesībā ģēnijs strādā pēc likumiem, izgudro pēc likumiem un ir pats sev likums, arī pieņemot, ka katrs trešais viņam to nevarētu noskaitīt priekšā. Viņa «oriģinalitāte» (ļoti nepareizi lietots vārds) var nozīmēt vienīgi to, ka ģēnijs parāda savu spēku darbu, ne atdarinātu, ne kaut kur aizgūtu; citādi viņš var, kā saka pati «Kritika», «dot arī oriģinālas blēņas».⁵⁶⁴ 2) «Ģēnija produktiem vienlaikus jābūt paraugiem, t.i., priekšzīmīgiem, un citiem jākalpo atdarināšanai, t.i., par vērtējuma mērauklu vai likumu.» Ģēnija darbs pastāv, pat ja nekad netiktu atdarināts; tad tas ir savā veidā vienīgais. Atdarināšanai

vai pat vērtēšanai šis darbs netika radīts, un atdarinājums bez ģenialitātes to apkauno. Un cik ļoti dažādi arī ir atdarinājums un vērtēšanas likums! Ne kā malējais, ne vidējais vīrs ģēnijs neiznāk ierindas priekšā, viņš neuztraucas par to, vai kļūs vai nekļūs par vērtēšanas likumu, atdarināšanas paraugu. Pārdroša atdarināšana, nesaprātīga likuma pieņemšana viņu sāpina. 3) «Tā kā, radot savu produktu, tas pats to nevar zinātniski pieteikt, tad dabas vietā dod likumu.» Ģēnija darbs netika veikts, lai to dotu; daba un zinātne kā pretstati viens otru arī neizskaidro. 4) «Nevis zinātnei, bet mākslai daba noteic likumu, un arī to vienīgi tiktāl, ciktāl tai jābūt daiļajai mākslai.» Nedz vienai, nedz otrai; taču abas kā no parauga var mācīties no tā, kas radīts vienā pilnības pakāpē. «Kurš nekad neiespēj neko vairāk kā mācīties un atdarināt, ir muļķis.»⁵⁴⁵ Viņš tas nav, ja mācījies uzticīgi un atdarina precīzi; ar savu iemācīto, ar savu adekvāto daiļā un vislabākā atdarināšanu viņš var būt daudzziņš, prasmīgs, noderīgs vīrs vai arī veselas fakultātes un skolas profesionāļi būtu muļķi.

«Tas, ko arī varētu iemācīties, tātad tomēr atrast dabiskajā pētniecības un pārdomu ceļā pēc likumiem, specifiski neatšķiras no tā, ko iespējams iegūt, čakli atdarinot. Tā pilnībā var iemācīties visu ko, Ņūtons visus savus soļus, kas viņam bija veicami no ģeometrijas pirmajiem elementiem līdz saviem lielajiem un dziļajiem atklājumiem, varētu parādīt pavisam uzskatāmi un secīgi ne vien sev pašam, bet jebkuram citam, taču nekāds Homērs vai Vīlands⁵⁶⁵ nevar parādīt, kā viņa idejas viņa galvā uzrodas un saistās. Tātad zinātnē dižākais izgudrotājs no visnozēlojamākā atdarinātāja un mācekļa atšķiras tikai pēc pakāpes.» Homērs un Vīlands diezin vai pieņems šo slavinājumu uz Ņūtona rēķina. Kurš zinātnēs izgudro, tikpat labi rada kaut ko savdabīgu, jaunu, ko nav mācījies (citādi viņš to nav izgudrojis), kā dzejnieks. Un, jo svarīgāks, jo aptverošāks un lielāks bija šis jaunais, piem., visas dabas filozofijas principi, ko izgudrotājs ar vērojošu skatienu redzēja savā priekšā, jo vairāk viņš bija tās zinātnes ģēnijs, kura caur viņu tapa, specifiski atšķirīgs no skolnieka un atdarinātāja. Lai Ņūtons savu vainagu dala ar Keplera⁵⁶⁶, Barrova⁵⁶⁷ un simts citu līdz- vai pirmizgudrotāju; skolnieku un

atdarinātāju (mulķu) solā, kaut arī pašā augstākajā vietā, neiederas neviens zinātnieks-izgudrotājs. Kad viņš izgudroja, viņš nemācījās; lai citi mācās no un pie viņa. Un tad — vai arī Homērs un Vīlands nemācījās? Ja tā būtu ģēnija pazīme, ka «viņi nezina, kā viņu idejas viņu galvā uzrodas un saistās», tad kurā kaudzē būtu sapulcināti no likumiem visbrīvākie ģēniji?

«Ja kāds pat visrūpīgākās izpētes lietās runā un izšķir kā ģēnijs, tad tas ir pilnīgi smieklīgi; nav īsti zināms, vai vairāk jāsmejas par burvju mākslinieku, kas ap sevi izplata tik daudz dūmu, kuros neko nav iespējams skaidri novērtēt, bet jo vairāk var iztēloties, vai par publiku, kas vientiesīgi iedomājas, ka tās nespēja skaidri saskatīt un aptvert izpratnes meistardarbu ceļas no tā, ka lielās masās tiek pasviestas jaunas patiesības, turpretim detaļas pārdomātu paskaidrojumu un principu skolmeistariskas pārbaudes dēļ šķiet tikai nemākulīgs iesācēja darbs.»⁵⁶⁸

Kurš ir šis «kāds»? Šis miglas pūtējs burvju mākslinieks, kas ar lielām jaunu patiesību masām, kuras izvirda līdzīgi vulkānam, smieklīgi āzēja publiku?

*Why, let the stricken deer go weep,
The hard ungalled play;
For some must watch, whilst some must sleep;
So runs the world away.*⁵⁶⁹

Ka «iztēles spēja un saprāts (zināmā attiecībā) veido ģēniju»⁵⁷⁰, ir tiesa un nav tiesa, t. i., neko neizsaka. Kā, piemēram, Mocarta⁵⁷¹, Gluka⁵⁷² fantāzija iztēlojās savu toņu bagātību? Kā viņu saprāts šos toņus sakārtoja? Ka pie ģēnija pieder arī juteklisku uztveramību dispozīcija tikpat labi kā tā svētā dziņa, tas klusais gara siltums, kas ir entuziasms, taču ne jūsma, — kurš to varētu apšaubīt? Taču kurš to arī gribētu apzīmēt? Kā bez dziņas neaug neviens augs, tā vismazāk jau tas ambroziski ģeniālais auglis, dzīvības dzīve. Caur kailu spriešanu un fantazēšanu nekas netop. Lai kritika pa īstam sapāro (runājot Lamota fabulu valodā) Saprāta kungu un Fantāzijas jaunkundzi; bez svēta orākula balss, t. i., bez jūtām un dziņas, un iekšēji darbīgo spēku dziļākās būtības Deikaliona un Pirras⁵⁷³ pār plecu mestie akmeņi nekad

nedzīvos. Tieši šis un vienīgi šis nepierunājamais, kurš trūkst, neaizstājamais, klusais dabas spēks ir tas, kas fantāziju un saprātu, tagadni un pagājušo, redzamo un neredzamo sasaista Vienā un pasauli aplaimo gan fantāzijas, gan domu un sajūtu bagātiem gara veidojumiem. Arī prātu ģēnijs sev izlūdzas; oratori, dzejnieki vai tie cēlākie dzejnieki, cilvēces ģēniji, tās kārtības un harmonijas izgudrotāji un iedibinātāji, kas jebkad aplaimojuši cilvēka dabu, negrib iztikt bez prāta.

«Vai pasaulei ar dziēiem ģēnijiem kopumā īpaši līdzēts, jo viņi taču bieži vien izvēlas jaunus ceļus un paver jaunas perspektīvas, vai tomēr mehāniskas galvas, kaut arī nerada laikmetu, tomēr ar savu ikdienišķo, lēnām ar pieredzes spieķīti soļojošo saprātu nebūs devušas vislielāko ieguldījumu mākslu un zinātņu izaugsmei (jo neviena no tām, lai arī neizraisīja apbrīnu, taču arī neradīja nekārtību), tas lai šeit paliek neizšķirts.»⁵⁷⁴ Pasaules vēsture to pietiekoši apspriedusi. Par katru, nemaz nerunājot par jebkuru kādas zinātnes un mākslas, kādas harmonijas un kārtības sākumu, cilvēcei jāpateicas ne jau ikdienišķajiem spieķīša gājējiem, bet nomodā esošajam un modinošajam ģēnijam. Tieši pieredze viņu pamodināja; viņš modināja citus šo pieredzi aplūkot, izmantot un sakārtot jaunā veidā. Cik daudz vai maz dižu ģēniju aizredze pasaulei dod — to mēs atstāsim tās ziņā; mēs negribam nomelnot nevienu debess dāvanu, mazu vai lielu, un tādēļ, ka daži savu talantu izmantojuši nelietīgi, mēs negribam nīrgāties par pašu talantu. Ja tiem neliešiem ceļā spēcīgi būtu nostājušies citi ar savu dāvanu labāku lietojumu, tad viņu pārdrošība drīz būtu norimusi. Tāpat tieši viņi katra cilvēku drauga krūtīs ierosina vēlmi: «Labā Māte, nekad neļauj savam dzimumam aizmigt mūžīgajā nāves miegā! Atbilstoši savam plānam pamodini tajā arvien jaunus un jaunus ģēnījumus, pamodini tajā visus spēkus!» Vienīgi tad, ja pārvarenais vārgulis sev apkārt redz tikai vārgulus, viņš top pārdrošs; viņu spēj noturēt grožos tikai kāds pretsvars, bailes no citiem.

Starp citu, tādēļ, ka daži nekaunīgi jaunekļi nelietīgi lietojuši ģēnija vārdu, vācieši sev šo vārdu padarījuši pat par apsmieklu un riebeklību un šādā nozīmē⁵⁷⁵ nevar vien pietiekami bieži un pietiekami nicinoši runāt par ģeniāliem vīriem, ģeniāliem jokiem, viņš

ir ģēnijs utt., it kā viņiem nekas nebūtu tik nevajadzīgs kā šī debess dāvana; šis alemānisms nav pret viņiem vairojis kaimiņnāciju cieņu. «Jūs,» viņi saka, «kam daba nav liegusi talantīgus vīrus, ģeniālus māksliniekus, jūs dabas viscildenāko velti savā valodā padarāt par ķengu vārdu? Mums izteiciens «ģēnija iezīme» ir goda apliecinājums; jums «ģeniāls joks» ir lamuvārds? Vai tad jūs iedomājaties, ka, izgudrojot šo vārdu, paši izstrādājat tādu joku?»

*

Piedod, ģēnij, ka man tik bieži bija nevietā jāizmanto tavs vārds; lai šīs lapas ir izlīgums tava altāra pakājē.

I. ĢĒNIJS

Senatnē cilvēki mazāk runāja par ģēniju, taču to vairāk godināja un kultivēja varbūt vairāk nekā mēs. To augstāko varu, kura cilvēku iedvesmo viņa darba radīšanai un kuru mēs atzīstam par neatkārtojamu, par nesasniedzamu, taču jūtam tā vareno vai maigo iedarbību uz mums, — šo izcilo debess dāvanu viņi sauca par garu, ģēniju. Līdz ar mums dzimis gars, *δαίμων*, *vis animi divinior*, no kura viņi nebūt neizslēdza kultūru, mākslu, čaklumu, bet drīzāk to atzina, slavina, godināja kā jebkuras kultūras un cilvēku rosināšanas tēvu, iedibinātāju, dzīvinātāju un sargdievu.

Jaunās valodas iedziļinājušās detaļās. Ne vien *genio* un *ingenio*, bet arī ģēniju, talantu un garu (*esprit*) tās nošķirušas tik smalki, ka tām nebūt nav vienalga, vai cilvēkam «ģēnijs piemīt vai viņš ir ģēnijs, vai viņam talants piemīt vai viņš ir talantīgs, vai viņam piemīt *esprit* un viņš ir dižs gars»; tajās arī ir tik daudz ģēniju, talantu un garu pakāpju un paveidu, ka kritika, sevišķi franču, sniegusi komentārus dižēnā, dziļā, bagātā, auglīgā, radošā ģēnija, smalkā, izsmalcinātā, kārtojošā, taču arī viltus, izsmalcinošā gara utt. apzīmēšanai. Kopš Helvēcija⁵⁷⁶ ikviens *petit esprit* saprot šīs visasprātīgākās valodas nianšes; vairākas nācijas tās piesavinājušās, tomēr nepieņemot vārda gars (*spirito*, *spirit*) pazemināšanu. Itāliešiem un spāniešiem, un angļiem, un

vāciešiem savu vērtību saglabāja gars — visas neredzamās darbības dzižais dzīvinošais princips. Tā piepildīto viņi sauca par apgarotu. Vāciešu vēsāka apziņa šim vārdam piešķīra vēl kādu saprātīgu spēku, kuru citas valodas tādā apjomā un tādā svarīgumā nesaskatīja. Daudzaptverošs, gaisredzīgs, dziļi pētīgs, radošs, izgudrojošs, kārtojošs, darbīgs, labdarīgs, aplaimojošs gars mūsu valodā nozīmē tik daudz, ka tā apzīmēšanā viegli varētu iztikt bez daudznozīmīgā vārda (ženi) *genie*, izņemot, kur tas nozīmē ģēniju, t. i., iedzimto savdabību. Lai attīstām šo sākotnējo, vienkāršo nozīmi vārdā ģēnijs, gars.

1. Ģēnijs ir iedzimts (*genius est, quod una genitur nobiscum, in cuius tutela vivimus nati; ingenium ingenitum est*). Tas nav nedz nopērkams, nedz saubagojams, nedz iekarojams, nedz iestudējams. Tas ir savdabīgums (*nativum quid*), tātad darbojas no sevis, no iedzimtiem spēkiem, ar iedzimtu prieku, viegli, ģeniāli. Savam ģēnijam dzīvot, sekot, to vērot senajai pasaulei nozīmēja savai īstenajai dabai atbilstošu liksmu darbos un dzīvošanu.

2. Ģēnijs rada, dzemdina, attēlo pats sevi (*genius gignit, sui simile procreat, condit genus*). Tam, kurš neko nerādīja, var slavināt viņa dotumus; tam, kurš sameistaro kopā svešus materiālus, var slavēt viņa salikšanas, kārtošanas, čakluma talantu; ģēnijs bija tikai tas, kurš no sevis radīja dzīvu veselumu, vai tas būtu projekts vai darbības sfēra, gara vai mākslas darbs. Un, proti,

3. viņš bija ģēnijs radīšanas mirklī, kad (tā saka apgarotā valoda) viņā šķīla dievišķā dzirksts, kad Vienā domā viņam vesels bija dots viņa darbs vai darbības sfēra. Tad (kā saka) viņu atdzīvināja viņa ģēnijs; tā bija ģeniālā stunda. Ja, darbu pabeidzot vai attēlojot, ģēnijs viņu atstāja, tad mēs atstāto nožēlojam, taču vēl godinām veseluma ideju, kas ir un paliek viņa.

4. Ja viņš pabeidzis, ko iesācis, tad viņa darbs nu stāv dabisks un ģeniāls, viņa attēls pilnībā, bieži vien arī kļūdās. Ja šī viņam raksturīgā iedaba ir kaut kas sevi pastāvošs, kas sevi uztur un vairo, tad nekļūst par kaut kādu nedzīvu paraugu atdarināšanai vai vērtēšanai, bet gan par dzimumu (*genus*) vai sugu. Lai tā nes savu vai svešu vārdu; tā pieder ģēnijam.

5. Un tieši tas, ka mēs tajā atzīstam dabas garu, kas šeit darbojas tīri un savdabīgi, un jūtam sevi piederīgu viņa un viņu — mūsu dzimumam, tas mums sagādā ģeniālu prieku. Mēs topam viņam līdzģeniāli (konģeniāli), jūtamies piederīgi viņa sugai, viņš mūsos veido savas jūtas, savas domas. Citi turpina darboties, ejot viņa ceļu, dzīvi, pašdarbīgi. Tik skaidri un aptveroši viss atvedināms no paša vārda sākotnējā, dabiskā un neviltotā jēdziena.

Ko nu šis ģēnijs rada? Kādi darbi vai kādas ietekmes ir viņa? Kā dabas gars sevi radījis un rada visās dzīvās sugās un klasēs, ko viņš rada un paveic tajās un caur tām — to mēs redzam uz radības lielās skatuves. Kā viņš izpaužas cilvēka dabā — to parāda mūsu dzimuma vēsture visos tā izgudrojumos, pasākumos un ražojumos; to parādīs tā turpmākā vēsture. Attiecībā uz šo nākotni mēs paši esam embriji. Ik diena, ik mirklis turpina veidot un veicināt cilvēka ģenija daudzveidīgo darbu.

Tā būtu nelaime, ja pie tā piederētu vienīgi tēlniecība un poēzija, retorika un glezniecība, it kā tikai šie darbi būtu ģenija vārda vērti. Kas vien ģeniāli radāms vai paveicams caur cilvēka dabu — zinātne un māksla, iedibinājums vai rīcība —, ir ģenija darbs, jo tieši ģenija uzdevums ir pamodināt un atbilstoši tās mērķim veicināt katru cilvēcības dotumu. Jebkuram mehānismam nepieciešams gars, kurš to iedarbinātu; visam garīgajam, lai to iedarbinātu, nepieciešams mehānisms. Neredzams progress pie redzamas izzušanas un atgriešanās ir dievišķi cilvēciskā gara izpausme.

Atvēli man apkopot vēl dažus vārdus par tevi, diženais svētais cilvēcības ģenij!

Ģēnijs ir augstāks, debešķīgs gars, kas darbojas, paklausot dabas likumiem, atbilstoši savai dabai, kalpojot cilvēcībai. Lai tas būtu it kā kāda elementa apgaismotājs un kārtotājs, valdnieks vai sava dzimuma vadošs, darbīgs sargeņģelis — tas kalpo savam uzdevumam un, skatīdams mirdzumu Mūžīgā vaigā, savās rokās tur bērnu. Neredzams, sevi aizmirstošs, vienalga, vai tiek pazīts un kā tiek saukts, — tas dzīvo savā darbā, aizredzes rosīgais vēstnesis.

Lai mes un miera vēstnesis, saglabāšanai, nevis sagraušanai, svētībai, nevis postam. Sodītājeņģeļi ir tiesas; savu

brāļu mūžīgie apsūdzētāji, kas, tiem nepalīdzēdami, tos dienu un nakti apsūdz, nav spējīgi saņemt citu algu, kā vien tapt par sava dzimuma despotiem, mocītājiem. Dabas ģēniji atdzīvina mirušo, spirdzina slāpstošo. Stiebrīņam tuksnesī un putnam kalna virsotnē tie atvēl arī savu rasas lāsīti.

Cilvēku dzimuma ģēniji ir cilvēku dzimuma draugi un glābēji, tā sargātāji un palīgi. Viena svētīga doma, kuru viņi ierosina, bieži vien klusā solī rada jaunu lietu kārtību. Viens skaists darbs, kuram viņi iedvesmo, neizdzēšami iedarbojas visdziļākajās tālēs. Cilvēku dvēseles ir viņu valstība; tur viņi veido un sekmē, neredzami un nepārredzami, klusus lēmumus, ilgas, domas.

Tātad, no godkāres tāli, jo ir augstākas dabas, viņi atzīst vienīgi savas robežas, savus trūkumus. Tā kā pēdējie zemākajam dzimumam parasti iekrīt acīs vispirms, tad viņi skumst par to atdarināšanu. Kļūt par elkiem nav nedz viņu vēlēšanās, nedz viņu sūtība; ar sevi, ar viena indivīda darbu kopģēnija misiju uzskatīt par pilnībā pabeigtu viņiem ir vēl neiedomājamāk, jo tas ir šauri un tukši, un antiģeniāli. Modināt garu, atdzīvināt spēkus ir viņu darbs un viņu darba alga. Jo tālāk virzās cilvēce, jo vairāk un smalkāk savijas tās darīšanas un briesmas, jo augstāki un arvien augstāki ģēniji tai nepieciešami. Pagājis laiks, kad ģēnija vārdu šķieda, runājot vienīgi par nevajadzīgiem mākslas produktiem, vai pat padarīja par muļķīgu izpriecu vergu; augstāki ģēniji, nāciet mums palīgā! Jūs aicina laiks.

Garšojuši un garšojuši esam ilgi; pats patīkamākais mums kļuvis par riebeklību; gandrīz visā, ko mēdz saukt par skaistu, mēs ciešam no dziņas, jūtu un baudas pārmerīguma, apnikuma, trūkuma, tā ka pat filozofija *a priori* spējusi deducēt no ikdienišķiem uzskatiem: «Māksla nav nekas cits kā uztvērumu un iztēles spējas rotaļa bez mērķa un priekšstata.» Nāc mums palīgā, gars, kas tu pakļautu nicinājumam šo bērnišķīgi drausmīgo rotaļu — maijvaboles vicināšanu ap mietu, lai tā dūktu —, teorijā un praksē! Visbrīnišķīgākie talanti, visdziļākie ģēniji arī mūsu tautā — kur viņiem bieži un lielākoties vajadzēja šķiest savas dāvanas? Un kā mēs vulgarizējam viņu darbus? Mūzikā un tēlotājā mākslā, poēzijā un retorikā, vēl vairāk — darbībā un kārtojošās domās mēs ģēnijam raidām pretim žāvas, augstākā mērā neģeniāli.

Kurš mūsos pamodinās badu, lai mēs ne vien garšotu, bet arī uzņemtu dzīvības sulu? Kurš mūsos pamodinās slieksmes, spēkus?

Un, proti, no bērņības, no jaunības; jo, ak, ģēnij, vēlāka tava parādīšanās ir sāpīga.

III. KRITIKA

Ģēnijs rada, gaume bauda, kritika vērtē. Līdz ar to tā grib sprieduma pamatojumu; tā jau iepriekš pieņem, ka darbam ir mērķis, un ar to salīdzina tā sasniegšanas līdzekļus. Tai pamatā ir viens likums, viena mēraukla, ko tā pielieto. Kritika bez likuma, bez mērauklas un cēloņiem saucas «akrīsiņa» un ir akla patvaļa. Tā sarauj gaišo priekšstatu un spriedumu pavedienu, kas, sākoties Grieķijā, gāja cauri visām kultivētajām nācijām, un atver vārtus apodiktiskajam barbarismam.

Spriežot pēc paša nosaukuma, kritika ir vērtējums pēc kāda likuma, kas gan vērtētajam, gan vērtētājam atzīstams, abu atzīts un pielāgojams darbam, par kuru jārunā. Bez šiem nosacījumiem tiesneša spriedums ir neapodiktiska apodiksija, t. i., nepiedodama nekaunība.

Īsta kritika ar pamatojumu, pēc likuma un mērauklas, nopietni apsvērtā, objektīvi izteikta, nācijai ir nepieciešama; jo kurš gan lai pamāca nemācīto masu, ja ne pamatota kritika? Turpretim apodiktisks tribunāls, kas bez pamatojuma, pēc kodeksa, kas formāli atceļ jēdzienus, mērķi un mērķa priekšstatus, pēc tādiem runā patvaļīgi vai dedzīgi, jā, pašus likumus pārvērš spēlē, ar kuru rotaļājas, — tāds tirgus nācijai ir tikpat nepiedienīgs, cik kaitīgs. Neviena prātīga cilvēka darbu prātīga cilvēka priekšā nevērtē bez pamatojuma. Kurš tikai vienas nācijas priekšā un, to uzrunājot, par visiem tās gara darbiem atļaujas tamlīdzīgus apodiktiskus spriedumus, tam vai nu jāpierāda, ka pār viņu nācis viss ģenialitātes un zināšanu, visas mākslas un kultūras gars, vai arī nācija viņu uzskata par savu nocenotāju un izsmējēju. Merkantiliskas institūcijas aģenti, kas pēc katra gadatirgus pēc nosaukumiem izdala novērtēšanai saviem algoņiem visus savas nācijas ģēnija un čakluma, mākslas un zinātnes, vēlmju un centienu produktus, ņirgājas

par nāciju pat ar savu nosaukumu. Nācijas gara redaktori, tās kritikas aģenti no izdevēja autoritātes, jau kā vārdi apzīmē tās nekaunības, ko vispagrimušākās tautas nedrīkstētu pieļaut, ko tām nevajadzētu pieļaut. Ar ko jūs, nocenotājaģenti, lai nopelnītu nācijas uzticību, esat parādījuši, ka spējat kaut vai izvēlēties vērtētājus, ka spējat kaut vai sadalīt visus tās gara pūliņus savai cunftei? Un kas ir šī cunfte? Nocenotājaģenti.

Ko nozīmē recenzēšana? Pats vārds nosauc šī amata pienākumus. Visa tā, ko sacerējums satur, precīza pārskaitīšana vai pastāstīšana, savā veidā nepieciešama ikvienam sacerējumam, saucas recenzēšana; tātad

1) čakluma produkti vēlas patiesu raksturojumu tam, ko šis čaklums paveicis; to recenzēšanas priekšnosacījums ir tikpat sīka tā pārzināšana, kas paveikts pirms viņa. Kuram šo zināšanu nav vai kuram nav laika, nav patikas sīki izpētīt šo čakluma produktu, tas nav nekāds recenzents;

2) zinātnes un mākslas prasa vērtētāju, kurš sīki pazīst zinātni un mākslu un objektīvi spēj novērtēt to, kā šis darbs ar tām saistīts. Īstās zinātnēs svars ir vienīgi aksiomām, skaidrām dedukcijām, pieredzes faktiem, secinājumiem; postulāti, kas paši nepierāda savu patiesumu, nevienam neuzliek nekādas saistības. Pieņemot tādas prasības nozīmē pilnībā iznīcināt kritikas darbu un tās vietā likt literāru papismu. Zīmēšanas mākslās, tāpat kā zinātnē, darbi atrodas mūsu visskaidrākās maņas — acu — priekšā, kura, balstoties uz iedzimtiem kritērijiem, izšķir jebkuru strīdu. Abās lai spriež vienīgi meistars, lietpratējs; puspraša, gaumes lupatnieks lai klusē;

3) ģēnija priekšā kritika lai noliec galvu; pat ar savām kļūdām tas pelnījis cieņu, jo pats smalkākais spriedums kā tāds ir zemāks par ģēniju; tas izgudro vai atveido, tas atklāj vai sagatavo atklājumus. Kurš nespēj atdzīvināt, tas nedrīkst arī nonāvēt. Tieši tas apliecina visliberālāko, ģēnijam vislīdzīgāko kritiķi, ja viņš cildinoši izceļ dienas gaismā jauno, daiļo un labo un ja spēj — tad pilnveido; turpretim piekasīgums, kas pieķeras vienīgi trūkumiem un nolasa spalvas, — tas liecina par sīku dvēselīti. Gadagrāmata, kas ikvienā zinātnē un

mākslā pieminētu vienīgi jauno, dižo un daiļo — atdარი-nāšanai un tālākai sekošanai —, būtu ģēnijam svēts, ro-sinošs un noderīgs darbs.

Tikai — kā bieži piezīmējis Lesings⁵⁷⁷ — lai šī cieņa netop par dumju apbrīnošanu! Tā ir visnederīgākā lieta, kas var iezagties kritikas vietā, pretīga pašam slavētājam. Ja kritiķis pavisam apsežās slavētā priekšā, lai viņa darbā izdibinātu nedzirdēti jaunu teoriju visiem turpmākiem līdzīga veida darbiem, uz ko zem virsraksta «Ģēnijs» norāda pati «kritiskā kritika»: cik skolnieciska top šī vingrināšanās meistardarba priekšā, kas tam netika radīts, un cik pavedinoša atdarinātāju baram! Gotšeda-Kloca skolas⁵⁷⁸ slavētie — kur viņi ir tagad? Kritiskie, atbilstoši tās postulātiem, jaunradītie kritiskās skolas elki — kur tie drīz stāvēs? Patiesās kritikas valstība ir tikai valstība caur visiem laikiem; Aristotelis un Lesings cieši pietuvojas viens otram, un nopietnā solī kritika turpina savu gaitu starp tautām. Pusteorētiķis top aiz-mirsts; lielacainais apbrīnotājs drīz vien stāvēs kā sāls-stabs, gluži kā Lata sieva pie Nāves jūras;

4) rakstura darbi pelnījuši tādu pašu cieņu, kāda pienākas ģēnijam; jo arī raksturā mīt ģēnijs, cildena dziņa, sajūsma. Sajūsma, savienota ar gaišredzību, nepār-protama labestība, ko cilvēku labklājības interesēs pavada izpratne un gudrība, prasa cieņu. Kritika, kurai viss ir rotaļa, vislabprātāk rotaļājas ar visnopietnāko.

Ja tie ir kritikas pienākumi, tad kādi pretlīdzekļi nā-cijai ir to nepildīšanas gadījumā? Nopietni līdzekļi; jo, kā tai nevar un nedrīkst būt vienaldzīgs nepareizs mērs un svars, tāpat gara darbos tai nedrīkst palikt vienaldzīgs mērs bez noteikumiem, t. i., kritiska pārmērība. Arī auksts nicinājums nav vienīgais, ar ko tai būtu sodāms nezinātājs vai pārdrošnieks, kurš to krāpj un ar to spēlē kritisku spēlīti; bet gan

1) jo siltāka līdzjūtība apvainotajam lai soda apvainotāju. Visi zinātnes un mākslas vīri aizstāv to, kura personā tika nozākāta kāda māksla un zinātne vai aizkavēts tās progress; tā rikojas citas nācijas. Ja šajā ziņā mēs esam pārāk vienaldzīgi vācieši, kas pat acīm redzamām netaisnībām uzsmaida un, pateikuši «arī tas saņēmis savu daļu», lietu uzskata par izbeigtu, tad, protams, ne visi vācieši pieder pie šīs zemiskās sugas. Cēlākā Nemesīda, kas nevar ciest augstprātību un netais-

nību, pukst arī mūsu krūtīs. Augstprāša slava nekad nesaglabājas tikai līdz viņa nāvei vien, nemaz nerunājot par ilgāku laiku; bieži vien viņu negaidīti sodīja vēl lielāka augstprāša pātāga un visbargāk — bargais laiks. Visvairāk slavējama ir neapmierinātība, kas bez godkāres un bez partijiskuma, vienalga, kā to novērtē, domojas savas tautas slavas, zinātnes veicināšanas, visu dvēseles spēku brīvas lietošanas, īstas mākslas un visu dvēseles spēku instrumenta — valodas interesēs;

2) bargāka nostāja pret kritikas ļaunprātīgu izmantošanu, par pašu kritiku, kurai dārgs savas mākslas gods. Izvairoties no biedrošanās ar pusprašām un augstprāšiem un viņus nicinot kā bezgožu sabiedrību, jūtot samaitātību, kas jaunekļos pieaug uz visu mūžu, ja viņi kļūst par kritiķiem, kad viņiem vēl būtu jāmacās, un tādēļ sevi iedomājas Parnasa virsotnē, kritika atstāj kritiskās filozofijas ietekmē zem katras katedras izperētās ligzdas, pilnas jauniem vanāgiem, kas kritiski vērtē bez jebkādiem priekšstatiem un zināšanām, viņu pašu nezināšanas un augstprātības un nekaunības utt. ziņā. Jebkurš cēls cilvēks šausmās izvairīsies no segas, zem kuras bez vārda un ar iesaukām izstiepjās šīs tas netīrs; un pienāks laiks, kad pati nācija kaunēsies par jebkuru nezinošu, nepiedienīgu, patvaļīgu kritiku kā par pašai izteiktu apvainojumu.

Trešā daļa

IV

PAR CILDENO UN PAR IDEĀLU

2. KĀ SKAISTS TĒLS VAR KĻŪT PAR TIKUMISKUMA SIMBOLU?

1. Par tikumiskuma simbolu kritiskā *abstracto* — nekad; taču tas var un tam vajag parādīties tikumīgi, savu locekļu labskaņā, kā arī pozā un darbībā. Un, tā kā labpatikas smalkākais punkts ir daiļuma kairinājums, tad no kā tikumīgi daiļajam visrūpīgāk jāizvairās? No baudkāra. No tā tikumīgā grācija bēg. Baudkāre, jo rupjāk atveidota, jo vairāk saskaņā ar dabas un mākslas likumiem daiļumu iznīcina; tādēļ grieķi baudkāri nolika

tieši tur, kur tā pēc nosaukuma iederas, — faunu sugā. Neviena pārpilnības, kur nu vēl vardarbības, glezna nav skaista saskaņā ar mākslas daiļuma iekšējiem likumiem; jo vairāk tā kairina samaitāto gaumi vai iekāres, jo vairāk tā novērstos no mākslas. Un otrādi: jo tikumiski apburošāk glezna atdzīvina tīro grāciju, jo vairāk tā sajūsmīna iekšējo uztveri; tā pamodināja augstākas kārtas jūtas. Un kādas?

2. Vai lepnumu par to, ka es jūtu morāliski un uzskatu, ka ikviens jūt pienākumu arī just šādi? Lepnumu par to, ka, pacēlies pāri jutekliskai baudai, iedomājos vērojam nezināmo, vienīgi ar prātu uztveramo? Tikumiska daiļuma tīrais baudījums izdzēs, un varbūt vispirms, augstprātību. Kā ikviens baudītu un justu tāpat kā es — šo tīro neierobežoto debess dāvanu es vēlos gan, taču savas jūtas nevienam neuzspiežu; jo šo harmoniju, šo pievilcību, cēlāku par zemiem kairinājumiem, es uzveru cildenāk: domāt līdzīgi tai, t. i., simpatētiski, un arī rīkoties līdzīgi tai. Nevis citos, nevis nepazīstamajā svešiniekā, bet tajā, daiļumā, it kā tas būtu viss, mīt vērotāja dvēsele.

3. Ikvienā mākslā šī tikumiskā grācija parādās savā veidā. Plastikā svētajās formās — vispilnīgāk; tad gleznās, kas tai tuvinās kā tīri cilvēcisku uztvērumu izpausme un to apsteidz krāsu burvības ziņā. Vai pastāv tikumiskāka grācija nekā mātes mīlestība gleznā, saplūduši ar jaunavīgu nevainību? Tā — bērnu rotaļās, jaunatnes vingrinājumos brīvā dabā, vīra liksmajos darbos, sirmgalva mierīgajā apcerē. Beidzot, svētbijība paceļ garu tādā augstumā, kur grācija pārvēršas pazemības pilnajā eņģelī.

4. Tā kā lielas kompozīcijas prasa tikumu un raksturu zināmu gradāciju, tad tajās ikvienam tēlam jānosver savs tikumiskuma mērs. Tas jo vairāk nepieciešams dzejā, jo vārdi, it kā atmetuši simbolu, iedarbojas tik vareni kā tieši iedvesmas produkti. Netikumiskas dzejnieku gleznas uzbudina dziļāk un ilgstošāk nekā netiklas krāsu gleznas. Tās acij apnīk, varbūt bijušas pretīgas jau pirmajā mirklī; dzejnieka glezna parāda un apsedz; tā kairina un vilina, jo darbojas iekšēji progresīvi. Iztēlei tā slepus tur priekšā kaut ko bezgalīgu, burvju ainu gaisos. Pat aiz mīlestības uz savu mākslu īsts dzejnieks tādēļ atturēsies no netikumiskā, jo tas

iznīcina cēlo, mūžīgo pievilcību, ko arī vēlākā piemiņā lai mums sniedz viņa mūza; baudkārie māņu tēli izkūp.

5. Visaugstāko tikumiskumu prasa drāma, kā traģēdija, tā komēdija. Pēdējā nedrīkst būt muļķības, kas iziet ārpus cieņas robežām, un visām galu galā jākalpo labvēlības dievi, kas apvieno saprātu un labestību, pieklājību un cilvēcīgu svētlaimi. Morāliskā redzpunkta un redzesloka pārbīde padara neciešamu vis-smalkāko komisku figūru un situāciju gleznu. Šajā ziņā mūsu jūtas ir tik maigas, ka pat ģēnijs nespēj samierināt apvainoto morālisko grāciju. Mēs nolādam dzejnieku ar viņa izmainītajiem tēliem. Cēlajai traģēdijai netikumiskais raksturā, kuram jāizraisa bailes un līdzcietība, ir nepanesams. Cilvēciski trūkumi tam drīkst būt un ir pat vajadzīgi, taču viņš nedrīkst būt necilvēks, muļķis un ļaundaris, citādi dzejnieks, kurš mūs moka ar necilvēcībām, ir mēslu dakšu cienīgs.

6. Ja visu daiļo mākslu un zinātņu mērķis ir izglītošana, jo tās iekustina un atdzīvina uztveri, jo tās veido idejas, tēlus, raksturus; ja tikumiska izglītošana vārda īstajā nozīmē ir un paliek cilvēka izglītošanas augstākais punkts, kas aptver visus dvēseles spēkus un neizslēdz nevienu to izpausmi, tad šajā ziņā svaru rādījums iznāk pavisam neapstrīdams. Pamācības vai dzejnieka un mākslinieka labais nodoms nevar aizstāt viņa ģēnija vai viņa mākslas trūkumu; bet atņemiet dzejniekam, saglabājot visus viņa talantus, to brīnumaino, ko sauc par morālisko grāciju, un ar visu mākslu viņš paliek ikdienišķajā. Kaila juteklisku uztvērumu rotaļa cilvēku neapmierina; viņš grib garīgu, tikumisku barību; un tās nepilnīga vai slikta atveidojuma redzējums viņā drīz vien izraisa riebumu. Dzirdētas mācības, izsmieta vai pat sodīta muļķība nogurdina vai sarūgtina; tas, kas mūsos nemanot un ar sajūsmu paliek, ir patiesība un labestība, cildens daiļums.

7. Ikvienā vecumā šai tikumiskajai grācijai ir savs īpašs nosaukums. Bērnībā mēs tās izpausmi saucam par naivu; un, ai, cik jauks ir šis bērnišķīgi skaistais, bērnišķīgi cildenais! Tas Vienā bieži vien dod tik daudz, pilnīgi no bērna dabas, bez iedomības, klusi un vareni, naivs jautājums vai atbilde, vai žests izsaka vairāk nekā tūkstoš vārdu. Šis ir rozes pumpurs. Tas uzzied līdz jūtām, ko sauc par sentimentu; jo šie abi — sentiments

un naivums — nav pretstati, bet Vienas haritas attīstības pakāpes. Sentiments atklājas tūkstoš kairinājumos. Un tiecas augšup pretim darbībai, zieda auglim; vārdi to var ierobežot vienīgi kā lapas. Tajā pašā, auglī, savukārt ir sula jauna veida sēklas graudiņiem; tie ir nobrieduši uzskati, klusas, cildenas izredzes, ierosmes, domas. Tā runā gudrība un svētbijība; viscēlākais mūzikā bieži vien ir pauze.

8. Kaut šis tikumiskā daiļuma laiks drīz pienāktu visām ļaunprātīgi izmantotām zinātnēm un mākslām! Apnīcis tukšo, patvaļīgo spēli, ikviens vēlas nopietnību. Bez naivās mūzas mēs nevaram iztikt, kamēr dabu un atklātu nevainību mīlam kaut vai atlikumos; tā nav izmirusi, kamēr cilvēku dzimumam zaļo bērība, zied jaunība. Atmirušu, stīvu formu vietā ar māksliniecisku gaumi un mākslinieka čaklumu ļausim runāt tai dabai, kas no Teokrita⁵⁷⁹ un Ēzopa⁵⁸⁰, no Ibika un Bakhilīda mutes tagad runātu, pēc mūsu laika izjūtas. Visās kārtās dzīvo dabas cilvēki; ļaujiet viņu balsim atbalsoties, ļaujiet skanēt viņu nopūtām. Naivā mūza drīkst runāt to, ko, izņemot viņu, neviens nerunā.

9. Sentimenta mūza — ne mazāk. Varbūt pagājuši laiki, kad ar šo vārdu saprata blēdīgu asprātību vai slimīgas jūtas. Mūsu laikmets prasa pieklājības un maiguma dziņas, goda un mīlas jūtas, kādas tās tagad apdziedātu Horācijs⁵⁸¹ un Pindars⁵⁸², Terencijs⁵⁸³ un Menandrs⁵⁸⁴. Nekas nav jaukāks par tikumiskas, par mājas saimes ikdienišķo attiecību mūzu; un kam mūsu laikos vairāk nepieciešama modināšana, ja ne aizmigušajai goda dziņai? Kam vairāk nepieciešama tikumiska ievirze, ja ne mežonībā atkritušajai mīlas dziņai? Gan poēzijai, gan mākslai jāvērs par labu šīs tas, ko šeit ļaunu darījušas un ar ko pašas sev kaitējušas. Nopietni laiki sauc atgriezties no izvirtībām; tie prasa svaigu, grūtībām un trūkumam sagatavotu jaunatni; un kas raksturu veido dziļāk nekā mūzas balss ar paraugiem un piemēriem? Atskaniet no saviem kapiem, jūs, cilvēku garu, stiprāku nervu dziesmas, mūsu laika mērķiem bagātinātas ar asākiem kairinājumiem un ar saldāku piemilību! Goda sludinātāja savas nožēlojamās spēles dēļ zaudējusi varu un uzticību; vara, uzticība un gods atgriežas pie pazemotās!

10. Augstsirdīgu, tāpat kā krietnu darbu laiks nekad nepāriet, vēl jo mazāk — briesmu laiks. Mūsējais bagāts ar visu; kurš drīkst sacīt, ka to aptver? Un tas

dzemdēs dižu nākotni; vispretīgākais tajā stāv blakus visdailākajam. Dažām parādībām un notikumiem mēs bez šaubām vēl dzīvojam pārāk tuvu; taču gadsimti, no kuriem tie radušies, ir mūsu priekšā, un mēs redzam, pie kā tie noveduši. Jebkura neprāts un netikums savās sekās pats sevi sodījis; šīs sekas mūza lai noskaidro mūsu un nākamības pasaules acu priekšā.

Dažās senlaiku daijās formās to principu un tikumu gars mums ir tik svešs, turklāt vēl sevī tik neprātīgs un necilvēcīgs, ka mums jāpiespiežas, lai tās vēl cienītu vai mīlētu. Lai šie liekulīgie spaidi reiz izbeidzas; vienīgi patiesais ir skaists; vienīgi labais lai top mīlēts. Elkdievība un mānticība, vārgums un patvaļa, lai kurām formām piemistu, — šos cilvēku dzimuma ienaidniekus mūza lai vajā pa visiem ceļiem un taciņām, nevis pēc veciem formulāriem tiem liekuļo slavinājumus. Cik ilgi mēs vergosim satrunējušai švītībai? Jūs, senatnes cēlās ēnas (neskaitāmi ir jūsu vārdi), uzkāpiet šurp olīvu un lauru vainagiem, nātrēm un ērkšķu zariem rokās! Mūza, kas attēlo darbus un uzskatus, lai ir cilvēcības un patiesības draudzene.

11. Mūzika lai iet viņas pēdās, apdziedot slavējamo un vienīgi to, kas slavinājumu pelnījis, — ar mierīgu spēku to pārkausēt mūsu sirdīs, nevis tukšai, sevi pašu samudžinošai spēlei. Kādus lēcienus tā pieprot, mēs zinām pietiekoši labi; sen un pārāk ilgi tā visādos trikos rādījusi savu mākslu; kāda jauna nopietnu mērķu pasaule to gaida!

12. Un dabas poēzija, apvienota ar tikumisko poēziju, — vai tad mēs veltīgi dzīvojam aiz visām dižajām atklāsmēm, kas mums dotas no Heršela⁵⁸⁵ pēdējā zvaigžņu miglāja līdz jūras augam, no Galvāni⁵⁸⁶ raustīgās vārdes līdz vissmalkākajai psiholoģijas pieredzei, lai vienmēr grabinātos gar septiņu daiļo mākslu veco, galanto spēlīti un ar to itin amizanti garlaikotos? Ja pitagoriešu, orfiķu skolai, ja kādam Empedoklam⁵⁸⁷, Parmenīdam⁵⁸⁸ un Lukrēcijam⁵⁸⁹ būtu bijuši pazīstami tie dabas brīnumi, kurus pazīstam mēs, — vai viņi ar tiem būtu rotaļājušies? Ar ko pērtiķis atšķiras no cilvēka? Cilvēka rotaļa, tāpat kā dabas rotaļa, ir saprātīga nopietnība; mērķaķošanās rotaļjas bez priekšstatiem un uztvērumiem, ar formām, kā ar kritiku, lai tikai rotaļātos.⁵⁹⁰

PIEZĪMES

MANA 1769. GADA CEĻOJUMA ŽURNĀLS

1. 23. maijā (3. jūnijā) — pirmais datums šeit un turpmāk atbilst Herdera laikā Krievijā lietotajam Jūlija kalendāram, otrs — Gregora kalendāram.

2. Uzaicinājums no kroņa — Herderam tika apsolīta iespēja kandidēt uz Bruņniecības skolas rektora un Sv. Jēkaba baznīcas mācītāja posteni.

3. «Londonas tirgonis» — angļu dramaturga Džordža Lilo (1693—1739) didaktiska tikumu drāma.

4. Eno ... Lengē — 18. gs. franču vēsturnieki, resp., vēstures filozofi.

5. Hjūms — Deivids (1711—1776), angļu filozofs, vēsturnieks, ekonomists.

6. Bifons ... Bomells — 18. gs. franču, vācu, angļu un itāļu dabaszinātnieki, matemātiķi un literāti.

7. Manas mīlas rotaļu biedrene — tirgotāja Buša sieva, Herdera labākā draudzene Rīgā.

8. *Tracassier* (franču val.) — mocītājgars.

9. Nolē — Žans Antuāns (1700—1770), difūzijas atklājējs.

10. Kestners — Ābrahams Gothelfs (1719—1800), matemātiķis Getingenē.

11. Turnfors — Žozefs Pitons de (1656—1708), franču botāniķis, Grieķijā un Mazāzijā atklāja daudzus jaunus augus un mēģināja tos sistematizēt pēc sugām.

12. Pontopidans — Ēriks (1698—1764), viņa «Norvēģijas dabas vēsture» iznāca 1752.—1754. g. Kopenhāgenā.

13. *Vagina hominum* (latīņu val.) — cilvēku dzimšanas vieta.

14. Ēdene — paradīzes dārzs Vecajā Derībā.

15. Mihaēliss — Johans Dāvids (1717—1791), teologs un orientālists. Herders daudz aizguvis no viņa darbiem, taču bieži arī oponentis viņam.

16. Tritoni — grieķu mitoloģijā jūras iemītnieki ar delfīna asti un zirga kājām.

17. Sirēnas — grieķu mitoloģijā jūras iemītnieces ar putna ķermeni. Ar savu dziedāšanu saistīja jūrasbraucēju uzmanību, ievilinot viņus briesmās.

18. Mopertuī — Pjērs de (1698—1759), «Dabas sistēmas» autors. Viņš apgalvoja, ka radība attīstījusies it kā nelieliem pakāpieniem no visvienkāršākajām formām līdz visaugstākajām.

19. Kastors un Polluks — tā senatnē sauca Dvīņu zvaigznāju (pēc antīkās mitoloģijas varoņiem).

20. Foibs — saules dievs grieķu mitoloģijā.

21. Aurora — rītausmas dieviete romiešu mitoloģijā.

22. Damms, Banīrs, Špānheims — senākās grieķu un romiešu mitoloģijas skaidrotāji.

23. Vergilija pārvērstais masts — «Eneidā» stāstīts, ka trojiešu kuģi nogrimuši jūras dzīlēs un uzpeldējuši jau kā delfīni.

24. «Argonautika» — Rodas Apollonija (3. gs. p. m. ē.) poēma, vieniņgais lielākais episkais sacerējums no hellēnisma laikmeta.

25. Lukiāns (125—180), sengrieķu rakstnieks satīriķis. Sacerējis parodiskus «Patiesus stāstus», kuros daudz piedzīvojumu jūrā.

26. Hērodots (ap 484—ap 425 p. m. ē.), sengrieķu vēsturnieks. Viņa darbos daudz nekritisku orientālistisku un grieķu leģendu.

27. Mandevils — Džons (dz. 1372. g.), grāmatas «Ceļojums uz Jeruzalemi un Indijas brīnumi» autors. Tā tika izdota Londonā 1725. gadā.

28. Bruņinieks ar gulbi — Herders domā grāmatu «Gulbju bruņinieks», kas saistīta ar leģendu par Loengrīnu.

29. Klopštoks — Frīdrihs Gotlībs (1724—1803), vācu dzejnieks apgaismotājs. Lielākais darbs — heksametrā sarakstītā reliģiski episkā poēma «Mesija».

30. Mozess — domāts Mozus Mendelszons (1729—1786), vācu filozofs apgaismotājs.

31. Leibnīcs — Gotfrīds Vilhelms (1646—1716), vācu filozofs ideālists, matemātiķis. Uzskatīja, ka pasaule ir salikta no atsevišķām monādēm, kurām piemīt dvēsele.

32. Platons (428 vai 427—348 vai 347 p. m. ē.), sengrieķu filozofs ideālists. Pasauli skaidroja kā ideju pasaules atspoguļojumu.

33. Dekarts — Renē (1596—1650), franču filozofs racionālists. Par augstāko patiesības kritēriju uzskatīja prātu (*cogito, ergo sum*).

34. Bernulli — Jākobs (1654—1705), šveiciešu matemātiķis.

35. Lamberts — Johans Heinrihs (1728—1777), matemātiķis, fiziķis, astronoms un filozofs, zinātniskās kartogrāfijas pamatlicējs. Herders ļoti augstu vērtēja viņa «Jauno organonu».

36. Eilers, Bugē, Lakajs — 18. gs. matemātiķi, rakstījuši par kuģniecību.

37. «Georgikas» — tā Vergilijs (70—19 p.m.ē.) nosauca savu didaktisko poēmu par lauksaimniecību.

38. Cvinglijs — Ulrihs (1484—1531), Šveices reformācijas darbinieks. Viņš darbojās Cīrihē un bija radikālāks nekā Luters Vācijā.

39. ...mežos — Herders 1769. gadā Rīgā uzraksta darbu par jaunāko literatūru — «Kritikas meži».

40. Eimenīda — grieķu mitoloģijā viena no atriebes dievietēm erinijām.

41. Izelīns — Īzāks (1728—1782), šveiciešu vēsturnieks. Savā apcerējumā «Par cilvēces vēsturi» apgaismības izpratnē slavināja cilvēces lineāru progresu ceļā uz svētlaimi.

42. «Agatons» — izcila vācu apgaismības rakstnieka Kristofa Martina Vilanda (1733—1813) romāns, kurā grieķu jaunekļa tēlā atspoguļota autora paša attīstība viņa ceļā uz briedumu.

43. Ījabs no Arābijas — Herders uzskatīja, ka Vecās Derības Ījabs dzīvojis Arābijā.

44. Brukers, Mosheims — 18. gs. vācu morālteologi.

45. Špaldings — Johans Joāhims (1714—1804), Berlīnes teologs, reliģiskās apgaismības pārstāvis.

46. Mozers — Frīdrihs Karls fon (1723—1798), ministrs Hesēnē-Darmštātē un patriotisks, sociālkritisks rakstnieks.

47. Gerstenbergs — Heinrihs Vilhelms fon (1737—1823), rakstnieks un publicists, viens no «Vētras un dziņu» literārajiem sagatavotājiem. Herders bija domājis viņu apciemot Kopenhāgenā, kur Gerstenbergs tolaik bija žurnāla «Hipohondriķis» līdzizdevējs.

48. Šāftsberijs — Antonijs Ešlijs Kūpers, grāfs Šāftsberijs (1671—1713), angļu filozofs. Viņa «Raksturojums» pasaulei parādīta kā harmonisks, organisks veselums, kurā patiesais, labais un skaistais ir identiski. Līdzās Leibnicam un Spinozam Herders viņu uzskatīja par savu skolotāju.

49. Loks — Džons (1632—1704), angļu filozofs, kritiski empīriskās izziņas teorijas izveidotājs.

50. Stērnss — Lorens (1713—1768), angļu rakstnieks, humoristisko romānu «Tristrams Šendijs» un «Jorika sentimentālais ceļojums» autors.

51. Fosters — Džeimss (1697—1755), sludinātājs Londonā, izdevis «Apcerējumus par dabisku reliģiju» (1742).

52. Ričardsons — Semjuels (1689—1761), pirmo angļu sentimentālo un ģimenes sadzīves romānu («Pamela», «Klarisa») autors.

53. Brauns — Patriks Džons, 1757.—1758. g. Londonā izdeva populāro sacerējumu «Laikmetu tikumu un principu vērtējums».

54. Monteskjē — Šarls Luī de (1689—1755), franču filozofs, rakstnieks. Viņa darbs «Par likumu garu» (1748) sludināja politiskās varas dališanu un aizstāvēja konstitucionālismu.

55. Homilētika — mācība par baznīcas sprediķi.

56. «Kristietis vientulībā» — nedēļas izdevums, kas aplūkoja morāles tēmas.

57. Teopneistija — mācība par to, ka Svētie Raksti ir paša Dieva iedvesmoti.

58. Brīvmūrnieku loža — biedrība, kas dibināta personības un cilvēces garīgai pilnveidošanai apgaismības garā. Herders bija tās loceklis jau Rīgas posmā.

59. Mablī — Gabriēls Bono de (1709—1785), franču vēsturnieks, utopists.

60. Šlēcers — Augusts Ludvigs fon (1735—1809), publicēja «Krievijas annāles», «Pielikumus jaunizmainītajai Krievijai», kas lielā mērā ietekmēja Herdera uzskatus par Krieviju un slāvu pirmvēsturi.

61. Millers — Gerhards Frīdrihs (1705—1783), vācu izcelsmes Krievijas vēsturnieks. Publicējis darbus par Krievijas vēsturi un ģeogrāfiju no visnenākajiem laikiem līdz 18. gs. vidum.

62. Epigramma par Rišeljē — Frīdrihs II to uzrakstīja franču valodā. Tās saturs:

Daži tikumi, vairāk vājību,
Dižas un sīkas īpašības
Veido visdrosmīgākā varoņa
Īpatnējo veselumu...

63. Pirrs — Ēpeiras valdnieks (319—273 p. m. ē.). Daudz karojis, izcīnot uzvaras ar ļoti lieliem zaudējumiem (Pirra uzvara).

64. Mopertuī... Daržāns — Berlīnes Zinātņu akadēmijas loceklis Frīdriha II laikā.

65. Volfs — Kristiāns Frīdrihs (1679—1754), filozofijas profesors Hallē. Sistemātizēja un popularizēja Leibnīca filozofiju. Agrinās apgaismības vadonis Vācijā.

66. Fontnēls — Bernārs le Bovjē de (1657—1757), franču rakstnieks, zinātņu popularizētājs, viens no franču apgaismotāju priekštečiem.

67. Mihaēliss u. c. — pirms Herdera nodarbojās ar valodas problēmu.

68. Tagadējais uzdevums — 1769. g. Akadēmija izvirzīja konkursa uzdevumu, kas Herderu pamudināja uzrakstīt traktātu «Par valodas izcelsmi».

69. Lagranžs — Žozefs Luī (1736—1813), franču matemātiķis, daudzu fundamentālu darbu autors.

70. Ulafa klints — Ulafs Trigvasons (ap 1000), cietis iznīcinošu sakāvi, metās no klints jūrā.

71. Lodbroge un Skille — leģendāri vikingu varoņi.

72. Nērona heroīda — Svetonijs imperatora Nērona biogrāfijā raksta, ka Romas degšanas laikā Nērons noskatījies ugunsgrēkā un skandējis savu varoņpoēmu par Trojas krišanu.

73. Bornholma — 1522. g. tika ieķīlāta Lībekai.

74. Gustavs Vāsa — Zviedrijas karalis (1523—1560). Nostiprinot savu varu, lielā mērā balstījās uz Lībeku.

75. «*Res publica in rei publica*» (latīņu val.) — valsts valstī.

76. Kampenhauzens ... Bērenss — Rīgas firmu vadītāji, Herdera tuvi draugi.

77. Morellī — Andrē (1727—1819), franču rakstnieks. Viņa 1769. g. iznākusi grāmata «Memorands par Indijas pašreizējo stāvokli» acīmredzami attiecas uz franču Austrumārijas kompānijas likvidēšanu tajā pašā gadā.

78. Akts — pret Holandi vērstais 1651. gada Kuģniecības akts preču izvešanu un ieviešanu atļāva gandrīz vai tikai ar angļu kuģiem.

79. Kompānija — 1521. g. nodibinātā holandiešu Vestindijas tirdzniecības sabiedrība.

80. Frizo — Frīzlande abpus Zeiderezeram. Tajā (Amsterdamā, Leidēnē, Utrehtā, Groningenā) agrāk darbojās izcili zinātnieki.

81. *Honnêteté* (franču val.) — godīgums.

82. Jezuīti Amerikā — Spānija un Portugāle 1759.—1767. g. likvidēja jezuītu valsti Paragvaju.

83. *esmu maldījies* — Herders acīmredzot domāja, ka jezuītu ietekmē dzīvojošajiem indiāņiem izdosies noturēties.

84. Grieķu uguns — jūras kaujām izmantojams degmateriāls, it kā grieķu izgudrojums.

85. Didro un Šveices politiķi — Didro un Dalambēra 1751.—1766. g. izdotās Parīzes «Enciklopēdijas» līdzstrādnieki, kas savos rakstos sniedza materiālu politiskai cīņai pret franču absolūtismu. Šveicē kopš 1753. g. dzīvoja Voltērs, Šarls Bonē. Herders varbūt domājis arī Ize-līnu, kurš dzīvoja Bāzelē.

86. Antirusoānisms — opozīcija Ruso izteiktajam aicinājumam «atpakal pie dabas!».

87. Papas — mūki.

88. Bosjē — Žaks Benins (1627—1704), katoļu priesteris Ludviķa XIV galmā, Mo bīskaps, uzrakstījis filozofisku «Traktātu par pasaules vēsturi».

89. «*Journal étranger*» — brīvkunga Melhiora fon Grimma 1754. g. dibināts žurnāls, kura mērķis bija iepazīstināt francūžus ar ārzemju literatūru.

90. Rišeljē klubs — ar Rišeljē vārdu pazīstamās lugas viņa uzdevumā esot rakstījuši algoti autori.

91. «Sids» — Korneija slavenā drāma «Sids» balstās uz spānieša Giljena de Kastro lugu.

92. Ana — šeit un turpmāk apzīmē Nantes bibliotēkas krājumus.

93. Mazarīni — Džūlio (1602—1661), valstsvīrs, pavēra ceļu Francijā itāliešu operai.

94. Kino — Filips, 17. gs. franču rakstnieks. Sarakstījis tekstu daudzām Lili operām.

95. Lili — Žans Batists (1632—1687), slavenākais itāliešu operas komponists Parīzē.

96. «Tēlemahs» — romāns par audzināšanu, ko Fenlons (1651—1715), būdams Kambrē bīskaps, uzrakstīja Ludviķa XIV mazbērniem.

97. Katahrēze — vārda izmantojums neīstā nozīmē.

98. Končeti — asprātīgas domas, domu spēles, vārdu spēles (itāļu val.).

99. Ifigenija — antīkās leģendas par Ifigeniju bija ļoti iecienītas 17. un 18. gs. franču teātrī.

100. Gresē (1709—1777), franču dramaturgs. Viņa luga «Melis» («*Mechant*») bija ļoti populāra.

101. Flešjē — 17./18. gs. franču sprediķotājs. Runāja ļoti samākslotā valodā.

102. Bolingbruks — Henrijs Sentdžons, vikonts (1678—1751), angļu valstsvīrs, ārlietu ministrs. Pabeidza karu par Spānijas troņa mantojumu, taču pēc tam tika atcelts no visiem amatiem.

103. Kondiljaks — Etjēns Bono de (1715—1780), franču filozofs.

104. Krebijons — acīmredzot domāts Vecākais — Prospērs Žolio de (1674—1762), franču dramaturgs. Tika uzskatīts par Voltēra sāncensi.

105. *Conditio sine quanon* (latīņu val.) — nepieciešams nosacījums.

106. Tomā — Antuāns Leonārs (1732—1785), franču dzejnieks, sacerējis eklogas (slavinājumus) par ievērojamiem tautiešiem.

107. Sili ... de Maršāls — ievērojami tālaika valstsvīri, karavadoņi, filozofi.

108. *Loci communes* (latīņu val.) — vispārīgas frāzes.

109. Rošfuko — Fransuā VI de Larošfuko (1613—1680). Savās «Maksimās» arvien atkārtoja, ka ikviens cilvēka rīcības motīvs ir egoisms.

110. *Faux brilliant* (franču val.) — viltus mirdzums.

111. *Vice versa* (latīņu val.) — otrādi.

112. *Despotisme, crainte* (franču val.) — despotisms, bailes.
113. Resnais B. — acīmredzot domāts Rīgas Rātes virssekretārs Antons Belmerinks.
114. Maro ... Perrons — Normandijas literāti 15.—17. gs.
115. Īons — Platonam piedēvētajā dialogā «Īons», kur aplūkota sajūsma un apcere.
116. *Temporibus* (latīņu val.) — (darbības vārds) laikos.
117. Ruso vārdnīca — 1767. g. Ruso izdeva «Mūzikas vārdnīcu».
118. *Jole* (franču val.) — jauks, glīts.
119. Tersīts — ķēmīga izskata zobgalis starp grieķiem pie Trojas.
120. Aristarhs no Samotrākes (ap 150), gramatiķis, dzīvojis Aleksandrijā. Izdeva Homēra poēmas.
121. Gesners u. c. — zinātnieki, sengrieķu un latīņu valodas zinātnāji. Pret Klocu Herders bija rakstījis savos «Kritikas mežos».
122. Heine (1729—1812), pasniedza senās valodas Getingenē, vēlāk kļuva Herdera draugs.
123. Rāmlers — Vilhelms (1725—1798), dzejnieks, sacerējis odas pēc antikiem paraugiem.
124. Tirtajs — sengrieķu dzejnieks 7. gs. p. m. ē.
125. Veise — Kristiāns Fēliks (1726—1804), Lesinga jaunības draugs, pēc kura «Amazoņu dziesmām» izdeva savas «Tirtaja kara dziesmas».
126. Marmontels — Žans Fransuā (1723—1799), uzrakstījis visai nepatīkus «Morāliskus stāstus».
127. Krebijons — *šeit*: Jaunākais (1707—1777), divdomīgu romānu («Sofā») autors.
128. *Hardi* (franču val.) — drosmīgi.
129. *Egards* (franču val.) — cieņas apliecinājumi.
130. *Honnête homme* (franču val.) — krietns cilvēks.
131. *Praeter propter* (latīņu val.) — apmēram.
132. Helvēcijs — Klods Adriāns (1715—1771), franču filozofs. Viņa galvenajam darbam — grāmatai «Par garu» — bija milzīgi starptautiski panākumi.
133. *Teinture* (franču val.) — krāsojums.
134. Savam persietim — darbā «Persiešu vēstules».
135. Vinkelmanis — Johans Joahims (1717—1768), klasiskās arheoloģijas pamatlicējs, izcils antikās mākslas pazinējs, mākslas teorētiķis. Vācu klasicisma teorētiķis.
136. Senfuā «Turku vēstules» u. c. — 18. gs. modes romāni.
137. Ksenofons (ap 430—ap 354 p. m. ē.), sengrieķu vēsturnieks. Rakstījis arī par Kīru Jaunāko.
138. Sonnenfels — Jozefs fon (1733—1817), austriešu valstsvīrs un rakstnieks. Iestājās par teātra reformu.

139. Bodmers — Johans Jākobs (1698—1783), mākslas vēsturnieks un kritiķis Cīrihē.

140. Skideri — Madlēna de (1607—1701), franču rakstniece, daudzu sociālkritisku romānu autore.

141. Persijs — Auls Flaks (34—62), romiešu dzejnieks satīriķis.

142. Lūkāns (39—65), romiešu dzejnieks, filozofa Senekas brāļadēls.

143. «*Esprit de Fontenelle*» (franču val.) — «Fontnela gars».

144. Elogists — slavinātājs.

145. Beluā u. c. — 18. gs. franču dramaturgi.

146. Batē u. c. — 18. gs. valodas filozofi Francijā.

147. Tenīrss — Dāvids, Jaunākais (1610—1690), flāmu gleznotājs, žanra glezniecības meistars. Ieraudzījis savā pili Tenīrsa gleznas, Ludviķis XIV pavēlēja aizvākt no viņa acīm šos «paviānus».

148. *Vive le Roi!* (Franču val.) — Lai dzīvo karalis!

149. *Pour le Roi* (franču val.) — karaļa labā.

150. *Générosité* (franču val.) — cēlsirdība.

151. *Politesse* (franču val.) — pieklājība, smalkums.

152. *Agrément* (franču val.) — šeit: izklaidēšanās.

153. Joriks — tēls L. Stērna romānā «Tristrams Šendijs». Herders 1769. g. novembrī rakstīja Hartknoham uz Parīzi: «Jūs nevarat iedomāties, cik bieži Joriks «Šendijā» un savos sentimentālajos sapņojumos ieskatījies franču nācijās un dvēselē.»

154. *Gaieté* (franču val.) — liksmība.

155. *Coup de théâtre* (franču val.) — teātra (vakara) kulminācija.

156. *Prejugé à la Mode* (franču val.) — moderns spriedums.

157. *Bout rimé* (franču val.) — noslēguma pants ar atskaņām.

158. *Opéra comique* (franču val.) — komiskā opera.

159. *Petits airs* (franču val.) — dziesmiņas.

160. Penbēfa — šī osta atrodas dažu stundu brauciena attālumā no Nantes.

161. Helsingēra — Dānijas ostas pilsēta Zēlandes ziemeļdaļā.

162. Klopštoks — tolaik dzīvoja Kopenhāgenā.

163. Rēzevics — tolaik sprediķoja Kopenhāgenā.

164. Krāmers — tolaik sprediķoja Kopenhāgenā.

165. Hāmanis — Johans Georgs (1730—1788), reliģijas filozofs, spēcīgi ietekmējis Herdera uzskatus.

166. uz *Ķīli arābismā* — varbūt Herders gribējis doties uz Getingeni pie profesora Mihaelisa sakarā ar tā darbiem par ebreju senatni.

167. Ville — vara gravieris, tolaik dzīvoja Parīzē. Vēlāk viņš iepazīstināja Herderu ar Parīzes muzejiem.

168. Didro u. c. — «Enciklopēdijas» izdevēji un līdzstrādnieki.

169. Luvra, Luksembūra, Tilerī — karaļa pils Parīzē ar mākslas galerijām un dārziem, kuru skulptūras Herderu interesēja sakarā ar viņa «Plastiku».

170. De la Plass — tāpat kā Frerons, bija ievērojams Parīzes kri-
tiķis. Polemizēja ar enciklopēdistiem.

171. *Amusements* (franču val.) — izpriecās.

172. *Adresse* (franču val.) — šeit: izveicība.

173. Smolets — Tobiass Džordžs (1721—1771), angļu rakstnieks reālists un satīriķis, vairāku ceļojumu romānu autors.

174. *Vue à la Josse* (franču val.) — redzējums Žosa garā. Žoss ir savtīgs zeltkalis Moljēra lugā.

175. Gotisks — Herders šo vārdu atkārtoti lieto ar nozīmi: tumšs, drūms, fantastisks, pārblīvēts.

176. Sapņi par ūdens pasauli — sal. dzejoli «Jaunības sapņi».

177. Fragmenti — šī vieta attiecas uz Herdera Rīgas posma dar-
biem un iecerēm.

178. «Milons un Irīda» — šis dzejolis bija ievietots Kristiāna
Ēvalda fon Kleista (1715—1759) «Jaunajos dzejoļos» (1758).

179. ...*uzupurēties* — šeit trūkst dažas manuskripta lappuses.

180. Kloca bibliotēka — profesors Ādolfs Klocs, Herdera oponents.
Hallē no 1767. g. izdeva «Vācu skaisto zinātņu bibliotēku».

181. Swifts — Džonatans (1667—1745), angļu rakstnieks satīriķis.

182. Hāgedorns — Frīdrihs fon (1708—1754), rokoko posma t. s.
anacreontiskās poēzijas skolas pārstāvis Vācijā. Mūža posmus viņš
tēlojis dzejoļos «Bērns», «Sirmgalvis», «Jauneklis», «Sirmgalve».

183. Montēns, Šaftsberijs — Montēns latīņu un sengrieķu valodu
mācījās sarunu veidā, Šaftsberijs izglitojās pēc Loka izvirzītās meto-
des, klausoties un atkārtojot priekšā runāto.

184. Hermejs — Trismegists («Trīskārtlielais»), 3. gs. neoplatoniķu
vidē izveidots tēls no ēģiptiešu dieva Tota, grieķu Hermeja un Aus-
trumu dievībām. Viņam piedēvēja daudzu cilvēcisku mākslu izgud-
rošanu.

185. *Pro positu* (latīņu val.) — atkarībā no situācijas.

186. «Magelone», «Olimpija» — vācu tautas grāmatas pēc franču
romānu motīviem.

187. «*Gouverneur ou Essai sur l'éducation*» (franču val.) — «Viel-
valdis jeb eseja par audzināšanu».

188. ...*Jaundaru smadzenēm* — Mopertūi ieteica noziedznieku vivi-
sekciju.

189. Uarte — 1752. g. Lesings pārtulkoja spāņu ārsta Uartes grā-
matu «Galvu pārbaude uz zinātnēm» (1662). Tā psiholoģiski materiālis-
tiskā skatījumā aplūko visa garīgā atkarību cilvēkā no viņa fiziskās
uzbūves.

190. Skaligers — te acīmredzot domāts 1557. g. pret Džerolāmo Kardāno (1501—1576) mistiskajām vizijām vērsta sacerējums «Vingrinājumi plašākām aprindām», kura autors ir ārsts un filologs Jūlijs Cēzars Skaligers (1484—1558).

191. Dzelzs brūces — paciest ievainojumus ar dzelžainu izturību prasīts «Hermaņa kaujā».

192. Pēdējās stundas — domas par nāvi bieži sastopamas Klopštoka odās.

193. Gleims — Johans Vilhelms Ludvigs (1719—1803), Halles anakreontiķu kopas vadītājs.

TAUTU BALSIS DZIESMĀS

194. Tomass Pērsijs — angļu garīdznieks (no 1782. gada — bīskaps). 1765. gadā ar nosaukumu «*Reliques of ancient English Poetry*» izdeva senas un līdz tam tikai mutvārdos pazīstamas angļu un skotu tautas balādes (3 sējumos). Šis krājums spēcīgi ietekmēja tālaika literārās idejas un darbus. Herders izmantoja 2. izdevumu (Londona, 1767). Tas ir svarīgākais viņa darba «Tautu balsis dziesmās» avots, uz kuru viņš atsaucās daudzās piezīmēs.

195. *I had rather be a kitten and cry-mew,
than one of this same meter-ballad-mongers
I'd rather hear a brazen candlestick turn'd,
or a dry wheel grate on the axle-tree,
and that would nothing set my theet on edge
nothing so much as mincing Poetry
'tis like the fore'd gait of a shuffling nag.*

Hot-spur. — Henry IV. — P. I.
(J. G. Herdera piezīme. Turpmāk — J. G. H.)

Tulkojums:

Tad labāk būt par kaķēnu, kas ņaud,
Bet nevis kļūt par rimju kalēju.
Tad nesmērētu ratu kauššana
Vai čikstošs vējrādis ir tikamāks —
Tas manās ausīs negriežas tik ļoti
Kā samākslotu pantu klaboņa,
Kas stīva zirga rikšiem līdzinās.

196. Līns, Orfejs, Fantāsija, Hermejs, Mūsajs, Amfions — sengrieķu mitoloģijas tēli, kam bija sakars ar dziedāšanu un dzejas mākslu.

197. Uliss — Odiseja vārda latīniskā forma (Vergilija «Eneīdā»).

198. Hēsiods (ap 700 p. m. ē.), dzejnieks no Askras pilsētas Boiotijā. Valodas un pantmēra ziņā līdzīgs Homēram. Leģenda apgalvo, ka viņi bijuši laikabiedri un mērojušies spēkiem dziesminieku sacikstē, kur Homērs esot uzvarējis.

199. Sk. *Eckhard. Commentar. de reb. Franc. orient.* — T. II. — P. 948. — *Schilter. Thes. antiquit.* — T. I. Daudz kas Vīnes bibliotēkā, kā norāda Lambeks. — J. G. H.

200. *Schilter.* — T. II. — J. G. H.

201. Otrfrīds — mūks Veisenburgas klosterī Elzasā; viņa galvenais darbs «Evaņģēlija harmonija» (863—871), Jēzus dzīves apraksts, atveido latīņu himnu vārsmas senaugšvācu valodas atskaņu vārsmas un iedibina atskaņu vārsma «kundzību» vācu literatūrā (līdz pat 18. gs.).

202. «Anno dziesma» — slavas dziesma (ap 1100) Ķelnes bīskapam Anno. Manuskriptu atrada un 1639. gadā publicēja Martins Opics; kopš tā laika manuskripts zudis.

203. Skaidrības labad atzīmēšu, ka Opics to nav veidojis, bet gan atradis un pirmais izdevis. Izņemot Opica izdevumu, tas atrodams Šiltera pirmajā daļā un Bodmera nepabeigtajā (diemžēl!) «Opicā». — J. G. H.

204. Ekhardts — Herders šeit atsaucas uz «Hildebranda dziesmu», vienīgo saglabājušos senaugšvācu varoņdzejas paraugu (68 pantus garš fragments). Tā pierakstīta 9. gs. sākumā 7./8. gs. valodā.

205. *Eckhard. Comment. Franc. orient.* — T. II. — P. 864. — J. G. H.

206. *Meibom. rer. Germ.* — T. III. — J. G. H.

207. Džovanni Bokačo (1313—1375), itāliešu dzejnieks un novelists, humānists, «Dekameronā» autors. Luidži Pulči (1432—1484), itāliešu dzejnieks, iedibināja bruņinieku eposu itāliešu renesanses literatūrā. Ludoviko Ariosto (1474—1533), itāliešu dzejnieks. Skandiāno (1434—1494), itāliešu dzejnieks, sacerējis poēmu «*Orlando innamorato*» («Iemīlējies Orlando»).

208. *Weber. Das Veränderte Russland.* — *Frankfurt und Leipzig, 1744.* — T. 1.

209. Augusts Vilhelms Hūpels (1767—1819), mācītājs Vidzemē.

210. Gūtshelfa «Igaunņu gramatikas» pielikumā ir daudz visumā ļoti asprātīgu miklu un sakāmvardu. — J. G. H.

211. *Tertium comparationis* (latīņu val.) — salīdzinājuma trešais loceklis.

212. Magones zieds, veidots kā meitenes vainadziņš. — J. G. H.

213. Jo magones zieds izballo un novīst un ziedlapas nokarājas kā vecu sievu lakati. — J. G. H.

214. Jo zieds pilnīgi nobiris. — J. G. H.

215. Sēkliņas magones galviņā. — J. G. H.

216. Kad sēkliņas izkrit. — J. G. H.

VĒSTULES HUMANITĀTES VEICINĀŠANAI

217. D., tālāk L., B. u. c. — domāti draugi, kuri it kā apmainās vēstulēm.

218. Pēc izteiciena kādā romiešu dramaturga Terencija komēdijā: *homo sum, humani nihil a me alienum puto*.

219. Apustulis — Pāvils vēstulē galatiešiem: 3, 28.

220. Māksla — šeit ar to jāsaprot jebkuras apgūtās iemaņas, prasmes, arī meistarība.

221. *Speremus atque agamus!* (Latīņu val.) — Cerēsim un rīkosimies!

222. Platons dialogā «Kratils». Abi šī vārda skaidrojumi ir apstrīdāmi.

223. Apollona vārdi — «Iliāda», XXI grāmata, 464—467.

224. Jupiters nožēlo Ahilleja nemirstīgos zirgus — «Iliāda», XVII grāmata, 442—447.

225. Sokrātiķu skola — uz Atēnu filozofu atsaucās vairākas skolas. Šeit domāta Platona skola.

226. Manu — mistisks ciltstēvs, kam indieši piedēvē t. s. Manu likumus.

227. *Humanus, humanissimus* (latīņu val.) — cilvēcis, viscilvēcīgākais.

228. *Humaniora* — cilvēciskās. XVIII gadsimta izpratnē — daijās zinātnes, sevišķi senās valodas un literatūras.

229. Slavens mūsu gadsimta karalis — Zviedrijas karalis Kārlis XII.

230. *Esprit de corps* (franču val.) — kārtas gars.

231. Romiešu cēzari — Romas imperatori.

232. *Covenant* (angļu val.) — līgums.

233. *The causes sake* (angļu val.) — lietas intereses.

234. Abadons — eņģelis atkritējs Klopštoka poēmā «Mesija».

235. Svāda ar pātagu rokā — tā attēloja romiešu Svādu, grieķu Peito (pārliecināšana), visvarenās runas mākslas dievi.

236. Morāliskis — par morāliskām 18. gadsimtā sauca visas garīgās un dvēseliskās attiecības starp cilvēkiem. Tikumiskais bija tikai daļa no morāliskā.

237. Likumdevējs — domāts Mozus.

238. Geilers fon Kaizersbergs (1478—1510) — sprediķotājs Štrāsburgas domā.

239. Ēteriskā pasaules jūra — poētisks gaisa apzīmējums.

240. Persijs — Auls Persijs Flaks (34—62), romiešu dzejnieks satīriķis. Viņa pirmā satīra Herdera tulkojumā sākas šādi: Kas to lasīs? — Nevieni! — Nevieni? — Divi vai neviens! (*Aut duo aut nemo!*)

241. Kalliope — episkās dzejas mūza.
242. Merkurījs — šis romiešu dievs atbilst ganāmpulku un tirdzniecības dievam Hermejam grieķu mitoloģijā.
243. Homēriādi — sengrieķu dzejnieki, Homēra sekotāji 8. gs. p. m. ē.
244. Odeons — Senajā Grieķijā ēka muzikālām un poētiskām sacensībām.
245. Līga un Ūnija — katoliskās un protestantiskās partijas Trīdesmitgadu kara (1618—1648) sākumā.
246. Mansfeldas Ernsts, Anhaltes Kristiāns, Veimāras Johans Ernsts un Bernhards, Gustavs Ādolfs, Bādenes Georgs — karavadoņi Trīdesmitgadu karā.
247. Mnēmosīne — atmiņas dieviete, deviņu mūzu māte grieķu mitoloģijā.
248. Mistērijas — viduslaikos dramatiskas izrādes ar reliģisku saturu.
249. Klosteru agendas — ainas par kristīgās pestīšanas tēmām. Šis ainas dievkalpojumu laikā baznīcās rādīja klosteru skolu audzēkņi.
250. Mefitīss — smacīgs, smacējošs.
251. Domu vecmāte — Sokrats savu metodi — ar uzvedinošiem jautājumiem palīdzēt veidot jaunas atziņas — salīdzināja ar vecmātes mākslu.
252. Pitagorisms — sengrieķu filozofa Pitagora (ap 570—ap 500 p. m. ē.) iedibināta skola guva panākumus matemātikas un fizikas jomā, taču cieta neveiksmi, mēģinot ietekmēt Dienviditālijas grieķu pilsētvalstu sabiedrisko dzīvi.
253. *Have!* (Latīņu val.) — Esi sveicināts! Paliec sveiks!
254. *Populus Romanus* (latīņu val.) — Romas tauta.
255. Klienti un kandidāti — klienti bija ietekmīgu romiešu aizbilstamie, kandidāti bija pretendenti uz sabiedriskiem amatiem.
256. Mīnojs, Ajaks — grieķu mitoloģijā mirušo tiesneši pazemes valstībā.
257. Likurģs — leģendārs Spartas likumdevējs 9. gs. p. m. ē.
258. Peisistratīdi — tirāna Peisistrata piekritēji. Peisistrats 552. g. p. m. ē. zaudēja savu varu pār Atēnām.
259. Edisons — Džozefs (1672—1719), angļu rakstnieks, žurnālists. Būdams morāliskā nedēļas izdevuma «*Spectator*» izdevējs, iestājās par Džona Mīltona poēmu «Zaudētā paradīze».
260. Geriks — Deivids (1717—1779), angļu aktieris. Panāca Šekspīra lugu uzvedumu atsākšanu un organizēja 1769. gada jubilejas svinības Šekspīra dzimtajā pilsētā Stretfordā pie Eivonas.
261. *Cariorem...* (latīņu val.) — Lai tēviņa mums ir dārgāka nekā mēs paši! Neprecīzi atveidota Cicerona frāze.

262. *Dulce* ... (latīņu val.) — Ir bauda un gods mirt par tēviju. Šī frāze pieder Horācijam.

263. Heloti — zemkopji, būtībā vergi Spartā.

264. Minerva — Romas pilsētas sargdieviete, atbilst grieķu Atēnai. Minervas dāvana atzīta par vērtīgāko, tādēļ viņa kļuva par pilsētas aizgādni.

265. Egērija — avota nimfa, leģendārā ķēniņa Numas sieva romiešu mitoloģijā. Viņas uzsūtītie sapņi Numam pavēstīja Romas dižo nākotni.

266. Ponts Eiksins — tā antikajā senatnē sauca Melno jūru.

267. Jona — jūdu praviētis (Vecā Derība, Jonas grāmata, 1. nod.). Kādu laiku bijis spiests pavadīt valzivs vēderā.

268. Nemesīda — atmaksas dieviete grieķu mitoloģijā. Arī Herders ticēja dievišķai atmaksai, kas soda ikvienu noziegumu.

269. Kapitolijs — viens no septiņiem Romas pakalniem. Kapitolijs tempļa zosis esot sacēlušas troksni un pamodinājušas sargus, kad tuvojies ienaidnieks.

270. Mēdeja — nonāvēja savus bērņus pēc tam, kad argonautu vadonis Jāsons, kas viņu kopā ar zelta aunādu bija pārvedis no Kolhīdas, apprecēja Korintas ķēniņa meitu Kreūsu.

271. Dēmons — grieķu mitoloģijā dievišķs spēks, gars. Dažas rindas tālāk Herders runā par «cilvēcības ģēniju».

272. Ļoti dziļdomīgs manuskripts — Herdera tuva drauga, kalnrūpniecības padomnieka Augusta fon Einzīdela «Idejas».

273. Senpjērs — Šarls de (1658—1743), abats, franču filozofs, pazīstams ar saviem tautu savienības un mūžīgā miera projektiem.

274. *Pax sempiterna* (latīņu val.) — mūžīgs miers.

275. Sv. Vita deja — nervu slimība, kas izpaužas galvenokārt sejas un roku muskuļu konvulsīvās kustībās.

276. Gajs Marijs (156—86 p.m.ē.), romiešu karavadonis. 101. g. p.m.ē. ar uzvaru beidza karu pret kimbriem un teitoniem.

277. Sulla — Lūcijs Kornēlijs (138—78 p.m.ē.), Senās Romas karavadonis. Asiņainajā pilsoņu karā uzvarēja Marija vadīto tautas partiju.

278. Atila — huņņu vadonis Ungārijā 5. gs. Rikoja postošus karagājienus Ziemeļitālijā un Francijā.

279. Tamerlāns — arī Timurs (1336—1405), bija Čingishana pēctecis. 1394. gadā nonāca līdz Maskavai.

280. Lipss Tulliāns — laupītāju bandas vadonis, sodīts ar nāvi Drēzdenē 1715. gadā.

281. Mazarīni, Luvuā, di Terrē — 17. gs. valstsvīri, atbildīgi par agresīvo Francijas politiku.

282. Nimrods — Vecajā Derībā minēts varens babiloniešu mednieks.

283. Basanas Ogs — šo valdnieku—milzi uzvarēja izraelīti, kas Mo-
zus vadībā ielauzās Palestīnā.

284. Nepublicētās un «apcirtās» vēstules — vēstules «Demokrā-
tija» un «Vācija un Franču revolūcija» ņemtas no 1792. gadā nepub-
licētā krājuma. Manuskriptā esošie Herdera svītrojumi šeit doti ie-
kavās.

285. Barbaru apmešanās Eiropā — acīmredzot domāts t. s. ģermāņu
tautu staigāšanas laikmets, kas sākās ap 375. gadu.

286. Persiflāža — izsmiekls, ironija.

287. Vendu valoda — slāvu valodas 18. gs. tika uzskatītas par ne-
piemērotām domu apmaiņai, tātad par nepilnvērtīgām.

288. Konstitūcija — 1792. gada septembrī sanākušais Francijas Na-
cionālais Konvents sprieda par jaunu konstitūciju, kam vajadzēja no-
mainīt 1789. gadā pasludināto konstitūciju.

289. Likumdošanas, tiesu un izpildu vara — Monteskjē «Likumu
garā» (1748) ierosināja varas sadalīšanu pēc angļu parauga.

290. Jūsu autors — Aristobūls (ap 300 p. m. ē.) uzrakstīja darbu par
Aleksandru Lielo.

291. Līdzīgi neaizsargātajai Itālijai — Itālija no 13. gs. līdz 19. gs.
bija Eiropas lielvalstu uzbrukumu mērķis un laupījums.

292. Amfikioni, Ahaju savienība, Panaitolijs — savienības reliģis-
kiem, ekonomiskiem un politiski militāriem mērķiem, ko veidoja an-
tikās Grieķijas pilsētvalstis.

293. Koalescence — cieša savienošanās.

294. Jeremijas trenodijas, «Babilonas ūdeņi» — raudu dziesmas Ve-
cajā Derībā.

295. No neliela sacerējuma — domāts Johana fon Millera patrio-
tisks, pret Franciju vērsts sacerējums «1796. gada augusta sākums».

296. Nogriezta matu cirta — romiešu mitoloģijā pazemes dieva
Orka valstībā mirušajiem nogrieza matus; matu nogriešanu uzskatīja
arī par pazemojuma un verdzības zīmi.

297. *Système de la Nature* — «Dabas sistēma», franču filozofa Pola
Anri Holbaha (1723—1789) galvenais darbs, izdots 1770. gadā.

298. Pandaimoniums — visu dievu kopēja svētnīca.

299. *Querelles Allemandes* (franču val.) — vācu nesaskaņas.

300. Dana un Bētele — šeit tika pielūgtas jūdu cilšu dievības, tur-
pretim pravieši iestājās par Jeruzalemes prioritāti.

301. Tartars — grieķu mitoloģijā dziļš bezdibenis, arī pazemes pa-
saule, mirušo valstība.

302. Ulrihts — šķiet, domāts 13. gs. dzejnieks Ulrihs fon Ešen-
bahs.

303. Empīrejs — viduslaiku izpratnē visaugstākās debesis.

IDEJAS PAR CILVĒCES VĒSTURES FILOZOFIJU

304. — Par ko tev dievs būt
Licis un kādā vietā starp cilvēkiem esi likts,
Saki.

Persijs

305. Hemsterheiss — Franss (1721—1790), holandiešu filozofs.
306. Leklerks — Žoržs Luī, grāfs de Bifons (1707—1788), franču dabaspētnieks. Viņa darbs «*Histoire naturelle, gènèrelle et particuliere*» (36 sējumi, Parīze, 1749—1780), kas vācu valodā pazīstams ar nosaukumu «Vispārējā dabas vēsture», Herderu nodarbināja jau studiju gados.
307. Ģeogonija — Zemes izcelšanās.
308. *Qualitates occultae* (latīņu val.) — apslēptās īpašības.
309. *Stamina* (latīņu val.), tāpat kā turpmāk *staminibus*, ir deklinācijas forma no *stamen* — pavediens; šeit ar nozīmi «audums».
310. Pēc 1775. g. zemestrīces, kas sagrāva Lisabonu, Voltērs uzrakstīja dzejoli, kurā apstrīdēja uzskatu, ka pasaulē viss ir labi iekārtots. Ģēte «Poēzijā un īstenībā» stāsta par līdzīgām domām no savas jaunības.
311. Pārdomātais maisījums — Zemes virsma.
312. Šķiedru struktūra — 18. gs. fizioloģijas izpratnē nervu šķiedras.
313. Sensitīvi — šeit: mimosas.
314. Skaistuma josta — Homērs tā sauc mīlas dievietes Afrodītes jostu.
315. Botāniskā filozofija — domāts Kārļa Linneja darbs «*Philosophia botanica*» (1751).
316. Unaū — trīspirkstu sliņķis.
317. Aī — divpirkstu sliņķis.
318. Antipodisks — pretējs.
319. Forsters — Johans (1729—1798), vācu dabaszinātnieks. Kopā ar dēlu Georgu viņš 1772.—1775. g. pavadīja Džeimsu Kuku tā otrajā ceļojumā apkārt pasaulei. 1780. g. J. Forsters kļuva par dabas vēstures profesoru Hallē.
320. *Disjecti membra poetae* (latīņu val.) — izsvaidīti dzejnieka locekļi (Horācijs. Satīras. — I, 4, 62).
321. Katoptrisks — reflektējošs.
322. Dobantons, Pero, Pallass — 17.—18. gs. franču dabas pētnieki.
323. Polikleits (5. gs. p. m. ē.), sengrieķu tēlnieks. Viņam tika piedēvēts sacerējums par cilvēka ķermeņa proporcijām.
324. Taisons — savā darbā «*Anatomy of a Pygmy compared with that of a monkey, an ape and a man*» (Londona, 1751).

325. Bontiuuss — Šarls de Bonē (1720—1793), šveiciešu dabaszinātnieks un filozofs, attīstīja t. s. šķiedru psiholoģiju (sk. arī 347. piezīmi).

326. Batels — 18. gs. franču dabaszinātnieks, pētījis primātus.

327. De la Bross — 18. gs. franču dabaszinātnieks. Novērojis un aprakstījis pērtiķus.

328. *Os intermaxillare* — Gēte 1784. g. martā atklāja, ka tas ir arī cilvēkam (līdz tam tika noliegts). Viņš Herderam 1784. g. 27. martā rakstīja: «Es to iedomājos arī sakarā ar tavu Veselumu, cik skaisti tas tajā iekļaujas.»

329. Perpendikulārs — *šeit*: vertikāls.

330. Viliss — 18. gs. dabaszinātnieks, sevišķu interesi veltīja zivīm un putniem.

331. Hallers — Albrehts fon (1708—1777), šveiciešu anatoms, fiziologs, botāniķis, ārsts un dzejnieks. Viņa darbs «*Elementa physiologiae corporis humani*» (8 sējumi, Lozanna, 1757—1766) spēcīgi ietekmēja Herdera uzskatus par ķermeņa, dvēseles un gara attiecībām.

332. Mēdeja — grieķu mitoloģijā Kolhīdas valdnieka Aiēta meita. Bēgot kopā ar Jāsonu, kas bija ieguvis zelta aunādu, viņa nonāvēja un sacirta gabalos savu jaunāko brāli Apsirtu un izkaisīja tā locekļus aiz sevis, lai aizkavētu vajātājus.

333. Abstrahēta psiholoģija — *šeit* domāta psiholoģija, kas dvēseli pēti neatkarīgi no ķermeņa fiziskajiem stāvokļiem.

334. Blūmenbahs — Johans Frīdrihs (1752—1840), medicīnas profesors Getingenē, antropoloģijas pamatlicējs.

335. *Cerebellum* (latīņu val.) — smadzenītes.

336. Brīnumtikls — domātas artērijas un vēnas.

337. Mežonīgā meitene no Songi — spēja šūpoļoties pārvietoties no koka uz koku un pārtika tikai no jēliem dabas produktiem.

338. Bērklis — Džordžs (1685—1753), angļu filozofs. Šeit Herders atsauca uz 1709. g. izdoto Bērklīja traktātu «Par redzi», taču nav gluži precīzs. Bērklis mūsu redzes uztvērumus izskaidroja ar divu dažādu maņu — taustes un redzes — kopdarbību. Tā kā Dievs starp abām izveidojis patvaļīgu sakaru, tad redzi varot nosaukt par Dieva valodu.

339. Bērnets — Džeimss, lords Monbodo (1714—1799). Herders uzrakstīja priekšvārdu viņa darba «*Of the Origin and Progress of Language*» (6 sējumi, 1773) pirmās daļas vācu tulkojumam. Monbodo daudz dzīvnieku (sevišķi putnu) spēju atdarināt artikulētas skaņas uzskatīja par svarīgu elementu cilvēka valodas izveidē.

340. *Mock-bird* (angļu val.) — putns atdarinātājs.

341. Atzīt savu sievu — šis izteiciens vairākkārt lietots Vecajā Derībā ar nozīmi «gulēt ar savu sievu».

342. Androgīnes — divdzimumu būtnes.

343. Senā grāmata — Ījaba grāmata Vecajā Derībā.
344. *Idem* (latīņu val.) — tas pats.
345. Gudrais — *šeit*: Sokrats.
346. Pēc romiešu dzejnieka Petronija (miris 66 m.ē.) rindas — «*Primos in orbe deos fecit timor*» («Pirmos dievus pasaulē radījušas bailes»).
347. Bonē — Šarls (1720—1793), šveiciešu filozofs. Viņš organisko pasauli izskaidroja, izejot no preeksistējošiem iedīgļiem, no kuriem attīstījušās tās eksistences formas. Dvēsele, organisks, neiznīcināms, iznīcināmā ķermenī ietverts dīgļis, noteica visu dzīvo būtņu attīstību.
348. Prīstlijs — Džozefs (1733—1804), angļu fiziologs. Viņš materialistiskās filozofijas garā iestājās par to, ka psiholoģijai jābūt fizioloģijas daļai.
349. ὄλη (sengrieķu val.) — pēc Aristoteļa: viela kā princips.
350. Semiotika — mācība par zīmju sistēmām, *šeit*: mācība, kas pēc dvēseles ārējām izpausmēm izdara secinājumus par cilvēka iekšējo stāvokli.
351. *Augura templa* — ierobežots apgabals debesis, kurā romiešu pareģi — auguri — novēroja putnu lidojumu.
352. Saka Hallers — Bifona «Vispārējās dabas vēstures» vācu izdevuma priekšvārdā (3. daļa, 1771—1774).
353. *atjaunojis visu savu ķermeni* — Herders atsaucas uz Hallera «*Elementa physiologiae corporis humani*» (VIII sējums, 1766).
354. Arī es biju Arkādijā! — pēc Pusēna gleznas, kur šie vārdi latīņu valodā redzami uz kāda kapākmens («*Et in Arcadia ego*»). Herdera laikā tie bieži citēti.
355. Silvāns — mežu, pļavu un dārzu dievība romiešu mitoloģijā.
356. Pongo — orangutānu dzimta.
357. Mallikolēzi, pevasi, aukuāni, longimani — primitīvas tautas, kuru nosaukumi mūsdienās aizmirsti. Herders ļoti labi pazina sava laika ceļojumu literatūru.
358. Araukāņi — veidoja lielu indiāņu cilšu grupu tagadējās Čīles un Rietumargentīnas teritorijā.
359. Mariānas — arhipelāgs Klusā okeāna rietumdaļā.
360. Jaunholandietis — sens austrālieša apzīmējums.
361. Armadils — bruņnešu pasuga.
362. Simpatētiski — ar slepenu spēku starpniecību.
363. Amfions — grieķu mitoloģijā Zeva un Antiopes dēls. Tika uzskatīts par pirmo dziesminieku. Hermejs viņam uzdāvinājis liru, kuras skaņas aizkustinājušas pat dzīvniekus un akmeņus.
364. Leibnics — Gotfrīds Vilhelms (1646—1716), vācu filozofs, matemātiķis. Neatkarīgi no Ņūtona izstrādāja diferenciālrēķinus. Izveidoja teoriju par t. s. monādēm kā pasaules pamata veidotājām. Herders viņa

darbos smēlis izšķirošas ierosmes savam darbam «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju».

365. Zulcers — Johans Georgs (1720—1779), Berlīnes filozofs. Uzrakstījis vairākus darbus par estētiku.

366. *slimnīcu* — Gēte Herderam 1787. g. 27. maijā raksta: «...uzskatu par iespējamu, ka humanitāte beidzot uzvarēs; vienīgi baidos, ka vienlaicīgi pasaule kļūs par lielu slimnīcu un cilvēki viens otram par slimnieku kopējiem.» Sakarā ar to Herders viņam deva šo atbildi.

367. Sezostriss III (1887—1850 p. m. ē.), Ēģiptes faraons. Viņa valdīšanas laikā Vidējā valsts sasniedza savu maksimālo lielumu.

368. Semiramīda (9. gs. p. m. ē.) — Asīrijas valdniece.

369. Tellūra — Zeme romiešu mitoloģijā.

370. Palingenēze — atdzimšana, piedzimšana no jauna. Tā ir viena no Herdera pamatdomām, kas šeit attiecināta uz tautu kultūras dzīvi.

371. *kam nepieciešams kungs* — to bija teicis Kants. Novērtējot apcerējuma «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju» otro daļu, viņš zobgalīgi atzīmējis, ka princips neesot tik slikts, taču, iespējams, to izteicis slikts cilvēks.

372. *valdības* — Herders šo nodaļu uzrakstīja pirms 1789. g. Franču revolūcijas.

373. Jūdu ķēniņš — domāts Dāvids.

374. Leviatāns — Bībelē minēts briesmonis.

375. *valsts principiem* — Herders visur saskata individuālo, detaļas. Viņš uzskata, ka nav iespējams konkrētu valsti īsti precīzi apzīmēt ar vienu vispārēju jēdzienu, piem., demokrātija.

376. 10. un 11. grāmatā Herders aplūko Austrumāzijas zemes, to skaitā Ķīnu, Koreju, Japānu, Tibetu, Indostānu. 12. grāmata veltīta senajām Rietumāzijas tautām un Ziemeļāfrikai (Babilona, Asīrija, Mēdija, Persija, Fenīcija, Kartāga, Ēģipte).

377. *politiskām partijām* — acīmredzot Herders norāda uz angļu Ostindijas kompānijas cīņām, kas veikli izmantoja ticības un cilšu nesaskaņas starp Indijas valdniekiem.

378. Psametihš (655—610 p. m. ē.), Ēģiptes faraons, atvēra Ēģipti svešzemniekiem, un to izmantoja galvenokārt grieķi.

379. Trogs — Pompejs (1. gs. p. m. ē.—1. gs. m. ē.), romiešu vēsturietis. Sarakstījis «Pasaules vēsturi».

380. *zilbju virkne* — ķīniešu valodas pamatā ir vienzilbes vārdi.

381. Mohēds — vidēja ranga parsu priesteris. Parsi ir no islama uz Indiju aizbēgušie zoroastrisma piekritēji — uguns pielūdzēji.

382. Pausanijs — sengrieķu rakstnieks. Ap 170. g. m. ē. sacerējis Grieķijas ceļojumu aprakstus.

383. Herma — pīlārs, bieži rotāts ar dieva Hermeja galvas atveidu.

384. Daidali — legendārā sengrieķu mitoloģijas tēla — māksli-
nieka — vārds lietots kā sugas vārds.

385. *iemācījusies staigāt* — salīdzinājumā ar senākiem darbiem,
sevišķi ar ēģiptiešu plastikas paraugiem, grieķu dievu statujas pama-
zām kļuva dinamiskākas un tādēļ izskatījās cilvēcīgākas (*Vinkelmanis*.
Senatnes mākslas vēsture. — 1. sēj. — 1. nod.).

386. *apdziedāja dzejnieks* — Feidijs stāstījis, ka ideju savai Zeva
statujai viņš aizguvis no Homēra sniegtā Zeva apraksta «Iliādā»
(I dziedājums).

387. Frīne, Laīda — slavenas hetēras 4. gs. p. m. ē. Frīne esot bijusi
modelis Prāksitela Knidas Afrodītes statujai.

388. Kampers — Pīters (1722—1789), holandiešu ārsts un astronoms.
Pētījis grieķu skaistuma ideāla problēmas. Grieķu statuju skaistumu
viņš centās izskaidrot, balstoties uz to proporcijām.

389. *ļoti senu dzejnieku sacerējumos* — Homērs «Iliādā» apraksta
Ahilleja vairoga izgatavošanu Hēfaista (Vulkāna) darbnīcā.

390. Kipsela lāde — šī dārgā, cilņiem greznotā Korintas tirāna Kip-
sela lāde glabājās Olimpijā.

391. Arhonti — 9 augstākās amatpersonas senajās Atēnās.

392. Gimnasijs — sākotnēji vieta jaunekļu fiziskajiem vingrināju-
miem, vēlāk — skola.

393. Pritanejs — augstāko amatpersonu — pritānu — nams. Tajā
bez maksas ēdināja nopelniem bagātus atēniešus.

394. Pniksa — pakalns Atēnās, kur parasti notika tautas sapulces.

395. *kā jaunākos laikos* — t. i., atsevišķiem bagātniekiem un aris-
tokrātiem.

396. *tikai ceļo* — Aleksandrs Lielais grieķu mākslu ieviesa visos
savas milzīgās valsts apgabalos.

397. Lielgrieķija — grieķu apdzīvotā Itālijas dienviddaļa.

398. Rodas koloss — 32 m augsta Saules dieva Hēlija bronzas sta-
tuja, uzstādīta 280. g. p. m. ē., gāja bojā zemestrīcē 224. g. p. m. ē.

399. Dēms — suverēna brīvu pilsoņu kopiena grieķu pilsētvalstīs.

400. Parrāsijs — grieķu gleznotājs 5. gs. beigās p. m. ē.

401. Drakonts — Atēnu likumdevējs ap 620. g. p. m. ē. Viņš izstrā-
dāja ļoti bargus krimināllikumus.

402. Solons — Atēnu likumdevējs ap 600 g. p. m. ē. Jau viņa dzī-
ves laikā sākās Peisistrata tirānija. Herders tās ļaundarības uzskata
par Solona izstrādātās konstitūcijas sekām.

403. Pelasgi — domājams, pirmsindoeiropiešu (egejiešu) cilšu atlie-
kas Grieķijā. To hronoloģiskā, etniskā un lingvistiskā klasifikācija ir
apstrīdama.

404. Rētors — runātājs, orators.

405. Abstrakta morāle — mājiens uz apgaismības ētiku, kas balstīta uz absolūtām prasībām vai Kanta morāles likumu *a priori*.

406. Monādes — Leibnica filozofijā vienkāršas garīgas būtnes, kas esot reālo parādību pamatā.

407. Dēmons — *šeit*: labā dievība. Sokrats esot dzirdējis iekšēju balsi, kas viņu pasargājusi no kļūdām.

408. Platons kādu laiku dzīvoja vispirms Vecākā, pēc tam Jaunākā Dionīsija (Sirakūzu tirāni) galmā, līdz abiem kļuva nevēlams.

409. Kēnišķais skolnieks — Maķedonijas valdnieks Aleksandrs. Aristotelis kādu laiku bija viņa audzinātājs.

410. Ptolemaji — kopš 323. g. p. m. ē. valdīja Ēģiptē. Nozīmīgākais no tiem bija Ptolemajs II Filadelfs (309—246 p. m. ē.). Viņš Aleksandrijā nodibināja muzeju un bibliotēku.

411. «Amazonija», «Tebaīda», «Eirēsione», «Margīts» — darbi, ko vēlajos viduslaikos piedēvēja Homēram.

412. Arhilohs, Simonīds, Alkajs — sengrieķu dzejnieki (ap 700—500 p. m. ē.).

413. Teofrasts (ap 372—ap 287 p. m. ē.), viens no vispusīgākajiem antikās senatnes zinātniekiem, Aristoteļa skolnieks un draugs.

414. Filēmons (365/60—264/63 p. m. ē.), sengrieķu komediogrāfs. Līdzās Menandram viņš ir t. s. jaunatiskās komēdijas izcilākais pārstāvis.

415. Menandrs (342—291 p. m. ē.), sengrieķu komediogrāfs, jaunatiskās komēdijas izcilākais pārstāvis. Pilnībā saglabājusies viena no viņa komēdijām (no citām — fragmenti).

416. *apsildīt veselu gadu* — mājiens uz nostāstu par to, ka kalifa Omara laikā (641. g.) Aleksandrijas pirtis veselu pusgadu pēc pilsētas iekarošanas apsildītas, dedzinot bibliotēkā atrastās grāmatas.

417. Propileji — ieeja Atēnu akropolē.

418. *ar vai bez vārda* — Tukidīds Perikla valdīšanu Atēnās raksturo šādi: «pēc nosaukuma — tautas kundzība, īstenībā — valsts pirmā vīra kundzība».

419. *pret diviem lielās Āzijas ķēniņiem* — Dārijs (521—485 p. m. ē.) un Kserkss (?—465 p. m. ē.), iniciatori persiešu kariem pret Grieķiju. Šie kari ilga no 500. līdz 449. g. p. m. ē.

420. Delfu orākuls — tas grieķiem bija ieteicis aizstāvēties aiz koka mūriem, t. i., kuģos.

421. *abi spartiešu kari* — t. s. Korintas karš (395—387 p. m. ē.) starp Atēnām un Spartu un Tēbu karavadoņa Epameinonda gājiens pret Spartu (371. g. p. m. ē. — kauja pie Leiktrām, 362. g. p. m. ē. — kauja pie Mantinejas).

422. *filipizēja* — Delfu orākula pareģojumi bija formulēti Filipa garā.

423. Sulla — romiešu karavadonis, uz Grieķijas zemes uzvarēja divās kaujās pret Pontas valdnieku Mitridatu.

424. Alarihs (ap 370—410), rietumgotu valdnieks. 395. g. izpostīja Grieķiju.

425. Ksenofonta atkāpšanās — Ksenofons atveda atpakaļ no Persijas līdz Melnajai jūrai grieķu algotņus, kas 401. g. p. m. ē. bija kalpojuši Kīram Jaunākajam cīņā pret viņa brāli Artakserksu. To Ksenofons aprakstījis savā «Anabāzē».

426. Īkara jūra — Krētas jūra.

427. Pella — Maķedonijas valdnieku rezidence.

428. Baktra — Baktrija, valsts Mazāzijas centrā. Pateicoties Aleksandram, tā piedzīvoja spēcīgu grieķu valodas un kultūras ietekmi.

429. Laupītājputni — diadohi, Aleksandra karavadoņi, pie kuriem piederēja arī Seleiks un viņa pēcnācēji — seleikīdi, ilgi cīnījās savā starpā. Tikai kauja pie Ipsas 301. g. p. m. ē. noveda pie Aleksandra impērijas galīgas sadalīšanas.

430. *sacentās* — Ēģiptes valdnieks Ptolemajs II Filadelfs (285—247), Aleksandrijas bibliotēkas dibinātājs, kavēja Pergamas valdnieka Eimena I centienus, aizliedzot papirusa («papīra») izvešanu. Pergamā tādēļ rakstīja uz dzīvnieku ādām («pergamenta»).

431. *sadegšanu* — Aleksandrijas bibliotēka nodega, kad 47. g. p. m. ē. pilsētas iedzīvotāji sacēlās pret Cēzaru.

432. Filopoimens (253—183 p. m. ē.), Ahaju savienības stratēgs. Sekmīgi cīnījās pret Spartu.

433. Arāts (271—213 p. m. ē.), Filopoimena priekšgājējs Ahaju savienības stratēga postenī.

434. Lūcijs Mummījs — 146. g. p. m. ē. ieņēma un nopostīja Korintu.

435. Lūcijs Emilijs Pauls — iekaroja, izlaupīja un sadalīja Maķedoniju.

436. Zaleiks — slavens lokriešu likumdevējs Dienviditālijā.

437. Haronds — likumdevējs no Katanes.

438. Diokls — likumdevējs Dienviditālijā.

439. Nimfa Partenope — Neapole atradās šīs nimfas godināšanas vietā.

440. Cerera — lauku auglības dieviete, sevišķi godināta labības laukiem bagātajā Sicīlijā.

441. Hērakla stabi — klintis abpus Gibraltāra šaurumam.

442. Tikai 18. gs. 2. pusē līdzās interesei par romiešiem modās interese par grieķu kultūru.

443. Kalipso sala — nimfas Kalipso salā Ogigijā pēc kuģa avārijas tika izmests krastā Odisejs. Kalipso Odisejam solīja mūžīgu jaunību, ja viņš pie tās paliktu.

444. Alkinoja sala — arī Sherijas sala, kuras krastā Odisejs tika izmests. Alkings, faiāku valdnieks, laipni uzņēma Odiseju savā pilī.

445. Hrisostoms — Jānis Zeltamute (ap 350—407), ražīgākais grieķu kristīgais autors, bijis Konstantinopoles bīskaps.

446. Aristofāns rakstīja satīriskas komēdijas.

447. Epikūrs (342 vai 341—271 vai 270 p. m. ē.), sengrieķu filozofs. Mācīja, ka laimīga ir dzīve ar vienmēr možu, jautru garu.

448. Zēnons (ap 300 p. m. ē.), nodibināja Atēnās stoicisma filozofijas skolu, kas sludināja mierīgu garu visās dzīves situācijās.

449. Platona gads — 10 000 gadu periods, kura laikā dvēsele šķīstās savā ceļojumā caur cilvēkiem un dzīvniekiem. Par to Platons runā dialogā «Faidons».

450. Epicikloīda — *šeit*: brīva, viegla riņķveida kustība.

451. Kapti — pareizāk: Šihaṭi, Ķīnas imperators. 3. gs. sākumā aizkavēja Ķīnas sašķelšanos, uzbūvēja Lielo Ķīnas mūri aizsardzībai pret ziemeļu nomadiem. Cīņā ar reakcionārajiem augstmaņiem lika sadedzināt visas vēstures grāmatas.

452. Vācu tautas — vārda «vācu» vietā jādodomā «ģermāņu». 18. gs. zināšanas par Eiropas, sevišķi Vācijas, seno vēsturi bija ļoti trūcīgas un bieži vien kļūdainas.

453. Gāli — domāti galli un ķelti.

454. Kimri — domāti kimbri.

455. *aplenuši Konstantinopoli* — tas notika vairākkārt tautu stāigāšanas laikmetā, vēlāk — 1085. g. normaņa Robēra Žiskāra vadībā 4. krusta kara laikā.

456. 113.—106. g. p. m. ē. teitoņi un kimri karoja Romas impērijas teritorijā.

457. Ariovists — Jūlijs Cēzars 58. g. p. m. ē. uzvarēja Galliju apdraudošo svēbu vadoni Ariovistu kaujā pie tagadējās Mīlhauzenes Elzasā.

458. Marobods — markomāņu vadonis Bohēmijā, no kurienes apdraudēja Romas pozīcijas pie Donavas un Elbas.

459. Hermanis jeb Arminijs — herusku vadonis. Iznīcināja romiešu armiju kaujā Teitoburgas mežā 9. g. m. ē.

460. Vācu valodā *schweifen* nozīmē klaiņot (svēvi), *wandeln* — stāigāt (vandaļi).

461. Skandināvijas goti — Herders mazāk domāja par gotu izcelsmi no Skandināvijas (Gotlande), bet vairāk par Skandināvijā dzīvojošajiem ziemeļģermāņiem vispār.

462. Toits, Tvisto, Manns, Hertā, Vodans — Tacita «Ģermānijā» minēti ģermāņu dievi.

463. ... *nevaram neko daudz uzrādīt* — 1782. g. iespiesto «Nibe-

lungu dziesmu» Herders nevērtēja augstu, tāpat kā Bodmera izdoto «Parsivālu» un «Minnezengerus» (Cīrihe, 1757).

464. Slāvu tautas — Herdera ļoti vispārīgo slāvu raksturojumu modernā ģermānistika un slāvistika stipri kritizē.

465. Hēraklijs (575—641), Bizantijas imperators. Nemierīgajā tautu staigāšanas laikmetā glāba impēriju no lielām briesmām.

466. Friaula — apgabals Ziemeļitālijā.

467. Vineta — to nav dibinājuši slāvi. Šis vārds radās, nepareizi lasot vikingu tirdzniecības apmetnes Jumnetas nosaukumu (Vollinas salā).

468. Eksjūdaizms — ārpus jūdaisma un pretstatā tam attīstīta mācība.

469. «Tāpatīgs» un «līdzīgs» (sengrieķu val.). Jautājums par to, vai Kristus ir dievam tāpatīgs vai tikai līdzīgs, Nikajas koncilā 325. g. tika atrisināts par labu pirmajam viedoklim.

470. *Pisciculi christiani* (latīņu val.) — kristīgās zivtiņas.

471. Esēni — jūdu sekta Palestīnā 2. gs. p. m. ē.

472. Terapeiti — grieķu filozofijas ietekmēta jūdu sekta Ēģiptē. Tās piekritēji dzīvoja nošķirtībā kā mūki.

473. Bonzas — budistu mūki un priesteri.

474. Lamas — budistu (lamaistu) priesteri Tibetā.

475. Paraklēts — Jāņa evaņģēlijā apustuļiem apsolītais mierinātais gars.

476. Hiliasti — kristiešu sekta, tic tūkstošgadīgai mesijas valstībai virs zemes pirms pastarās tiesas un pasaules gala.

477. Anabaptisti — «pārkristītāji». Uzstājas par kristīšanu tādā vecumā, kad cilvēks jau ir apzinīgs; noliedz baznīcas hierarhiju.

478. Donātisti — 313. g. Kartāgā ievēlētā bīskapa Donāta piekritēji un sekotāji. Tika nosodīti vairākās sinodēs, vajāti, apkaroti un beidzot bija spiesti pāriet katolicismā.

479. Montānisti — radikāla kristiešu sekta, ko 2. gs. vidū nodibināja Montāns (miris ap 180). Viņš sevi uzskatīja par pēdējās atklāsmes iemiesojumu. Montānisti gaidīja tuvo pasaules galu un Dieva tūkstošgadīgo valstību.

480. Priscilliānisti — spāņu ķecera Priscilliāna sekotāji. Viņu sektai bija raksturīgas no maniheisma aizgūtas askētisma tendences un principiāls duālisms. Priscilliāns tika sodīts ar nāvi pēc imperatora Maksima pavēles Trīrā 385. g. Sekta pastāvēja līdz 6. gs.

481. Cirkumcellioni — to pašnosaukums — agonistiķi, arī Kristus karotāji. Sociāli reliģiska kustība Ziemeļāfrikā apmēram kopš 340. g. To varētu raksturot kā donātisma kreiso spārnū.

482. Tirdzniecības valsts — domāta Hanzas savienība.

483. Romiešu paražas — *šeit*: Romas katoļu baznīcas rituāli.

484. *pēc Pārīzes skolas parauga* — Pārīzes Sorbonna kalpoja par

paraugu, dibinot universitātes Prāgā (1346), Vīnē (1365), Heidelbergā (1386), Keļnē (1388), Erfurtē (1392), Leipcigā (1409).

485. Cits dženovietis — Kristofors Kolumbs dzimis Dženovā.

486. Salvīno — kāds kapa uzraksts Florencē, datēts ar 1317. gadu. Salvīno delji Armati min kā briļļu izgudrotāju. Palielināmie stikli gan bija pazīstami jau agrāk.

487. Gvido no Areco (ap 992—1050), viduslaiku mūzikas teorētiķis. Ieviesa piecas nošu līnijas.

TĪRĀ PRĀTA KRITIKAS METAKRITIKA

488. J. G. Herderam ar I. Kantu izveidojās visai sarežģītas un pret-runīgas attiecības. Studēdams Kēnigsbergas universitātē, Herders, kā jau atzīmēts priekšvārdā, ar interesi un simpātijām klausās toreiz vēl jaunā maģistra I. Kanta oriģinālās lekcijas un viņa pievilcīgo tēlu vispusīgi atklāj savā darbā «Vēstules humanitātes veicināšanai». I. Kanta pirmskritiskā perioda darbi lielā mērā iespaidoja J. G. Herdera natūrfilozofiskos uzskatus.

Taču vēlāk Herders kļūst par vairāku Kanta darbu kritiķi un dedzīgi polemizē par kara un miera problēmu (Kanta darba «Par mūžīgo mieru» sakarā), par izziņas teorijas jautājumiem Kanta «Tīrā prāta kritikā» un estētikas problēmām «Spriešanas spēju kritikā».

Cēloņi šādai attieksmei (attieksmes maiņai) ir vairāki. Pirmkārt, Herders uzskatīja, ka savos kritiskā perioda darbos Kants atkāpies no sākotnējiem «stabilajiem un skaidrajiem» uzskatiem un nonācis no realitātes atrautās abstrakcijās, pārliekā subjektīvismā un skepticismā. Tas nesaskanēja ar Herdera kā vēsturiskā un gnozeoloģiskā optimista, lielā mērā — arī empīriķa viedokli. Otrkārt, Herderu aizvainoja viņa vērienīgi iecerētā darba «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju» pirmo iznākušo nodaļu kritika. Kants apvainoja Herderu izmantoto argumentu pretrunīgumā, izbojāja viņa rakstības emocionālo, asociācijām bagāto manieri. Treškārt, iespējams, zināms iespaids bija Herdera draugam J. G. Hāmanim, kas arī izturējās kritiski pret dažām Kanta idejām un 1784. gadā uzrakstīja apceri «Saprāta pūrisma kritika» (publicēta 1800. g.).

Neapšaubāmi, Kanta «Tīrā prāta kritikai» bija svarīga loma filozofijas vēsturē, jo tā darija galu K. Volfa valdošās metafizikas šaurībai, atklāja izziņas procesa pretrunas, lika pamatu J. G. Fihtes un G. V. Hēgeļa dialektikai.

Herders savā darbā «Tīrā prāta kritikas metakritika» (1799), kas iznāca 18 gadus pēc Kanta «Tīrā prāta kritikas» (1781) publicēšanas, detalizēti polemizē ar savu izcilo laikabiedru visos galvenajos izziņas teorijas jautājumos.

Herders iebilst pret cilvēka apziņas saskaldīšanu dažādās atsevišķās «spējās», «prātos» un objektīvās pasaules dališanu «parādībās» un «lietās sevī». Viņš noliedz «tīrā prāta aprioros spriedumus»; telpa un laiks Herderam atšķirībā no Kanta ir nevis «vērojuma formas», bet gan pašu priekšmetu īpašības. Herders uzsver, ka «prātu» vajag pētīt, nevis nodarboties ar tā kritiku. Panteismam, vitālismam tuvā, gaišā pasaules uztvere, kas raksturīga Herderam, bija pretrunā ar Kanta tēzi par cilvēka iedabā ielēgto egoistisko, jauno sākotni, kā arī ar viņa vispārējo tendenci ierobežot cilvēka pasaules izziņas iespējas.

Taču, vērsdamies pret Kanta apriorismu un stiprinādams vēsturisko pieeju izziņai, Herders lielā mērā ignorēja Kanta teorijas stipro pusi — atziņu par izziņas procesa pretrunīgo raksturu, Kanta antinomijas, dialektiku. Viņš arī nespēja izvairīties no zināmas sīkumainības, aplūkojot atsevišķus terminus, Kanta izklāsta manieri utt.

Taču Herdera «Tīrā prāta kritikas metakritika» (no kura šeit ievietoti tikai daži būtiskākie fragmenti) ir zīmīgs apgaismības gadsimta nogales dokuments, liecinājums dedzīgai tieksmei pēc patiesības un sevis apliecinājuma. Jāpiekrīt R. Kūlim, kurš Herdera un Kanta attieksmju sakarā raksta: «Neraugoties uz dzelīgo vēršanos pret Kantu (. . .), principiālās, lielās liniņās viņi abi pieder pie vienas «nometnes», kas it īpaši skaidri redzams no mūsdienu viedokļa. Herders ir atstājis labvēlības pilnu liecību par savu pazišanos ar Kantu.» (*Kants I. Praktiskā prāta kritika.* — R., 1988. — Priekšvārds. — 10. lpp.)

489. Tomass Torilds, viens no dižākajiem savas tēvzemes dēliem, dzimis Kongelfā, Rietumgotlandē, 1759. gada 3. martā. Pirmo zinātnisko izglītību viņš ieguva Gēteborgas skolā un ģimnāzijā; pēc tam viņš apmeklēja universitāti Lundā un Upsalā. 1788. gada 22. martā viņš Upsalā karaļa Gustava III klātbūtnē aizstāvēja savu pirmo akadēmisko disertāciju — «*Critik öfver Montesquieu*». Apliecinot savu atzinību, karalis pie viņa atsūtīja divus kambarkungus, lai apliecinātu savu gandarījumu. Tajā pašā gadā viņš aizbrauca uz Angliju, kur līdz ar citiem sacerējiem izdeva arī darbu «*True Heavenly Religion*» (Londona, 1790). Pēc tam T. Torilds atgriezās dzimtenē. 1793. gadā, Kārļa XIII aizbildniecības laikā, par savu sacerējumu «*Allmänna Förstandets Frihet, till Konungen och Folket*» viņš tika pakļauts ostrakismam (kā savulaik Aristīds). Tad caur Kopenhāģenu T. Torilds devās uz Lībeku, kur uzturējās līdz 1795. gadam, kad valdība, atzīstot nodarīto pārestību, viņu iecēla par profesoru un bibliotekāru Greifsvaldes universitātē. T. Torilds miris Greifsvaldē 1808. gada 1. oktobrī. No visiem viņa sacerējumiem, kuri varētu veidot aptuveni astoņus līdz desmit sējumus un kurus tagad Upsalā sāk izdot, jau publicētas trīs daļas. (Greifsvalde, 1826. gada 30. novembris) — J. G. H.

490. Apmēram kā Heine «Kritikas mežus» (13. un 14. sējumā «Par Literatūru un Mākslu»). — J. G. H.

491. Otrais, labotais izdevums, 1787. — J. G. H.

492. Loks, Leibnics, Hjūms, Rīds utt. sekojuši valodas lietojumam, jo savus darbus nosaukuši — «*An Essay Concerning Human Understanding*», «*Nouveaux Essais sur l'entendement humain*», «*Treatise on human nature*» utt. Citās, noteiktākās valodās nosaukums «*Critica intellectus humani*», «*Critique de la pure raison*», «*Critic on human understanding*» tūlīt izraisītu nepatīkamu priekšstatu, jo tikai par *critiqueur* saka: «*Il critique la raison humaine.*» — J. G. H.

493. Prologs jebkurai nākotnes metakritikai, kas varēs apliecināt sevi kā zinātne. R., 1783. — Priekšv. — 14. lpp. — J. G. H.

494. S. Zulcera prāta jēdziena dalījums, viņa piezīme par valodas ietekmi uz prātu un prāta ietekmi uz valodu. (Dažādi filozofiski raksti. — 1. d., 246. lpp.; 2. d., 168. lpp.; Lamberta «Semiotika» utt.) — J. G. H.

495. Sk. 364. piezīmi.

496. Loks — Džons (1632—1704), angļu filozofs apgaismotājs, materiālistiskā sensuālisma pamatotājs, liberālisma idejiski politiskās doktrīnas izveidotājs. Izziņas teorija izstrādāta darbā «Eseja par cilvēka sapratni» (1690, latv. v. — 1977).

497. *Perhaps it was for mankind a lucky mistake (for it was a mistake), which Mr. Locke made, when he called his book «An Essay on human Understanding». For some part of the unestimable benefit of that book has, merely on account of its title, reached to many thousand more than, I fear, it would have done, had he called it (what it is merely) / A Grammatical Essay or a Treatise on Words, on Language; Horne Tooke ελεαπτερο.* — P. 42. — J. G. H.

498. Scaligers — Žožefs Žists (1540—1609), itāļu izcelsmes franču vēsturnieks, humānists, antikās vēstures zinātniskās hronoloģijas un unificētas laika skaitīšanas sistēmas pamatlicējs.

499. *Scaliger de causs. lat. linquae. Praef.* — J. G. H.

500. Platons, sk. 32. piezīmi.

501. *Scaliger ...* — 1. lpp. — J. G. H.

502. *Nouveau Essai sur l'entendement humain. P. 4: no Oeuvr. philosophiques de Leibniz, publiés par Raspe.* — J. G. H.

503. *Kants I.* Par atklājumu, pēc kura jebkādu jaunu tīrā prāta kritiku padarīs lieku kāda vecāka. — Kēnigsberga, 1790. — J. G. H.

504. Tīrā prāta kritika. — 2., 3. lpp. — J. G. H.

505. 3. lpp. — J. G. H.

506. 6. lpp. — J. G. H.

507. 10. lpp. — J. G. H.

508. Šis iedalījums attiecībā uz cilvēka saprāta kritiku ir neaizstājams, tādēļ ir pelnījis, ka to uzskata par klasisku. Prolegomeni. — 30., 31. lpp. — J. G. H.

509. 10.—30. lpp. — J. G. H.

510. Ka šī ir nosaukto matemātisko jēdzienu kārtība un ģenēze, nevis pretējā — no punkta uz ķermeni —, vairākkārt parādījis Kestners (sk. *Hamburg. Magazin.* — 4. d., 46. lpp.; 21. d., 90. lpp. u. c.). — J. G. H.

511. «Tā kā šie pirmieņēmumi mums vajadzīgi, pirms varam izdarīt galīgo secinājumu, tad pirmieņēmumi atrodas pirms noslēguma secinājuma, un tas tiešām nozīmē atrasties *a priori*. Turpretim, ja šo pirmieņēmumu mums nav vai mums tādi nav zināmi, lai varētu izdarīt galīgo secinājumu, tad mums nav cita līdzekļa kā vien pieredze. Tas padarīts par *posteriori*. Taču viegli saskatāms, ka šie abi jēdzieni jāņem atbilstīgi. Jo, ja gribētu secināt, ka ne tikai tiešās pieredzes dati, bet arī viss, ko mēs no tiem varam atrast, ir *a posteriori*, tad jēdziens *a priori* būtu pielietojams tajos nedaudzajos gadījumos, kur mēs secinājumu ceļā varam kaut ko noteikt iepriekš, jo tādā gadījumā mums nebūtu jāpateicas nevienam no pieredzes pirmieņēmumiem. Un tā visā mūsu izziņā itin nekas nebūtu *a priori*.» Lamberta «Organons». — 636., 637., 413., 414. lpp. — J. G. H.

512. 11. lpp. — J. G. H.

513. Tirā prāta kritika. — 14. lpp. — J. G. H.

514. 15. lpp. — J. G. H.

515. Neviena matemātikas mācību grāmata nav atstājusi bez ievēriības abu metožu atšķirību, tāpat arī gandrīz neviena loģika. Lamberts savā «Organonā» un savos «Traktātos par loģiku» asprātīgi aplūkojis abas metodes, bet, protams, tikai kā metodes, un tikai tur abi jēdzieni arī iederas. — J. G. H.

516. 17. lpp. — J. G. H.

517. 19. lpp. — J. G. H.

KALLIGONE

518. J. G. Herdera darbs «Kalligone» uzrakstīts 1799.—1800. g., publicēts 1800. g. Pats jēdziens «kalligone» ir Herdera jaundarinājums, kura pamatā ir sengrieķu vārds. «Kalligone» nozīmē «skaistradītā». Šajā darbā Herders polemizē ar I. Kantu estētikas jautājumos, kas izklāstīti viņa darbā «Spriešanas spēju kritika» (1791). Uz šo izdevumu arī balstās Herders savās lappušu norādēs. Savā polemikā ar Kantu Herders vēršas galvenokārt pret viņa formālā aspekta akcentējumu mākslā un subjektīvās attieksmes absolutizāciju.

Kanta skatījumā māksla ir balstīta uz neieinteresētu vērojumu; tajā izziņas un morālā vērtējuma elementa nav vai arī tas ir nebūtisks;

mākslas darbam ir sava mērķtiecīga forma bez priekšstata par kādu ārpus tās esošu apzinātu mērķi; estētiskais baudījums pielīdzināts spēlei un lielā mērā balstīts uz to; skaistais sniedz baudījumu «ārpus jēdziena», t. i., kā tīrā forma.

Vairākos savos darbos Herders atklājas kā «brīvs», asociācijām bagāts esejists, bet «Kalligonē» (tāpat kā «Tīrā prāta kritikas metakritikā») viņš izmanto noteiktu sistēmu. Iepriekš minētajai Kanta estētiskajai sistēmai viņš secīgi un konsekventi pretī nostatī savus sistemātiski sakārtotos, loģiski un vēsturiski argumentētos secinājumus. Galvenie no tiem ir šādi. Jebkurai mākslai ir cilvēka noteikti un sabiedriski izveidojušies mērķi. Māksla ir radusies un attīstījusies, balstoties uz cilvēka vajadzībām, un tā tiecas šīs vajadzības funkcionāli apmierināt. Spēle ir tikai viens no mākslas avotiem un viena no mākslas funkcijām (tās ir plašākas un daudzveidīgākas). Īsta māksla ir dziļi saturiska, tālab nevar eksistēt «bez jēdziena», apmierināties ar «tiro formu». («Forma bez satura — tukšs katls . . ., pašu formu veido cilvēka gars.») Mākslas darbs daudzām saitēm savienots ar dzīves realitātēm, kuras tas attēlo, individualizē un vispārina. Izzinošais, estētiskais un ētiskais mākslā nav ne šķirami, ne arī pretstatāmi. Tie ir organiski vienoti. Mākslas augstākais uzdevums — virzīt individu uz cilvēcisko, uz humanisma ideāliem. Šos ideālus Herders tiecas stiprināt savos iepriekšējos darbos, īpaši apcerējumā «Idejas par cilvēces vēstures filozofiju».

519. *Kants I. Spriešanas spēju kritika* (7. lpp.). Turklāt tā nopel «gluži ierastu tās divkāršās nozīmes sajaukšanu, kāda var būt vārdam «uztvērums», un to izskaidro ar «maņu objektīvu priekšstatu ar citkārt ierasto nosaukumu «sajūta»». Pļavu zaļā krāsa piederot pie objektīvā uztvēruma, bet to patīkamība — pie subjektīvā uztvēruma, kas nedod priekšmeta priekšstatu. Nosaukums, kas novirzās gan no valodas normas, gan no dabas. Neviens nesaka — «objektīvs uztvērums», jo ikviens uztvērums ir subjektīvs, t. i., uztverošajā, nevis objektā, lai tā būtu zaļā krāsa, kas noteikti ir tikai manās acīs, vai kas cits. Objektīvi uztvērumi nav uztvērumi, taču arī subjektīvie nav iespējami bez objekta. Jo uztvert nozīmē kaut ko sev iekšēji atrast, atradumu piesavināties; pamatnosacījums tam vienmēr ir kāds objekts, ko es atrodu (pat tad, ja tas būtu kaut kas manī). — *J. G. H.*

520. Kritika. — 9. lpp. — *J. G. H.* norāde uz I. Kanta darbu «Spriešanas spēju kritika».

521. Kritika. — 10. lpp. — *J. G. H.*

522. Kritika. — 14., 16. lpp. — *J. G. H.*

523. Kritika. — 3. lpp. — *J. G. H.*

524. Kritika. — 16. lpp. — *J. G. H.*

525. Kritika. — 17. lpp. — *J. G. H.*

526. Kritika. — 32. lpp. — J. G. H.

527. Kritika. — 60. lpp. — J. G. H.

528. Kritika. — 4. lpp. — J. G. H.

529. Berkley. «*On the Principles of Human Knowledge*» un viņa «*New Theory of Vision*». G. Berkley's Works. — Vol. I. — Lond., 1781. — Diderot. «*Lettres sur les aveugles*» un Čezeldena izteiktās piezīmes par akliem no dzimšanas un redzi atguvušiem Smita—Kestnera «Optikā», Pristlija—Klīgela «Optikas vēsturē» utt. — J. G. H.

530. Jau Mikelandželo domāja par *figura serpentinata*, ko viņš tomēr saistīja ar *piramidale*, ar *cono*, ar *fiamma del foco*. Parents pētīja ķermeņa skaistumu, *des contours elegans, des inflexions douces et lentes* matemātiski; tas nebija smalki, ka viņu, kam bija daudz pretinieku, atbaidīja ar izsmieklu. Mūslaikos Hogārts, kas nebūt nebija skaistuma gleznotājs, iekustināja viļņveida un čūskveida līniju kā pievilcības un daiļuma kontūru; par viņa «Skaistuma analīzi» (tulkots, Berlīne, 1754) tikpat pieticīgi, cik pamatīgi spriež Pielikums Hāgedorna «Pārdomām par glezniecību» (Leipc., 1762. — 2. d. — 795. lpp.) — J. G. H.

531. Ņūtons — Izaks (1643—1727), angļu dabaszinātnieks, viens no klasiskās fizikas un mehānikas pamatlicējiem. Galvenie zinātniskie darbi — optikā, mehānikā, astronomijā, matemātikā. Herdera pieminētās Ņūtona «septiņas vienkāršās krāsas» attiecas uz Ņūtona pētījumiem gaismas interferences jomā. Ņūtons atklāja gredzenveida krāsu joslas, kas nosauktas par Ņūtona gredzeniem (pirmo reizi aprakstīti 1675. gadā).

532. Sk. Tob. Mayer. *De affinitate colorum in app. ej. ineditis.* — *Getingene, 1775.* — Vol. I. — P. 31. — J. G. H.

533. Sk. Mengss. Domas par skaistumu. — Cīrihe, 1774. — J. G. H.

534. Odeons — respektabla celtne Atēnās, kurā notika muzikālas sacensības.

535. Garīdznieks Lui Bertrāns Kastels (1688—1757) izgudroja «krāsu klaviatūru» ar citu citai sekojošu krāsu gammu. To franču valodā sauca par *clavecin de couler* vai *clavecine oculaire* (vāciski — *Farbenklavier*). Tajā krāsu secībai klaviatūrā jātransformējas noteiktā skaņu secībā un maiņā.

536. Kritika. — 208., 209. lpp. — J. G. H.

537. Kritika. — 210. lpp. — J. G. H.

538. Kritika. — 216., 218. lpp. — J. G. H.

539. Kritika. — 221. lpp. — J. G. H.

540. Kritika. — 68. lpp. — J. G. H.

541. *Sekspīrs* V. Sapnis vasaras naktī. — J. G. H.

542. Filologa krusta kari. — 196. lpp. — J. G. H. Šis darbs iznāca 1762. gadā. Tā autors J. G. Hāmanis bija tuvs Herdera draugs, viņa

folkloristisko pētījumu stimulētājs un atbalstītājs Herdera Rīgas periodā.

543. *Aphorism CXXIV.* — J. G. H. Frānsisa Bēkona (1561—1626) aforismus latviski sk. viņa darbu izlasē «Jaunais organons» (R.: Zvaigzne, 1989), kur detalizēti izklāstīta Herdera pieminētā zinātniskās indukcijas metode un izvērsta cīņa pret galvenajiem izziņas traucēkļiem — «elkiem».

544. Kritika. — 204., 205. lpp. — J. G. H.

545. Kritika. — 205. lpp. — J. G. H.

546. Nodaļas «Plastika — daiļa cilvēcības māksla» pamatā ir Francijā 1770. gadā pabeigtais darbs «Plastika». Tajā Herders visai izvērsti iztirzā tēlniecības vēsturi, tās sintēzi ar arhitektūru, detalizēti analizē skulptūras psiholoģisko uztveri un tās radīto estētisko pārdzīvojumu. Ir saglabājušies vairāki pirmuzmetumi un rokraksta pēdējā redakcija. Darbs grāmatā publicēts 1778. gadā.

547. Kas ir parastāks par talantu zīmēt profilus, ar vispārsteidzošāko līdzību veidot tēlus? Bez jebkādiem iemācītiem likumiem tie, kuriem daba tam piešķīrusi acis un rokas, strādājuši šo atveidojošās iztēles spējas darbu. — J. G. H.

548. Daidals — grieķu mitoloģijā legendārs tēlnieks un celtnieks, dažādu amatniecības rīku izgudrotājs. Daidalu uzskata par Krētas salas valdnieka Minoja pils un labirinta plāna veidotāju. Kā vēsti legenda, viņš sev un savam dēlam Ikaram izgatavojis vaska spārnus, ar kuriem pārlidot pāri Egejas jūrai. Viņa dēls Ikars tiecies pretī saulei, un tā izkausējusi vaska spārnus. Ikars iekritis jūrā. Mīts par Daidalu raksturīgs vēlinās klasikas mitoloģijai, kad aizvien vairāk dominē cilvēka prāts, atjauta, izgudrojumi un kad mākslā statisko pieeju nomaina izteiktāka dinamika, kustība. Herders arī atzīmē, ka šis pavērsiens grieķu mākslā, tēlniecībā lielā mērā saistīts ar Daidala vārdu, viņa lielo tieksmi kustēties, lidot, pārvarēt Zemes pievilksanas spēku.

549. J. J. Vinkelmaņa «Senatnes mākslas vēstures» noslēguma vinjete. — 1. d. — 3. nod. — J. G. H.

550. Turpat. — 1. d. — 4. nod. Ar nolūku minēti paši pazīstamākie piemēri. — J. G. H.

551. Antejs — grieķu mitoloģijā Poseidona un Zemes dievietes Gejas dēls, gigants. Viņš uzvarēja daudzās cīņās, bija slavens ar savu neievainojamību. Taču viņš nebija ievainojams tikmēr, kamēr ar kājām skāra māti Zemi. Hērakls ceļā uz hesperīdu dārzu sastapa Anteju un nožņaudza viņu gaisā. Herders ir domājis izcilo varoni, Zeva dēlu Hēraklu, uz kura krūtīm «tiek nospiests Antejs».

552. Apollons — grieķu mitoloģijā gaismas dievs, mākslu aizgādānis, vīrieša skaistuma etalons, ganāmpulku sargātājs, svētnīcu dibinātājs,

pilsētu būvētājs, cilšu aizbildnis un citu nozīmīgu funkciju veicējs seno grieķu priekšstats.

553. Lāokoonts — grieķu mitoloģijā trojiešu pareģis (vai priesteris). Dievu gribu ignorējušais Lāokoonts un viņa abi dēli tika bargi sodīti: pār jūru atsūtītas milzu čūskas saplosīja dēlus un nožņaudza viņu pašu. Lāokoonts attēlots daudzos mākslas darbos (Pompejas freskas, cilņi, vāzu gleznojumi, Sofokla traģēdija «Lāokoonts» u. c.). Pazīstamākais darbs — Rodas tēlnieku Agēsandra, Atēnodora un Polidora marmora grupa «Lāokoonts». To plaši iztīrījis G. E. Lesings savā darbā «Lāokoonts jeb Par glezniecības un poēzijas robežām» (R., 1986).

554. Niobe — grieķu mitoloģijā Tantala meita, Tēbu valdnieka Amfiona sieva. Pārmērīga Niobes lepošanās ar saviem bērniem rada dievos dusmas, un tiek nogalināti visi desmit dēli un desmit meitas (pēc Hēsioda un Pindara). Satriekts par bērnu nāvi, Amfions izdara pašnāvību, bet Niobe aiz bēdām pārakmeņojas. Mākslā visbiežāk tiek attēlots, kā Niobe slēpj no dievu bultām savu jaunāko meitu.

555. Hērakls — grieķu mitoloģijā viens no vispopulārākajiem varoņiem, Zeva un mirstīgās sievietes Alkmēnes dēls, daudzu varoņdarbu veicējs. Viņa lielais spēks cīņā ar nezvēriem, varonība karā un drosme stāties pretī dieviem plaši attēlota sengrieķu un vēlāka laikposma mākslā.

556. Jupiters — augstākā dievība romiešu mitoloģijā, dievu ķēniņš. Pielīdzināts grieķu Zevam.

557. Zevs — grieķu mitoloģijā augstākais dievs, pārējo dievu un cilvēku tēvs, Olimpa dievu valdnieks. Antīkajā pasaulē vārda «Zevs» etimoloģiju saistīja ar vārdu «dzīve».

558. Hēra — grieķu mitoloģijā Zeva sieva, Olimpa augstākā dieviete. Tās vārds nozīmē — sargātāja, kundze.

559. Diāna — romiešu mitoloģijā augu valsts dieviete, palīdzētāja dzemdībās.

560. Feidijs (starp 500 un 490—431 p. m. ē.), sengrieķu tēlnieks, klasiskās mākslas uzplaukuma perioda ievērojams pārstāvis. Veidojis liela izmēra skulptūras (Zeva, Atēnas u. c.), vadījis Partenona māksliniecisko apdari.

561. To, ka šeit trūkst turpinājuma par citiem augstiem priekšstatiem, kā anaglifika utt., pamanīs katrs mākslu saprotošs lasītājs. Kam tā šeit būtu vajadzīga? — J. G. H.

562. Kritika. — 206. lpp. — J. G. H.

563. Kritika. — 180. lpp. — J. G. H.

564. Kritika. — 181. lpp. — J. G. H.

565. Vilands — Kristofs Martīns (1733—1813), apgaismības laika vācu dzejnieks, heroiski romantisku un satīrisku darbu, «audzināšanas»

romāna «Agatons» autors, Šekspīra dramatisko darbu «tulkotājs» prozas formā.

566. Keplers — Johanness (1571—1630), vācu astronoms, matemātiķis. Atklāja Saules sistēmas planētu kustības likumus, kuri tika nosaukti viņa vārdā — par Keplera likumiem.

567. Barovs — Izaks (1630—1677), angļu matemātiķis, filologs un teologs, Kembridžas universitātes profesors, Ņūtona skolotājs. Ar saviem darbiem sagatavo Leibnīca un Ņūtona dažu atklājumu idejas. Galvenais darbs — «Lekcijas optikā un ģeometrijā».

568. Kritika. — 185. lpp. — J. G. H.

569. Kādēļ ļaut ievainotam briedim raudāt, / Smagā, nesānīkotā spēlē; / Jo dažiem jābūt nomodā, kamēr citiem jāguļ; / Tā aizskrien pasaule garām. (Parindeņa tulk.)

570. Kritika. — 195. lpp. — J. G. H.

571. Mocarts — Volfgangs Amadejs (1756—1791), austriešu komponists, operu «Figaro kāzas», «Dons Žuans», «Burvju flauta», simfonisko un vokālo darbu autors.

572. Gluks — Kristofs Vilibalds (1714—1787), austriešu komponists, ievērojams klasicisma pārstāvis, operas žanra reformators. Komponējis operu «Orfejs un Eiridike», baletus, kamerģitāru.

573. Deikalions — grieķu mitoloģijā cilvēku ciltstēvs, Prometeja dēls. Dievi, gribēdami sodīt cilvēkus par viņu grēkiem, uzsūta plūdus, bet pēc tam liek Deikalionam un viņa sievai Pirrai mest pāri galvai «ciltsmātes kaulus». Ar tiem domāti akmeņi. No Deikaliona mestajiem akmeņiem radušies virieši, no Pirras mestajiem — sievietes.

574. Antropoloģija. — 162. lpp. — J. G. H.

575. Piedod, ģēnij, ka tik bieži bija nevietā jāpiemin tavs vārds; lai šīs lapas ir izlīgums tava altāra priekšā. — J. G. H.

576. Helvēcijs — Klods Adriēns (1715—1771), franču filozofs materiālists, sensuālists. Par cilvēka darbības galvenajiem motīviem uzskatīja egoismu un kaislības. Viņa darbs «Par saprātu» (1758) tika aizliegts un sadedzināts. Feodālisma pretinieks, apgaismotas monarhijas piekritējs.

577. Lesings — Gotholds Efraims (1729—1781), vācu rakstnieks, apgaismotājs, mākslas teorētiķis, vācu klasiskās literatūras un dramaturģijas pamatlicējs. Jūtami ietekmējis latviešu nacionālās kultūras tapšanu.

578. Gotšeda—Kloca skola — pagātnē aizejošā klasicisma skola 18. gs. Vācijā. Ar tās pārstāvjiem polemizēja G. E. Lesings, G. Merķelis un arī J. G. Herders.

579. Teokrits (3. gs. p. m. ē.), sengrieķu dzejnieks, bukoliskās dzejas pamatlicējs. Rakstījis idilles un epigrammas.

580. Ēzops (6. gs. p. m. ē.), sengrieķu dzejnieks, fabulas žanra pamatlicējs. «Ēzopa fabulas» latviešu valodā izdotas 1978. g.

581. Horācijs (65—8 p. m. ē.), romiešu dzejnieks, viens no ievērojamākajiem t. s. «zelta laikmeta» literatūras pārstāvjiem. Saglabājušies visi Horācija darbi (ap 250 manuskriptu). Latviski tulkots kopš 1856. gada. Pazīstamākais darbs — «Par dzejas mākslu».

582. Pindars (522 vai 518—442 vai 438 p. m. ē.), sengrieķu dzejnieks. Rakstījis koru lirikas tekstus, kulta himnas, slavinājumus sporta spēļu uzvarētājiem.

583. Terencijs (ap 195—159 p. m. ē.), romiešu dzejnieks. Sarakstījis 6 komēdijas (visas saglabājušās) par audzināšanu un ģimenes dzīves jautājumiem.

584. Menandrs (342—291 p. m. ē.), sengrieķu dzejnieks. Izteiktākais t. s. jaunatiskās komēdijas pārstāvis. Sarakstījis ap 100 komēdiju, kurās dominē sadzīves tematika.

585. Heršels — Viljams (1738—1822), vācu izcelsmes angļu astronoms un optiķis, zvaigžņu astronomijas pamatlicējs. Atklājis planētu Urānu, divus Saturna pavadoņus, devis pirmo Galaktikas modeli.

586. Galvāni — Luidži (1737—1798), itāļu anatoms, fiziologs. Viens no pamatlicējiem mācībai par elektrību.

587. Empedokls (ap 490—430 p. m. ē.), sengrieķu filozofs, ārsts, fizioloģijas pētnieks. Attīstījis mācību par četriem mūžīgiem un nemainīgiem dabas elementiem — zemi, ūdeni, uguni un gaisu — un to virzītājspēkiem — milu un naidu —, kas no pirmvielām rada lietu daudzveidību.

588. Parmenīds (ap 540—470 p. m. ē.), sengrieķu filozofs. Formulēja domāšanas un esamības identitātes principu, vērsās pret Heraklīta dialektiku.

589. Lukrēcijs — Tits Lukrēcijs Kārs (ap 99—55 p. m. ē.), romiešu dzejnieks, filozofs, atomiskās pasaules izpratnes veidotājs. Ētikā balstījās uz epikūrismu, kas īpaši akcentē baudu lomū cilvēka dzīvē.

590. Savu estētikas teoriju J. G. Herders attīstīja vairākos darbos, taču visizteiktāk — «Kalligonē», polemizējot ar I. Kantu. Herdera koncepcijas šajā jomā viņa laikabiedri pilnībā nenovērtēja, jo tajā laikā pārāk stiprs bija Kanta iespaids, bet 19. gs. otrajā pusē Vācijā dominēja neokantisms. Taču ar laiku izveidojās uzskats, ka Herdera filozofija un kulturoloģija bez «Kalligones» (tāpat kā bez «Tirā prāta kritikas metakritikas») ir nepilnīga, «robaina». Šie darbi tika ietverti dažādos Herdera darbu izdevumos. Objektīvi vērtētāji atzinuši Herdera uzskatu stiprās puses — vēsturiskās pieejas saikni ar mākslas darba uztveres psiholoģiju, tautas mentalitāti un mākslinieciskajām tradīcijām, sistēmisku pieeju aplūkoto jautājumu kopumam, dzīvo, temperamentīgo polemizētāja talanta izpausmi, dedzīgo tieksmi pārliecināt un noskaidrot patiesību.

J. G. HERDERA LIETOTIE TERMINI
DARBOS
«TĪRĀ PRĀTA KRITIKAS METAKRITIKA»
UN «KALLIGONE»
UN TO ATVEIDE LATVIEŠU VALODĀ

- die Absicht* — nolūks, mērķis
die Allgemeinheit — vispārīgums
die Anlage — spējas, dotums
die Naturanlage — dabiska spēja, dabisks dotums
annehmen — pieņemt, postulēt
die Anschauung — vērojums, vērošana
- die Bedeutsamkeit der Worte* — vārdu nozīmīgums
der Begriff — jēdziens, priekšstats
ein allgemeiner Begriff — vispārīgs jēdziens
der Begriff der Notwendigkeit — nepieciešamības jēdziens
der Begriff einer Ursache — cēloņa jēdziens
die Bezeichnung der Begriffe — priekšstatu, jēdzienu apzīmēšana
die Deutlichkeit der Begriffe — jēdzienu skaidrība
die Komplikation der Begriffe — jēdzienu savienošana, saliktu jēdzienu veidošana
der Nebenbegriff — palīgjēdziens, arī palīgpriekšstats
die Beschaffenheit — īpašība, arī daba, būtība
die Bestimmung — noteiksme, raksturojums
der Beweis — pierādījums
- der Charakter* — zīme, grafiska zīme
- das Ding* — lieta, priekšstats
das dogmatische Verfahren — dogmatiskā metode

- der Eindruck — iespaids, sajūta, caur sajūtu iegūts uztvērums
 sinnliche Eindrücke — fiziskas sajūtas
 die Empfindung — sajūta, uztvērums
 die Endabsicht — galīgais mērķis
 die Erfahrung — pieredze
 vorangegangene Erfahrung — iepriekšēja pieredze
 der Erfahrungsgebrauch der Vernunft — uz pieredzi balstīts prāta
 lietojums
 die Erfahrungsgrenzen — pieredzes robežas
 der Erfahrungssatz — uz pieredzi balstīts likums
 das Erfahrungsurteil — pieredzē pamatots spriedums
 die Erfüllung des Raumes — telpas piepildījums
 die Erkenntnis — izziņa, atziņa, izpratne
 die Art von Erkenntnis — izziņas veids
 empirische Erkenntnis — empīriskā izziņa
 die menschlichen Erkenntniskräfte — cilvēka izziņas spējas
 reine Erkenntnis — tīrā izziņa
 spekulative Erkenntnis — spekulatīvā izziņa
 von allen Eindrücken der Sinne unabhängige Erkenntnis — no jeb-
 kuriem sajūtu uztvērumiem neatkarīga izziņa (atziņa)
 das Erkenntnisvermögen — izziņas spēja, spēja izzināt
 das Exempel — piemērs, arī atsevišķa, individuāla patiesība

 die Folge — sekas, rezultāts
 das Fundament — pamats

 das Gegebene — dotais
 der Gegenstand — priekšmets
 die äußeren Gegenstände — ārējie priekšmeti
 das Wissen oder das Unwissen der Gegenstände — priekšmetu zinā-
 šana vai nezināšana
 die Gegenwart im Raum — klātesamība telpā
 die Gemütskräfte — gara spējas
 das Gesetz — likumsakarība, likums
 die Gewissheit — skaidrība, drošība, noteiktība
 apodiktische Gewissheit — neatspēkojama, neapgājama, neapšaubāma
 noteiktība
 die Gewissheit unserer Erkenntnisse — mūsu priekšstatu noteiktība
 der Grund — cēlonis, pamats, arī kritērijs
 die ersten Gründe der Dinge — lietu pirmamats
 der Grundsatz — princips, pamatprincips
 der Grundstoff — pamatviela, pamatmateriāls

die Hervorbringung — produkts

die Idee — priekšstats, doma, ideja

die Ideen unseres Verstandes — mūsu prāta priekšstati

die Kenntnisse — zināšanas

die Kenntnisse a priori — aprioras zināšanas

die körperliche Welt — priekšmetiskā pasaule

die Läuterung — attīrīšana

der menschliche Geist — cilvēka gars

das Merkmal — pazīme

ein Merkmal der Erfahrung — uz pieredzi balstīta pazīme

die Metakritik — metakritika, kritikas kritika

die Mitteilung der Bewegung — iekustināšana, kustības piešķiršana

die Möglichkeit — iespēja, iespējamība

die Natur der Dinge — lietu daba

die Notion — jēdziens, priekšstats, doma

die Notwendigkeit — nepieciešamība

das Organon — orgāns, instruments

das Organon der Vernunft — prāta instruments (par valodu)

das Prädikat — predikāts

das Prinzip — pirmamats, princips

der Raum — telpa

der Satz — tēze, likums

der Satz des Widerspruchs — pretrunas likums

der Schluss — slēdziens

der Sinn — sajūta, maņa, arī jēga

die unteren Sinne — zemākās maņas, zemākās sajūtas

die Sinnlichkeit — jutekliskums

die Spekulation — spekulācija, prātošana, arī filozofēšana

das Subjekt — subjekts

eine Verrichtung des Subjekts — subjekta veikta darbība, arī tās rezultāts

subsistieren — subsistēt, eksistēt (no kaut kā)

die Substanz — matērija, substance

transzendieren — transcēdēt, pārcelt aiz apziņas un izziņas robežām

der Umfang — apjoms

die Ursache — cēlonis

die Ursache des Werdens — tapšanas cēlonis

der Ursprung — pirmsākums, izcelsme

das Urteil — spriedums, vērtējums

analytisches Urteil — analītisks spriedums

das Erläuterungsurteil — paskaidrojošs spriedums

das Erweiterungsurteil — paplašinošs, papildinošs spriedums

synthetisches Urteil — sintētisks spriedums

der Urteilsgrund — vērtēšanas kritērijs

die Urteilskraft — spriešanas spēja

veranlassen — ierosināt

die Verbindung — saistība, sakars

die Verknüpfung der Wirkung mit ihren Ursachen — iedarbības sakars
ar tās cēloņiem (kauzalitātes princips)

die Vernunft — prāts, arī saprāts

die allgemeine Menschenvernunft — vispārējais cilvēka prāts

die Menschenvernunft — cilvēka prāts

die Objekte der Vernunft — prāta, domāšanas objekti

die Quellen und Grenzen der reinen Vernunft — tīrā prāta avoti
un robežas

das reine Vernunftvermögen — tīrais prāts (kā domāšanas spēja)

theoretische Wissenschaften der Vernunft — prāta teorētiskās (lo-
ģiskās) zinātnes

ein Werkzeug der Vernunft — prāta instruments

das Wesen der Vernunft — prāta būtība

der Verstand — sapratne, arī prāts, saprāts

der göttliche Verstand — dievišķais saprāts

der Versuch — pētījums, mēģinājums

voraussetzen — pieņemt, prasīt (kā priekšnosacījumu)

die Vorstellung — priekšstats, arī iztēle

die Vorstellung eines Zwecks — mērķa priekšstats

die Wahrheit — patiesība

allgemeine Wahrheit — vispārēja patiesība

das Wesen — būtība

der Widerspruch — pretruna

die Wirklichkeit — realitāte, īstenība

die Wirkung — iedarbība, izpausme

Wirkung und Gegenwirkung — darbība un pret darbība

Zergliederung in Teilbegriffe — sadalīšana daļjēdzienos

der Zweck — mērķis, nolūks

der wesentliche Zweck — būtiskais mērķis

SATURS

<i>Johans Gotfrīds Herders — domātājs, humānists, latviešu draugs</i>	5
Mana 1769. gada ceļojuma žurnāls	51
Tautu balsis dziesmās	115
Vēstules humanitātes veicināšanai	128
Idejas par cilvēces vēstures filozofiju	194
Tīrā prāta kritikas metakritika	347
Kalligone	371
Piezīmes	433
J. G. Herdera lietotie termini darbos «Tīrā prāta kritikas meta- kritika» un «Kalligone» un to atveide latviešu valodā	467

Johans Gotfrīds Herders

DARBU IZLASE

Redaktore A. Bārda
Māksl. redaktors A. Aleks
Tehn. redaktore A. Svilpe
Korektore A. Poļakovska
Vāku zīm. A. Grīnbergs

Apgāds «Zvaigzne ABC», SIA, K. Valdemāra ielā 105,
Rīgā, LV-1013. Reģistr. nr. 2-1060. Red. nr. S-51.
Formāts 84×108/32. A/s «Preses nams» tipogrāfija,
Balasta dambī 3, Rīgā, LV-1081. Pasūt. nr. 955.

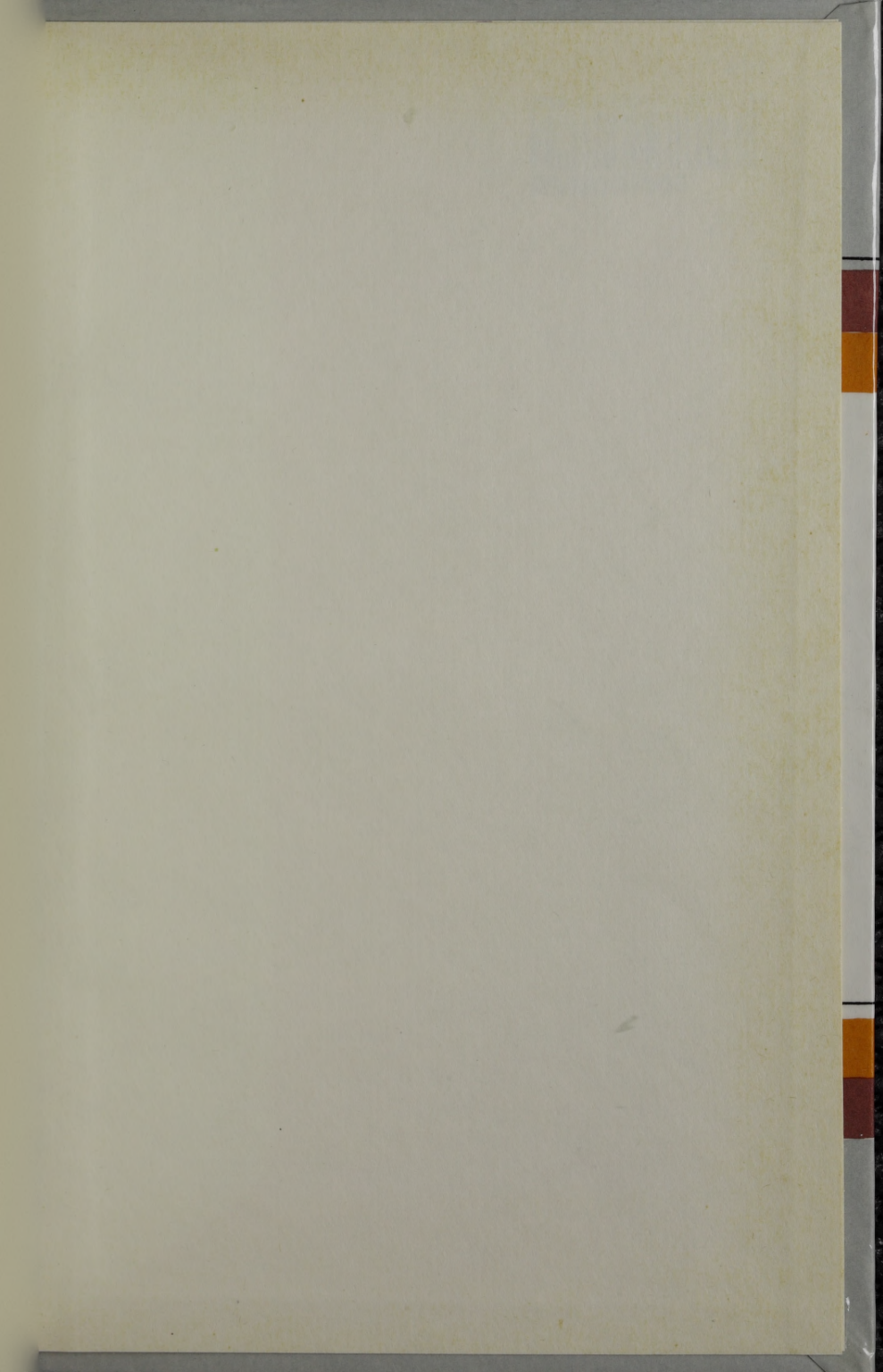

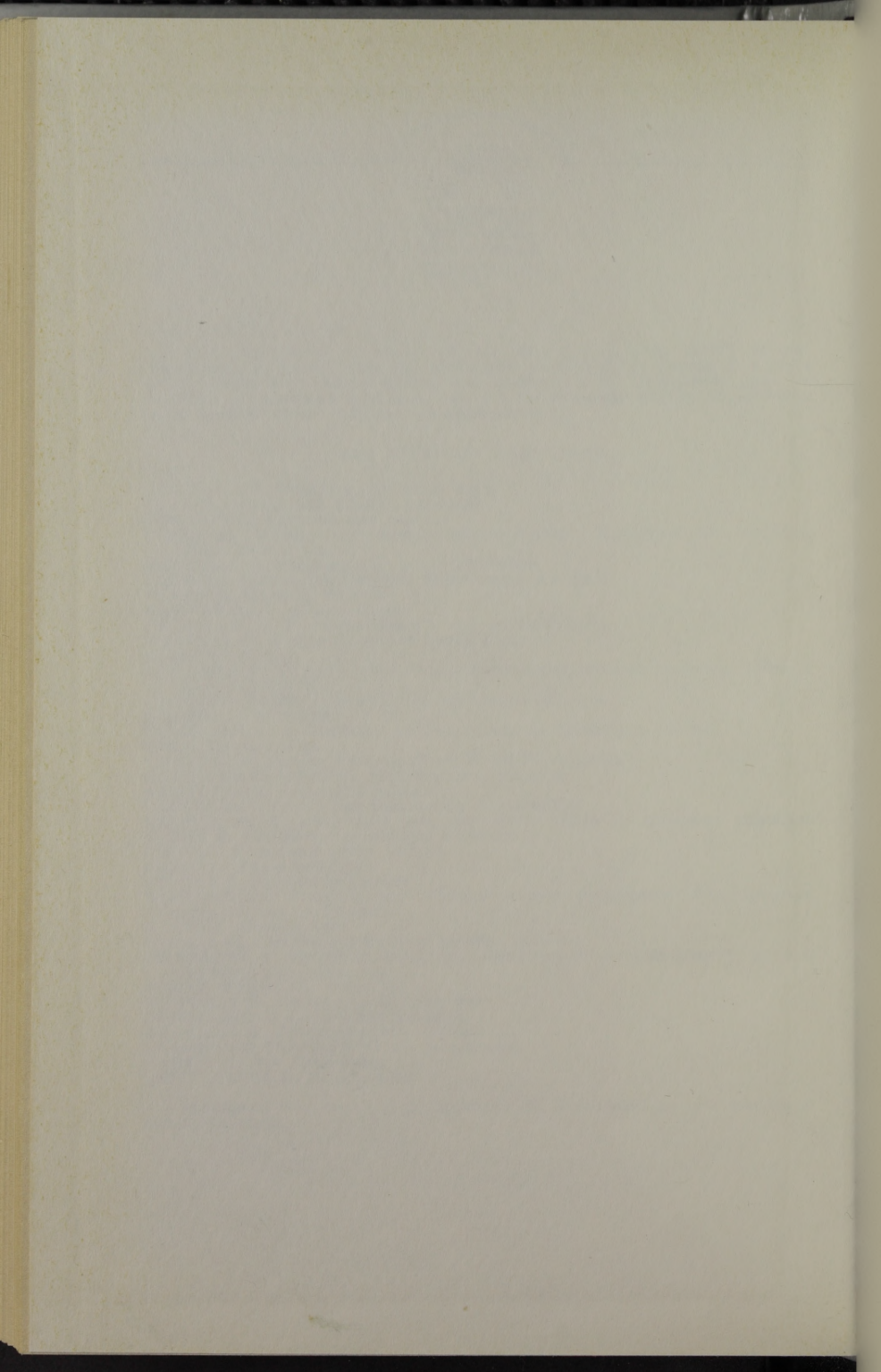
Paġātnes izcilo domātāju darbu sērijas «Avots» (1977) pamatuzdevums ir sniegt latviešu lasītājam šo domātāju galvenos darbus un galvenās viņu darba idejas, kas nozīmīgas arī mūsdienās (gan no kultūras un zinātnes vēstures, gan arī no taġadējo dzīves un zinātnes jomu problemātikas risināšanas aspektiem).

JAU IZNĀKUŠI ŠĀDI DARBI:

CEZARS G. J. Piezīmes par gallu karu
LOKS DŽ. Eseja par cilvēka sapratni
DEKARTS R. Pārruna par metodi
DIDRO D. Domas par dabas interpretāciju. Matērijas un kustības filozofiskie principi
MENDELIS G. Pētījumi par augu hibrīdiem
VOLTERS. Zadiqs jeb liktenis. Mikromeqs. Kandida
PLATONS. Menons. Dzīres.
KAMPANELLA. Saules pilsēta
HEGELIS G. V. F. Filozofijas zinātņu enciklopēdija
MONTENS M. Esejas (fragmenti no I sējuma)
PLATONS. Valsts
VAVILOVS N. Homoloģisko rindu likums iedzimtības mainībā. Linneja suga kā sistēma
MONTENS M. Esejas (fragmenti no I un II sējuma)
HUMBOLTS V. Izlase
FEIERBAHS L. Kristietības būtība. Nākotnes filozofijas pamati
LISIJS. Tiesas runas
MONTENS M. Esejas (fragmenti no II un III sējuma)
ROTTERDAMAS ERASMS. Muļķības slavinājums
ARISTOTELIS. Nikomaha ētika
LAODZI sacerējums par Dao un De (Daodedzin)
LESINGS G. E. Lākoonts jeb par glezniecības un poēzijas robežām
HJOMS D. Pētījums par cilvēka sapratni
KANTS I. Praktiskā prāta kritika
DIDRO D. Ramo brāļadēls
BEKONS F. Jaunais orgāons
BERKLIJS DŽ. Traktāts par cilvēka izziņas principiem. Trīs sarunas starp Hilasu un Filonusu
KANTS I. Prolegomeni
FIHTE J. G. Cilvēka sūtība. Par cilvēka lielumu
FEIERBAHS J. Kristietības būtība. Nākotnes filozofijas pamati (otrais, papildinātais izdevums)
MARKS AURĒLIJS. Pašas sev
MERKELIS G. Vēstules kādai sievietei
MONTESKJĒ Š. L. Persiešu vēstules
MERKELIS G. Kultūrvēsturiski raksti
LAROSFUKO FRANŠUA VI de. Maksimas
KĀRS T. L. Par lietū dabu
LIHTENBERGS G. K. Aforismi

Izdošanai tiek gatavoti B. Spinozas, N. Makiavelli un citu paġātnes domātāju darbi.

Kontroleksemplārs

h4.-

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0302059506

~~96-3~~

L 90